

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ömer Demircan

İLETİŞİM ve DİL DEVRİMİ

İletişim, diller, Türkçe,
tarihsel süreç, kitle iletişimi, devlet-dili,
halkın dili, eğitim, öğretim-dili, yabancıdil,
çeviri, dilde değişim, *Dil Devrimi*, engeller,
sözcük yapımı, terim çevirisi,
yeni sorunlar, küreselleşme,
dilsizleşme

**Köy Enstitüleri 'nin
60. kuruluş yıldönümünde
(17 Nisan 1940): bu kurumları yaratan
yöneticiler, eğitimciler, öğretmenler ile
öğrencilerin (s.151-) anısına.**

İLETİŞİM ve DİL DEVRİMİ

İletişim, diller, Türkçe, tarihsel süreç, kitle
iletişimi,devlet-dili, halkın dili, eğitim, öğretim-dili,
yabancıdil, çeviri, dilde değişim, *Dil Devrimi*, engeller,
sözcük yapımı, terim çevirisi, yeni sorunlar,
küreselleşme, dilsizleşme.

Ömer Demircan

Yazarın Öteki Kitapları:

- 1977 *Türkiye Türkçesinde Kök - Ek Bileşmeleri* ,TDK ,126 s.
1979 *Türkiye Türkçesinin Ses Düzeni*, TDK y. 139 s.
1980 *Yabancıdil Öğretimi Açısından İngilizce'nin Vurgulama Düzeni*,
İstanbul Ü., Y.D.Y.O., y. no: 4, 210 s.
1988 *Dünden Bugüne Türkiye'de Yabancı Dil*, Remzi y. 203 s.
1990 *Yabancıdil Öğretim Yöntemleri*, Ekin y. İstanbul , 336 s.
1996 *Türkçenin Seseşimi* , Der y.1996, 206 s.
(Dil Derneği 1997 Ömer Asım Aksoy Bilim Ödülü)

Bu kitabın yayın hakkı yazara aittir. Tümü ya da bir bölümü yazarından izin alınmaksızın hiçbir biçimde çoğaltılamaz, basılıp yayınlanamaz.

© Ömer Demircan

Basım ve cilt: *Yaylın Matbaası*,
Çatalçeşme Sok. No:26, Cağaloğlu, İstanbul.
(0212) 519 33 04 / 544 13 41

Yaylın Yayıncılık
Yayın no: 54
Birinci baskı : Nisan 2000

ISBN 975-7058-07-6

Önsöz

Bu metin **Dil Devrimi**'nin öncesinde sonrasında yalnızca dilsel olan yanlarını anlatıyor; kesinlikle, *Türk Dil Kurumu*'nun bir tarihi olarak okunmamalıdır; yazarken öyle bir amaç güdülmemiştir. Dilbilime de pek yakın durulmamış, Devrim'e amaçları çerçevesinde bakılmıştır. 1932-1982 dönemi çalışmalarının hemen hepsi 1970'ten bu yana okunmuş, izlenmiştir. Yıllar önce '*Dil Devrimi*' adıyla yazılmış olan bu metin, 1993'ten sonra yeniden ele alınmış; toplum ile Türkçe ilişkilerine bu kez '*iletişim*' açısından bakılmıştır.

Kitabın bölümleri 1.İletişim, 2.Cumhuriyet Öncesinde Türkçe 3. Cumhuriyet Döneminde Türkçe, 4.Özleştirme 5.XXI. Yüzyılda Türkçe olarak ayrıldı. Kaynak göndermeleri metin içinde, ek bilgiler ise dipnotlarda sunuldu. Okur isterse, dipnotlara bakmadan yalnızca ana metni okuyarak da ilerleyebilir. () içinde yapılan çapraz göndermelerden metin içindeki gerekli bilgilere ulaşılabilir. Tabloların bir dizini s.vi'da verilmiştir.

Dil Devrimi süreci ve 1950 sonrası görüşler, tartışmalar *Ömer Asım Aksoy, Emin Özdemir, Cevdet. Kudret, Tahsin Yücel*'den; aydınlanma açısından yorumlar *Ataç, Eyüboğlu, Bedia Akarsu, Zeynep Korkmaz, Şerafettin Turan, Berke Vardar*'dan; ekin sel de ğişim ve bildirişim ilişkileri *Do ğan Aksan, Özcan Başkan* ve *Aydın Köksal*'dan okunabilir. Dil Devrimine karşı görüşler ise, "Türk Dili İçin I-V" ile Tercüman gazetesinin "*Yaşayan Türkçe*" derlemelerinde toplanmıştır.

1977 yılında İ.Ü. *Yabancı Diller Yüksek Okulu* İngilizce Öğretmenliği Bölümüne geçmekten başlıca amacım İstanbul'un sundu ğu kitaplık olanaklarından yararlanmak ve bir Dilbilim Bölümünün açılmasına katkıda bulunmaktı. O sıralarda okulda önemli sayıda Türk Dil Kurumu üyesi ve çevirmen dilciler ders veriyorlardı: *Prof. Dr. Özcan Başkan, Prof. Dr. Tahsin Yücel, Prof. Dr. Akşit Göktürk, Prof. Dr. Berke Vardar, Prof. Dr. Şara Sayın, Yurdanur Salman, Mehmet Rıfat (Güz elş en), Ahmet Cemal*. O karış ık dönem 1980'e kadar verimli geçti; derken kimi etkililerce okul 1982'den sonra kapatılarak Yabancı Diller Eğitim Bölümü adıyla *Edebiyat Fakültesi*'ne bağlandı. 1999 yılında ise, yeni açılan *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi* Yabancı Diller Eğitim Bölümü oldu.. Ancak beklentilerim bir türlü gerçekleşmedi.

Bu kitabın dizgisini kendim yapmak zorunda kaldım. Anlatımda bir yandan ölçüler korunurken, öte yandan anlaşılma öne alındı. Metin tümce tümce düzeltil di. Basım gideri yüzünden üçyüz sayfayı aşmamaya çalıştım. Kitabı dizinsiz yayınlamayamazdım. Çok zor olmasına karş ın, ön-yazımların ilk okuyucusu olan eş im Gönül Demircan'ın da yardımıyla gerek özel-ad gerekse terim dizinleri derlendi.

KISALTMALAR ve İMLER

AKDTYK	:	Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
BÜ	:	Boğaziçi Üniversitesi
DTCF	:	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
KPDS	:	Kamu Personeli Dil Sınavı
LES	:	Lisans-üstü Eğitim Sınavı
RTÜK	:	Radio ve Televizyon Üst Kurulu
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDK	:	Türk Dil Kurumu
TTD	:	Talim ve Terbiye Dairesi

ÇİZİMLER ve TABLOLAR

	Sayfalar	
	<u>Çizim</u>	<u>Tablo</u>
Ayrımlar ve Dil Türleri		15
Bilim Dilleri		82
CHP Tüzüğünden Terimler		203
Devrimi Destekleyen Kurumlar		122
Diller ve Birimler		14
Diller, Gazete ve Dergi Sayıları		78
Dil ve Yıla göre Gazete Satışları		78
Duyular, Değişkenler		21
Gazetelerde Özleşme Oranları (1998)		27
Görüntü Bileşenleri ve Yayın Aracı		34
Göstergeler	17	
İletişim	5	
İletiler	7	
Özleşme Oranları		204-5
Sadeleştirme ile Özleştirme Ayrılığı		182
Sonekle Türetmeler		220
Söz-dışı Göstergeler		22
Söz-dili Metin Türleri		32
TDK Çalışma Kolları		121
Yapısal Ek Türleri		208
Yasak Sözcükler Dizini		197
Yeni Alınan İngilizce Sözcükler		282
Yeradı Sormaca Sonuçları		279

İÇİNDEKİLER

Önsöz	v
Kısaltmalar ve İmler	vi
Tablolar ve Çizimler	vi
İçindekiler	vii

1. İLETİŞİM	1
1.1. İletişim ve Dil	1
1.2. Türkçede Göstergeler	16
1.2.1. Gösterge Türleri	16
1.2.2. “Nedenli” bir Gösterge Türü Olarak “Yansıma”	18
1.2.3. “Nedenlilik” Yorumu	19
1.2.4. Biçimsel Değişmezlik	20
1.2.5. Duyular ile Ayrımsal Değişkenler	20
1.3. Dil ve Bilişsel Gelişme	22
1.3.1. Söylem	24
1.3.2. Yarım-dilli Kutsal İletişim	25
1.3.3. Kentleşme ve Türkçe	26
1.3.4. Dil ile Yayın İlişkileri	26
1.3.4.1. Kitle İletişim Kurumları ve Türkçe	26
1.3.4.1.1. Basın ve Türkçe	27
1.3.4.2. Reklam	31
1.3.4.3. TRT ve Türkçe	31
1.3.4.4. Özel TV Kanalları ve Türkçe	38
1.3.4.5. Türkçeyi Öğretmemek	40
2. CUMHURİYET ÖNCESİNDE TÜRKÇE	41
2.1. Türk Dili	41
2.2. Anadolu da Türkçe	44
2.3. Türkçe İletişim	50
2.3.1. Devlet Dili Türkçe mi?	50
2.3.2. Halkın Dili Türkçe	57
2.3.2.1. Dile Bağımlılık	58
2.3.2.2. Kutsal İletişim	59
2.3.3. Selçuklular Dönemi: Karamanoğlu Mehmet Bey	61
2.3.4. Osmanlı Dönemi	62
2.3.4.1. Eğitim-Öğretim Dili	64
2.3.4.2. Öz-ekin ve Dil	73
2.4. Dil/ekin-aşırı İletişim : Çeviri	83
2.5. Toplumsal Yaşamda Kadın ve Dil	92
3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKÇE	97
3.1. Atatürk Dönemi	97
3.1.1. Öğretim Birliği ve Laiklik	97
3.1.2. Aydınlanma ve Dil Planlaması	99

viii		
3.1.3.	Halk ve Dil	100
3.1.4.	Ön-hazırlık: “Yeni Lisan”	103
3.1.5.	Yeni bir Yazı-dili Yaratma	106
3.1.5.1.	Halk-İçin-bir-Yazı Devrimi	106
3.1.5.2.	Devrimden Önce	108
3.1.5.3.	Yeni Abeceye	109
3.1.5.4.	Halkla İlişkiler	110
3.1.6.	Dil Devrimi	114
3.1.6.1.	Türk Dil Kurumu	115
3.1.7.	Üniversite Reformu ve Çeviri Yoluyla Öğretim	123
3.1.8.	Türk Ocaklarından Halkevlerine	126
3.1.9.	Soyadı Yasası	134
3.1.10.	Güneş-Dil Teorisi	135
3.2.	İnönü Dönemi ve Yücel ile Tonguç’un Katkıları	151
3.2.1.	Bizim “Köy Enstitüleri”	151
3.2.2.	Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi	174
4.	ÖZLEŞTİRME ve GELİŞTİRME	179
4.1.	Sadeleştirme ile Özleştirme Arasındaki Ayrılıklar	182
4.2.	Biçimseme + Anlamsama	185
4.2.1.	Biçimseme: Artık Biçimlere Anlam Yükleme	185
4.2.2.	Bileşik Sözcük Olarak Çevirme	186
4.2.3.	Yabancı Sözcük Biçimleri Benimseme	186
4.2.4.	Eski eklerin işlekleştirilmesi	187
4.2.5.	Eş-anlamlılardan öz olanı seçme	188
4.2.6.	Öz-biçime “Düz-çeviri” Yoluyla Yan-anlam	188
4.2.7.	Eski sözcükleri Canlandırma (<i>Tarama</i>)	188
4.2.8.	Yerel Türkçe Ağızlardan Aktarma (<i>Derleme</i>)	189
4.2.9.	Türetimsel Kısaltma	189
4.2.10.	Lehçelerden ya da Dil-ailesi-içi Aktarım	189
4.3.	Özleştirmede Denklik Sorunu	190
4.4.	Öz Biçimlerin Ayrılması	192
4.4.1.	Öz - Yabancı	192
4.4.2.	Anlamlı - Artık	192
4.4.3.	Uyarlanmış - Değiştirilmemiş	192
4.4.4.	Öz - Alıntı Anlam	193
4.4.5.	Biçim - Anlam İlişkileri	193
4.5.	Özleştirmenin Gerçek Amacı	194
4.5.1.	Bilimsiz Eleştiriler	196
4.6.	Yeni Türetilmiş Sözcükler	202
4.6.1.	Özleşme Oranları	204
4.7.	Sözcük Yapım Yolları	205
4.7.1.	<i>Eksiz Türetme</i>	206
4.7.1.1.	Tür Değiştirerek ya da Değiştirmeden	207
4.7.1.2.	Bağlam/İlişki Ayrımı Yoluyla	208
4.7.1.3.	Vurgu Değişimiyle Türetme	209

4.7.1.4.	“Sözlüksel-ton” Değişimiyle Türetme	210
4.7.2.	<i>Ek Kullanarak Türetme</i>	211
4.7.2.5.	Sonekleme	21
4.7.2.6.	Önekleme (ve Pekiştirme)	220
4.7.2.7.	İçekleme	230
4.7.2.8.	Ek Atma yoluyla türetme	230
4.7.3.	<i>Bileştirme</i>	231
4.7.3.9.	Bileşik Sözcük	231
4.7.3.10.	Deyimleşme	233
4.7.3.11.	İkileme, İkizleşme	234
4.7.3.12.	Yarılayıp Bileştirme	237
4.7.4.	Kısaltma	238
4.7.4.13.	Baş Harflerden Sözcük Üretme	238
4.7.4.14.	Uzun Özel Adları Kısaltma	238
4.7.4.15.	Kırpma	239
4.7.5.16	Yakıştırma	239
4.7.6.	Ödünçleme	239
4.7.7.17.	Yansımalar	240
4.7.8.	Terim Yapımı	245
4.7.9.	Devrik Dizim ve Sözdizimsel Evrim	248

5.	XXI. YÜZYILDA TÜRKÇE	253
5.1.	Siyasi Partiler ve Türkçe	253
5.2.	Özleştirme Çalışmaları	255
5.3.	AKDTYK- Türk Dil Kurumu (1983-)	256
5.4.	Ulus-ötesi-dil ve İletişim	258
5.5.	Dilsel Dört Ayrım ve Türkçe	260
5.6.	“Çifte-dilli”, Çifte-telli Eğitim	263
5.6.1.	Kayıplı Öğretim	264
5.6.2.	Yabancıdil	264
5.6.3.	Tek-dilli Öğretim	265
5.7.	Okuma	267
5.8.	Çeviriye Bağımlılık	269
5.9.	İnternet ve Türkçe	273
5.10.	Sözsüzleme	273
5.11	Bileşik Sözcüklerin Yazımında Yazım Sorunlar	276
5.12.	Sözcük Devşirme: Adlar	277
5.12.1.	Yabancı Adlarla Gelen İngilizce Sözcükler	282
5.13	Terimler Nasıl Özleştirilir?	284
SONSÖZ		291

Göndermeler	297
Kişi Adları Dizini	309
Terim Dizini	315

1. İLETİŞİM

1.1. İletişim ve Dil

Dış dünya ile etkileşimde en çok kullanılan iki duyu var: işitme ve görme. Bu iki duyuya bağlı olarak insan en etkili iki anlatım yolu geliştirmiş: biri anlamlı sözel birimleri kullanan *işitsel-dil* ötekisi ise imajlarla¹ anlatılan *görsel dil*. Bu iki dil, ayrı ayrı algılama ve düşünme biçimine bağlı. Geriye kalan duyulardan *dokunma*, ancak bireyler arası kimi yakın ilişkileri yansıtıyor. *Koklama* ve *tatma* duyuları ile iletilen ayrımlar ise, son derece kısıtlı.

Dil bir anlama/anlatım aracıdır. Anlatım söz ile de olur başka yollarla da. Örneğin biriyle “*anlayacağı dilden konuşmak*” ona sözel bir iletimde bulunacağınız anlamına gelmeyebilir. Doğrusu bugün “**dil**” denince, yalnızca “**söz-dili**” anlaşılmamalı; her duyuya bağlı ayrı ayrı olası anlatım biçimleri geliştiğine göre, işitsel olup söze dayalı olan: *Türkçe, İngilizce, Fransızca*,... gibi dillere “*söz-dili*”, görme duyusuna bağlı: *trafik dili, ışık dili, moda dili, istatistik dili*,..., *görsel sanat dilleri* gibi anlatım biçimlerine de “*görsel-dil*” demek doğru olur. Gerek sözel gerekse görsel ya da öteki türlere giren çok sayıda dil vardır. ‘*Söz-dili*’ anlamı dışına taşan ‘*dil*’ sözcüğü artık bir üst-terim olmuştur. Söz-dışı göstergelerle yaratılan dillerin yoğun ve amaçlı olarak anlatıma katılması sonucu, bugünkü incelemelerde “*söz-dili*” ni öteki dillerden açık-seçik ayırmak gerekir (Bk s.5).

Anlatım birimi “gösterge”dir(s.16). Sözel göstergeler düşünceyi, görsel göstergeler ise gerçeği, yani görüleni, *sezileni* yansıtır. Her iki tür göstergeye de yan-anlamlar yüklenebilir. Anlatımda nesnel / görsel ortam doğal

¹ **İmaj**: Türüne özgü bütün (görsel/imgesel) ayrımlar, olumlu olumsuz değerler ile biçimlenmiş gerçek ya da sanal bir görünüş ya da algılanıştır; ‘öteki’nin ‘ben’i algılayış biçimidir. Kimlik ise ‘ben’in kendi belirleyip yansıttığı özelliklerdir. Kimlik kişi ya da kurumun kendine bakışını, imaj ise ‘İttele’den kuruma bakışı yansıtır. İmaj, uyarıcı bir ada ya da başka bir göstergeye bağlanabilir; bu görünürlere belli içsel/dışsal değerler de bindirilebilir. Sinema ve TV ile birlikte imajlar görsel anlatımın birimleri olmuşlardır. Tek anlamlı olup yorum gerektirmeyen imaj, doğru olanı görülebilene indirger. Görsel olan çelişkiden uzaktır, insanı görünene hapseder. İmajlar bir dil olarak düzenlenince iletişimde sözün yerine geçerler. Eleştiriyi de dışlayan imaj aldatıcıdır (görünüşe **aldanmayınız** !). Söz çözümleyici imaj ise birleştiricidir. TV in sanı imaja-yönelimli kılar, **imaja** yönelimli kişi geçmiş olmayan bir kişidir. Bireyin karşılaştığı biricik doğru **TV camında gördükleridir**. Güç, görsel alanda yer aldığı için, politika da temelde görsel **alana aittir**; (Erdoğan-Alemdar 1990). İmaj değişebilir, örneğin yolsuzluklar nedeniyle Çiller’in, sex ilişkileriyle Clinton’un bozulan imajları.

bir iletici ise de, insan artık imajları yapay olarak da önceden ya da anında üretme/ düzenleme / yineleme ve ötelere iletme aşamasına ulaşmıştır.

İnsanın evrim sürecine bakılırsa, başlangıçta görsel-dilin söz-dilini öncelemesi gerekiyor. Görsel olan (nesne, canlı, hareket,...türü) göstergeler, üretim ve uzaklık engeli 20. yüzyıla değin aşamadığı için, her türlü iletişimi yetmiyor. Ancak, tekniğin ilerlemesi ile, yapay göstergelerin üretimi ve iletim sorunları ortadan kalkınca, bugün her türlü doğal / sanal gerçekliğin yapay olarak yeniden-üretimi ile görsel anlatım artık birçok alanda söz- dili nin önüne geçiyor.

Söz-dili ise, doğuştan gelen ussal yetenek işlenerek başlangıçta tek niğe bağımlı olmaksızın geliştirilmiş, her toplum nedensiz/nedenli göstergelere dayalı kendi sözel anlatım aracını yaratmıştır. Yazı ve baskı ile bu anlatım aracı XX. yüzyıla değin her yanıyla evrilmiş, ancak okur-yazarlığa geçişin sürekli ertelendiği yerlerde ilk önce radyo okuma gereğini bir ölçüde azaltmış, TV'un icadı ve etkin kullanımıyla da, Türkiyede 1990'dan sonra söz-dili yerini birçok ortamda görsel anlatıma bırakmıştır. Kitle iletişiminde eskiden basın ile radyoyu kullanırken, televizyon artık egemenin/yönetimin gözdesi oldu.

Bir söz-dili, çözümlenen, birleştirilen ($\pm$ sözlüksel) zaman-dizimli birimlerden oluşur, görsel-dil ise topluca konumlanan eş-zamanlı görsel öğelerle anlatır (s.21,34). Eskiden ussal işlemlere koşulan söz artık imajlara bir eklentiye indirgenmiş, yeri geldiğinde, çarşıda/pazarda (marka, slogan, vb.) ile imajların uyarıcısı olmuştur².

İnsanları görüntü-yoğun bir evrende yaşatan TV, çocukları küçük yaştan görsel-yönelimli bireylere dönüştürür. Söze getirilemeyen teknik süreçler içinse, örneğin grafiklerle anlatan *istatistik dili* gibi başka diller yaratılıyor. Tekniğe uyum için görselleşen insan, imajlar ile yaşama gereği duyuyor (Ellul 1998:185, 253-254). Görselleştirme bilimsel değil teknik bir çaba; sıradan birey bu ortamda yalnızca izleyici olabiliyor. Görsel iletişimde sözel anlam dışarda kalıyor.

Yoruma göre sözel anlatım “*doğruluk*”(hakikat), görsel anlatım ise “*gerçeklik*” üzerine kurulur (Ellul 1998). Sözel anlatımda ögeler zaman-sıralı, görsel anlatımda ise andaştır. Gerek söz, gerekse görüntü şimdiki zaman içinde yer alır. Ancak yazı ve ses kaydıyla söz, görüntü kaydıyla da görsel dil bu engeli aşmışlardır. İşitsel olan ses-dili, söz-dili gibi geniş olanak sunmaz, ancak uyumlu bileşimlerle (Müzik ile) duygusal/sezgisel alana kaydırılır. Anlama: söz dilinde ayrışım ve bileşimlerle, görsel dilde ise, anlık sezgilerle olur. Bir aydın, akıllı ile, çağdaş ortalama insan ise imajlarla düşünür.

² Söz yanlış olduğu için değil, daha çok anlamları boşaltıldığı için gerçeklikte (görünen karşısında) söylenebilecek hiçbirşey kalmaz. İmajlar farklı bir ussal süreç üretirler. Söz artık akıl yürütme işlevini kaybetmiş, imajlara eklenti olmuştur.

İmajlarla anlatımda doğruluk (söz alanı), gerçeklikle (imaj alanı) yani gös-
terilebilen/izlenebilenle özdeşleştirilir: Söz dışarılnca, özgürlük duygusu da
kaybolur. Sözel düşünme süreci sezgisel işlemlerle çelişir. Görsel dünya dur-
mayı gerektirir. İmaja bağlı düşünmeye alışan birey sözü reddeder (Ellul
1998). Bu yargılardan dil öğretimine ilişkin önemli ipuçları çıkarmak gere-
kir.

1. Dil öğretiminde resim kullanmak bir bakıma öğrencileri imajlarla,
görsel düşünmeye alıştıırarak söz dışına itmektir. Ortalama-birey için
görsel-işitsel yöntemlerin söz-dilinin gelişimine (ne ölçüde) katkı yaptı ğı
kuşkuludur.

2. Buradan yola çıkılarak, teknik alanlarda yabancidille öğretimin
imajlarla düşünmeye alışmış öğrencilere anlama ötesinde katkı sağla-
madığı ileri sürülebilir. Ellul (1998)'e göre işitsel-görsel yöntem söz ile
imajı birleştirmeyi amaçlayan bir yalandır. Yapılan şey, iki karşıt düşün-
me biçiminin bir arada kullanımıdır. Öğrenci gördüğü şeyi çok iyi an lar
da, onu söze dönüştüremez. Birinden ötekine geçiş olanaksızdır³.

3 İşitsel-görsel yöntemde, dil öğrenme amaçlı olsa bile söz dışarda
bırakılır. Görsel-dilden söz diline işlevsiz bir çeviri yapılır. Söz dinle-
nilmez, dil öğrenilmez, söz sese indirgenir. Böyle bir öğretimde görsel-
dile bağlı gerçeklik, sözel-dile bağlı doğruluk ile uyuşmaz. İmajlar ne
söze ne de düşünceye hiçbir katkıda bulunmaz; çünkü teknik, gerçekliğin
ayrıcılıkı yaygın bilgisidir. Teknik öğretimde bu gerçeklik doğru bilgi-
nin nesnesi olabilirse de dil geliştirmeye katkı sağlamaz.

4. Fen (ile ? Matematik) öğretimi imaja bağlı alanlar olduğu halde, bu
dersleri bir yandan yabancı bir dille öğretirken öte yandan da yabancı
dil öğretmeye kalkışmak yanlıştır. Türkiye'nin çağdaş tek Milli Eğitim
Bakanı Hasan Ali Yücel'in de katıldığı inceleme kurulu 1960'ta Maarif
Kolejlerinin başarısız kaldıklarını, nedenini açıklamaksızın o uygulama-
nın değiştirilmesini ya da bu okulların kapatılmasını önermiştir⁴.

³ İnsana insan değerleri nasıl ekilir? Söz diliyle eğitimi engelleyen, dili
kısıtlayan, özgürlüğe geçit vermeyen yönetim kime karşı? İnsana. Gerçekte üst öz-
gürlük anlatım özgürlüğü olmalı; düşünce özgürlüğü sözel olduğu için artık alta düş-
müş sayılır. Anlatım Özgürlüğü : 1. Sözel 2. Görsel.

⁴ Böyle okullar tam verim için üstün, ileri zekalı öğrenciler seçmek zorun-
dadırlar (Ellul 260-310). Teknik adamların sözlü anlatım yetersizliği bundan do-
ğar: eleştirel akıl yargı yeteneği üretemez entellektüel güç hesap dışı kalır. Teknik
adam imajlarla düşünmek zorundadır. İmajların öne geçmesi ile eğitimde nitelik
düşer. O zaman düşünce ve anlatım özgürlüğüne yalnızca teknik eğitilmiş kimselerin
neden karşı oldukları ve 27 Mayıs anayasasının onlara neden 'bol' geldiği daha iyi
anlaşılır. Tanıtımları da öyle sözel bir ürünle değil 'baraj kralı' gibi bir imaj uyarı-
cısı ile sunulur.

Bilgiyi imajlarla ileten görsel araçlar bizi, akıl yürütmenin karşıtı olan sezgilerle kavramaya zorlar. İmajlara dayalı düşünce soyut ya da eleştirel olamaz. İşitsel-görsel anlatımda imajdan söze geçmek olanaksızdır. İmajlar sözlerin anlamını boşalttığı için gerçeklikte (görünen karşısında) söylenecek hiçbir şey kalmaz. Amacınız dil öğrenmek olsa da söz, sese indirgeyerek dışarda kalır; tek kazanç iyi bir sesletimdir. Bu vargı, 1945-1965 arasında *işitsel dilsel* yöntem uygulaması ile de kanıtlanmıştır.

Art-zamanlı işlenen işitsel verilerle eş-zamanlı algılanan görsel verilere bakılırsa arada büyük ayrımlar görülür (s.21). Bir yanda işitsel olan 2 tane, öte yanda görsel olan 15 kadar ayrı veri girişine elveren duyuların dilleri elbette ayrı olur, birbirine çevrilemez. Görsel veriler ancak bir arada ve andaş olarak algılanabilir. Sürekli TV izleyen bir kimse imajlara bağlanır, görsel-dilli olur (Ellul 1998, Postman 1994).

Özel okullarda, görsel-yönelimli ortalama öğrencilerin eğitimlerini görsel olarak pekiştirme amaçlanır. Onun yanında Fen bilimleri ile teknik alanlar için bir de yabancıdil öğretilir. Ancak imaja dayalı bir anlatımla teknik öğrenilir ama, bilim yapılamaz. O nedenle bilim için yabancıdil öğretimi değil, özellikle yazılı söze dayalı bir anlatım öncelenmeli; öğrenciler bilim-yöntemi ile alan-felsefesi okumalı, bilim Türkçe yapılmalıdır.

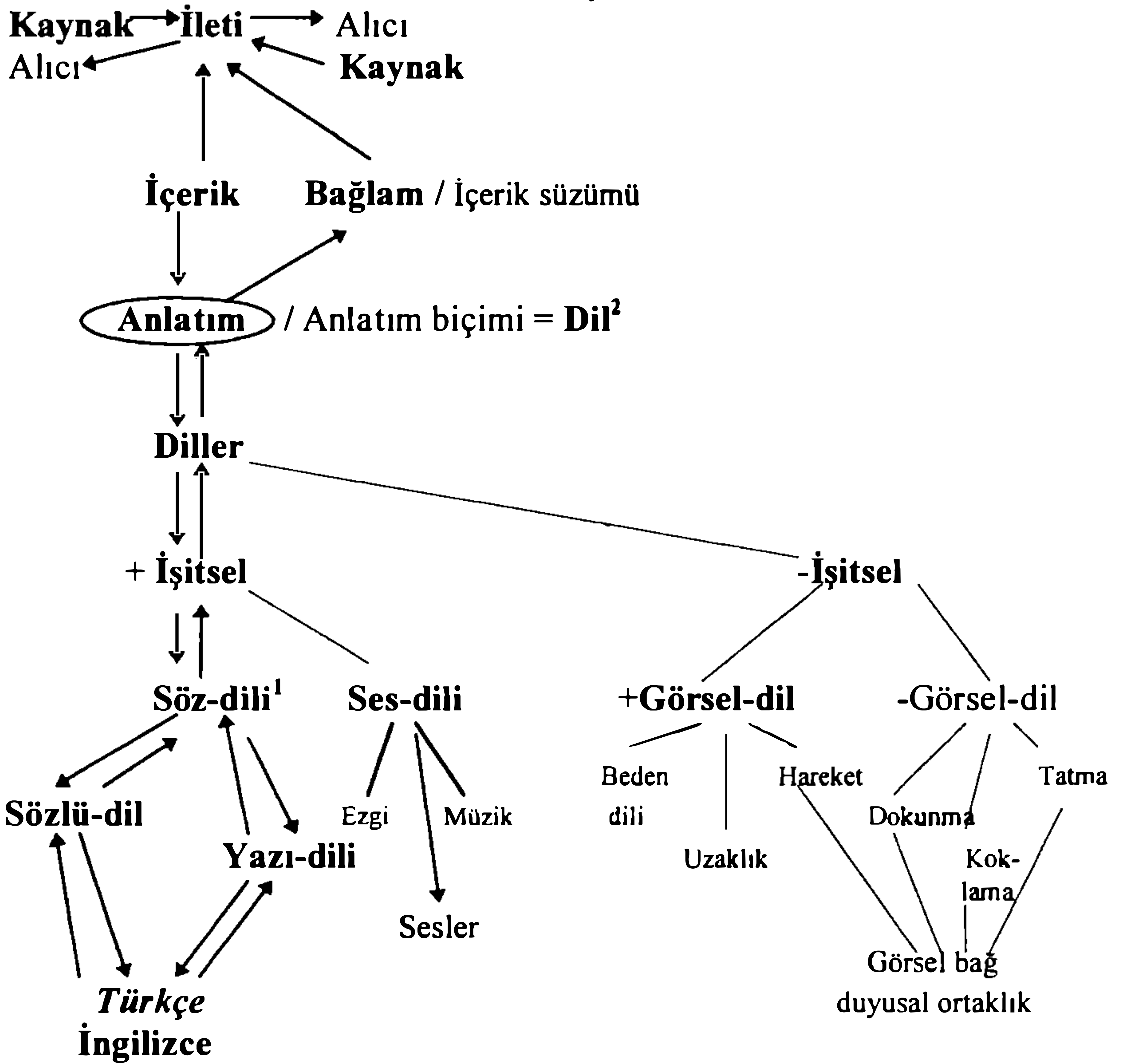
‘*Dil*’ sözcüğü Türkçede iki anlama gelir: 1) (düşünce/ duygu/ gözlem) *anlatım aracı*, 2) (bağlama/ çağa/yazara/alana özgü) *anlatım biçimi*, ... Bir anlatım aracı olan söz-dilini bir bütün olarak betimlemek hemen hemen olanaksızdır. İzlenebilir bir açıklama ancak dili düzeylere ayırarak, her düzeye özgü birimler ile kurallar belirlenerek yapılabilir. 1957’den beri sürekli evrilen ve değişen “*üretimsel*” yoruma bakılırsa, dilsel üretimin bir sözdizimi bölümü, bir anlamlama boyutu, bir de sesletim işlenimleri bulunur. Anlatım biçimi açısından bakılırsa: sözlüğü, dizimsel kuralları, tümce-üstü metin ör. güsüyle, birbirinden türlü bakımlardan ayrılan çok sayıda anlatım biçimleri (dil türleri,s.14,15) ortaya çıkar. Anlatım biçimi özellikle sözlüksel ilişkilerde ekine-özel ayrımları da yansıtır⁵.

İletişim ise, bir *kaynağın* belli bir *amaç* ile, *alıcının* *tepkisini* de göz önünde tutarak dilleyip ürettiği işitsel (sözlü), görsel (yazılı,vb.), ya da öteki duyularla da algılanılabilen karışık dilli *iletilerin* ya da metinlerin doğrudan veya taşıyıcı bir *araç* ile *alıcıya* ulaştırılması olarak tanımlanır. Ancak bu etkinlik, yüzeysel sayılan bu belirlemenin çok üstünde ve ötesinde ilişkiler

⁵ İletişim açısından bakılınca Marx, *dili insanın doğayı denetleme bilgisinin geliştirildiği, saklandığı, yayıldığı ve uygulandığı ana “aracı”, öteki insanlar la ilişki gereksiniminden yükselip gelen “uygulamaya bağlı bir bilinç biçimi” olarak belirliyor* (Erdoğan-Alemdar ,209,218). Dil: üretim ilişkileri, siyasal üstyapı olarak bilinen düşünceler, inançlar, değerler, ekin, bilgi, ideolojiler, yasalar, kurallar ve bütün bunlarla ilgili örgütlenmeler ile ilişkilerin anlatım aracı oluyor.

de yansıtılır. Bir dilin, örneğin Türkçe ya da İngilizcenin birer anlatım aracı olarak iletişim ile olan bağlantısını aşağıdaki çizimden izleyebilirsiniz.

İletişim:

1.1.1. Söz-dili ile İleti.

İletişimde “araç” olarak üç şeye gönderme yapılır: ı.”*kaynak*” ile “*alıcı*”yı⁶ bağlayan “*ileti*”ye, ıı.iletinin oluşturulmasında kullanılan “*dil*”(ler) e, ııı.iletiyi alıcıya ulaştıran ‘*gazete, radyo, TV, bilgisayar ağı ,...*’ gibi taşıyıcı *kanala*. Gerek kişiler-arasında, gerekse bir kurum ile seçtiği hedef kitle

⁶ Gerçek insan iletişiminde ise gönderenin herhangi bir ileti göndermeden önce, yalnız ‘gönderen’ değil, aynı zamanda ‘alıcı’ durumunda da bulunması gerekir (Chomsky 1965: ideal speaker-hearer, Ong 1985:206). Bu açıklamaya göre ikinci bir dili öğrenmek iletişimi öğrenmek değildir. “*İletişimsel Yöntem*”, eşitlikçi ilişkiler de yüzeysel olanı yansıtır. Öyleyse bu terim bir bakıma anlamsızlaşmaktadır.

“*Bindokuzyüzseksen dört*” adlı romanında anlatılanlara benzer uygulamalar la dilsel edinç de sığlaştırılabilir. Ya da Huxley’in “*Cesur Yeni Dünya*”sında öngörüldüğü gibi insanlar (information) iletilere boğulur. Her iki durumda da sonuç değişmez.

Egemenin ilgisi ileti üzerine; onu anlatım aracı olan ‘söz-dili’ ile artık doğrudan ilgili değil. O yüzden Türkçeyi geliştirmeye çalışmıyor. Alıcıya istediği dille seslenebilir. Algılamayı yabancı öğelerle istediğince büyüleye bilir, din ile uyutabilir, kutsal açıklamalarla düşsel kılabilir. İçeriğin anlatımı bugün tek bir dile, örneğin yalnızca sözlü bir dile ya da görsel bir dile dayanmak zorunda değildir; artık etkili de olmaz. Sözel ya da görsel yük açısından *iletiler* şöyle ayrılabilir.

İletiler

1. Sözel :

- a. Doğal ortamda SÖYLENEN (düz-anlamalı/ sezdirimsiz)
- b. SÖYLENEN + SEZDİRİLEN:
 - A- Evde onmilyon kalmış. (+*Bankadan para çekilmesi gerek / Harcarken daha tutumlu davranmalı/ Gereksiz giderleri bir süre kısmalı.*)

2. Görsel :

- a. Gösterilen ± sezdirimli
- b. Gösterilen ± müzik.

3. Görsel -işitsel

- a. GÖSTERİLEN + SÖYLENEN ± Sezdirim
 - görülen eylem* *sözler (*boş)*
 - dokunma,* *ses*
 - tatma*
 - koklama*
- b. İZLENİLEN + SEZDİRİMLER + *Eşlik eden söz (boş)
 - görülen film* *görsel,*
 - ? sözel*

Görüleceği gibi, *söz-dili bir anlatım aracıdır*, içeriğin dillenmesin de kullanılır. Oysa, gerek *Dilbilim* gerekse *Öğretim Yöntemleri* derslerinde *dilin bir iletişim aracı olduğu* belirtilir. *Yanlış* olan bu niteleme kimi öğretim yorumlarının doğru anlaşılmasını da engeller. İşlevin netleşmesi bakımından *söz-dilinin* anlatım araçlarından biri, ancak düşünsel açıdan en önemlisi olduğu söylenebilir. Söz-dilinin bir *iletişim aracı* olduğunu ileri sürmek öğretimde şu belirsizlikleri yaratır.

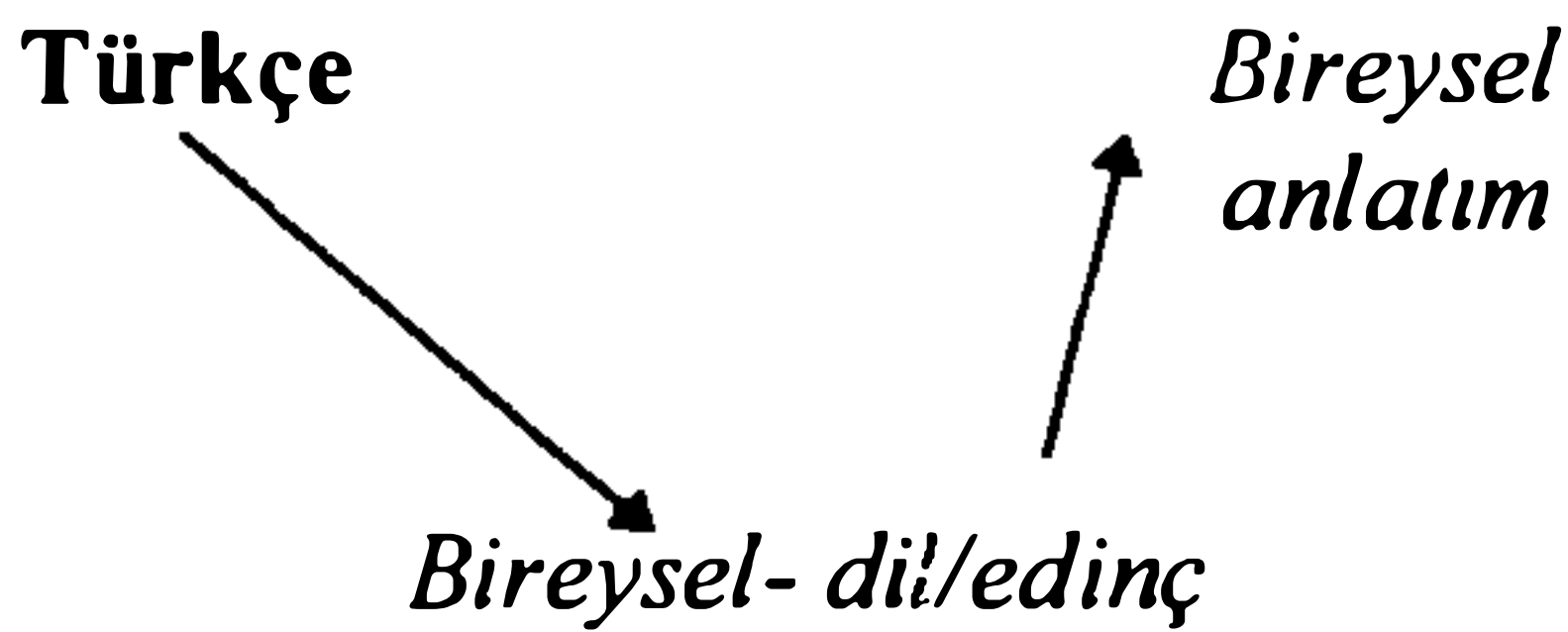
1. Eğer dil bir *iletişim aracı ise, dili öğretmek iletişimi öğretmek tir. İletişimi ayrıca öğretmek gerekmez. Oysa iletişim öğretimi yeri ne yalnızca dil öğretimi yapmak yanlıştır. Örneğin kitle iletişim kurumlarında çalışacak bir öğrenci hem kişiler-arası eşitlikçi ilişkilere

uygun bir iletişimi, hemde egemenlik ve güç ilişkilerine uygun bir ileti üretim ve yorumunu/iletimini öğrenmek zorundadır. Ne var ki, çoğunluk, değil dili öğrenmek, henüz bunun ayırımında bile olmadan üniversiteyi bitirmektedir.

2. *Dil bir iletişim aracı ise, gerçekte onu bir anlatım aracı olarak öğretmek/öğrenmek gerekmez; sözlü/yazılı anlatım dersleri o kadar önemli değildir.* Oysa, bu bir yanılgıdır: bağlama uygun anlatım biçimleri öğrenilmeden metin üretilmez..

Düşünülebilecek başkaca anlatım yolları ile oluşturulan metinlerin hepsi söz diline çevrilebilir; burada gerekli olan “*anlatım yeterliği*”dir. Ancak, söz diliyle üretilen metinleri öteki dillere çevirmek her zaman olanaklı değildir. Düşünceyi dışlayan görsel anlatımın öncelenmesi, egemenin işine gelse de, *görsel düşünme* evrilene değin, söz-dili birincil düşünme/anlatım aracı olarak kalacaktır.

Bireysel anlatım yalnızca dilin sözlüğü ile dizimden oluşmaz; içerik seçimi de bireysel dilden sayılır. Kişiler, bireysel anlatım yetersizliklerini sanki Türkçeden kaynaklanıyormuş gibi göstererek kurumsal dili kötülerler. T. Yücel (1982 :ikinci bölüm)’de “*Dil Devrimi*”ne karşı olanların geçerliği tartışılan görüşleri, gerçekte bireysel dili ölçü sayan çıkışlardır. Bunlar kurumsal bir dilin eksigi sayılamazlar. O karşı görüşler çoğu anlatım-özürlü, dil-dışı, kurnazca yanıltmalardır (bk. s.196-201).

Kimi yazarların *dil yanlışları* diye düzelttikleri de gerçekte *anlatım yanlışları*dır: onlar, gerek eğitimin gerekse kurumsal denetimin eksikliğini yansıtır. Sorun doğru açıklanmalı: yanlışlar dile değil anlatım yetersizliğine bağlanmalıdır. Üstelik “dil yanlış” belirsiz bir terimdir(s.5); belirsiz terimlerle doğrusu ne tartışma yapılabilir ne de düzeltme⁹.

İletişim gerçekten de, “*insanlar ve toplumlar arasında egemenlik ve mücadelenin dinamik örgütlenişi ve yürütülüşü*” olarak tanımlanır¹⁰.

⁹ Davranışçı bir yorumla, düzeltme için yanlışın anımsatılmaması, doğru nun yinelenmesi gerekir. Öyle bir ortamda bu işlem olanaksızdır. O kural-dışı anlatımlar birer varsayım-deneme de değildir. Çoğunlukla ya özensizlik/yorgunluk sonucu gözden kaçır, ya da yer etmiş bir alışkanlıktan dışa vurur. Okurlar, topluca tepki gös termese, yalnızca bireysel eleştiri ile o çarpık anlatımlar düzelmez.

¹⁰ (Erdoğan 1997:20). “*İletişim, eşitlikte diyalogdur; egemenlikte baskı ve mücadeledir; bir anlamın iletimi, bir alışveriş, bir ilişki ve ilişkideki etkinliktir. İleti*

Bir iletişim sürecinin bir anına bakılırsa (Erdoğan,21):

- (1) *Belli bir zamanda,*
- (2) *Belli güç ilişkileri içinde,*
- (3) *Belli gelişmelerin belli özelliklerini gösteren bir yerde (iletişimin olduğu örgütlü yapısal konumda),*
- (4) *herhangi bir gereksinme nedeniyle,*
- (5) *Herhangi bir iletiyi,*
- (6) *gerekli iletişim araçlarını kullanarak,*
- (7) *Belli bir amaçla başlatanı (veya sürdüreni) ve*
- (8) *İletiyi belli iletişim araçlarıyla alanı içeren,*
- (9) *O an ve ileride belli sonuçları beklenen,*
- (10) *Tepki olasılıkları (ve bu olasılıkların özellikleri ve bu özelliklere göre olası veya o an yapılan, geri iletişim) görülür.*

Egemenlik ilişkilerinde konuşma özgürlüğüne yönetici sınıfların ve sözcülerinin sahip olmasıyla kurulan baskıcı ilişki düzeni, tarihte bu sınıfların anadillerinden başka dilleri kullanmalarıyla da pekiştirilmiştir. Örneğin Ortaçağ Avrupasında Latince kullanılması. Osmanlıların Arapça, Farsça, Fransızca kullanmaları. Bilgi bir dilde, söz gelimi Osmanlıca Divan edebiyatı dilinde, ve topluma yabancılaşmış olan yönetici sınıf içinde dolanırken, insanların cehaleti başka bir dilde: Anadolu Türkçesinde, öteki yerel dillerde korunmuştur.

Katılanlara göre iki ayrı iletişim biçiminden söz edilebilir¹¹.

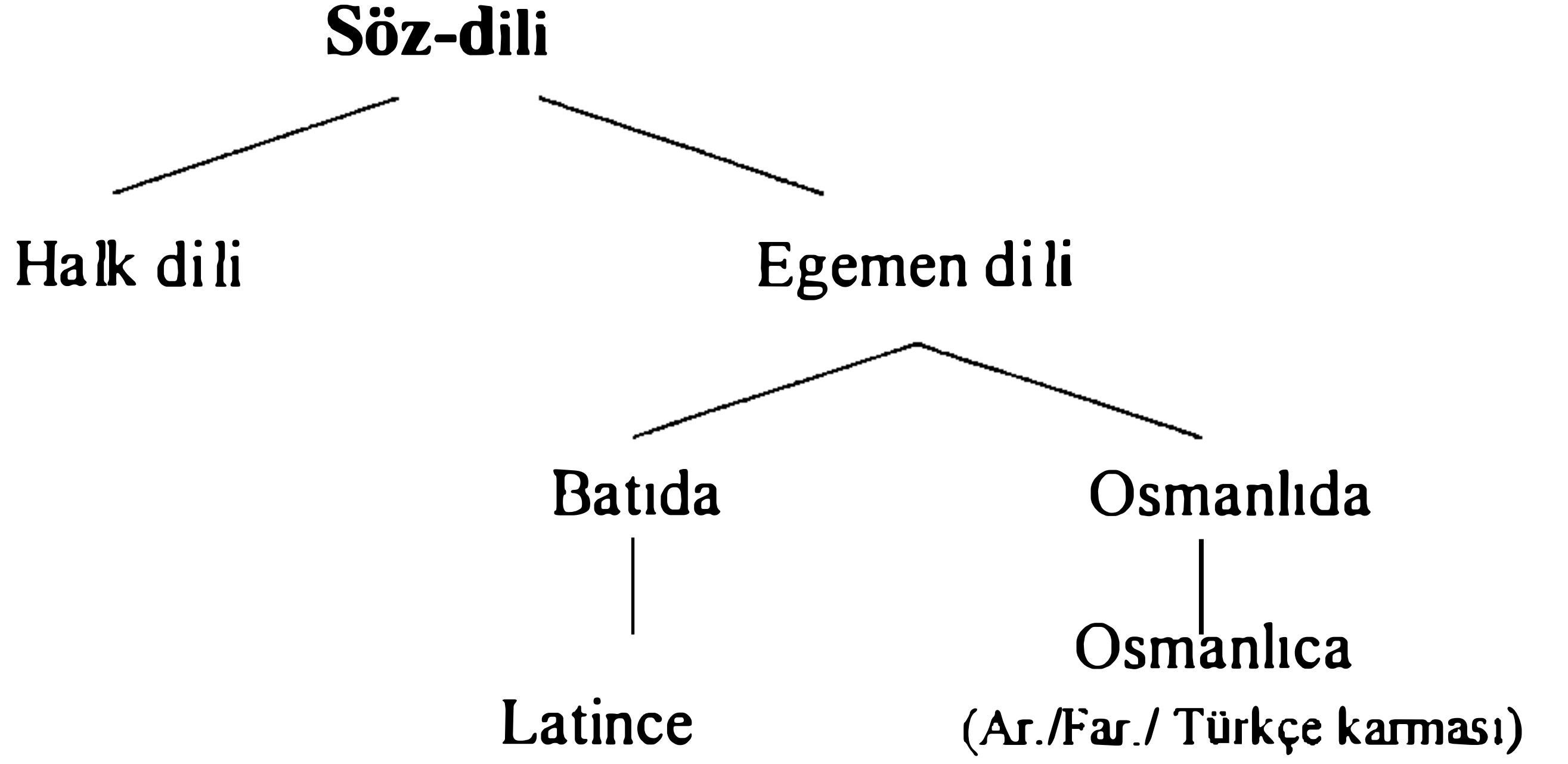
1. Başkalarıyla kurulan yüz-yüze ya da (mektup,telefon, telgraf, e-posta ile) araçlı “**kişiler-arası**” iletişim,
11. Kamu ya da özel bir arac; kuruluşun iletim araçları (basın, radyo, TV, film, plak üretim iş kolu) ile¹² gerçekleştirilen “**kitle**” iletişimi.

şim bütün canlıların yaşam gereğidir. İletişim olmaksızın ne insanın kendiyle ve dış çevresiyle ilişkisi ne de etkinlikleri olabilir. İletişim insan yaşamının ve ilişkisi nin temel koşuludur. İnsanla birlikte gerçek zaman ve gerçek yerde olur; toplumsal bir olgudur. Bu nedenle iletişimi anlamak için, onu geçtiği toplumsal, ekonomik, siyasal ve tarihsel konum içinde incelemek gerekir”. Benim sorunum ise, iletişimi sorgulamak değil, iletişim ilişkileri ortamında Türkçenin geçirdiği değişim sürecine bakabilmektir.

¹¹ İnsanın kendi-kendisiyle kurduğu “*içsel*” iletişim ile bir bilgi kaynağı ile kurulan iletişim (? bilişim) de bu türlere katılabilirse de bu çalışmada yukardaki iki tür üzerinde durulacaktır.

¹² İletişim yapısının türlü yorumları üzerine Erdoğan,1997;Usluata,1991; Erdoğan-Alemdar 1990’a bakılabilir. İnsan dünyası iletişim dünyasıdır. İnsanların birbirini yediği örgütlü bir iletişim dünyasıdır. Herşey materyal ilişkiler bütünüdür bir yaratıdır, ancak ilişkilerin değişmesi ve değiştirilmesiyle değişebilir, (Erdoğan,93).

Türkçenin geçirdiği evrimi ve “Dil Devrimi”ni anlamak için ilk önce dilin iletişim sürecindeki yerini belirlemek gerekiyor. Bu açıdan belki en önemlisi *egemenlik-dil ilişkisi*. Söz-dili (*emek, sermaye, ideoloji, ekin sel ku rumlar* gibi) bir üst-yapı kurumu sayılmıyor, ama egemenlik, dil ayrımına son derece duyarlı¹³. Örneğin hanedan yönetimlerinde *yöneten-dili* ile halkın, yani *yönetilenin-dili* ayrı tutulmuştur.

Osmanlı imparatorluğu her iki evreni de içeren bir alana yerleşince, yönetim başta Arapça ile Farsça olmak üzere bütün dillerden derlediği bir sözlük ve kurallarla karma bir *yazı-dili* yaratarak kendini halktan ayırmış tır¹⁴.

İletişimin aracı ileti(mesaj)dır¹⁵: bir program, bir haber, bir film, bir reklamdır. Kitle iletişiminde *mesaj* ç oğunlukla *masaja* dönüşür. Bu okşa ma kitle iletişiminde “*iyilikle, uyutarak, güldürerek, sevindirerek, umutlandırarak, seks bakımından iştahlandırarak*” kapitalist pazarın tatlı dille satış ile tisidir. En geniş anlamıyla iletişimin letisi: ya (1) bir kitap gibi, kendisi alınıp satılan maldır, ya da (2) alınıp satılana yapısal bakımdan bağımlıdır:

¹³ Dili denetlemek yalnızca düşünceyi denetlemek değil, aynı zamanda siya sal etkinliği de sınırlamaktır. Kitle iletişim araçlarının denetimi 1990 sonrasında özel sektöre geçmiş, böylece ulus-devlet ölçüleri işlemez olmuştur.

¹⁴ Rönesansla birlikte Avrupada kentsoylu, krala karşı egemenliğini ulusal dile dayandırarak yöresel dillerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Öyle bir gelişimi engelleyen Osmanlı ise, Anadolu dillerini yönetimden uzak tutmuş, yazılı ekin evresi ne geçişi uzun süre engellemiştir. 1850’den sonra uyanmaya başlayan ulusal bürokra si, kimi alanlarda Fransızca kullanmışsa da, yönetimde Osmanlıca yerine, yavaş ya vaş Türkçenin yolunu açmıştır.

¹⁵ İletişimin aracını ileti’ye indirgemek, araya buna etkiyi katmak, iletişi mi çok sınırlı bir alan içine hapsetmektir. Televizyonla kitle iletişiminde yaratılan ürün izleyici, yani reklamı yapılan ürünlerin olası tüketicisidir. Bir radyo yayınıyla çekilen dinleyici, bir TV programına bağlanan izleyici reklamcılara satılınca ürün olur. Bası nın da yarattığı en önemli ürün okuyucudur; bir yandan gazetenin tüke ticisi, öte yan dan reklamcılara satılan ürün. İnsan iletişimin hem aracı, hem amacı, hem üreticisi, hem de tüketicisi olarak merkezde yer alır, (Erdoğan, 50).

örneğin siyasi din sömürsünde konuşmaya besmele ile başlamak, ya da bir mezar ziyaretinde TV’da başörtülü görünmek.

İletişim yüzyüze ise *karşılıklı*, kitlesel olup *uyarı/tepki ilişkilerini içermiyorsa*, ya da *bu işlemleri yalnızca kaynak düzenliyorsa*, *tek-yönlü* bir etkinliktir; “*bildirim*” anlamında “*iletim*” terimi ile anlatılır, (İlal,1989). Ege menlik açısı sından düşünülürse, doğru. Yine de *iletiyi* dilleyip göndiren *kaynak* ile onu alıp yorumlayan *gazete okuyucusu / radyo dinleyicisi / TV-izleyicisi* arasında, dolaylı da olsa, karşılıklı bir etkileşim (geç geri-iletim/ feed back) bulunduğundan, o etki örtük ve gecikmiş de olsa, terim bir işteşlik kavramı içerebilir, “ileti”ye -()ş işteşlik eki katılabilir.

Kitle iletişimi gelişinceye kadar kamu yönetiminde egemen iletişim biçimi olarak her zaman sözlü iletişim kullanılmıştır. Daha sonra yazılı iletişime geçilmiş. XIX. yüzyıldan başlayarak gazete, XX. yüzyılın ilk yarısında radyo, ondan sonra televizyon, bilgisayar/internet egemen iletişim aracı olmuştur. “*Kitle iletişimi mi egemenlik ilişkilerinin egemen aracıdır. Egemenlik ilişkilerinde iletişim, diyalogu değil, emirlere uymayı, görevleri yerine getirmeyi ve kurallara boyun sunmayı gerektirir*”, (Erdoğan, 133-136). Ancak iş-dışı ilişkilerde hal kın iletişimi yine yüz-yüze iletişimidir. O yüz-yüzelik artık yavaş yavaş yerini aracılı (telefon faks, internet,... gibi araçlı) sözleşime bırakmaktadır.

1.1.2. Üretim İlişkileri ve İletişim

Yaşamın biçimleri iletişimle üretilir (Erdoğan 48). Bu biçimler genellikle mülkiyet ilişkileridir. Bir bakımdan, başlangıçta egemen kişi ile seçkinler sınıfının (aristokrasi) yönetimine destek veren burjuva (orta sınıf), zamanla (15.yy-) bir yandan sermaye birikimi, öte yandan aydınlanma sürecini yazılı basın¹⁶ ürünleriyle tamamlayınca, kendine bulduğu halk desteğini de peşine takarak, *Fransız İhtilali* ile (1789-) yönetime el koymuştur. ***Endüs tri Devrimi*** ve uzaklık ile zaman engelinin yenilmesi, sermaye birikimini arttırmış, ancak bir yandan seri üretime karşılık pazar yetersizliği öte yandan emeğin aşırı sömürsü, sermaye sınıfını tutucu bir kimliğe zorlamıştır¹⁷.

¹⁶ Postman (1985:39) açısından tipografi, ortaçağa özgü cemaat ve bütünleşme fikrini yok etmişti. Öteki katkıları yanında ulus devletin gelişmesine yardımcı olmuş, ancak böylece yurtseverliği -öldürücü olmasa bile- kolay savunulamayacak bir duyguya dönüştürmüştü.

¹⁷ (Mardin, 1991; Timur, 1989). Oysa o zamanın Osmanlı toplumu iki ke simlidir: yöneticiler, yönetilenler. Onların arasında üçüncü bir gücün, aydın, burjuva oluşmasına izin verilmemiş, o yolda gelişmeler, mülkiyet biçimi, yer değiştirme, ve aşırı bireysel zenginliğe el koyma (müsadere) ile engellenmiştir. Yönetici sınıfın sayısal azlığı, yönetilen halkın çoğunluğu düşünülürse, Osmanlı toplumu sınıfsızdır. Çok uluslu, çok kültürlü, çok dinli oluş sınıflaşmaya, ve ilerici tekil bir burjuva sınıfının

Pazar ve üretime denk tüketim sorununu çözemeyen sermaye, bir yandan mal dayanıklılığını düşürürken, öte yandan moda ile, varlıklı kesimin yenileme isteklerini canlı tutmuş (1850-), ne var ki o da yetmeyince, emekçi kesime dönük tüketim istekleri yaratma ve çeşitli nitelik ve fiyatla mal üretme yolunu seçerek o sınıfın da tüketme isteklerini kamçılamış, böylece sınıf sal özlemlerin yerine zamanla bireysel özlemleri geçirmiştir. Onun sonucunda yaratılan ise *tüketim toplumdur* : olabildiğince az çeşitli ama çok sayıda üretim, üretime denk, gelire uyan bir tüketim¹⁸

Üretimde, emek yerine giderek *makineleşme* ve *makinaleri-çalıştıran-makinalerin* (bilgisayarların) kullanılması ile açığa çıkan iş gücü, bir yandan boş zamana eklenirken, öte yandan hizmet alanına kaydırılmış, böylece *bilgi kullanımına dönük üretim yapan ve hizmet sunan* iş kollarında (iletişim, eğitim, pazarlama, bankacılık, dağıtım, sağlık, eğlence, turizm,...) çalışanların sayısı artarak ABD’nde çoğunluğa ulaşınca, gelişimde “*bilgi toplumu*” (information society) aşamasına ulaşılmıştır.

doğup gelişmesine engel olmuş. Ancak okur-yazarlık XIX.yüzyılda sınıfları, ırkları biri birinden ayıran bir duvara dönüştü (Sanders 1994:204)

Yönetici kesime en üstte Sultan, ve aralarında çıkar birliği ile ona bağlı İslam-dışı kesimden devşirmeler, paşalar, düzenli bürokrasi ve ulema ile onların ticaretle uğraşan yakınları girmektedir. Halkı ise, köleler ile tarıma dayalı üretim yapan köylüler, ortakçılar ve göçebe Türkmenlerle Yörükler oluşturur. 600 yıl süreyle 20 yıldan uzun süren aralıklarla barışı yaşamamış, 16.yy’a değin sürekli yer değiştirmiş olan halk, Orta çağı bir türlü aşamamıştı.

¹⁸ Üretimde çalışan emekçi kesim, bir yandan pazar için seri üretime geçince giderek daha çok çalışmak zorunda kalmış, ama yarattığı artı değerden de pay isteme bilincine ve gücüne erişmiş, (-1850). kendi çıkarlarına dönük bir üretim-paylaşım modeli ile sermaye sınıfının karşısına dikilmiştir. Kapitalist ekonomi görüşüne karşı geliştirilen Marksist-sosyalist ekonomi modeli ile aydınların da desteğini sağlayan işçi sınıfı, Rusya, Çin,... gibi birçok ülkede yönetimi eline geçirmiştir. Öteki ülkelerde ise, emekçiler bir yandan gelirden aldıkları pay arttırılarak, öte yandan tüketime özendirilerek ve mala sosyo-kültürel bir anlam yüklenerek, kapitalist uygulama içinde tutulmuştur, (Oskay1982).

Fabrikaların kentlerde ve ulaşımaya uygun yerlerde kurulmasıyla, o yerlere işgücü akını giderek artmış. Kentlerde nüfus artarken türlü sosyal ve ekonomik sorunlar ortaya çıkmıştır. Kırsal kesimden mülksüzleşerek kopan insanlar bir yandan topluma, öte yandan el emeğiyle atelyede üretimde kendi kimliğini yansıttığı ürüne, (üretimde makineleşme ve üretim ilişkilerinin değişmesiyle) yabancılaşmış, yalnızlaşmıştır. Makineleşme sonucu tarım kesiminde iş gücü açığa çıkmış, işsiz kalan insanlar 1980 sonrasında olduğu gibi hızla kentlere, ya da fabrikaların bulunduğu yerlere göç etmişlerdir.

Varlığını emekçilerin örgütsüzlüğüne, (Türkiyede ise ona ek olarak, uzun süre eğitimsizliğe) bağlayan sermaye, kendi bireyci tutumunu kitlelere aşılamaya, onların da çalışır ve isterlerse sınıf değiştirebilecekleri sanısını, tüketim özelemlerini bir ölçüde doyurarak, metayı göstergeleştirerek yaratmış, öte yandan, oluşan örgütleri -türlü yasaklarla özgürlükleri kısıtlayarak-etkisizleştirmiş, o da yetmeyince, “12 Eylül” sonrasında yapıldığı gibi, dağıtmıştır. O süre içinde Türkiyede 1650 demek kapatılmıştı. Bugün Türkiyede insancıl yönelimleri törpülenmiş, bireysel çıkarları önceleyen iki-yüzlü bireylerin oluşturduğu bir *kitle* yaratılmıştır. Artık bilgi teknolojilerinden biri sayılan kitle iletişimi, tıpkı bürokrasi gibi, bir denetim ve güdüm aracıdır. O nedenle söz-dilinin gelişmesini de istenilen boyutlarda yönlendirebilir, ya da daraltabilir. Gözle görülen, yüzeyde olan şeylere karşı çıkmamızı, onları irdelememizi sağlayan dil gerçek ve asılsız anlık söylemin kaynağıdır¹⁹. TV etkisiyle radyo haberlerinin dili de bağlamsız ve süreksiz hale geliyor, haberlere yalnızca kulak misafiri oluyoruz. 1980 sonrasında özleştirmeye en olumsuz engeli az-gelişmiş, aktarmacı kitle iletişim kurumları ve onların yaptığı yayınlar yaratmıştır, (Oskay, 1982; Erdoğan, 1997).

Yönetime göre eskiden *kitle*: 1) toplumsal açıdan değişik kesimlerden gelen ayrı nitelikte, 2) yerleşim açısından ayrı ayrı yerlerde oturup aralarında bir iletişim bulunmayan, 3) örgütlenmemiş ve öndersiz bir yığılı anlatıyordu. Bu tanım, yöneticiler dışında kalan insanların oluşturduğu “halk” (çokluk) kavramına yakındı. Oysa yeni araştırmalar: toplumsal yapılar, grup ilişkileri, iletişim araçlarıyla kurulan ilişkiler, ve izleyici-arac ilişkisinin karşılıklı olan yanlarını da almış (Tan, 72), o değerlendirmeler sonucunda *kitlenin* örgütlü, öteki üyelerle gerçek ya da dolaylı birlik yoluyla kararlı davranan bireylerden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Kitlenin örgütsüz bir yığın olarak görülmesi belki de yönetimlerin işine gelmekte, onların demokratik olmayan özelemlerini yansıtmaktaydı. Bu yeni tanıma bakılarak kitlenin dilsel duyarlılığı işlenebilir, dil özleşmesine katılımı sağlanabilir. “Kitle” artık, üretilen belli bir mal ya da hizmetin alıcısı olarak varsayılan ve “halkla ilişkiler” birimlerince, reklam şirketlerince belirlenen kişi, kurum, ya da örgütlerden oluşan bir çoğunluk olarak görülüyor. Öyleyse, *iletişim* iş kolunda çalışanların dil eğitimlerine çok özen gösterilmeli.

¹⁹ Yazı ile, ayrıcalıklı sınıfın, Matbaa ile (1450-) okur-yazar kitlelerin bellek-ezber sorunu ortadan kalkmış, gazete ile kitap bir pazar ürünü olurken toplumlar uluslaşma sürecine girmişlerdir. Telgraf ise (1844-), mekan sorununu gidererek bağlamsız bilgiye geçerlik kazandırmıştır. Başlık diliyle, kamusal söylem tutarsızlaşmış, sesli görüntü ileten TV ile de sahte bağlam evlere girerek tek bir kalıcı ses, eğlencenin sesiyle konuşmaya başlamıştır. Artık iletilen düşünceler değil imajlardır (Postman, 1985: V).

İlkel üretim biçimlerinde iletişim öznelar arasında görüşme biçimin dedir. Görüşme yüz-yüze, göze, ağız ve kulağa bağımlı; zaman ölçüsü bakı mından o anda olur. Diyalogda eşitçil alışveriş vardır. Anadil belli kural ve geleneklere dayanan toplumsallaşmış dildir. Dilin toplumsallığı, dilin evren selliğini değil, egemenlik ve mücadele ile bağıntılı olduğunu anlatır.

Bu açıklama, kente akan kırsal nüfus da göz önüne alınarak Türki ye'ye özellenirse belki: “*kitle genelde köylüdür*”, denilebilir²⁰. Aslında kit le, emeği dışında üretim araçlarından yoksun, çalışan sınıfların oluşturduğu aile birimleri toplamıdır, (Erdoğan, 241).

Eğer, “*ileti*” iletişim ediminin bir *aracı* ise, *dil* de bir *anlatım aracı* olarak tanınılanmalı. O zaman *söz-dili* ve *yazı-dili* dışında kalan görsel-dil ler, düşünülebilecek her türlü öteki anlatım araçları ve yolları da birer dil olur.

Diller

Sözlü-dil

yazılı-dil

Şiir dili

Roman dili

Öykü dili

Bilgisayar dili

Tarım dilleri

Resim dili

Sinema dili

Giysi dili

Bina dili

Birimler

ses, hece, sözcük, öbek, tümcecik, tümce, vurgu, ritim, ezgi, edim, katılım, değişim,... harf, sözcük, öbek, tümcecik, tümce, nokta lama, paragraf,...

sözcük, dizim, dize, ölçü, uyak, ...

kişilikler, olaylar, olay örgüsü, ...

kişilik(ler), kurgu,...

yazılım, işlemler,...

çizgi, renk, ışık, derinlik, devinim,...

görüntü, katılanlar, konu, renk, devinim, kesme, zincirleme, bindirme, geçişler,...

parçalar:(yaka, kol, gövde, ön arka, cep ilik, düğme, paça,...), biçki, dikiş,...

temel, taban, tavan, duvar, oda, kapı, pençere, çatı, baca,...

Ortaçağ bittiğinde Avrupada egemen iletişim yazılı iletişim oldu. Halk arasındaki iletişim ise sözlü olarak kaldı. Anlamadığı bir dilde dua eden Avrupa insanı Roma Kilisesinin Latin Dili egemenliğini kırdı. İncil ye

²⁰ Kısaca, kitle iletişimi yönetici sınıfların veya egemen güçlerin tek yönlü olarak, yukardan aşağı, kitleye doğru yaptıkları iletişimdir. Bir başka deyişle belli bir siyasal ve ekonomik sistemin pazarlanması ve satışıdır. Kitle iletişimi ideolojik üst-yapı örgütü olduğu için, toplumsal egemenliğin bilinç yönetimi aracıdır. Medyalı kitle iletişimi sınıf egemenliğinin aracıdır. Ürün, iletişim örgütünün malıdır. Gönde ren emeği kiralayıp işe koşandır. Sahiplik belli bir sınıfa aittir. Örgütlenmeler ticari örgütlenme biçimindedir, (Erdoğan, 1997).

rel dillere çevrilerek 15.yy'da her ülke halkı bir yanda kendi kilisesinde kendi dilinde dua ederken, öte yanda çağdaş basının ilk örnekleri ortaya çıkmağa başladı. Orta sınıf (burjuva) iletişim üretimini ele geçirerek 19.yy'da burjuva basını rakipsiz egemenlik kurdu. Kur'an Gutenberg öncesi kitle iletişim aracıydı. Egemen iletişim Osmanlı İmparatorluğunda Avrupadakine benzer bir gelişme göstermek yerine Ortaçağ biçimiyle kaldı. Yazılı iletişim biçimi olan Divan Edebiyatı, egemenliğin edebiyatıydı. Bu edebiyatta kadınlar ve üretici halk dışarda bırakılmışlardı.

1.1.3. Türkçenin İletişimsel Türleri

İletişim ilişkileri, ortamı, amacı ve biçimleri göz önüne alınarak bir söz-dili: dilim dilim edilerek, özellikle sözlük, bir dereceye kadar da biçim ve dizim ilişkileriyle çok sayıda dil-içi türlere ayrılabilir. Bunların bir bölümü *genel terimlere* göre şöyle sergilenebilir.

Ayrımlar	Dil Türleri
1. Ülkeler	Uluslararası dil / ortak dil, ulusal dil.
2. Yönetim	Devlet dili / azınlık dili.
3. Toplum	Ulusal dil, azınlık dili, argo, çalık/karma dil .
4. Uğraş	Genel dil,alan dili, meslek dili,bilgisayar dili.
5. Birey	Resmi / resmi olmayan, içten, soğuk, yakın, bozuk, şakacı, kaypak, ikircikli diller.
6. Tarih	Ön/Orta/Eski/Yeni, klasik, çağdaş, güncel.
7. Geçerlik	Örnek/ölçü dil,lehçe, ağız, şive.
8. Kuruluş	Ölçü-dil, karma-dil (creole), çalık-dil (pidgin).
9. Bireysel iletişim olanakları	Ana dil, ikinci dil, yabancıl, iki-dilli, çok-dilli, çifte-dilli.
10. Öğrenme	Anadil, birinci dil, yabancı dil, ikinci dil.
11. Öğretim	Devlet dili,öğretim dili, yabancıl, ikinci dil.
12. Yeterlik	İşlenmiş/kısıtlı,...,başlangıç/çat-pat/orta/ileri düzey.
13. Ortam	Sözlü/yazılı/işaret/ıslık/ışık/davul/trafik dili.
14. Yazınsal	Roman/oyun/öykü/deneme/şiir/yazışma dili.Divan dili, tarih dili,...
15. Kitle iletişimi	Kitap/dergi/gazete/radyo/televizyon dili.
16. Kuruluş	Doğal dil, yapay dil.
17. Sınıf	Aydın, (entel), eğitimsiz, işçi dili.
18. Gösterge	Söz/beden/moda/mimarlık/trafik/sinema dili.
19. Gazete	Köşeyazısı/haber/görüşme/inceleme/reklam dili.
20. Dilsel davranış	Tek-dil, iki-dil, almasıklık dil (diglossia), çok dil.
21. Yaş	Yetişkin/genç/çocuk dili.
22. Öğrenme aşamaları	Başlangıç/çat pat/orta/ileri dil.

23. <i>Din</i>	İslam/Hıristiyan/Musevi dili.
24. <i>İrk</i>	Beyaz dili, siyahların dili.
25. <i>Açıklık</i>	Açık/kaypak/gizli dil, şifre, argo.
26. <i>Dil öğrenme</i>	Öğretmen dili, bakıcı dili, yabancı dili.
27. <i>Canlılar</i>	İnsan dili, yunusların dili, arıların dili.
28. <i>İletişim teknolojisi</i>	Kitap,/gazete/telgraf/radyo/TV dilleri.
28. <i>Dil planlaması</i>	Osmanlıca, sade-türkçe, öztürkçe, arı-türkçe.
29. <i>Gelişmişlik</i>	(İlkel) / gelişmiş dil.

Bu genel türler yanında bir de özel işlevlere bağlı (*bilgi verme, bilgi alma, tanıtma, reklam/propoganda, kandırma, tutum belirleme, emir/is tek, ...* gibi) değişmelere bakılırsa, gerçekte her işlenmiş söz-dili insanlara sonsuz ayrı biçimde iletişim, etkileşim olanakları, sözel anlatım yolları sunar.

1.2. Türkçede Göstergeler

Anlatımda kullanılan anlamlı yalın ya da türemiş birimlerin/öğelerin genel adı *gösterge*dir. Kendi dışında “*gösterilen*” ussal bir kavram ile onu “*gösteren*” ussal bir imgeyi özünde bileştiren varlığa “*gösterge*” denir (Saus sure 1917). Kullanımda ussal kavram somut ya da soyut bir varlığa, ussal imge ise somutlaşınca dilde bir ses dizisine bağlanır. Bu ses dizisi /ev/ gibi tekil bir biçim ya da başlangıçta “bir yerde alınan görüntüyü anında bir başka yere aktarma işlemi = *canlı yayın*” gibi birden çok gösterge içeren bir ses dizisi de olabilir. Başka iletişim biçimlerinde işitsel gösterenler yerine öteki duyu organlarıyla algılanan gösterenler kullanılır.

Söz, zaman ve mekanı konuşma anına taşır. Yazı ise işitsel göstereni görsel gösterene çevirerek zaman engelini bellek kısıtlamalarını aşırır, ez bere gerek bırakmaz. İletişimde bugün en yaygın kullanılan duyu görme duyusudur. Görsel iletiler daha çok somut göstergeler içerir. Bu yolla dural ya da hareketli yazı, çizim, fotoğraf, çekim görüntüleri beynimize dolar. Görsel-anlatımın öne çıkmasıyla, onların oluşturduğu imajlar, görsel metnin öğeleri/ birimleri sayılır.

1.2.1. Gösterge Türleri

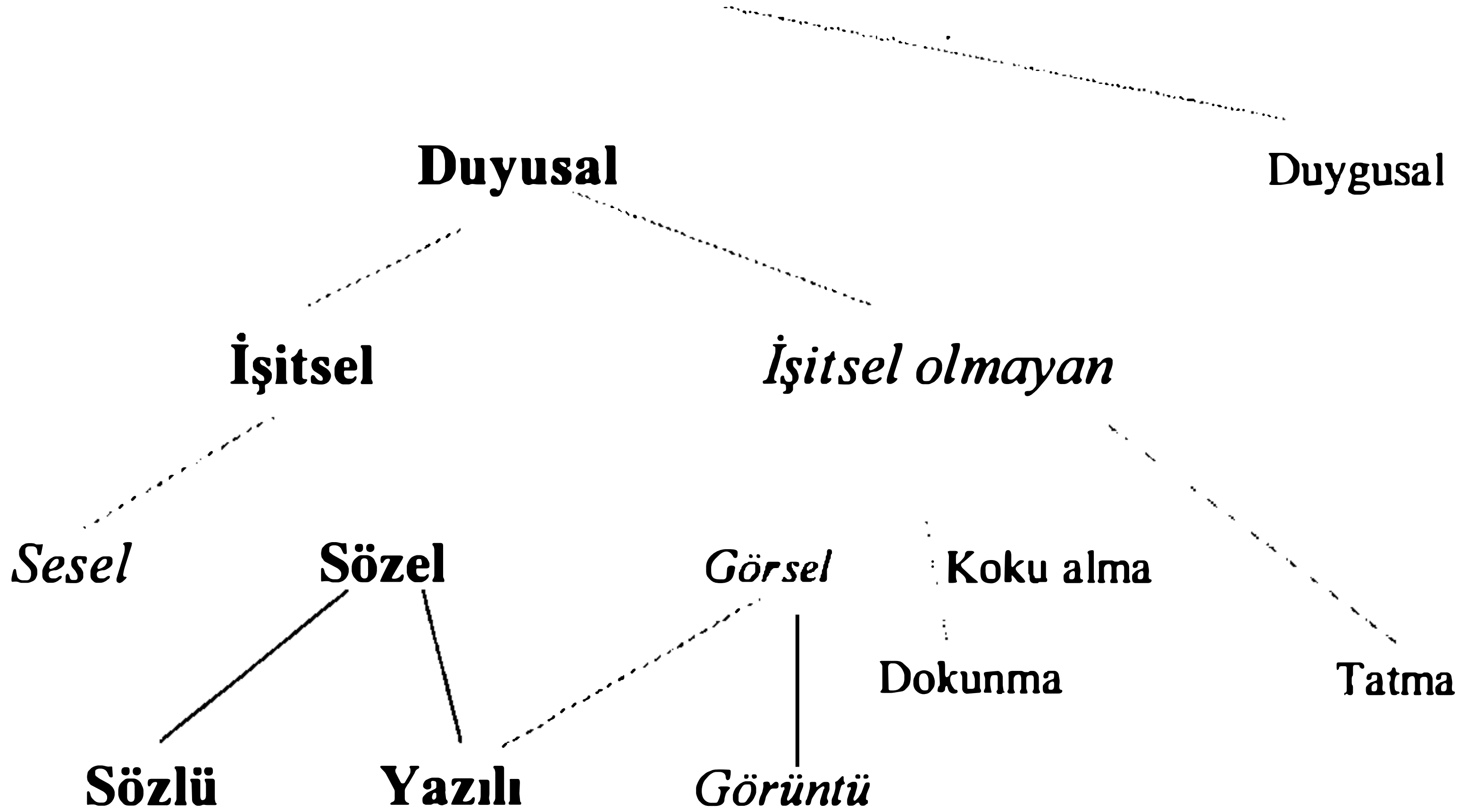
Bu konunun bağlamında *gösterge*, “*belli bir dile bağlı olarak anlam(lar) taşıyan bir ses dizisi*” (örneğin Türkçe ‘*köy*’, ‘*git*’, ‘*sarı*’, ‘*bu*’), *nedenlilik* ise, *dilsel biçimle anlamı arasındaki doğal ilişki* (söz gelimi /tık/ = kapıyı vurma eylemiyle üretilen ses dizisinin işitme organınca algılanan biçimi) diye tanımlanabilir. Bilindiği gibi üç genel gösterge türü ayırdedilir.

Birincisi, “*gösteren*” (örneğin /tıs/ yansıma biçimi) ile “*gösterilen*” (kapalı bir hacim içinde sıkışmış hava ya da gazın, birden açılan bir delikten ya da yarıktan basınçla dışarı sızması) arasında “*nedenli*” bir ilişki kuran göstergeler. Burada ses organlarının baştaki kapantı /t/, sonra dar bir açılma,

ve ardından süreli, ötümsüz bir sızma /s/ (tss > tıs) türü devinim ve çıkardığı ses dizisiyle birebir denklik kurulup dilsel heceleme için, araya uygun bir ünlü katılır. “[-güçlü]” niteliği doğal olarak “*dar*” bir ünlü sesi seçer. O bakımdan ünlü seçimi de nedenli olur. Öyleyse / tss / > /tıs/ yansıma biçimi tümüyle nedenli bir göstergedir. Bu tür doğrudan ilişki kuran göstergelere “***gösterilenin tıpkısı / benzeri olan***” anlamında “***ikon***”(icon) denir. İkon bir resim, ya da fotoğraf da olabilir. Örneğin *sepet kemikleri görünen Afrikalı bir çocuk fotoğrafı* “açlık” anlamını taşır. Kutsal yerlerdeki aziz ve azize resimleri de birer ikondur.

İkinci tür göstergeler ise, “***belirti***” türündendir; “gösterilen”, (örneğin, uzakta yanan ama görünmeyen *ateş*) ile “gösteren” (uzaktaki o görünmeyen ateşten yükselen ama görünen *duman*) arasında ***dolaylı bir ilişkinin bileşimi***yle oluşurlar. Yukardaki ilişki atasözüne bile yansımıştır: *ateş olma yan yerden duman çıkmaz*. Burada duman, dolaylı olarak ateşin *belirtisi* (index) olur. Yansıma biçimlere böyle bakılırsa, örneğin /tıs/ sesinin , duyulabilir yakınlıkta bir yerde “*gaz kaçağı*” olduğunu sezdirmesi durumunda /tıs/ *belirti* türü bir gösterge (*gaz kaçağının belirtisi*) olur. Bu ses doğada başka durumlarda da duyulabilir. Kırdan , çayırdan iseniz, /tıs/ sesi çevrenizde size saldırmaya hazırlanan bir yılanın, ya da benzer ses çıkaran bir başka hayvanın varlığını belirtebilir. Böylece, bağlamla ayrılan çok-anlamlılığa geçilir. Yansımalar, iki-yüzlü göstergelerdir: görsel-işitsel bağlamda birer *ikon* iken; onun tersine, yalnızca işitsel ortamda birer *belirtiye* indirgenirler.

İleti üretiminde göstergeler

Üçüncü tür göstergede de, “gösterilen” varlık (örneğin *el*, *su*, *dağ*, *ev*, ...) ile “gösteren” /el/, /su/, /dağ/, /ev/,... ses dizileri arasında açıklanabilir ne doğrudan ne de dolaylı fiziksel bir ilişki bulunmaz; ***biçim ile anlam arasındaki ilişki bir nedene bağlanamaz***. Ya da bir zamanlar kurulabilen öyle

bir ilişki artık kaybolmuştur. Dilde çoğunluğu oluşturan bu tür göstergelere “*simge*” (symbol) denir. Ancak bir kez bir kavram ile bir biçim arasında bir bağ kurulduktan sonra, aradaki ilişki artık seçimli olmaktan çıkar, uzlaşım sal bir zorunluluğa dönüşür. Tanıma göre: sözlüksel bir biçim, örneğin “*çal*” eylemi, taşıdığı anlam sayısı kadar ayrı gösterge oluşturur (:*çal*₁: izinsiz, görmeden almak, *çal*₂: bir müzik aletinde bir ezgi üretmek, *çal*₃: benzemek, *çal*₄: bir sıvıya katmak, *çal*₅: bileşimini bozmak,...)²¹ .

1.2.2. ‘Nedenli Gösterge’ Türü Olarak ‘Yansıma’

Türkçede yansıma (*echoic word, onomatopoeia*) sonucu oluşmuş nedenli göstergelerin sayısı çoktur (Zülfikar 1980/1995, Yeon 1995, Demircan 1996). Bu göstergelerde ‘gösterilen’ ile ‘gösteren’ arasındaki ilişkinin, *ani gaz kaçağının çıkardığı /tss / sesi ile Türkçe algılanışı olan /tıs/* biçimi arasında kurulan ilişki gibi *doğrudan* mı, yoksa */tss/* sesinin ani bir gaz kaçağını belirtmesi gibi *dolaylı* mı sayılması önemli değildir²² . Önemli olan yansıma biçimlerin nedenli göstergeler olarak kurulmuş olmasıdır. Türkçe ritim, *hece-sürelili* olduğundan, bu yansımalar biçimsel değişime ya da aşınma ya uğramaksızın bugüne kadar “gösterilen-gösteren” arasındaki *nedenli, açık fiziksel ilişki* korunmuş görünmektedir. Öyleyse, simgesel göstergeler, zaman içinde belki de daha yazı-öncesi birinci “sözlü kültür” döneminde nedenli göstergelerden ekin sel belleğin kaybolması sonucu ayrılıp nedensizleşmiş olabilirler.

Yansıma biçimler, dil ediniminin daha başında, öteki işlemlerle birlikte iletişime katılır. Bu biçimler, gerek çocuğun kendisi, gerekse çevresindekiler tarafından *düz-anlamlama* yoluyla yaratılır. “Ye” için “*ham yap*”, “Yakar” için “*elleme , cız !*”, “patlama” için “*bom ! etti*”, “çekiçe oynayım” için “*Tok tok yap*”, “elektirik süpürgesi için “*vuu vuu*”, “seni yıkayalım” için “*çıpı çıpı yapalım*”, “ördek” için “*vakvak*”, “köpek” için “*hav hav*”, “kedi” için “*miyav*”,... türü göstergelerden yetişkin Türkçesinde 400’ün üzerinde tek heceli kök biçimi, 8000’in üzerinde de çok heceli türevleri bulunmaktadır, (Zülfikar 1995). Dilde nedenlilik başlangıçta yansımalarla

²¹ Zülfikar (1995:10)’da Hudaykuliev (1962) ‘de Türkmence yansıma sözcüklerin ayrı bir sözcük türü olarak sınıflandırıldığını yazmaktadır. Sözcük türleri işlevsel açıdan belirlendiği için yansımalar bir sözcük türü sayılamaz . Onun yerine ancak bir gösterge türü olarak ayrılabilir: nedensiz göstergelere karşı nedenli göstergeler. Türkçede çoğunluk ad soylu olmakla birlikte, öteki türlere giren yalın ya da bileşik yansımalar da vardır.

²² Dil edinme işlemlerini dilin kaynağında arama gereği doğuyor. Türkçe de “*uzunluk*” ile “*uzatma*”nın, (Demircan, 1996::60-64) başlangıçtan beri ayrı tutulduğu varsayılabilir. Bunun tersini düşünüp yalnızca yazılı veriler aramak *sözlü dil* dönemi ni (Ong, 1982) yok saymak anlamına gelir.

orta ya çıkıyor. Öyleyse, yansıma türü adlandıma insanın en ilkel sözel/sözel işlemi olmalı.

Demek ki çocuğun kendisinin gösterge üretimi nedenli ve düz anlamlama yoluyla başlar. Dil ediniminde “*çocuk dili*”, “*çocukça*” yerine “*aradizge*”, “*nedenli göstergeleme*”, ve “*düz-anlamlama*”dan sözedilmelidir.

1.2.3. Nedenlilik Yorumu.

Dili, “*nedensiz, sesel simgelerle kurulmuş bir dizge*” olarak tanımlayan yapısalcı görüş, *bizim evrende* sanki hiç sorgulanmadan yinelenmektedir. Gösterge, bir bakıma *gösterilen-gösteren* (Saussure 1917) ilişkisiyle, bir başka açıklamaya göre ise, *gösterilen-kavram-simge* (Ogden ve Richards 1923) ilişkisiyle anlatılır. Dildeki göstergelere bakılırsa, *gösterilen* ile *gösteren* arasında nedenli bir biçimsel, kavramsal bağ görülemez. Olsa bile bu ilişki sözlü kültür evresinde, özellikle *vurgu-sürekli* ritmi olan dillerde (Demircan 1996:129) çoktan aşınıp kaybolmuştur. O nedenliliğin belirlenmesi artık olanaksızdır. Örneğin /taş/ göstereni ile gösterilen ‘taş’ nesnesi ya da kavramı arasında başlangıçta nedenli bir ilişki olmuşsa bile bugün yoktur. Ancak *nedenlilik* ilişkisine adlandırma işlemi açısından bakılırsa, kimi ipuçları yakalanabilir. Yaratılan dilsel ilişkiler *düz-anlamlama* evresinde de anlam yükleme işleminde de nedenli gözükmemekte toplumsal bellekte bu nedenliliğin aşınması sonucu sonradan *simgeselleşmektedir*: *ortadirek*=*yapıyı ayakta tutan* > toplumsal yapıyı ayakta tutan > *ortadirek* = orta sınıf.

Sözlü ekin döneminde göstergeleşme başlangıçta *nedenlidir*, denilebilir. Bunu ne reddetme, ne de kanıtlama olanağı var. Sözel bellek döneminin tarihsel boyutu kaybolmuş durumda. Bir göstergenin ne *nedensiz* olması ne de *nedenli* olması için herhangi bir gerekçe bulunmayabilirse de başlangıçta göstergelerin nedenli olabileceği daha olası. Burada önemli olan nedenlilik değişkenlerinin doğru saptanmasıdır²³.

İletişimsel nedenlilik, adlandırmanın başında, *ad* ile *kavram/varlık* arasında (Platon: *Cratylus diyalogu*) olduğu gibi, *düz-anlamlama* işleminde *ad* ile *adlandırma işlemi* arasında da aranmalıdır²⁴. Dilsel biçim oluşturmada varlığa özgü doğal nitelikler yanında, adlandıran insan/ toplum ile varlık arasındaki ekin sel ilişki de işlemin içine girer. Bana kalırsa, ad ile adlandırma edimi arasındaki *ilk-ilişkinin* (=nedenlilik) seçilen yönleriyle biçime

²³ Bk. Cıbroğlu 1996. Ad verme işlemi **Dede Korkut Masalları**’ndan *Boğaç Han* ile *Bamsı Böğrek* adlarının nasıl verildiğini ve hangi nedene dayandığını anlatıyor. Osmanlı döneminde ve bugün okullarda verilen (*lös lös Sabri*, *katır Ali*, *bezgin Bekir*, *ayı Akif*, *sefil Murat*,...gibi) takma ad/lakaplara bakılırsa onların verilışinin nedenli olduğu anlaşılır.

²⁴ Bu işlem kutsanarak sonradan tek tanrılı dinlerde yeni doğan çocuklara ya da din değiştiren kimselere “*ad verme*” törenlerine dönüştürülmüştür.

yansıması daha güçlü bir olasılıktır. Yoksa o biçim doğuşundaki sözel iletişimin hemen bir parçası olabilir miydi ?

Yansımalarda, adlandıran ile adlandırma işlemi arasındaki nedenli ilişki açıkça görülür. Ses üreten bir eylem ya da oluş karşısında insan o varlığı, çıkardığı ses ile adlandırmayı seçmiştir. Böyle adlandırma, belki de göstergelemenin en ilkel biçimidir. Sözel iletişimi öğrenen çocukların ilk adlandırmaları varlıkların çıkardığı sese göre olur. Anne olsun, bakıcılar olsun bebekleri böyle kolay üretilebilecek ses dizilerine koşullandırır. Çocuk için annenin “*mama*” demesiyle köpeğin “*hav hav*” demesi arasında başlangıçta belki de bir ayrım yoktur. Kuşkusuz, biçim seçiminde kullanılan nedenler çok değişik türden olabilir. İkilemelerde ‘yineleme’ ile ‘çoğul’ anlatım arasında bir nedenli ilişki bulunur (s.234): *pul pul* döküldü, *daldan dala* ip gerdim, *gide gide* bir ırmağa geldiler.

1.2.4. Biçimsel Değişmezlik.

Burada söz konusu olan nedenlilik evrensel olmayıp *dile-özel*, *ekine-özel* sayılır; toplumsal ve ekinel özellikler iletişimsel biçime ve oluşumlara yansıtılır. Türkçe yansımaların ilkel biçimlerinin (büyük bir olasılıkla) bozulmamış olması, onların dilin geç bir döneminde Türkçeye girmiş olduklarına bir tanık sayılamaz. 1. *Yansıma biçimler son derece yalın ve nedenli olarak oluşmuşlardır.* 2. *Yalınlık, değişmez nitelikler içerir.* 3. *Ritmin hece-süreli (konuşurken hecelerin aşağı yukarı eş-süreli) olması*, yansımaların da tek-heceli biçimlerden kurulması onların aşınmasını önlemiştir. Değişmiş olanların tanınması konunun daha ayrıntılı incelenmesini gerektirir. Tek heceli (*çık, kır, çiz, çit, çırp, sık, sür, kus, ..., süm-kür, haş-la,...* gibi) eylemlerin bir bölümü yansıma olabilir. Yoksa, Türkçede *vurgu-süreli* bir ritim kullanılsaydı, yansımaların çoğu, bugün, Hint-Avrupa dillerinde olduğu gibi, tanınmaz biçimlere çoktan dönüşmüş olabilirlerdi.

Bir dili kullananlar için, *yeni* bir birimin anlamlanabilir öğelerden oluşması kolaylık sağlar. O nedenle, doğrudan/yardımsız anlamlanamayan, önbilişi uyarmayan öğeler ortak kullanıma zor alınır, ya da hiç giremez. Yeni sözcüklerin, yardımsız anlamlanabilir bağlam ve biçimlerle sunulması kaçınılmaz; yeni bir göstergenin daha başta ortak alımlılık ile bireysel dil duyarlılığını doyurması beklenir.

1.2.5. Duyular ile Ayrımsal Değişkenler

Türlü göstergeler ile iletişim araçları arasında geçerli bir ilişki kurabilmek için gösterge oluşturmada duyu organlarının sunduğu değişkenleri incelemek gerekir.

Aşağıdaki değişkenlere ve algılayan duyulara bakılırsa, *aydınlık ve engelsiz*, tek yönlü bir ortamda en çok değişkeni görme duyusu sağlamaktadır. Öyleyse en güçlü duyu görme duyusu olup görsel imlerin etkisi daha

kalıcı sayılır. Görsel ileti üretimi ve iletimi başlangıçta kolay ve hızlı olamadığından iletişim işitme duyusuna bağlanmıştır. Peş peşe dizilen seslerle, belli kurallara bağlı olarak değişik tür göstergeler oluşturulmuş, bu üretim, insan beyninin sunduğu olanaklarla bir dile dönüşmüştür. Kimi dil bilimcileri ne bakarsanız, insanlar ilk iletişimi gerçekte görsel devinimlerle kurmuşlardır. O yoruma, tutarsız Güneş-Dil kuramını ortaya atanlar da inanmışlar, böylece dilin oluşmasına zaman tanımışlardır. Diyeceğim, insanın başlangıçta kullandığı göstergeler işitsel değil görsel olmuş. Onun üretimsel kısıtlılığı, zaman ve uzaklık engelini aşamaması, işitsel organa dayalı dilin oluşmasını zorlamıştır. Ne derece doğrudur, bilinmez ama, başlangıçta görsel olarak algılanan (el, yüz, ve beden hareketlerine yüklenen anlamlarla) ilkel bir söz-öncesi, görsel iletişimden söz edilebilir.

Duyular →		İşitme	Görme	Dokunma	Tatma	Koklama
Değişkenler ↓						
1.	Ses	+				
2.	Vurgu	+				
3.	Ezgi	+				
4.	Sıralılık	+	+			
5.	Uzaklık	+	+			+
6.	Hareket	?±	+	+		
7.	Süre	+	+	+	+	+
8.	Işık		+			
9.	Renk		+			
10.	Boyut ²⁵	?	+			
11.	Yüzey	?	+	+		
12.	Hacim	?	+	+		
13.	Çizim		+			
14.	Fotoğraf		+			
15.	Zaman	+	+	+		
16.	Biçim		+	+		
17.	Sıcaklık			+		
18.	Tat				+	
19.	Koku					+
20.	Durum: ±sıvı	+	+	+		
21.	Sertlik	?		+		
22.	Konum		+	±		
23.	Uzaklık	+	+	±		
24.	Duygu	+	+	+		
25.	Hız	+	+	±		
26.	Uzay		+			
27.	Yön	?	+			
Toplam:		?11	20	13	2	3

²⁵ Boyut, *yansıma* sesler yardımıyla ön-bilişte yer alan anlamlarla algılanabilir.

Görme duyusuna başka işlevler yüklendiği için, ona dural bağlam dışında andaş olarak düşünsel/ussal iletişim işlevinin yüklenmesi çok zor, ya da olanaksız: *ya hareket ve öteki işlevler, ya da iletişim*. Oysa işitme duyusu ile sesletim organlarının kullanılması insanın öteki etkinliklerini durdurmakta, işitsel algılama iletişime, görsel algılama öteki etkinliklere koşulmaktadır. İnsanın yaşamı böyle düzenlenmiş olup görsel yolla iletişim tüm öteki etkinlikleri kesmektedir. Radyo yayınları ile TV yayınlarının izlenmesi arasındaki ayrım buradadır. Görsel değişkenler bellekte daha kalıcı iz bırakabilirler, ancak onların da kalıcılıkları ve işlenişleri beynin kullandığı veri işleme değişkenlerine indirgenmesine bağlıdır. Dilde işitsel olanla görsel olan arasında belleğe bağlı ayrımlar yanında bilişsel bağlı kısıtlamalar olabilir. Öteki duyular, değişkenler bakımından çok kısıtlı kalır. Onlara dayalı anlam düşünsel gerekleri karşılayamaz. Yine de, sözel olmayan göstergeler ile iletişimde önemli bir yer tutar. Bunlar:

1. Dokunma: bedensel temas,	10. Göz hareketi ve göz teması,
2. Yakınlık,	11. Sesel göstergeler:
3. Bakış,	Vurgu,
4. Duruş,	Ezgi,
5. Yönelme,	Ses tonu, yüksekliği,
6. Dışgörünü,	12. Aksan,
7. Baş hareketleri,	13. Duygusal durum,
8. Yüz ifadeleri,	14. Konuşma hızı,
9. El/kol hareketleri,	15. Anlatım yanlışları.

1.3. Dil ve Bilişsel Gelişme

İnsan beynindeki dil bölümünde belli sayıda birimler ile o birimlere uygulanan belli sayıda kurallar bulunur. Birimlere kuralların uygulanması ile sonsuz sayıda, her zaman yeni, ve bir öncekinden ayrı söz/tümce üretilir. Üretimsel Dilbilim (Chomsky, 1957-, 1965) açısından insan beyninde yer alan dilbilgileri üçe ayrılır: *evrensel* (universal) dilbilgisi, *ortak* (core) dilbilgisi, *dile-özel* dilbilgisi. **Evrensel dilbilgisi**, ayrıcalıksız her insana doğuştan bağışlanıyor. Bu yetenek, ilk olarak hangi dile, anadile ya da birinci dile açılırsa o dilin dilbilgisine dönüşüyor. Edinme işlemleri bilinç altında olduğu için bu süreçte bilinçli olarak işletilen kurallar yok. Biz o kuralların varlığını çocuğun anadil kullanımından anlıyoruz. Bir dilin ya da bir iletişim dizgesinin bu yeteneğe alınmış kurallarının bütünü bireyin dilsel (competence=) “*edinç*”i sayılıyor. O edinçin söz üretiminde işletilmesine ise (performance=) “*kullanım*” deniyor. **Ortak dilbilgisi**, konuşulan dillerin ortak olan kurallarının toplamı olarak tanımlanıyor. Bu varsayımsal dilbilgisinde kurallar ve nitelikleri henüz açık olarak belirlenmiş değil. Her kural için ayrı ayrı bü

tün dillere bakılması ve daha önce ortaya çıkarılan kurallarla ya da değişkenlerle karşılaştırılması gerekiyor. Her bir kural belki de seçenekler sunan bir açıklama niteliğinde. Örneğin, “*dilsel bir birim kendisine ya önden ya da sondan bitişen birimlerle nitelenebilir*” gibi. *Dile-özel dilbilgisi* ile *Türkçe dilbilgisi*, *İngilizce dilbilgisi*, *Rusça dilbilgisi*,... gibi belli bir dilin belli bir zaman diliminde sözel ileti üretiminde kullanılan birim ve kurallarının bütünü anlatılıyor. Belli sayıda kurallarla belli sayıda birimleri içeren böyle bir dilbilgisi sonsuz, hiçbir zaman tüketilemeyecek sayıda yeni söz/tümce üretebilen bir düzenek oluyor.

Sonradan kullanımı genişletilen “edinç” terimi: “*sesdizimsel edinç, biçim-dizimsel edinç, sözdizimsel edinç, anlamlama edinci*,... gibi alt edinçlere bölünüyor. Özellikle yabancıl dil öğretiminden yola çıkılarak kullanımı (*iletişimsel edinç, söylemsel edinç, okuma edinci, ...çeviri edinci* gibi) başka dilsel alanlara da taşınıyor: Bütün olarak ele alındığında, bir dilbilgisi beyin deki iletişimsel edincin bir parçası oluyor. Bir dil öğrencisi ya da bir *iletişim bilimleri halkla ilişkiler* öğrencisi okul yıllarında iletişimsel edincini yeterli bir düzeye erdirmelidir.

İnsanın duyu organlarıyla algıladığı verilerin belli ussal işlemlerden geçirilerek gözlemlenen, çıkarsanan ilişkilerle belleğe yerleştirilip sonraki bilme, anlama etkinlik/edimlerinde kullanılan biçimine “*biliş*” denir. Böyle bir ilişkiler ağı ancak kavramlar, ve o kavramları taşıyan dilsel birim ve işlem lerle var olabilir. Biliş uzun-sürelili belleğe alınan her yeni veri/kavram ile yeniden yapılır. Öyleyse insanın bilişi doğuştan başlayarak türlü bilişsel yapılanmalarla evrilir. Sözelimi “*armut*” gibi bir meyva her birey için ayrı bir süreçle (*biçim, sap, koku, renk, sertlik / kabuk, iç, orta, çekirdek, tat , iç yapı / büyüdüğü ağaç, iklim, yöre, toprak, çiçeklenme, olgunlaşma, / vitaminler, besin değeri, saklanabilme, tüketilme biçimi ve zamanı/ olay ilişkileri ,...gibi*) özelliklerle bilişe yazılır. Bir insanı (örneğin Tansu Çiller’i, ya da bir arkadaşınızı) tanıırken, onunla ilgili doğrudan / türlü iletişim kanallarıyla dolaylı bilgilerimizin değişik bağlamlarda ve zaman içinde nasıl bir evrim geçirdiğine bakılırsa, bilişin nasıl bir yapılanma içerdiği daha iyi anlaşılır. Düşünme, beyindeki bilişsel yapılar arasında etkileşimle yeni varsayım sal, ilişkiler kurma, kavramlar oluşturma eylemi olarak tanımlanabilir.

Çocuğun düşünme işlemleri onun ilk dil edinme sürecine dayanır (Piaget 1923). Bilişsel gelişme ile dil kullanımı arasında doğrudan bir ilişki bulunur. Bilişsel açıdan irdelenirse, Piaget’ye (1923) göre “*bilişsel gelişme dilden bağımsız ama anlatımını dilde buluyor*”. O bakımdan bilim üretimin de dilin sözlüğüne sözcük eklemeleri yapılır. Bunlar yeni üretilen terimlerdir. Vigotsky’ye (1934) göre ise toplumsal bir karşı yorumla “*dil insan bilişinin önünde gider, bilişsel gelişme dile bağımlıdır*”. Öyleyse, bilim üreti

minde anlatım ilk önce açımlayarak yapılır, terimi ondan sonra üretilir. Her iki yorum da süre ve emek açısından yabancı bir dille ileri biliş geliştiriminin karşısında. Rönesans, yabancıdil bilerek zengin çevrelerde, gerektiği yerde görsel anlatım öncelenerek, ama anadillerle yaratılmıştır. Türk aydınlanması da öyle olmalıydı. **Arsal** (1930:288), “*Arapça terimler Türk zekasının bilimlerin özüne ulaşmasına engeldir. Bu dil (=Osmanlıca) Türkiyede eğitim ve uygarlığın yayılmasına uygun değildir*” (s.294) demekle yüzyıllarca yine lenmiş benzer sonuçları, yaşanmış yanıltıcı deneyimleri dile getiriyordu.

Bu seçimi destekleyen “**Dilsel görecelik**” kavramına göre, *belli bir dili konuşan insanlar ancak konuştukları dilin ulamlarıyla düşünebilirler, o dil aracılığıyla geliştirdikleri bilişsel yapıya göre olayları duyup okudukları metinleri yorumlarlar*, (Humboldt 1836, Sapir 1921, Akarsu 1954, Başkan 1967). Öyleyse yabancı bir dilde bütün metinlerin yorumu görecedir; daha da özele inilirse, yerel, toplumsal ekine, bireysel bilişe bağımlıdır. Doğal olarak, bir metnin onu okuyanların, duyanların sayısı kadar ayrı yorumu yapılır. Öyle bir evrende tek yorum ancak belli bir gücün baskısıyla, yapay ve korkuya dayalı olarak, insanca özgürlükler yok edilerek yerleştirilebilir. Bilişsel gelişme ile ilgili kısıtlamalar Bernstein’ca yapılan *işlenmiş-dil kısıtlı-dil* ayrımının bir parçası olabilir. Dil *kısıtlı* kaldığı zaman çocuğun bilişi de kısıtlanıp yaşitlarından geri kalır. Burada yetersiz kalan anlatım değil, iletişim becerisi olsa gerek.

Yabancıdil öğrenen çocuklar bilişsel gelişine evresinde iki güçlkle birden karşı karşıya bırakılıyor: bir yandan yabancı-dilsel yetersizlik/kısıtlılık, öte yandan anadilde bilişsel duraklama. Eğitim en başta bilişsel evrim olduğuna göre yabancı bir dil olan Osmanlıca’yı eğitimde kullanmak her düzeyde ayrıca dilsel engel de yaratacaktı. O nedenle halkın dili Türkçe, eğitim dili olarak seçildi. Öylece, yönetimin amaçladığı bilişsel değişim o yolla daha kısa sürede gerçekleştirilebildi. Atatürk dönemi okullarında ezber yaktı. Bugünkü öğretim kurumlarımız Ortaçağ yöntemiyle çalışıyor. Bu ekinde ezber en önemli ölçme yolu. Sözlü kültürde en önemli etkinlik olan ezber yazılı ekinde işe yaramaz, ancak yine de böyle (ÖSYM, KPDS, ..., gibi) sınavlarda *ezber* öne geçiriliyor. Hiç okumayanlar sınavlarda birinci oluyor, ya da üstün başarı gösteriyor. Doğrusu biz henüz Ortaçağ sınama yolunu aşamadık mı ne?

1.3.1. Söylem

Çok genel bir tanımla söylem: 1) açıklama, yönlendirme, tartışma,... gibi belli iletişimsel bir amaca, 2) ilgili alan verilerinden uygun bir seçimle, 3) belli bir kimlik yapısı, biçimi, kurgusunu yansıtıp yansıtmadığı sürekli denetlenen, 4) *belli bir konuya, sözlü ya da yazılı metin kurgusuna, bağlama uygun yorum kurallarını gözetken bir söz-dili kullanımıdır*. Konuya, olaylara, kişiler ve kişiliklere, üstlenilen rollere göre biçimlenen etkileşimde

kullanılan dil: sözceler/tümceler arası ilişkileri, sözel olan olmayan eylemler ve göstergeler dizimini, sözcükler arası ilişkileri, biçimlenme ve sesletim dizgelerinden anlamlı seçimleri içerir. Morris (1971)'de şu genel biçimler ayrılmıştır:

Kullanım:	Bilgileyici	Değerleyici	Yönlendirici	Dizgesel
İşleyiş:				
<i>Belirleyici</i>	<i>bilimsel</i>	<i>kurgusal</i>	<i>yasal</i>	<i>evren-düzensel</i>
<i>Görüşleyici</i>	<i>söylensel</i>	<i>şiiirsel</i>	<i>ahlaksal</i>	<i>eleştirel</i>
<i>Kural koyucu</i>	<i>teknik</i>	<i>teknik</i>	<i>dinsel</i>	<i>etki-yayıcı</i>
<i>Biçimleyici</i>	<i>mantıksal- matematiksel</i>	<i>anlatımsal</i>	<i>dilbilgisel</i>	<i>fizik-üstü</i>

Bugünkü kullanımıyla belli bir dünya görüşü ya da yaşam felsefesi nin tutarlı/tutarsız dilsel dışavurumu gibidir, (Kocaman 1996). O bakımdan belli bir zaman diliminde, belli konularda kişiler, kurumlar, dernekler, partiler,... etkileşimlerinde, ilişkilerinde, ürünlerinde kimliklerine, ideolojilerine, amaçlarına uyan bir söylem/anlatım biçimi kullanırlar. Söylem, onca değişik konuda, bağlamda onca ayrı kinlikle sözel seçim ve anlatım biçimlerine gönderme yaptığı için, ancak dilsel birim ve anlatım biçimlerinden yapılan seçimle somutlaşır. Örneğin *Cumhuriyet'in*, *ADD'nin*, *ANAP'ın*, *Karagöz'ün*, *Yaşar Kemal'in*, *TRT'nin söylemi*²⁶.

1.3.2. Yarım-dilli (Kutsal) İletişim.

Türkiye' de yabancıl dil bir yandan Tanrıya, öte yandan sözel anlatıma bağlı sanılan ancak görsel-dilli ileri teknolojiye açılış kapısıydı. Türkçe ise, yönetimden gelen aşırı baskı sonucu öyle bir işlevden yoksundu. Bilime gerek duyan ne toplumsal bir düzen, ne de ekonomik bir örgütlenme vardı. Yönetimin derdi yeni teknoloji, onu da dışardan devşiriyordu. Durum bugün değişti mi? Hayır. Yabancıl dil bilen çoğalıyor, onun tersine bilim üretimi düşüyor. Sosyal bilimlere yatırım azlığı nedeniyle yeni teknoloji üretimini olanaklı kılacak temel bilimlerde ilerleme de tıkanınca, bu gidişle bilgi çöplüğü (Toffler, 1992), teknoloji çöplüğü olmaktan kurtulamıyacağız. Bilim üretilmeyen bir çevrede dilin değişmesi önemli değil. Hizmetin iyisine de yabancıldilden ad seçiliyor: *Gold Dog Hospital*, *The President Hotel*, *Prestige College*, *Infinity Design*, *Anatolia Endoskopi Center*,.... Değişim yabancı terimlerle anlatılıyor: *repo*, *enflasyon*, *reeskont*, *yataş prestige*, *Efes light*, *International Hospital hastanesi*(ne kaldırıldı),...Yabancıldille öğretim Osmanlı döneminde de sınıf ayırdı, şimdi de sınıf ayırıyor: “**Onuncu Yıl Mar**

²⁶ Bu konuda “*Dilbilim Araştırmaları*”na (1990-), yıllık Dilbilim Kurultayları (1987-) bildirilerine ve Kocaman vd. “*Söylem Üzerine*” (1997) adlı ortak yayına bakılabilir. Söylem, bugün çok yaygın kullanılan, ancak günlük dilden neredeyse anlamsızlaşmış, kısa sürede *olay*, *şey*,... türü bir sözcük oluvermiştir

şı”nda: ‘*imtiyazsız sınıfsız, kaynaşmış bir kütleyiz*’, dedik, ancak sonunu geti remedik’..

1.3.3. Kentleşme ve Türkçe

Kırsal kesime oranla kent: iş bölümünün, mal ve hizmet üretiminin olabildiğince çeşitlendiği, ortak kullanım alanlarının yaygınlaştığı, dolayısıy la insanlararası ilişkilerin alışverişin yoğunlaştığı bir ortam olarak iletişim sözlüğünün de genişlediği bir yerleşim birimidir. Kentli sözlüğü köylü sözlüğüne göre daha geniş ve çok çeşitli kavramları taşımaktadır. O bakımdan yeni kavram ve sözcükler kent evreninde daha hızlı üretilmektedir. Kıra-özel görsel uğraş alanları dışında, kavram ve sözcük akışı kentli sözlüğünden kısıtlı olan köylü sözlüğüne doğrudur. Nüfus akışı da köyden, çok daha yoğun ve çok daha çeşitli iş alanları nın yaratıldığı ve insan gücüne gerek duyan bir evren olarak kente doğru olmaktadır.

Halkların karışıp karışmadığına göre uygarlık-dil ilişkisi iki ayrı biçimde ortaya çıkar. Eğer hem köy hem kır uygarlığı tek bir dilde yaratılmış ise, sözcük ve kavram akışı eğitime bağlı olarak tek bir dil içinde kalır : kır sözlüğünden kent sözlüğüne geçiş az ve yavaş ilerlerken, kent dilinden kır diline akış daha hızlı ve yoğun olur. Kuşkusuz bu alışveriş toplumdaki değişim hızına bağlıdır.

Ayrı dil insanların biribiriyle karışmaları durumunda uygarlıklar-arası girişim işlemeye başlar. Kır ve kent uygarlıkları benzer olan toplumların sözlükleri başlangıçta pek etkilenmez. Eğer alt düzeyde ya da kırsal bir uygarlığın insanları ayrı bir kent uygarlığı insanlarıyla karışırsa, ya da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde olduğu gibi değişik dilli toplumlar ayrı ayrı üretim ilişkilerine bağlanırsa, gerek kırsal sözlük gerekse kent sözlüğü çok karışır. Doğal akış içinde ileri uygarlık alanının sözcükleri öteki dillere dolup, anadil sözlüğünü eskitir.

Kentleşme ve kitle iletişim ile ağızlar arası ayrılıklar düzlenmekte, nüfus karışımı sonucunda da ölçü-dil ile yöresel ağızlar arası ayrımlar kaybolmaktadır. Yazı dilinin dayandığı İstanbul Türkçesi bugün artık ortadan kalkmıştır. Türkoloji bölümleri lehçe ve ağızların incelenmesine öncelik ve recekleri yerde kaybolmayacak olan yazılı eski metinlerin çözülmesini öne alarak, siyasete karışarak yöresel Türkçelerin kimi özelliklerinin incelenmesini neredeyse olanaksız kılmıştır. TV, ağızları daha fazla aşındırmadan işe başlanması doğru olurdu. Bundan sonra yapılabilecek olan incelemeler toplum-dilbilim alanına kayabilir.

1.3.4. Dil ile Yayın İlişkileri

1.3.4.1. Kitle İletişim Kurumları ve Türkçe

Gazete yayınının başlayarak (1831-) kitle-duyarlı bir özellik kazanması (1850-) ile halk dilinin anlatıma girmesi arasında yakın ilişki kurulmuş

tur. Sadeleştirme (1876-) ve özleştirme (1928-) sürecinde de gerek basın, gerekse Devlet radyosu önemli katkılarda bulunmuştur. Erdoğan'ın da (1997: 288) belirttiği gibi, radyo ve TV öncesinde Anadoluda sözlü iletişim geçerliydi: erkek erkeğe, kadın kadına. 1980 sonrasında yayına giren özel TV ve radyolar için şimdilik katkılı bir değerlendirme yapmak zor. Kitle iletişiminde iş tutacak kimselerin çoğu yeterli dil eğitimi almadan işe başladıkları için özleştirmeyi desteklemek gibi bir amaç gütmüyorlar. Karma sözlüklü olan o kimse ler, dilsel bir kimlik de sergilemiyorlar, (Tekin 1994).

1.3.4.1.1. Basın ve Türkçe

Kimi yazarlar yabancı sözcük devşirmekte direnseler de (Som 1996), Türkçe'nin özleşmesine ve gelişmesine basının katkısı eğitim kurumlarından daha etkilidir. Söz-dili açısından kullanımların genelleşmesinde ve değişimlerin kısıtlı dil ile yetinen halka indirilmesinde basın önde geliyor. Basın özgürdür ama, bu özgürlük sermayenin/egemenin özgürlüğüdür, gazetecinin özgürlüğü değildir.

Gazetede, insanların katıldığı türlü etkinlikler, olaylar günlük ilişkiler çerçevesinde sunulur. Bu sayfalarda haberler, özel köşe yazıları, ekonomi, politika, iş dünyası, moda, sanat yorumları, eğitim-kültür çalışmaları, günlük etkinlikleri duyuran metinler ile ilanlar yer alır. Anlatım, konuların kendi alan sözcük, terim ve dizimleriyle değil de, kitlenin anlayacağı ölçüde ortak, açık ve yalın birimlerle ve işlemlerle gerçekleşir. O bakımdan her yazı alanının ayrı bir gazete anlatım yolu oluşur. Her gazete bu konuları ayrı biçimde, okura ve beklentilere göre söze döker²⁷.

²⁷ Yüksek lisans öğrencileri, inceleme olarak, günlük gazetelerin (18 Ocak / 4 Nisan 1998 günlü) baskılarında kullanılan sözcük dizinlerini derlediler. Özleştirme bakımından sonuç şaşırtıcı ölçüde olumsuz çıktı. Gazetelerde Türkçe ve yabancı sözcük sayıları ve oranları (28 Ocak ve 4 Nisan 1998).

	Türkçe	Yabancı	Toplam	Yabancı Sözcük %	* 1965 %
Cumhuriyet	2395	729	3124	23.3	43
Yeni Yüzyıl	2274	740	3014	%25	
<i>Milliyet</i>	<i>1285</i>	943	2228	42.3	34.4
Sabah	928	654	1582	41.4	
Yeni Asır	990	1461	2451	59	
Hürriyet	670	2243	2913	76.9	40
Radikal	893	1031	1924	%53.5	
<i>Zaman</i>	<i>1736</i>	<i>1717</i>	3453	49.7	
<i>Milli Gazete</i>	<i>1210</i>	<i>1595</i>	2805	56.8	
<i>Akit</i>	<i>930</i>	<i>1313</i>	2241	58.5	
Akşam	1418	1008	2426	%41.7	

1. Öztürkçe sözlük açısından yorumlanırsa, Cumhuriyet (ve Yeni Yüzyıl) dışında Türkçe sözlüğe öncelik tanıyan gazete yok. Eski gazetelerden en şaşırtıcısı Hürriyet; yabancı sözcük oranı açısından Dil Devrimi önce sine göçmüş görünüyor. 1960'lı yıllarda belirlenen oranlara göre değişim olumsuz. Türkçeyi atıyor, İngilizceyi satıyoruz. Türkçesi yetersiz gazetecilerin, söz-dilinden görsel-dile kaçan, okumayan iletişimcilerin sözlük geliştirmeye katkıları pek sezilmiyor.

2. Yabancıdil öğreniminde Türkçenin işlenmesine katkıdan söz etmek bu durumda zorlaşıyor. Öğrencinin sözlüğü genişledikçe yabancı sözcüklerin artması kaçınılmaz²⁸. Eski ve yeni “ortak” (cognate), daha doğrusu alıntı sözcüklerin yabancıdil öğretime nasıl bir katkı yapabileceği rahmetli Prof Dr.Özcan Başkan'ın (4.1.1929 - 11.Kasım 1997) 1968'den bu yana ilgisini çekmiş, lisans-üstü öğrencilerine sözlük çalışmaları yaptırmıştı. Ancak o tür sözcükler belli bir öğretim yaklaşımı içine yerleştirilemedi, bir sav olarak kaldı. Öyle bir kurgulama üniversitenin 1970-1997 yapısı içinde verime ulaşamadı. Fazla kâr getirmediği için, dile-özel öğretim metinleri ancak devletin bilinçli yatırımıyla üretilebilirdi. Ne var ki ayrılan kaynaklar bağımlı görüş yanlılarınca o yönde kullanılmadı²⁹.

Bugüne değin *yanlış düzeltmeleri* yalnızca sözcük seçimi, türetme, ek seçimi, sözdizimi ve anlam açısından, geleneksel dilbilgisi çerçevesinde ele alınmış, Türk Dil Kurumunda ‘Türk Dili’ dergisi yazarlarınca kural-dışı örnek incelemeleri biçiminde sürdürülmüştür. Dil kullanımında titizlik gösteren, güzel, öz anlatıma özenenler bu konuda sık sık yazılar yazmışlar, tartışmalara taraf olmuşlardır, (Aksoy,1980; Hepçilingirler,1997; Ateş,1999). Bu

Finansal Forum	569	458	1027	%45.5	

(*1965 yüzdeleri İmer 1973'ten alınmıştır.)

²⁸ Yabancıdil öğretiminde “tanımlama sözlüğü” için Longman 2000 sözcük seçmiştir. Bu orta düzeyde bir anlama yeterliği sayılırsa, öğrencinin yeni sözcükler öğrenmesi için onlarla birlikte, tıpkı Matematikte olduğu gibi, yeni kavramları da öğrenmesi gerekecektir. Ya da Türkçede bir öbekte anlatılan, yabancıdilde karşısına bir tek sözcük olarak çıkacaktır. O durumda yeni bir sözcük öğrenmek, ileri düzey için, yeni kavram öğrenmeyi de gerektirecektir. Belki de KPDS sınavı için başarı böyle bir öğrenimden geçmektedir. O kimseler, ilk önce Türkçeden sınava alınsalar daha tutarlı bir uygulama olur.

²⁹ Yansız bir bakışla, Türkiye ortamında yabancıdil öğretimi için ortak, tek izlence / kitap verime engeldi. Gazetelerin de belirlediği gibi, Batı'ya dönük öğrenciler için ayrı kitap, Doğu'da kalanlar için ayrı metin yazılmalıydı. Böylesine hızlı bir değişim sürecinde bir yerde buluşma olanağı suya düşerken ne idüğü belirsiz iki yönlü bir eğitim gerilimiyle iki karşıt kesim yaratıldı. Verim her eğitim düzeyinde sürekli düştü. Geriye doyurulamayan bir şey kaldı: bireylerin yabancıdil öğrenme istekleri, ya da yazgıları.

yaklaşım, davranışçı ruhbilime dayalı öğrenme yorumunu kullanmaktadır. Eğer yanlış bir tümceyi düzeltip öğrenciye bildirirseniz, doğru tümce öğrenilmiş olur. Oysa, üretimsel dil kuramı açısından yorumlanırsa, bir tümce ikinci kez yinelenmeyeceğine, insan her zaman yeni tümceler ürettiğine göre, tümce düzeyinin üzerine çıkmayan böyle bir düzeltmenin haberden öte bir yararı yoktur. Asıl düzeltilmesi gereken ileti ve metin üretim uygulaması için de kuralın kendisidir.

Doğrusu böylesine tekil, metin-dışı duyurular ile yanlışlıklar düzeltilemez. Onun yerine, en başta Türkçe öğretimi evrilmeli, yanlışlıkların dayandığı koşulların çözülmesi gerekir. Düzeltmeler, günümüz kuramlarına göre, kullanım amaçları açısından yapılmalıdır. Ne yazık ki, Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi bu kuramları henüz tanımıyor, artık canlılığını yitirmiş olan Osmanlı Türkçesini böylesine hızlı bir değişim ortamında günlük anlatım aracı yapmaya çalışırken öğrenciler de Türk Dili dersinden bucak bucak kaçıyordu. Basındaki dil yanlışları ise, gazete dilinin iş öncesinde değil de iş başında öğrenilmesinden, düzeltmeye yeterince zaman ayrılamamasından doğuyor gibi.

1.3.4.1.1.1. Gazetelerde Dil-yanlışları Türleri³⁰

A. Sözcük ve Öbek Düzeyi Yanlışları

1. Yanlış Sözcük Seçimi (Doğrusu ayraç içinde)

a) ... *ancak bu kişileri sanık sıfatıyla değerlendirmenin (nite-) yanlış olacağını söyledi.* b) *Bazı kez (ara sıra / zaman zaman), “Nasıl bir ülkede yaşıyoruz; bir başka ülkede yaşasaydık, bunlar başımıza gelmezdi”, diyorum.* c) ... *bu düzeni dışarıya ihraç etme çabaları da Tahran’ın önde gelen politikalarını oluşturdu (yarattı)...*

2. Yanlış Dizim (Doğru yer () ile belirtildi).

a) *Basın toplantısına iki ay önce Türkiye’ye gelen Bosnalı Dr. Ilana Dizdar da () katıldı.* b) ... *Basında yer alan haberlerin imar komisyonu üyeleri (ni) ve bir kısım meclis üyesini ilgilendirdiği belirterek, iznin verilmesiyle kendisinin ve ilçe belediye meclisinin () bir ilgisi bulunmadığını bildirdi.* c) *Karar oy kullanan sayısının yarısından bir fazlasının oyuyla () belirlenecek.*

3. Eksik Sözcük (Ayraç içinde)

a) ...*Disk kuruluşunun 26. yıldönümünü ‘Demokrasi Savaşçıları’ na , (ile/ve) Uğur Mumcu’ ya adadı.* b) ...*çünkü () hukuk devletinde bunlar olmaz (bir).* c) *Muhammed de dün Okan’ı ziyaret ederek () geçmiş olsun dileğinde bulundu. (ona)*

4. Fazla Sözcük (Altı çizili)

a) *Hepsi mutlu. Benim de çocuklarım var. Belki onlar kadar en iyi şekilde beslenmiyorlar.* b) *Eğer belediyeler bu kendi görevlerini başka hükmi şahıslar-(a) tarafın dan yaptırmak isterlerse , İçişleri Bakanlığından izin alırlar.* c) *İstanbuldan gelen sanıklarla da yüzleştirilen bu kişilerin cinayetle ilgileri konusu araştırılıyor.*

5. Yabancı Sözcük (Altı çizili)

a) Spor-loto rekora vurdu. (?) b) Çocukluğunun starları Jerry Lewis ve Faye Du naway' le çektiği (çevirdiği) 'Arizona Düşü' ... (yıldız) c) Derginin dokümanlarına el konu. (belge)

6. Yanlış Yazım (Doğrusu ayraç içinde)

a) Prof.Dr.Tuna Ekim Avrupa' da korumaya alınan orkidenin yokolmaması için salep (saHlep) üretimi kısılmalı', dedi. b) ...Kozluk ilçesindeki resmi binalara yapı lan saldırıdan sonra ... (saldırIdan) c) Eskiden bu levhalar bir trafik işaretiydi. Şimdi ise ölümü giden oklar sanki (ölümE)

7. Anlam Ayrımlarını Düzleme

a) ...bir ailenin sıcaklığını, bir anne baba sevgisini oluşturamayız. Bu olay bambaş ka bir olgudur. (yarat-/ver- , duygu) b) Yaşar Polat'ın, olayın çözümünde önemli rol oynadığı (suikast , düzenle-)

8. Gereksiz Yineleme (Altı çizili)

a) ...Bunları seçerseniz: 'Greve hayır demelisiniz', denildi. b) 'Arizona Düşü' nde bile bu düşten dolayı olarak söz ediliyor. c) ...Şırnak valisi Mustafa Malay ile Bayındırılık ve İskan Bakanı Onur Kumbaracıbaşı arasında geçen ve kabinde krize yol açan tartışmayı değerlendiren Başbakan Süleyman Demirel,...

9. Çok Anlamlılık (2. gibi , doğrusu sonda)

a) 23.haftaya 10 milyar 77 milyon liralık bir devirle giren Spor-Loto' da katılanla rın büyük ilgisiyle dağıtılacak ikramiye, () yaklaşık 14 milyara ulaştı. b) Sırplar tarafından gözleri önünde anne ve kardeşleri () katledilen Saliha adındaki Boş nak kızı, onların intikamını almak için mücahitlere katıldı. (onlar: anne ve kardeş ler/mücahitler) c) Bugün sevdiklerinize bir saat ayırın (:Sevdiklerinize bugün bir saatinizi ayırın).

B. Ekler

1. Yanlış Ek (Doğrusu ayraç içinde)

a) Bayındırılık ve İskan Bakanı Onur Kumbaracıbaşı' nın (nca kendisine) sert tepki gösterdiği (-ilen) Şırnak valisi Mustafa Malay, görevden azledilmesini istedi. b) Biz diyoruz ki adalet olsun, demokratik olsun. (adil, demokrasi) c) 'Evet' çıkarsa (-sa) da müzakereler kesildiği yerden devam eder.

2. Eksik Ek (Ayraç içinde)

a) Tahran ile Ankara arasında soğuk rüzgarlar--(-ın) estiği bir gerçek. b) ...basında yer alan haberlerin İm... Komisyonu üyeleri-- (-ni) ve bir kısım Meclis üyesini ilgilendirdiğini belirterek.. c) ...Türkmenistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri--- (-nin) başkanları katılacak.

3. Fazla Ek (Altı çizili)

a) Ana ve babasının (-Ø) şiddetindeki- (nin) kurbanı olan küçük Selma ,... Çocuk Yuvasına yerleştirildi. b) ...tüzükle değişikliklerine ilişkin taslakların (-Ø) örgüt birimlerinde, bölge ve illerde yeteri kadar tartışılma (-Ø-) imkanı bulunmadığını tespit ettik. c) ...Türk cumhuriyetlerinin uluslararası formlarında (forumlar-) tanıtılması...

4. Yabancı Ek (Altı çizili)

a) Posta idaresi bile 'sevgili-graf' uydurdu. 190 numarayı çeviren herkes, sevgilisi için telefonla telgraf yazdırdı. b) İ.Ü. Diş H.F. :Ortho :Haftalık Non-siyasi gazete)

C. Özensiz Anlatım.

'Burada kalınca dönmeyişi konusunda bazı söylentiler çıktı' yerine: (An nem İ.F.B.'nin dönmeyip burada kalması bazı söylentilere yol açtı).

D. Bilgi Yanlışı

Saratoga gemisine ateş edilmesi olayında ABD' nin Türkiye' yi denediği ni savunan Mahir Kaynak ... (Saratoga gemisinden).

Yazarken, metnin akışı içinde günlük dildeki anlam ayrımlarını düz lemiyecek ölçüde sözcük seçimine özen göstermek gerekir. Çok-satar gazete lerde anlatım, tümceler kısaltılıp sözcük sayısı azaltılarak kurulduğu için, fazla yanlış gözlenmemiş, buna karşılık ortalama %50'ye ulaşan yabancı sözcük kullanımında (Cumhuriyet ile Yeni Yüzyıl dışında) bütün gazeteler de genel bir özensizlik sezilmiştir. Bir yandan sığlaştırmaya giderken öte yandan da yabancı sözcük devşirmek biribiriyle bağdaşır uygulamalar değil dir. Anadil sözlüğü geriler, körelir. O kimseler diyorlar ki; yeni sözcük kulla nırsanız anlaşmazlık derecesi artar. Peki, "eğilim" yerine "trend" gibi eş-an lamalı İngilizce sözcükler devşirince kolaylaşan nedir?

1.3.4.2. Reklam

İlk reklam ajansı 1840 yılında kurulmuştur. Günümüzde reklam da ha çok kitleleri kandırma, sömürü aracıdır. Reklamcı, okuru, dinleyiciyi, izle yici kitleyi bir mala, ya da hizmetin tüketicisi imişçesine bir ürüne dönüştüre rek patronlara pazarlar. Reklam *nitelik ileten değil, özlem eken bir araçtır*. Bu da söz ile değil, daha çok görüntü ile sunulur. Kapitalist sistemin kendisi sahte umutla, hayaller ve bunun sömürüsü üzerine kurulduğu için reklama muhtaçtır, (Erdoğan, 295-). Türkiye gibi açık bir pazarda reklam metinleri de yabancı olup genellikle Türkçeye kötü bir çeviri ile sunulur. Reklam dilinden en çok etkilenen çarşıdaki adlan dırmalar olmuştur.Örneğin ürünle ilgili reklamlar ürün niteliğiyle ilgili hiç bir şey söylemeyip gerek görsel gerekse işitsel içerik tüketenlerin özlemsel niteliklerine odaklanır, (Postman, 1895: VII). Öylece söz-dilinin budanması na, görsel-dilin öncelenmesine reklamlar önemli katkı sağlıyor.

1.3.4.3. TRT ve Türkçe

Anlatım açısından bakılırsa, öteki yayın alanları genelde yazı-dilini kulanırken, radyo yayınları sözlü dile, TV yayınları ise görsel dil ile birlikte değişen ölçülerde sözlü dile dayanır. Radyo, yalnızca işitme duyusu ile biliş sel kurgu gücünü çalıştırırken, TV hem görme hem işitme duyularıyla yüzey sel etkileşime girer. Sözel yaratıcılık bir bakıma geriye itilir. İki araç, yalnız ca dili değil, belleği bile ayrı biçimlerde paylaşırlar: algılayıcı işitsel bellek bir yana, görsel bellek bir yana. Radyo dili görüntüyü sanal olarak öznel bilişte kuracak biçimde düzenlenirken, TV dili, anlatımdan görüntü öğeleri, bağlam ve hareket dili düşülerek, ya da sözel dil ile kurulması gerek meyen bölümler sözden atılarak düzenlenir. Her dil kullanımı belli bir *du rumsal*

bağlam içinde yer alır. Malinovsky'den esinlenen J.R.Firth (1950: 177) ± *sözel* ilişkileri iletişime katılanlara göre belirler. İki anlatım biçimi ara sında şöyle genel ayrımlar belirlenmiştir, (Gregory 1967: 189).

A.	S ö z d i l i	Ö r n e k
1	Canlı yayın (ön hazırlıksız)	
	a. Karşılıklı görüşme	Arkadaşça söyleşi
	b. Tek başına konuşma	Bir olayın anlatımı
2.	Ön-hazırlıklı yayın	
	a. Ezberden	Sözlü olarak hazırlanmış konuşma
	b. Yazılı metinden	
	(i).Yalnızca sözlü-dil özellikleriyle yazılmış metin	Tiyatro: oyun metni. Tiyatro en başta dil dir.
	(ii). Sözlü anlatılmak üzere yazılmış metin.	Radyo,TV haberleri, işitsel-görsel, görünümlü-sözlü metin, konferans metni, şiirler
	(iii). Sözlü anlatım için yazılmamış:	Romanlardaki diyaloglar,
	(a) duyulmuş gibi anlatım	klasik dil öğrenme kitabı metni
	(b) Sessiz okunmak için yazılmış	Deneme, öykü, roman betimlemeleri,....

Aşağıdaki ayrımlarda **sözel eylem** (speech act) şu anlama gelir. Biz dili kullanırken söz ile belli eylemleri de birlikte gerçekleştiririz.. Örneğin “*çay alır mıydınız?*” ile bir “*ikram etme*”; “*bana biraz borç verebilir misin?*” ile bir “*rica etme*”; “*pazar günü sizi Kavaklara götürmeye söz veriyorum*” ile bir “*söz verme*”; “*çabuk, o üstündeki kirli gömleği çıkar!*” ile de bir “*emir verme*”,... eylemini yerine getiririz. Bu eylemler sözsüz gerçekleşemediği için onlara “*sözel eylem*” denmiştir. Bir sözylemin üç andaş bileşeni vardır: 1.*Sö zü söyleme edimi*, 2. *Söz ile yapılan*, söz verme, uyarma, bilgi verme gibi *söz lü edimler*, 3. Sözü dinleyene göre etkisel biçimleme: *söz-etkisel-edim*.

1.3.4.3.1. Radyo ve TV Dili

İlk bakışta *radyo dili*, daha doğrusu metni, sanki günlük iletişimden, gazete dilinden TV dilinden farksızmış gibi gelir insana; oysa durumsal bağ lam öğelerine bakılırsa, arada önemli ayrımlar belirir. Örneğin, sözel göster geler yanında (ezgi, ton, vurgu, durak, ses tınısı vb) sesel göstergelere bağ lamsal seslere ileti açısından daha çok işlev ve anlam yüklenir³¹.

³¹ Dünyada radyo yayıncılığı 1921 'de, TV yayıncılığı da 1923 yılında başlamış, kullanımı ekonomi ve yönetim modeli belirlemiştir. İki genel kullanım biçimi: kamu hizmet modeli (TRT, BBC) ile tecimsel modeldir, (NBC, CBC, ITV, Star, ATV, Kanal-D, HBB, Show-TV,...). Tecimsel modelde USA' da tek amaç çok-kârlılık olup programlarda her 30 saniyede bir hızlı hareket, her 7 dakikada bir reklâm kesilmeleri

R A D Y O:				T V		
Söz- ses- Betim- leme				Söz- ses- Gö- rüntü		
A	Katılanların ilgi					
.	li özellikleri:kişi					
	ler,kişilikler:					
	1.Katılanların	+	-	-	±	-
	sözel eylemleri				-	
	11.Katılanların					
	sözel olmayan	-	+	+	-	+
	eylemleri				+	
	(111. Katılanların	+	+	+	+	+
	güç/çıkar				+	
	ilişkileri)					
	(Bağlamla) ilgili	-	+	+	-	+
B	nesneler					
C	Sözel eylemin					
.	etkisi	±	+	+	-	+

Bilgiye erişim, radyo öncesinde okur-yazarlıkla sınırlıydı. Okur-yazarlık toplumsal denetimi sağlamanın yaşamsal bir yoluydu. Eğitilmiş bir azınlık, tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi bilgi akışını denetliyordu. Radyo ve TV, bir ölçüde de sinema tarihinde ilk kez, bilgiyi doğrudan, okur-yazar olmayanların kullanımına sunmuştur (Fiske ,1990:48-) Ne var ki radyo sıkıca sarılmış en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş bir iletiyi sunar (Sanders 1994). Bugün radyo haberleri artık kapsül haberler biçimine dönüşmüş, öteki yayınların yerini ticari müzik ve maç yayınları almıştır.

için dikkat toplayıcı doruklar oluşturulur (İlal 1989:35-39). Üretici ülke kanallarında reklam artık yayın kesilmeden veriliyor.

Kısa sayılacak bir süre sonra, 1927 yılında, Türkiyede de radyo yayınına geçilir. Bu işi başlatan Türk Telsiz Anonim Şirketi, İş Bankası ile bir Fransız şirketi ortaklığıdır. Yayında PTT aracılığıyla gerçekleşir. Yayın şirketi 1938'de PTT'ye, 1940'ta da İçişleri Bakanlığına bağlı Basın Yayın Genel Müdürlüğü yönetimine girer. 1961 Anayasasının 121. Maddesine göre 24 Aralık 1963'te kabul edilen 2954 sayılı yasa ile kurulan Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu, TRT, 1964 yılında radyo ve TV yayıncılığını üstlenir, (Oskay 1971: 13-33,57-67).TV yayınları ilk önce İstanbul Teknik Üniversitesinde 1954 yılında kapalı devre olarak başlar. Ancak, yıllar sonra Ankara TRT, 1968 yılında haftada üç gün deneme yayınına geçer. 1970 yılından sonra yayın yaygınlık kazanır. 1990 sonrasında sınır-aşan iletişim teknolojisi, devletin yasal engellerini (İnter-Star TV ile) kaldırır. Artık özel TV ve özel radyo istasyonları yayına geçerler. Bugün Türkiyede çok sayıda genel ve yerel TV ve radyo istasyonu bulunmaktadır.

Doğrusunu isterseniz, sözel dil, radyo-TV dilinin bir yarısıdır. Öyle ama o yarı bilinmeden ötekini düzenlemek, beğendirmek olanaklı mı? TV içeriği bize sözlerle değil görüntüyle aktarır. Ekin ise, sözün ürünü olmakla birlikte, her iletişim aracıyla yeni baştan yaratılmaktadır, (Postman, (1985: 16-).

	Görüntü bileşenleri	Görsel- işitsel TV	İşitsel Radyo	Yazı- dili Gazete
1.	<i>Biçimsel boyutlar: en, boy, yükseklik</i>	+	-	-
2.	<i>Oyun / hareket</i>	+	-	-
3.	<i>Dekor:görsel çevre</i>	+	-	-
4.	<i>Işık</i>	+	-	-
5.	<i>Renk</i>	+	-	-
6	<i>Zaman</i>	+	-	-
7	<i>Çevre ses / efekt</i>	+	+	-
8.	<i>Müzik</i>	+	+	-
9.	<i>Sözel ses</i>	+	+	-
10	<i>Sesel örtüler</i>	+	+	-
11.	<i>Ezgi</i>	+	+	-
12.	<i>Olayla eşzamanlılık</i>	+	+	-
13.	<i>Duyulabilen</i>	+	+	-
14.	<i>Görülebilin</i>	+	-	+
15.	<i>Taşınabilen</i>	+	+	+
16.	<i>Noktalama</i>	-	-	+
17.	<i>Tekrar (geri dönüş)</i>	-	-	+

Radyoda “betimleme” ve “sesleme” ile yapılan TV’da görüntü ile ve rilir. Oradaki görüntü, sunucunun (vesikalık=) belgelik görüntüsü olmamalıdır. Gerek yazılı anlatım, gerekse görüntüsüz/görüntülü sözlü anlatım arasında dil ve metin örgüsü açılarından sanılmadık ayrılıklar ortaya çıkar. Görüntü ile yalnızca yüzeysel bağlam verilmez, geriye dönüşler, bilinç-altı da verilebilir. Dip-yapıda kalanlar, görüntüden söze dökülmek zorundadır. Ya şanmamış, insan bilişinde olmayan yorumlara ise, TV kapalıdır³². Onun yeri

³² TV imajlarla dolu bir evrende yaşar hale getirerek bizi yaşanan bütün (doğrulardan) gerçeklikten koparır. İmajlar evreni yalnızca tekniğin ürünüdür. Bu teknik süreç sözlerle dile getirilemez. Bu sürece, başka bir dilin, görsel bir dilin yaratılması eşlik eder. Tekniğe uyum için insan görsel olmalıdır. Öyle insanlar imajlarla yaşama gereği duyarlar, (Bk. Erdoğan-Alemdar, 1990).

ne görüntü, seyircinin hayal gücünü çalıştıracak biçimde düzenlenebilir. Görüntü ile olmazsa, gerçek metin oluşturmaktan tutun da, türlü kurgusal/gerçek-dışı yaratımlara uzanan sözlü bildirilere de yer açılabilir. Onun için, radyo, TV kendine özgü, çok çeşitli boyutlarda metin türlerine olanak sağlar. Bu yönüyle gerek basın dili, gerekse radyo ve TV dillerinin ayrı ayrı öğretilmesi zorunludur. O amaçla açılmış olan *Basın-Yayın Yüksek Okulları*, 1992 yılında, ama gecikmiş sayılabilecek bir kararla, “*iletişim fakültesi*” adını almışlardır.

Erdoğan (1997)’ye göre, TV ve radyo yapıları nedeniyle insanlar arasında eşitçil iletişimi gerçekleştiren iletişim aracı olamazlar. ‘*Kitle medyası iletişimi kitle iletişimi olmayıp medyalı kitle iletişimidir*’. Burada kitle, evleğinde tek tek yakalanan bireyler şekline sokulmuştur. Yoksullaştırılmışın ihtiyaçlarına rağmen, *kitle medyası yoksullaştırmayı böylelikle dili denetim ve yönetim teknolojileri olarak geliştirilmiştir*³³. Öylece, toplumun sahip olmayan kesimini temsil eden izleyiciler, egemenlik altına alınmıştır. İzleyici denetimi, program etkinliğini ölçme ve satışa yardım amacıyla da sürekli açık / gizli (anket=) yoklamalar yapılıyor. TV, sözlü dilin gerektirdiği etkileşim işlemlerini izleyiciye tanımayıp yalnızca iletim ile yetinir. Girdilere işleme süresi tanımaz. Hem uyarı hem de tepki sunduğu için, aşırı izlendiğinde ciddi bilişsel kayıplara neden olur. Gerçek okur-yazarlığa geçişi engeller. Eğlenceyi doğal yayın biçimine dönüştürür (Sanders 1994, Postman 1985).

1.3.4.3.2. Yasal Durum

1982 Anayasasının 133. maddesinde “*radyo ve televizyon istasyonlarının ancak devlet eliyle kurulabileceği*”; *yayınlarda “ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğünü koruyacak tarzda”* yayın yapılabileceği belirtilmekte, bu zorunluluk 2954 sayılı TRT Kanunu (5.a) maddesinde de “*...devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü, ... korumak ve kollamak*” biçiminde anlatılmaktadır³⁴. O görüş 1991 yılında yürürlükten kaldırılan 2932 sayılı yasa ile “*Türkçeden başka dillerde yayın yapılamıyacağı*” biçiminde kesinlik kazanmıştı. Başka dillerde TRT aracılığıyla yayınlar genellikle dış ülkele

³³ 1950’den sonra, radyo egemen iletişim aracı oldu. TRT ile Anadolu Ajansı, özellikle “Vatan Cephesi” kurulduktan sonra, Demokrat Parti’nin propaganda aracına dönüştü. Transistörlü radyo kırsal alana girince, okumazlığın getirdiği engeller ortadan kaldırıldı (Erdoğan 1997:386).

³⁴ Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, RTÜK yönetmeliğinde (RG 28 Mayıs 1995 / 22296, madde 5f:” *yayınlarda insanlar, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi veya dini inanç, mezhep veya benzeri sebepler dolayısıyla hiçbir şekilde kınanamaz veya küçük düşürülemez*” deniyor.

re dönük olarak yapılmakta, yayın yapılan dil sayısı yıldan yıla artmaktadır³⁵.

2954 sayılı TRT Kanunu 5.maddesinde açıklanan “**Genel Yayın Esasları**”(g) fıkrasında “*kolayca anlaşılabilir, doğru, temiz ve güzel bir Türkçe kullanılması*” istenmektedir. Orada “*doğruluk*” sesletime, yapıya, dizime, bağlam ve metin örgüsüne gönderme yapar. “Güzellik” ise daha çok ezgileme, sözcük seçimi ile anlatım uygunluğunu gerekli kılar. “*Temiz Türkçe*” ise, “*doğru duyulabilirlik*” değilse, “yabancı sözcüklerden ve anlatım yabancılıklarından, devşirme deyişlerden arınmış, ancak Türkçede dil-içi yenilikleri deneyen bir dil kullanımı”, demeye geliyor. Ne var ki yayınlarda ne sesletim açısından tam doğru, ne de yenilik deneyen bir dil kullanımı söz konusu değil; bilginin, cehaletin denetlendiği kitle iletişim araçlarında böyle bir değişim sunulamaz gibi. Yasanın (5.d) fıkrasında ise, “*...dil ayrımı yaratılması*” sakıncalı bulunmaktadır³⁶.

³⁵ Tarih boyunca imparatorlukların, birliklerin, devletlerin bölünmesi en başta din ve uluslaşma ile birlikte dil ayrılığına dayandırıldığı için, devlet bu konuda aşırı duyarlı davranmaktadır. Osmanlı döneminde XIX.yy.’da ve Cumhuriyetten önce yaşanan olaylar bunu haklı kılmaktadır. O dönemde biraz Türk diliyle eğitimin bile XIX. yy. ikinci yarısına değin yapılmadığını unutmayalım. Bugün Avrupa ve ABD’nde ve eski SSCB’nde belli dersler ilk ve ortaokullarda anadillerle verilerek öyle öğretimin desteklediği görüntüsü yaratılıyorsa da uygulanan politika, uzun dönemde, anadilin yerine devlet dilini geçirmektir. Başlangıçta hoş görülen iki-dillilik ve uygulama, sonradan tek-dillilik yörüngesine alınmaktadır. RTÜK yönetmeliğinde (madde 5) *Radyo ve TV yayınlarının Türkçe yapılması esastır. Ancak evrensel kültür ve bilim eserlerinin oluşmasına katkısı olan yabancı diller öğretilir ve bu diller, haber ve diğer programlarda kullanılabilir*”, diyor.

³⁶ 1991 “**yapım ve uygulama talimatları**”nda da Anayasa ilkesi yer almakta, “*Özel yayın esasları*” bölümünde (Radyo s.6/e, TV s.8/e) 1a) “*... Türk dilinin, milli varlığımızın, birlik ve beraberliğimizin temel unsurlarından biri olduğu benimsenecek*”; (Radyo s.17/4, TV.s.4 (4) f.) tarihi ve manevi değerlerin işleneceği programlarda: 1b) “*Türk dilinin, millet olmamızda, milli düşünce, milli kanaat ve milli birliği mizin yaratılmasında en güçlü bağ olduğu şuuru verilecek*” deniyor. Osmanlı döneminde birlik uğruna Türk dilini okullardan dışlayan, öğretimini baskı altına alan devlet, Cumhuriyet döneminde onu birleştirici bir bağ olarak devlet-dili, öğretim dili, yazı dili ve resmi dil durumuna yükseltmiştir. Ne var ki yabancıdille öğretim bu uygulamaya ters düşüyor. (Radyo s.11/c, TV s.12/c, Genel yayın hedeflerinde 1c) “*Türkçenin dil kurallarının öğretilerek dil birliğinin sağlanmasına yardımcı olunması*”, nasıl gözden kaçırılabilir?. Benzer görüş RTÜK yönetmeliği (madde 5) içinde “*yayınlarda, Türkçenin aşırılığa kaçmadan, özellikleri ve kuralları bozulmadan konuşma dili olarak kullanılmasına, milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak çağdaş eğitim, kültür ve bilim dili halinde gelişmesine ve zenginleşmesine özen gösterilir*”, diyerek kitle iletişim dilinin evrimini bir bakıma yavaşlatıyor. Yeni anlatım yolları denemek yayın-dışı kalıyor.

Yüksek Kurulun belirlediği yayın ilkelerinde (Radyo s.14 (4), TV s.4 (4)) “ *ortak bir dil anlayışı benimsetilmeye çalışılacak*” dendikten sonra “*bu amaçla Türk Dil Kurumu’ nun tespit ettiği esasların göz önünde bulun durulması*” isteniyor. Oysa eski TDK bir dernek olmaktan çıkarılmış resmi bir devlet dairesine dönüştürülmüştü. Bu dairenin konuşma dili ile ilgili olarak belirlediği ilkeler, ölçüler yok. Yazım kılavuzu ve sözlükten ölçülü sesle tim için belki yararlanılabilir. Zaten o kadar süre içinde istenen nitelikleri belirlemek ne denli olanaklıdır. Dili, dilsizlik düzeyinde yalınlaştırma amaç landığı için, örneğin bir denetim aracı olarak algılanan TV yayınlarıyla dil evrilebilir ini ?

Yayın ilkelerinden (4)’te (Radyo s.5/6, 3G/d, TV s.8 G/d) “*Standart Türkçe konuşma esaslarına uyulmasına özen gösterilecek,... anadilimiz Türkçenin güzelliğini, ahengini zedeleyen söz ve deyimlerden kaçınılacak*” deniliyor. *Ölçünlü* (Standart) Türkçe, okullarda kullanılan ve örnek göste rilen yazı dilidir. **Konuşma dili öğretimi** diye bir uygulama bulunmadığına göre o ilkeye uyulması çok zordur. Haber dilinde bile birçok olumsuzluklar ortaya çıkmaktadır. Doğrusu “*güzellik*” ile “*ahenk zedeleyen söz ve deyim ler*” yargısı pek anlamlı da sayılamaz.

İlke (4)te (Radyo s.6.3 G/d, TV s.8. G/d, s.12.e.) “*Türk milletinin bütünü tarafından kolaylıkla anlaşılacak şekilde*”,... “*yalın anlatım biçimi benimsenecektir*”, TV.s.16/a’da ise, “*yapımlarda kullanılan dil herkesin an layabileceği, günlük hayatta kullanılan dil olacaktır*”, denirken yayın dili nin anlaşılması önkoşul sayılıyor. Ancak “*kolay*” nedir? Ölçüsü verilmiyorsa da bunun sözcük ve tümce uzunluğu ile metin kurgusunu anlattığı en alt eği tim düzeyini yansıttığı ortadadır.

Yine, “*yayın ilkeleri*” (4) içinde (Radyo s.6.,TV. s.8 G/e) “*eski ve yeni aşırılıklardan kaçınılmasına özen gösterilecektir,...dil bozucu örnek ve uygulamalara yer verilmeyecektir*”, denmekle örtük olarak “*Dil Devrimi*”ne gönderme yapılmakta, dil üzerine tartışmalara katılma yasaklanmaktadır. “*Eski*” ile Osmanlıca aşırılıklar, “*yeni*” ile öztürkçe sözcükler kullanılmama sı istenerek bunlar dili bozucu örnek ve uygulamalar sayılmaktadır. Öyleyse bu, dili dondurucu ve tutucu bir yargı. Çeviri yoluyla da olsa, yabancı an latın biçimlerinin devşirilmesi de buraya mı giriyor, belli değil. Bana göre alt-yazı ve film çevrilerinde geçen : “*korkarım*”(< ne yazık ki) , “*kendine iyi bak*” (< hoşça kal), “*emin misin?*”, “*ciddi olamazsın*”, “*senin için ne yapa bilirim?*”, “*seninle biraz konuşabilir miyim*” (<sana birşey söyleyeceğim) gi bi ekin-dışı anlatımların da bu dizine katılması gerek. Ne var ki “*ulusal*”dan “*evrensel*”e doğru akan yeşilden mora bir değişim sürecinde bu türlü esnet melerin yerlerini de belirlemek gerekiyor.

“*Yayın ilkesi*” (4) içinde (Radyo s.6, 3G/d ;TV.s.8, G/d, s.12.e) “*...aşırı duygusal, abartılı söz ve deyimlerden kaçınılması*”, (Radyo s.6, TV

s.8, G/e) “...ağız taklitleri kullanılmaması”, “dinleyicilerin tepki gösterecek leri söz taklitlerinden kaçınılması” isteniyor. TV. s.17/28’de ise “... eğitim düzeyi düşük hedef kitlelere yapılacak yayınlarda sınırlı sözcüklerden yararlanılacaktır”, denirken o kitlelerin anlama becerilerinin nasıl belirleneceği açıklanmıyor. Öyle kimselerin kullandığı temel sözlük de ortada yok. Öyleyse: *dinlesin de uyusun*, “*ninni*”.

Kısacası, yayınlarda ülke birliğinin gözetilmesi, dinleyenlerin anlayabileceği ölçü-dil özelliklerinin kullanılması isteniyor. Dil üzerine tartışmalara yer verilmesi, taraf tutulması yasaklanarak yeniliklerden kaçınılması öneriliyor. Bu durumda TRT yayınlarında kullanılacak dilin amaca uygun belirlenişi gerçekleşmiyor. “*Bilgilendirme, haber, yorum, eğitim-öğretim, yönlendirme, eğlence, tanıtım ve reklam*” yayınlarına dönük bir düzenleme yapımcıların kendilerine bırakılmış. Ne yazık ki, yabancı dillerden devşirilen sözcük alımlarına bir kısıtlama getirilmiyor, yeni sözcük önerileri yayınlara sokulmuyor, listeler yayınlanarak yasaklanıyor (s.197). Oysa görünümlü-sözlü dile geçilen bir evrede TRT’de öyle bir birim olmalıydı. Sonunda bütün yazılanlar iki kurala indirgenebilir.

1. *Yalnızca Türkçe yayın yapılabilir,*
2. *Yayınlarda dilini, eğitim-öğrenim ayırımına bakılmaksızın, bütün izleyiciler anlayabilmelidir.*

1.3.4.4. Özel TV Kanalları ve Türkçe

Erdoğan (1997:174)’te de belirtildiği gibi devlet kurumlarının kendilerini oluşturan siyasal yapıyı meşrulaştırarak satışını yapan örgütlü üç ana etkinlik biçimi vardır: 1.*eğitim*, 2.*seçimlerle gelen temsilcilik*, 3. *kamu iletişimi*. Böyle bakılırsa, 1980 sonrasında devletin kamu elinden çıkıp özelleştiği anlaşılır. Eğitimde olduğu gibi radyo ve TV’da özel sermaye çıkarı TRT egemenliğini ortadan kaldırmıştır. Türk sözlü geleneği, Batı ekininin görüntülü egemenliğiyle katledilmiştir. Dili denetlemek yalnızca düşünceyi denetlemek değil, aynı zamanda siyasal etkinliği de sınırlamaktır³⁷.

TV şimdiki zamanı merkezine alan bir araçtır³⁸. Kitapları yasaklamaz, yalnızca onların yerine geçer. Böyle bir durumda dil devrimini yazılı

³⁷ Marcuse’e göre kitle iletişim araçlarının kullandığı dil kavramsal düşünceyi engeller- kültür ve dilden kaçış başlar. Öyleyse Türkçenin son zamanlardaki değişim çizgisini anlamak için iletişim alanındaki gelişmeleri doğru yorumlamak gerekiyor.

³⁸ Gerbner (1982)’ye göre (Amerikan toplumu açısından) 1. *Ortak bilinci kuran popüler kültür dokusu, kitle iletişiminden sağlanan, genellikle işlenmiş üründür.* Öyleyse izleyiciler, edilgin olarak dilsel bir yaratıma giremezler. 2. *TV toplumun bütün kesimlerine girerek, ortayolcu bir dünya görüşü eker; en az maliyetle olası en geniş izleyici kitlesi (ürün) için yarışır.* Bu ise dil evrimine aykırı bir amaç

anlatıma odaklamak giderek güçleşiyor. Ancak insanlar, daha uzun süre yazılı iletişime gerek duyacak, ne kadar zorlansa da kitle iletişimi bireysel okuma nın yerini alamıyacak.

Baş döndürücü iletişim teknolojilerini yaratanlar şaşırtıcı büyüklükteki kapitalist şirketlerdir³⁹. **Küresel köy** o büyük şirketler için vardır. Kapitalist yönetim, 1970-1980 arasında yaşandığı gibi, her zaman bölerek biribiri ne düşürme politikası güder. Öyle ise bölen kim ? Türk burjuvazisi 1996' ya gelindiğinde ulusal kimliğini yitirdi. Attila İlhan'a göre, daha da kötüsü, küreselleşme ulus-devleti ortadan kaldırmayı amaçlamakta, uluslararası yatırım anlaşması: M.A.I. ile kapitülasyonları geri getirmeye çalışmaktadır⁴⁰.

Yeni iletişim araçlarıyla ulaşılan anlatım hızıyla konuşma hızı arasında bir dengesizlik ortaya çıkmıştır. Bu ayrılık yaşlılarda uyumsuzluk yaratırken, gençlerin sözel anlatım yerine görsel ikonlarla (s.17) iletişime geçmelerine yol açmaktadır. Bu değişim, sözlüğün işlenip geliştirilmesi yerine, insanları sözsüzleştirmektedir. İkonların geçiş hızı ve ileti yükü sözcüklerin işlenme hızından çok ötede olduğundan gençler sözel iletişimden uzaklaşırlar. Elektronik iletişim araçlarında düz-anamlarla anlatım sözcüklere, yan-anamlarla anlatım ise görsel ikonlara bindirilir. Öylece gençler hem okumadan hem de yazından edebiyattan uzaklaşırlar. TV, bilgisayar ve internete anlatım çoğunluk ya üst-terimlerle, ya da yalnızca alt-terimlerle uygulanır. Göstergeler arasındaki ilişki anlama bağlı kalmayıp işlem düzeyine iner. Böylece düşünsel olandan, sözden uzaklaşılır, işlemsel, sezgisel alana geçilir.

sayılır. Olsa olsa yabancıdil olarak Türkçe öğrenimine biraz yarayabilir. 3.TV, merkezleştirilmiş bir öykü anlatma aracıdır: güçlü bir ekinel bağ sağlar. Neyin, nasıl tüketileceği öğretilirken izleyici, tüketilenin doğası ile ilgili en küçük bir gerçeğin farkında olmasına olanak verilmeyecek kadar cahilleştirilmiştir. Anlatım söze değil görüntüye bindirildiğinden, TV işlevsel açıdan okur-yazar cahiller üretir. (Erdoğan-Alemdar 1990:142-,) Ayrıca bk. Yengin (1996).

³⁹ Kültür endüstrisinde tüketicinin (izleyicinin) sınıflayabileceği hiçbir şey kalmamıştır. Yaratıcılık için hiçbir alan bırakılmamıştır. Her şey en küçük ayrıntısına kadar uygun bir şekilde biçimlendirilmiştir. Eğlencenin vaat ettiği kurtuluş, düşünmeksizin ve karşı gelmeden özgürlüktür (Erdoğan-Alemdar, 216-217). O zaman ne insan diline ne de dilsel yaratıcılığa gerek kalıyor mu?

⁴⁰ “Küresel köy’de OECD’nin hazırladığı “*Çok-terafli Yatırım Anlaşması*” ile ulus-devlet bitip yönetim (ÇUŞ) “Çok-uluslu şirket”lerin eline geçiyor. Böylece yurttaş hakları ve devletin yetkisini ÇUŞ’lar belirleyecek. Yatırım güvenliği önceliği, vatandaşın güvencesinin önüne geçecektir”. Bu en genel anlamıyla kapitülasyon-ötesi bir denetim anlamına geliyor. O zaman insanların olabildiğince dilsizleşmesi gerekiyor; ulusal dillere de son. TV ile herşey denetim altına girecek. Acaba, öngörülen 1984’ü mü yaşayacağız? (Işık Kansu: Cum. 30.3.1998, Attila İlhan: Cum 28.1. 1998, Erdoğan-Alemdar 1990).

1.3.4.5. Türkçeyi Öğretmek

İnsanın, çevresi ile iletişim kurarak algıladığı ilk sözel verilerin doğuştan bağışlanan **dil yetisi** ile işlenerek bilinç altına yerleşmesi **edinim**” terimiyle anılır. Bilinç altına inen o birimler ve kurallar ussal işlem hızıyla sözel üretime doğrudan katılır. Edinilen bu dilbilgisi birim ve kurallarının ayrıca tanımlanıp bilinç üstüne çıkarılması gerekmez.

Yabancı bir dilin birimleri ile kuralları ise beyindeki dil merkezine bilinçli olan “**öğrenme**” işlemiyle alınır. Bu öğretimde kullanılan **dilbilgisi** bir araçtır. Özetle anadili ya da birinci dil edinilir, ders yoluyla okulda öğretilen yabancı bir dil ise öğrenilir. Dil “**edinme**”nin belli bir yaşı (0-11) vardır. Öğrenmeye ise böyle bir sınır konulamaz.

Bu durumda bir “**dilbilgisi dersi**” öğretilen açık kurallarla ancak yabancı dil öğretiminin bir parçası olabilir. Dil öğreniminde yön **öğrenmeden edinmeye** doğrudur. Anadili öğretiminde gerekli olan “**anlatım**” (*dil²*) **öğretimi** ya da eğitimidir. Daha önce edinilmiş bir dilde **anlatım öğretimi dilbilgisi öğretimi** sanıp işlem tersine çevrilirse, amaç ile izlenen yol çelişir. Bu çelişkiden duygusal bir bozukluk doğar, Öğrenciler, üniversitede olduğu gibi Türkçe dersinden soğurlar.

Bu aşamada “**dil**” sözcüğü birinci olarak edinilmiş ya da öğrenilmiş “dilbilgisi”ne (*dil¹*) ikinci olarak bu kurallarla metin üretim, anlatım becerisine (*dil²*) gönderme yapar. Okulda düz-anlamalı metin üretimi önce gelmeli; yan-anlamalı metinler ise anlama düzeyinde kullanılmalı, *yazın metinleri* “**okuduğunu anlama**”ya ekin sel evrime dönük olarak işlenmelidir.

Türkçe edinim/öğrenimi, pek kolay görülemeyen üç ayrı andaş beceri kazanımını içerir: 1) daha çok sözlü dile bağlı **kişiler-arası iletişim** becerisini, 2) yazı-dilini önceleyen **anlatım** becerisini, 3) **dilsel** (sözlük, sözdizimi, anlamlama) **ilişkiler** kurma becerisini. Sözlü anlatımda metin, çoğunlukla görsel ortamda karşılıklı etkileşim yoluyla üretilir. Bütünüyle söz-diline dayanan anlatım ise “**yazılı anlatım**”dır. Öyleyse söz-dilini öğretmeye en uygun iki etkinlikten biri “**okuma**”, ötekisi de “**yazma**”dır. Dilbilgisinin öğretilmediği *Köy Enstitülerinde* (1936-1953) Türkçe öğrenimi bu yolla başarıya ulaşmıştı.

2. CUMHURİYET ÖNCESİNDE TÜRKÇE

2.1. Türk Dili

Bugün için yeryüzünde sayıları üçbin dolaylarında olan diller, otu zaltı ayrı kümede toplanmış, (Dilaçar, 1968). Türkçe ve benzerleri **Altay Dilleri** adını alıyor. Bu kümede 34 dil var. İki çevre dili, *Korece* ile *Japonca*'nın da katılmasıyla sayı 36'ya çıkıyor.

Altay Dilleri denince: *Türk Dilleri*, *Moğolca* ve *Tunguzca* anlaşılır. *Menges* ile *Poppe*' a göre, Altayca'nın en eski biçimi Tunguzcada saklıdır. Onun ardından Moğolca gelir. Türk dilleri onlardan daha yeni ama gelişim tarihi daha uzundur. Çelişkili *Güneş-Dil* ön varsayımına (s.135) göre ise, en eski ana dillerden biri Türk Dilidir. Türkçe, Tunguzcadan çok Moğolcaya da ha yakın bulunmaktadır, (Dilaçar, 1964: 19-21).

2.1.1. Türkçenin Kökeni.

Birçok Türkbilimci, Türk Dillerini aralarındaki benzerliklere göre sınıflandırır (Dilaçar 1964:40-72). *Baskakov*'un hem ardışık yapılanmayı hem de ses özelliklerine dayalı ses gelişim kurallarını da içeren sınıflamasına göre **Türkiye Türkçesi: Altay çağı** *Türk-Moğol* ana kolunun *Türk* bölümüne, **Hun çağı** (V. yy'a kadar) *Batı-Hun* kolunun *Oğuz-Karluk-Kıpçak* bölümüne, **Eski Türk çağı** (V-X.yy) *Kıpçak-Oğuz* kolunun *Oğuz* bölümüne, **Orta Türk çağı** (X-XV.yy) *Oğuz-Selçuk* koluna girer. **Osmanlı** döneminde yönetim-içi iletişimde kullanılan yazı dili olarak XIV-XV.yy *Eski Osmanlıca*, öteki alanlara da taşan yazılı anlatım biçimleriyle 1450-1839 *Orta Osmanlıca*, ve 1839-1923 *Yeni Osmanlıca* evrelerine ayrılır, (Dilaçar, 1964). XIV. yüzyıldan sonra günlük dil/ halkın dili Türkçe olarak kalırken, 1923'ten sonra, gerek sözlü gerekse yazılı iletişim aracı **Türkiye Türkçesi** olur.

2.1.2. Türkçenin Dilsel Türü .

Eş zamanlı, ya da yapısal sınıflama ise, *Sapir* (1921)'e dayandırılabilir. Türkçe; dil yapısı bakımından söz diziminde yapısal ilişkileri ilgi sözcükleri ile kurmayan karmaşık, kök-içi ses değişimiyle türev yapmayan safbağıntılı diller ana sınıfına, dilbilgisi kavramları bakımından türetme kavramına göre "bitişken"(kök + ek), dile özgü bireşim biçimi yönünden "bireşimsel", yani kavramları belli bir sıraya göre tek bir çekirdek sözcüğe ekleyip birleştiren bir dildir, (Pierce, 1963). Sözcük köklerinin değişikliğe uğrayıp uğramaması bakımından "bükünsüz", tümce öğelerinin dizimsel yerlerini değiştirip değiştirmemesine göre "değiştiren / oynak dizimli" diller birliğine girmektedir, (Dilaçar, 1968:24). Bütün bunlara, Türkçe kuralların genel olduğu, ve "artık"(irregular, exception) bırakmadığı, çok sayıda 'yansıma' sözcüklerin (8000'in üzerinde) bulunduğu da eklenmelidir.

Tümcede (özne, nesne, yüklem) ögelerinin olağan diziliş sırası bakımından Türkçe: 1) ÖNY türü bir dil sayılıyor. Bir başka ilginç özellik de:2) “*niteleyici + nitelenen*” birliğinde, eğer yeni bilgi taşımıyorsa, *nitelenen* ögenin düşmesidir: *güzel kızlar dinleniyor* > *güzel* **ø**-lar dinleniyor > *güzeller* dinleniyor. *Galatasaraylı seyirciler* > *Galatasaraylı* **ø**-ler > *Galatasaraylılar* bayrak sallıyor. Birçokları bu özelliği, yanlış olarak, *Türkçede adlarla sıfatlar arasında bir ayrımın bulunmadığı* biçiminde yorumlayabilir. Türetmeye yansıyan bu özelliğiyle Türkçe ‘*baş-düşüren*’ bir dildir, (Demircan,1998). 3) Türetmede ‘*ikileme*’ işlemine (s.234) çok çeşitli anlamlar yüklenir.

2.1.3. Bugünün Türk Dilleri

Türk dillerinin bugünkü yayılma alanı ve konuşulduğu yerler şöyledir (Dilaçar 1964, Comrie 1981, Akiner 1983) Doğuda, Kuzeydoğu Sibiryada **Tunguzca** ile eski Sibir aileleri içinde birtakım irili ufaklı adacıklar halinde serpili bir kütle olan **Yakutça** ve **Dolgan** lehçesi; Çin-Moğolistan sınırının batı ucunda bir adacık: **Sarı Uygurca** ve **Salar** Türkçeleri; Altay-Abakan-Sayan bölgesinde Moğolca ve Rusça ile çevrilmiş, Kazak Türkçesi alanına da bitişik olan uzantı: **Soyon** veya Tuvin, **Karagas**, **Abakan** veya Or yot, Hakasça ve Şor Türkçeleri; bunun kuzeyinde, doğudan batıya doğru Rusça, batıda Fin-Ugorca ile çevrili adacıklar: **Çolim**, **Baraba** ,**Tobol**, ve batı Sibiryada **Başkurt**, **Kazan-Volga Türkçeleri** ile **Çuvaşça**; Ortaasyada Moğol-Çin-Tibet sınırlarından Hazer Denzine kadar uzanan , Çin, Moğol, Hint, Afgan, Bruşaski, İran ve Rus dilleriyle çevrili kesiksiz ana kütle, doğudan batıya doğru: **Yeni Uygurca**, **Kırgızca**, **Kıpçak-Özbekçesi**, **Özbekçe**, **Türkmence**, **Karakalpakça**, **Kazakça** Türkçeleri; güneybatı İranda bir adacık: **Kaşkay** ve **Aynallu** Türkçeleri ile orta İranda, 1967 yılında Doerfer’in ortaya çıkardığı **Halaçça**; Hazer Denzinin batı kıyısından doğu Trakyaya kadar uzanan ve Rus, Kafkas, İran, Arap,Yunan ve Bulgar dilleriyle sınırlanmış bir kütle: **Nogay**, **Kumuk**, ve **Azeri** Türkçeleri ile **Türkiye Türkçesi**; Kafkaslarda bir adacık: **Karaçay** ve **Balkar** Türkçeleri; Kırım’da bir adacık **Kırım Tatarcası**, ve **Kırım Osmanlıcası**; Karadeniz kıyısında Bulgaristan-Romanya sınırında bir adacık **Gagauz** ve **Çıtak** Türkçeleri; Makedonyada bir adacık: **Rumeli ağızları**; Ukrayna-Polonya-Litvanyada adacıklar: **Karaim** Türkçesi. Yukardaki alanda bugün, Japon Denzinden Adriyatik Denzine kadar, ikiyüz milyona yakın insan Türk Dillerinden birini konuşmakta; bu da, konuşanların sayısı bakımından Türk Dillerini *beşinci* sıraya yerleştirmektedir.

2.1.4. Anadolu Dışında Durum (-1071) .

Tarih boyunca Türkler 30-60 enlem kuşağında, batıda Orta Avrupa içlerine, doğuda Japon Denzine kadar uzanan topraklarda birçok tekil ya da

ortak devletler kurmuşlar, hayvancılık ve tarımla geçindiklerinden, kuraklık, nüfus artışı ve savaş gibi nedenlerle sürekli yer değiştirmek zorunda kalmışlardır. Kafesoğlu'na (1977) göre bu yaşam biçimini göçebelikle bir tutmak doğru olmaz; Türk ekinini bir tür “*bozkır ekini*” olarak yorumlamak gerekir. Güvenç (1993) bu durumu *kimlik* açısından sorguluyor, ve “*Türk Türkçe konuşandır*” gibi bir sonuca bağlıyor. Berkes (1975) ise, bu kimliğin dile bağlı tanımlanamıyacağı görüşünde.

Türklerin kurduğu devletlere sağlamlık ve süreklilik kazandıran başlıca etmen, üstün bir askeri ve toplumsal örgütlenme olmuştur. Yönetimde soy, dil, din ayrılığı gözetilmemiş, böylece çok-uluslu, iç işlerinde bir ölçüde özgürlük tanıyan merkezî bir toplumlar yönetimi ile çok dilli iç ve dış ilişkiler ortaya çıkmıştır. Örneğin Hunlarda (İ.Ö. 2.yy) siyasi ilişkileri yürütmek için dışişleri dairesinde çeşitli dilleri konuşan ve yazan kalabalık bir kurul çalışırdı. Attila'nın sarayında (434-453) Türk, Got ve Latin dillerinin eş düzeyde konuşulduğu belirtilmektedir, (Kafesoğlu, 205,285). Çinlilerle olan ticaret ilişkileri sınırdaki çevirmen topluluklar tarafından kuruluyordu. Değişik yerler de ve zamanlarda ortaya çıkan milliyetçi eğilimler: *Orhun Yazıtları* (732), Kaşgarlı Mahmut'un *Divan-ı Lugat-it-Türk*'ü (1071), Karamanoğlu Mehmet Bey'in *1277 bildirisi* Ali Şir Nevai'nin (*Muhakemet'ül Luga teyn*) *İki Dilin Duruşması* (1502) bir yana bırakılırsa, belki de yönetim biçiminden dolayı Türkçe, ordu dışında Türklerin eğitiminde bile, bir türlü öne çıkamamış, halkın konuştuğu dil olarak süregelmiştir. Yönetim, (ortaçağda) o zamanki uygulamaya göre, daha geniş bir egemenlik yolunu açan din birliğine sarılmış, bu ortaklıkta kitlesel iletişim din kavramlarıyla kurulmuştur.

Türkler, Karahanlılar (932-1212) döneminde İslam dinine girip (955-) Kaşgar yöresinde Türk halkına dayalı siyasi birlikler kurduktan sonra, ilk Türk-İslam kültürü doğmaya başlamıştı. Din ile birlikte Arap yazısı da alınmış, böylece zamanın bilim dili olan Arapça Türkçe karşısında (tıpkı Latince'nin Hristiyan Avrupadaki durumuna benzer) bir üstünlük kazanmıştı. Böylece müslümanlar kutsal metinleri Arapça aslından, en azından yüksek sesle, ama anlamadan okumasını öğreniyorlar, ancak çoğunluk bu alt becerinin ötesine geçemiyor, daha doğrusu ondan öte eğitim ne olanaklı ne de gerekli görülüyordu. Kutsal iletişim alanı dışında Türkler arasındaki günlük iletişimde Arapçanın bir yeri olmamıştı. O yüzden Ahmet Yesevi ve öğrencileri, zorunlu olarak, Türk halkına İslamı Türkçe öğretme yolunu açmışlardı. O dönemdeki kitaplar ise, el yazması olup çok pahalıydı; zenginler için üretiliyordu. Sözelimi Selçuklu bir kitaplık görevlisinin aylığı on dinar iken İbni Sina'nın (980-1037) *Şifa* adlı yapıtı yüz dinara satılmaktaydı, (Turan 1969:259). Kaşgarlı Mahmut, *Divan*'ında (1072:29) sözü edilen *iki-dil bilen kentlilerin* ikinci dili (*Kapalı Çarşı* esnafı gibi) günlük sözel ilişkilere yetecek düzeyde öğrenmiş oldukları ileri sürülebilir.

Karahanlılar döneminde yönetim üzerine çok değerli bilgiler veren “*Kutadgu Bilig*”de (1069): “*Arapça ve Farsça kitaplar çoktur, bizim dili mizde (Türkçe) bütün hikmetleri (özlü söz) toplayan yalnızca budur*”(73. beyit), demekle Türkçe yazılı kaynakların azlığı dile getirilmekte, kullardan oluşan halkın eğitimi üzerine bir öğüte yer verilmemektedir. Eğer devlet görevleri, Kafesoğlunun (315) yazdığı gibi, *belli ailelerin tekelinde* ise, medrese de devlet hizmetinde çalışacak kimseleri eğitiyorsa, o zaman nitelikli eğitimin o türlü bir çevrenin tekelinde kaldığı ve Osmanlı dönemindeki gibi çok dar tutulduğu sonucuna varılabilir. Fetih yoluyla hazineye gelir elde etme dönemi kapanınca, XVII. ve XVIII.yy’da devlet görevlerinin satışı yoluna gidilmiş, bundan da ancak varlıklı aileler yararlanmışlardı. Kendisi için ailesi tarafından doğar doğmaz bir devlet görevi satın alınan küçük çocuklara “*beşik uleması*” denmesi bunu açıklıyor. Arapça ve Farsça söyleyen yazar, şair ve bilginlerin el üstünde tutulmasına da şaşılmalıdır⁴¹.

2.2. Anadoluda Türkçe

2.2.1. Selçuklular Dönemi

Anadoluya geldiklerinde, yerleşik yaşama alışık olan Türklerden (genellikle Oğuzlar) ile ulema kentlere yerleşmiş, göçerler ise kırsal kesimde kalmışlardır⁴². Bunlar oba yaşamı süren, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı Türkmenlerdir⁴³. İki kesim, bir türlü uzlaşmamış, *Oğuz-Türkmen, kent-kır, sün*

⁴¹ Ne yazık ki, Atatürk dönemi dışında, durum bugün de değişmemiştir. Niteliği tam bilinmeyen, üstelik de ölçülemeyen çok sayıda *yabancı*, Osmanlı dönemindeki dönmeler gibi, uzman kimliğiyle devlet işlerinde çalıştırılmıştır, üstelik de Türklerin kat kat üstünde aylık ücret ödenerek.

⁴² Tanilli (1986-, cilt III,;472-3): “Gerçekten de Osmanlı Türkleri Asyanın çevresine belli aralıklarla gelip çullanan göçebelerden geliyorlardı. O zamanda iki asya vardı: biri bereketli Asya: Çin, Hint, Mezopotamya,... Bunun karşısında yırtıcı Asya: Moğolistan, Türkistan, Afganistan,...,Kafkasya. Bu Asya cılız, otlaklarla doludur: aç ve susuz göçebeler bir otlaktan ötekine göçer dururlar. Ovalardaki zenginliktedir gözleri. Bir başkanın çevresinde toplaşırlar. Sonra hep birlikte yerli halkların üstüne çöker, yerleşir, sömürürler. Dirliklerini birkaç kuşak korurlar. Fethettikleri halkların örf ve adetlerini kabul eder ve onları öteki göçebelere karşı savunurlar. Yerleşik düze ne geçip zamanla gevşeyip çözülürler”.

⁴³ Türkmen çevrelerinde sosyal ve mistik eğilimler, Mevlevilerden çok daha halkçı tarikatların ortaya çıkmasına yol açtı, (Tanilli, 1986, cilt II:529-). O dönem de okur-yazar olmayan Türkmenler arasında yayılan tarikat Aleviliğin bir kolu olan Bektaşiliktir. Bu örgütü Hacı Bektaş Velinin kurduğuna inanılıyor, (Turan, 1990: 120, 56). Bu tarikatın başta gelen özelliklerinden biri ibadette ve günlük ilişkilerde duru ve öz Türkçe kullanılmasıdır. O nedenle Türkçe nefeslerle anlatılır. Türkmen öyküleri Türkçe yazılmaya başlanır. Yeniçeriler de Bektaşiliğe alınır. Ordu dili Türk

ni-şii ayrımı Anadolu'da uzun süre körüklenmiş, İslam ve İran etkisi altında Farslaşan Selçuklu yönetimi ile ulema, Türkmenlerden uzak durmuşlardır⁴⁴.

Ş.Turan (1990:15)'e göre Türkler bir bakıma üç dilli olmak durumunda kalmışlardı. Bir nitelemeye göre: bir Türk ailesine Türkçe, Allahına Arapça, sevgilisine ise Farsça sesleniyordu. Kent iletişiminin Farsça kurulduğunu bildiren: “*Türk iti şehre gelince Farisice ürer*” (s.54) sözü de Selçuklular döneminden kalma olsa gerek. Türkçe ancak beylikler döneminde öne çıkar, Osmanlı döneminde de örgütlenmeye verilen önem bir süre Türkçe'yi önde götürür, sarayda ve Divan-ı Hümayunda Türkçe kullanılır.

Ele geçirilen ülkelerdeki *yöre bey*lerinin toprakları tımarlara (devlet mülkiyetinde hazinece kiraya verilen geniş araziler) ve vakıflara dönüşürken, yerli halk arasındaki mülkiyet ilişkileri de değişmiştir. Elde edilen tımar gelirleri, özellikle XVI.yy'dan sonra, bir yandan vakıflar aracılığıyla Sultanın denetimi dışına çıkarılırken, öte yandan, azınlıklar aracılığıyla, kaçak ticari sermayeye çevrilmiştir, (Werner, 68,89). Ne var ki, Sultana karşı bir güç oluşturacağı korkusuyla, Türk bujuvazisinin gelişmesi sürekli engellenmiştir. Yönetici kesimin içinden çıktığı topluma yabancı kılındığı bir ortamda Türkçenin eğitim dili olması hiç düşünülebilir mi?

çe olunca bu uygulama zorunlu. O dönemde Ahilik de Türkçeyi destekler. Ulema, özellikle dervişler, eli silahlı halkın arasına karışarak onun mânevi birliğini güçlendirir. Din tarikatıyla siyasal iktidar arasında bir işbirliği kurulur. Balkanlar Osmanlılar adına fethedilir. Yerli halk “devşirme” yoluyla yönetime ortak edilir.

1243 yılında Anadolu Selçuklu ordusu Köse Dağı (Zara-Suşehri arasında) savaşında Moğollara yenilince, sultanlık parçalanmış, ülke, 1336 yılına kadar Moğol İmparatorluğu ile onun bir devamı olan İlhanlılar devleti egemenliği altında kalmıştı. Selçuklu ekini bundan büyük zarar görmüş, istila ve yağmadan kaçan çok sayıda Türkmenlerden başka, tüccar, bilim adamı, din adamı, büyük mutasavvıf ve sanatkar olan kentli nüfus Anadolu'ya sığınmışlardı. Bu arada Batı Anadolu'ya göç eden Türklerin zenginlikleri de (tıpkı XIX yy.da olduğu gibi) Rumlara geçmişti, (Werner 68). O bakımdan kendilerini Oğuz olarak tanıtan Osmanlılar, gerçekte Türkmen soyundan geliyorlardı, (Peirce 1993).

⁴⁴ (Mesnevi V:241-2, VI:134-8, Timur 80, Werner 82,85). Riyahi (1990: 21-)'e göre Alpaslan seferinin (1071) İran tarihi açısından önemi, onun ordusunun İran ordusu olmasıdır. Çünkü Selçuklular Anadolu'ya saldırmadan önce İranın parlak ekininin etkisi altında İranlılaşmışlardı. Onların zaferi İran kesiminin başarısı olarak görülüyordu. Asker, divan mensubu ve tacirlerden oluşan İranlılar öbek öbek Rûm ülkesinin yolunu tuttular. Giderken İran ekinini de armağan götürdüler. İranlılar şehirlerde yerleştiler, Türkler ise, üretim koşullarına uyarak sürüleri ile birlikte kırsal kesimde kaldılar.

2.2.2 Osmanlılar Dönemi

Osmanlı Devleti miras yoluyla babadan oğula geçen bir devletti (Findley 1994:6-31). Hanedan aile, onun başı padişah, ailede hizmet gören köleler ile kullar yönetici sınıfı oluşturuyor, yönetilen sınıflar ise Tanrı tarafından aile reisinin himayesine verilen “sürüler” (reaya) olarak algılanıyordu⁴⁵. Devletin toprakları-sözde varsayılan belli kısıtlamalar dışında-hanedana aitti. Tımar sahibi ve köylülere ancak kullanım hakkı veriliyordu. Sultanlar, XIV.yy’ın başlarından itibaren hukuki evlilikler yapmayı bırakmışlardı. *Devlet bütünlüğünü, varlığını İslam hukuku ve yerleşik adetlerden başka, kanun yapıcı bir güç kaynağını Sultanın şahsında bulmuştu*. Osmanlılar dört hak mezhepten birisi ve en esneği olan Hanefî mezhebini seçtiler. Yönetici sınıfın köle statüsü ile halkın sürü statüsü imparatorluğun bütün sakinlerini Sultana bağlayan araçlardı. Busbeck’e göre devşirmeler, yetenekleri dışında önerecekleri hiçbir şeyi bulunmayan ve kul statüsünden başka iktidara yönelik hiçbir iddiaları olmayan kişilerdi. Yöneticiler, (1350-1600) devşirme yoluyla imparatorluğun bütün gayri-müslim tebaasından, çoğunlukla Sırplar dan toplanan ve en iyilerinin Saray okullarında eğitildiği kölelerden oluşmaktaydı⁴⁶. Aralarında ortak olan tek şey vardı: *din*, Osmanlıca denen Türkçe, Arapça, Farsça karışımı *resmî dil*, ve *Sultana hizmet* (Tanilli, IV:373).

Devşirmelerin aileleriyle olan ilişkileri anlatıldığı gibi, kopamıyor. Tanilli (II:59-67), devşirme kurumunu ve yeniçeriliği Balkan halklarının (eski sınıfsal ilişkileri ters-yüz edilerek) yönetime ortak edilmesi ile Hristiyan din adamlarına duyduğu tepki yüzünden Müslümanlığı seçiyordu. Müslüman dininde ve imparatorluk hizmetinde yetiştirilen devşirmeler öyle kendi aileleriyle ilişkilerini toptan yitirmiyor aileler çocuklarının yükselişinden kimi zaman yararlanıyordu. Bu girişim zamanla büyüdü, dev bir güç oldu. Yönetimin, hükümdarın kulu olmak bir onur ve ilerleme nedeniydi. XIV. ve XV. yüzyılda halkın hiç bir tepkisiyle karşılaşmadı.

Devşirme basamaklarından geçmeyen gayri-müslimlerin Osmanlı yönetici sınıfı içindeki yeri oldukça sınırlı idi. Dönmelerin de bu oluşumda ö

⁴⁵ Osmanlı Devletinin asıl karakteri teokratik olmasıdır. Hakimiyet Tanrı nındır..... Din görevi devlet görevidir (Tunaya 1999:16,21).

⁴⁶ En son devşirme XVI.yy.sonunda yapılmış, ondan sonra terkedilmişti, (Findley, 34-). Aydın (1999)’a göre Osmanlı bir Rum devleti olarak başlayıp bir devşirmeler devletine dönüşmüştür (s.134,158) Herkesin üstüne ve dışına çıkarak kendini en çok Türkmenlerden ayırmaya, yeni ve salt kendi bürokrasisine özgü bir dil ve ekin geliştirmeye özen göstermiştir (s.45). 7-10 yaş arası devşirilen kimseler geçmişlerini unutmayıp (s.319) kendi soy soplalarını her alanda kayırıyor, beylerbeyi, sancakbeyi yapıyorlardı (s.200).

nemli payları vardı⁴⁷. O kimselerin görevleri genellikle çevirmenlik, doktorluk gibi ileri bilgi gerektiren işlerdi. Değişik örgütlenmeler üçlü bir hiyerarşi (Örneğin, *usta*<*kalfa*< *çırak*) ilişkisi içinde yürüyordu⁴⁸. Yönetim örgütü dışında müslüman halkla olan ilişkileri düzenleyen din kurumu vardı. Bu kurum, din okullarında eğitilen, doğuştan müslüman kişilerden oluşuyordu.

Tanilli (III:473-5)'e göre Osmanlılar önce bir orduydı; devlet olan gerçekte orduydı. Sultan, ordunun seçtiği bir savaş şefiydi. Sultanın iktidarı mutlak ve keyfiydi, feodal haklarla ücretli askerliği birleştiren bir orduya kumanda ediyordu. Sultan, zamanında Avrupanın en varlıklı insanıydı; örneğin Kanuni Şarlken'den iki kat daha zengindi.

Findley (1994:45-)'e göre Osmanlı Beyliğinin yarım asır kadar bir süre (1299-1350) resmi olarak örgütlenmiş kalem dairelerinden (yazı işleri), ya da profesyonel katiplerden oluşan ayrı bir gruptan yoksun olduğu anlaşıyordu. Ondan sonra XVI.yy.'a kadar birçok önemli görevi yerine getiren kalem görevlileri ortaya çıktı. Çok güçlenen bu bürokrasi bilinçli olarak Osmanlı aristokrasisinin gelişmesine engel oldu (Karpas 1973:21) Bu kesim sarayda Sadrazamın emri altında çalışıyordu. Kanuni zamanında "reissü'l-kütüp" (genel yazmanlık) memuriyeti oluştu. 1530'larda burada 50 katip (yazıcı), 23 çırak görev yapıyordu⁴⁹. Kalemîyenin (bürokrasinin) gelişmesiyle "Bâbîâlî" (bugünkü İstanbul Valiliği'nin bulunduğu alan) oluştu. Burada bir yandan devlet dairelerinin, öte yandan çalışanların sayısı giderek arttı.

Tanilli (IV:372-)'ye göre XVIII. yy.'da devlet iki başlı oldu: Sultan ve Sadrazam. Görünüşte de olsa, Sadrazam Sultanın desteğine gerek duyuyordu. Öyle olduğu için de, sadrazamların güttüğü politika, Sultanı zevk ve sefa alemine terketmek, onu dünyadan habersiz soyutlamaktı. Hanedan,

⁴⁷ Tanilli (III:466) dönmelelerin dosyalarının ciltler doldurduğunu yazıyor. "Osmanlı İmparatorluğunda hemen hemen her yerde, sosyal ve siyasal hemen her derecede dönmeleler vardı. II. Selim zamanında (1566-74) on büyük vezirden sekizi dönme (din değiştirerek Osmanlı hizmetine girmiş kul) idi. Cezair kral naibi Uluç Ali de bir dönme idi. 1453-1623 arasında 48 vezirden 33'ü dönme idi (Spohn, 26) Osmanlı Devleti, hangi kökenden olursa olsun, dönmelelere sığınma hakkı tanıyıp onları paraya boğarak doğrudan doğruya teknik bilgiyi de edinmenin peşindeydi (Tanilli IV: 376).

⁴⁸ Yöneticiler, konak ve köşklerini padişahınkine benzetme eğilimindeydiler. Konak, köleler ile paralı askerleri de içeriyordu. Himaye sistemi ile, yetenekli olan her kimse bir konağın himayesine giriyor ve yükseliyordu., (Findley 27, 29).

⁴⁹ Söz konusu bürokrasiyi XVII.yy.'da üç kişi yönetiyordu: nişancı (mühürdar), 900'e yakın görevlisiyle mali işlere bakan defterdar, ve 700 kadar görevli ile iç ve dış politikayı yürüten sadrazam (başbakan), (Tanilli, 1986 :IV s. 371).

Türkleri imparatorluğun yönetici ögesi durumuna getirmedi. Bu da dönme ler ile devşirmelerin bir intikamı olarak değerlendirilebilirdi⁵⁰.

Batı Anadoluda bir beylik olarak kurulup zamanla üç kıtaya yayılan Osmanlı Devleti, XVI. yy sonunda artık doğal sınırlarına ulaşır⁵¹. Yönetimi sözde Türkçe ama , öğretim dili Arapça kalan, askeri gücünü Türklerden alan ama yönetimde Türkleri büyük ölçüde dışlayan, İslam Sünni inanışa da yalı teokratik bir yönetim düzeni kuran ama öteki din ve mezhepleri de ce maat yönetimine ortak eden, hoşgörülü yapısıyla Osmanlı Devleti büyük bir imparatorluk düzeyine yükselir⁵². Ancak, yalnızca (daha XI.yy'da ilerlemesi duran) İslam kaynaklarından beslendiği için, denizaşırı sömürgeleriyle git tikçe zenginleşip, bilim, sanat, ve teknikte ilerleyen Avrupa karşısında kendi teknolojisini ve ekonomisini geliştiremediği, H.Kazgan'a göre para birimini bile oluşturamadığı için zamanla bu üstünlüğünü yitirir⁵³.

Mardin (1991:112-)'ye göre Osmanlı Devleti, *kırallık mülkleri, eya letler, imtiyazlı şehirler ve topluluklar, Üniversiteler, yüksek-rütbeli memur grupları* gibi Batıda var olan tüzel grupların gelişmesine hiçbir zaman izin vermedi. Osmanlı yönetimi muhalefetsiz yönetimdi, siyasi azınlık hakları yoktu. Fatih, karşı örgütlenmeyi önlemek için Osmanlı ailesi dışındaki Türk asilzadelikliğini yok etti. Türklere yabancılaşarak Türkçeye yalnızca toplum- içi sözlü iletişim alanı bırakıldı. Fitne ihtimaline karşı sürekli bir kuşku devlet adamlığının tipik özelliklerindendi (s.179,189). Osmanlı sistemi o ka dar katıydı ki, alternatif sistemler oluşturmaya dönük yaratıcılık, çizgi dışına çıkan bir davranış olarak, yükselme şansı bulamadı (s.191). Muhalefetin, sü

⁵⁰ Şii Türkmenler beyaz olan Osmanlı başlığına karşı kırmızı başlık giydiği için onlara *kızılbaş* dendi. Yeniçeriler, kendilerine manevi destek veren bektaşî tari katının üyelerince çekip çevrenlenmişlerdi, (Tanilli, II: 64,67). !514 tarihli bir belgeye göre Anadolu halkının %80'ı şiidir (Aydın 10.11. 1999). Yavuz zamanında sünniler le şiiler arasında düşmanlık doruğa ulaştı, (Tanilli,III:483).

⁵¹ Devlet, bir paşanın yönettiği eyalet birimlerine bölünmüştü. 1741'de As yada 21, Avrupada 5, Afrikada 2 vilayet vardı. 1800 yılında ise, 163 bey bulunuyor du, (Tanilli, IV: 364).

⁵² Tanilli'ye (III:475) göre Türkler, çok fazla sayıda değildi, uygarlıkları da öyle pek ahım şahım olmadı. İmparatorluğu kullar ve dönmeler yönetti, savundu, yay dı. Osmanlılar Avrupa buluşlarını kabul etmekte büyük beceri gösterdiler.

⁵³ Osmanlı ekonomisinde etnik işbölümü vardı:Türk tarım ve hayvancılık la; Rum inşaat ve bankacılıkla, Musevi, Ermeni ticaretle; Süryani, Ermeni küçük el sanatları ile, Arnavut yol inşaatı yapımı,...vb işler ile uğraşırdı. Birinin ortadan kaldı rılması doldurulamayacak bir boşluk yaratırdı, (Mardin, 1991:213). Bu da halkları ayrılmaz, birbirine bağımlı birimlere dönüştürdü. Ayrılmaya kalktıklarında iletişim çöktü, hep si perişan oldu.

rekli boğazının sıkılması sosyal ve iktisadi yaratıcılığı önledi: *muhalefet*, bugün de olduğu gibi, yönetici sözlüğünce “*bölücülük*” sayıldı⁵⁴.

XVI. yüzyılın sonunda artık Avrupa karşısında üstünlüğünü yitiren Osmanlı İmparatorluğu ilk önce barışçı bir siyaset izlemeye yönelir. Yaşanan ekonomik çöküntü görevlerin parayla satılmasına yol açar. O zaman da bu görevler zengin ailelerin elinde kalır, (Tanilli IV:373). Her padişah değişiminde yenilenen kapitülasyonlar 1740 yılında yapılan anlaşma ile süreklilik kazanır. Yabancılar ve azınlıklara Türklerden daha çok haklar tanınır. (Hamlin 1878:231, Georgeon 67). Bağımsızlık hareketlerinin gelişmesini önlemek için eyalet, sancak, ve kazalar yalnızca bir yıllığına kiraya verilir. O yüzden iktidarın dinsel niteliği güçlenir. Sultan artık yalnızca “gazi” değil, inananları yöneten “*halife*”, yani kutsal yasanın temsilcisi, “*imam*” olur.

Ancak girilen savaşlar kaybedilmeye başlanınca, Avrupanın üstünlüğünün yalnızca askerlik alanında olduğu sanılır. Onun üzerine, özellikle askerlikle ilgili yenilikleri öğrenmek için, Batı’ya açılma başlar. Gerçekten de Osmanlı düzenini gerek içe gerekse dışa karşı ayakta tutan ordu en bozulmuş kurumdur⁵⁵. İlk önce yabancı subaylar ile eğitim verilmesi denenir. Ge

⁵⁴ XVII. yy’dan başlayarak Osmanlı İmparatorluğu yavaş yavaş Avrupanın bir pazarı durumuna gelir. Venedik, Ceneviz, Ragusa yanında Fransa, İngiltere, Hollanda’ya bağışlanan ticaret ayrıcalıkları yüzünden Osmanlı maliyesi gittikçe zayıflar. (Mantran, I:9). Bu yolla Avrupaya aktarılan zenginliklerin bir hesabı henüz yapılmamıştır, (Tîmur, 164). Avrupalı ve yerli azınlık tüccarlar ile, yasaları kendi çıkarlarına göre yorumlayan, güvencesiz Osmanlı memurları da bu işbirliğine katılarak büyük kazanç sağlar. Sermaye, Sünni kesimden kaçırılarak İslam-dışı kesime emanet edilir. ve gizlenir, (Werner, 203). XVII. yüzyılda Avrupalı tüccarlar, (levantenler vb.) Doğuya ,Osmanlı liman kentlerine yerleşirken Türkler Avrupa ile iletişimden dışlanır.

.Aydın (1999)’a göre Osmanlı Devleti, tebaalar, köleler, kullardan oluşan bir devşirme profesyoneller devletiydi (s.293); o nedenle tarihi gayri-milli bir egemen sınıf tarihidir (s.26). Osmanlı, 1) öncelikle Türk beyliklerinin düşmanı ve yokedicisi olmuştur, 2) Türk kültürünün ciddi bir tasfiyesinden sorumludur, 3) Türklük bilincini başka halkların egemenliğine karşı kirletmiştir, 4) Osmanlı tarihi, 16.yy’da %80’i Alevi olarak gösterilen Anadolu halkının tarihi değil, 16. yy’dan başlayarak diğer halklardan daha da ağır bir şekilde Türk ve Anadolu halkına karşı saldırı ve sömürgeleştirmenin tarihi olmuştur (s.27). Dış talan yapamaz duruma gelince, kendi halkının talanına yönelmiştir (s.293). “*Türk*” adı, 16.yy’dan başlayarak, tıpkı “Jön Türk” içinde olduğu gibi, giderek küçültücü bir anlam kazanmağa başlamıştır, (Tîmur, 80).

⁵⁵ Ahmet Rasim (1924). Osmanlı kültürü ilkçağ ve ortaçağlı köhnemiş bilgilerin deposuydu, (Tanilli IV:377). Hayır-severlerin bağışı olan okullarda yalnızca okuma öğretiliyor, Kur’an’dan parçalar ezberleniyordu. Valide Sultanın Galatada kurduğu okulda ilk kez yazma öğretilmeye başlanır. Sultanın hizmetlilerine ayrılmış

rilemenin önü alınamayınca, Avrupanın savaşta üstünlüğünü dengelemek üzere askeri teknik okullar açılır (1773-) ve *Yeniçeri Ocağı* karşısında *Nizam-ı Cedid* (Yeni Düzen) adı altında yeni bir ordu kurulur. Değişmek isteme yen yeniçerilerin engellemelerine karşı duramayan III. Selim ve adamları Kabakçı İsyanı (1807) sonucu bu girişimin bedelini hayatlarıyla öderler. Düzeni değiştirmek isteyenlere karşı tutum bugün de aynıdır. Ne var ki yeni liklerden vazgeçilemez. Yunan isyanı süresince başarı gösteremeyen Yeniçeri Ocağını II. Mahmut tümüyle ortadan kaldırır (1826). Merkezî bir yönetim kurulur ve ilmiye sınıfının ayrıcalıkları kısıtlanır. Düzenlenen yeni ordu, gerek eğitim dili ve yöntemleri, gerekse subaylarının seçilme biçimleriyle laikleşmiş bir ordu kimliğine bürünür.

Savunmaya geçen Osmanlı yönetimi *Tanzimat Fermanı* ile Hristiyan halklara yeni haklar tanıyarak, onları yönetime ortak ederek çözülmeyi önlemeye çalışmıştı. O ferman padişahın mutlak gücünü kaldırıyor, halkların ve dinlerin eşitliğini, mahkemelerin bağımsızlığını onaylayan yasalar çıkarı lacağını duyuruyordu⁵⁶, (Berkes, 1984:37-42).

1905-1908 yılları arasındaki en önemli gelişme, “*devletin temeli müslüman ümmeti, Türk halkının oluşturduğu millettir*”, görüşü olmuştur, (Berkes 1984:57). Ne var ki Balkan Savaşının da kaybedilmesiyle, artık Türklerin Osmanlılık ülküsü de yok oluyor (Heyd 1979:28), bu kez Türkler de kendi başlarının çaresine bakma kararı alıyor, böylece yabancılaştan toplumlar-arası iletişim kopuyordu.

2.3. Türkçe İletişim

2.3.1. Devlet Dili Türkçe mi?

Devlet dili, yasa, tüzük ve yönetmeliklerde geçen, kendine özel bir sözlüğü, sözcükler arası ilişkileri ve sözdizimi ile ayrı bir metin kurgusu olup resmi işlerde kullanılan, kayıtların tutulup, yazışmaların yapıldığı yazılı/sözlü dil demektir. Findley (1994:8-13)’e göre Osmanlılar, egemen bir islâm devleti olarak, imparatorluklarının özelliğini ifade edecek karma bir edebî

okul larda ise Damat İbrahim Paşa İran şiiri ile Matematik öğrettiriyordu. XVIII. yy. tüm yazınsal dönemlerin en Türk olanı ise de Osmanlı için kayıp bir yüzyıl oldu .

⁵⁶ Avrupalılar, ekonomik çıkarları açısından önemli gördükleri yerleri zamanı geldiğinde ya kendileri işgal etmiş, ya da ettirmişlerdir. Önce ülke ekonomisi çökertilmiş, 1854 yılında başlayan dış borçlanma 1876’da iflas ile sonuçlanmıştı. Devlet, borçlarının faizlerini bile ödeyemez duruma düşünce, kurulan “*Genel Borçlar Yönetimi* (Duyun-u Umumiye) ile Avrupalılar, 1881-1925 yılları arasında, ülkenin en önemli gelir kaynaklarına el koymuşlardı (Avcıoğlu 1973). 1911 yılında Maliye’nin 5472, Avrupalı “borçlar yönetimi”nin ise 8931 memuru bulundu. O yönetim Osmanlı Devletine karşı Trablusgarp’ta savaş açan İtalyaya kredi bile açmıştı.

kültür oluşturmaya şiddetle arzu etmişlerdi⁵⁷. Bu yalnızca islâmî- dinî değil, onun yanında Arapça “âdâb” olarak dünyevî, edebî bir geleneği de kapsıyordu. Resmi dilin yapısına bakıldığında Osmanlıların müslüman Ortadoğunun ekinel mirasıyla ilişkili olarak kendilerini nasıl gördükleri açıkça farkedilmektedir. Bu üç dili (Türkçe, Arapça, Farsça) karan bir iletişim aracı ancak saray ile yönetici-sınıf ekini olabilirdi. Halk temelinden yoksundu. O gelenek en güçlü biçimde kalemiye (bürokrasi) bölümünde yerleşti. Yazı ve metin biçimleri, yazışma teknikleri ile kalem (yazı) geleneği çok geniş bir boyuta sahipti. O biçimdeki *kalemiye* eğitimi: Arapça, Farsça, devlet tarafından yayınlanan yasalar, Coğrafya ve Tarih gibi konularda geniş bilgi edinmeye gerektiriyordu; devlet hayatının ayrılmaz bir parçası, zengin bir gelenektir. *Askeri-idari teşkilat, ilmiye-dini teşkilat, saray hizmeti görenler, ve kalemiye* olmak üzere dört ana sınıfa ayrılan yöneticiler bir çeşit karma imparatorluk ekinini temsil ediyordu. Osmanlı yöneticileri, bir yandan devşirme öte yandan Arapça öğretim yoluyla topluma yabancılaştırılıyordu. Güçlerini sultandan alan bir seçkinler sınıfı idi. Osmanlıca o yüzden yalnızca yöneticiler arasında, katiplerce bilinen bir yazışma dili işleviyle kullanıldı; yazılan ama çokçası konuşulamayan bir dildi. Halkla ilişkilerde iki dil arasında gerektiğinde birinden (sözlü dilden) ötekine (yazışma diline) ya da bunun tersine çeviriler yapıyordu. Halkın anlamadığı öyle bir dille bürokrasi, yönetimde kendine ayrı bir yer ediniyordu⁵⁸ Özleşmeye karşı bugünkü tutum da öyle ilkel bir arayıştan kaynaklanır. Atatürk dönemi dışında, yöne

⁵⁷ Bir dilin yazılı biçiminin sözlüğü, sözlü kullanım sınırlarını çok aşar. O zenginlik yazı ile başlayıp matbaa ile gerçek boyutlarına ulaşmıştır. Çağdaş yazı dillerinin en verimli kaynağı sözlüklerdir (Ong 1982: 129). Osmanlı, yazı dili olan Türkçenin sözlüğünü geliştireceği yerde onun içine tarih, yönetim, şariat ve kent yaşamı, divan yazını ile ilgili yabancı , özellikle Arapça ve Farsça sözcük ve anlatım kuralları nı katarak karma bir dil yaratırken, Türkçeyi de halkın dili olarak XV. yüzyıl kimliğiyle bırakmıştır.

Türkler Ortaasyadan Ortadoğuya ve Anadoluya göçerken, varlığı yalnızca söylendiği an ile sınırlı olan sözlü anlatım ortamından birdenbire daha yoğun yazılı kültür evresinde yaşayan bir ortama girmişlerdir. Yazılı anlatım açısından işlenmiş olan Türkçe uzun süre kentsel iletişim evreninden dışlanmıştır. O zamanın elyazması metinleri sesli okunmak üzere düzenlenmişlerdi. O yüzden de sözlü belleği güçlendirici kalıpları koruyorlardı. Türklerin matbaa kültürü aşamasına geçmelerine, din ile desteklenen siyasi nedenler ileri sürülerek , dört yüz yıl süreyle (1450- 1850) izin verilmemişti.

⁵⁸ Özakıncı (1994) dinin Arapça öğretilmesi ve Türkçeye çevrilmemesini uzun uzun tartışıyor. Çevrilebilir olup çevrilmemesini din adamlarına tanınan ayrıcalığı korumak için bir bahane sayıyor. Devlet dili Osmanlılaştığı ölçüde yönetim de topluma yabancılaşıyor.

timin halk ile iletişim kurmak gibi bir kaygısının bulunup bulunmadığı sorgulanabilir.

Milletlerin eşitliği, Fars bürokrasisi, yabancidille /Arapça öğretim, Türkçenin dışlanması, vakıf okulları ve sınıfsal gizli dil derken, devlet dili en sonunda *Osmanlıcaya* varıp yabancılaştı. Yöneticiler halk ile iletişim kurmak zorunda kalınca, yönetim dilini halkın diline yaklaştırmak yerine onu bürokrasinin kolay anlayabileceği bir düzeye indirmek istemişlerdi. Baskı dönemlerinde ise bunun tersine bir yola sapılmıştı. Örneğin II. Abdülhamid'in dil konusunda yasaklar koyması, gazetelerde sürdürülen dil tartışmalarını, aydın-halk iletişimini engellemiştir.

Türklerin anayurdu olan Ortaasyada Göktürklerden bu yana Türkçe kesintisiz olarak devlet-dili kimliğini korurken bu işlev Selçuklular döneminde, İran ve Anadolu'da (1040-1308) ikiyüz yılı aşkın bir süreyle kesintiye uğramıştı. Ortaasya dışında başka halklarla ortaklaşa kurulan (Türk) devletlerinde yönetim dili konusunda son derece esnek ve uzlaşmacı davranılmıştı. Atatürk'ün *Dil Devrimi* kadrosunun Osmanlıca'ya bakışını, sonradan görüş değiştiren Banguoğlu (1945:44,49)'da şöyle özetliyor:

Anadoluda devlet dili olarak Arapça ve Farsçanın yerine Osmanlıcanın gelmesi pratikte Türk halkını yabancı bir dille idare edilmek durumundan kurtarmamıştır. Çünkü XV.yy'dan başlayarak "ölçü ve ayar değiştirerek" kapılarını Arap ve Fars sözlüklerine açmış, kendisine bu üç dilin sözcüklerini eklemiştir. Bununla da yetinmeyerek Arapçanın ve Farsçanın gramerlerini kendi gramerine katmış, bu dillerin sözcük üretme ve hatta çekim biçimlerini kullanmaya, işletmeye başlamıştır. Bu açıdan, dil tarihi için de ender bir örnek oluşturmuştur.

Selçuklu dönemi ekini *İslam-Türk-İran* bileşimi olarak tanımlanır, (Akdağ, 1974:11). Ortaçağda, İslam uygarlığının üstünlüğünden dolayı (-XII. yy.), bilim dili olarak Arapça kullanılıyordu. Ancak, Türkler Anadolu'ya yerleşirken İslam ekini duraklama, hatta gerileme dönemine girmişti bile, (Gökberk, 1983:308). Yazın dili olarak Farsçanın Türkçeye üstün tutulması sürdüğünden, gerek kent yaşamını İranlıların yönlendirdiği Büyük Selçuklu İmparatorluğunda (1040-1157), gerekse Anadolu Selçuklu Devletinde (1077-1308) sarayın dili Türkçe ve Farsça, ordunun dili ise, yalnızca Türkçe olması na karşın, yönetim dili olarak Türkçe değil de Farsça kullanılıyor, (Köymen, 1966:33-), Bizans ve Avrupa ile olan ilişkiler (Rumca=) Latince ile kuruluyordu. Türk devletinin en batı bölümü olan Anadolu'da, XIII.yy'a kadar devlet dili Arapça idi. Arapçanın bu üstünlüğü XII.yy sonuna kadar sürmüştü, bundan sonra onun yerini Farsça almıştı. Aksaraylı Mehmed oğlu Kerimeddin Mahmud, Moğollar zamanı Türkiye Selçuklularının tarihi olan

“*Müsameretü'l Ahbar*” (XIII.yy. sonu) adlı kitabında, Sahib Fahreddin Ali' nin vezirliği zamanında, divan dilinin Arapçadan Farsçaya çevrildiğini yazmaktadır, (Levend, 1972:6). Bu da mezhep ayrılığının dil seçimini etkilemediğini, İran etkisinin o zamanki Anadolu'da daha güçlü olduğunu gösterir. Kendisi Aksa raylı bir Selçuklu Türkü (Werner 14) olan Aziz-bin Esterabadi de, *Bezmü Rezm (Cümbüş ve cenk*, 1396-98) adlı kitabını Arapça yazmak istediysede, halkın Farsçaya olan tutkusu ve bütün resmi yazıların bu dilde yazıldığını görmesi üzerine, Farsça yazmak zorunda kaldığını bildirmektedir⁵⁹. XIII. yüzyılda hem devlet dili, hem de bilim ve yazın dili olarak Farsça gelişip güçlenmişti. “Türk “ sözcüğü, hatta “Oğuz boyu” deyimini Selçuklulardan beri: 1) “*Türkmen*”, 2) “*çirkin ve kaba*” anlamlarını taşıyordu (Caporal 34, dipnot 12) Türkçe ancak beylikler döneminde (1308-1515) önem kazandı. Köprülü (1933:278), o dönemde divanda ve iç işlerinde daha çok Farsça, halk ile olan yazışmalarda ise, (her ne demekse) Türkçe kullanıldığını kanıslındadır. Yalçın Küçük (I:462) ise, “*şii Farsça söylediler, resmi yazışmaları da Arapça yaptılar*”, diyor.

Egemen iletişim, Osmanlı imparatorluğunda Avrupadakine benzer bir gelişme göstermek yerine Ortaçağ biçiminde kaldı, (Erdoğan,370). Osmanogulları , Orhan Bey zamanından başlayarak, resmi dil olarak Türkçekullanılmışlardı. Gene de XIV.yy'da devlet iletişimi kimi alanlarda Farsça, vakıf belgeleri ise, *kutsal gizlilik* amacıyla Arapça yazılıyordu. Gerek devlet dili, gerekse halkın dili zamanla Türkçe olurken Anadolu yerli dillerinin çoğu unutulmuştu, (Avcıoğlu, 1978: 159-161) . İstanbulun alınmasından önce mezar taşları Arapça ya da Farsça yazılıyorken, Fetih'ten sonra Türkçeyazılma ya başlamıştı. Açık dil kullanma eğilimine karşın bu dönemde Farsçanın yazın diline etkisi çok artmıştı, (Levend, 1953). Türkçeyazmayı II. Murat'ın desteklemesi ve çeviriyi ödüllendirmesi Farsça ve Arapçametinlerin Türkçeye çevrilmesini sağlıyordu, (Köprülü, 1933:292). Bunun sonucu olarak Türkçe yazın dili birçok Farsça ve Arapça sözcüklerle dolmuştu. Bu dönüşümde Farsça ile Arapçadan yapılan çevirilerin etkisi büyüktü. Doğrusu, gerçekte neden Türkçenin öğretim dili seçilmemiş olmasında

⁵⁹ Cevdet Kudret (1986: 101) 'e göre Türkçenin yetersizliği ileri sürülerek yabancı dillerden sözcük alımı başlatılmıştı. XIV.yy. Mesut bin Ahmet: Süheyl-ü Nevbahar : “*Bunca beyit düzünceye kadar yarı tenim utançtan eridi*”. XV.yy. Sarı Kemal : Selatin-nâme : “*Bu Türk dili çok kaba bir dildir, yazarlar bu dilden utanç duyarlar*”. XVI.yy. Fuzulî : “ *Türkçe sözcüklerle ince şiir söylemek çok zordur*”. Oysa Türkçeyi yoksullaştıran, ondan uzaklaşan şair ve yazarlar olmuştur. Onlar yalnızca Türkçe sözcükleri dilden atmakla yetinmemiş, Arapça ve Farsça dillerinden alınan sözcükler daha sonra Frenkçeleriyle değiştirilmişti: hekim> doktor, cerrah > operatör, müderris > profesör, kâtip> sekreter, fırka > parti, ...

yatıyordu⁶⁰. XVI. yy.'da Osmanlıca denilen karma ve yapay bir dil yaratılırken, Türkçe geriye itilmiş ve üstelik “*ayağı çarıklı kaba Türklerin*” konuştuğu bir dil olarak aşağılanmıştı⁶¹. Ona karşılık o dönemde Arapça, Farsça bilmek bir ayrıcalık, aydın sayılmanın bir önkoşulu durumuna gelmişti. Osmanlı İmparatorluğun da hangi etnik kökten ve dinden olursa olsun, denetim altına alınan halklara tanınan haklar, onlara kendi dillerini, dinlerini, ve geleneklerini, kısacası ulu sal varlıklarını ve ekinlerini sürdürme olanağı sağlamıştı.

Devlet dili olarak Osmanlıca bütünüyle bir yabancıl dil durumundaydı. Türkçe horlanırken kuşkusuz o dönemlerin Saray ve yönetim çevrelerinde geçerli olan değer yargıları yansıtılmış⁶², öyle ki günlük tüketim maddelerinin Türkçe adları bile Arapçaya, Farsçaya çevrilmişti (*su>ab,ma;ekmek>nan,et>lahm, su>yolcu> serçeşme-i ab, mimarbaşı> sermimaran-ı hassa,...*). Bugün yaşananlara ne kadar da benziyor, değil mi? Örnekler: *başla> start al, ölçü al> baz al, dene> test et,...* Osmanlı yazı dilini yalnızca katipler okur, yazardı; halkın yasaları ve emirleri okuyup anlaması olanaksızdı. O yüzden *Fahir İz* (1983) o dile “*katip argosu*” demektedir. *Arsal* (1930: 261)’a göre yazı dilinin yabancılaştmasına en çok hizmet edenler XV.yy. yazıcıları (katip) olmuştu⁶³.

⁶⁰ Ş. Turan (1990:56) açısından II. Bayezit’in bilimsel yapıtların Türkçe yazılmasına verdiği önem anılmaya değer. Ancak bu konuda söylediği söz içinde kullandığı dil onu desteklemiyor: “*Havassın avâma nâfi’-i ‘âm olmağışın Türkî mekalün minvâli üzre rûşen ta’bii ve tahbîi oluna; tekellüfât-ı inşâyâ iltizâm ve tasal lufât-ı belâgaya ihtimâm olunmayup vâzih takrîr ve tarir oluna*”= “Yüksek tabakadan olanlara ve halka tam anlamıyla yararlı olması için Türkçe söyleyişe uygun olarak açık seçik biçimde anlatılmalı; gösterişli yazıma gerek gösterilmeksizin açıkça söylenmeli ve yazılmalı”. *Tevarih-i Alî-i Osman* (I,34) sözlüğüne bakılırsa, bu emir anlatıma ilişkin olup dile ilişkin sayılamaz.

⁶¹ XVI.yy. *Selimname* yazarı **Keşfi**: “*Türk dili yontulmamış bir inci tanesi gibidir ve iç tırmalayıcıdır. O nedenle yeryüzünde zarif yaradılışlı kişilerce hoş karşılanmamakta, dilde kurallara önem veren kimselerin anlayış ve beğenisine de uygun düşmemektedir. Bu yüzden de kültürlü kimselerin görüşmelerinde dışlanmış, ve güzel konuşan kişilerin söyleşilerinde aşağılanmış*”, (Turan, 1990:57-58).

⁶² İran kökenli **Hoca Sadettin** (XVI.yy) ‘*Tacût-tevarih*’ I,75’te “*Türkler, humsun (beştebir vergisi) saptanmasını, kötü bid’atlerden biri sanmışlar ve Kara Rüstem’in sırf eziyet olsun diye bu usulü koyduğunu yazmışlardır; böylece de ulemaya dil uzatmışlardır. Din bilginlerinin yüce eteği, o kötü soylu Türklerin dilleri ile kirletilemez*” diye yazmaktadır, (Ş. Turan, 1990:59).

⁶³ Toffler (1992:30)’a göre “*En çıplak haliyle güç, insanları şiddet, servet ve bilgi aracılığıyla belli bir davranışa bilerek itmek. Bilgi yalnızca kendisi güç olmakla kalmamakta, kaba kuvvetle servetin de en önemli girdisi haline gelmektedir*”. Bilgi, anlatıma değil de işleme endeksli olduğundan dil donabiliyor. Örneğin doktorların reçeteleri Latince yazmaları mesleğe yarı gizli bir şifre sağlamak içindir.

Anlaşılması gittikçe zorlaşan o aydın dili karşısında, gene batıda, Edirne’de “*Türki-i Basit*” (XVI-XVII.yy.) hareketi başlamıştı. Düzyazı ve tarih dili Osmanlıcaya dönüşmüşse de şiir dili Farsça olarak sürmekteydi, (İnan 1953). Dış yazışmalar ilgili devlet diliyle yapılıyor, onun için Divanda her dilden bir yazman bulunuyordu. *Fatih* devrinde Uygurca yazman bile vardı. Medreselerde yazılı metin dili Arapça olmakla birlikte, açıklama dili bir ölçüde Osmanlıcaya/Türkçeye dönüşmüştü. Kitleleri edilginleştirerek yönetimin hizmetine sunan tarikatların daha önce Farsça yazılmakta olan dergileri, II. Muratın da desteğiyle Türkçe çıkıyordu. Beyazıt (1481-1512) döneminde otuzdan fazla şair hazineden maaş alıyordu. XVI.yüzyılda birçok yazar ve çevirmen yetişmiş, ama Arapça ve Farsça öğelerle dolan yazın dili, ya pay bir dil durumuna gelmişti. Eğitimin Arap diliyle yapıldığı, Farsça yazının desteklendiği bir ortamda başka türlü bir gelişme beklenemezdi.

Osmanlı sarayında (Giovius 1531’e göre) Türkler arasında, Sultan da dahil Türkçe (yani Osmanlıca) konuşulmaktaydı. Ondan sonra yasa kitabı olan Kur’an dili Arapça , üçüncü sırada ise, yeniçerilerin dili olan Slavca geliyordu. Yeniçerilerin neredeyse tümü Slavlardan seçiliyordu. Grekçe dördüncü sıradaydı. Hemen her bey az çok Fransızca, İspanyolca, Almanca, ve İtalyanca bilmekteydi. *Bunun anlamı çok açıktı: demek ki Kanuni döneminde (1520-1566) bile beylerin çoğunluğu din değiştirip büyük sevet karşılığında Osmanlı hizmetine girmiş olan dönmelerden oluşuyordu.* Devşirmeler ile Harem’deki karşı cinsten cariyeleri de katarsanız, yönetimin gerçekte İslam-dışı güçlerin elinde bulunduğu ortaya çıkmaz mı? Enderunda Farsça öğretildiği halde, bu dilin artık sarayda kullanılmadığı anlaşılmaktaydı⁶⁴ . Osmanlı ve İran Türkmen yönetimleri (Safeviler), karşıtlığı sünnî-şiî ayrımına dayandırdıkları için, eski Selçuklu yakınlığının Türkmenlerin kıyımından sonra, Yavuz ile bitmiş olması doğaldı. Aydın (1999:32) devşirmelerden oluşan sarayda anadili Türkçe olan pek az kişi bulunduğuna değiniyor.

Yönetim ve uygarlık aracı olarak anadile bakış, Osmanlılarda bambaşkadır. Belki de onlar, ulusal dillere geçildiği bir evrede ve Grekçe, Latince, Arapça,... gibi birçok imparatorluk dilinin yeraldığı bir çevrede yerleştiklerinden dolayı, değişik bir tutum izlemek, hatta Türklüklerini bile unutmak (Tarih dışına itmek) zorunda kalmışlardı. Osmanlı devlet düzeni de değişikti; kendisi pek sömürememiş ama, sömürülmeye açık bir yapıda kaldığı için de, bugün İngilizce karşısında olduğu gibi, Türkçe geriye itilmişti. Geçmişin ve bugünün imparatorluk dilleri olan *İngilizce, Fransızca, Rusça* Avrupa-dı

Hastaların çoğu cahil durumda tutulur. Osmanlı yönetiminde din adamlarının tutumu da öyle olmuştur. O yüzden kul yöneticilerin dili de giderek kapalı bir çevrede kullanılan bir şifreye dönüşüp özünden uzaklaştı. Bürokraside güç değişimi XIX.yy’da dili de değiştirip Arapça-yoğun bir sözlükten Fransızca-yoğun bir sözlüğe geçilmişti.

⁶⁴ Daha ayrıntılı ve değişik bir yorum için Riyahî (1990)’a bakılabilir.

şı sömürgelere taşınmış dillerdir. O bakımından Türkçenin Anadolu'ya gelişi ancak İmparatorluk-dili işleviyle tam donanımlaması doğru yorumlanmalı⁶⁵.

Fethedilen yeni toprakların komşu ve yabancı ülkelere duyurusu (*fehname*) Türkçe, Arapça, Farsça, Uygurca, Latince, ya da ilgili devlet dilinde; devletlerarası anlaşmalar (*ahitname*), dışarı gönderilen mektup veya yazılar (*name-i hümayun*) değişik dillerde yazılırdı, (Uzunçarşılı 1945/85: 288). Avrupa ile ilişkilerde resmi belgeler Latince yazılmıştı; *Karlofça* (1699), *Pasarofo* (1718) antlaşmaları Osmanlıca ve Latince'dir. Daha sonra İtalyanca öne geçer, *Küçük Kaynarca* (1774) antlaşması bu dilde yazılır. XIX. yüzyıl da ise Fransızca giderek önem kazanır, (Lewis 1982:84). Bu öncelik İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sürecektir.

XIX.yy.da zamana uydurulmaya çalışılan yasa maddeleri Arapça düşünülerek Fransızcadan çevrilmişti (Arsal, 280-81). Banguoğlu'na göre (1945: 50) *Tanzimatçılar* Osmanlıca'yı bir yana bırakarak konuşulan Türkçe'den çağdaş bir yazı dili yaratabilirlerdi. Öyle yapmadılar. Osmanlıca'yı kendi malzemesiyle (Arapça ve Farsça öğeler ve kurallarıyla) çekip çevirdiler ve çağdaş yaptılar. Onların gayretlerinden "*Yeni Osmanlıca*" doğdu. Gazeteciliğin ve yeni gereklerin zorlamasıyla o dil eskisine göre konuşma diline biraz yaklaştı, ama asla bir Türk yazı dili olmadı.

XIX.yüzyılda ayrılıkçı akımlar güçlenince, ortak iletişim dili olarak devlet, Osmanlıca yerine Fransızca'yı seçmiş, bağlı ülke halklarıyla iletişimi Fransızca kurmuştu (Atay 1998). O bakımdan XIX. Yüzyılda Anadolu dışındaki kalan topraklarla iletişim, bir bakıma *yönetim-dili* Fransızca'ya dönüştü. Sonradan Dışişleri Bakanlığı içine alınan **Tercüme Odası** ile elçilik katipliklerinden yetişenlerin yönetimde öne çıkması bir raslantı değildi (Demircan, 1988). Dışişleri'nde, gümrüklerde, Maliye'de yabancı mahkemelerinde hep yabancı dil kullanıldı. O eğilim 1980 sonrasında devlet işletmelerini birer birer zarar ettirip düşük fiyat vererek, gene halkın parasıyla halktan satın alan *özel-sektör*'e de bulaştı.

1876 yılında ilan edilen ilk Anayasa (*Kanun-i Esasi*)'da "*devlet dilinin Türkçe (Osmanlıca) olduğu*", 18. Maddede "*devlet dairesinde çalışacak Osmanlı vatandaşlarının Türkçeyi bilmelerinin şart olduğu*", ve 50. maddede "*Türkçe okuma ve yazma bilmeyenlerin milletvekili seçilemeyecekleri*" 57. maddede "*mecliste yapılacak konuşmaların Türkçe olacağı*", 68. maddede "*Türkçe konuşmaların Türkçe yazılacağı*" dile getirilmekteydi.

⁶⁵ Ziya Paşa (1829-80) "*Maliye dairelerinden çıkan bir yazıyı ancak yazanın okuyabileceğini, fakat onun da yazdığının anlamını bilmediğini, mahkemelerde sorgulamanın Türkçe yapılmasına karşın, tutanaklar, resmi deyimlerle saptanması için, davalının bundan birşey anlamadığını, fakat mührünü ve parmağını basmak zorunda bırakıldığı*"nı belirtiyor, (Ş.Turan, 1990:60).

1908 anayasasına da değişmeden geçen o maddelerle 1921 (anayasa) *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu*'na varıldı. Orada devlet diline ilişkin bir madde yoktu. Savaş içinde belki de sakıncalı görüldü: Türkçe henüz ortak iletişim dili olarak her bölgede benimsenmemişti. Irkçı çağrışımlara yol açabilirdi. 1924 tarihli Anayasa'da 2. madde "*Türkiye Devletinin resmi dili Türkçedir*", der. O madde 1945 Anayasasında da (*devlet dili Türkçedir*) diye korunur. 12. madde ise "*Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler*", koşulunu getirir. Bu hüküm 1961 ve 1982 anayasalarının 3. maddelerinde yer alır. Devlet, halk ile olan iletişimi uygar bir tutumla 1908'den sonra ele alır, ancak uygulamaya 1928'de *Harf Devrimi* ile geçilecektir.

2.3.2. Halkın Dili Türkçe

Anadoluya göçen Türk halkının eğitimsiz kalıp başka dilleri bilmediği anlaşıyor. Çoğunluk sözlü ekin evresinde yaşamaktadır. XIV. yüzyılda Aşık Paşa (1272-1333), Farsça bilmeyen Türklere dervişlik yolunu öğretmek amacıyla yazdığı "*Garibname*" adlı yapıtında, Türklerin başka dilleri, Arapça ve Farsçayı, bilmediklerinden⁶⁶ (*Türk dahi bilmez idi ol dilleri, İnce yolu ol ulu menzilleri*) Türk diline kimsenin değer vermediğinden (*Türk dili ne kimsene bakmaz idi, Türklere hergiz gönül akmaz idi*) yakınıyordu. Hoca Mes'ut ile İzzettin Ahmet⁶⁷, birlikte yazdıkları "*Süheyl-ü Nevbahar*" (1350) adlı kitapta Türkçe yazmanın çok güç olduğundan söz ediyorlardı, (Levend, 1972:8-, Öksüz, 1995:4-). Ancak XIII.yy'da Fahreddin Mübarek şah "Arap çadan sonra Türkçeden daha iyi, daha heybetli dil yoktur. Bugün Türkçeye rağbet eski zamanlardan daha fazladır. Çünkü,..., devlet onların dır...", diyor (Öksüz, 1995:6).

Köprülü'ye (1919:19) göre Doğu'dan gelen Ahmet Yesevi (XIII.yy) müridleri, Türkmenler arasında tasavvufu ve batını inançları Türkçe olarak yaymışlar, medresede İslam bilimlerini öğrenen ve sayıları gittikçe artan Türk aydınları, Farsça bilmeyen, henüz bir yazı geleneği bile bulunmayan Oğuz Türklerine tasavvufu Türkçe öğretmek zorunda kalmışlardı, (Aşık Paşa: "*Taa ki mahrum kalmaya Türkler dahi, Türk dilinde anlayalar ol Hakkı* ") Öylece, Anadoluda Türkçe olarak bir *Tasavvuf* yazını doğmuştu. Öyleyse, o dönemde Türkçeyi koruyan, onu sözlü iletişim düzeyinde işleyenler çoğunlukla Bektâşi ve Alevî aydınlar oldu. XIII. yüzyılda Yunus Emre yerleşik kentli Türkmen aydınının diliyle şiirlerini söyler; Farsça sözcükleri bilinçli olarak Türkçeleştirip kendi dilini yaratır: "*Gel imdi dinle sözü şerh edeyim (açıklaya yım), Birin birin anı sana diyeyim*" (Başgöz 1999: 22.70-, 122-).

⁶⁶ Yazı öncesinde başlıca iletişim sözlü idi (Postman 1985:61; Ong, 1982).

⁶⁷ Dilüm dürlü tagyir (başkalaşma) tebdil (değişme) olur/ Bu Türkün dili bir aceb dil olur. ...Bu bir niçe beyti düzince benüm/ Hacaletden (sıkıntıdan) eridi yaru tenüm.

Sonradan Türkleşen Moğolların getirdiği Uygur Türk aydınları, Ana dolu Fars ekinini Türkleştirmiş, bir yazı geleneği bulunmayan Oğuzların “*Dede Korkut*” öyküleri o dönemde yazıya geçirilmişti. Timur, büyük Türk topluluklarını beraberinde Türkistana geri götürünce, onların yerini Memlük Türkmenleri doldurmuştu, (Turan 1969, İbni Batuta 128-,) Bu sürede yağma lanan ve Selçuklu memurlarınca mallarına el konulan halk yoksullaşmış, kendini tasavvufa vermişti. Farsça tasavvuf karşısında Türkçe tasavvuf akı m doğup güçlenmiş, Selçuklu sultanların yerini Türk beyleri almıştı. İslam bir anlamda Türkleri ulussuzlaştırmıştı (Caporal, I:50).

Beylikleri kuranlar Türkçeden başka dil bilmiyordu. İlhanlılar zama nında Türk ve Moğol boylarına yazılan fermanlar Türkçe, (Öksüz, 1995:7). Sürekli göçlerle (Selçuklu, Moğol, Akkoyunlu, Karakoyunlu, vb.) sarsılan Anadolu, ancak XVI. yüzyılda durulacaktı. Ne var ki , Arapça ve Farsçanın yerine Osmanlıcanın gelmesi, uygulamada Türk halkını gene yabancı bir dil le yönetilmekten kurtaramamıştı (Banguoğlu, 1945). Attila İlhan (1996)’ ya bakılırsa, Osmanlıcayı “*kulluk*” döneminin yönetim dili, Türkçeyi ise “yurt taşlık” döneminin ortak iletişim aracı saymak gerekir. Sömürmek için, halk eğitimsiz, dilsiz bırakılmıştı. O büyü, *köy enstitüleri* ile bozuldu ama, uzun yaşatmadılar; onların yerine karşı-devrim okulları açıldı.

2.3.2.1. Dile Bağımlılık (19. yy. romantizmi)

“*Dilsel görecelik*” kavramı da bu seçimi destekler. Bu yoruma (W.F. Humboldt, 1833-35, Sapir 1921, Whorf 1956) göre, *belli bir dili konuşan in sanlar ancak konuştukları dilin ulamlarıyla/ayrımlarıyla düşünebilirler, o dil aracılığıyla geliştirdikleri bilişsel yapıya göre olayları, duyup okudukla rı metinleri yorumlarlar*, (Akarsu 1954). Öyleyse, dilsel yorum yerel, top lumsal ekine, bireysel bilişe bağımlıdır. Doğal olarak, söz-dilinde bir metnin onu okuyanların, duyanların sayısı kadar ayrı yorumu yapılır. Öyle bir evren de tek yorum ancak belli bir gücün baskısıyla, yapay ve korkuya dayalı ola rak geçici bir süreyle yerleştirilebilir. Türkleri ve öteki müslüman halkları kısıtlı-dil evresinde saklayan Osmanlı, onlara çağdaş bilgi akışını da fetvalar ile acımasızca denetlemiş, bu yolda karşıtlarını hep dil, değiştirilebilir sözlü metin aracılığıyla belirlemiş, en başta inancını Türkçe dile getiren Türkmen leri karşısına almıştır⁶⁸.

⁶⁸ (Bu yönüyle, yabancı evliliklerle özüne yabancılaştırmanın ötesinde, Türk leri Tarih dışına iten Osmanlıyı, yalnızca Türk çok zor. Olumsuzluklardan yalnızca Türkleri sorumlu tutmak Tarihe de aykırıdır. (Aydın,1999:31)’den: Türkmenler ken dilerini hiçbir zaman (Selçuklu ya da) Osmanlı saymamışlardı. Bunun tersi de doğ ruydu. Yunus Emre: “Geçti beyler mürüvveti (yiğitleri)/ Binmişler birer ata/ Yediği yoksul eti/ İçtiği kan olmuştur”. Türkmen atasözü: “...Ekende yok, biçende yok/ Yeme

2.3.2.2. Kutsal İletişim

İnsanın girdiği iletişim evren/ortam/bağlamlarından biri kendisi ile tanrı arasında kurulur. Sözel açıdan tek yönlü (geri-bildirimsiz) kaldığı sürece buna, İlal (1991)'e uyararak, **iletim** demek daha doğru olur. Burada alınan geri-bildirim yine insanın kendi ussal/duygusal evreninde biçimlenir. Bu iletişimde başkalarının yanında doğrudan sesletilmeyen düşünceler zaman-sıralı olarak düşümezdence, dilimizden akar gider. Gerçek iletişimin bağlamı her zaman yenilenir, dolayısıyla oluşan metin de değişir. Tanrı ile iletişimde bireyin kimliğini yansıtan en içten anlatım ancak tanrının insana bağışladığı dil yeteneğinin ilk kez açıldığı sözel iletişim aracıyla dillenebilir. O da insanın anadilinden, ya da birinci dilinden başkası değildir. Kuşkusuz böyle bir iletişim anadil düzeyinde edinilmiş ikinci bir dil aracılığıyla da gerçekleşebilir. Böyle bakıldığında Anadolu'da İslam dilsel ve iletişimsel baskı altında tutulur (Batuhan, 1997)⁶⁹. Öztürk, "*Arapça'dan başka dil bilmeyen bir Tanrı olabilir mi?*" sorusuyla buna karşı çıkıyor (Kışlalı 1999).

İslam öimazdan önce Türkler, benimsedikleri dinleri Türkçeye yapılan çeviriler, yorumlar aracılığıyla almışlar. Hatta İslamın Ortaasya ekini etkisinde yorumunu, Türkçe tasavvufu da öyle öğrenmişler, zamanın düşünürleriyle birlikte Anadoluya taşımışlar. Kur'an'a dayalı sünni inanış biçimi ise, medreselerde yalnızca Arap diliyle öğretilmiş. Anadoluda İslamın dili bugün de Arapça. Din metinleri XI. yy'dan başlayarak zenginler adına Türkçeye çevrilmişti ama eğitimsiz, sıradan kimselerin o metinlere erişmesi olanaksızdı. İbni Batuta'ya (XIV.yy) bakarsanız o zamanlar *fakihler* dışında Arapça bilen yok. O nedenle din eğitimi, namaz kılmayı öğrenmek, duaları Arapça ezberle mekten öteye geçmemiş⁷⁰. Kullanılan Türkçe açıklamalarda

de ortak Osmanlı". O yüzden 1603'te Anadolu nüfusunun üçte ikisi kaçmış (s. 198). Türklere yönetimde yer olmadığını **Mesihî** (1470/1530) şöyle anlatmış: *Mesihî, gökten insen yer yok. Yürü var gel Araptan ya Acemden*. Adli (1400 sonları) takma adıyla yazan Beyazıt: "*Türkler ne anlar aşktan Adli, Aşkın sırrını anlamaya epeyce akıl gerek*".

'Türk', eğitim görmemiş, köylü, anlamına geliyor (s.257). Devlet, Saray-bürokrasi egemenliğini sürdürmek için kendinden bağımsız gelişebilecek her unsuru ezerken,...sanayi ve teknolojiyi de öldürmüş oluyor.

⁶⁹ Ziya Gökalp, "Vatan" adlı eğitici (didaktik) şiirinde bunu açıkça dile getiriyor: "*Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur, Köylü anlar manasını namazdaki duanın... Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur'an okunur, Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Huda'nın... Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!*"

⁷⁰ Din adamları bin yıl boyunca Kuran'ı Türkçeye çevirtmemiş, ibadetin Türkçe yapılmasını uygun bulmamışlardı (Kışlalı 23.9.1999). O nedenle Atatürk'ün ilkönce DTCF'nin alnına yazılan: "**Hayatta en hakiki mürşit (yol gösterici) ilimdir**" sözüne çok kızıyorlardı (Berkes 1997). Atatürk (1930:18-19), "Müslümanlığı ka bul edenler Allah'a kendi ulusal dilinde değil, Allah'ın Arap budununa gönderdiği

iletişimden çok tek yetkili sayılan din görevlilerinin yorumları egemen kılınmış. Bu konuda öteki dinler için de uygulanan ortaçağ kısıtlamaları bir türlü aşılamamış. İlk Kur'an metni ile bugünün Arapçası biribirinden en az bugünün Türkçesi ile Orhun Yazıtlarının dili kadar uzak ve yabancı olsa gerek. Onları anlama becerisini edinmeye belki de üniversitede dört yıllık İlahiyat öğrenimi bile yetmez. Öyleyse kutsal metinler ancak eski sözlü/yazılı dilin bir parçası olup günlük sözlü iletişimin bir aracı değildi. O yüzden de dualar ezberden içsel olarak okunabilir. Arapların kendileri bile bugün öğretim-dili olarak İngilizceyi kullanırken, bugünün Arapçasını yaygın olarak öğretmeye Türkiyede herhangi bir kutsallık yüklenemez. Kur'an Arapçası ise ancak uzmanlık amacıyla öğrenilebilir.

Sonuç olarak, kutsal iletişim gerek duygusal yükü gerekse toplumsal değişim açısından yalnızca güncel dilde, sözlü olarak kurulabilir. Anadolu'ya gelen Türklerin de bir bölümü öyle yapmışlar. İslamı kendi dillerinde öğrenme, uygulama yolunu seçmişlerdi. Tanrı ile kul arasına kimse girmediğine göre, İslamda kutsal dilekler Tanrıya doğrudan, aracısız ulaşır. Tanrı ile iletişim değişmez bağlamda değişmez metinlerle sürer gider.

Türkler inanç bakımından böyle bir değişkenlik sergilememiş, Anadolu'da kutsal iletişimi olabildiğince kendi dillerinde kurmaya çalışmışlardır. Türklerin Tanrı ile dilsel bir sorunları olmamış, dil ve iletişim sorunu tarih boyunca yönetim ile halk arasında yaşanmıştır⁷¹. Bugün yabancıdille öğretimin gerçek sorumlusu özde ayrımcı (partici) yönetimlerdir; onlar ne Türkçe eğitime, ne de yabancıdil öğretiminin geliştirilmesine henüz yeterli kaynak ayırmamışlardır.

İnsanın düşünmesini, özgürlüklerini kısıtlayan her türlü uygulama bu topraklarda sanki dilsel ayrıcalık yaratılarak başlamıştı. O yüzden de laik yönetim biçimi, **Dil Devrimi**'nin de bir ön-koşulu olarak Cumhuriyet günde mine erkenden girdi. Sözel iletişim, örneğin Osmanlı'nın kültürel bir kaygısı

Arapça kitapla ibadet ve duada bu lunacaklardı. Arapça öğrenmedikçe Allah'a ne dediğini bilmeyecekti. Bu durum karşı sında Türk ulusu birçok yüzyıllar boyunca ne yaptığını, ne yapacağını bilmek sizin, adeta bir sözcüğünün bile anlamını anlamadan Kuran'ı ezberleyip beyni sulanmış hafızlara döndüler", yorumuyla bu uygulamaya karşı çıkıyor. O nedenle Atatürk, Kuran'ı Türkçeye çevirterek, ezan'ı Türkçeleştirerek kutsal-dil engelini aşmaya başlamıştı. Her bir bölüm ikişer kez söylenerek minarelerden sesletilen ezan-metin şöyleydi: “*Tanrı uludur. Tanrıdan başka yoktur tapacak. Haydin namaza. Haydin felaha. Tanrı uludur. Tanrıdan başka yoktur tapacak*”.

⁷¹ Osmanlı yönetimi muhalefetsiz yönetimdi. “Derviş” türü yaşam zengin, varlıklı yaşamın karşısına geçince, paylaşım biçimi yanında iletişimsel denge de bozuldu. *Patrona Halil, Kabakçı Mustafa* gibi isyanlar çıktı, (Mardin 1991: 53-54)

olmamış. Her türlü eğitimde gerilik, tarih boyunca yabancı bir dille öğretim yoluyla yaşanmıştı⁷². Ucuza mal oluyormuş gibi gösterilmeye çalışılan bu eğitim gerçekte çok pahalı, sömürücü, toplumca verimsiz ama süslü bir eğitimidir. Aldatıcılığını gizlemek için bugün aşırı ölçüde allanıp pullanmaktadır. Diyelim herkes İngilizce öğrenmiş olsun, o zaman Türk ekonomisi düzelecek, bireyler yeteneklerine ve insan haklarına uygun bir eğitim almış olacaklar mı? Kendimizi avutmayalım: dil öğrenmek başka, yeteneklere uygun eğitim vermek/alınak başkadır.

2.3.3. Selçuklular Dönemi: Karamanoğlu Mehmet Bey

XIII. yüzyıl sonlarında devletin resmi dili, özellikle Batı Anadolu'da Türkçeye dönüşmektedir (Akdağ 1978:23). Memlük sultanına bağlı olan Karamanoğlu Mehmet Bey, Selçuklu başkenti olan Konyayı ele geçirdikten sonra vezir olur (1277); öteki Türkmen beyleri de kalan görevleri paylaşırlar. *“Hükümette, toplantılarda ve alanlarda Türkçeden başka bir dil kullanılmayacağı”* açıklanır. Avcıoğlu'na (1978:154-) göre, yeni görevliler Türkçeden başka dil bilmediklerinden o yola başvurulmuştur. Neredeyse bütün kent halkının Farsçayı anladığı Konyada, devlet yazışmalarının Türkçeye çevrilmesi kolay olmadığından, bu yasa pek uygulanmaz. Zaten o yönetim yalnızca 37 gün sürer.

Moğol akını sonucu Mehmet Bey ile öteki yöneticiler Konyadan ayrılır; Karamanlı beyler öldürülür. Ne var ki elli yıl sonra, Karamanoğulları Konyaya yeniden egemen olduklarında, divanda Türkçe kullanıldığını gösteren hiçbir kanıt yoktur. III. Gıyasettin Konyayı yeniden ele geçince, eski uygulamaya, Farsçaya döndüğü, 1277'den sonra yazılmış olan kitaplardan anlaşılabilir, (Mazıoğlu, 1972:300). O nedenle Avcıoğlu'nun yukardaki açıklamasına katılmak zordur. Çünkü, 1) Farsça bilmemekten dolayı divan dilinin Türkçeye çevrilmesi başka, 2) tüm ilişkilerde halkın Türkçe kullanmasını istemek yine başkadır. Birincisi yöneticilerin kendilerini ilgilendiren bir dil sorunudur, çevirilenle kolayca çözümlenebilir. İkincisi ise, yönetimi Farslar yerine Türklere dayandırma isteğinin uygulamaya konulmasıdır. Zamanın Konyasında Farsça bilen Türkler bulunduğu göre, doğru olan yorum ikincisi olmalıdır⁷³.

⁷² Eğitim dogmatik- insanları ahrete hazırlamış. Değişmezlik Arapça öğretim yoluyla, ve toplum yaşamının en önemli mürşidi eğitim, öğretim, adalet işlerini yürüten ulema (din bilginleri) ile ve yeniçeri baskısıyla sağlanmış. O yüzden de Osmanlı mutlakıyeti çok uzun sürmüştür. Bu ulema denetimi, her yeniliğe karşı isyanların din perdesi altında çıkarılmasına yol açmıştır (Tunaya 1999:I).

⁷³ Nitekim Alpaslanın öğretmeni (atabeyi) ve sonradan veziri (1063-1072) olan Nizam-ül Mülk, *“Siyasetname”* (1077-78) içinde: *Her ne kadar Selçuklu İmparatorluğunun kurulmasında Türkmenlerin çok emeği geçmişse de, sonradan devlet*

Mehmet Beyin Moğollara ve Farslaşmış Selçuklu yönetimine karşı isyanı bir Türkmen hareketi olarak düşünülürse, yaşam biçimi ve mezhep (sünni - şii) karşıtlığı yanında, dilsel ayrılığın da ön plana çıkarılması, son derece doğaldır. Farslaşmış ve kendilerini İran kültürüne kaptırmış olan Selçuklu görevlilerin Türkçe bilmediği, bir yazı dili olarak henüz yeterince işlenmemiş olsa bile, Türkçenin yönetim dili olarak kullanılamıyacağı ileri sürülemez. Eğer elli yıl sonra yeniden Türkçe kullanımına geçilmemişse, ya bu ülkeye bağlı Türkmenler artık saf dışı kılınarak, uçlara ve Batı Anadolu'ya sürülmüş, ya da onlar üzerinde etkili olan tarikat önderi ile dervişler yönetimle uzlaşmışlardır, (Werner 58-68,123-35).

Ceyhun (1992:48)'e bakarsanız, yerleşik düzene geçen Türklerle göçmek zorunda kalanlar arasındaki yabancılaşma sonucu, "*Türk*" sözcüğü *kullanılmaz, sarayda ve yönetimde Türk dili konuşulmaz olmuş; yeniçeri ordusu bile, Türkleri yönetimden uzaklaştırmak için kurulmuş*. Böylece '*Türk olmak ve Türk kalmak*' Cumhuriyete değin giderek zorlaşmış.

2.3.4. Osmanlı Dönemi

Devlet, yönetimde *İslam birliği*ne dayandığı için ayrı-toplumlu çok-dilli bir yönetimi benimsemiş. Yönetim dili sözde Türkçe kalırken Türkler, sürekli ordu sayılan **Yeniçeri Ocağı**'na alınmamışlar. Türkçe, *Arapça eğitim* ile *Farsça yazın* etkisinde giderek o dillerin sözlük ve yapısal birimleriyle karılarak tanınmaz duruma getirilmiş. Dilsel kimlik bozulunca yöneticilerin görece dünyası da değişmiş. Devşirme yönetimiyle Osmanlı giderek Türklerden uzaklaşırken, onları başlangıçta üç-beş yılda, sonraları (belki de genç nüfusu eritmek için) her onbeş-yirmi yılda bir çıktığı seferler dışında, öteki halklar gibi kendi yazgılarıyla başbaşa bırakmış. Türkler bu dönemde eğitimsiz, Ortaçağ evreninde yaşayakalmışlar. Mardin (1991:279-)'a bakılırsa, Osmanlı imparatorluğunda gücül olarak '*yıkıcı*' bir topluluk olan '*genç erkekler*' sorununun üstesinden her 15-20 yılda bir sefere çıkma ve savaşlar aracılığıyla geldiği düşünülüyor.

İkinci yol da eğitimdi; böyle bir yapıda iki katlı eğitim vardı: koruyucular için üç basamaklı (ilk, orta, yüksek), geri kalan için de bir basamaklı (ilk) eğitim. Cumhuriyet sonradan, bu iki katlı toplumsal yapıya döndü. Eğitimde 1950, 1971, 1982'de yapılan düzenlemeler benzer amaçlara dönüktü.

yerleşik İran halkına dayandığından dolayı, Türkmenlerin bundan memnun kalmadığını bildirmekte, devlete ısındırmak için onlara iş verilmesini önermektedir. Ona karşılık, bütün ordunun bir soydan olmasını sakıncalı görmekte, Gürcü ve Farslardan asker alınmasını istemektedir. O zamanda yatılı eğitim kurumu olan medrese ve öteki yerli kurumlara devlet bütçesinden yardım edilerek askeri Türk üstünlüğü Farslardan yana fazlasıyla dengelenmişti, (Köymen, 1982:xiv-xvi).

Tanzimat Fermanı’yla değil ama, Kırım Savaşından sonra (1860-) Türkler de din kardeşliğine dayalı birlikten ayrılıp, yazılı iletişimin de desteğiyle, ulus olarak gelişmeye başlamışlardır⁷⁴. Tanzimat, birliği sağlayacağı yerde ayrılıkçı eğilimleri güçlendirmişti. Türkler, bir yanda medrese ile öteki din kurumlarının sürdürdüğü eski, öte yanda yeni eğitim kurumlarının sunduğu iki ayrı dünya arasına sıkışmışlardı. Avrupada ulusal sınırların çizildiği bu dönemde Türklerin bir türlü uyanamayışı, hem devlet düzeni hem de Türklerin eğitimi ile yakından ilgiliydi. Ünlü Vambery (1898:11-12) İstanbul’daki “*Türkler arasında Türk milliyetçiliği sorunu, ya da Türk dilleriyle ciddi bir biçimde ilgilenen bir tek kişiyle karşılaşmadığı*”nı bildirmekteydi, (Georgon 14). O dönemde Türkler yavaş yavaş kimliklerini yeniden bulurken, Osmanlı Devletini sürdürme görevini de tek başlarına üstlenmek zorunda kaldılar. Bilimde ve sanatta Türkçülük Avrupa etkisiyle, siyasal Türkçülük ise Rusyadan Anadolu’ya göçen Türklerin çabalarıyla doğdu. Balkanlar’daki bağımsızlık hareketlerini sürekli olarak destekleyen Rusya, oralar’daki Türklerin Anadolu’ya sürülmelerine neden oluyordu. Böylece Anadolu’da Türk yoğunluğu arttı. O dönemde Balkanlarda (ve Kafkaslarda) 5,5 milyon Türk ölmüş, bir o kadarı da göçmek zorunda bırakılmıştı, (Ataöv 1998).

Yakın tarihimiz İslam kimliğinden Türk kimliğine geçiş tarihidir (Timur 53). Tanzimattan sonra bir ölçüde kabul edilen Batılı kurumlar, gerçekte ekin sel bir uyanışın, bir aydınlanmanın ürünü olmayıp Osmanlı devlet adamlarının, *Doğu Sorunu* diplomasisinin sınırları içinde, çoğu kez inanmadan vermek zorunda kaldıkları ödünlerdi⁷⁵. Laik kurumlar XX.yüzyıla kadar ya ratılamamıştı. *Ulusal burjuvazi* gelişemediğinden, onun işlev ve görevini *devlet bürokrasisi* ile ordu üstlenmişti. Osmanlı aydınları devletten bağımsız değillerdi; hepsinin ortak amacı devleti kurtarmaktı (Timur 118, 160-62). O zaman halka inmek gereğini duydular. Bu da ilk önce iletişim aracını değiştirmek demektir, (Karaosmanoğlu, 1932:Yaban).

⁷⁴ Attila İlhan (1966b) bunu: “*Batının, güçten düşen Osmanlı Devletini Tanzimat ile denetimi altında tutarak o zamanda güçlenen Rusyaya karşı kullanmak*”, diye Reşit Paşa’nın özel kâatibi M.Cor’a gönderme yaparak açıklıyor. Gerçekten de o dönemde çok geçmeden, Avrupa adına 1850’de Kırım Savaşına girildi. Bugün de Avrasya’daki gelişme gücüllüğü göz önüne alınarak “*Türkiyede düşük yoğunluklu bir iç çatışma başlatıldı*”, yorumunu yapıyor.

⁷⁵ Egemenlik ilişkileri bakımından Türk’ü, türklüğü ve Anadolu insanını hor gören ve toprağa bağımlı köle yapan Osmanlılar iç-güç değil, bir dış-güç sayılıyor (Erdoğan 1997:41). Bu durumda iç-güç eşraf-ağa-din adamı örgütü oluyor. Her atamanın bir rüşveti olması ne demek? İstediklin gibi sömür ama bedelini (ya da 1980-1998 arasında olduğu gibi haracını) öde; atanan da sömürü aracısı ya da maşası oluyor. Dürüstlük ise kelle götürüyor. Osmanlılarda toplum yönetiminde egemen iletişim biçimi XIX. yy’ın ikinci yarısına değin, sözlü iletişim olmuştu, (Erdoğan, 133).

2.3.4.1. Eğitim-Öğretim Dili

Uygarlık ve öğretim-dili açısından Türkiyede eğitimi üç genel kola ayırmak gerekir. Birincisi medrese ile daha Selçuklu döneminin başında örgütlenen *Doğu dilleriyle din ağırlıklı eğitim*; ikincisi, Arapça eğitimin çağ dışı kalmasıyla XIX yy.'da açılmasına izin verilen ve denetim dışına çıkan *Batı dilleriyle çağdaş ayrılıkçı eğitim*; üçüncüsü ise Türklerin ve müslümanların eğitimi için ilk önce *tasavvuf öğretimi* amacıyla açılıp daha çok din ağırlıklı olarak süren, ama Tanzimattan sonra devlet dili *Osmanlıca* ile, Cumhuriyet döneminde ise *Türkçe* ile *laik eğitim*. Bu üç tür eğitimde öğrenci ayırımı *devlet- halk* (-1839) olarak, ikincisi halka dönük *din ayırımına dayalı* bölünme (1839-), özellikle üçüncüsünde ise, halka-dönük olmakla birlikte, *müslüman ve azınlık* biçiminde yapılmıştı. Orta sınıfa dönük paralı eğitim misyonerler aracılığıyla başlatıldı; laik eğitim ancak 1880'den sonra Anadoluya taşındı. O eğitim iletişimde birlik sağlamaktan uzaktı. 1773'ten sonra açılmaya başlanan laik okulların ve Cumhuriyetten sonra laikleştirilen eğitimin bugün, yeniden, özellikle 1982'den sonra 1998'e kadar, iki karşıtlığa göre biçimlendiği ileri sürülebilir: uygarlık bakımından *dini* veya *laik*, ekonomik olarak *Türkçe* ya da *yabancı dilde*.

Eğitim-öğretim, doğal olarak, işlenmiş ortak bir dilde; ekonomik açıdan ise devlet dilinde yapılır. Yabancı bir dilde eğitim, anadilde ya da o düzeyde bilinen ortak bir dilde verilen eğitim kadar etkili, ve çoğunluk için o ölçüde verimli olamaz. Tarih boyunca, Tanzimata, hatta Cumhuriyete kadar, Türkçe bir anadil, bir ortak dil olarak, onu konuşanların eğitim dili olmamış, XIX.yy.ortalarına kadar, bir ders olarak bile öğretilmemişti. Bir başka deyişle, özellikle Türkler için düzenlenmiş bir eğitim, Cumhuriyet dönemine kadar söz konusu değildir. O nedenle böyle bir eğitimin dili de Türkçe olmaya bilirdi. Nitekim, Karahanlılardan başlayarak, eğitim dili bilimde ve dinde Arapça, yazında Farsça olmuştu. Türkler için eğitim her zaman bir ayrıcalık olarak süregelmiş, eğitim gören seçkinler, evrenselliği yabancı bir dille yakalamaya çalışmışlardı.

İlk kurumsal eğitim dinsel olmalı. Onun dışında, Anadolu Ahilik kurumu da iş eğitimi veren bir örgüttü; yerleşik düzene geçmeyenler ise eğitimi yaşam içinde, yaparak yaşayarak alıyorlardı. Bir din eğitim kurumu olarak tasarlanmış olan Selçuklu ve Osmanlı medreselerinde eğitim Arapça ile yapılmış, onun yanında biraz da Farsça öğretilmişti⁷⁶. Osmanlıcayı da üç dil den karma yabancı bir *öte-dil* sayarsak, Anadoluda eğitim-öğretim, gerek

⁷⁶ İstanbul Öğretmenler Dergisindeki görüşe göre eğitimin Türkiyenin geçmişindeki rolü büyük değildi. Osmanlı İmparatorluğunu ayakta tutan onun ekonomik ve siyasi örgütü idi. O örgüt içinde okulun ve okul eğitiminin yeri pek önemsizdi (Başgöz 1995:158). Durum bugün de pek değişmemiştir. (Bk. s.151-).

medreselerde, gerekse mekteplerde yabancı bir dilde verilerek *Türkçe, tarih dışına itilmişti*, denilebilir. Meşrutiyet dönemine kadar süren bu öğretim ancak en iyileri bir ölçüde eğitmiş, çoğunluğu ise, cahil bırakmıştı.

2.3.4.1.1. Medrese

Selçuklu dönemi eğitim kurumları medreselerdir. İlk örnekleri Araplar tarafından 622 yılında, daha çok İrandan yayılan şii propogandasını önlemek için Fatımiler zamanında kurulmuştur. Önceleri kişiler adına yaptırılan medreseler, Karahanlılar zamanında devletçe kurulup gözetilmeye başlanmış, (Turan, 1969:390). Selçuklular zamanında ise hükümdar ve devlet adamları adına açılmıştı. Alpaslan döneminde, *parasız-yatılı* olarak örgütlenen bu kurumlara “*nizamiye medreseleri*” denmiştir. Bu ad sözde Alpaslanın veziri Nizam-ül Mülk’ün (1063-1092) adından gelmektedir. Ancak, *devlet düzenini sünni inanışa göre sağlayacak görevliler yetiştirmek* amacıyla kurulduklarından dolayı onlara bu adın verilmiş olması daha inandırıcıdır⁷⁷.

Selçuklu medreselerinin yıllık gideri altıyüzbin dinar tutmaktaydı,. (Köymen, 1975:79). Amaçları : 1) *fakir,ama üstün yetenekli öğrencilerin de okumalarını sağlayarak eğitimi yaygınlaştırmak*, 2) *devlet yönetim görevleri için gerekli olan bürokratların eğitilmesini sağlayarak, Selçuklu imparatorluğunu sünni olmayan propogandalara karşı koruyacak görevlileri yetiştirmek*, 3) *müslümanlığı yaymak*, 4) *Oğuz Türklerine İslamı öğretmek*, 5) *din adamı yetiştirmek*, 6) *din bilginlerine maaş vererek onları devlete bağlamaktır*, (Akyüz, 1982: 35). Giderler ise vakıflarla karşılanıyordu; örneğin Bağdattaki Selçuklu medresesinin bütçesi 8-15bin dinar arasında değişiyordu. Yatılılık dışında öğrenciye ne verildiği bilinmemektedir. O zaman Bağdatta 6000 öğrenci okuyormuş, Cuveyni’nin derslerini dinleyen 300 öğrencisi varmış. Öğrenciler birkaç medrese değiştirmekteymişler. **Tacvid-el Kur’an** Medresesi’nin yabancı öğrenciler için 300 odası bulunuyormuş. Öğrenim süresi 5 yıl olarak belirlenmektedir. Camilerde ve mescitlerde *Kur’an okuma*, (Farsça) *Tefsir*, *Hadis*, *Fıkıh*, *Arap Dili* ve *Edebiyatı* dersleri verilmekte, medreselerde ise *Fıkıh*, *Tefsir*, *Hadis*, *Matematik*, *Felsefe*, *Arapça Sarf* (biçimbilgisi) ve *Nahiv* (sözdizimi), *dil*, *edebiyat* öğretilmektedir. Daha sonraları *Farsça*, *Sufi Kelam* dersleri de izlenceye girmiştir, (Köymen 1975:

⁷⁷ Riyahi (1990:26)’ya göre Selçuklu padişahları genel olarak Farsça konuşurdu. Örneğin Gıyasettin Keyhüsrev Anadolu’da konuşulan beş dili de (Farsça, Arapça, Türkçe, Rumca Ermenice) biliyordu. Vezirlerin ve Divana katılanların çoğu İranlıydı. Seçkin tabakanın dili ve ekini İran dili ve ekini oldu. Türkçe, toplumun ve devletin gereksinimini karşılayacak düzeyde değildi. Havas ve avamdan herkesin anlayabilmesi için metinler Farsça yazılıyordu. Medreselerdeki ders ve açıklama dilinin de Farsça olduğu anlaşıyordu.

122). Medreselerden yetişenler o zamanda hemen devlet görevlerine atanıyorlarmış.

İlk Türk medreselerinin Buhara ve Belh'te bulunan eski budist **vira halarını** taklit ile kurulmaya başlandığı sanılmaktadır. İlk Selçuklu medrese si Nişapur'da kurulmuş, yaygınlaşmaya Nizam-ül Mülk zamanında başlamıştır, (Turan, 1969). Anadolu'daki Selçuklu medreselerinin öğretim dili Farsça'dır (Ateş, 1945: 94-135). Medresede Arapça biçimbilgisi ve sözdizimi öğretiminin amacı dini öğretmektir, Arapçayı değil. Arap ve Acem tasavvufunun etkisi altında kalan Türk sofular ise, çevrelerinde geniş bir kitle toplama bilmek için, halkın dili olan Türkçeye başvurmak zorunda kalmışlardır, (Köprülü, 1919:278), tıpkı XIX. yy.'da Katolik/Protestan kilisesinin, sözde kendi dillerini unutmuş olan Ermenilere Ermenice yerine Türkçe vaaz vermeleri gibi (Ergin, 1977).

Kent halkı Farsça bilmekte, en azından iki dilli bir kültür etkisinde yaşamaktaydı. Anadoludaki medreselerde Farsça öğretimi yapıldığını Mesnevi'nin Farsça ve Türkçe öğretilmesi de açıkça göstermektedir; ancak bu dil öğretimi medrese duvarları arasında kalmaktaydı. Maziöğlu'na (1972:298) göre Anadoluya gelip ticaretle uğraşan İranlıların sayısı oldukça yüksekti; yazınsal etkinlikler Türk diliyle değil, Arapça ve Farsça olarak yürütülmekteydi. İslam dünyasının her tarafından Anadoluya gelen *tasavvuf düşünürü* ve öğrencilerinin Arapça ve Farsça ile yaydıkları tasavvuf inancının geleneklerine ve kutsal inançlarına sıkı sıkıya bağlı olan Türkmenler üzerinde bir etkisi olmamıştı. Selçuklu aydınlarının Fars dili ve yazınına karşı gösterdikleri ilgiden hoşnut değildiler. O yüzden Farsça tasavvuf yalnızca aydınlar arasında yayılmıştı⁷⁸.

Osmanlı döneminde Türklere açık olan ilk eğitim kurumları yine mahalle mektepleriyle medreseler oldu. Devlet yalnızca asker ve yönetici yetiştirmeyi kendi üzerine almıştı. Mahalle mekteplerinde çocuklara 4-6 yaşından sonra, **İslam Dini**yle ilgili dualar ezberletilir, *namaz kılmak, kutsal me*

⁷⁸ Riyahi (1990: 75-)’e göre,. Moğollar zamanında devlet işlerinin çoğunu İlhanlıların emirlerini uygulayan İranlı vezirler yapıyordu. İstanbulun fethi sırasında Fars dili resmi yazışma dili, hatta şiir ve edebiyat dili idi. Fatihin sarayı İranlı şair ve yazarların toplandığı bir yerdi. Anadoluda kimi şairler itibar görmek için kendilerini İranlı gösteriyorlardı. Çaldıran yolunun yarısından itibaren Farsçanın yerini Türkçe almıştır. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu divan görüşmelerinde bir dönüm noktası sayılır. Türk dilinin yavaş yavaş resmi dil olması ve Farsçanın öneminin azalmasıyla birçok Farsça yapıt kaybolmuş olsa bile, bugün Türkiye kitaplıklarında 300.000’e yakın el yazması Farsça metin bulunmaktadır.

tinleri anlamadan sesli okumak ve biraz da *eski yazı yazmak* öğretilirdi⁷⁹. Ancak eski yazı bir tür hece-yazı olduğundan gerek öğrenilmesi gerekse yazı mı kolay değildi. O bakımdan o dönemde eğitim kurumları olarak medreselerden söz edilebilir. Onlar da giderek din ağırlıklı bir izlenice uyguladıklarından, Osmanlının bilime katkısı bir türlü verimli sonuca ulaşamıyor⁸⁰.

Osmanlılarda ilk medrese 1331 yılında Orhan Gazi tarafından İznik'te kurulmuştu. En tanınmış olanlar: Fatih (1451-1481), Süleymaniye (1520-1566), Ayasofya ve Beyazıt medreseleriydi. Kanuni medresesine ötekilerden ayrı olarak *tıp* ile *matematik* dalları eklenmişti. Bütün Osmanlı medreseleri parasız-yatılı, ve vakıflarla yönetilen *özel* kurumlardı. Uzun yıllar boyunca eğitim özel girişime bırakılmıştı (Caporal, I:103). Öğretim dili Arapça olan bu kurumların izlencelerine *Türkçe*, bir ders olarak ancak 1908 yılından sonra devlet zoruyla girebilecekti. Durumun daha iyi kavranması için 'vakıf' kurumunu açıklamak gerekir.

İlk başta *vakıf*, özel mülklerin dini ve topluma hizmet amacıyla kullanılması idi. Vakıf demek, *medrese*, *kitaplık*, *imaret*, *çeşme*, *sebil*, *hamam* ve onların gelirini sağlayan *binalar* demektir. Devlet, kendini vatandaşları eğitmek, onlara sosyal güvenlik, sağlık, belediye, bayındırlık ve öteki toplumsal hizmetleri götürmekle görevli saymıyor, o işlere devlet bütçesinden tek kuruş harcanmıyordu. Bütün o tür işler vakıflar aracılığıyla yürütülüyor, XV. yüzyılda Osmanlı Devleti bir vakıf cenneti olarak görülüyordu (Kozak, 1982: 20-42).

İlk çöküş belirtilerinin başladığı 1550'li yıllarda ortak (miri) toprakların özel ellere geçmesiyle toprak düzeni bozulmuş, bunda vakıf işleyişinin büyük payı olmuştu. Kendisine toprak bağışlanan Osmanlı devlet memuru, veya büyük servet sahipleri, ölümlerinden sonra mallarına el konmaması,

⁷⁹ Sıbyan okullarında çocukların yaptıkları iş anlamadıkları bir dille yazılmış metinleri ezberlemektir. Ders kitapları Kur'an, Elifba (okuma kitabı) ve bir de ilmihal (dinbilgisi) idi. Okullar tek odalı yerlerdi; araç-gereç, kağıt, kalem, defter yoktu. "*Meşk*" denilen kağıtlara yazılır, dolunca yalanarak temizlenip yeniden kullanılırdı. XVII. yy.'da müderrislik babadan oğula geçer olmuş, içinde ders bile okutulmayan yıkık binalara müderris tayin edilmeye başlanmış, daha doğdukları gün çeşitli rütbeler alan bir "*beşik uleması*" sınıfı türemiştir. 1876-1909 devrinde, çıkarılan bir yasa ile medrese öğrencileri askerlikten muaf tutulunca, medreseler birer asker kaçağı yuvası haline almışlar, (Başgöz 1995:4-13). Bu uygulama asker ağıtlarına bile yansımıştır. Özdemir (1994 s.19): ... *Zengin olan bedel verir, Hep ölen böyle fakirden.* s.42:... *Ya neyleyim sürmel'eşim, Emir sıkı bedel yatmaz.* s.91... *Yok anadan bir kardeşim, Be delin versin dayısı.* s.106 : *Bedelini ver Murtazam, Yok mu bir bedellik malın.*

⁸⁰ Mardin (1991) 17.,18.yy'da ulemanın okur-yazar olmadığını bildiriyor. Öyle kimselerin bilime katkısını arayanlar kimi kandırdıklarını sanıyorlar? Okur-yazar bile olmayanın bilimi duyulmuş şey mi?

ver giden muaf tutulup ailelerine kalabilmesi için vakıf kuruyor, toprağın ve mallarının gelirini vakıfa bağlıyor, kendisini ve ailesinin gelecek kuşaklarını vakfın aylıklı yöneticisi olarak vakıf belgesine yazdırıyordu. Bu yolla, *kişisel varlığın hiç olmazsa beşte birini kurtarma* olanağı vardı⁸¹, ama hazinenin başlıca gelir kaynağı da özel ellerde toplanıyordu⁸². İstanbul ve öteki kentler deki mülklerin çoğu zamanla vakıf haline gelmişti. (Kansu 1930:27, B.Lewis 1961: 91, Kozak 1985:33-).

Osmanlı medreseleri Selçuklu medreseleri örnek alınarak kurulmuştu. Ancak bunlar Nizamiye Medreseleri gibi devletin bir-örnek din eğitimi için örgütlediği yaygın eğitim kurumları olmayıp sultan, bey ve öteki ileri gelenlerle zenginlerin dini emirlere uyarak, *Allah rızası elde etmek için*, kendi mallarından yasal olarak bağışladıkları gelirlerle çalışan özel kurumlardı; İslam düşüncesinin öğretildiği, zamanın hukuk adamlarını (fakih) yetiştiren kurumlar olarak kalmışlardı. Öğrenci sayıları 20-40 arasında olup yatılı ve bursluydular. Günde 2-10 saat, haftada 4-5 gün ders görülürdü. Dersler “*nakli ilimler*” (*Kur'an, Tefsir, Hadis, Fıkıh,...*) ve “*akli ilimler*” (*Mantık, Kelam, Belagat, Lugat, Nahiv, Hendese, Hesap, Heyet, Hikmet*) diye ayrılıyordu. Başlangıçta bunların hepsi okutuluyorken, sonraları yalnızca nakli ilimlerle yetinilmişti. Daha sonraları ise, yalnızca Kur'an, ya da Hadis okutanlar açılmıştı. Bu da gerçek amacın eğitim değil, servetin bir bölümünün korunması olduğunu gösterir⁸³. Ders alanı genellikle cami ve mesçitlerdi.

Osmanlı medreselerinde öğretim süresi 12-15 yıl idi. Sınıf geçmek yerine kitap geçilerek ilerleniyordu. (Baltacı,1975:73). Medrese öğretim süresi “*ilk*”, “*orta*”, “*lise*” (= *tetimme*:eksik tamamlama), “*sahn-ı seman*” ikişer yıl ile “*yüksek*” (Musıla-i Süleymaniye, Süleymaniye, Darül Hadis) 4 yıl olmak üzere toplam 12 yıl olarak verilmektedir, (Unat,1964:4). Bitirenler, kadı, müftü, müderris oluyorlardı.

Medreseliler kitaplarını okuyup ezberliyorlar, ezber dışında bir öğrenme yolu olabileceğini kabul etmiyorlardı. Tek *ders-kitabı* uygulaması da o dönemden kalma bir baskıdır. Her yeniliğe karşı direnmeleri bu nakilci düşünce biçiminden kaynaklanıyordu, (Ahmet Rasim, 1924). Medreselerin bir yetke tarafından onaylanmış öğrenceleri yoktu. Okunan kitapları ancak üstün zekalı ve belleği çok güçlü olanlar ezberleyebilirlerdi. O kişilere “*her şeyi bilen bilgin*” anlamında “*ayaklı kütüphane*”deniyordu. “*Benim oğlum*

⁸¹ Bir memur servetini “aile evkafı” olarak bilinen vakıflar sisteminin suisti mali yoluyla koruyabiliyordu. (Findley ,s.89).

⁸² Bugün de öyle değil mi: **devletin** (miri/ yani halkın) **malı deniz, yeme yen domuz**.

⁸³ 1927’de yapılan bir araştırma ile İstanbuldaki hiçbir medrese binasının eğitime elverişli olmadığı anlaşılr.

bina (eylem çatı ve çekimi) *okur, döner döner yine okur*” başarısızlık anlayan bir özdeyiştir. Medrese kitapları genellikle Arapça idi. Bilimin yalnızca Arapça yapılabileceğine inanılıyordu, (Adivar, 1939); tıpkı bugün “*bilim Türkçe yapılamaz*”, deyip yabancı kaynaklardan aktaranlar gibi. Oysa Arapçanın bilimsel işlenişi daha XII. yüzyılda durmuştu. Öğretim dili Arapça, Türkler açısından ayrıca uluslaşmayı da engelliyordu. Oysa daha Rönesans döneminde matbaanın katkısıyla ulusal dil seçilen anadiller birer ekin-diline dönüşmüştü, (Gökberk, 1983) .

XVI. Yüzyılda medrese kendi içine kapanmış, ve hiçbir gelişme göstermemişti. XVIII. Yüzyıla gelindiğinde artık *ulema* (bilginler) okur-yazar bile olmayıp (sıradan halk) *ümera*’dan farksızdı, (Mardin, 1991:147). Çağdaş düşüncenin tersine Osmanlı düşüncesinin temelinde şüphe değil inanç yatmaktaydı. Osmanlı uleması tefsirlerle, ve tefsirlerin tefsirleriyle düşünmüşler, imparatorluğun çöküş krizi en canlı bir şekilde ulema sınıfında yaşanmıştı. Ulema öyle olunca varın siz halkın çaresizliğini düşünün.

Osmanlı medreseleri vakıflarla yönetilen kurumlardı. Öğretmenleri din alimi ve din adamı idi. Önemli bir bölümünün, mallarını (müsadere) zor-alımdan kurtarmak isteyen zenginler tarafından kurulduğu, en azından, bu uygulamanın kaldırıldığı II.Mahmut zamanına kadar öylece sürdüğü söylenebilir. Başlangıçta gelişmeye açık olmalarına karşın Kanuni döneminden sonra bozulmuşlardı. Padişah hocalarının ve şeyhülislamların çocuklarına, hiç bir öğrenim görmeden ya da doğuştan ‘*müderris*’ (öğretmen) unvanı veriliyor ya da tayin olunuyorlardı. ‘*Beşik uleması*’ deyimi buradan çıkmıştı (Kansu 1930: 15). Bunun nedeni de ulemaya ‘*arpalık*’ adı altında maaş yeri ne verilen mal ya da para idi. Ayrıca vakıfların yönetiminden de pay almaları onları bürokrasiden bağımsız kılıyordu. O yüzden III. Selim ilk önce ilmiye reformu ile işe başladı, ama başaramadı. Bu işin üstesinden ancak II.Mahmut gelebildi. Kız öğrenci almayan bu kurumlar, yeniliklere gerek duyulduğunda, Batı teknolojisini ve kültürünü almaya hazır ne aydın ne de öğrenci yetiştire memişti. Eskiden devletin *harbiye* mektebi olan **Enderun** da medreseden farksızdı. Bir öğrenci aracılığıyla saraya giren Robert Kolej’in kurucusu *Cyrus Hamlin* bu kurumun belli bir programı bile olmadığını öğrenmişti (1893). Kendilerini zamana uyduramayan bu kurumlardan umut kesilmesine karşın, kapatılmalarına cesaret edilemediğinden, kendi hallerine bırakılmıştı. Hele öğretim dilinin Arapça olması, bilimsel gelişmeyi engelleyen en önemli etinendi. Medrese, XIX. yüzyılın sonlarına doğru kendini çağa uydur ma gereğini duymuşsa da artık çok geç kalınmıştı. Eğitim Bakanı Emrullah Efendi’nin görüşlerinden etkilenen Ziya Gökalp, 1916’da *İttihat ve Terakki Partisi*’nin kongresine sunduğu raporda, eğitimdeki ikiliğe son verilmesini önermiş (Koçer,178-,Heyd,1979:42), ve bu kurumlar, destekle

yici kuruluş larla birlikte, 1924 yılında son bulmuştu⁸⁴ . Kendilerine tanınan yetkiyle her kararı, yönetimin isteği doğrultusunda *kitabına* (şeriat kuralları na) *uyduruyorlardı*. Ulema XII-XIX. yy arasını kapsayan 700 yıllık dönem de özgün denebilecek hiçbir düşünce üretememişti, (Batuhan, 1997:62).

2.3.4.1.2. Enderun⁸⁵, Osmanlı yöneticilik görevlerine asker ve sivil görevliler yetiştirmek üzere I. Murat tarafından Edirne'de açılmıştı. Fatih zamanında İstanbul'a taşınan bu okul, o zamanın harp okulu idi, (Kansu, 1930: 28). Devşirme yasası gereğince, 1395 yılından sonra düzenli olarak Hristiyan halkın 8-15 yaş arasındaki çocukları alınıyor, ya da savaş tutsakları arasından seçilen en iyileri burada eğitiliyordu. O çocuklar anadillerini edinmiş ve bir dereceye Hristiyanlığı öğrenmiş olarak ilk önce Acemi Oğlanları Okuluna alınıyorlardı. Toplumdan koparılan o kimseler, neredeyse soyut bir devlet adına eğitiliyor, ve yalnızca padişahın hizmetine sokuluyordu. Başkente bağımlılık hem hadımlaştırma, dönme, hem devşirme yoluyla topluma yabancılaştırılarak sağlanıyor, taşra bürokrasisi onlardan kuruluyordu, (Oskay, 1982:173). Eğitime dayanan bu düzen imparatorluk yapısının en önemli taşlarından birini oluşturuyordu, (Kongar, 1984:100). Bosnalılar dışında ne Türkler ne de öteki müslümanlar bu okula alınmıyorlar, böylece slavlar ile öteki halklar yönetimine ortak edilirken, Türkler hem yönetimden, hem de savaş dışında askerlikten uzaklaştırılmış oluyorlardı. Fatih'in, Çandarlı Halil Paşanın boynunu vurdurup Türk beyleri ile bağlarını kopardıktan sonra, XVI. yy.da tüm askeri ve yönetim erkinin Hristiyan doğumlu devşirmelerin elinde toplandığı belirtilmektedir, (Akkutay, 18984:44). Ancak devşirilen çocuklar eski aile ve memleketleriyle olan ilişkilerini, sürdürüyorlardı (Werner 216-). En son devşirme XVI.yy. sonunda yapılmıştı.

Devşirilen çocuklar 3-8 yıl arasında Türk ailelerle birlikte kalıyor, bu süre içinde günlük Türkçe iletişimi ve İslam dininin kurallarını öğreniyorlardı. O uygulamaya "*Türke verme*" deniyordu. Ondan sonra en yetenekli olanlar Enderuna seçiliyordu. Buradaki öğrenim 7-8 yılı hazırlayıcı, ondan sonrası uygulamalı olmak üzere 14 yıl kadar sürüyordu. Ders olarak

⁸⁴ Mardin (1991:94-96)'ya bakılırsa, ne Tanzimat yönetimi ne de II. Abdülhamid etnik dilde eğitim ile gazete yayınının, dili bir milliyetçilik aracına dönüştürceğini düşünememişti. O yüzden de 1894'te İkdam'da Türk kültürü ile ilgili yazılar yayınlanmasına izin verir. Ancak kendini "Türk" saydığı halde, Arapça'yı devletin resmi dili yapmayı düşünür. Bu da yönetim dilinin halk ile iletişim aracı olarak düşünülmeye bir tanık sayılır. 1880'lerde cami dersleri ile Üniversite dersleri arasında henüz bir ayrım yapılmadığını Vakanüvist Lütfü Efendi bildiriyor. Dersler, ayrım gözetilmeksizin herkese açık olacak diye üniversite kurulmasına karşı çıkıyor (s.115).

⁸⁵ Sarayın iç avlusu, yalnızca Sultan ile Hanedanın yaşadığı bölüm.

Türkçe, Tatarca (B. Lewis 1963: 79), *Arapça, Farsça, Türk ve İran Edebiyatı, Kur'an, Şerh, İslam teknolojisi, Türk Tarihi, Aritmetik, Geometri, Astro nomi, Müzik* okunuyor; türlü spor etkinlikleri bu eğitimde önemli bir yer tutuyordu. İmparatorluğun yüksek dereceli yöneticileri bu okulda eğitilmişlerdi: 79 *sadrizam* (başbakan), 39 *kaptan-ı derya* (deniz kuvvetleri komutanı), 3 *şeyhülislam*, ve *Mimar Sinan*. XVII.yy.dan sonra buraya öğrenci seçiminde yeterince titiz davranılmadığı için okul bozulmuştu, (Ergin, 1977). Enderun, 1908'de *Meşrutiyetle* birlikte kapandı.

2.3.4.1.3. Laik Okullar (mektepler)

Askeri okullar dışında laik öğretim her ne kadar *Tanzimat* ile başlamış görünüyorsa da ancak II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) biraz yaygınlık kazandı. O dönemde 6000 kadar da yabancı okulu bulunuyordu. Öğretim dili Osmanlıcaydı; ancak gerektiğinde Fransızca, ya da başka bir yabancı dil ağırlıklı öğretim yapan okullar da açılmıştı. Ders kitabı yokluğunda; kimi okullarda (*Tıp, Harbiye, Mülkiye Hukuk* mekteplerinde) dersler belli sürelerle Fransızca verilmişti⁸⁶. Bu dili bilenler eğitim kökenlerine bakılmaksızın devlet ve kamu görevlerinde en önemli yerlere getiriliyordu. Yüzyılın sonunda Fransızca, Çarlık Rusyasında olduğu gibi, imparatorluk-içi yönetim de ve seçkinler-arası iletişimde ortak-dil durumuna gelmek üzereydi.⁸⁷

Başlangıçta Türkçe yazılmış kitap bulunmadığından, askeri okullar da dersler, ister istemez Fransızca yazılmış kitaplardan izleniyordu. İlk önce (Türkçenin de bir sözdiziminin bulunduğu bilinmediğinden) Fransızca ile Arapça arasında sözdizimini bakımından ilişki kuruluyor, Arapça yoluyla Fransızca metin anlaşıldıktan sonra Osmanlı Türkçesine çevirisi yapılıyor muş, (Ergin, 1977). O çeviri etkinliğiyle birlikte, öğrencilerin Osmanlı Türkçesi öğrenmeleri gereği doğmuş. Arapça ve Farsçadan çok sayıda sözcük ve kural alındığı için, ilk önce o dillerin dilbilgileri de birer ders olarak izlenmeye katılmıştı. Bu uygulama, öğrenimde düş-ötesi bir çarpıklık yaratıyordu.

Türkler anadillerini herkes gibi yaşam içinde öğrenmişlerdir. 1860'lı yıllarda başlayan "*türkçülük*" akımı ile birlikte oluşan bir eğilim de devlet dili ve birleştirici bir bağ olarak, Osmanlıca'yı öğretmek ve benimsetmektir. O yüzden 1876 anayasasında (madde 57) *devlet tarafından işe alınacakların Türkçe bilmeleri, Meclisteki konuşmaların Türkçe yapılması* isteniyordu. 1894 yılında bütün okullara Türkçe (Lisan-i Osmani) dersi kondu⁸⁸. Arsal'a

⁸⁶ Batuhan (1997:66), askeri okulların birer yüksek okul sayılamıyacağını, eğitim düzeyinin son derece düşük olduğunu belirtiyor.

⁸⁷ Savaş yıllarında Anadolu köylerinden %98'inde okul bulunmuyordu, (Başgöz 1995:55):

⁸⁸ Ancak Muallim Naci "Sünbüle" (1898:36) okulda tek bir Türkçe sözcük bile okumadığını bildiriyor (Caporal I:108).

(s.287) göre öğrenciler zamanlarının çoğunu sözcük öğrenmeye harcamaktaydılar⁸⁹. Dr. Fahrettin Kerim Gökay (1945), “*bizim nesil bir hastalığın (erken bunama) 12 tane ayrı adını öğrenmiş bir nesildir*”, diyor.

2.3.4.1.4. Azınlık ve Yabancı Okulları

Azınlık terimi bu bağlamda İslam çoğunluğun karşıtıdır. Onlara açık olan okullar bağlı bulundukları kilise okullarıydı. *Tanzimat Fermanı* ile başlayan yasal dönemde azınlıklara verilen haklar 1856 *Islahat Fermanı* ile yinelenmiş, Hristiyan çocuklarının da Türk okullarında okumalarına izin verilmişti. Bu ise okulların laikleşmesi demekti. 1845 yılında eğitimin geliştirilmesi üzerine bir rapor hazırlanmış ve okullarda derslerin Osmanlıca verilmesi önerilmişti. Ancak, devlet dilinin Türkçe olduğu ilk kez 1876 anayasasında (madde,18) yer alıyordu. O yılda Osmanlı devletinde 18.940 iptidaiye (üç sınıflı ilkokul), 253 rüşdiye (4,5,6,7,8. sınıf), misyonerlerin azınlıklar için açtıkları dışında 4 yüksekokul bulunmaktaydı. Lise ise hiç yoktu. Özellikle 1818 yılından sonra açılan **yabancı** okulları tüm azınlıklara, 1844’ten 1895’e kadar ise yalnızca Ermenilere hizmet etmişlerdi, (Stone, 1984; Hamlin, 1893; Kocabaşoğlu, 1989).

Yabancı okulları, *Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, İtalya, Avusturya, Almanya, Rusya*, ve öteki ülkelere kapitülasyonlarla tanınmış olan ayrıcalıklarla çalışıyordu. Özellikle Hristiyan azınlıklara kendi ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda, eğitim hizmeti vermek için açılan bu okullara genellikle araç-gereç ve para yardımı sağlanıyordu. O okullar, mezhep ayrılıkları gerekçe gösterilerek, tanınmış olan inanç özgürlüğü ve hoşgörüünden yararlanıyorlardı. Eğitim yabancıdille yapılmaktaydı. 1869 eğitim yasaşı ile buna izin verilmişti. Ahmet Zühtü Paşa eğitim bakanı iken (1891-1902) hazırlanan bir raporda: Osmanlı topraklarında yabancılara ait 413, azınlıklara ait 4547 özel okul bulunduğu belirtilmektedir⁹⁰. İzinsiz açılan birçokları ise kayıtlara bile geçmemişti. O zamanlar devlet yetkilileri bu okulları denetleyemiyordu.

Böyle bir eğitim ortamında devlet, yani yönetime gelenler destek vermedikçe dilde hızlı bir gelişmenin sağlanamayacağı açıktı. Nitekim Türkçe,

⁸⁹ Ömer Seyfettin (1919:55)’te “Türkçe dahil olduğu halde onüç lisanın yazılarını yazar, lâkin hiçbirinin kitaplarını okuyamaz bir gençti”, (s.122) “İnsan bu darülfünunda (kulak darülfünunu) bir yaprak bir sayfa açmadan ciltlerin, kütüphanelerin öğretemiyeceği ilim kazanırdı”, sözü ile o günkü eğitime gönderme yapıyor.

⁹⁰ ABD, Protestan okulları aracılığıyla, bölgede kendisine bir hayat alanı yaratmış, 1850’den sonra, protestanlık devletçe resmen tanınınca, bu okullara rağbet artmıştı, (Kocabaşoğlu,30-32,79). Misyoner çalışmaları için, Türkiye daha o zamanlar Asyanın anahtarı kabul edilmişti.

ancak Atatürk ile İnönü yönetimlerinde: başta TDK (1932-1983), bütün devlet, halk ve kuruluşların katılımıyla kendi benliğine kavuşturulabilmiştir. Bugün yaşanan terslikler özellikle üniversitelerde çoğunluğun özleştirmeye katılmamasının bir sonucu olsa gerek.

2.3.4.2. Öz-ekin ve Dil

Felsefeci Nermi Uygur (1984:13-31)'e göre, *“kültür insanın benimlediği yaşama biçimi, varolma programı ve eylem kalıbıdır. Bu ana özellik kültürün yalnızca genelinde değil, parçalarında da dışa vurur, her kez birey, toplum, ulus, ülke düzeyinde başka bir kılıkla gün ışığına çıkar. Dil ise insanın bilme, ve yaşadığı toplum içinde eylem ve bildirişim gereklerini karşılayan bir varlıktır. Her kültür, anlatımını ayrı bir dilde bulur. Dil, kültürü hem kurar hem geliştirir (tersi de doğru). İnsanın anadilini öğrenmesi, kültür edinmesinden başka birşey değildir”*. Dilthey, kültür, dil ve düşünme ilişkisinin ancak tarihsel olarak karşılanabileceği inancındadır, (Uygur,1951; Akarsu, 1984:112).

Osmanlı döneminde iki ayrı ekinel dünya ilişkisiz ama yan yana yaşadı. Birincisi, bir bölümü sözlü olarak aktarılmış yazınsal geleneklerin dünyası, ikincisi ise, ilkinden hemen hemen Çin Seddiyle ayrılan Divan Edebiyatı - yüksek ekin dünyası. O dönemde iletişim devlet görevlilerinin kendi yazınsal ürünleriyle birbirini övme olanağı, yönetim ve tüzel bilgi akışını sürdürmek anlamını taşıdı. Uyak uğruna anlamın terkedilmesi olan “*seci*”, (düzyazı-içi uyak) Osmanlı biçeminde bir zorunluluk haline geldi. Yazma etkinliği kutsallıkla kuşatılmıştı. Osmanlıca'nın güçlüğü ise, dönemin yasalarıyla halkın ilgilenir hale gelmesini önlemek için yaratılmıştı. İngiliz diplomat Rycout (1686)'ya göre basım sanatı -tehlikeli olan ilim öğrenmenin başlangıcı olacağı için- yasaktı. Matbaa, kitap dolaşımını arttırabilirdi, din adamları (ulema) bunu istemiyordu. Dışardakileri yazının düşünsel evrenine sokmamak için sıkı bir kararlılık vardı. Yönetici/ bürokrasi ile halk arasında iletişim yoktu. Bu ulema aracılığıyla kuruluyordu. Hep öyle kaldı. Sağ partiler 1950'den sonra da bu yolu kullandılar. En becerikli kullanan da Demirel'in partileriyle Refah Partisi oldu. XVIII. yüzyılda din adamları yazma becerilerinden bütünüyle yoksundu ve halktan (ümeradan) ayrılmaz düzeyde idi. Bu durum eğitimi de çökertti, (Mardin, 146-147, 151-155).

Dilsel her toplumun ayrı bir dili olduğu, kendine özgü yorum kuralları geliştirdiği dilbilimce onaylanır. O yüzden ulusal bağımsızlığa yürüyüş çoğunlukla kitle iletişimi için anlatımını ilk önce ulusal dilde bulur. İmparatorluklar, birlikler, dağılma sürecine dilsel ayrımla girer; Roma, Osmanlı, Rus imparatorlukları böyle. Ancak İngiliz, Fransız sömürge imparatorluklarını bunun dışında tutmak gerek. Uygulamada ulusal diller olduğu gibi korunurken, ortak iletişim sömürenin diline bağlanmıştır. Özellikle İngilizler, yö-

nettikleri ülkelere dillerini de özenle yerleştirmişler. Bu başarıda İngiliz ve Amerikan ekonomilerine, onlarla birlikte çalışan din kurumlarına büyük pay ayırmak gerek. XVI. Yüzyıldan sonra yarı sömürgeleşen Osmanlı İmparatorluğunun başlıca kurbanları Türklerin kendileri olmuştur, (Timur, 1991:294).

Ulusal kimlik bir ölçüde dile dayalı bilişsel kimlik sayılmakla birlikte, onu tünüyle tek bir dile dayalı olarak açıklamak zor. O zaman tarih boyunca dillerini değiştiren birçok ulusun ve beyin göçü yoluyla ülke değiştiren kimselerin, ekine katkıları olmadığını ileri sürmek gerek; o da doğru olmaz. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türklerin İslam uygarlığına katkıları daha çok Farsça ve Arapça yoluyla gerçekleşmiş; Muallını Naci (Sümbüle, 1898:36) okulda tek bir Türkçe sözcük bile okumadığını belirtiyor (Caporal, 108'den). Etnik ortaklık yerine aşırı ayrılıkçı tutum ve bağımsızlık arayan az nüfuslu toplumlar, sonunda ırkçı bir yola sapıyor.

2.3.4.2.1. Bürokrasi Dili

Keyder (1989)'da belirlendiği gibi kapitalizmle bütünleşme geleneksel bürokrasiye karşı bir burjuva sınıfı ortaya çıkardı. Hristiyan burjuvazinin yürüttüğü politika imparatorluğun parçalanacağı öngörüsü üzerine temellendirildi. İmparatorluk parçalanırken, yeni ulus-devleti kurup bu devleti çağcılaştırmaya çalışan burjuva değil, bürokrasiydi. Türkiyedeki yönetim vatandaşlar topluluğu olanak bir yana, henüz "halk" olunamış bir toplumu yönetiyordu. Aydınlanma çalışmaları, devletin dili de değiştirmesini gerekli kıldı; yöneten dili ile yönetilenin dili birbirine benzeyecek, ama acaba Hacıvat ile Karagöz artık anlaşabilecek miydi?.

2.3.4.2.2. Yazın Dili

Türk yazınının ilk üç çağı üç ayrı dine bağlı olarak ortaya çıkar: *Köktürklerde* (552-745) *şamanlık*, *Uygurlarda* (745-840) *Budhacılık*, *Karahanlılarda* (932-1212) ise *İslamlık*. Birinci dönemden kalanlar *Orhun Yazıtları* vb. metinlerdir. İkinci dönem pek yaratıcı olamamış, daha çok çeviriler ve ticaretle yetinilmiş. *Oğuz Kağan* destan parçacıklarından başka büyük yapıt ya da yazar adı yoktur. Karahanlılar döneminden kalan yapıtlar *Kutadgu Bilik*, *Divan-ı Lügat-it Türk*, ve *Atabetü'l Hakayıktır* (Dilaçar 1972: 50,196). Karahanlı Türkleri herşeyden önce ulusçu ve Türkçü olmuşlar, Müslümanlıkta da ulusçu bir yol izlemişlerdi.

İslamlıkla birlikte yazınsal ürünler de iki ayrı dilde: bir yandan halkın dili Türkçe ile, öte yandan medrese ve sarayın dili olan Farsça ile verilmeğe başlar. XIII. yüzyılda tasavvuf da Arapça ve Farsça yapılır, ancak onun yanında halka dönük olarak Türkçe tasavvuf yazını filizlenir. *Ahmet Yesevi*, *Hacı Bektaş Veli*, vd. etkisiyle *Yunus Emre* ile *Nasreddin Hoca* ortaya çıkar. Osmanlı aydınları Divan dili olarak Farsçayı kullanmaya özenir

ler⁹¹. Sonuç ta, XVI. yy'dan başlayarak, Türk dili Arapça ve Farsça sözcüklerle dolar⁹². Bu tün Doğu halklarının katkılarını birleştiren gölge oyunu gelip Türkler arasına yerleşir. Bu, baştan aşağı güldürü yüklü *Karagöz*'dür. Orada Osmanlı yaşamındaki türlü öğelerle birlikte en başta eğitimde ve dilde ikilik çarpışır. Ona benzer kişilerle konuları işleyen eril tiyatro türü ise “*Ortaoyunu*” ile “*Meddah*”tır.

Osmanlılarda iki gözde yazınsal tür var: şiir ve tarih. Yalın Türkçe ile yazılması için öne çıkan birkaç şair: *Aydınlı Visali*, *Edirneli Nazmi*, *Tatavlı Mahremi* o eğilimi etkileyememişlerdir. Türk dilini kullanan iki tür yazın var: biri tekke yazını, ötekisi halk yazını. XVII. yy. Tarih dili zincirleme tamlamalarla dolmuştur. XVIII. yy.'da gerek halk şiiri, gerekse divan şiir dilinde ve düzyazıda sadeleşme belirmişse de bu eğilim çevirilerde kullanılmamış, Türkçe yerine Arapça ile Fransızcadan terimler üretilmiştir. *Genç (Jön) Türkler* (1860-) ile gazete diline yansıyan görüşler, ve onun erte sinde oluşan “Yeni Edebiyat” akımı ne yazık ki bilimde olduğu gibi yazında da Türkçe yerine Arapça, Farsça ve Fransızcadan yeni sözcükler üreterek dili işlemiş, o yolla Türkçe yazın diline “*Yeni Lisan*” (1911-) akımına kadar yeni yeni yabancı türevler dolmuştur⁹³.

Meşrutiyet (1908-) döneminde Türkçülük akımının iyice güçlenmesi ve o eğilimlerin dile yansısıyla yazın dili önemli değişiklikler geçirmişse de beklenen özleşme ve gelişme ancak Yazı Devrimi ve ardından Dil Devrimi'yle başlamıştır. Falih Rıfkı Atay (1961) Çankaya IV, s.147'de “..Ah, Türk nesri Mercüme Ahmed'den, Türk şiiri Yunus'tan yürüyseydi ...”, der.

2.3.4.2.3. Basın -Yayın Dili

Oynak-harfli baskı makinesi Alman Gutenberg tarafından 1450 yılında bulunmuşsa da Osmanlı topraklarında 1726 yılına kadar ne Türkçe ne de Arapça kitap basılmasına izin verilmemişti⁹⁴. Oysa II. Bayezit (1481-1512)

⁹¹ Tanilliye (II:571) göre Osmanlı uygarlığında ekin Arap ile İran geleneği ne alabildiğince bağlı kaldı. Türk yazını özellikle çevirilerle yetindi.

⁹² Aksan (1977) Türkçe sözcük oranını Baki'de %35, Nef'i'de %40, Nabi'de %46 bulmuş. Namık Kemal %38, Şemseddin Sami %36, A.Mithat Efendi %43, Ziya Gökalp %45 oranında Türkçe kullanmışlar. O değişim bugün de yineleniyor.

⁹³ ‘Edebiyat-ı Cedide’ciler, yaygın kullanımı olmayan pek çok Arapça ve Farsça sözcüğü kullanmakla kalmayıp, bunları Avrupa kalıplarına da dayandırıyorlardı. ‘Sadeleşme’yi sanat düzeyini halka indirmek diye anlayarak küçümsemişler, A.Mithat da onları ‘Dekadanlar’ olarak nitelemişti, (Ö. Seyfettin 1990; Öksüz, 34-).

⁹⁴ Bir ekine abeceyi sokarsanız, o ekinin bilme alışkanlıklarını, toplumsal ilişkilerini, topluluk, tarih, ve dinle ilgili kavramlarını değiştirirsiniz. Bir ekine taşına bilir türde matbaayı sokarsanız, gene aynı sonucu elde edersiniz, (Postman, 1985: 171). Türk ekinin evrenine abece girmiş ama yabancı bir öğretim diliyle- yani ne girmiş ne girmemiş; Osmanlı karartması taşrada, köyde en az 400 yıl sürmüş.

döneminde Türkçe ya da Arapça yapıtlar basmamak koşuluyla matbaa kurma izni alan musevilerin 3 tanesi İstanbul'da, 1 tanesi Selanik'te, 4 basımevi vardı. Ermenilerin 1567, Rumların ise 1622 yılından başlayarak matbaaları bulunuşuyordu (Adıvar 1939:149-150). XVI. Yüzyılda *İstanbul, Halep, Selanik, İzmir, Edirne, Şam* kentlerinde 10 kadar matbaa çalışuyordu, ama din yetkilileri istemediğı için Türkçe kitap basılamuyordu. Avrupada ise yalnızca XV. yüzyılda 1700 adet basımevi kurulmuştu. Matbaanın uzun süre yasaklanması, yönetime ilişkin bilgilerin eğitimli yönetici çevre dışına çıkmasını engellemek içindi⁹⁵.

1726 yılında Macar asıllı *İbrahim Müteferrika* ile Paris elçisi *Yirmi sekiz Sait Çelebi* İstanbul'a bir matbaa getirmiş; Üsküdar'da kurulan o matbaa da Şeyhülislamın fetvasıyla yalnızca din dışı yazıların yayınlanması koşulu na bağılı kalınarak 1742 yılına kadar ancak 17 kitap basılmıştı. İlk basılan kitap *Vankulu Mehmet Efendi Sözlüğü* idi. Ondan sonra matbaa kapatılmış, 1784 yılında yeniden açılarak 1830 yılına kadar toplam 29 kitap basılabilmışti (Adıvar 103). Kabacalı (1987: 77-85) ise o dönemde 35 milyon kadar olan nüfus içinde 21 milyon kadar müslüman için 1729-1834 yılları arasında 434 kadar kitap yayınlandığını belirliyor⁹⁶.

Gazete, 15.yy. sonrasında, özellikle 17.yy'dan başlayarak bireyci, özgürlükçü, eşitlikçi, demokratik katılıma yönelik, ekonomik yapılanmaya uygun bir iletişim aracı olarak ortaya çıkmış, 1830'da buharlı makine, 1846'dan sonra rotatiflerin kullanılmasıyla kâr amacına yönelik geniş bir iş kolu olarak serpilmiştir. İlk Osmanlıca gazete olan ve başyazısını Padişahın yazdığı *Takvim-i Vekayi* ise 1831 yılında çıkmaya başlar⁹⁷. Bu devletin yayınlama

⁹⁵ Böylece, Türklerle öteki müslüman toplumlara çağdaş bilgi akışı durdurularak geri bırakılmıştı. Öteki din toplumlarına ise, bu yasak uygulanmayarak onların gelişmesi öncelenmişti. Egemen sınıflar bugün de gerek radyoyu, gerekse televizyonu aynı amaçla denetlemekte, düşünce özgürlüğünü o nedenle kısıtlamaktadır. Yayın araçlarının yasaklandığı, bilgi akışının denetlendiğı bir ortamda dil elbette işlenemez, sözlüğü gelişemez. Diyeceğim, Türk toplumu "Bindokuzyüzsek'sendört"ü tekrar tekrar yaşamış.

⁹⁶ 1729 - 1929 arasında 24.367 kitap basılmış. Onların 3.534 tanesi Doğu ve Batı dillerinden öylesine seçilmiş çevirilermiş, (Anamur 1997).

⁹⁷ Çağdaş biçimde kitlesel ölçekte üretilen ilk sanayi ürünü kitap oldu. 1500'den sonra Avrupada yazılı bir dil olan Lâtinceyi tahttan indirdi. 1500'den önce basılan kitapların %77'si Latince iken 1575'ten sonra çoğunluğu Fransızca oldu. Kili se, matbaadan önce bütün savaşları kazanırken, matbaadan sonra yenildi. Latincenin nüfuz edilmezliğı yalnızca yazılı olmasından ileri geliyordu. Aynı şey geçikmiş de olsa, kesin yazgısı uzun süre ertelenen öğretim dili Arapça ile Osmanlıcanın da başına geldi. Matbaa önüne Türkiyede konulan engeller böylece belki daha iyi anlaşılır. Kapitalist yayıncılık o dönemde ulusun popüler olmasını sağladı. Gazete

dığı ilk resmi gazetedir. Amaç devlet siyasetini halka iletmekti. Böylece ile tişim çağa uyar. Gazete ülkenin her yerindeki bürokrasiye, kentlerde mahalle yöne timi yapan imamlara kadar ulaştırılır. Azınlıklara da kendi dillerinde Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça basılır, (Erdoğan, 364).

Her ne kadar Tanzimat Dönemi gecikmiş yenilikler dönemi olmuşsa da, çöküş sürecine girmiş olan imparatorlukta dil politikası açısından gerçek te bir değişiklik yoktu. Kapitülasyonların büyük devletlere sağladığı çıkar larla azınlıklara sağladığı hizmetler arasında yabancılilde eğitim veren ya bancı okulları doğdu. *Tanzimat* ile *Islahat* fermanlarının tanıdığı haklarla açılan azınlık okulları, giderek dil politikasını da etkilemiş, dengeyi ayrılıkçı akımlar yönünde bozmuştu. Doğal olarak o eğilimlerin öğretim-dili de Os manlıca dışından seçilmişti. Zaten Osmanlı yönetimi uluslararası dil olarak Fransızca'yı benimsemiş, merkezi yönetimin ortak dili de Fransızca olmuştu. Gerek yabancı okullarında gerekse yabancı bir dille eğitim veren Osmanlı okullarında eğitilenler Türkçe yerine Batı dillerinde önemli bir okur kitlesi yaratmıştı. O eğilim öteden beri Osmanlının izlediği *yabancılille-eğitim*, *yabancı dille-yönetim* ile yabancılilde bilim siyasetine uygundu; yadırgana cak hiçbir yanı yoktu⁹⁸.

yayıncılığı ile Türkçe de Osmanlıcanın yerini almağa başladı. Osmanlı İmparator luğu milliyetlere ayrılırken, belki de kapitalist değil ama merkezi bir yönetimin iletişimsel seçimi ola rak Türkçe devletçi bir düzenleme ile özleşmede ileri ölçüde başarıya ulaştı. Gerçekte yönetimin ondan başka iletişimsel bir seçeneği de yoktu. 1950'den sonra benimsenen kapitalist model, bunu önledi. 1980'de liberal ekono miye geçiş ise, Türkçeye hiç yara madı. Yeni TDK dairesi, Cevdet Kudret'in (1986: 111-116) dediği gibi “*dilisilin*” ha pı dağıtıyor, (Anderson, 1983: 49-54).

⁹⁸ Ulusal yayın dili aracılığıyla ulus, bilinçli olarak yönelinen bir hedef oldu ve ulusallık dil üzerinde özel bir mülkiyete bağlandı. Böylece milliyetçiliğin doğası ile ilgili kuramlar etkilendi. 19.yy. sözlük, dilbilgisi, filoloji ve yazarlarının altın çağı oldu. Ayrıcalıklı eski diller halk dilleriyle aynı düzeye indi. 19.yy. Avrupasında okullar ve üniversiteler millyetçiliğin en bilinçli yandaşları seçildi. Burjuvazi öncesi egemen sınıflar, kendi iç bütünlüklerini bir anlamda dil dışında, ya da hiç değilse yayın dili dışında kurmuşlardı. Burjuvazi ise, mecazi anlamda ancak kopyaları ile varolabilen bir sınıf. Okur-yazar olmayan bir burjuvazi hayal bile edile mez. Soylular, toprak sahipleri, meslek adamları, memurlar ve piyasa adamları- de mek ki bunlardı filolojik devrimin potansiyel tüketicileri. O yüzden, devlet dili ola rak benimsenmiş halk dilleri giderek artan bir güç ve yetkinlik kazandı. Anadoluda ise, 1) Türk soylular yönetimden dışlanıyor, 2) matbaa gelmediği için burjuvallaşma olmuyor, ya da bunun tersi oluyor, 3) okur-yazarlık bir millet diline bağlı değil, 4) kitap, gazete yayını yok. 18.yy. sonunda Askeri Teknik okullar açılınca Arapça öğretim yerini Osmanlıca öğretime bırakıyor, gazete yayını ile bürokrasiye dayalı askerî bir burjuva sınıfı doğuyor, (Anderson 83-93).

O dönemde dışa açılma dili olarak Fransızca seçilmişti. Tanzimat Fermanı, yasalar, ticaret anlaşmaları, yazışmaların çoğunluğu Fransızca yazılmıştı. Türkçe harf bulunmadığı için ilk gazete Haberler Bülteni (*Bulletin des Nouvelles*), Fransızca olarak 1795 yılında Fransız elçilik matbaasında basılıyor, (Topuz, 1973). Ancak, eski yazıyla gazete dizgisi için o gün 900'e yakın ayrı harf gerektiği göz önüne alınırsa, gerçek öyle olmamalı. Üsküdar matbaası o zaman da vardı. O gazeteyi *Spectator Oriental* (1821), ile *L'impartiel de Smyrne* (1825) izler. *Le Moniteur Ottoman*, *Takvim-i Vekayi*'nin bir çevirisi sayılır, (Groc, 1985:56-57). Yönetimin 'resmi gazete'si olan *Takvim-i Vekayi*'nin *Arapça*, *Rumca* ve *Ermenice* nüshalarını yayınlamakla yönetim o dilleri, eskiden olduğu gibi, resmen tanımış görünmekteydi, (Ertuğ, 1985:76). Osmanlı İmparatorluğunda Türkçeden başka dillerde yayınlanan gazete ve dergi sayısı 1746 olarak verilmekte, onların 22 ayrı dilde basıldıkları bildirilmektedir, (Ebüzziya 1985:30-). Sayının kabarıklığına bakılırsa, bunların yayınlarına sık sık son verildiği anlaşılmaktadır⁹⁹. Ortak dil Fransızca olmak la birlikte, etnik, ayrılıkçı düşüncelerin özellikle 1908'den sonra anadillerde yayıldığı belirtilmektedir, (Groc, 1985:63,69)¹⁰⁰. 1908-1914 arasında yalnız ca Ermeni toplulukları içinde 200'den fazla gazete çıkmaya başlamıştı, (Key der, 86).

Yayınlanan gazete sayısı artınca, 1865 yılında basın yasası çıkarılmış, özellikle 1878' den sonra artan baskı sonucu, Fransızca basın siyasi içerikten arınarak ekinsel içerikli bir nitelik kazanmıştır. 1905'ten sonra ise, artık Fransızca siyasi gazete çıkarmak yerine, yurt dışında yayınlanan yabancı

⁹⁹ Milliyetçiliği yaratan belli bir dilin kendisi değil, yayın dilidir. Aydınların öncülüğü onların okur-yazarlığı ve iki-dilliliğinden kaynaklanır. Onlar sömürge milliyetçiliğinin ilk sözcüleri oldular. Osmanlı, tek-dilli çeşitli halkların üzerine yerleşmiş iki-dilli siyasal bir sınıf idi. Artık çok-dilli olan radyo-TV yayını da okur-yazar olmaları ve anadili farklı olan halkların gözünde de hayali bir cemaat yaratabilir. Ulus olmak artık siyasal bilinçten soyutlanmıyor. Atatürk'ün ön-gördüğü halk eğitimi yayın dili aracılığıyla Türk ulusçuluğunun desteği oldu, (Anderson, 151-158).

¹⁰⁰ **Osmanlı Döneminde yayınlanan Gazete ve Dergi Sayıları**

Fransızca (Mısır dahil)	701	Almanca	29	Boşnakça	2
Ermenice	397	İtalyanca	20	Çerkezce	2
Arapça	300	Kürtçe	15	Hırvatça	2
Rumca	155	Arnavutça	11	Rumence	2
Ladino (Musevi)	86	Farsça	11	Urduca	2
Bulgarca	39	Rusça	6	Gürcüce	1
İngilizce	34	Sırpça	6	Hintçe	1

(Groc, 1985'ten)

gazetelerin okunması yoluna gidilmiştir. Bu durum ayrıca Avrupa kentlerinden İstanbul ve öteki kentlere tren ve vapur seferlerinin sıklaşarak hızlandığını da göstermektedir.

Groc-Çağlar (1985)'te verilen adlara göre Osmanlı topraklarında çıkan 542 gazete/dergiden 170 tanesi yabancı dilde, yurt dışında çıkanlardan Türkçe ve Fransızca, ya da çok dilli 10 gazete dışında, geriye kalan üçte ikisi Fransızca yayın yapmıştır. Mısırdaki 130 gazete ve dergi yayınlanmıştır. Baskı sayıları 3000-4000 arasında değişmektedir, (Groc, 52). Günlük satışları Karpat (s.96) şöyle belirtmektedir¹⁰¹.

Yabancı dilde yayın üç biçimde yapılmıştır (Tütengil 1967, Ertuğ 1985:76). 1. Tümüyle yabancı dilde yayınlananlar: *Spectator Oriental*, *Levant Herald*, *Intelligent Blatt*, *Hamidiye*, *Le Monitor Ottoman*, (Giritli, 1985: 133-). 2. Türkçe gazetelerin yabancı dilde eki olarak çıkanlar: (*Osmanlı*), *Takvim-i Vekayi*'nin Arapça, Rumca, Ermenice nüshaları: Meşveret. 3. Kimi sütunlarında Batı dillerinde özetler sunan gazeteler : *Muhbir*.

Türkçülük akımını başlatan *Jön Türkler* bile 95 Türkçe gazete yanında , 8 Arapça, 12 Fransızca, 1 İspanyolca gazete yayınlamışlar, (Gerçek, 1985). Osmanlı topraklarında basılan gazete ve dergilerin üçte ikisi Fransızca, ya da Türkçe-Fransızca yayınlanmıştır. İstanbulda çıkan gazetelerin yayın dili durumu belli yıllara göre şöyledir, (Groc-Çağlar, 1985)¹⁰².

O ölçüde yaygınlığına karşın Fransızca basın, baskı sonucu, 1878'den sonra ekinsel alana kaymıştır, (Groc, 1985:68-). 1905'te İstanbul halkı türlü dillerdeki yerli gazeteler yanında doğrudan 145 Fransız, 34 Alman, 14 Avusturya, 4 Belçika gazete ve dergisini okumayı yeğlemekteydi. Makedon

¹⁰¹ Gazete ve Dergilerin Toplam Baskı Sayıları

Dili	Gazete	Dergi
Türkçe	32.000	10.000
Fransızca/İngilizce	20.000	5.000
Yunanca	17.000	
Ermenice	10.000	

¹⁰² Yıl Osmanlıca Fransızca

Yıl	Osmanlıca	Fransızca
1850	2	51
1864	8	2
1876	13	11
1886	9	8
1896	16	40
1902	20	30
1905	12	27
1908		94
1925	62	16

ya, Lübnan, Suriye, Bağdat, Kudüs, vd. yerlerde halkın her kesimine Fransızca seslenilmekteydi. Türkçe gazetecilik, baskı ve okur-yazar azlığından olacak, çok geri durumdaydı. İletişim yabancı dillerin tekeline bırakılmıştı. Fransızca kullanılması halkı dışladığından, yönetim açısından o kadar sakınca yaratmıyor olabilir. Basın-yayın dilinin o ölçüde yabancılaşması da eklenince, o dönemde Osmanlı dilinin özleşerek Türkçeye dönüşmesi öyle kolay gerçekleştirilebilecek bir iş değildi. Üstelik Türk ayrımcılığını körükleyeceği için sürekli baskı altında tutuluyordu. Nitekim Fransızca politik ağırlığını kaybedince, öteki milletler kendi iletişimlerini, gazete sayılarından da izleneceği gibi, kendi dillerinde sağlamışlardı.

Özellikle 1860 sonrasında giderek gelişen Türkçülük akımıyla birlikte Türkçeleşmeye en büyük katkıyı gene de günlük yayın organları sağlamışlardır. Onca ayrılıkçı akım ve dış destek karşısında ister istemez haber ve yorumların okur-yazar %10 kesim tarafından okunup anlaşılması için açık bir dil kullanmak 'zorunluydu'¹⁰³. Tanzimat döneminde *Şinasi*, *Namık Kemal*¹⁰⁴, *Ali Süavi*¹⁰⁵, *Ziya Paşa*¹⁰⁶, *Münif Paşa* ve başkaları yanında en önemli katkıyı ve etkiyi sağlayan *Ahmet Mithat Efendi* oldu, (Levend, 113-148). O dönemde yabancı bankalar aracılığıyla yabancı şirket ya da hükümetten, Osmanlı hükümetinden para almak, gazete sahipleri için, bir gazetenin tıpkı satış gibi, ilan gibi olağan gelir kaynaklarından biri sayılıyormuş, (İlal 1989:58).

Levend, (1965:38-39)'da şöyle diyor: “*Dilde sadeleşmeyi (Arapça, Farsça tamlamaları, sıfatları, yabancı eş-anlamlıları, yabancı eril/dişil/ çoğul biçimlerini kullanmamayı) toplum kalkınmasında ilk aşama olarak ileri süren Tanzimat yazarlarıdır. Halkı bilgisizlikten kurtarmak, dinini, dünya*

¹⁰³ *Şinasi*'nin *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesi (1860, sayı 1)'den “...*Bütün halkın kolaylıkla anlaya bileceği yolda iş bu gazeteyi kaleme almak gerekli görüldüğü dahi, yeri gelmişken şimdiden hatırlatılır*, (Cevdet Kudret, 1986:104); daha sonra 1862 tek başına çıkardığı *Tasvir-i Efkar* gazetesinde dil sorunu daha geniş olarak işlenir, (Öksüz 1996:16-).

¹⁰⁴ Namık Kemal halk için yazdığı tiyatro metinlerinde (Örn. Vatan Yahut Silistre'de) sade, doğal bir konuşma dili kullanmıştır.

¹⁰⁵ Ali Süavi *Muhbir*'de (1867) “Gazete havass (soylular) için değil avam (halk) içindir. Avam anlamadıktan sonra neye yarar; okuyucuya açık ve sade bir dille hitap etmenin gerekli. ... giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede (düzeyde) iş bu gazeteyi kaleme almak mültezem (gerekli) olduğu ...”, diyor (Öksüz, 16).

¹⁰⁶ Ziya Paşa (1868:Şiir-ü İnşa)'ya göre “... Veysi, Nergisi vb. ele alınsa içle rinde üçte bir Türkçe kelime bulunmaz. ...evvela Türkçe imla bilinmelidir; halbuki en güç şey budur. Saniyen Arabi ve Farisi imla bilmek lazımdır. Salisen devlet dairelerin den birinde senelerce çalışmak lazımdır”, (Öksüz, 20) .

sını, yurdunu ve ulusunu tanıyabilecek hale getirmek gerekiyordu. Halbuki yazı dili bu işi kolayca sağlayabilecek durumda değildi. Bu işe ilk girişen reissülküttap ve bir şair olan Akif Paşa (1787-1845) olmuştu. Namık Kemal, gülünç yönlerini belirterek eski edebiyatı yıkmaya çalışırken, Ali Süavi, Ahmet Mithat, Şemsettin Sami¹⁰⁷ dil davasını çeşitli yönleriyle ele almıştı.... Davayı sistemli olarak savunan Şemsettin Sami'dir. Romanları , tarihleri, türlü yazıları ve eleştirileriyle halka yaymaya çalışan da Ahmet Mithat olmuştur"¹⁰⁸.

El yazması kitaplar gibi, matbaada (1726-) basılan kitaplar da olağan gelirli kimselerin alamıyacağı ölçüde pahalı olduğundan, ve okur-yazar olan kimselerin azlığından dolayı bu yolla dil özleşmesine katkıdan pek söz edile mese gerek. O yüzden halkın dilini benimseyen gazetelerin çabalarını, okul larda yapılan öğretimle birlikte en önemli katkılar olarak anmak yerinde olur. Cepheden cepheye koşmak zorunda kalan, göçler ve nüfus kaydırmala rıyla yerlerinden edilen Türkler için, gazete ve dergi dışında, (o da ancak 1908'den sonra,) izlenecek yayın bulunmamaktaydı. Doğrusu sadeleşmeye en büyük katkı gazetelerden gelmişti.

2.3.4.2.4. Bilim Dili

Bilim dili, türlü bilimsel araştırma ile bulguların söze dökülmesinde başvurulan anlatım biçimi demektir. Bu dilsel seçim kendini en açık biçimde terimlerde, biraz da sözcüklerarası ilişkiler ile sözdiziminde belli eder. Bilimsel araştırmalarda üretilen kavramları taşıyan sözcüklerin türetilmesi pek kolay olmasa da bunun için türlü yollar geliştirilmiştir. Türklerde bilim, yabancı bir dille eğitim sonucu aktarmaya dayalı ve çeviriye bağımlı kalmış, Türkçenin bilimsel açıdan işlenmesi gecikmiştir. Kullanılan bilim dilleri tarihsel dönemlere göre kabaca şunlar olmuştur.

¹⁰⁷ Türkçeden çıkarılacak sözcükler için: "Türkçeleri bulunan ve konuşma dilinde kullanılmayan kelimelerdir", diyor. Konuşma diline girmiş olan sözcükleri Türkçeleşmiş kabul eder, (Öksüz,25).

¹⁰⁸ Basiret 1871, sayı 639: "*Ehemmiyetli bir Layiha*"dan... "*Arapça ve Farsçanın ne kadar izafetleri (tamlamaları) ve ne kadar sıfatları varsa kaldırıversek ...*". Dağarcık 1871, sayı 1'den "*Osmanlıcanın Islahı*": "... eril/dişiller, ve tekil/çoğullar... atılsa, ... Türkçe karşılığı olanların yerine Arapça ve Farsça söz kullanılmasa ..." (Cevdet Kudret 1962.).

Ancak 1881 (*Terceman-ı Hakikat*, sayı 112)'de: "*Halâ va esefa ki , biz şimdiki halde bir lisan dilencisiyiz. Gah Arabların gah Acemlerin ve hele şimdi de Frenklerin kapılarını çalarak lafızca, kavaidce sadaka-i marifetini dileniyoruz...*" diyor, (Levend, 1972:129). Bugün de bunun ne kadar uzağındayız , belli değil. (sayı 120'den). İşte bu dilencilik rezaletinden kurtulmak için, kendi dilimizin düzeltilmesini yine kendi dilimiz içinde aramayı diliyoruz", (Cevdet Kudret, 1986:103).

	-930-	1773-	1865-	1928-	1982-
<i>Türkçe</i>	-	-	-	+	±
<i>Osmanlıca</i>	-	+	+	-	-
<i>Arapça</i>	+	+	+	-	-
<i>Fransızca</i>	-	+	+	-	±
<i>İngilizce</i>	-	-	+	+	+
<i>Almanca</i>	-	-	-	?	?

Medresede öğretim metinlerinin dili Arapça olduğu için, Osmanlılar bilimi de Arapça terimlerle öğrenmişler, Türkçe bilim yapmaya gerek bile duymamışlardır. Bilimsel metinler ya Arapça yazılmış, veya çevrilirken Arap ça terimlerle aktarılmıştır.

Mektepler döneminde (1773-1918) ise, Batı dilleri de, özellikle Fransızca öğretim dili olarak kullanılmaya başlanmış, Türkçe yeni terimler yapmak yerine, bu kez bir yandan Arapça köklerden yeni terimler ve açımalar üretilirken, öte yandan çok sayıda Fransızca terim, gerek Fransızca öğretim gerekse da o dilden yapılan çeviriler yoluyla Türkçeye girmiştir. Türkçüler, Türkçeden yeni sözcük üretme konusunda çok deneyimsiz olup çok ürkek davranmışlar, milli uyanışa aykırı olarak bilim ve teknik terimlerini bizim için klasik iki dil sayılan Arapça ile Farsçadan sözcük üretme yoluyla karşılamayı sürdürmüşlerdir. Bu ise, ulusal ve çağdaş uyanışımıza aykırı bir anlayıştı, (Banguoğlu, 1945:51). O yüzden Türkçülük ne bilim diline girebildi ne de devlet diline. Bu tutum yüzünden bugün gerek yönetim gerekse bilim dili bir türlü yeterince özleşemiyor.

Banguoğlu'na (1945:55) bakarsanız, her ne kadar “*Yeni Lisan*” (1911-) akımının yazarlara (*konuştüğünüz gibi yazın, yabancı eşanlamlıları atın, yabancı tamlamaları çözün, yabancı çoğul biçimlerini kullanmayın* gibi) önerilerine kısa sürede uyulmuş, 1928 sonunda uygulamaya giren “*Yazı Devrimi*” ile günlük gazete, öykü, roman, şiir dili giderek Türkçeleşmiş ise de, terim sorunlarının çözümüne dayanan öğretim ve bilim dili, yasa dili, yönetim dili öylece kalmıştı. O alana 1936’dan sonra daha kararlı ve yoğun biçimde el atıldı. Ne var ki “*yetişmiş bir aydının, hele bir bilim adamının belleğindeki terim düzenini değiştirmek, onun içine gömüldüğü kavramlar evrenini allak bullak etmek*” olduğu için, bilimle uğraşanlar, daha doğrusu bilimi yarım yamalak aktaranlar o türlü çalışmalara yanaşmamışlar, o işe gönül verenlerin sayısı pek az kalmış. Gerek MEB Talim ve Terbiye Dairesi, gerekse yükseköğretim kurumları, özleştirmenin çoğunluk karşısına geçmişlerdir. O yüzden Türkçe terim türetimi yetersiz kalmış. Yabancıdille öğretim 1982 sonrasında yaygınlaşınca, Türkçe özellikle İngilizceden akan terimlerin yoğun baskısı altına girmiştir. Üniversite öğretimi ile lisans-üstü tezlerin yazınında Türkçe yeterince işlenememiştir. Bilimin yanında dilini de

devşirenlere ne Sosyal Bilimler yönetimi, ne de başkaları (kuruluşu taa 1453 yılına kadar uzatılan İstanbul Üniversitesinde bile tepki göstermediği için,) denetim de yapılamamaktadır.

Küyel (1978:167)'de örneğin “*zaviyetan-ı mütekabiletan-ı dahiletan*” yerine “*iki iç-ters aç*” kullanmak Türkçeyi çağdaş bilim dili yapmaz, yalnızca özleştirmeye yarar diyor, doğrudur. Ancak bir bilim dili olma, ya da bilimi anadile devşirmenin ilk aşaması sayılır. Elbette, Türkçede bilim yapılmadan bu dil nasıl bilim dili olur ! Suç dilde değil, bilim yapılamamasında. Öylesine düzenli bir yapısı olan bir dilde bilim yapamayanlar başka bir dilde mi bilim yapacaklar ! Medresenin benimsediği “*nakilci*” geleneğin ötesine geçilip *aydın* olamadıkça, bilim nasıl yapılır! Bilim yapamayan çok iyi bir çevirmen değilse, onu nasıl aktarabilir? Olası değil.

ÖSYM'nin belirlediği, (çoğu ders-dışı kitap okumayan) en yetenekli lere yabancidille öğretim yapılan bir ülkede Türkçenin bilim dili olarak işlenmesine en büyük engel yaratılmaktadır. O kurumlardaki iletişim, tıpkı Osmanlı bilim çevresi gibi, neredeyse yarı İngilizce yarı Türkçe olan karma bir dile yeterince işlenmemiş bir bilişe bağlanmıştır.

2.4. Dil/ekin-aşırı İletişim : Çeviri

Çeviri etkinliğini ikiye ayırmak gerekir: din ve ekin amaçlı çeviri, yönetim amaçlı çeviri. Sözlü kültür evresinden kalma içerik aktarımı biçiminin de yapılan çeviriler ancak halk yazın örnekleri: masallar ve destanlar olabilir. Kimliği belirli çeviri ise yazılı metinlerde saklıdır. Öyleyse çeviriyi yazılı ekin döneminin bir etkinliği olarak incelemek zorunludur.

Ülken (1935:18)'de açıklandığı gibi, “uyaniş” devirlerinde yaratıcılık gücünü sağlayan çeviriler olmuştur. Özgün olduğu uzun süre ileri sürülen eski Grek uygarlığının gerçek kaynağı Sümerler (İ.Ö.3500) ile öteki Anadolu ve Ortadoğu uygarlıklarıydı. Bu uygarlıkların yaratıları sonradan Grekçe'ye aktarılmıştı.

İslam dünyasında çeviri çalışmaları daha önceki dönemlere uzanıyor sa da tanınmış en eski İslam çeviri okulu **Beytülhikme** (*felsefe evi*), Abbasi halifesi Me'mun tarafından 830 yılında Bağdatta kurulmuştu. Fetihlerde toplanan, satın alınan, özel olarak getirilen kitaplar için saray içinde ayrılan yer genişleyerek, **Me'mun** zamanında neredeyse Ortaçağın bir ilimler akademisi kimliğine kavuşmuş; orası en zengin kütüphane ve bilimsel araştırmaların en verimli merkezi olmuş. İslamın üstünlüğünü göstermek için, çevre ekinleri çok iyi tanımak gerekiyordu; özellikle eski Grek uygarlığından yapılan çeviriler onu sağladı¹⁰⁹.

¹⁰⁹ Orada yazarlar, çevirmenler, katipler, çoğaltıcılar, çizimciler, ile ciltçiler bulunuyordu. Bir zamanlar Beytülhikme'de *Arapça* yazan veya *Grekçeden Arapça* ya çeviren 47, *Farsçadan Arapçaya* çeviren 16, *Sanskritçeden Arapçaya* çeviren

2.4.1. Ekinsel Çeviri

İlk Türkçe yazın kaynakları yabancı dillerden yapılan çevirilerdi. Açık çeviri örnekleri Uygurlar döneminden başlar. O çeviriler, Türklerin benimsedikleri Budizm (-VII yy.), Maniteizm (762-), Nasturilik (VII.yy) gibi dinlerle ilgiliydi. Türklerin İslam Dinini anlamaları da çevirilerle sağlanmıştı. Arapça yapıtlar, özellikle Osmanlılar döneminde, önemli kişiler adına, ya da herkes anlasın diye, kimi zaman olduğu gibi, kimilerine de çevirmenlerce birşeyler katılarak Türkçeye aktarılmıştı. Türkçe yazılan kimi yapıtlar ise, değişik kitaplardan derlenmiş çevirilerle oluşturulmuştu, (Adivar,1939:20, 80). Fatihin de İncili Arapçaya çevirttiği o çeviri çalışmaları II. Beyazıt zamanına kadar sürer. Ortaçağ Arap kültürünü yansıtan o çevirilerle Türklerin Ortaçağının XVIII. yy.'ın sonuna kadar uzadığı ileri sürülmektedir¹¹⁰.

Türkçeye yapılan çevirilerin ya önsözünde ya da sonsözünde, örneğin Hacı Paşanın çevirdiği Teşbil (1417) önsözünde olduğu gibi, “ *herkesin anlamasını sağlamak için*” Türkçe’ye çevrildiği açıklanarak özür dilenmektedir, (Adivar, s.2,24). Oysa, gerek kuruluşunda (XIII- XVI), gerekse çöküş evresinde (XVIII-XIX) Osmanlı İmparatorluğunun yaşamı çeviriye ve çevirciye bağlıydı, (Dino,1978:108). O çeviriler çokçası medrese öğrencilerine dönük olarak ya, özellikle Kur’an çevirilerinde olduğu gibi, sözcüğü sözcüğüne ve satır arasında verilmiş, ya da Osmanlıca düz metin olarak düzenlenmiştir. İlk zamanlarda Padişah ya da üst-düzey yöneticiler, beyler adına yapılan el yazması çeviriler, daha sonra matbaanın da bulunmasıyla, genel o kura ciltler olarak yayınlanmıştı. Ansiklopedik yapıtlara Osmanlı padişahları çok önem verdiği için o tür metinler birçok kez Türkçeye çevrilmişlerdi.

Örne de bu çeviriler, Osmanlı döneminde Arapça ve Farsçadan aşırı ölçüde sözcük devşirilmesine neden olmuş, bu eğilim ondan sonra da sürek Osmanlı Türkçesi üç dilden karma, neredeyse halka yabancı bir dile dönüşmüştü. **Tercüme Odası** (1821-) kurulup bu kez Batı dillerinden, özellikle Fransızca’dan halka dönük çeviriler yapılmağa başlandıktan (1860-) sonra, ters yönde bir uygulamayla Türkçe yerine bu kez Arapça ve Farsçadan o dillerde bulunmayan yeni sözcükler türetme yoluna sapılmıştır (Dino,1978:

3 çevirmen bulunuyormuş. **Me’mun** yalnızca Grekçeden yapılan çevirilere 300.000 dinar harcamış. Yapılan çeviriler altın tozuyla tartılarak ücret ödeniyormuş. O akademi 500 yıl süreyle çalışmış. Selçuklu veziri **Nizam-ül Mülk**’ün (? herhalde sünni inancıyla aykırı yorumların güçlenmesini engellemek için) kapattığı bildirilen bu akademi 1258 yılında Moğollar (**Hulagu**) tarafından yıkılıp yakılmış. **Tunus-Kayrevan**’da kurulan bir başka merkez 800-909 arasında **Ağlebibi Devleti** zamanında çalışmış; yıkılınca da çevirmenler oradan Endülüs’e, Kurtuba’ya geçmişler, (Kaşa, 1992).

¹¹⁰ Halkın o çevirileri okuduğu düşünülmemeli. Okur-yazar olmayan açıısından yazı dili ürünü çeviriler söz diline yorumla aktarıldılar.

108). Ancak, çeviri çalışmalarında en önemli evre III. Ahmet (1703-1730) dönemidir. Ünlü sadrazamı Damat İbrahim Paşa'nın girişimleriyle kimi tarih kitaplarını Türkçeye çevirmekle görevli 25 kişilik bir çeviri kurulu oluşturulur. Ne var ki yapılan çeviriler gelişigüzel seçilir, (Ülken 1935:199). Osmanlı toplumunun özellikle çoğunluğu okur-yazar olmayan Türk kesimi, Batıdaki ilerlemelere XIX. yüzyılın ortalarına kadar kapalı kalır.

Batı dillerinden çeviriler 1859'da **Telemaque**'ın çevirisiyle başlar. O dönemde herkes Fransızca öğrenmek için kullandığı, çoğunlukla dili kolay anlaşılır macera romanlarını çevirip bastırır (Timur 1991:20). O dönemdeki metin seçimini belli bir düzene, izlenceye bağlı saymak yanlış olur.

2.4. 2. Yönetim-amaçlı Çeviri

Selçuklular, Batı ile ilişkilerinde Rumca (Roma dili) kullanmışlardı. Bu geleneği sürdüren Osmanlıların Doğu ile olan ilişkilerinde, Araplar ile Farslara gönderilen yazılar çoğunluk Arapça ve Farsça yazılıyordu. Batı ile kurulan ilişkilerde, Balkanlar Osmanlı yönetimine girdikten sonra, *Rumca*, *Sırpça*, *Boşnakça*, *Macarca* ve *İtalyanca* yazılar çoktur. Az sayıda *Latince*, *Ermenice* ve *Almanca* belgeyle de karşılaşılır. Örneğin Budin beyler beyi ile Viyana sarayı arasındaki yazışma 1554'ten sonra *Macarca* yapılmıştı, (Gök bilgin, 1979:28-). Selçuklu ve öteki Türk devletleri, yönetimin alt kadrosunda yerlileri kullandıkları için, çevirmenlik bir sorun olarak belirmemişti.

Ancak, Osmanlı döneminde bu etkinlik bir meslek olarak yönetim içinde yerini aldı. Atanan kimseler, çevirmenlikten başka, Müslüman olmayan Osmanlı yurttaşlarının vergilerini ödeyip ödemediklerini de denetler, gerekirse o vergileri toplardı¹¹¹. Daha XIV. yüzyılda Osmanlılarda çevirmenlik vardı¹¹². Uzun süre bu göreve müslümanlığı kabul etmiş olan *İtalyan*, *Polonyalı*, *Alman*, *Macar*, *Rum*, *Musevi* asıllı kimseler atanmıştı. Girit seferinden sonra (1669-) *Panayoti Nicoussios Mamanos* adlı bir Rum baş-çevirmenliğe atanmış, ondan sonra Fenerli Rumlar, Osmanlı Devleti'nin divan tercümanlığını (dışişlerini) tekellerine almışlardı. Patrikhanenin açtığı bir okulda, yetenekli Rum çocuklarına Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca öğretilerek tercümanlıktaki Rum tekeli kurumlaştı, (Uzunçarşılı, 1984:71-;Ergin, 1977:739-).

¹¹¹ O nedenle “dragoman” > “tercüman” sözcüğü ile “çevirmen” sözcüğü eş anlamlı sayılmamalı.

¹¹² Divan-ı Hümayun kalemi dışında reissülküttaba bağlı olmayan çevirmenler de Saraydaki divanda görev yapıyorlardı. Sadrazam divanının önemsizleşmesi, Babıalının yıldızının parlamasıyla öteki görevliler gibi çevirmenler de Babıaliye taşındılar. Reissülküttabın dışişlerinden sorumlu bakan kimliği güçlenince, çevirmenler de ona bağlı görevliler sayılmağa başladılar. O çevirmenlik başlangıçta yabancı ülkelerde doğmuş kimselerin elinde iken, 17.yy.dan 1821'e kadar İstanbullu Rum ailelerin tekeline geçti (Findley, 67-).

Osmanlı döneminde çevirmenleri inceleyen bugünkü yazılar “*tercüman*”, “*dragoman*” ve “*dil oğlanları*” terimlerini tanımlamaksızın kullanıyorlar. Oysa “*dragoman*” ya da tercüman sözcüğü çok anlamlı: 1) bir zamanlar yönetimin dış ilişkilerini kuran, yürüten kişi, elçi, 2) yabancı tüccar gezginler için (turiſt) gezdirici, 3) azınlıklardan vergileri toplayan kişi, 4) 18. yüzyılda ithal vergisi indiriminden yararlanan yerli azınlık tüccar / hayali tercüman. Ona karşılık “*dil oğlanı*” da iki anlamlı: 1) Ortadoğu dillerini Arapça, Farsça, Osmanlıca öğrenen dil öğrencisi, 2) çeviri işlerini yapan çevirmen. Doğu metinlerini ilk çevirenler, tercümanlığı meslek seçtiği için bunlar üzerinde çalışan “*dil oğlanları*”dır, (YK 1995:95).

Orhonlu (1971)’e göre Osmanlılarda çevirmenlik kurumu şöyle bölünüyordu: 1) *Divan çevirmenliği*, 2) *eyalet çevirmenliği*, 3) *yabancı elçi ve konsolos çevirmenliği*. 4) XVIII. yüzyılda onlara bir de ordu eğitim kurumlarında çalışan yabancı uzman ve *eğitimcilere çevirmenlik* yapanlar eklenmişti. 1820 yılına kadar Osmanlı dışişlerini reissülcütlükler yerine, Bab-ı Ali’deki Divan tercümanı olan azınlıklar, özellikle Rumlar yürütmüştü. Divan tercümanlığı karşılığında XVIII. yüzyıl başında bu kimselere Eflak ve Boğdan voyvodalığı verilmiş, onların 8 dil oğlanı (çevirmen), 12 memur çalıştırmaları yönetimce kabul edilmişti. Divan tercümanının görevi, sadrazamın dışişleriyle ilgili görüşmelerinde metinleri Türkçeye, yanıtları da ilgili dillere çevirmektir, (Uzunçarşılı 1984:55-56,71-76,289-317).

Arapça ve Türkçe yazılar doğrudan sadrazama giderdi¹¹³. Çevirmen her türlü açık, gizli dış ilişkiyi bilir, elçiliklerle konuşur, sadrazama rapor verir. XVIII.yy.’ın ikinci yarısından sonra yabancı ülkelerin çıkarlarına uygun davranışlarından dolayı III. Selim ve II Mahmut zamanında müslümanlar ile tarafsız Rumlardan yararlanılmış, 1821’de açılan *Tercüme Kalemî* iş yoğunluğu çok artınca 1832 yılında, devletin gerek duyduğu çevirmenleri, Fransızca-bilir bürokratları yetiştirmek üzere o günkü “*Tercüme Odası*”na

¹¹³ 18.yy. sonlarında tercüman, Babıaliye gönderilen bütünü çevirisiz belgelerin çevirilerini yapmakla görevliydi. Resmi görüşmelerde söylenenlerin padişaha/sadrazama çevirisini yapıyordu. Çalışma oturumlarında reissülcütlüğün sözlerini yabancıyla çeviriyordu. Ayrıca böyle toplantıların yazılı raporlarını hazırlıyordu. Avrupalı diplomatlara resmi davet çağrısı yapacak tek Osmanlı memuruydu. Özetle, diplomatik işlerin yönetiminde reissülcütlükten sonra gelen en önemli memurdu. 1764 yılında tercümanın 8 yardımcısı vardı, iş çok sıkıntılı idi. O dönemde üç yabancıdili bilen müslüman varsa da, bu imansız işi kabul etmiyordu. 17. yy.’da tercümanlığı eline geçiren Rum tüccar aristokrasisi onu Osmanlı İmparatorluk düzeni içinde güç elde etmek için kullanıyorlardı. Bu görev İstanbul-Fener’lilere zenginliklerini arttıracak ek olanaklar sağladı. Devletin gizli işlerinde görev almaları onların işini özellikle tehlikeli yaptı, (Findley 68-80).

dönüşmüştü. Reissülküttabın dairesi 1836 yılında *Hariciye Nezareti* (Dışişleri Bakanlığı) olunca bu oda da ona katıldı.

Yabancı elçilik çevirmenlerini başlangıçta Devlet atamakta iken, iş yoğunluğu çok artıp da o gereği karşılayamaz duruma gelince, elçiliklerin kendi çevirmenlerini atamalarına izin verilmişti. Sözelimi 1574 yılında Fransız elçiliğinde 3, Venedik elçiliğinde 6 çevirmen çalışırken, 1610 yılında bu sayı 13'e yükselmisti. Venedik 1551'de 6, 1640'ta ise 13 çevirmen kullanıyordu. Fransa, 1629'da "*Sen Lui*", 1775'te ise "*Sen Jorj*" dil oğlanları (çevirmen) okulunu kurarak, İngiltere ise *Levant şirketi* (1581-) aracılığıyla Oxford *Gloucester College*'a yerli Rum çocuklarını göndererek çevirmen yetiştirmeyi denemişler¹¹⁴, başarılı olamayınca da yerli reayadan (vergi veren Hristiyan halk) Osmanlı yurttaşlarını kullanmışlardı (Ergin 1977, Polvan 1952; Lewis, 1982:78-81). Osmanlılar tercümanları Fener'li Rumlar dan seçerken, Avrupa devletleri Galata Latin kökenli (Navoni, Grillo, Oliveri, Fonetti,...) gibi katolik aile çocuklarını dil oğlanı olarak eğittiler

¹¹⁴ Bağış (1983)'te anlatıldığına göre, "*beratlı*" (izin belgeli) tüccar sınıfının doğuşunda gerek kapitülasyonların, gerekse elçilik ve konsolos çevirmenliğinin önemli payı vardı. 1675'te İngiltere'ye, 1680'de Hollanda'ya, 1740'ta Fransa'ya verilen ticaret yapma ayrıcalıklarıyla elçilik ve konsolosluk çevirmenlerine de, tıpkı yabancı Hristiyan tüccarlara verilmiş olan haklar tanınmış, onlara ticari amaçlarla alım-satım izni verilmişti. Çevirmeni seçen elçi de böylece saygınlık kazanmış; elçiler bir yandan elçiliğe ayrılan *çevirmenlik belgelerini*, '*yol emri*' ve '*patent*' izinlerini satarak, öte yandan hayali adlar uydurmak yoluyla çevirmen sayısını arttırarak hatırı sayılır gelir elde etmişlerdi. XVIII. yüzyıl da İngiliz ve Fransız elçiliklerine 40'ar çevirmenlik verildiğine göre, bunlara ikişer de menur eklenince 120'şer izin belgesi sattıkları anlaşılır. 1781'den sonra Rusya, Eflak ve Boğdan'da onbinlerce böyle belge dağıtmıştı. Örneğin 1802'de denetlenen 38 Rum reayadan yalnızca 2-3'nün çevirmenlik belgesi, geri kalanının ise yalnızca '*yol emri*' (seyahat izni) bulunduğu görülmüştü. Bu dönemde ve XIX.yy'da bir Fransız gözlemci, (Timur, 1991: 17): '*yabancı bir elçi Pera'da kral gibidir*', demekle durumu açıklıyordu. 1730 dolaylarında yabancı ülke lerin izin belgeli (beratlı) çevirmen sayılarını Uzunçarşılı (1984 : 314-317) şöyle vermektedir.

<u>Ülke</u>	<u>İstanbulda</u>	<u>Vilayetlerde</u>	<u>Toplam</u>
Fransa	13	39	52
İngiltere	16	34	50
İsveç	7	27	34
Hollanda	9	23	32
İki Sicilya	9	12	21
Avusturya	-	17	17
Venedik	-	12	12
Danimarka	1	11	11
Dubrovnik	3	4	7

(Yapı Kredi 1995:17). Yabancı tüccarın vergi yükü %5'ten %3'e düşürülünce, elçi ve konsolosluk çevirmenleri de benzer indirimden yararlanabilecekleri için, o görev çok çekici bir duruma gelmişti. Ticari ilişkilerin bulunmadığı yerlerde bile konsolosluklar açarak buralara çevirmen atamışlardı. Böylece atanan çevirmenler: dil bilgilerine, elçilikte ya da atandıkları yerlerde bulunup bulunmadıklarına, hatta verilen belgeleri okuyabilecek durumda olup olmadıklarına bakılmaksızın, yalnızca vergi indiriminden yararlanarak, istedikleri yerlerde kendi ticari ilişkilerini yürütmüşlerdi.

Çevirmen yetiştirilmek üzere 1670-1700 yılları arasında Fransadan 9-10 yaşlarında 40'tan fazla dil oğlanı İstanbula getirilir¹¹⁵. Başarılı öğretim yapılamadığından, bu kez *Cizvit* papazlarının Pariste açtıkları *Louis-le-Grand* okuluna 9-10 yaşlarında *Ermeni, Rum, Maruni, Mısır'lı kipti ve İtalyan* öğrenciler alınıp yetiştirilir. Ancak o gençler de çevirmenlik yapmaya rak ticarete atılırlar¹¹⁶. 1721'de okula artık Fransız tüccar ve çevirmen (dragoman) çocukları arasından 10 öğrenci alınması kararlaştırılır.

Paristeki okulda Türkçe, Arapça, güzel yazı dersleri verilir; sözlü anlatımı geliştirmek için o öğrenciler İstanbula gönderilirdi. Böylece çevirmen aileler türedi. 1721-1779 yılları arasında bu yolla 124 öğrenci (17 *Fonton*, 10 *Fonetti*, 5 *Deval*, 4 *Adanson*,...) yetişmişti. 1795'te Pariste bir *Doğu Dille*

¹¹⁵ İlk başta Kapüsen rahiplerin yönettiği okul bugünkü Hollanda konsololuğunun arkasında bir bina idi. Dil Oğlanları Pera'dan hiç ayrılmazlardı. Türkçeleri biraz ilerlemiş olanlar Ramazanlarda kahvehanelere gidip meddahları dinlerlermiş. Hiç kimse onlar kadar temiz giyinmezmiş. Tüm tercümanlar içte kırmızı saten, onun üzerine İngiliz kumaşından mavi bir elbise, beyaz bir atkı, ve sarı pabuç giyerlermiş. 1806'dan sonra bu kıyafet zorunlu kılınmış (YK, 1995). Tercümanlar Fransız elçiliğine yakın Bereket Mahallesi'nde otururlarmış.

¹¹⁶ Yabancı elçiliklerin yolsuzluklarıyla uğraşan Osmanlı yönetimi, özellikle III.Selim, onların iç piyasada yabancı simsarlığına son vermek için bu kimselere Avrupa ülkeleriyle doğrudan ticaret yapma ayrıcalığını tanıyıp onları '*Avrupa tüccarı*' yaparak bu soruna bir çözüm getirmeye çalışmış, Avrupa ülkelerinde sürekli elçilikler, limanlarda konsolosluklar açıp buralara ister istemez müslüman olmaları, özellikle Rumları atamıştı. Sürekli olarak Avrupa devletleri korumasına sığınmış olan bu tüccarların sayıları 1815'te 412 olup, bu sayı 1835'te 1344'e ulaşmıştı. II.Mahmut onlara karşı '*hayriye tüccarı*' adı altında, Müslüman tüccarlara da aynı hakları tanımışsa da başarı sağlanamamıştı. XVIII. yüzyılda Osmanlı ekonomisi yavaş yavaş Avrupa ekonomisine bağımlı duruma gelip yerli lonca sanayii çökerken, Osmanlı vatandaşı olan *Rum, Yahudi, Ermeni* tüccarlara, belgeli çevirmenlik kurumunun soysuzlaştırılması sonucunda, bu kimseler ayrıcalıklı bir duruma sokulmuş, böylece ülkenin dış ticareti tümüyle, Müslüman olmayan azınlıkların eline geçmişti (Bağış, 1983).

ri Okulu açılınca, 1831'den sonra çevirmen olmak için artık bu okulun diploması aranır oldu, (C. Behar, 1987).

Tercümanlar diplomasının vazgeçilmez bir ögesi idi. İyi bir baş-tercümanın yardımı olmazsa elçinin bireysel yeteneklerinin görevini yerine getirmeye yetmiyeceği belirtiliyor. Fransız elçiliğinin 18. yy'da 6 sürekli tercümanı bulunmaktadır: elçinin yerine geçen baş-tercüman; gümrük, hukuk, denizcilik, Saray, davetler, ve vekalet işleri için birer tercüman.

2.4.3. Devşirme Yöneticiler ve Dil

Osmanlıların kuruluş yıllarından başlayarak Hıritiyan ulusların küçük yaştaki erkek çocuklarından pençik yasasına göre özenle devşirilip seçkin, ve birçoklarına göre Türk dilinde verilen eleyici bir eğitimle asker ve yönetici olarak yetiştirilen (Akkutay 1984), ya da alanında böylesine iyi yetiştirilmiş olup da din değiştirerek Osmanlı hizmetine giren bir kimseye **devşirme** denir. Onlarla ilgili olarak Ahmet Mithat (1871) şöyle demektedir: “*Ne yazık ki o zamanlar İran ve Arabistandan zorunlu olarak getirilen bilim adamı ve yazarlar, Arapça ve Farsçadan alınmasına gerek duyulan şeyleri Türkçeleştirmek şöyle dursun, belki Türkçemizi dahi elimizden alarak Arapça veya Farsçaya dönüştürmüşlerdir*”.Örneğin “Maarifname” yazarı Sinan Paşa'nın (xv.yy) 12 Arapça kitabına karşılık 3 Osmanlıca kitabı vardır¹¹⁷. Yöneten ile halk arasında, Karagöz oyunlarında da yansı tıldığı gibi, ekin sel iletişim kesik kaldığından, Türkçenin işlenmesi yoluna gidilmemiş, yine Ahmet Mithat (1871)'e göre *ne Türk, ne Arap, ne Fars'ın anlayamayacağı bir dil* yaratılmış, halk (*yönetimi anlayamaz olmuş* anlamın da) dilsiz bırakılmıştır¹¹⁸. XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında kimliğini yitirmiş, yabancı yorum ve çevirilerle ayakta kalabilen bir yönetim vardı.

¹¹⁷ Büyük Türk Klasikleri Ans. Cilt II: 270-71. Yine Adıvar (1939: 20) Hacı Paşanın (xv.yy) “Teşbil üş Şifa” (Sağlık Bilgisi) adlı kitabını *herkesin anlayabilmesi için Türkçe yazdığından dolayı özür dilemesi*, o zaman bilim dilinin Arapça'ya ne kadar sıkı sıkıya bağlı kaldığını göstermesi bakımından önemlidir”, diyor. Osmanlı döneminde devşirilen bir kişinin anadili Türkçeden başka bir dildi. Ona ikinci bir dil olarak günlük iletişime yetecek kadar, yaşam içinde, Türkçe öğretiliyordu. Okulda eğitim Arapça olduğu, kişi yeteneğine bağlı olarak yükseldiği için, bilim dili olarak Arapça, yazın dili olarak Farsça öne çıkarılıyordu. Giovius (1535) sarayda Türkçeden sonra Arapçanın ikinci, yeniçerilerin dili olan Slavca'nın ise en çok konuşulan üçüncü dil olduğunu belirtiyor.

¹¹⁸ Anadolu'ya giren her ulus eğitimde kendi dilini kullanmış olmasına karşın, her nedense Osmanlılar bunun tersini benimsemiş, kendilerinden önceki uygulama ve eğilimleri değiştirmeme yolunu seçmişler. Eyüboğlu'nun “Bizim Anadolu” (1956) adlı denemesinde de belirttiği gibi “*bu memleket bizim olduğu için bizim, fethettiğimiz için değil. Aramızda dışardan gelmeler çoğunlukta olsa bile- ki değil elbette- kaynaşmış halleşmiş hepsi* (Onuncu Yıl Marşı ... *İmtiyazsız, sınıfsız, kaynaş*

2.4.4. Yabancı Çevirmenler

Devşirmelerin yönettiği Osmanlı döneminde yönetim dilinin de devşirme-yoğun bir iletişim aracına dönüşmesinden daha doğal bir gelişme olmazdı. Osmanlı yönetimi çok dilli yabancılardan geniş ölçüde yararlanmıştı. Onlar arasında Deniz Mühendishanesinin kurulmasına yardım eden *Baron de Tott*, Hendesehaneyi kuran *Ahmet Bonneval Paşa*, Polonyalı soylu *Mustafa Celadettin Paşa* (Constantine Borzecki), Fransız Devriminden kaçıp aile siyle Osmanlı ülkesine sığındıktan sonra, bir süre Beyoğlu Belediye başkanlığı ile ardından ilk Washington elçiliği yapmış olan Blaque ailesinden *Edvard Blaque*,... sayılabilir. 1848'de Polonya ve Macaristandan gelen mültecilerin Osmanlı kültürü ile Türkçülük akımına katkıları küçümsenemez¹¹⁹ (B. Lewis, 1961; Küçük 1984). Osmanlı Dışişlerinde sözlük yazarı "Redhouse" da bir süre (1839-1853) çalışmış ve emekli olmuş.

2.4.5. Çevirmenlikte Milliyet Değişimi

Bilindiği gibi sadrazam ve reissülküttapa bağlı olarak çalışan Bab-ı Ali çevirmenliği devlet görevleri parayla satılmaya başlandıktan sonra, İstanbul-Fener'li zengin Rumların eline geçmişti. Ancak o kimseler Osmanlı Devletine sadık kalmak yerine, yabancı devletlerle işbirliği içine giriyorlardı. Örneğin 1787-1806 arasında çevirmen olan *Aleksander Ipsilanti* Eflak ve Boğ danda Ruslardan yana çalışmıştı. *Konstantin Moruzzi*, gizli bir mektubu çevirirken işine gelmeyen yerleri atlamıştı, (Ergin, 739-; Karpat, 91-). Son Rum çevirmen *Stavrakis Aristarchi* ise Mora isyanı ile ilgili örgütlenmenin içinde yer almıştı. Azınlıklardan olan çevirmenlerin genel tutumu Avrupalılardan yanaydı. İmparatorluğun en zayıf anında Yunanlılar Mora'da (ilk kez 1768,) ikinci kez (1820) isyan edince, bu olaylarla ilgili görülen Fener patriği ile Bab-ı Ali'deki rum çevirmen idam edilip dışişlerinde rum çevirmen tekeline son verildi. 1821 yılında Bab-ı Ali'de bir *Tercüme Kalemi* (yazı işleri) açılarak başına Askerî Mühendishane öğretmeni *Yahya Efendi* atandı. Onun 1823 yılında ölümünden sonra 1830'a kadar, yerine *Hoca İshak* getirildi, (Unat, 1964:80; Lewis, 1982:86-87).

Eskiden Latince ve İtalyanca yürütülen dış ilişkilerde XIX. yüzyılda Fransızca kullanıldı. O seçimde Fransız subaylarının askeri öğretmen olarak çalışmalarının, Rusya ile Avusturyanın da dış ilişkilerinde Fransızca kullanmalarının büyük payı vardı. 1831 yılında devlet, kendi politikasını dışarıya tanıtmak ve savunmak için Fransızca *Le Moniteur Ottoman* gazetesini çıkar

mış bir kütleyiz, 1933) . *Fetheden de biziz artık, fethedilen de. Eriten de biziz, eriyen de*". Bu yorum Berkes'in (1997) "Türk kimliği" yorumu ile örtüşüyor.

¹¹⁹ Onun kaynağı yabancidille eğitimdi. Türkçeyi işleyeceğine, ona karşı yıllarla savaşıyan yerli Türkoloji yüzünden *Tarih tekerrür ediyor*.

maya başladı. Böylece iş yoğunluğu artınca, Bab-ı Ali'deki *Tercüme kalemi* bir dil okulu olarak yeniden düzenlendi. 1821-1830 arası hiçbir diplomatik atama olmadı, 1832 yılında bu bölüm **Tercüme Odası**'na dönüştü. Orası yalnızca Fransızca ve Doğu dilleri öğretilen bir yer olarak kalmadı; Fransız diliyle Tarih ve Matematik dersleri de verildi. 1841 yılında buranın 41 öğretmeni bulunuyordu. Ona karşın yabancılil bilen Türklerin sayısı çok değildi. 1809 yılında İstanbul'a elçi gelen Canning'e göre Bab-ı Ali'de İngilizce ilişki kurulabilecek tek bir çevirmen bulunmuyordu, (Lewis, 1982:85). Charles White, 1844 yılında İstanbul'da 12 kadar eğitilmiş, yabancılil bilen Türk sayabiliyordu. Yabancılil bilen öteki kimseler ise, Hristiyan azınlıklar dandı, (Lewis, 1961: 86,102,,116,118).

. Daha III.Selim zamanında Avrupaya gönderilen elçiler, Rum çevirmenlerle birlikte, görevi Batı dillerini, özellikle Batı yaşamını ve Fransızca yı öğrenmek olan kâtipler götürmüşlerdi. Sürekli elçiliklerden Fransa (1797-1802) III. Selim, ötekiler II. Mahmut zamanında (1834-35) kurulmuştu. İlk kâtip olarak 1793'te Londraya giden Mahmut Raif Efendi sonradan reissül küttap oldu ve Fransızca çeşitli kitaplar yazdı. Onlardan ikisi İstanbulda basıldı, (Findley, 112). II. Mahmutun Avrupa başkentlerinde sürekli elçilikler kurarak karşılıklı diplomasiyi onaylamasıyla dışişleri bakanlığı resmen açıldı. Artık Fransızca yazışmaları "*Tahrirat-ı Hariciye Kalemi*" yapıyordu, (Findley, 158). Askeri okullara öğretmen yetiştirmek üzere dış ülkelere öğrenci gönderilmesine başlanmış, 1784'te Fransaya 30 öğrenci gönderilmesi ile ilgili bir anlaşma yapılmıştı, (Unat 1964). Yeni seçkinler artık ordudan ya da ulemadan değil, Tercüme Odası ile elçilik kâtipliklerinden geliyordu. İzleyen elli yıl içindeki yöneticilerin hepsi o kâtipliklerde görev yapmışlardı¹²⁰. Yalçın Küçük (1984:I,429) o değişimi: "*Türk aydını Tercüme Odasında doğmuştur*" biçiminde dile getirir. O bakımdan bugünkü yabancı adıyla "*Mütercim-Tercümanlık*" bölümlerinin *Türkiyede ilk örneği "Tercüme Odası"dır*, denilebilir.

¹²⁰ Tanzimat Döneminde yöneticiler yaptıkları işlerde yabancı elçiliklerden destek arıyorlar, güçlerini onlardan alıyorlardı. Örneğin 300'den fazla çiftliği bulunan, konağında 300'ün üzerinde hizmetli çalışan ve zamanında Avrupanın en zengin adamı olan Reşit Paşanın İngiliz yanlısı, *Ali* ve *Fuat* Paşaların Fransa yanlısı, *Mahmut Nedim* Paşanın Rus yanlısı ve Enver Paşanın Alman yanlısı olmaları gibi. Tanzimat Dönemi yöneticileri özel yaşamlarında genellikle Fransızca kullanıyorlarmış: Ali Paşa notlarını Fransızca tutuyor, mektuplarını Fransızca yazıyor, Fuat Paşa oğluna mektuplarını Fransızca yazmış. Tanzimat sonrasında dışişleri kendi iç yazışmalarını bile Fransızca yazıyormuş, (Küçük, II: 52). O dönem aydınlarının bir amacı da, bir yabancılili anadili gibi bilmek olmuştu, (Ataç: *Günce* 1953-55: 272). Son Osmanlı sadrazamı *Tevfik Paşa* da Tercüme Odasından yetişiyor; ve katipleri aracılığıyla oğluna yazdığı mektuplar Fransızca, (Küçük, II:473).

O dönemde elçiler ilişkilerin yürütülmesini baş çevirmenlere bırakıyorlardı. Eskiden padişah karşısında iki kat eğilen İstanbul yerli Rum ve Ermenilerinden olan çevirmenler paşalarla içli dışlı oluyor, onlarla yakın ilişkiler kuruyorlardı. Tek bir Osmanlıca sözcük bile bilmeyen elçiler, atanma mektubunu sunduktan sonra bütün işleri tercümanlara bırakıyorlardı. Yerel yönetimlere sözlü ya da yazılı iletileri ulaştıran, bunları çeviren, yorumlayan, verilen yanıtları aktaran, Padişaha örneğin Fransız uyruklular yararına emirler vermesi için direnen hep tercümanlar oluyordu. Yabancı bir devletin siyasetini artık, elçisi ve onun adına iş yapan tercümanı belirler olmuştu. O yüzden de çeviri her iki taraf için de abartılı önem kazanıyordu, (Küçük, I:692-98). Ayrılıkçı akımların artması sonucu 1871 yılında Hristiyanlar resmi dairelerden atıldılar. O kimseler, ondan sonra ya kitap çevirdiler veya yabancı öğretmenlere çevirmenlik yaptılar, isteyen Türklere de yabancı dil öğretiler. Başlangıçta Fransızlar tıpta Ermeni çevirmen kullandılar, ancak onların Türkçeleri iyi olmadığından, daha sonra Türk çevirmenler yetişti.

“Tercüme Odası” ve çevirinin Osmanlı aydını üzerindeki etkisini oldukça çarpıcı biçimde değerlendiren Küçük (I:447-474)’e göre: *“Türk aydını Tercüme Odasında doğuyor, öğrenmeye yabancıdilden başlıyor, kendisini yabancı kaynaklardan öğreniyor,..., yabancıdil bilmek yeni bir dünyayı tanımak için bir araç olmaktan çıkıyor ve başlıbaşına bir amaç oluyor. Tercüme Odası damgasını taşıyan biri için yabancıdil yeni bir kimlik kartı sayılıyor”*. Meclisteki tanıtımlarda milletvekilinin hangi yabancı dilleri bildiği belirtiliyor, ancak devlet dilini gereken düzeyde bilip bilmediği o kadar önemli sayılmıyor. *Tercüme Odası* yönetim amaçlı kurulmuştu, eski aristokrasinin yerini giderek merkezi bir bürokrasi aldı (Mardin 1991: 352).

Çeviri işlerini bir düzene sokmak için 1865 yılında bir “*Tercüme Cemiyeti*”, 1866’da ise eğitim bakanlığında (Maarif Nezareti) bir “*Telif ve Tercüme Dairesi*” kurularak 1870 yılında da bir “*Telif ve Tercüme yönetmeliği*” çıkarıldı. 1881 yılında kaldırılan o Telif ve Tercüme Dairesi yine yeniden 1911 yılında bir “*Telif ve Tercüme Heyeti*” oluşturularak 1920 yılında yeniden “*Telif ve Tercüme Dairesi*”ne dönüştü, (Özalp-Ataünal, 1977: 8,22,29). Bu büro, Hasan Ali Yücel zamanında (1938-46) Dil Devrimi amaçlarına bağlı kalarak aydınlanma için çalıştı. Türk ekininde çevirinin yeri üzerine az yazılar yazılmadı. Üniversitelerde “Çeviri” bölümleri açıldıktan sonra yapılan ilginç değerlendirmeler Kurultay (1999)’dan okunabilir.

2.5. Toplumsal Yaşamda “Kadın”

İslam toplumlarında, Hükümdar tanrı vergisi diye yutturulan kutsal bir güçle donanınca, geriye kalan insanlar “kul”luğa indirgeniyor. Her iki cins için de kölelik doğal sayılıyor. Kadına insan olarak küçültücü birçok ni

telikler yakıştırılmış, kadın ekonomik bağımlılıkla sürekli fiziksel ve toplumsal baskı altında tutulmuştur¹²¹. Caporal (1999:19) Türk ve Batı kadını nı aşağı konumda tutan güçlerin aşağı yukarı aynı olduğu görüşünde. Osmanlıda “konak” çok karıllılığın mekanı oluyor (100). Türk evlerinde (131) herşey kadınla erkeğin temasını önlemek üzere düzenlenmiş,..., karşı cinsler arasında her türlü söz alışverişi üzerinde gerçek bir toplumsal-dinsel sansür kuruluyor. Osmanlı kadını politikada tümüyle yok ediliyor (150). İnsan olarak hakları erkeğe eşit görülmeven kadın, görücü usulü eş-seçme, “imam ni kahi”, “hülle” ve benzeri kulluk ve evlilik ilişkileriyle erkeğin güdümüne sokulmuş. Üç kez “boş ol” denerek evlilik ilişkisi sona erdirilebiliyor.

Oysa Türkmenlerde ilişki neredeyse bunun tersi. Kadın-erkek eşit. Bütün işleri kadınlar yapıyor:“*avrat işler er övünür*”. Tecirli Türkmen aşiretinde karıların kocalarını boşanmaları adet imiş (Başgöz 1999b:48-) Göçebe Türkmenlerde Şamanizm varmış. Kadında kutsal bir güç olduğuna inanılır mış. Din görevlisi demek olan şamanlar genellikle kadınmış. aman erkek olduğunda da dinsel törenlerde kadın giysileri giyermiş (Kışlalı, 23.9 1999)

Köle olarak bir erkeğin mülkiyetine giren kadın onun cariyesi oluyor; her türlü isteğini yeri ne getirmek zorunda. Bir erkek, nikahlı dört kadar eş sınırsız sayıda cariye alabiliyor¹²². Bireylerin böyle ilişkilerle birbirine bağlandığı bir toplumda ne aydınlanma ne de aydınlatma erdemlerinden söz açılmaz. Eğitim son derece kısıtlı ve denetimli olup yönetim halkı cahil tuta rak sömürür. Din örgütleri olan tarikatlar, halkı yönetimle uyumlu durumda tutma görevini yerine getirir, o amaçla din kurumlarının yetmediği yerde iç-güvenlik devreye girer ne gerekiyorsa yaparlar. O hizmetleri karşılığında yönetimden ve sömürüden pay alırlar. Osmanlı döneminde **ulema** sanki “*hal kı cahil tutma kurumu*” olarak görevlendirilmiş, “*halk aydınlanırsa devletin çökeceğine inanılmış*”¹²³. Kanuni dönemine gelinceye kadar kamu binaları bile olmamış. Yöneticinin evi yönetim yeri imiş. 16.yy.da gerek idari gerek se askeri kurumları çağ-dışı kalmış.

Osmanlılar, erken çağdaş İslam dünyasında var olan çeşitli seçeneklerden yararlanarak politik bir ekin yarattılar. Bunda Bizans’ı örnek aldılar. Türkmen soyundan oldukları halde kendilerini Oğuz kökenli olarak tanıttılar. Halifeliği 15.yy.da, Fatih zamanında almışlar. Mardin (1991:76, 243)’ e göre alt sınıfların yaşamındaki cemaat duygusu, alt-sınıf kültürü, pazara da

¹²¹ “Aklen ve din bakımından eksik”, “zayıf tabiatlı” “uğursuzluk getiren”, ... (Arsel (1993)

¹²² Bu bağlamda “kul”=birinin hizmetine giren kimse, “köle”=birinin mülkiyetine giren kadın ya da erkek, “cariye” ise sahibine cinsel ilişkiyle bağlı kadın köle anlamında kullanılıyor. ‘Kul’un güdümünde bir ‘kulun kulu’ özgür olabilir mi?

¹²³ Bk. Arsel, 1993 , Adıvar, 1939.

yanan bir ekonomiyi ve bireysel tüketimi geleneksel yapıya büyük bir tehdit saymış ve kadınların bağımsızlaşmasına aynı nedenlerle karşı çıkmış.

2.5.1. Hanedanda Kadın

Osmanlı sultan ve seçkinleri müslüman kızlarla evlilik yapmadılar. Sultanlar hem etnik hem dini bakımdan dışardan evlendi. Cariyelik uygulaması müslüman hanedanların değişmez bir özelliği. Hanedanda kadınların durumu¹²⁴ İslam kurallarına göre belirleniyor. En üstte padişahın annesi, **valide-sultan**, sonra padişahın nikâhlı eşi geliyor; ancak Orhan'ın ardından 14.yy. sonunda nikâh kalkıyor. Onun yerine, valide sultanın **cariyeler**¹²⁵ arasından seçtiği bir güzel, bir süre sultanın **gözdesi** oluyor. Bu ilişki cariyeye gebe kalıncaya kadar sürüyor. Ondan sonra bir başka saraya geçerek doğu mu bekliyor. Doğan çocuk kız olur da Sultan isterse, o cariyeye ile ilişkisini sürdürüyor. Eğer bir cariyeye bir erkek çocuğu, yani *şehzade* dünyaya getirir se, cariyeye **şehzade-annesi** oluyor. Sultan ile ilişkisi bütünüyle kesiliyor, çünkü bir cariyeye, sultandan ancak bir tek erkek çocuk dünyaya getirebilir¹²⁶. Böylece soy, köleler ve cariyelerle devam ettiriliyor.

Şehzade anneliğine yükselen cariyeye, çocuğu 11 yaşına gelene kadar ona bakıyor. Ondan sonra şehzade annesi, üst düzeyden bir öğretmeni (lala) ve öteki görevlilerle birlikte şehzade sancaklarından birine gidiyor. Şehzade bir yandan gelişirken bir yandan da o sancağın yöneticisi olarak deneyim kazanıyor, tehlikelerden korunuyor. Devletin parçalanmasını önlemek için her sultan değişmezden önce şehzadelerden biri dışında ötekiler öldürülüyor. O yüzden, hizipleri dengeleyen *Sultan* sürekli olarak **tahttan indirilme**, şehzade ise **idam edilme** korkusu ile yaşıyor¹²⁷. Hanedan kadınları Kanuni'nin eşi Hürrem Sultan¹²⁸ ile öne çıkıyor, yönetime katılıyor. Ondan sonra bir **sultan** Süleyman ile bir de Hürrem **sultan** oluyor. Tahta geçen padişah küçük

¹²⁴ Bk. Peirce, 1996.

¹²⁵ 1573'te maaş defterine kayıtlı Yeni Saraydaki harem dairesinde 49, (aile dışı 444 kadın) Eski Sarayda 73 cariyeye bulunuyordu (Peirce, s.163).

¹²⁶ Osmanlılar cariyeliği bir üreme ilkesi düzeyine yükselttiler (Peirce, s.20).

¹²⁷ Fatih'e dayandırılan bu uygulamaya 17.yy'da "en büyük oğuldan başlayarak tahta geçme" kuralı getirilene kadar sürüyor. Kardeş katli fetihnameye sokularak kurumlaştırıldı. Yalnızca şehzedeler değil onların çocukları da tasfiye edildi. Örneğin III. Muradın 19 şehzadesi öldürülmüştü.

Padişahlar geçmiş işlerin hepsini unuturlar,...,yalnız çok vahim bir suç vardır, onu bir türlü unutamazlar, affedemezler. Kendilerini tahttan alaşağı etmek istemiş, lâkin her nasılsa edememiş olanların suçlarını...İşte bu suçu affedemezler, (Yahya Kemal, 1995:49).

¹²⁸ Türkçesi ve okuması, yazması kıt idi, (Peirce s.84).

yaşta olunca, 17.yy.da onun vekilliğine annesi valide **sultan** atanıyor¹²⁹. III. Muraddan sonra (1640-) şehzadelerin tahta geçene kadar çocuk sahibi olmaları önleniyor, (Peirce, 27). Kadınların çoğu, hizmet dönemi sonunda başka biriyle evlendirilerek haremden ayrılırlardı.

Sultanın kadın köleleri şöyle bir yetkisel güç ile sıralanıyor: *cariye* > *gözde* > *şehzade annesi* > *sultan eşi* > *valide sultan*. Sultanın cariyeleri İslam dışı toplumlardan seçiliyor¹³⁰. Orhandan sonra bütün sultanların anneleri cariyeye olarak saraya giren kadınlar: *Sırp, Rus, Ukraynalı, Polonyalı, Venedikli, Musevi, Ermeni, Rum, İspanyol, Fransız,...*¹³¹. Soylu olmadıkları için karşı bir harekete yönelmeleri olanaksız. Hiçbirinin anadili Türkçe değil; sıradan olanlarla ilgili kayıtlar bile bulunmuyor. Haremdede öğrendikleri ikinci dil ancak Osmanlıca olabilir. Ergenlik öncesinde gelmişlerse Osmanlıcaları iyi olabilir, daha büyük yaşta saraya girenlerin dil üzerinde çok çaba harcamaları gerekiyor; yoksa dilleri yetersiz kalıyor.

Osmanlı hizmetine giren köle, devşirme, ve dönmelerin geldikleri toplum ya da devletler ile olan ilişkilerinin kesilmesi pek olanaklı görünmüyor. Fırsat bulunca kendi soydaşlarını ve geldikleri ülkelerin çıkarlarını korudukları kuşkusuz¹³². Osmanlıca onlar için bir amaç olsa bile, bu Türkçenin gelişmesi ne bir katkı sağlayamazdı¹³³.

¹²⁹ Valide Sultanlar (1566-1656), hükümranlıklarına doğrudan verilmiş de olsa bile, bu hükümranlıkların bekçisiydiler. Hanedanın yenilenmesini güvence altına almaktan da sorumluydular. Bu, oğullarının cinsel etkinlikleriyle ilgilenmelerini de zorunlu kılıyordu. Oğula “hizmet-i terbiye” veriyor ve “nezaret” ediyorlardı. Valide Sultan, oğlunun en güçlü müttefikiydi. Osmanlı mirasının en önemli yönü ailenin mutlak iktidarı paylaşması idi. Hanedan bireyin cinsel etkinliğini erteleyerek, kısıtlayarak, ya da bütünüyle engelleyerek istediği gibi ayarlayabiliyordu, (Peirce, 21,23-24, 319). Valide dairesi denen bölüm en zehirli ve en cüretkar fesatçılarla dolu idi. Bu fesatçılar Ocak’a, medreselere, tekkelere, daha bilmem nerelere girerek validenin arzusunu yerine getirmeğe çalışıyorlardı, (Yahya Kemal, 1995:50). Sultan kızları birkaç kez evleniyor. Kösem’in kızları Ayşe ile Fatma en az 6’şar kez evlenmişlerdi, (s.194, 197, 329). Valide Sultan kız torunlarının evliliklerini de düzenliyordu. En güçlü valide sultanların birkaç kız annesi olmaları birer raslantı değildi.

¹³⁰ Peirce (s.367)’a göre “Osmanlı padişahları bir özgür müslüman kadının onurunu ve haklarını çiğneyen bir ortamın ürünüydüler”.

¹³¹ Meram’a göre padişah annelerinin milliyetleri ve sayıları şöyle: 9 Rum, 5 Fransız, 4 Sırp, 3 Bulgar, 3 Musevi, 2 Rus, 2 İtalyan, 1 Türk, 1 Moğol, 1 İspanyol, 1 Ermeni, 1 Arnavut, 1 Roman.

¹³² Kunt’a göre (Peirce 292-3) kölenin kimliğinin bir unsuru olan etnik köken bastırılamıyordu. Erkek köle adlarında etnik köken öne çıkıyor (örn. Abaza Mehmet Paşa). Hanedan kadınlarının diplomatik ilişkilerinde geldikleri ülke çıkarları sık sık önceleniyor. Hürrem Sultan zamanında Polonya ile yakınlık kuruluyor (s.292); Safiye Sultan Venedik çıkarlarını gözetiyor (s.294); Osman’ın karısı Theodora, İslami yete döndürülen Hristiyanları sürekli eski dinlerine dönmeye teşvik ediyordu (s.55).

Annelerinin anadilleri yabancı (Meram,1979) olduğu ve Türkçeyi pek bilmedikleri için Şehzadelerin küçük yaşta kapalı saray çevresinde öğrenilen birinci dil Türkçe değil hanedanın kendisi gibi karma olan Osmanlıca. Öyleyse Osmanlı döneminde Türkçenin gelişimini, varlığını halkın eğitimsizliği üzerine kuran bir yönetimin eylemlerinde aramak doğru olmaz. O nedenle yönetim-dışı halkın yarattığı kültürel ürünlerde saklı ipuçlarını değerlendirmek zorunludur¹³⁴.

2.5.2. Hanedan-dışı Kadınlar

Dinin bile erkeklerin isteklerine göre belirlendiği Ortadoğu'da kadın,...,aşağılık bir yaratık olarak görülüyor,...,böyle toplumlarda...gerçek kadın sevgisi ve tutkusu çiçeklenemiyor (Başgöz 1999:100-). Genel yerlerde ve işlek caddelerde görünmek ...Türk kadınlarına yasaklanıyor (Caporal 1999:142). Kırsal alanda “*kadının mahrem yeri ağızıdır.... Bundan başka sesi de namahremdir kadının. Rasgele herkesle konuşamaz*” (Makal'dan Caporal 2000:25). Böyle olunca, Özellikle Cumhuriyet öncesinde, erkekler gibi kadınların da Türkçenin gelişmesine ileri düzeyde bir katkılarından söz edilemez.

Ozanlar, şairler ve yazarlar erkek olduğu için, kadınlara yapılan hak sızlıklara karşı duyarlılığı dile getirip getirmedikleri incelenebilir. Karagöz ile Orta oyununda yansıtılan sözlü dilin alt türleri bir yana, halk yazını sözlü ürünleri: *ninni, ağıt, bilmece, tekerleme, mani, türkü, masallar, destanlar, Nasreddin Hoca fıkraları halk sanatları* ile halkın uğraştığı üretim alanlarına ilişkin anlatım biçimlerinde Türk dili işlenmiş, geliştirilmiştir. Bu sözlü dil ürünlerinden kadına özgü *ninni, ağıt, türkü* dışında ötekiler her iki cinse de ortaktır.

İngiltere kraliçesiyle hanedan kadınları ilişki kuruyor. Haremin en üst düzeyindeki kadınlar, kamusal olaylardan soyutlanmaları bir yana, siyasi yaşamın tam göbeğinde yaşıyorlardı.

¹³³ Yönetim dilinin pek öyle anlatıldığı gibi Türkçeleşmediği Orhan'ın Bursa'da yaptırdığı caminin kitabesinden anlaşılabilir. “*Sultan ibn Sultanü'l-guzât gâzi ibnü'l-gâzi şücaüd-devle ve'd-din merzbânü'l âfâk pehlevan-ı Orhan ibn Osman*” [Gaziler sultanının oğlu sultan, gazinin oğlu gazi, devlet ve dinin yiğit koruyucusu, ufukların bekçisi,dünya galibi, Osmanın oğlu Orhan], (Peirce, 210).

¹³⁴ Meram (1997), roman türü bir anlatımla şu bilgileri veriyor. 18.yy'a kadar, bir şehzadenin 15 ya da daha fazla cariyesi oluyor. Onların dünyaya getirdiği erkek çocuklardan şehzadeler arası savaşı kazanan tahta geçip padişah oluyor. Padişah annelerinin cariyeye olarak saraya girişi 14-15 yaşında, kimilerinin de daha erken olabiliyor. O durumda: 1. Cariyeler ilk önce kendi anadillerinde eğitiliyor, 11. Devşirme bir çevreye giriyorlar, 111. XIX.yy'da okullarda bile Türkçe öğretimi yok, 1v. Bir Türk de anadilini aile içinde öğrendiği kadar bildiğine göre, v. Yönetim yabancılaştırılmış kullara dayandığından, sarayın Türkçe duyarlılığından söz etmek zordur.

3. CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKÇE

Cumhuriyet kurulduğunda ülkenin en önemli sorunlarından biri, or talama ancak %6'sı okuma yazma bilen, (Başgöz,1995:119), kimi yerlerde ise aralarında okur-yazar tek kişi bile bulunmayan Türk halkına *yaygın temel eğitimi* götürmektir. En önemli iş “ulusal eğitim”di; eğitim ve kitle ileti şimi yoluyla halklaşma, uluslaşma sürecini hızlandırmak, Cumhuriyetin gençliğini yaratmaktı¹³⁵. Bu da yazılı bir anlatım ve basım aracı ile olabilir di. O gün için tek seçenek vardı: yazılı bir anlatım aracı geliştirip öğretmek, basını etkili olarak kullanmak. O güne değin uygulanan “yabancı” eğitim gö rüşleriyle, önemli bir başarı elde edilememiştir. Yeni eğitim, bir yandan toplumsal yaşamın gereklerine uyarken öte yandan çağın isteklerini karşılama lıydı¹³⁶. Bu dönemde ulusal kimliğin en önemli ögesi olan devlet-dili Türkçenin işlenip öğretilmesi yönetimce öne çıkarıldı.

3.1. Atatürk Dönemi

3.1.1. Öğretim Birliği ve Laiklik

Osmanlı dönemi eğitimi çok-başlı olup *medreseler* Vakıflar Bakanlı ğına, *mektepler* de Eğitim Bakanlığına bağlı idi. Yabancı okullarının deneti mi ise, ilgili ülke etkisindeydi. İlk önce 1921 anayasası ile *yönetim* TBMM' ne geçti. *Şeriye* (mahkemeler) ve *Vakıflar* bakanlığı kaldırıldı (3 Mart 1924/

¹³⁵ Attila İlhan (15.6.1997)'de *neden Gazi “Büyük Nutuk”un sonunda Cumhuriyeti, Silahlı Kuvvetlere değil de ‘Türk Gençliği’ne, yani ‘Türk istikbalinin evladı’na emanet etmişti, diye sorar ve yanıtını da verir: 1) Eski ihtilal arkadaşları onu devre dışı bırakmak için orduyu işe karıştırarak, bir askeri müdahale düşünür ler, ve 2) Kuvayı Milliye halkın silahlı direnişidir*. Kuşkusuz gençler o zaman ordu içinde de vardı. Atatürk daha 1922'de orduyu ‘yalnız milletin emrine tabi ve ona sa dık bir kurum olarak düşünüyor.

İhtilalden de geniş olan bir değişikliği arkadaşları anlayamıyor. (“seçim yöre sinde beş yıl oturmuş olma” koşulunu seçim yasasına ekleyerek Atatürk'ün seçil mesini önlemeyi bile düşünüyorlar, Çankaya IV:8) İsmet Paşa ve arkadaşları zaman la yönetimi kemikleştirip bürokratlaştırıyor (1997b). Falih R. Atay'a (1961,11:471-) göre “İnönü bir nizam adamıdır, bir hiyerarşi adamıdır, ileri bir tanzimatçı dır”. Yine Attila İlhan'a göre ise İnönü, çok çalışkandı ama, ‘sivil’ ve demokrat’ de ğil, ‘bürokratik bir seçkinler oligarşisi’nden yanaydı (1997c).

Mardin (1991:145) Türkiye'nin modernleşmesinin sosyal iletişimin evrimi aç ısından henüz incelenmediğine, 1750'den itibaren, sözlü olarak nakledilmiş bilgi üzeri ne bir çalışma bulunmadığına değiniyor.

¹³⁶ Doğrusu Mustafa Kemal ve arkadaşlarının eğitime verdiği önem olağan üstü idi. O yüzden bütün gelecek umutları eğitime ve öğret menlere bağlanmıştır. Savaş içinde en zor günlerde bile okullar açık kaldı, (E.Tonguç, 1997:72).

429). *Halifelîge* son verildi. *Yönetim-dilinin* Osmanlıca ile olan bağların dan biri böylece ortadan kalkmış oldu. Ancak yönetici diline henüz dokunu lamadı. (Öğretim birliği=) *Tevhid-i Tedrisat* yasası (3 Mart 1924/430) ile bütün eğitim ve ilerde oluşacak bilim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı¹³⁷. Ardından *medreseler* kapatıldı. Darülhilâfe medreseleri yerine ise, İmam-Hatip okulları açıldı. Savaş yıllarında da açık kalan *yabancı okul larıyla azınlık okulları* ancak Lozan Anlaşması hükümlerine göre, Milli Eği tim Bakanlığına bağlı kalarak eğitimi sürdürebilirlerdi. 1923 ve 1924 Anaya salarına “*Türkiye Devletinin dini İslamdır. Resmi dili Türk çedir*” (Erüreten s.16) maddesi girdi..26.12.1925/698) saat ve takvim değişikliği yapıldı. 10 Mart 1926/805 ile *İktisadi kuruluşların her türlü işlemlerinde Türkçe kulla nılması zorunlu kılındı ve Türkçe metnin geçerli olduğu yasalaştı* (madde 1,3) 4 Ekim 1926’da Medeni Kanun (*Yurttaşlık Yasası*) ile *laiklik* uygula maya sokuldu¹³⁸. Bütün dayanakları yıkılınca, 1927 yılında *Arapça ve Fars ça* öğretime son verildi. Osmanlıcanın *eğitimle* olan bağı da öylece kopa rılmış oluyordu. 10 Nisan 1928/1222’de “*devletin dini İslamdır*” tümcesi Anayasadan çıkarıldı. 26 Nisan 1928/1288 ile *uluslararası rakamların kulla nılması zorunlu tutuldu*. 1 Kasım 1928/1353 ile “*Yeni Türk Harfleri*” kabul edildi (Erüreten 1999). 3 Mart 1931’de Türk uyruklu çocukların ancak Türk okullarına gidebilecekleri yasaya (1718) bağlanınca, yabancı okullarının *ilk öğretimle* de ilişkisi kesildi. O yüzden, bu okullar ortaöğrenime girişte bir yıllık *hazırlık* öğretimi uygulamasını başlattılar. Artık Dil Devrimi’nin yolu

¹³⁷ Mali ve idari bakımdan bu kez Milli Eğitim Bakanlığına bağlanan med reselerin 1924 yılında sayıları 479 idi. 18.000 kayıtlı öğrenciden ancak 6.000’i gerçek öğrenci olup, geri kalanlar kayıt yaptırıp askerlikten kaçtıktan sonra kendi işlerinde çalışıyorlardı.

İmam-hatip yetiştirmek üzere açılan 26 imam-hatip okulunun 1928 yılında laikliğin anayasaya girmesi ile devletten alınan para yardımları kesildi ve 1930-31 öğre tim yılında o okullar öğrencisiz kalarak tümü kapandı. 1924 yılında 224 öğrencisi varken, 1934’te 20’ye düşen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi de kapatılarak onun yerine İslam İncelemeleri Enstitüsü kuruldu, (Başgöz, 1997:78).

¹³⁸ Atatürk (1930:68-69)’a göre: “*Türkiye Cumhuriyetinin resmi dini yok tur. Devlet yönetiminde bütün yasalar, kurallar ve düzenlemeler bilimin çağdaş uy garlığa getirdiği ilke ve biçimler doğrultusunda, dünya gereksinimlerine göre yapı lır ve uygulanır. Din anlayışı vicdana bağlı olduğundan, Cumhuriyet, dinle ilgi li düşünceleri, devlet ve dünya işlerinden, politikadan ayrı tutmayı, ulusumuzun çağ daş ilerlemesinde başlıca başarı etkeni olarak görür*”. Bu yasa “kadın”ın kurtuluşu nun temelini oluşturacaktı (Caporal,33-)

Gökalp da (*Yeni Hayat*, 1918) din ile dil ilişkisini şöyle tanımlıyor: “*Bir ülke ki camiinde Türkçe ezan okunur, Köylü anlar manasını namazdaki duanın... Bir ülke ki mektebinde Türkçe Kur’an okunur, Küçük büyük herkes bilir buyruğunu Hu da’nın... Ey Türk oğlu, işte senin orasıdır vatanın!...*”

da açılmıştı. Bütün bu yasa ve değişikliklerin *yurttaş hakları*, *yönetim ve iletişim* ile olan bağlantısı incelenirse, laiklik ile devrimlerin biribirine nasıl sıkıca örüldüğü anlaşılabilir.

Onuncu yıl kutlamalarına (1933) yabancı konuk olarak yalnızca iki Sovyet mareşali katıldı. Batı Avrupa devletlerinden hiçbirinin Ankara'da elçilik binası yoktu. Mustafa Kemal'in kurduğu Türkiye Cumhuriyetinin yaşayacağına inanmadıkları için buna gerek görmemişlerdi (Berkes 1997:100). İngiltere yeni devleti yıllarla isyandan isyana koşturdu. Güneydoğu sorunun da birçok dış gücün bugün de parmağı olduğuna inanılıyor.

3.1.2. Aydınlanma ve Dil Planlaması

Sonradan CHP genel ilkelerine dönüşen Atatürk ilkeleri şunlardır:

1) *halkın halk adına kendi seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetilmesi ve halkın yönetimi denetlemesi* anlamına gelen **Cumhuriyetçilik**, 2) *ırk ayrımını dışarda bırakıp bütün toplumun çıkarlarını koruyan* birleştirici **Milliyetçilik**, 3) *özel birikimin yokluğunda gerekli yatırımların devlet bütçesinden yapılmasını öngören* **Devletçilik**, 4) *Şeriat destekli efendi - kul/köle/cariye gibi sınıf ayrımı yapılmaksızın insan haklarını gözetip, halkın aydınlanması na öncelik tanıyan* **Halkçılık**¹³⁹, 5) *yönetimin dinsel ayrıcalık tanınmış kişiler aracılığıyla din kurallarına göre düzenlenmesini, Ortaçağda ve Osmanlı döneminde olduğu gibi siyasetin dinin emrine verilmesini engelleyen* **Laiklik**¹⁴⁰, 6) *toplumun gelişmesi için sürekli olumlu değişimi anlatan* **Devrimcilik**¹⁴¹.

¹³⁹ Postman'a (1985:73) bakarsanız, “*olgunlaşmış bir yurttaşlık, gelişmiş düzeyde bir okur-yazarlık olmadan düşünülemezdi*”. Atatürk, “millet” sözcüğünü “halk” anlamında kullanmıştır (Atay 1961, Çetik 1998:165).

¹⁴⁰ Laiklik ile, “**Diyanet İşleri**” başbakanlığa bağlanarak, din devletin denetimi altına alınmıştır. “Öğretim Birliği” yasası ile de yabancı okullarında din eğitimi ve yönlendirme yasaklanır. Artık Türk Dili, Türk Tarihi ve Coğrafyası da haftada 5 saat Türk öğretmenlerce okutulacaktır. Onun üzerine, yabancı okulları yabancılarda din eğitimi yanında meslek eğitimi ve güzel sanatlara ağırlık verirler, (Başgöz, 80-81).

¹⁴¹ Bu ilkelerin nasıl izlendiği, sözleri Behçet Kemal Çağlar ile Faruk Naif Çamlıbel'in yazdığı ve ezgisini Cemal Reşit Rey'in düzenlediği (1933) **Onuncu Yıl Marşı**'nda anlatılmaktadır. Kepirtepe Köy Enstitüsünde (1948-1955) çapa omuzda kitap koltuk altında tarım uygulama alanına giderken sık sık söylediğimiz bu marşın sözleri şöyledir. “**Çıktık açık alınla on yılda her savaştan. On yılda onbeş milyon genç yarattık her yaştan. Başta bütün dünyanın saydığı Baş kumandan. Demir ağlarla ördük anayurdu dört baştan./ Türküz, Cumhuriyetin göğsümüz tunç siperi. Türke durmak yaraşmaz, Türk önde, Türk ileri ! / Bir hızla kötülüğü, geriliği boğarız. Karanlığın üstüne Güneş gibi doğarız. Türküz, bütün başlardan üstün olan başlarız. Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız/Türküz, Cumhuriyetin göğsümüz tunç siperi. Türke durmak yaraşmaz, Türk önde, Türk ileri !**”....

Atatürk dönemi kendi koşulları içinde olabilecek en demokratik yönetimdi. Nazım Hikmet en devrimci şiirlerini onun döneminde yazdı (Kışlalı 10.11.1993). Böylesine demokratik bir yönetim biçimi, yönetilenle çok yoğun, doğrudan iletişim için kolayca anlaşılır, ortak bir sözlü ve yazılı anlatım aracı gerektiriyordu. Çok önceden üzerinde çalışılan o değişiklikler, ön-hazırlıklardan sonra ilk önce **Harf Devrimi**, ardından **Dil Devrimi** ile uygulamaya sokuldu; *Halkevleri, Soyadı Yasası, Köy Enstitüleri, Tercüme Bürosu'nca yapılan çeviriler*,... gibi yeni kurumların, devrimci şair ve yazarların sürekli desteğiyle birer birer dile yansıtıldı. **Atatürkçülük** Türk milleti için bir öze-dönüş hareketi oldu (Kışlalı 7.11.1999) Çünkü Osmanlı onu daha XV yüzyılda tarih dışında bırakmıştı.

Bütün o özenli düzenlemeye karşın “*yerli eşraf*”ın olumsuz etkileri yok edilemedi. Başgöz (1995: 84-87)’e göre “*çelimsiz anapara bilgili elemana gerek duymuyor, kendisini ancak çalıştırdıklarının cahilliği ile koruyabiliyor. O dönemin eşrafı eğitime destek vermiyor, ona karşı geliyor. İl Genel Meclislerine seçilenlerden çoğu halkın okumasından korkan, midesini ve cüzdanını bütün asalaklar gibi büyük kitlenin cahilliği ve aymazlığı sayesinde dolduranlardı*”. İkinci dünya savaşı sırasında bu kimselerin nasıl zenginleştikleri henüz yazılmadı. Atatürk dönemi halk eğitim kurumlarını 1946’ dan sonra CHP’li tutucu bürokratlara kapattırıp ardından (1947-) İmam-Hatip okullarını yeniden açanlar da onlardır¹⁴². Atatürk sonrasında **aydın-halk iletişiminin** nasıl engellendiği, o amaçla *dil değişimi, anlatım evrimi ve düşünce özgürlüğü* üzerine getirilen kısıtlamalar da bir bütün olarak henüz yansız ve doğru incelenmiş sayılmaz¹⁴³.

3.1.3. Halk ve Dil. Devrimin nedenini Ziya Gökalp (1923:105) Cumhuriyetin kuruluş yıllarında şöyle açıklıyor. “*Türkiyenin milli dili İstanbul Türkçesidir. O zaman İstanbulda iki Türkçe var: biri konuşulup da yazılmayan İstanbul Lehçesi, ötekisi yazılıp da konuşulmayan Osmanlı dili*” dir. Banguoğlu (1945) bunu: “*devlet dili olarak Osmanlıca tamamıyla bir yabancı dil hükmündedir. Türkçe yazarken medreselinin her zaman için üç*

¹⁴² 1944’ten başlayarak üniversite öğretim üyeleri ile öğretmenler üzerinde düş ötesi denetim ve baskılar kuruldu. DP döneminde partililerce köylerde bile, özellikle Köy Enstitüsü çıkışlı öğretmenler kasaba eşrafı, köy ağaları adına adım adım izlendi, oradan oraya sürüldü, yazar-okur-halk iletişimi kesildi. Kitaplıklar yok edildi. Aydınlara çilelerden çile, kimilerine de ölümlerden ölüm beğendirildi. En son 12 Eylül’de kentler kırları tıraşlanıp suçlu-suçsuz binlerle insan gözaltına alındı (Cumhuriyet 13.9.1998,s.3).

¹⁴³ Cumhuriyet öncesi dönemler için bk. Arsel, 1993. “...Geri çevreler yönetimden en ufak bir yardım görünce, birey ve toplum yaşamını yeniden karanlık içine gömmeye istekindedirler (Tunaya 11:56).

sözcüğü vardır. Türkçe olanı ‘değersiz’, Arapça ve Farsça olanlar ‘asil’ sözcüklerdir. Bunun için kâtip: ‘güneş’ yazmaz, ya ‘şems’ ya ‘aşıtab’ yazar; ‘deniz’ yazmaz, ya ‘bahr’ ya ‘derya’ yazar... . Bu dil, aydınlar tarafından bile hiçbir zaman konuşulmamıştır. Onu ancak kâtipler okur ve halk diline çevirirler”, biçimin de açıklıyor. Eyüboğlu (1956:74) açısından “halkın diline dayanmayan bir halk devleti, misak-ı milli sınırları içinde yaşayan herkesi Türksaydığı halde kendi dilini küçümseyen bir Türk milliyetçiliği düşünülemez” di.

Çözüm için, Gökalp’e (1923:105-106) göre iki yol vardı: ya *yazı dilini aynı zaman da konuşma dili haline getirmek*, ya da *konuşma dilini yazı dili olarak geliştirmek* gerekirdi. Birincisi olanaksızdı; **Osmanlı Esperanto** su konuşma dili olamazdı: *her anlam için üç sözcük, her bileşim için üç biçim, her edat için üç ayrı birimi kullanan bu yapay dil aşureşi nasıl canlı bir dil olur !* Öyleyse yapılacak tek şey kalıyordu: her sayfada ancak bir iki Türkçe sözcük kalan Osmanlıca’yı hiç yokmuş gibi bir yana bırakarak halk edebiyatına temel olan Türk dilini olduğu gibi **ulusal-dil** yapmak yeterdi.

Yukardaki görüşün başlangıcı Tanzimat (1839) öncesine kadar gider. Halkın aydınlatılınası değil de bürokrasiye nitelikli eleman bulamama sorunu ilkönce devlet dilinde daha sonra basın-dilinde değişimi zorlar¹⁴⁴. 1860’tan sonra su yüzüne çıkan “*Türkçülük*” akımı ile yazı dili Osmanlıca da, *okurların anlayabileceği bir dile doğru bilinçli bir değişim* başlatılır. Ne ler yapılması gerektiğini *Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal, Ali Süavi, Mualim Naci* gibi yazarlar uzun uzun tartışır¹⁴⁵. Ancak düşüncesiyle eylemini birleştiren kişiler olarak *Ahmet Mithat Efendi* ile *Şemseddin Sami* dışında uygulamada birlik sağlanamaz; tam tersine Saraydaki azınlığın, “**Edebiyat-ı Cedide**” (1896-1901) akımının kullandığı dil kopkoyu Osmanlıcadır. Bu bakımdan tanzimatçılar Osmanlıca’yı daha dar, soylu (havas) dili anlamında

¹⁴⁴ Bu dönemde “*sadeleştirme*” Osmanlıca’nın işlevine yönelik bir *düzeltilme ve düzenleme* girişimiydi (İmer 1998:20); Türkçeye yönelik bir eylem değildi.

¹⁴⁵ Mardin (1991:171-175): *En önemli yolu açan Türk gazeteciliğinin doğuşudur. Reşit Paşa zamanında Takvim-i Vekayi, ve Ceride-i Havadis ile başlamış sa da en büyük katkı Arap gazete abecesini 500 imden 112-ime indirgeyen Şinasi Efendinindir. Tasvir-i Efkârda siyasi ve sosyal olayları anlatarak, sadeleştirmeyi kitleleştirerek iletişim sürecini resmi düzeyden halka indirdi. O değişim, imparatorluğu etkileyecek kararların yalnızca hükümet çevrelerinde tartışılması gerektiği düşüncesine dolaylı bir saldırı anlamına geliyordu. Böylece “resmî” iletişim “millet”e açıldı. O yolla 1860’larda gazeteciler resmi dili bir yana bıraktılar; kendi basit yazış yollarını bir ölçü olarak yerleştirip, sadeleştirme hareketinin öncülüğünü hükümetin elinden aldılar. Bir yana bırakılan resmi anlatım oldukça katı kaldı. Namık Kemale göre böyle anlaşılmaz bir anlatımdan amaç *halkı cehalet içinde tutmaktı*, (Kaplan 1948:136). Osmanlılardan devralınan bu “muhalefetsiz yönetim” anlayışı bu gün de “*yaratıcı düşünce*” özgürlüğünü bir türlü içine sindiremiyor.*

kullandılar; böylece, yazın dilini halk (avam) dili Türkçeden ayırmayı amaçladılar (Levend 1952:62). Örneğin Ahmet Vefik Paşa'nın "**Lehçe-i Osmani**"sinde Türkçe sözcükler Arapça, Farsça sözcüklerle tanımlanmıştı. Ahmet Mithat'a (1871) göre "*millet adeta dilsiz bırakılmıştı*". Tartışmalar sonucunda (1890-) üç akım ortaya çıktı: 1) *Osmanlıca yanlıları*, 2) *sadelik yanlıları*, 3) *ariticılar* (tasfiyeciler) .

İlk öneriler şunlardı, (Levend 1952:3): 1) *Türkçesi olan sözcüklerin Arapça ya da Farsçalarının kullanılmaması*, 2) *Arapça, Farsça kuralların dilden atılması*, 3) *yazımın kurallara bağlanması*, 4) okuyup yazmayı kolaylaştırmak için *ABCnin düzeltilmesi*. Sonuçta iki karşıt grup oluştu: Bir yanda sadeleştirmeyi istemeyen, koyu *Osmanlıca yanlıları*, öte yanda sadeleştirme yanlıları. Örneğin *Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye* terimleri Osmanlıca oldu. Arapça Farsça kökenli sözcüklerden terimler yapıldı. Bu da terim özleştirmesini 100 yıl erteledi. İkinci grup ise sadeleştirme yanlıları idi. Yabancı sözcüklerin dili zenginleştirdiğine inanmakla birlikte, sonradan, uygulamada tasfiyeciliğe kadar uzandılar. O sırada, 1980 sonrasında olduğu gibi bir de Batı dillerinden sözcük akını başladı. Alınan sözcüklerde benzeri eğilimler sergilendi. 1) Dilde karşılığı bulunan gereksiz sözcükler: "*gecikme*" yerine "*rötar*", "*kaldırım*" yerine "*tretuvar*" gibi; 2) alafrangalık/'batı' msılık eğilimlerini sergileyenler: "*bonjur*" (günaydın), "*bonsuvar*" (iyi akşamlar) gibi. 3) karşılığı bulunmayanlar: "*ray*" (yol tabanı), "*vagon*" (kapalı araba), "*elektrik*", ... gibi sözcükler dile doluştu.

Dilde *sadelik yanlıları halkın bildiği sözcüklere dokunulmamak koşuluyla, geriye kalan, özellikle Türkçe karşılığı bulunanların dilden çıkarılmasını ve bütün yabancı yapısal sözcük, ek ve dizimlerin atılmasını uygun görürken, ariticılar, ister sözcük, ister ek, isterse dizim olsun, yabancı sayılan her ne varsa dilden çıkarılmasını savunuyorlardı*. Durumu en güzel Şemseddin Sami¹⁴⁶ açıklamıştır: "*üç dilden karılmış bir dil dünyanın hiçbir yerinde yoktur: Bu nasıl bir dildir ki Araba söyleyen anlamaz, Aceme söyleyen anlamaz, Türke söyleyen anlamaz*". Osmanlı dönemindeki (Babil Kulesi benzeri) iletişimsizliği bundan daha iyi anlatacak bir özet olabilir mi?

1915'te yapılan "*dil reformu*" ile sokaklara Fransızca, İngilizce, (da ha sonra da Almanca) tabela konması yasaklandı, ve her türlü ticari yazışmanın ve resmi saymanlık işlemlerinin Türkçe olarak yapılması karara bağlandı

¹⁴⁶ Şemseddin Sami (1897 "Lisan ve Edebiyatımız", 1898 "Yine Lisan ve Edebiyatımız")'da "Üç dilden karma olan yazı dili için:...*Dünyada konuşma dili ayrı, yazı dili ayrı olan bizden başka bir ulus bulunmadığını; dilimizi düzeltmek için, yapma bir dil olan yazı dilini bırakıp konuşma dilini yazı dili haline getirmemiz ve Türkçede karşılığı olan yabancı dil kurallarını atmamız*" gerektiğini ileriye sürer, (Cevdet Kudret, 1986:105).

-bununla Türkçe bilmeyen *Levanten* (ticaret amacıyla limanlara yerleşen Avrupalı) nüfus hedef alınmıştı, (Keyder, 90).

3.1.4. Ön hazırlık: “Yeni Lisan”. *Meşrutiyet* ile birlikte (1908-) İstanbulda *Türk Derneği* ve *Türk Yurdu* dergilerince, Selanikte ise *Genç Kalemler* (1911) dergisince başlatılan “Yeni Lisan” akımının benimsediği ilkeler, önceki dönemde önerilen ve tartışılan görüşlerin bir benzeriydi¹⁴⁷. Sözlük çalışmalarına ek olarak bu kez *Türk Derneği* dergisi aracılığıyla eski eserlerin taranması, halk ağzından sözcük derlemeleri başlatıldı. 1930’da da benzer bir çalışına yapılır. Veled Çelebi (İzbudak) ise eski metinlerde bulunan Türkçe sözcükleri taramaktaymış. Aşağıda verilen ilkeler özellikle Ömer Seyfettin¹⁴⁸ (1910-) ile Ziya Gökalp’in yazılarında sürekli tartışılır, yönetici ve aydın çevreye benimsetilir. Özdem (1941:15), “Ziya Gökalp “Yeni Lisan” ile yetindi, yeni Türkçeye kadar gelemedi”, diyor. Baltacıoğlu’na (1952: 77-78) bakılırsa, **Meşrutiyet Türkçeciliği** karma bir özellik taşıyordu. Gökalp Türkçeyi özleştirmek yerine, yalnızca sadeleştirmeyi, onu hem ulus hem ümmet-dili olarak düşünüyordu; daha derine inilirse, onda Türkçenin kendine yetmeyeceği kanısı da vardı. Buna göre Ziya Gökalp (1918), dil düzenlenmesi açısından Türklerarası birlikten yana (s.18), her uiusun terimlerini din kitabının yazılmış olduğu dilden aldığı görüşündeydi (s.8). Terimlerin elverdiğince Türkçeden, olmazsa, İslam birliğini sağlamak için, Arapça ve Farsçadan türetilmesinin daha hayırlı olacağını belirtmekteydi (s. 18). Bu tartışmalar sonucu evrilen “yeni lisan” görüşü şöyleydi¹⁴⁹.

İlkeler¹⁵⁰. 1. *Gerçek dil konuşma dilidir*, (Ö.Seyfettin,1914:81, 153). Yaşanarak varılan bu ilke, o günün **yapısal dilbilim** yorumu ile de

¹⁴⁷ (*Türk Dili* 10 ,Eylül 1934:49-60 , Ömer Seyfettin, 1910:19-,1989:10-; Ziya Gökalp, 1923; Levend, 1972:303-4 1952:5-9 , A.Mithat, 1871; Ş. Sami).

¹⁴⁸ Ömer Seyfettin (1912/90:34) “... hayır dil sadeleşmedi. O zaten sade idi. 1919’da: 1) (1909:153) “sınıfların arasındaki fark beyan-langage farkıydı. Yoksa lisan-langue farkı değil”, derken dilbilim terimlerini de izlediğini gösteriyor. 2) “dil, konuşulan dildir”, sözü de çağdaştır. “Yeni Lisan” ilkeleri için Gökalp ile Ö. Seyfettin’in 1910- yazıları okunmalıdır. İnsanbilimcilerin dil çalışmalarından etkileneip de II. Dünya Savaşı sırasında yabancıl dil öğretimine yansıtılan öğretim ilkelere rinden birincisi “*Language is speech*” (Dil konuşmadır) olmuştu (Fries 1945).

¹⁴⁹ Mardin (1977): günlük anlatımda kullanılan Türkçenin geri planda ama yeniden yaşama döndürülebilecek durumda saklandığını ileri sürüyor. Şii İran ve Arapların yazınsal becerilerini kullanarak yaratılan Osmanlıca ise, onların etkilerini na sıl dengcelediğini göstermektedir.

¹⁵⁰ “Yeni Lisan” ilkelerini Ziya Gökalp “Lisan” adlı şiirinde birer birer dile getiriyor (Yeni Hayat, 1918). *Güzel dil Türkçe bize, Başka dil gece bize, İstanbul konuşması, En saf en ince bize. / Lisanda sayılır öz, Herkesin bildiği söz, Manası anlaşılan, Lügate atmadan göz. / Uydurma söz yapmayız, Yapma yola sapmayız,*

uyum için de olup, son derece çağdaş bir ilkedir. Belki de o nedenle “*Yeni Lisan*”cılar konuşulan dildeki Arapça ve Farsça sözcüklerin dilde kalmasını istemekteler.

2. *Doğal dil halkın konuştuğu dildir, bir sınıfın dili doğal sayılmaz.; karma dil olamaz.* Gökalp (1923:130) bunu “*İstanbul halkının, özellikle İstanbul hanımlarının konuştuğu dil*” olarak tanımlıyor. Arıticılara ve Şemseddin Sami Beyin görüşüne karşı çıkarak, “*başka Türk lehçelerinden ne sözcük, ne kip (çekim), ne edat, ne de birleşme kuralları alınamaz*”. *Bir ulusun dili kendi cansız köklerinden değil, canlı köklerden oluşur*, savını destekliyor. Yerli türkologların sonradan sarıldığı “*yaşayan dil*” (Tercüman 1979) savunması buna dayanıyor, Türkçe ile öteki Türk dilleri arasında ortaklık arayanların beklentileriyle çelişiyor.

3. *Halkın anlamını bilmediği yabancı sözcükler kullanılmayacaktır*¹⁵¹. Ancak Gökalp (125-29), *Eski Osmanlıca*’nın da gerçekte eksik bir dil olduğunu, örneğin öğretim dili Arapça olduğu için o dilde felsefe yapılamadığını ileri sürüyor. O nedenle halk dilinden terimler ortak dile girmeli. Eksik sözcükler ise aranıp bulunmalı, ya Türkçeden türetilmeli (*her sözün ararsan vardır Türkçesi*), olmazsa Arapça ve Farsçadan yalın olarak alınmalı (*Türkçe sözlük bomboş bırakılmıştır*), ya da birtakım Batı sözcüklerini olduğu gibi almalıdır. Örnekler: *feodalizm, şövalyelik, rönesans, reform, tiyatro, roman, klasik,..., vapur, telgraf, telefon, tramvay,...* gibi. Gökalp’e göre *Türkçe de karşılığı bulunmayan sözcüklerin başımızın üstünde yeri vardır* (s.117). *Her anlam için yalnızca bir sözcük bulunması yeter. Türkçe, her sözcük yalnızca bir anlama, her anlam yalnızca bir sözcüğe denk gelecek duruma getirilmeli. Bir Türk Sözlüğü ile bir de Türkçe-Fransızca, Fransızca-Türkçe sözlük hazırlanmalıdır* (s.128-129). Öyle bir denklik ararken sanki Türklerin daha uzun süre çeviriye ve aktarıma bağımlı kalacakları öngörü lüyordu.

4. Konuşma diline uyularak, (hemen hepsi yabancı olan) terimler dışında, bütün Arapça, Farsça tamlamalar, bileşimler dilden atılacaktı; yalnızca *hıfzüssıhha, şeyhülislam, darb-ı mesel,...* gibi kalıplaşmış olanlar dilde kalabilirdi. Ötekiler çözülecekti: *hayati mesele* > *hayat meselesi*, *çebri* > *cebirci*, *serkitabî* > *baş kitapçı*, *heyetiyun* > *heyetçiler*,... gibi. Ne var ki, türetilen Arapça terimlerin yine de korunması isteniyordu.

Türkçe leşmiş Türkçedir, Eski köke tapmayız. / Açık sözle kalmalı, Fikre ışık salmalı, Mü teradif sözlerden, Türkçesini almalı./ Yeni sözler gerekse, Bunda da uy herkese; Halkın söz yaratmada, Yollarını benimse../Yap yaşayan Türkçeden, Türkçeyi incitmeden, İstanbulun Türkçesi, Zevkini olsun yeden / Türklüğün vicdanı bir, Dini bir, vatani bir; Fakat hepsi ayrılır, Olmazsa lisanı bir.

¹⁵¹ Ö.Seyfettin (1912/90:112) : “Dilimiz medresede mektepte öğretilen değil, anamızdan öğrendiğimiz, konuştuğumuz dil olacak”.

5. *Yabancı dillerden sözcük alınabilirdi, ama çekim(siga)/kip (mek tup = yazılmış, katip=yazan, zabitan/zubbat,...), kural asla alınamazdı.* Osmanlıca %99 Arapça ve Farsça sözcüklerden oluşuyordu. O yüzden onun bağımsızlığından söz edilemezdi. Siga/kip olan sözcükler ile halk ağzına geçen sözcüklerin sesletimi Türkçeye uydurulurdu. O sözcükler yeni biçimle riyle korunmalıydı. Yabancı dillerden geçen alet adları öylece kalabilirdi. Ni tekim *Harf Devriminde* bu ilkeye uyulmuştu. Oysa arıticılara göre bir sözcü gün Türkçe olabilmesi için bir Türk (Türkçe, Çağatayca, Özbekçe, Tatarca, Kırgızca, ...) kökünden gelmesi gerekiyordu.

6. *Dilde bulunan eş-anlamlı sözcüklerden yalnızca Türkçe olanları korunacak, yabancı olanlar atılacaktı.* Halk dilinde eş anlamlı sözcükler yok tu (Gökâlp,s.107, Ö.Seyfettin 1919/90:137). Halk Arapça ya da Farsçadan bir sözcük aldığı zaman onun eş-anlamlısı olan Türkçe sözcüğü atıyordu: **sayrı> hasta, *gözü> ayna, *baskıç/*basak > merdiven, *ağu > zehir, ...* (Arsal 1930), ya da anla mını, bağlamını değiştirerek korurdu: *siyah = kara (kara=sıkıntılı: kara gün, kara=kötü: kara baht), beyaz = ak (ak=mutlu :ak gün, ak/*beyaz sakal).* Halkın aldığı sözcüklerin çoğunlukla Türkçe karşılığı yoktu: *abdest, namaz, Kır'an, cami, ezan,...* . Bir sözcüğün öz olması için yalnızca Türkçe köklerden gelmesi yetmezdi; ayrıca canlı, yani kullanılıyor olmaları gerekirdi. Ne var ki Osmanlı alimlerinin dilinde her anlam için en az üç sözcük vardı: *su/âb/ma, gece/şeb/ley, et/gušt/lahm, ekmek/nan/hubz,...* O dillerde de eş-anlamlılar varsa, öyle sözcükler üçten çok olurdu: *arслан, şir, esed, gazanfer, haydar, zırgan, ...* . Şemseddin Sami, “gök” için (*sema, asuman, felek, gerdun, semavat, eflak*) yedi sözcük kullanıldığını belirtiyor du¹⁵² .

7. *Türkçeleşmiş olan (ama, keşki, lâkin, hem, bari, yani, ...gibi) edat lardan başkaları kullanılmayacaktı.* Arıticıların başı Fuad Raif Bey'e göre öteki Türk dillerinde de bulunmazsa, büsbütün yeni bir edat yaratılabilirmiş (Gökâlp,1923:124). Yaşayan dilin yabancı sözcükleri ise Türkçe sayılırmış.

8. Kalıplaşmış olan (*kainat, inşaat, ahlak, müslüman,...*) dışında ya bancı çoğul yapma biçimleri (*memurin = memurlar, mekatip = katipler, ihti malat = ihtimaller, hastegan = hastalar,...*) yerine yalnızca Türkçe çoğul eki kullanılacaktı.

9. *Dilde yalnızca Türkçe biçimleme kuralları geçerli kılınacak, ya bancı ekler atılacaktı*¹⁵³ .

¹⁵² Gökâlp bunu ‘San’at’ adlı şiirinde şöyle açıklıyor: *...Aruz sizin olsun, hece bizimdir, Halkın söylediği Türkçe bizimdir, Leyl sizin, şeb sizin, gece bizim dir, Değildir bir mana üç ada muhtac* (Öksüz,148).

¹⁵³ Kimileri gerekmeyen yerlerde bile *halâ(-sAl)* yerine nispet-i’si denilen eki kullanmaktadırlar.

10. Gökalp, *Arapça ve Farsçadan alınan sözcükler için sözlükte köken belirtilmesi doğru olmaz*, diyordu (s.129). Bu ise Osmanlı'dan öteye gitmeyen bir görüş¹⁵⁴.

11. *Çok eski sözcükler*, Türk uygarlık tarihi yazılırken yeni Türkçe ye girecek, ancak bunlar kitaplarda kalacaktı.

12. “G”(gayn)’lı sözleri almayınız (*Uydurma söz yapma, yapma yo la sapma, eski kökleri canlandırma, Türkçeleşmiş Türkçe sözcük seç*), deniyordu.

Bütün bu özetten, “Yeni Lisan”cılarının dil konusunda yeni öneriler getirmedikleri, geçmişteki tartışmalardan onaylananları seçtikleri anlaşılıyor. Öyleyse “Yeni Lisan” görüşü bir derleme sayılır¹⁵⁵.

1918-1928 yılları, *Dil Devrimine* hazırlık yıllarıydı. *Öğretim Birliği* (=Tevhid-i Tedrisat, 1924) yasası ile Arapça ve Farsça öğretimi önce devlet altına alınmış, sonra izlenceden çıkarılmıştı. Yazı ve yazım devrimi, ilk başta, okur-yazar olmayan (memleketin gerçek sahipleri olan) köylüler, yönetimin hedef kitleleriyle iletişimi için yapılmıştı.

3.1.5. Yeni bir “Yazı-dili” Yaratma

3.1.5.1. Halk İçin bir “Yazı Devrimi”

Yazı Devrimi, *devlet dili olarak seçilen Türkçeye, kendi ses dizimine uyan, kısa sürede, kolayca öğrenilebilir bir abece yapılarak toplum yaşamının her alanında devrim ölçüleriyle uygulamaya geçilmesidir*. Bu devrimde: 1) Arap harfleri yerine Latin harfleri alınmış, 2) Ünsüzlere dayalı bir yazıdan her sese ayrı bir harf koşulan bir abeceye geçilmiş, 3) ünlülerin yazılmamasından doğan ad yazımında, kimlik belirlemedeki güçlükler giderilmiş¹⁵⁶, 4. Arap-Fars ekinine bağlı, öğrenilemeyen bir üst-sınıf yazısı yerine

¹⁵⁴ Ö. Seyfettin (1919/90:127): “Eskiden,... eline kalem alan iyi Arapça, Farsça bildiğini göstermeye kalkardı. ... Çarşıda satılan sözlüklerin içinde bir tek Türkçe sözcük yoktu”.

¹⁵⁵ “Yeni Lisan” akımına karşı çıkanlara göre: 1) Osmanlı dilini en güzel dillerden biri haline getiren ‘vasf-ı terkibi’lerdir; 2) Biz Osmanlıyız ve bu Osmanlı lisanıdır; 3) Yeni Lisan bir ilim dili olabilir ama bir sanat dili olamaz; 4) Avam ile havass dili bir olamaz; 5) Dile müdahale olmamalıdır; 6) Yeni Lisan’cılar çevrenin inceliklerini anlayamamışlardı.

¹⁵⁶ Arap yazısında /p,ç,j,g/ seslerini yazan im yoktur. Üç ünlü /a,i,o(u)/ vardır. Belki de /ı/ yerine /u/ yazık < yazuk, Arap yazısının etkisiyle geçmiştir. O yüzden Arap harfleriyle yazılan Türkçe bir sözcük beş altı değişik biçimde okunabiliyordu, attı /etti, itti, utti, ottu, öttü, üttü,/. Bu durumda bir tapu belgesinde Türkçe eski yazı ile mülkiyet belirlemenin son derece hileye (kitabına uydurmaya) açık ve zor olduğu ortaya çıkar. Belki de vakıf belgelerinin Arapça yazılması bundandı.

Ünlü yazılmamasının ağız ayrılıklarını önlediği savı dilsel olmayıp, yanlışır. Gerçek onun tam tersi olup Anadolu ağızları anlaşılacak ölçüde birbirinden

Türkçe günlük sözlü anlatıma dayalı, yazılı kitle iletişiminde kullanılabilen bir abece benimsenmişti¹⁵⁷.

- i. *Bir ulus-dili olarak Türkçenin kimliğine kavuşturulup işlenmesi,*
- ii. *Aydınlanma ve demokrasi için halkın eğitilmesi,*
- iii. *Yönetim için yazışmalar, basın yoluyla yazılı kitle iletişiminin, sağlanması,*
- iv. *Toplum-içi iletişimin kolaylaştırılıp yaygınlaştırılması gerekiyordu.*

Yazısı değişenler nüfusun okur-yazar olan: yönetici, aydın, bürokrat, medreseli, ve eşraftan oluşan yüzde-on kesimi idi. Okur-yazar olmayan halkın ise, zaten bir yazısı yoktu¹⁵⁸. Öyleyse, *Yazı Devrimi: Arap harfleri nin bırakılarak Latin harflerinin alınması* biçiminde bir yorumla çarpıtılmaz. Gerçek şudur: **halkın dili Türkçeye, tarihinde ilk kez, halk için bir abece yapılmıştır.** Bir dilin belli bir yazı (örneğin Arap harfleri) ile öylesine yazılması başka, o dile belli bir amaçla, halkın bilisine uyan bir

ayrı düşmüşlerdir. Bu türlü ağız ayrımı ulusal birlik kurulumasını da geciktirmiş olabilir.

Yabancı-ekinsel bir yazımdan sesletimsel bir yazıma geçilmiştir. Arap yazısı ile anlamları bilinmeyen Ar./Far. sözcüklerin doğru okunması olanaksızdı. Türkçe eğitimi olmadığı için ölçü-dil duyarlılığı söz konusu değildi. Yazımda da leh çe/ağız sesletim ve sözcüklerine uyuluyor. Herkes Türkçeyi konuştuğu ağızla sesle tiyordu. Arap harfleri ile Türkçe sesleri belirleme olanağı yoktu. Yeni Türk abecesi sesletim-yazım eşliğini getirerek ulusal ölçü-sesletimi (ölçü-dili) de belirliyordu.

¹⁵⁷ Atay 28.9.1928: "Arap ve acem kelimelerinin çıkardığı zorluk yüzünden intikal ve inkılap biribirine karıştı. ... kendimize sorabiliriz: Nereye gidiyoruz? Nereye mi? Öz Türkçeye, türk kelimesine, türetmede türkçeye, biçim ve dizimde tam türkçe ye...", (Levend s.7). Yeni Türk harflerinin kabulüyle Arapça kelimelerin Türkçenin yapısına ne kadar yabancı olduğu meydana çıkmış, Arapça ve Farsça birçok kelimeler kendiliğinden kullanılmaz olmuştur. Bu hal, Türk Dili davasını kesin bir karara bağlamak üzere son defa ele almak gerektiğini, zaruri bir netice olarak meydana çıkarmıştır, (Steuerwald ,s.80).

¹⁵⁸ Yazım, İsa'dan 20.000 yıl önce mağarada başlar. O anlatım egemenlik ilişkisini değil, insan yaşamının ticarilik ötesinde öykülenmesidir. Özel mülkiyetin gelişmesi ve kölelik üretim biçimiyle birlikte *kayıt etme* gereği de acilleşir. Bu da yazı nın ve araçlarının icadı ve geliştirilmesini sağlar. İlk kayıt etme ve yazı egemen güçlerin mallarının ve alışverişlerinin hesabını tutmada kullanılır. İletişim araçlarının çağ daş biçimleri (kağıt, mürekkep, baskı) ilk kez Asya'da görünmeğe başlar.

İlk yazıyı yönetici sınıflar yazdırdı, ve yönetilenler arasından yetişen köleler de yazdı. Padişah yazmamış, yazdırmıştır. Yazı icat edildiyse, bu bir kaşifin keşfi değildir. İcat edilen yazıyı bütün insanlığa mal etmek gerçekleri yansıtmaz - yazı , ona ihtiyaç duyanlar içindir. *Yazı yönetimin, yürütmenin, denetlemenin, egemenliğin bir parçasıdır.* Güçsüz bırakılmış için yazı, **güçsüzün** üzerinde kurulan egemenliğin aracıdır. Yazının kullanılışı, yönetimin ve egemenliğin gerekleri ötesine gitmiş, üstünlük psikolojisinin ifadecisi olmuştur, (Erdoğan 58, 137-).

abece düzenlenmesi başkadır. Bireysel kullanım engellenmediği halde, çıkarı bozulanlar, ikisini hep bile bile karıştırdılar.

Yönetimin dayandığı “*halkçılık*” ilkesine göre her şeyden önce yurttaşlara kısa sürede yaygın, çağdaş eğitim vermek gerekiyordu. Tek bir ölçü sesletimi yansıtip yaygınlaştırarak, gerek sözlü dilin gerekse yazı dilinin doğru öğretimini sağlayacak bir abece yapılmalıydı. Yabancı bir ekine dayandığı için, uzun çabalarla bir türlü elde edilemeyen okur-yazarlık öğrenimi ulusal bir düzenleme ile çok kısa bir süreye indirgendi. Böylece yüzyıllarla *sözlü-ekin* aşamasında tutulup sömürülen yüzde doksan halk *yazılı-ekin* aşamasına ulaşabilecek, aydınlanmanın yolu her yurttaşa açılacaktı.

3.1.5.2. Devrimden Önce. Değişik zamanlarda, Türkçeyi yazmak için dokuz ayrı yazı (*Köktürk, Sogut, Brahmi, Arami, Kiril, Uygur, Mani, Nastu ri-Süryani, Tibet-Çin-Mogol, Passepa*) kullanılmıştı (Dilaçar, 1965-). Köktürk yazısı bir yana, o yazıların hemen hepsi bir din ile bağlantılıydı. Arap yazısı bunların onuncusu olup Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde, neredeyse bin yıl süreyle Türkçeye uygulanmıştı. “*Abece dinin peşinden gider*” sözü, (Dringer, 1968) devrimden önce Türkçe’ye yansıtılan yazılar için de geçerliliğini korudu.

Gerçekte Osmanlıyı oluşturan her dinsel toplumun (millet) ayrı bir yazısı vardı: Müslüman Arap yazısı, Katolik /Protestan Latin yazısı, Ortodoks Yunan ve Kiril abecesi kullandı. Musevilerin, Gregoryenlerin de kendi yazıları vardı¹⁵⁹. Tanzimatla (1839-) birlikte yavaş yavaş dışişlerine, içişlerine, iletişime, eğitime, ulaşım, ticaret, turizm ve bankacılık alanlarına Fransızca ile birlikte Latin yazısı da girdi. Çok dilli, çok dinli, çok mezhepli Osmanlı evreninde okur-yazar müslümanlar da XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyıl başlarında iki abece kullandılar¹⁶⁰; tek-ses-tek harf ilkesine da

¹⁵⁹ Bir mimar olarak III. Selim zamanında Osmanlı hizmetine giren (Anton Ignaz) Melling (1763-1831) Hatice Sultan ile Latin harfleriyle Türkçe yazışır. III. Selim’e de Latin harfleriyle Türkçe yazmayı öğretir (YK, “Dil Oğlanları ve Tercümanlar” s. 77).

¹⁶⁰ Osmanlı Hariciye Nezaretinde, dış elçiliklerde Latin yazısı kullanılır. Osmanlı diplomatları, yalnızca yazışmalarda değil, kendi aralarında da Fransızca iletişim kurarlar. Tüm Osmanlı dış işlerinin resmi yazısı Latin yazısı, resmi dili Fransızca olur.

Tanzimata kadar dış ülkelerde 5 elçilik var. Tanzimat döneminde dokuz elçilik daha açılır. Kapitülasyonlarla tanınan ayrıcalıkla yabancı tüccarlar defterlerini kendi yazılarıyla tutarlar. Osmanlı Bankası bütün yazışmalarda yabancılarda kullanır. Yazı Latin yazısıdır. Kağıt paralarda Arap yazısı ile birlikte Latin yazısı da bulunurdu. Osmanlı maliye bakanlığından daha çok memur çalıştıran Duyun-u Umumiye bütün işlemleri Latin yazısı ile yürütür, (Avcioğlu, 1973). Demiryollarında Avrupalı kendi yazısını kullanır. Bütün istasyon adları hem Arap hem Latin yazısı ile verilir.

yanmayan, ses değerleri değişken Arap harfleriyle (bağımsız bir anlatımı tek anlamlı okuma zorluğundan) Türkçe telgraf (1855-) çekilemeyince, onun yerine Latin harflerinden bir telgraf-abecesi bile yaptılar:

1830'lu yıllarda yayına geçen gazete dizilirken, Mısırlı Mehmet Hasan Efendi 900 harf ve işaret gerektiğini saptamış. Kendi zamanında Türkiye'de kullanılan Arap harflerinin sayısı 400 kadar iken, Şinasi Efendi o sayıyı 112'ye indirmiş. Ahmet İhsan '*Servet-i Fünun* dergisi harf kasasında o gün 520'den 618'e kadar harf bulunduğunu bildiriyor, (Şimşir,1993).

Bütün bu çarpıklıklara karşın Şeyhülislamlık, "*Latin yazısı alınmaz, bu yazıyla müslüman okullarında öğretim yapılamaz*", diyerek (1910), Arap yazısının biçiminin bile değiştirilemeyeceğini ileri sürüyor. Oysa, ***kutsal olan metindir, abeceye kutsallık yakıştırılamaz***. Devrimlere aykırı yorun ve eylemleri önlemek için tekke ve türbeler kapatılır. Ayrı ayrı dinlere ve inanç biçimlerine öylesine bağımlı bir yazılar ortamında din etkisini dışlayıp laikliği getirmeden yazı değişikliğine gidilemeyeceği anlaşılır. O nedenle, 10 Nisan 1928 günü "*Türkiye Devletinin dini İslamdır*" maddesi Anayasadan çıkarılır.

3.1.5.3. Yeni Abeceye. Arap yazısında küçük harf / büyük harf ayrımını yoktur. Arap harfleri sözcük başı, ortası, sonu olmak üzere üç ayrı biçime girer. Böylece 33 harfli yazı 99 harfe çıkar. Ünlüler yazılmadığı için Arap yazısını okumak yorumdur (Sanders,63). Bu yazıda birden çok ses yazan harfler ile birden çok harf ile yazılan seslerden başka Türk diline uymayan harfler de vardı: 4 türlü /z/, 3 türlü /h/, 3 türlü /s/, 2 türlü /t/. Arapça kök bükümlü olduğundan Türkçede ise kök değişmediğinden iki yazım biçiminin de harf dizimi de birbirinden ayrı düşer, (Özerdim, 1978; Ülkütaşır, 1973). *trdd* (tereddüt), *mtlcd* (mütecellid) sözcüklerini, eğer iyi Arapça bilmiyorsanız, okuyamazdınız (Çankaya IV:110).

Yeni yazımın sesbirimsel olmasına çalışılır. Harflerin uluslar-arası ses değerleri elden geldiğince korunur, Türk sesletimine aykırı harfler (q, x, w) çıkarılır. /c, ç ş / için (dj, tj, sh, sch) gibi iki, üç harfli yazımlara yer verilmez; /h/ ile *gh*, *kh* inceltmeleri (vekalet < vekhalet, şevk < şevkh) kaldırılır; sonradan /h/ yerine (^) konulması önerilir (inkâr, gûya, meselâ, mefkûre). Alman abecesinden /ö/ ve /ü/ alınır. Heceleri ayırmada kesme imi (Kur'an) kullanılmasına karar verilir ve 29 Eylül 1928'de yeni abece ön-biçimine girer¹⁶¹ . Atatürk'ün önerisiyle sonradan:

Posta telgraf işlemlerinde Latin yazısı kullanılır. Mustafa Efendi Latin harfleriyle Türkçe Mors abecesini düzenler (1855-). Elçilikler tel yazılarını Latin harfleriyle yazılar. Diplomasi, ticaret, ulaştırma: demir/denizyolları, turizm, bankacılık, PTT, Batı bilim ve tekniğinin yazısı Latince olur.

¹⁶¹ Köprülü (1938) "...**Yalnızca Atatürk**'ün yönlendirmesiyle < yalnız türk seslerini belirleyen şekillere indirgenen> yeni alfabe, dilimizdeki Arap ve Fars keli

- i. bağlama çizgisi (-) nin kaldırılarak soru takısı 'mI' (ve kI, dA parçaları nın: (*geldi mi* < *geldi-mi* yerine) ayrı yazılıp, (öyle-ki> öyle ki, Özge-de> Özge de,...gibi) ardından gelen eklerin ona birleştirilmesine (*gelmiş midir?*);
- ii. Eş-biçimli olmayan eklerin ise tabana bitişik kalmasına: *gelirken*, < *ge lir-ken*, *Umutla* < *Umut-la*, *yarınki* < *yarın-ki*;
- iii. Farsça kökenli bağlama çizgisinin de kaldırılmasına karar verilir (*hüsn-ü niyet* yerine *hüsnüniyet* gibi), (Şimşir,1993). Atay'a göre '*Atatürk devrimle rinin en çok rahatsız edeni yazı*' oldu (Çankaya IV:117).

3.1.5.4. Halkla İlişkiler. Osmanlıca kitapların basımı (1727-), mekteplerin açılması (1773-), ve Tanzimatın ilanı (Küçük, 1984: 142-202) ile birlikte Türk halkına dönük temel eğitimi yaygınlaştırma çabaları yoğunluk kazanınca (1839-), yazım sorunu da çok geçmeden gündeme gelmiştir. İlk önce 1851'de Ahmet Cevdet Paşa'nın İstanbul'da, daha sonra, gerçek öncü Mirza Feth Ali Ahundov'un Azerbaycanda (1857) yaptığı çalışmalardan etkilenen Münif Paşa 1862'de Latin harflerinin üstünlüğünü belirtmişse de anlaşılan harf değişikliğine (Şimşir 1993:21-), o zaman pek önem verilmemişti. Çok sonraları , ordudaki haberleşmeyi olumsuz yönde etkilediği için, Enver Paşa tarafından Arap harfleriyle ayrı yazımın tutarlı kılınması yoluna gidilmiş, onda da (1915-) olumlu bir sonuç elde edilememiştir, (Kongar,113, Dilaçar 1964:172, Şimşir 1993). 1926 yılında bir *Dil Heyeti* kurulmuş, 1927 yılında yapılan genel nüfus sayımında genel okur-yazar oranı %6 bulunmuştu.¹⁶²

Gerek yazım gerekse ABC üzerine tartışmalar Meşrutiyet (1910-) döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında (-1928) açıklık kazanır. İki yol belirmiştir: 1) ya yerine göre hece yerine göre tek-ses yazan Arap harfleri korunacak, 2) veya latin harflerinden yeni, ama ses-yazan **kitlesel** bir ABC yapılacaktır. O ikilik yazıma da yansımıştır:1) ya Türkçe sözcüklerle Arapça ve Farsça sözcüklerin yazımı birlikte kurula bağlanacak, 2) veya Arapça ve Farsça sözcüklerin eski yazımları korunacak, yalnızca Türkçe sözcüklerin doğru yazımları belirlenecektir. Birinci görüşler, yalnızca zor olmayıp aynı zaman da daha ileri bir ekin düzeyi gerektirdiği, Dil Devrimine de engel olacağı için, yalnızca Türkçe sesleri ve sözcükleri doğru yazan bir ABC yapılır. 26 Haziran 1928'de toplanan Dil Kurulu, **bir-Türkçe-sesbirim-bir-**

melerine, ve bu dillerden alınan gramer kurallarına, Türk dili çerçevesinde artık hayat hakkı bırakmıyordu. Bu yeni Türk alfabesi sayesinde, o zamana kadar kendi özel kimliklerini saklayan Arap ve Fars kelimeleri artık dilimizde tutunamayacaklardı" der, (Steuerwald, s.80). İmer (1998:51-) bunu ölçünleştirmenin bir parçası sayar.

¹⁶² 1924'te Saracoğlu'na göre bu %2 ya da %3'tür (Caporal III:9) Okur-yazar sayısı 1927'de 1.1 milyondan 1935'te 2.5 milyona çıkar (Kodamanoğlu, 33)..

im ilkesine uyan ve Latin harflerine dayalı “*Yeni Türk Alfabeti*”ni belirler. Artık herşey yeni yazı ile yazılıp basılacaktır¹⁶³.

Başlangıçta aydınlar, yazar ve şairler (örneğin *Fuad Köprülü, Zeki Velidi, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Yahya Kemal*,...) genellikle yazı devrimi ne karşı imişler. Yönetim ilk önce aydın, yazar ve yöneticileri açık tartışma yoluyla değişime ısındırır. Bir yandan da direnişle ilgili güç kaynaklarını birer birer ortadan kaldırır. 1923-1927 yılları öylece geçer. 1928 yılının ilk yarısı değişimin biçimi üzerinde çalışmalar ve plânlama dönemidir. 10 Haziran 1928’de **Dil Heyeti** kurulur. 19 Temmuz 1928’de **Elifba Raporu** verilir, Ağustos başında basılır. Uygulamanın beş yıl gibi bir süreye yayılmasını düşünen F.R.Atay’a Atatürk’ün tepkisi: ‘*Ya üç ayda ya hiçbir zaman*’, olur. *Devrim zamana yayılamaz*¹⁶⁴. 9/10 Ağustos 1928 gecesine *Gülhane Parkı* gazinosunda düzenlenen konserde Atatürk, ‘*Yeni Türk Alfabeti*’ni açıklar:

“Arkadaşlar, güzel dilimizi ifade etmek için yeni Türk harfleri ni kabul ediyoruz.... Yeni Türk harflerini çabuk öğreniniz. Bütün millette, köylüye, çobana, hamala, sandalcıya öğretiniz ... Bir milletin yüzde sekseni okuma-yazma bilmezse bu bir ayıptır. Bundan insan olarak utanmak lazımdır.....en fazla bir yıl, iki yıl içinde herkes yeni harfleri öğrenecektir.... ”

25-29 Ağustosta Dolmabahçe Sarayında toplanılır. Gazetelerde çıkan eleştiriler tartışılır. Başlangıçta pek katılmayan başbakan İnönü ‘*Hulasa e fendiler,...bu alfabe kat’idir*’, deyip sözü bağlar. Atatürk 1929 başına kadar memurların ve halkın yeni Türk harflerini öğrenmesini ister. Ağustos, Eylül içinde *Tekirdağ, Bursa, Mudanya, Çanakkale, Sinop, Samsun, Amasya, Tokat, Sivas, Kayseri*’ye giderek halka bir yandan yeni harfleri tanıtır, bir yandan da tepkileri sınar. Bu amaçla İnönü de Malatya’ya gider¹⁶⁵. Genel yö

¹⁶³ Başgöz (1995:119-127): “Bu oran Mustafa Kemal’in kararını kolaylaştırdı. Nasıl olsa büyük çoğunluk Arap abecesini de bilmiyordu”. 1929-34 yıllarında açılan “millet mektepleri”ne 1,5 milyonun üstünde kişi devam etti. 1928’de öğretmenlerin yönettiği 5.500 kursa 220.000 öğrenci yazılır. Kursu bitirenler için bir de haftalık “Halk Gazetesi” yayınlanır.

Gerçek yararlı bir halk eğitimi ise ordu içinde yapılıyor, erlere ilk önce okuma-yazma, sonra günlük yaşamda kullanılan *sürücülük, marangozluk, tornacılık, aşçılık* gibi meslekler öğretiliyordu.

¹⁶⁴ Nitekim ezan ve kutsal iletişimin Türkçeleştirilmesi zamana yayıldığı için başarılı olamamış, 1950’de ‘*siz isterseniz hilafeti de getirebilirsiniz*’ anlayışı geri dönmüş ve bugün artık din militanların eline geçmiştir.

¹⁶⁵ Atay, (Çankaya:IV: 9,114,116). Başbakan İnönü’nün yeni yazıya geçiş programı: 1. devlet memurları, 2. ordu, 3. okullar, 4. PTT, 5. Basın, 6. Mahkemeler, 7. Halk, 8. zabıt, stenografi, 9. parti, şirket, dernek, 10. yasa, tüzük, yönetmelik, ka

netim Milli Eğitim Bakanlığına bırakılır. Kimse bu uygulamanın dışında kalamaz.

Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey 26 Ağustos'ta 4. Öğretmenler Kurultayını toplar. Yeni yazıyı öğretmek için and içilir. Yeni öğretim yılında (1928-29) bütün okullarda öğretim yeni yazıyla başlar¹⁶⁶. Aralık ayı başında 25.000 sözcük içeren (imla lugatı) “*Yazım Kılavuzu*” (XVII +371 s. olarak) basılır, (Şimşir, 1993).

Okuma-yazma öğretimi özellikle ilkokullarda ile yetişkinlerin okuma-yazma öğrenmesinde parlak sonuçlar verir. Yeni yazının geniş halk kitlelerine yayılması için 1 Ocak 1929'da ‘*Millet Mektepleri*’ açılır. İstanbulda bir günde 2500 dersane öğretime geçer. Toplulukların olduğu her yerde halka bilgi verilir, türlü biçimlerde yayınlar yapılır. Türkiye baştan başa bir dersaneye dönüşür¹⁶⁷.

Türkiye nüfusunun %90'ı okuma yazma bilmediğinden Atatürk, Yazı Devrimi'ni bir uygarlık sorunu olarak görüyordu. Yakup Kadri'ye göre yeni yazı yeni bir dünyanın anahtarı olacak; Türk halkını yüzyıllarca tutsak olduğu iskolastik düşünceden kurtaracaktı. 1 Kasım 1928 Yeni Türk Harfleri Yasası meclisten geçer. Bu yasayla 1928 Kasım ayından başlayarak *levha, tabela, ilan, reklam ve sinema yazıları geçici/sürekli bütün Türkçe gazete,*

yıt defterleri, tapu sicilleri, nüfus kayıtları, 11. okul kitapları, 12. halk yayınları, okul yayınları, 13. Milli Kütüphane, 14. Devlet Matbaası ve Dökümhaneyi içeriyordu.

Bütün devlet dairelerinde kullanılan Arapça, Farsça tamlama adlar değiştirilir. Basının uğrayacağı kayıplar için devlet bütçesinden yardım yapılır. İstanbulda gemilerin, trenlerin, iskele, istasyon adları, vagonlara asılan levhalar çizelgeler yeni yazıyla yazılır. İstanbul ticaret müdürü bütün tabelaların yeni yazıyla yazılmasını ister. Ankarada da aynı uygulamaya gidilir. Kasım sonunda, halâ direnenlerin tabelaları bir gecede karalanır. 1928 Aralık ayı sonuna kadar süre verilir. Ondan sonra Arap yazısına Türk sokağında hayat hakkı yoktur, (Şimşir 1993, Ülkütaşır 1973, Özerdim 1978).

¹⁶⁶ 5 yılda 3 milyon kişi (%66 köylü, %34 kentli) yurttaş yeni yazıyı öğrenmiş, böylece halk kitleleri ırgalanmış, coşturulmuştu. Cami, kahvehane gibi toplanmaya elverişli her yerde, öğretmen sayısı kadar okul açılacaktı. Bitirenler Halk Dersanelerine gidebilirlerdi. Orduda yazı derslerini subaylar verecekti. Hapishanede mahpuslara, en az 20 işçi çalıştıran iş yerlerinde işçilere okuma-yazma öğretme yükümlülüğü getirildi. Gezici öğretmenler köylere giderek en az 6 hafta 6'şar saat kurs açacaklardı. Köy imamı ve köy katiplerine yeni yazıyı öğretme görevi verildi, gece dersaneleri açıldı, (Ülkütaşır, 1973).

¹⁶⁷ Bu okullar iki türlüydü: 1. eski yazıyı bilenlere yeni yazıyı öğretmek için iki ay süreli, 2. hiç okuma-yazma öğrenmemiş ve okul çağını geçmiş olanlara okuma-yazma öğretmek için 4 ay süreli. Bu okullar özgün bir örnek idi. Her türlü toplu iletişim olanağı kullanılıyordu. Millet mektepleri 8 yıl (1929-1937) sürmüş, sonra, Atatürk'ün rahatsızlanmasıyla çalışmalar gevşemiş.

*bülten, ve dergilerin Türkçe harflerle basılması zorunlu kılınır (madde 4). 1 Ocak 1929'dan sonra artık eski yazı kullanılamaz. 9. maddeye göre: “**eski harflerle basılmış kitaplarla öğretim yapılması yasaktır**”.* Böylece ABC dinin peşinden ayrılır.

. Yazı Devrimi'ne karşı olanlar için bir abece sorunu yoktu. Onların çoğu zaten iki yazı kullanıyorlardı: Arap yazısı ve Latin abecesi. **Karşı oldukları uygulama ise, halk için bir abece yapılmasıydı.** Atatürk'ten sonra bile bunu geriye döndüremeyeceklerini anlayınca, okuyanlara yöneldiler.

Dil Devrimine götüren nedenlerle yazı ve yazım devrimini gerekli kılanlar birdir. Uygulanış sırası, öteki Atatürk Devrimlerinde olduğu gibi, karşılıklı ilişkilerden doğmuştur. Halkın diliyle eğitim yapılacağına göre **Harf (ve Yazım) Devrimi** önce gelmeli, aydınların yürütebileceği Dil Devri mi ise onu izlemeliydi. Eğitim yazı diline dayanmak zorundaydı. O bakım dan Harf Devrimi, Dil Devriminin kaçınılamaz, iletişimsel bir öncülüydü¹⁶⁸.

Türkçenin Arap harfleriyle yazımı, başlangıcından beri birçok tutarsızlıklar içermekte, herkes bu yazıyı kendine göre kullanmaktaydı. XVII. Yüzyılda Katip Çelebi: “*herkes onaylar ki, yaşamı süresince doğru yazılmış bir kitap öğrenememiştir*”, diyerek o tutarsızlıktan yakınmaktaydı (Karal , 63). Banguoğlu da o yargıya katılarak “*Türk dilinin hiçbir zaman Arap harfleriyle bir yazım biçimi olmamıştır*”, diyor (1949:9). Türkçenin herhangi bir abece ile yazılması, o abecenin Türkçe için yapılmış olduğu anlamına gelmez, ikisi ayrı ayrı şeylerdir.

Öyleyse ***Harf Devrimi ile Türkçeye ilk kez kendi sesdizimine uyan bir abece yapılmıştır; yoksa bir abece bırakılıp bir başka abeceye geçilmemiştir.*** Arap harfleriyle ya da başka harflerle Türkçeyi yazmak başka Türkçenin kendi abecesinin olması başkadır.

Yalnızca Türkçe sözcükleri yazan bu abece ile, halkın diline girmemiş olan yabancı sözcüklerin yazımı güçleşir, değişik sesletenler arasında (kimilerine için halâ çözümlenemeyen) anlaşmazlıklar çıkar, bulunmayan sesleri içeren sözcükler ise hiç yazılamaz. Artık **blk/klb** ile yazılan ‘*kalb*’ (değişme)’den ‘*inkılab*’ ile ‘*kelb*’(köpek)’ ten türetilen ‘*inkılab*’ arasında, ya da **nbb** ile yazılan ‘*nuhb*’ dan türetilen ‘*intihab*’(seçim) ile ‘*nehb*’den gelen ‘*intihab*’ (yağma ile mal alma),... birbirinden ayrılamaz olur. Uygulamada “*Yeni Lisan*” yanlıları ile arıticıların karşı karşıya geldikleri kuşkusuz. Ancak 1932 yılında Dr.Reşit Galip, “**yirmi iki yıldır**” (1910-1932) *saflaştırma çalışmalarına karşın Türkçenin hala (beklenen düzeyde) saflaşmadığı*”nı dile getirecektir. “*Okul kitapları, ve resmi yazışma dili*” üzerinde yaptığı ça

¹⁶⁸ “*Aydınlanma*”yı amaç edinmiş bir yönetim için başka bir seçeneğin bulunmadığı, “*eski yazı*” ve *Osmanlıca* ile yola devam edilemeyeceği “*YABAN*”a bakılarak (Karaosmanoğlu 1921/32) anlaşılabilir. O durumun bir benzeri Trakya köylerinde İkinci Dünya Şavaşı sırasında bile yaşanmaktaydı. (bk. Köy Ens.Bl s.151).

lışma ile İz (1983:189), bu dilin “*Yeni Lisan*” akımından hiç etkilenmediğini ortaya çıkarmıştır¹⁶⁹. Gazetenin kitle iletişim aracı işlevini görmesi için en kestirme yol ulusal dilde yaygın eğitimdi. Avrupada ulusal dillerin eğitim ve gelişmesi öyle ilerledi. Bizdeki bürokrat burjuva bunu pek anlayamadı; amaç olarak aydınlanmayı seçti. Yazı Devrimi, taklit ve katılım yoluyla edinilen sözellikten okur-yazarlığa geçiş devrimidir¹⁷⁰. Bunun okulda öğrenilmesi zorunludur. Okur-yazarlık *bilen* ile *bilineni* birbirinden ayırarak özbilinç sağlar, eleştirel düşünceyi geliştirir. Okuma-yazma öğrenemeyen insan soyut düşünemez (Sanders,1994).

3.1.6. Dil Devrimi¹⁷¹.

Bu devrim 1928-1946 yılları arasında *devlet eliyle*¹⁷² sözcük, biçimlenme, ve dizim bakımlarından *Türkçenin özü ne döndürülmesi* ya da sözlüğün Türkçeleştirilmesi için devlet, kuruluşlar ve halkın katılımıyla yapılan yoğun dil çalışmalarını ve uygulamalarını anlatır. Kısacası, çalışmalar: Atatürk’ün gözetiminde, yöneticiler, parti (CHP), Halk Evleri, halk ve aydınların katılımıyla (1932-1982) **Türk Dil Kurumu**’nun önderliğinde gerçekleştirilmiştir¹⁷³. Amaç, halkın günlük konuşma dilinden, (*yönetim, iletişim,*

¹⁶⁹ Yazım sorunları üzerine bk. Çotuksöken 1993- yazıları; Yazım kılavuzları için Demircan- Erözden kaynakçası,1991.

¹⁷⁰ Okur-yazar oranı 1929:%6.5, 1934:%15, 1936:%17.5, 1949: %40, 1960: %39. DP döneminde eğitimde bir geriye dönüş yaşanıyor (İnan 1979, İmer 1998:71). 1936-1949 arası yükseliş Köy Enstitülerinin katkısı sayılır. Düşüş ise bu kurumları kapatılmasından dolayı yaşanmıştır.

¹⁷¹ Devrimi, metinsel gelişim açısından Levend (1972)’den, Özleştirme sürecini Aksoy 1975’ten, başka dilsel devrimlerle birlikte, Türkçeye uygulanışını İmer (1976)’dan, karşı-devrimci atışmaların bilimsel eleştirisini için bk. T.Yücel (1968).

¹⁷² Atatürk (1932): “*Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarmalıdır*”. (Aarsal, 1930).... “*Türk dilinin kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet örgütümüzün dikkatli ve ilgili olmasını isteriz*” . Bu, daha Sakarya Savaşı erte sinde dile getirdiği her alanda: (siyasal, malî, ekonomik, adlî, askerî, ekin sel) “**tam bağımsızlık**” hareketinin bir parçası olarak düşünülmüştür.

¹⁷³ Atatürk’ün amacı “*dilde Türkçecilik*”i devlete maletmek ve “*zengin ve ulusal Türkçe*”nin oluşmasını sağlamaktı. “... *Dilde devrim sayılacak bir özleştirme ve geliştirmenin resmi kuruluşlar ya da akademilerle* (Ne Encümen-i Daniş -1851 türü akademiler, ne de 1982 sonrası oluşturulan devlet dairesi Yeni TDK gibi birimlerle) başarılamazdı. O nedenle Atatürk, bu eylemin *dernek niteliğinde özel bir örgüt aracılığıyla gerçekleştirilebileceği inancına varmıştı*” (Falih Rıfkı Atay, Çankaya, 479; Turan 1990: 64-65’ten). Yanılmadığı, 1980 sonrasında Türkçenin başına gelenlerle çok acı bir biçimde kanıtlandı.

eğitim, yargı,... gibi) hizmetler ve etkinliklerde kullanılacak işlek ve yetkin yeni bir yazı dili yaratmak, sözlü anlatımı da o düzeyde geliştirmekti.¹⁷⁴

Tanzimat dönemi aydınlarının, halkın **anlamasını** istedikleri *gazete dili* idi, “*herkesin anlayacağı bir dille yazılması*” ile anlatılan bu idi (Levend 1952:2). Özdem’in (1941:3) dediği gibi, *dil devriminde gündelik siyaset Türkiyecilik, ama değişmez siyaset Turancılık’tan ayrı bir Türkçülük* oldu. Bugün de olanları yıllar öncesinden görmüş olan Aarsal (1930) bu devrimin bir ön-özetini ve ön-savunmasıdır: “*Okul ve bilim dili türkçeleştirilmezse, bağımsız Türkiyede bile Türk dilinin yok olması tehlikesi vardır.... Türk ırkının yaşamasını sağlamak için yapılacak işlerin birincisi ve en önemlisi öz türkçe bir yazı dili yaratmaktır*” (s.490-95). O söz, 15. yüzyılda Fatih zamanında yaşamış olan Otman Baba’nın söylediklerine benzemektedir. “*Oğuz dilini söylerdi. Gayri dil konuşanı hoş görmez.... Yad illerde yitmemek için tek dayanağımız Oğuz dilidir*” derdi, (Birdoğan, 1989).

3.1.6.1. (1932-1983 Yıllarının). **Türk Dil Kurumu**

Örgütsüz ve ömürsüz düzenlemelerle, oluşturulan geçici kurullarla yürütülen dil işlerinde beklenen gelişme sağlanamayınca, *Harf Devrimi* ile verilen birinci şokun ardından örgütlü bir çalışmaya geçilir¹⁷⁵. 12 Temmuz 1932 tarihinde, özleştirmeyi, tıpkı yazı devriminde olduğu gibi, bir devlet işi olarak ele alan Atatürk’ün koruyuculuğunda **Türk Dili Tetkik Cemiyeti** kurulur. *Samih Rifat* Bey başkan olur¹⁷⁶. 26 Eylül 1932’de **Birinci Türk Dili Kurultayı** toplanır. Devrim doğrultusunda çok sayıda coşkulu konuşma yapılır, bildiri sunulur, görüş açıklanır. Sonradan tutum değiştiren Fuad Köprülü bile (I.T.D.K., s.414) “*bağımsızlık açısından Türk Dili Osmanlı döneminde gerilemiştir*” diyor¹⁷⁷. Eyüboğlu ise, *Divan Dili Türkçedir, güçlük kelimeler dedir*”, diyerek o katılığı yumuşatıyor. Atatürk, **Onuncu Yıl Nutku**’nda (1933) “*ulusal kültürümü zü çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkaracağız*”, derken, düşündüğü en önemli atılımlardan biri **Dil Devrimi**di. Kurultay

¹⁷⁴ T.Yücel (1997:38), Claude Hagège’in Dil Devrimi’ni neredeyse ulusun konuştuğu dilin değiştirilmesi biçiminde değerlendirdiğini yazıyor. Bu değişimi “*traji komik*” olarak niteleyen G.Lewis (1997) de benzer özürü içermektedir.

¹⁷⁵ TDK çalışmaları özetçe Aksoy 1970’ten izlenebilir.

¹⁷⁶ Cevdet Kudret (1986:111-116), daha 1969 yılında, dil devrimi çalışmalarının 1950’den beri hız kestiğini, TDK amacının savsaklandığını düşünüyordu. Ona göre, arasıra verilen “*dilisilin*”. haplarıyla devrimin ateşi düşürülüyordu. O güne değin, çoğunluğu Atatürk zamanında üretilen 1300 kadar sözcük olduğuna göre, yılda 37 sözcük üretilmiş olmasını yeterli bulmuyor.

¹⁷⁷ Nazım Hikmet “*Kuvayı Milliye Destanı*” adlı şiirinde “*dil devrimi*”ne de gönderme yapar: ...*Yerini alıyordu halkım / Tarihin en haklı savaşında / Yıldızlı sonsuzluğuna kavuşuyordu Türkçe / ...Hızlanıyordu sözcüklerde kan dolaşımı / Aşksın, şiirsin, Türkçesin şimdi.*

sonunda yedi maddelik bir izlence düzenlendi. Alınmış olan kararlar iki genel kümede toplanabilir.

A. Aydınlanma çalışmalarını, kimlik arayışlarını destekleyici olanlar.

1. Türkçenin gerek Sümer, gerekse Hint-Avrupa dilleriyle karşılaş tırmasının yapılmalıdır. (Bir yandan dil öğelerinin ortaklığı, akrabalık iliş kilerini belirlerken, öte yandan Türk Dilinin tarihi de ortaya çıkacaktır).

2. Türkçenin tarihsel gelişimi araştırılmalı, karşılaştırmalı (compa rative) dilbilgisi yazılmalıdır.

3. Türkçenin tarihsel dilbilgisi yazılmalıdır.

4. Doğu ve Batı ülkelerinde Türk Dili üzerine yazılan kitaplar top lanmalı, gerekli olanlar Türkçeye çevrilmelidir.

Bu amaçlarla yola çıkan devrimciler, 'tarih tezi'ne dilsel veri derle meye çalışırken her yere yayılmış bir "Güneş-Dil" varsayımına ulaşırlar. İlk köklerin oluşumu, anlamlanışı, köken belirleme yolları aranır (s.136). 1936'da ise yorumlar, açıklamalar çığırından çıkartılır, amacından saptırılır, (s.141).

B. Özleştirmeye Yönelik Amaçlar.

5. Türk lehçelerindeki sözcükler derlenerek lehçeler sözlüğü, terim sözlüğü, Türkçe biçimbilgisi ve sözdizimi yazılmalıdır. Bunlar yapılırken, Türkçenin bütün ekleri araştırılmalı, bu ek ve ilgeçlerin dilin gereklerine yetecek biçimde işlenmesine önem verilmelidir. Bu konuda en çok çalışma Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı zamanında yapılmıştır, (Yücel, 1993).

6. Gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında Türk Dili üzerine yapılan incelemeleri yayınlamak için bir dergi çıkarılmalıdır.

7. Ülke gazetelerinde dil çalışmalarına özel yer verilmelidir.

Dil Devrimini düzenleyenler, 1910-1932 arası dil çalışmalarıyla ça ğı yakalamış, on yıl süreyle birlikte koşmuşlar, ondan sonra, dilde değil ama dilbilimde yarışı bırakmışlardır. Özleştirme ise, bilimde zaman zaman durak samalara karşın, yazında süreklilik kazanmıştır.

1928 yılından başlayarak Dil Devrimi bir devlet işi sayılmış, her okul, Halkevi bir derleme ocağı gibi çalışmıştı. Derlenen fişler ilçeye, orada elenerek ile, ilde elenerek Ankara'ya Türk Dil Kurumuna gönderilmişti. 1933 Ocak ayından başlayarak o yolla halk ağzından 8 ayda 125.988 fiş der lenmiş, 19 ayda bu sayı 129.792 fişe ulaşmıştı. Ancak kırsal kesimden söz lüğe girmemiş daha birçok sözcük, yöresel yan-anlamlar, öbeklemeler bulu nuyordu¹⁷⁸.

¹⁷⁸ Örneğin 'geçindi'=öldü (Burhaniye). (Lüleburgaz-Ceylanköy: *yapın mak* = toparlanmak, *gerek görmek* = ihtiyaç karşılamak, ... gibi)

Onun ardından, 8 Mart 1933'te **Osmanlıcadan Türkçeye Karşılık Bulma Programı** başlatılmıştı. Her gün *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde 10-15 yabancı sözcük yayınlanmış, okurlardan onlara karşılık bulmaları ya da önermeleri istenmişti. Söz gelimi 1. listede şu sözcükler vardır: *âdap* (kural lar), *âferin* (çok iyi), *âgah* (bilgili, uyanık), *âhenk*, *âlayış* (boş, geçici), *âlet*, *âmade* (hazır), *âmin* (Tanrı kabul etsin), *âsayış* (güvenlik), *âsude* (rahatla mış), *âyin* (dinsel tören), *âyine* (ayna), *âzade* (özgür). 12 Mart 1933'ten baş layarak her gün Anadolu ajansı ve radyolarla ülkenin her yanına duyurulan toplam 92 sormaca dizininden kimileri aşağıdadır¹⁷⁹.

Liste 5. *Eb'at* (boyutlar), *ebedî* (sonsuz), *ecel* (ömrün sonu), *ecîr* (gündelik çi), *ecir* (*ecr*) (ücret), *ecnebî* (yabancı), *ecram* (ruhu olmayan var lık), *ecza* (*türlü an lamlarıyla*) (ilaç, bölüm, parça), *edat* (*gramer*) (ilgeç vb.), *edep* (terbiye, incelik,...), *edebiyat*, *ezelî* (başlangıcı olmayan).

Liste 11. *Lâkin*, *lâmise* (dokunma duyusu), *lânet*, *lâfzî* (sözel), *laübalî* (say gı bilmez), *lâzım* (gerekli), *leh* (*aleyh'in karşıtı*) (-den yana), *lehçe*, *letafet* (güzellik, hoşluk), *levha*, *leylî* (yatılı), *liyakat* (yararlılık), *lûgat* (söz lük).

Liste 42. *Feyz* (verimlilik), *fiat*, *fıdye*, *fihrist* (dizin), *fikir* (*fıkr*), *fîlen* (yapa rak), *fîlî* (edimsel), *faraset* (anlayış, seziş), *fırka* (parti), *fırsat*, *fitne* (geçimsizlik), *fu zulî* (boşuna).

Liste 61. *Tarziye* (özür dileme), *terakki* (ilerleme), *tereddüt* (duraksa ma), *tereffu* (yükselme), *terennüm* (şarkı söylemek), *teressüp* (dibe çökme), *terkip* (bile şim, tamlama), *tersim* (resim çizmek), *terviç* (değerini arttırma), *terzil* (rezil etme), *tasallut* (sataşma), *tescil* (kütüğe geçirmek), *teselli* (avut ma), *teselsül* (zincirleme, uzama), *teshir* (büyü yapma), *teshin* (ısıtma, kızdır ma).

Liste 76. *Inhisar* (tekel), *inikas* (yansıma), *inikat* (tuplanma), *intiba* (izle nim), *intihar*, *intikam* (öc), *intisap* (bir işe girmek, kapılanmak), *intişar* (yayılmak, yayınlanmak), *inzibat* (sıkı-düzen), *inziva* (bir köşeye çekilme).

Liste 92. *Vait* (=vât) (yıldırma), *vâde* (süre), *vazife* (görev), *vaziyet* (du rum), *vefa* (sözde durmak), *vekâlet* (birinin yerine bakma), *vukuat* (olay lar), *vukuf* (bilgi), *siyaset*, *ziyafet*, *zühul* (geciktirme), *zımmî* (İslam devleti uyruğu olan hiris tiyan).

Liste 104. *Resmen* (*resmî*), *idareten* (yasaya uymaksızın), *resen* (ken di başına), *cevaben* (yanıt olarak), *zeylen* (ek olarak), *ilaveten*, *tadilen* (değiş tirerek), *tekiden* (*tekîden*, *muekkeden*) (üsteleyerek), *rapten* (*merbuten*) (iliş tirerek), *leffen* (*mel fufen*) (zarfa konarak), *berhudar* (mutlu ol-), *herzevekil* (boşboğaz), *hezarfen* (çok bilen), *peyderpey* (*peyapey*) (azar azar).

Başbakanlık, Halk Evleri¹⁸⁰, Halk Partisi bu iş için görevlendiril miş, ajans, radyo ve gazeteler işbirliğine çağrılmıştı. Alınan karşılıklar yine

¹⁷⁹ (TD 1. Nisan 1933: 104-115, TD. 2 Haziran 1933: 21-)

¹⁸⁰ Başgöz (1995:73) : “Eğitimi halk kitlelerine ulaştırmak için yeni yollar aranmaya başlanmış, Halkevleri o amaçla kurulmuştu. Sonradan, CHP milletvekili seçilme yarışına alet edilmişlerdi”.

aynı gazetede yayınlanmıştı. O araştırmada: 1) karşılıklar öztürkçe olmalı, 2) halk arasında yayılmış sözler, kaynağı ne olursa olsun Türkçe sayılmalıydı. 12 Mart - 12 Temmuz 1933 arasında 1382 Arapça ve Farsça sözcük yayınlanmış, 1100 karşılık kurulca seçilmiş, 640 tanesi merkezce benimsenmişti. Bu da devrimin nasıl bir titizlikle ele alındığını gösteriyordu. Ancak daha sonraları Türkçe karşılık bulma çalışmaları herkesin beğendiği sözcüğü seçmesiyle sonuçlanınca, anlaşmazlıklar çıktı.

1934 yılında yabancı sözcüklere karşılık bulmak için TARAMA çalışmaları başlatılmış. O incelemelerde: 1. İllerden gelen derleme fişlerine, 2. Başta 4 ciltlik Radlof Sözlüğü olmak üzere, yerli ve yabancı türlü sözlüklere bakılmış, 3. El yazması ve basılı yerli ve yabancı 150 kadar yapıt taranarak 125.988 fiş düzenlenmiş (Dilaçar 1963), sonunda *Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları TARAMA DERGİSİ* yayınlanmıştı¹⁸¹. Birinci ciltte 7572 fiş sıralanmış, 2. ciltte ise Türkçeden Osmanlıcaya dizin eklenmiş. O sözlükte görüleceği gibi, bir Osmanlıca sözcüğe birden çok karşılık belirlenmiş.

Örnekler:

Acele : (41 karşılık) *agtaru, acevit, aladı, alat, asga, asgıç, bat, calt, çabuk, evdi, eve/ive, evedi, evet, evgi, evme, eyrek, ivcek/evcek, ivdik, iveti, kaşka, kay, kıtaval, mendeş, övecik, şep, şınga, şıngar, şımdak,...*

Alim : (23 karşılık) *ata, bahşi, bilecen, bilge, bilgiç, bilici, bilili, bilgicü, bilikli, bilgili, biliklik, böğü / bökü, büğü, çelebi, danışman, eke, erdem, kam, okuklu, öylü, tanırgan,...*

Fecr (14 karşılık) *ağarma, dan, güner, gün ağarması, irte, irte yeri, ıfıcık, ıgırcık, saçkan, tan, tan ağarması, tan irtecek, tanla, tanlası,...*

Kâr : (14 karşılık) *artam, ası, asık, aslan, assı, ayan, çıkar, iş, kastak, kazanç, on/ongu, tusa, tüşüş, özlük, ...*

Hayat: (26 karşılık) *canlılık, dirik, dirilce, dirilik, dirlik, dirim, dirimlik, em, konık, sağlık, salım, tın, tin, tirglik, tiril, tormuş, yaş, yaşayış, yurik, yürüm, zık, ...*

Tabiat: (15 karşılık) *barboldık, buyan, gılık, kılık, kılınç, minez, tadı, töz, tuğal, tu tum, yaradılış, yaratığ, yusun,...*

Sevda: (4 karşılık) *kurgu, kutur, sevgi / karasevda, aşk,...*

Saf : (25 karşılık) *arı, arık, arın, çık, çip, çamuk, duru, igrek, katıksız, karıksız, müldür, öyütlenmiş, sağ, saydam, silig, süzük, urundulanmış,...*

Tart : (3 karşılık) *çıkarma, atmak, kırlatmak, koğmak, sürmek,...*

¹⁸¹ Bu yayın 2 cilt , 848 sayfadır. Başgöz (1995:53-54)'ten, burada 2 Mayıs 1920'de oluşturulan kurulun görüşlerinin yer aldığı anlaşıyor: "Milli mizacı mıza, ta rihi ve coğrafi ve sosyal özelliklerimize uygun yeni ve bilimsel ders kitapları hazırlamak; halk dilinden Türkçe kelimeleri toplayarak (Derleme- Tarama), dilimizi bir sözlüğünü yapmak, ...Doğunun ve Batının klasiklerini dilimize çevirmek, eski eser lerimizi saptamak ve korumak, ...".

Türkçeden Osmanlıcaya Dizin

<i>Akın</i>	fevç, hücum, seyl, taarruz, garet.
<i>Aktarma</i>	devr.
<i>Alan</i>	ahmak, meydan, perişan, saha.
<i>Aladı</i>	acele
<i>Bez</i>	gudde, ukde.
<i>Beti</i>	mektup.
<i>Köle</i>	abit, bende, esir, gulâin, memluk.
<i>Ses</i>	avaz, <i>sada</i> , nida, rey.
<i>Sorgu</i>	isticvap, mesele, sual.
<i>Uruk</i>	aile, akraba, aşiret, gaye, ırk, hane, kabile.
<i>Yüz</i>	cihet, çehre, fizyonomi, hayâ, illet, ... taraf.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, *Tarama Dergisi* bir sözlük olarak nitelenemez. Anlam eşliğine dayalı çağdaş bir düzenleme ise hiç değildir. O yüzden, yayınlanır yayınlanmaz, Arapça ve Farsça sözcükler için anlatımda herkes beğendiği karşılığı seçmiş, ve iletişim bir anlamda *Babil Kulesi* olayı na dönüşmüştü¹⁸². Çünkü gazeteciler yazılarını ilkönce Osmanlıca yazıyor lar, ondan sonra, *sözcük değiştirici* (ikameci), metinde bulunan yabancı söz cükleri *Tarama Dergisine* bakarak Türkçe karşılıkları ile değiştiriyordu. So nuçta, kimsenin anlamadığı, konuşulmayan bir metin oluşuyordu. O sakın cayı gidermek için “*dil anketi*” yoluyla düzenlenen listelerin kullanılma sı yetmedi. 1935 .yılında Osmanlıcadan Türkçeye, ve Türkçeden Osmanlıca ya cep kılavuzları yayınlandı. O kılavuzlar aracılığıyla karışıklıklar en aza indi rildi, kargaşa ve yapaylık bir ölçüde ortadan kaldırılmaya çalışıldı. Seçilmiş örnekler:

Osmanlıcadan Türkçeye

<i>Fecr</i>	: tan
<i>Kâr</i>	: iş, kazanç
<i>Hayat</i>	: hayat, dirim
<i>Hayal</i>	: hayal , sanı
<i>Tabiat</i>	: tabiğat
<i>Sevda</i>	: aşk, sevgi
<i>Saf</i>	: duru, arı / dizi

Türkçeden Osmanlıcaya

<i>Alan</i>	: saha
<i>Bez</i>	: gudde
<i>Beti</i>	: varaka, mektup, name tahvîrat, tezkere.
<i>Köle</i>	: caker, bende, memluk
<i>Ses</i>	: neva, savt, sada, avaz
<i>Sorgu</i>	: istintak
<i>Uruk</i>	: ırk

¹⁸² 1933'te “Tarama Sözlüğü” kullanımında yaşanan karışıklığın, Mc Far lane (*Turkey and Its Destiny*)’den edinilen bilgiye göre 1850 yılındaki sadeleş tirmede de yaşandığı anlaşıyor: “1) Bilimsel amaçla ya tamamen yeni bir dil oluştu racaklar,... . Bu yapılanca öğrencilere anlaşılmaz geldiği farkedildi; 2) Çünkü bu yeni dil sabit değildi. Sık sık Fransızca, Latince sözcükler kullanılıyor, herkes ayrı terimler yapıyordu. 3) Bilimlerin tümünde karşılaşılan güçlük ziyadesiyle fazla idi. Arapça Kimya ve Matematik terimleri yapılabilirdi - ama o zaman da öğrenciler Arapça öğrenmek zorunda idi”, (Mardin, 1991:167).

Tart : -

Akın : -

Aktarmak : nakletmek

Yüz : safha, safiha, cebhe/ sima,
suret, didar, peyker, çehre,
vech, ruy

Daha ilk bakışta, Osmanlıcadan Türkçeye karşılıklarda anlaşılabilir olanların verildiği, seçeneklerin neredeyse teke indirildiği, karşılığı bulunmayan ('tart' gibi) tek hecelilerin bırakıldığı görülmektedir. Türkçeden Osmanlıcaya verilen karşılıklarda ise, kullanımdan çok anlamaya öncelik tanındığı, o yüzden de karşılıkların yeniden düzenlenerek, sayısal bir kısıtlamaya gerek görülmediği söylenebilir. Larousse'un Türkçeye çevirisine başlanınca Osmanlıcanın fakirliği heinen ortaya çıkmış (*Çankaya* IV:144).

Tarama Dergisine türetme ya da yeni karşılık bulma açısından yaklaşırsa, onun özleştirmeyi ne ölçüde kolaylaştırdığı, günlük dildeki Türkçe karşılıkların hemen hepsinin orada bulunduğu anlaşılır. O dönemde başlatılan "**Vatandaş Türkçe Konuş**" (= Türkçe sözcükleri kullan) yönlendirme sinin de özleştirmeyi yüreklendirdiği görülür¹⁸³.

Ayrıca 1935 yılında (10.11.1935) **Ulus** gazetesinde sözcüklerin nasıl yapıldığını açıklayan bir yayın başlatıldı (sabah > sabahleyin, öğle > öğleyin). Bir hafta sonra da daha canlı öztürkçe karşılıklar arama yolu açıldı.

"**Konuştuğun gibi yaz**" ilkesini yaygınlaştırarak yazı dilinde özleşmeyi sağlayan Türkçüler, Türkçeden *terim yapma* işine girişenmişlerdi, (Banguoğlu, 1949:7). Ne var ki, Cumhuriyet yönetimi Arapça öğretini kaldırdınca, o dilden terimlerin kullanımı da son derece zorlaşmıştı. Onun üzerine 1932 yılında terim çalışmaları da başladı¹⁸⁴. **Sözlük ve Terim Kolu** 16 uzmanlık alanı belirleyip birimler oluşturdu. 1934 yılında öztürkçe terimlerin kısa zamanda ders kitaplarına girmesi istendi. Yine 1934 yılında hazırlanan **Ekler Sözlüğü** (Emre, 1934) ile sözcük türetme ve öztürkçe karşılık bulma işi öne geçti. Türetilen terim sayısı daha 1934 yılında 32.302'ye ulaşmıştı. Banguoğlu'na (1945:57) göre yeni neslin Arapça ve Farsça ile ilişkisi kesildiği için Türkçe terim üretme işi 1936'da artık zorunlu olarak ele alındı. Terimlerin ders kitaplarında kullanımı ise 1938 yılına kadar uzayacaktı.

¹⁸³ Dilin özleştirilmesi yolundaki çabalar aşıkları da çok etkilemiş ve sevin dirmiştir. Aşık Hüseyin Kaçıran : "*Yazdıkları yazı Türkçe, erenler; Konuştular sözü Türkçe, erenler; Kim okuttu bizi Türkçe, erenler ?*" (Boratav , 1982:199).

¹⁸⁴ Boratav (1942): "*Şu halde terimler meselesi ele alınırken, ilim ve edebiyat-sanat dilinde yerleştirmek istediğimiz kelimelerin, sadece ilim ve ihtisas adamlarının işine yarayıp yaramıyacağını değil, aynı zamanda, halkın hoşuna gidip gitmeyeceğini, onun tarafından kullanılmaya elverişli olup olmadığını da düşünmemiz lazım gelir. Şu halde dilimizi geliştirmek ve zenginleştirmek yolunda çalışırken halk dilini iyi bilmemiz, hem de onu bütün canlılığı, organizmi içinde bilmemiz, elimizde bol dil malzemesi bulundurmamız gerekir...*"

1933 yılında kapatılan Darülfünun yerine açılan **İstanbul Üniversitesi** ile öteki yükseköğretim kurumlarında çalışmaya başlayan Alman profesörlerin dersleri yabancıdilden çevrildiği için, *öztürkçeye çeviride* terim sorunu abartılı bir önem kazandı (Berkes, 1997). Bunların niteliğini bilmemekle birlikte, Zeki Zeren'in 1942 Kurultay bildirisinden (TDK, 1942:333, 1949:30-35) bilgi alınabilir. Orada Zeren, tıpta dört ayrı dilden (Türkçe, Arapça, Latince, Fransızca) dört ayrı sözlük kullanıldığını belirtiyor. O sıralarda öğrenci bir öğretim üyesinden 1. *Hicab-ı haciz, serir-i basarı, tabaka-i karniye*; bir başkasından 2. *Böleç, görme dağı, göz camı*; bir üçüncüsünden 3. *Diaphragme, couche optique, corné*; bir dördüncüsünden ise, 4. *Diaphragme, thalamus, cornea* sözcüklerini duyup öğreniyordu. Gökay (1945: 110) “bizler bir hastalığın (erken bunama) adını on türlü okumuş bir nesiliz” diye yakınırken, Baltacıoğlu (1945:137) “bugün İstanbul Üniversite sinde onyedi bin çocuk okutuyorsunuz, bunların kafaları yabancı terimler yüzünden anarşi içindedir”, görüşünü dile getiriyordu. Onun için, tıbbın kuruluşundan (1838) yüzyıl sonra 1938’de, terimlerdeki karışıklığı önleme yoluna gidilecek, yükseköğretimde yeniden, bu kez Türkçe terim yapma kararı alınır. 1945 yılında Anayasa dili özleştirilir ama, 1944’te geriye dönüş başlamıştı bile, (Berkes, 1997).

1933-1950 yılları arasında üniversitelerde dersler çoğunluk çeviri biçiminde verilirdi. Öğrenci sınav sorularına çeviriyi yapan öğretmene göre ya nıt verir: biri için “öz” kullanır, ötekisi için “muhteva” derdi. Böylece, bugün de kimi alanlarda olduğu gibi, çeviri dili aracılığıyla bile dilsel bir “**iki-yüzlülük**” eğitimi sürer giderdi, (Gökberk, 1989). 1938-1950 arasında 1971-1980 arasındaki kavganın bir benzeri yaşanmıştı.

1936 yılında **Türk Dil Kurumu** adını alan **Türk Dili Tetkik Cemiyeti**’nin örgütlenişi bir dernek olarak düşünülmüştü. Atatürk, İş Bankası pay gelirinin bir bölümünü miras yoluyla Türk Dil Kurumuna bırakmıştı. Türk Dil Kurumunun çalışma kolları şunlardı.

	1932	1934	1936	1942	1950
<i>Linguistik (Filoloji)</i>	+	+	+	+	-
<i>Etimoloji</i>	+	+	+	+	-
<i>Grammer-Sentaks</i>	+	+	+	+	+
<i>Lûgat (İstılah Kolu, '33)</i>	+	-	-	-	-
<i>Filoloji-Lûgat</i>	-	-	+	+	+
<i>Derleme</i>	+	+	+	+	+
<i>Neşriyat (Yayın, Basım)</i>	+	+	+	+	+
<i>Terim</i>	-	-	+	+	+
<i>Tüzük</i>	-	-	-	+	+

3.1.6.2. Devrimi Destekleyen Kişi ve Kurumlar

	-1928-	1933-	1938-	1947-	1950-	1960-	1982-
Atatürk	+	+	+				
Atatürk'ün mirası			+	+	+	+	
İnönü	+	+	+	+	+	+	
Türk Dil Kurumu	+	+	+	+	+	+	?
TBMM	+	+	+	±	-	±	-
Ordu	+	+	+	+	+	+	?
Bürokrasi	+	+	±	±	-	±	-
Yerel Yönetimler	+	+	+	?	?	?	-
Milli.Eğitim Bakanlığı.	+	+	+	-	-	±	-
Türk Ocakları	+						
Halkevleri=Sürek li TDK şubeleri		+	+	+	?		
Köy Enstitüleri			+	+	+		
C. Halk Partisi	+	+	+	+	+	+	?
Demokrat Parti				-	-		
Üniversite	-	+	±	±	±	±	?
Eğitim Enstitüleri	+	+	+	+	+	±	
Basın	+	+	+	±	±	±	±
TRT-Radyo	+	+	+	+	+	+	+
TRT-TV	+	+	+	+	+	+	+
Özel Radyo-TV							-
Şairler	+	+	+	+	+	+	+
Yazarlar	+	+	+	+	+	+	+
Aydınlar	±	±	±	±	±	±	±
Hukuk	-	-	±	-	-	±	-
Tıp	-	-	-	-	-	-	-
Mühendislikler	-	-	-	-	-	±	±
Türkoloji	-	-	-	-	-	-	-

(+ : Destekliyor, - : Destek yok, ± : Bölünmüş destek, ? : Kuşkulu destek)

Görüleceği gibi, daha 1933 yılında bir izlencesi yapılan (TD 1:11-15) terim üretme işi 1936'da bir kola bağlanarak kısa sürede ortaöğretim terimleri biçimlenir. Ne var ki Atatürk'ün ölümünden sonra dil devrimine karşı bir tutuma girip u-dönüşü yapanlar yüzünden çalışmalar yavaşlamış, özellikle *Tıp, Hukuk, yönetim, mühendislik* terimleri bir türlü özleştirilememiş tir¹⁸⁵

¹⁸⁵ Attila İlhan (1982) Falih Rıfkı Atay'a dayanarak, Atatürk'ün kültür politikası içinde yer alan Dil Devriminin üç aşamasını 1) halk ağzından ve eski yapıtlardan söz derleme dergisi aracılığıyla bire-çok karşılıklar ve karışıklıklar dönemi, 2)

1946 yılına kadar dilin özleştirilip geliştirilmesi bir devlet sorunu idi. Ondan sonra devlet, dil çalışmalarından yalnızca desteğini çekmekle kalmadı, (1960-65, 1974-76) yılları dışında yönetimler dil devrimine karşı oldular. Bugüne kadar yaşanan dönüşümü Kongar (Cumhuriyet, 31.8.1998) günlük yazısında çok çarpıcı biçimde özetlemiştir(s.163).

3.1.7. Üniversite Reformu ve Çeviri Yoluyla Öğretim.

Üniversite Reformu denince Malch'ın verdiği rapora uygun değişimler ile Hitler faşizminden kaçıp Türkiye'ye sığınan musevi asıllı Alman öğretim üyeleri akla geliyor. Oysa sorun, yükseköğretimin Atatürk devrimlerinin amaçlarına uygun biçimde düzenlenmesidir. İstanbul Darülfünunu ile ilgili eleştiriler iki noktada toplanıyor, (Başgöz, 1995:184-191). 1). Gerçekte bir yüksekokul düzeyinde kalan Darülfünun (Kuruyazıcı,40), devrimine hazırlanmasında ne de yürütülmesine yardımcı olmamıştır. Üniversite, Cumhuriyet hükümetinin giriştiği bütün yeniliklere, ya yazı devriminde olduğu gibi açıkça karşı gelmiş, ya da bunlara katılmayarak bir direnme göstermiştir. 1930'dan sonra gelişen dil devrimine de Darülfünun destek vermemiştir, 2) Darülfünunda ciddi bir bilim çalışması yoktur. Özgün bilimsel çalışmalar yapılmıyor, kitap yazılmıyor. Yayınlanan kitaplar ya biribirinin kopyası ya da yabancı yayınlardan yapılan kötü çeviriler niteliğinde. Darülfünuna öğretmen atanırken bilimsel yeterlik aranmıyor, kişisel ilişkiler ve çeşitli çıkar oyunları etkili oluyor, (Berkes 1997). Atatürk Malch Raporuna (1933) şu notu düşmüş: *"Darülfünun'un en büyük zaafı, şahsi mülahaza ve araştırma ya sev keder tarzda tedris yok. Ansiklopedik malumat veriliyor.Edebiyat Fa kültesi çok fena"*. (Kocatürk 1984:7 not 10,11))

Tonguç, Hüsnü Cırıtlıya: *"Bir gün gelecek, bugünkü okulların hepsi ortadan kalkacak , bütün okullar Köy Enstitüsü haline dönüşecekler. 'Türkiyedeki bu üniversiteyle ülkenin yükseköğrenim sorunu çözülemez! 1933 üniversite reformu yapıldı, ama üniversite geleneğinden kopmadı. Üniversite oturan bir kurumdur. Hareketsiz bir kurum. Biz bu kurumla 21. yy'a hazırlanamayız. Biz Köy Enstitülerinde yüksek bölümler açacağız. Ve o , ol*

Arap ça, Farsça sözcüklere teke-tek karşılıklar, kılavuzlar dönemi, 3) uluslaşma sürecinin - ümmet dilinden millet dili damıtmanın son aşaması, Güneş-Dil (bk.s.136) evresi olarak ayırıyor. Oysa "Güneş-Dil" in başta öyle bir amacı yok. Üçüncü ayrımına katılmadığım o görüşe bakılırsa Güneş-Dil ile 1) konuşma dilinde geçen sözcüklerin Türkçe olduğu, 2) Osmanlıca Dilbilgisinin ölümü, 3) terimler yapılırken üniversite kültür kaynaklarının temel alınması benimsenmiş. Atatürk Osmanlıcadan ulusal pazarın ulusal dilini yaratmak istemiş, İnönü ise, uluslaşarak çağdaşlaşmak rayından Ataç öncülüğünde onu batılılaşmak rayına aktarmış. Onun için çevirilerle Yunan-Latin tabanını benimsemeye yönelmiş, öylece işbirlikçi kültür ilericiliğinin yeni bir aşaması olmuşmuş. Karşı açıklama için bk. Berkes, 1997.

ması gerektiği gibi olacak. Yani önümüzdeki 21. yy.a bizi götürebilecek bir kurum olacak (Ekmekçi 1997:315).

Profesörlerin ders izlenceleri okuttukları dersin ansiklopedik bir özeti meydana getirmekte, ileriki yıllarda da bir değişikliğe uğratılmadan yine lenmekteydi. Öyle bir ders öğretimi gençliğin gelişmesine engeldi. Hiç bir ders ortaçağ geleneği içinde, bir bilimin bütün olarak anlatımı olmamalıydı. Öyle ama, bu uygulamaya 1980 sonrasında yeniden dönüldü.

Yükseköğretimin yenilenmesini gerekli gören yönetim o konuda bir ön çalışması bulunan Avusturyalı profesör A. Malche'ı bir rapor hazırlamak üzere 1932 yılında görevlendirir. Alınan bilgiler ışığında, 31 Temmuz 1933'te 2252 sayılı bir maddelik bir yasa ile İstanbul Darülfünun'u kapatılıyor, onun yerine 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi olarak açılıyor¹⁸⁶. Behar (1992:167), bu değişime "*geleneksel eğitim yandaşlarını dışlamak amacıyla*" gerek duyulduğunu belirtiyor.

Hitler faşizmi yüzünden Almanya dışına kaçan Alman sosyal demokrat ve musevi öğretim üyeleriyle ilişki kurulur; onlarla, İstanbul Üniversite sinde çalışmak üzere Almanyada aldıkları ücretin iki katından fazlasını ödeyerek beşer yıllık sözleşme imzalanır. Ona göre ilk yıl *dersler Almanca verilip çevirmen aracılığıyla Türkçeye çevrilecek ama, ikinci yıldan başlayarak Türkçe anlatılacaktı*. Bu kadarı Dil Devrimine de uygun düşüyordu. Görev alanlar (toplam 147 bilim adamı) o süre içinde bir yandan kendi yerlerini alacak öğretim elemanı yetiştirirken, öte yandan, kendi alanlarının ders kitaplarını yazacaklardı¹⁸⁷. Alman hocalar Türkiye'de bilimsel turizmden sonra eski yerlerine döneceklerini sanıyorlardı, (Berkes, 1997:106).

¹⁸⁶ "İstanbul Darülfünunu lağvedilmiştir. Onun yerine İstanbul Üniversitesi kurulmuştur". İstanbul Darülfünunu açılması için 1863'ten başlayarak birkaç kez girişimde bulunulmuş, ancak Darülfünun, kapanmamak üzere 1900'de açılmıştır. 1933'te İstanbul Üniversitesi adını alan bu kurumun başlangıcı, dünya üniversiteleri arası konumlama / protokolda az gelişmiş ülkelerin bile gerisinde kalmamak için, 1453'e (halâ üniversite dışında kalan) Fatih Medresesinin kuruluşuna kadar uzatılmıştır. Oysa gerek yeri gerekse çalışmaları açısından İ.Ü. kuruluşu o kadar erkene alınamaz. Düşünce özgürlüğünün olmadığı, bilimin yasaklandığı bir ortamda Üniversite arama ya gerek yoktur. Beşyüzyıl susmuş bir üniversite olabilir mi? O zaman Türklerin beş yüz yılda bir üniversite bile kuramadıkları ortaya çıkar. Doğrusu, İ.Ü.'nin 1900'de açıldığını, 1933'de yeniden yapılandığını onaylamak daha tutarlı. Batuhan (1997: 66), eğitim geleneğinin Atatürk'ün eğitim devrimi ve "üniversite reformu" ile başladığı kanısındadır. Bence araştırılması gereken Türkiyede yükseköğretimin tarihidir.

¹⁸⁷ Çünkü Malche'a göre, Yazı Devrimi ile harfler ve yazım kuralları değiştiğinden, öğrenciler çok geçmeden, ne eski yazıyı okuyabilecekler, ne de, yabancılardan bilmediklerinden, yabancı kaynaklardan yararlanabileceklerdi. Bilimsel değeri olan yayınlar çok azdı; kimi alanlarda ise hiç yoktu. Kısa sürede çok sayıda kitabın basım ve yayına geçilmeliydi. Yalnızca Türkçe ve Fransızca olan yayınların yetersizliği

Sözleşmedeki amaçların gerçekleşmesine ilk beş yıl yetmediğinden, o öğretim üyelerinin birçoğu 10 yıldan çok, kimileri ise 15-20 yıl Türkiyede kaldılar. Birinci öğretim üyesi kuşağı çoğunluk onların yetiştirdiği öğrencilerdi, (Bilsel, 1943; Widmann, 1981; Neumark, 1982). İlk başta dersler Almanca verilmiş, asistanlar aracılığıyla Türkçeye çevrilmişti. Daha sonraları gönderilen çevirmenin bildiği yabancıdile uyularak Almanca olmazsa Fransızca, ya da İngilizce kullanıldı. İki yıl sonra derslerini Türkçe anlatmaya başlayan Neumark'a göre çeviri yoluyla istenilenin ancak yarısı anlatılabilir, yapılan yanlışlıklar yüzünden incelikler kayboluyordu. Çevirmenler aracılığıyla yapılan sınavlar herkes için bir işkenceye dönüşmüştü. Türkçe öğrenmeye çalışan öğretim üyeleri bu çabalarında pek başarılı olamamışlardı¹⁸⁸. 1838'de Tıbbiye kurulurken yaşananlar yeniden, yine yabancıların yardımıyla yinelenmişti. Yine de o dönemin (1933-1953) İstanbul Üniversitesi dünyanın en iyi üniversitelerinden biri sayılıyordu¹⁸⁹. Üniversitede çeviriler yalan-yanlış terim karşılıkları ile yapılıyordu¹⁹⁰.

İstanbul Üniversitesi bekleneni veremeyince Atatürk Ankara'da adını "tarih tezi"nin dayanaklarından alan *Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi*ni kurdu¹⁹¹. DTCF aslında Atatürk'ün tarih görüşünün hümanist anlamlarını geliştirecek çalışmaların yapılacağı bir fakülte, böyle bir tarih yaklaşımını işleyecek bilim krumu olarak düşünülmüştü. Ön cephesinde halkı hacıların, hocaların çağ-dışı güdümüne karşı Atatürk'ün "*Hayatta en hakiki mürşit* (yol gösterici) *ilimdir*", özdeyişi ile o zamanın DTCF'si kimi politikacıları

üzerine Atatürk'ün özel ilgisi ile devletin ödediği büyük paralarla, kısa sürede İngilizce ve Almanca yayınlar sağlanarak kitaplıklar çok yönlü olarak genişletildi.

¹⁸⁸ Üniversiteyi yenilemek için gelen profesörlerin tek bir ulustan seçilmiş olması ile o günün Alman siyasetine hizmet edilmek istendiği ileri sürülmekteydi, (Küçük II:126). Birlikte hareket eden o üyeler, 1885-1918 döneminde olduğu gibi Alman kalmak, Alman görünmek ve Almanca çalışmak yolunu seçmişlerdi. Geçmişte Fransızlar ve İngilizlerle kurulan ilişkiler de hep böyle olmuştu. Aydınlar da Türkçe yerine çeviriye bağımlı kaldıklarından, tek kaynaktan besleniyorlardı. Atatürk'e göre: "*düştüğümüz uçurumdan bizi kurtaracak, dünyanın en yüksek düzeyine eriştirecek, yine bu uçurumdan çıkıp yükselmesini bilenler olacaktı*" (Kocatürk 1984:6,9). **Dışardan bilim adamı getirerek üniversite geleneği kurulamıyordu. Durum henüz de genişmiş sayılmaz. Çeviriyle öğretimi yabancılarla denedik, olmadı. Şimdi Türklere yabancıdile ders verdiriyor, öğrencileri içsel çeviriye zorluyoruz.**

¹⁸⁹ 1933-1945 yılları arasında İstanbul'da 98, Ankarada ise 41 Alman ve Avusturyalı öğretim elemanı çalışmıştı (Neumark 52-86, Kuruyazıcı 1999).

¹⁹⁰ Ne var ki Sosyal Bilimlerde gelenek bir türlü yerleşemedi, 1980'den sonra dağıldı. İlk tüzük için bk. Türk Dili (1939) I (11):45-, 5 (224):177-, 6 (247):57-, 6 (248):65-)

¹⁹¹ 14.6.1935 tarihli ve 2795 sayılı yasa madde 1 "Ankara'da bir (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi) açmak için Kültür Bakanlığına yetki verilmişti".

ifrit edecek bir yuvaydı. İnönü gelince burası Tarih Kurumundan kalma ve kendilerini kolayca yeni şefe uydurabilen politikacıların bir yemliği haline gelmişti. CHP’li Bakanlığın içinde de Sirer (1946-1948) türü kişiler, bu hümanist görüşe uymayacak kişileri bu fakültenin içine birer birer yerleşmek teydiler¹⁹². Geçen zaman, ve ondan sonra yaşanan çalkantılar, Tonguç’u haklı çıkardı (E. Tonguç 1997).

3.1.8. “*Türk Ocakları*”ndan “*Halkevleri*”ne.

3.1.8.1. *Türk Ocakları* 1908 yılında gizli toplantılarla başlayıp 1911 yılında. İlkönce Yusuf Akçura’nın kurduğu “*Türk Derneği*”¹⁹³ ile gün yüzüne çıkıyor, (Üstel, 1997:15,21-). Öteki etkinlikler yanında yapılması düşünülen dil çalışmaları şöyle: 1.*Her şubede Türkçe harflerimizin adedi kadar küçük defter bulundurulup halk tarafından kullanıldığı duyulan sözcükler, bu sözcüklerin kullanılmakta olan türevleri abece sırasında deftere yazılmalı, kökenleri incelenerek elde edilen bilgiler de eklenmelidir. Bu girişim çok kısa zamanda yerel bir Türkçe sözlük düzenlenmesini kolaylaştıracaktır*¹⁹⁴. Demek ki, 1932 yılından sonra devletçe yürütülen derleme çalışmaları daha o zaman başlamış. Belgeleri korundu mu bilemiyorum.

¹⁹² Kimileri ‘gavur kokuyor burası’ derdi. Ulusta ülkücülerin çıkardığı karğaşa ile Sirer DTCF ‘ye el atıyor. Önce solcu hocalar -**Berkes Boran, Boratav**- derslerde öğrencilere komünistlik propagandası yapmakla suçlanıyor. Bunları Atsız ve arkadaşlarının yazdıklarından öğrenmişler, (Berkes 1997: 154,156,399-,424-456). Bütün çalkantılar 28 Aralık 1947 DTCF baskını ile doruğa ulaşıyor. Sirer ve yandaşları DTCF’yi temizleyip yönetimi kendi yandaşı olan doçentlere veriyor. Bu üç solcu öğretim üyesinin “*beraat etseler bile*” üniversiteye dönüş yolları kapanıyor (Çelik, 1998). Üniversite yönetimini yanlış anlayanları Atatürk Malch Raporuna düştüğü 7. not ile uyarıyor: **Rektörün en önemli görevi bilim konularıyla ilgilidir. İdari işleri bir memur da yapabilir.**

¹⁹³ Tüzüğü’nün birinci maddesi şöyle: “*Türk diye anılan bütün kavimlerin geçmişte ve bugünkü eserleri, işleri, durumlarını ve yerlerini öğrenmeye ve öğretmeye çalışmak, yani Türklerin eski eserlerini, tarihini, dillerini, halk ve soylu yazınlarını, kullandıkları aletleri ve etnolojisini, toplum yapısı ve yarattığı uygarlığı, Türk ülkelerini eski ve yeni coğrafyasını araştırıp ortaya çıkarmak ve bütün dünyaya yayıp dağıtmak, ve dilimizin geniş ve uygarlığa elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve yazımını ona göre incelemek*”. Siyasi türkçülüğe yolaçan 2. maddede ise, ... “*dilde türkçülük’ü geliştirmeye çalışmak*”. Daha sonra, Türklük ile “*Türk olmayan*”lar arasındaki tek ayrılık dil sorununa indirgeniyor.

¹⁹⁴ 2.*Duyulan sözcük Şemsettin Sami’nin sözlüğü ile Lehçe-i Osmani içinde aranacak, yoksa kullanılışı ile birlikte deftere yazılacak. 3.Köylerde Türklerin söylediği eski ve yerli türküler, atasözleri, ve öyküler yazılacak. 4. Yöredeki Türk aşiretlerinin adları ve nüfusları, ... yazılacak... 7.İldeki kitaplıkta Türklük ve Türk dili üzerine yazılmış kitaplar incelenecek ... kültür, ilaç, tedavi yolları, vb. not edilecek.*

“Türk Derneği”, kendi adıyla yayınladığı dergide, ağırlıklı biçimde dil sorunuyla ilgili yazılara yer veriyor. Sadeleştirmede köktenci bir yol izliyor, arıtlılığını açıkça onaylıyor. Yazarlarından Ahmet Hikmet’e göre (ortak bir sözel iletişim aracı olan) dil, ulus yaratmanın ön-koşulu sayılıyor¹⁹⁵. Necip Asım ise (1911) “*gide gide konuştuğumuz gibi yazacağız*”, diyor. Ancak bunun ne ölçüde Türkçe olacağı belli değil. Birinci aşama Dil Devrimi önce sinde “*konusulduğu gibi yazmak*”, ikinci aşama ise öztürkçe bir yazı dili evirmek

Onun ardından 31 Ağustos 1911’de “*Türk Yurdu*” derneği kuruluyor. Dernek adıyla yayınlanan milliyetçi dergi çok tutuluyor. Okuyucularını: imparatorluğun ekonomik durumu, köylülük, emperyalizm gibi konularda 1914’e kadar aydınlatıyor. Dil görüşlerine bakmaksızın Türkçülük ülküsünü benimsemiş yazarlara yer veriyor. Ziya Gökalp (1911), ‘yeni lisan’ın Türkler için yalnızca bir yazın sorunu olmayıp; onun her şeyden önce bir dil, bir yaşam sorunu olduğunu belirtiyor. Yahya Kemal (1914) “*Tanzimata kadar ne kendini ne de vatanının adını bilen bir millet; Tanzimattan sonra. kendini vatanında aramaya koyuldu*”, diyor (Öksüz,161).

Özellikle kız okullarında Türkçenin hemen hiç okutulmaması, ev hayatına Türkçenin girememesi ile sonuçlanıyor (Üstel, 47-) *Osmanlı’nın Türklere yaptığı bundan açık dile getirilemez*. Türk Ocaklarının kadınlar için bir programları yok. Türklük sorunu sanki bir erkek sorunuymuş gibi algılanıyor¹⁹⁶. 1918’de yabancı dillere karşı bir çıkış var. 1923’te T.O. yeniden örgütleniyor. Başkanı Hamdullah Suphi T.O. milliyetçiliğini kültür/hars milliyetçiliği olarak tanımlıyor¹⁹⁷. Üyelik için tüzüğe “*Türkçe konuşan*” ön-koşulu ekleniyor¹⁹⁸. Türkçenin ortak iletişim dili olması için 1924’ten başla

¹⁹⁵ Celal Sahir (1910): “*konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrılığı azaltarak ikisini birbirine yaklaştırmak gerekir*”; Ahmet Hikmet (1911) ise “*bir lisan-ı resmi nasıl olmalı ki otuz-kırk milyon kişi bunu kolayca öğrensın, bununla söyleşsin?... Esası, şivesi birbirinden pek uzak olan bu üç dili saidsiz (ünlü’süz) otuz kadar harfle doğru okumak- itiraf etmeli- şimdiye değin- hatta bütün hayatını bu üç lisanın tahsiline sarf edenlerden bile- hiçbir bahtiyara nasib olmamıştır... Beş satırlık mektup yazmak isteyen beş gün öncesinden hazırlık yapıyor*”, diyorlar (Öksüz,65-).

¹⁹⁶ 25 Mart 1912 tarihli tüzük 2. maddede ... *Türk ırk ve dilinin gelişmesine çalışmak*,.. ilkesiyle Turancı bir kimliği var. 1918’de çalışma alanı olarak “*özellikle Türkiye*” koşulu kaldırılıyor. T.O. içindeki “Halka Doğru” hareketi Rusya “Narodnik”, Balkanlardaki “popülizm” hareketlerinden etkileniyor. 18 Mart 1918’de “*Köycüler Derneği*” kuruluyor. Reşit Galip ve arkadaşları Tavşanlı ve Emet köylerinde çalışmalar yapıyor, (H:E:Adıvar, 1962).

¹⁹⁷ Oysa Berkes 1997’ye göre Türk’ü tanımlamada ‘uygarlık’ öne çıkıyor.

¹⁹⁸ 2. maddede amaç şöyle: “*...bütün Türkler arasında milli şuurun geliştirilmesine, Türk ekininin ortaya çıkarılmasına, çağdaş, sağlıklı ilerlemeye ve ulusal ekonominin gelişmesine çalışmak*” olarak belirleniyor.

yarak “*vatandaş Türkçe konuş*” yönlendirmesi yapılıyor. Değişik yörelerde Türkçe konuşmaya karşı direnişleri (örneğin Güneydoğuda Adanada Arapça konuşulmasını) önlemeye dil birliğini sağlamaya çalışıyorlar¹⁹⁹. Ancak, öğre tilemeyen bir dilin konuşulması kolay olmasa gerek²⁰⁰.

Çeçen’e (100-103) göre 1924 yılında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kurulmasıyla birlikte ülkenin her yanında Atatürk devrimlerine karşı bir hareketi Türk Ocakları Hamdullah Suphinin öncülüğünde yürütüyor, o partinin şubeleri gibi çalışıyorlar. 1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası ile yakınlaşma yolunu tutması, Turancı eğilimleri de göz önüne alınca, kapatılma nedeni sayılıyor. 24 Mart 1931 günü patlak veren **Kubilay Olayı** ise bardağı taşıran son damla oluyor. 276 şubesi, 30 binin üzerinde üyesi olan T.O. 18 Nisan 1931’de tüzel kişiliğine son verilerek Cumhuriyetçi Halk Fırkası (CHP)’na katılıyor.

3.1.8.2. Ulusal-iletişim-dili’ne Geçiş Süreci

Halkın, kendi aralarında ortak iletişim için kullandıkları dil ‘*halkın dili*’, devletin yönetim ilişkilerinde kullandığı dil de ‘*yönetim dili*’dir. Bir den çok anadil konuşulan bir ülkede bütün yurttaşların kendi aralarında ortak iletişim için kullandıkları dile ise, *ulusal-iletişim-dili* demek doğru olur. Osmanlı Devleti çok sayıda ayrı halklardan oluşmuş, her toplum yüzyıllarla kendi dilini konuşmuştu.

Çoğumuz, “*devlet dili*” Osmanlıca’nın geçmişte ortak bir dil olduğunu sanırız. Oysa bürokrasinin dili olan Osmanlıca bir ‘*yazı-dili*’ydi. Hiçbir zaman eğitimsiz halkın (Karagöz’ün) anlayıp konuştuğu bir dil olmadı. Çoğunlukla yabancıdil bilen azınlıkların çalıştığı (*dışişleri, maliye, gümrük, li manlar, Dıyun-u Umumiye*,... gibi) yönetim alanlarında XIX. yy’da Türkçe değil Fransızca kullanıldı.

Genel yoruma göre Osmanlı (Hacivat), Türk halkını tarih dışında bırakmıştı. Hacivat ile Karagöz dilsel açıdan bir türlü anlaşılamadı, (Karaosmanoğlu, 1932). Yönetim, halkı dışlayan bir iletişime dayandı; erişemediği yer de çevirmen kullandı. Doğrusu, Osmanlıca bütün halk için yabancı bir

¹⁹⁹ Direniş karşısında yasal zorlama öneriliyor. 1928’de adların Türkçeleştirilmesi, Türkçe konuşulmasının desteklenmesi, eğitimin Türkçe yapılması, hutbelerin Türkçeye çevrilmesi başlıca hedef seçiliyor. Halkevleri gibi Türk Ocaklarında da değişik iş bölümü var: bilimsel görev, sağlık görevi, ekonomik görev, kütüphane ve okuma salonları açma, fotoğraf ve slayt biriktirme, sergiler açma, Avrupaya öğrenci gönderme, kültür/hars araştırmaları yapma, müzeler kurma, çağdaş müzik ve tiyatro etkinlikleri, beden eğitimi.

²⁰⁰ 1925 “Muallimler Birliği”4. kongresinde İnönü: “vereceğimiz eğitim dinsel değil ulusal olmalıdır. Bu ulus henüz istediğimiz tek parça ulus görünümünde değildir”, diyor.

dil di. Türkler onu bir türlü öğrenemediler, ötekiler ise üç dilden (Arapça, Fars ça, Türkçe) karılmış olan bu dili öğretmeyi reddettiler.

Yazı dili kullanımı eğitim gerektirdiğinden, halk ayrıca eğitilmiş olan lar ile eğitimsiz kalanlara ayrılıyordu. Her toplumun kendi diliyle iletişim kurduğu, kendi diliyle gazete yayınladığı²⁰¹, Türkler dışında kendi dili ve bu gün okullarda öğretilmekte olan yabancı dillerle eğitim görüp yabancı okullarıyla desteklendiği, etnik ayrımcılığın sürekli körüklendiği²⁰², müslüman Türklerin kendi diliyle ibadet yapamadığı bir ortamda ortak bir dilden söz edilemezdi. Padişah ise, Hacı İbrahim Efendi (O.N.Ergin 1977:956) gibi düşünenlerin etkisiyle, halâ Arapçanın devlet dili olabileceğine inanıyordu.

Ne var ki önceki dönemde bilenen toplumsal ayrılıklar iletişime de yansdı. Özgürlük ortamından yararlanarak kurulan ayrılıkçı dernekler karşısında, Türkler de örneğin *Türk Derneği* (1908), *Türk Yurdu* (1911), *Türk Ocakları* (1908) gibi kendi örgütlerini kurdular, ancak 1911'den sonra *Balkan ve I. Dünya Savaşı* sırasında o yörelerde ayrılıkçı akımlar daha da güçlendi.

Bütün bunlar, Osmanlı halklarının dilsel açıdan ne kadar çok bölündüğünü, eğitim verilmeksizin ortak bir iletişim aracına kavuşulamıyacağını gösteriyordu. Öyle bir uyanış Türklerde ikinci Meşrutiyet ile birlikte başladı. İmparatorluğun dağılma sürecine girdiği²⁰³ 1830'dan sonra Osmanlıca, zorunlu olarak '*sadeleşme*' sürecine sokuldu. İlk önce okur-yazar kişilerin anlayabileceği dile dönüşüm başladı; ancak, 1908'e gelindiğinde bile Anadolu'da ortak bir iletişim dili seçilemiyordu. O güne kadar ne medresede ne de azınlık okullarında öğretilmeyen bir dili ortak iletişim aracı yapmak kolay

²⁰¹ İmparatorluk içi ortak bir halk dili yoktu. Andrews, (1989)'a göre Türkiyede 47 etnik grup var. Bunların 18 kadarı Türk soylu görünüyor. Geriye kalan en az 29 ayrı topluluk/toplum, demek ki, Türkçeden başka bir dil de konuşuyor olabilir. O zaman, hemen hepsi çok az nüfuslu otuz dolayında ayrı anadil söz konusu suyd.

²⁰² Groc,G. ve İ.Çağlar (1985)'e göre Osmanlı Döneminde 21 ayrı anadilde gazete yayınlanmış (Bk. s.78, dipnot 100).

²⁰³ "Doğu Sorunu", ilkin 1815 Viyana Kongresinde kullanılmış.XIX yy.'ın ilk yarısında Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunması, ikinci yarısında Türklerin Avrupadaki topraklarının paylaşılması,XX.yy'da İmparatorluğun bütün topraklarının bölüşülmesi anlamında kullanılmış (Karal,1999:48). Kısaca, Çarlık Rusyası, Büyük Britanya ve Fransa'nın ortak politikaları, "*zayıflamış olan Osmanlı İmparatorluğunu çıkarlarına uygun Hristiyan devletlere ayırmak, Müslüman bölgeleri ise kendi yönetimleri ya da denetimleri altına almak*" olarak belirlenir. İlk önce Hristiyan bölgeler ayrıldı, kalan topraklar çı kar alanlarına göre paylaşıldı. 1918' de Güneybatı İtalyanlara, Batı Yunanistana, Güneydoğu Fransaya, Boğazlar Avrupalıların denetimine verildi. Doğuda bir Ermenistan ve Kürt devleti kurulmasına karar verilerek, azınlıklara uyruk değiştirme özgürlüğü tanındı. Bu ayrılık, "Doğu Sorunu"nun çözümünde önemli bir araç olarak kullanılıp Mondros Mütarekesi (10 Ekim 1918) ve "Sevr Anlaşması"na (10 Ağustos 1920) da yansıtılır.

değildi. 1914 öncesinde müslüman olmayanlar günlük iletişimde Türkçe kullanmıyor, kendi dillerinde eğitim yapıyorlardı. Yine de yönetim, Anadolu'da halklar-arası ayrımı yalnızca dil sorununa indirgeyerek Türkçeyi ortak dil yapmayı düşünmekteydi, (Üstel, 1997).

1878'den başlayarak iç ve dış göçlerle Anadolu'da Türk nüfus yoğunluğu iyice arttı, savaş içinde bütün yabancı okulları kapatıldı. Çarşıdaki yabancı adlar silindi. Bir yandan manda yönetimi tartışılırken öte yanda da misyonerler İngilizcenin Anadolu'da ortak-dil olarak yerleştirilebileceğini bile düşünüyorlardı. Türk Ocakları başlangıçta örtük olarak, 1923'ten sonra ise yeniden örgütlenerek, açık açık "*Vatandaş Türkçe Konuş*" sözü ile ulusal-dil birliği yaratmaya çalıştı. Yine de önceki dönemde var olan ayrılıkçı akımların etkisi bir türlü yenilemedi²⁰⁴.

Çağ dışında tutulmuş, eğitimsiz halkın sözlü olduğu kadar yazılı ile tişime de geçmesi gerekiyordu. Bu amaçla ortak bir yazılı-iletişim dili yaratılmalı ve mutlu bir azınlık yerine bütün ulus yazılı-ekin aşamasına yükselmeliydi. Bilmeyenlere ve okul çağına erişenlere kısa yoldan ilk önce okuma-yazma öğretilmesi zorunluydu.

1 Ocak 1929'da yürürlüğe giren "Yazı Devrimi" ulusal-dil, basın yoluyla ortak ile tişim dili yaratılması için şunları gerçekleştirdi. 1. Osmanlıca içindeki Arapça, Farsça öğeler ile ilişki kesildi, Osmanlıca ile eğitime son verilerek, Güney doğu ve öteki yörelerdeki beklentiler kırıldı. 2. Din kurumlarıyla yönetim ilişkisi kesilerek din adamları (ulema) ile devrimlere karşı duran aydınlar toplum-içi ayrıcalıklarını yitirdiler. 3. Eski yazı ile basın-yayın yasaklanarak önceki ayrılıkçı yazılı kitle iletişim emelleri söndü. 4. Türkçe okuma-yazma öğrenimi kolaylaştırılarak ortak yazılı iletişim olanağı yaratıldı. Bu bakımdan öteki dillerin önüne geçen Türkçe, yabancı okulları dışındayken, bir aydınlanma aracı oldu. 5. "Dil Devrimi"yle de yazılı kitlesel anlatım giderek halkın konuştuğu Türkçeye yaklaştı²⁰⁵.

Misak-ı Milli sınırları içinde halklaşmış Türkçeyi devlet dili ve yönetim dili olarak korumada, onun da ötesinde, ortak bir iletişim dili olarak benimsenmede başarı sağlandı. Ancak, bir tür *Osmanlıya dönüş* sayılan *Türk-İslam Sentezi*yle Atatürkçü ulusal dil politikası bağdaşmadığı için, 12-Eylül

²⁰⁴ Ocak 1928'de adların Türkçeleştirilmesi, camilerde hutbe'nin Türkçeye çevrilmesi, duaların bir bölümünün Türkçe okunması istenir.

²⁰⁵ 6. Cumhuriyete değin çok yararlı hizmetler gören, ancak ondan sonra ırkçı, ayrımcı sapmalara 1930'a kadar destek veren Türk Ocakları yerine *Karagöz* için Halkevleri, *Türk* için de Halk Odaları açılarak bölücü girişimler engellenir. 7. Dil Devrimi ile Türkçe öğrenme kolaylaştırılır, öğretim dili bir bakıma öteki dillerin etkisinden kurtulur. 8. Soyadı yasası ile çoğunluğun Türkçe bir soyadı alması sağlanarak, ayrılık göstergesi adlar dışlanır. 9. Köy Enstitüleriyle *Türk*'e (köylüye) eğitim götürülür, çok sayıda köye okul yapılır, (E.Tonguç, 1997).

yönetimi, yanlış kılavuzlanınca, bir yandan **Türk Dil Kurumu**'nu kapatır ken, öte yandan da **Atatürk'ün Vasiyeti**'ni değiştirdi. Onca birikim neredeyse sıfırlandı.

Dil Devriminden öc alınırcasına, bugün Türkçe topyekün bir saldırı altındadır. Sözlüksel üretim durmuş olup: İngilizceden işyeri adları, ürün adları, bilimsel terim, deyiş aktarımları doludizgin gidiyor. Kitle iletişimi, eğitim öğretim mutlu azınlığın dil değiştirmesine koşulmuş, İngilizce toplumsal bir yabancılaşma ve Türkçeden kaçış aracına dönüştürülmüştür..

3.1.8.3. Halkevleri: *Karagöz ile 'Türk'ün, Köylünün Evi.*

Cumhuriyet, halkın, kendi seçtiği yetkililerce, halk adına halk için yönetimi demektir. *Ulusal sınırlar içinde herkesi türk* sayan Atatürk, Türkiye koşullarına ve kendi eyleminin özelliklerine uyan halkçı bir bireşimin savunmasını yapmıştır²⁰⁶. Yeni Türkiye devleti bir halk devletiydi. Daha 1922'de gerçek üretici olan köylü, Atatürk'e göre, ülkenin asıl sahibi ve toplumun başlıca ögesi idi. Bu köylü o güne kadar eğitim ışığından yoksun bırakılmıştı. Eğitim politikasının temeli ilk önce varolan bilgisizliği ortadan kaldırmaktı. Bütün köylüye okuma, yazma ve ülkesini, ulusunu, dinini, dünyasını tanıyacak kadar coğrafya, tarih, ahlak bilgisi ve dört-işlem öğretmek eğitim çalışmalarında ilk hedef seçildi²⁰⁷.

Bir yandan eğitim yolları ve öğretmen yetiştirme kurumları yenilenirken öte yandan okul-dışı yaygın eğitime de önem verildi. Yetişkinler için yaygın okuma-yazma öğretimi çalışmaların 1931'de gevşemesi üzerine, uygarlık yarışını kazanmak amacıyla, 19 Şubat 1932'de Kemalist devrimin halk okulları kamu yönetiminde yöresel örgütler sayılan **halkevleri** açıldı²⁰⁸. 1940'tan sonra daha küçük yerlerde **halk odaları** hizmet verdi.

Amaç, "ulusu bilinçli, biribirini anlayan, seven, ortak ülkeye bağlı bir halk kitlesi düzeyinde örgütlemek; ekin, ülkü, amaç, düşünce birliği sağlamak; ulusal birliği oluşturan, ulusal ruhu biçimlendiren ve güçlendiren ekin sel öğeleri ortaya çıkarıp geliştirmek, köylü ile kentli, köylü ile aydın kesim arasındaki ilişkileri düzenleyerek ilerletmek, ekin sel yenileşmeye dire

²⁰⁶ İlk kez XIX. yüzyılın ikinci yarısında köycülük hareketi olarak ortaya çıkan halkçılık Balkanlardan Türkiye'ye gelir, zamanla devrimci kökeninden uzaklaşarak ulusçu bir yapıya oturur, (Çeçen, 1990).

²⁰⁷ Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında (1920-) Atatürk, Cumhuriyet Halk Fırkasını kurar. Halkçılık, "çalışarak emeği ile geçinen geniş halk kitlelerinin çıkarlarını savunmayı amaçlayan siyasal hareket" in adıdır, (Çeçen, 1990:32-).

²⁰⁸ 1935 yılı C.H.P. Programında (madde 48): "**Klasik okul yetiştirmesi dışında, yığına, sürekli ve Türkiye'nin ilerleyiş yollarına uygun bir halk eğitimi vermeyi uygun görürüz. Bu hizmet için çalışan Halkevlerini devlet imkan elverdiği kadar koruyacaktır**", deniyordu.

nen kişi ve kurumları yumuşatmaktı”, (Güvenç, 1993:37-). Köycülük çalışmaları yapılacak; CHP ana ilkeleri ve bunların nasıl uygulandığı halka anlatılacaktı”...²⁰⁹.

Halkevlerinin 9 çalışma kolu vardı: *Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dersaneleri ve Kursları, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze*. Halkevleri gönüllü, yetişkin eğitim kurumlarıydı. Çalışma kolları aracılığıyla boş zamanları değerlendirerek insanları eğitmeyi amaçlıyordu. Büyük bir kitleye tamamlama eğitimi yaptırıyor, yurttaşlık eğitimi veriyor, bu kitleyi sağlık eğitiminden geçiriyor, ve güzel sanatlarla uğraştırarak eğitiyordu. Çalışmalarda, Ankara Halkevi öncülük ediyor, *müzik, resim, tiyatro, konferans, filim, kütüphane, özel gece, konser, yerli malı haftası, spor, dil, sosyal yardım, gezi, köycülük, tarih, müzecilik, edebiyat* alanlarında etkinlikler düzenleniyordu. Her halkevinde halk için ayda en az bir gösteri sunuluyordu²¹⁰.

Ankara Halkevince yayınlanan Ülkü dergisi 72. sayıya (1940) ulaştığında baskısı 1 milyona çıkmış (Berkol 1997). Düzenli olarak dergi yayınlayan halkevi sayısı 1940’ta 26’yı bulmuştu. Halkevleri 50 yerde dergi çıkarılmış. En önemlileri: Ülkü (Ankara), Doğuş (Kars), Yeni Türk (İstanbul), Altı ok (Edirne), 19 Mayıs (Samsun), Karaelmas (Zonguldak),....O denli değişik ekin sel alanda son derece yoğun etkinliklerle Halkevlerinin iletişime, dil özleşmesine katkıları büyük oldu²¹¹.

²⁰⁹ Her il ve ilçe halkevini kendi olanaklarıyla kuruyordu. Halkevleri bağlı olduğu parti yönetimi kurullarının sağlayacağı para ile yönetildiler. Halkevi başkanları o bölge parti örgütünün yönetim kurulunca seçilirdi. Daha önce sürdürülen çalışmalardan eşinlenerek dokuz ayrı koldan oluşan bir yapıya oturtuldu, (Çeçen,1990: 124).

²¹⁰ 1932-40 arasında 23.750 konferans, 12.350 temsil, 9050 konser verilmiş, 7.850 filim gösterilmiş, 978 sergi açılmıştı. 1938 yılında 286bin kitap ile 2 milyon okuyucu, 2727 konferans, 18314 ders, 1420 konser veriliyor, 1279 köy gezisi yapılıyor, 267 sergi, 1760 sinema gösterisi yapılıyor, 1730 temsil geces i düzenleniyor. 1943 yılında 307 halkevinden 253’ünde kitaplık var. 1940’ta kitaplıklardan 2,5 milyona yakın kişi yararlanmış, kurslara katılanlar 48 bine çıkmıştır; 1945 yılında sayıları 405’e, kitaplıkları ise 330’a ulaşmıştı. Türk kültürünün folklor, etnografya malzemesi halkevi arşivinde toplanıyordu.

²¹¹ Öyküyü zamanın (1936) okulu ile Halkevini karşılaştıran Güvenç (1993: 38)’den alalım: “*Almanya’dan yeni getirilmiş (leybold) Fizik dersi araç-gereçleri, kilitleli tutulan camlı dolaplarda, deney yapabilecek öğretmeni beklerken, küçük kasabanın halkevi’nde izlediğim ilk sesli sinemayı, sahnelediğimiz Akın piyesini, Tümen bando takımının caz konserlerini, halk kitaplığını, Cumhuriyet Balosu’nu, ve danslı Cumartesi toplantılarını, ve topu bulunmayan ping-pong masasını hatırlıyorum. Halkevinin patpatlı dizel elektirik-motoru, okul-dışı aydınlanma sürecinin enerjisini ve ışığını ürettiyordu. Halkevi yalnızca büyüklerin değil, küçüklerin de*

Halkevleri TDK şubeleri olarak bölgelerinde derleme yapmış. Bu çalışmalar sonucunda yılda 40bin fiş derlenmiş. Her halkevi kendi yöresindeki atasözlerini toplayarak Ankara'ya göndermiş. Sokak, cadde adlarını ele alarak türkçeleştirmiş. Balıkesir, Konya, ve Tekirdağ halkevleri Türkçe adlar ile ilgili kitap yayınlamış. Aydınlar, halkevleri aracılığıyla halka Türkçe ve ya bancıdil kursları açmışlar. Halkevi kitaplıkları ve okuma odaları erkekleri kahvelerden kitaplıklara çekmiş. Dil Devrimi doğrultusunda yeni dersler verilmiş. İlk Dil Bayramı (1933) Halkevi çatısı altında kutlanmış. Mardin halkevi, Diyarbakır halkevi yerel ağızları bilen uzman çalıştırarak yüzlerle sözcük derleyip TDK'na göndermiş. Dil özleşmesine önemli katkılar sağlamış²¹². Yöresel ağırlığı olan etkinliklerle köycülük kolu ilgilenmiş. Köyü ve köylüyü uyandırmak amacıyla çalışmalar yapılmış. Yetenekli köy çocukları kente getirilerek okutulmuş ama bunlar yeniden köye dönmemişler²¹³.

Halkevleri CHP'nin yan kuruluşları olarak algılandı.1946'da çok partili yaşama geçiş ile devlet yönetimi halkevlerinden uzaklaşınca eski tutucu çevreler bu kuruma karşı bir savaş açtılar. Kemalist devrimin en yaygın kitle örgütü oldukları için, Atatürk'e saldırı halkevlerine yöneldi²¹⁴.

Kendisi Aydın Halkevi aracılığıyla politikaya girmiş olan *Adnan Menderes*, Tekirdağ Milletvekili *Şevket Mocan* ve arkadaşlarına bir yasa önerisi verdirterek 1951 yılında, 478'i halkevi olmak üzere 4322 halkodasını kaptı. Giderleri devlet bütçesinden karşılandığı için demirbaşları devlete mal

okuluydu. Batının çağdaş medeniyetini , ana babamız ve öğretmenlerimizle birlikte ilk kez Halkevi'nde görmüş, sanırım olayı, onlardan biraz daha çabuk kavramıştık.

²¹² Özleştirme çalışmalarının merkezi ololan **Halkevlerinin**, Başgöz (1995: 200)'e göre, yönetim kurulları partililerden oluşuyordu. Üyeleri ve çalışmalarına katılanlar halk değil, başka yerlerde eğitilmekte olan öğrenciler, bürokratlar ve devlet memurları olmuştu. Halkevleri binasına halktan kimse giremezdi. Zamanla (1932-) öğrendim ki orası siyasal ön plana çıkma işinin basamaklarından biriydi. Ben bunu bilmediğimden orayı (şimdiki etnografya müzesini) halkın evi olacak sanıyordum, (Berk 1997:72-89,92). Halkevi birçok komisyona bölünüyordu. Ve çoğu o zaman henüz lafta vardı. Halkevi '*köycülük*' şubesi üyelerinin köye gitmesi şöyle dur sun, tek köylünün oraya gelmesi bile akla gelecek şey değildi. Halkın çoğunun giysisi gerçekten paçavra idi, benim çocukluğumda da çoğu yalınayaktı.

²¹³ 1919'da Köycüler Cemiyeti kurularak Türk Ocakları çatısı altında benzer çalışmalar yapılması kararı alınmış.

²¹⁴ Bu uygulama köylerde pek etkili olmadı. Lüleburgaz-Ceylanköy'de zamanın "köy konağı" içinde bir "*Okuma Odası*" vardı. "*Antep'li Şahin*" gibi halk için yazılıp basılmış bir kaç kitabı okuduğumu, sonradan okumak için kitap aradığımı ancak bula madığımı anımsıyorum. Ben kitaba *Kepirtepe Köy Enstitüsünde* kavuştum.

edildi. 350 kadar kitaplık kapandı, kitaplar depolara atıldı²¹⁵. Böylece okuyan, düşünen toplum yaratma eylemine ilk, en büyük darbe indirildi²¹⁶.

3.1.9. Soyadı Yasası

21 Haziran 1934'te kabul edilen (2525 sayılı) "Soyadı Yasası" ile gerek "halk ağzından" gerekse "eski metin"lerden derlenen sözcükler yurt çapında kullanıma sokularak Dil Devrimine halkın en yaygın ölçüde katılımı sağlanmıştır. Söz konusu yasanın dil kullanımını ilgilendiren maddeleri şöyledir. 1). *Her Türk öz adından başka soyadını da taşımağa mecburdur.* 2). *Söyleyişte, yazışta imzada öz ad önde, soyadı sonda kullanılır.* 3). *Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumi edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve gülünç olan soyadları kullanılamaz.* 4). *Soyadı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir. ...5). İyiye kötünden ayırdedebilen ergin, soyadını seçmekte serbesttir.* 7). *Soyadı seçme ya da değiştirme işlemleri için 2 yıl süre tanınmaktadır.* 13). *Bu kanun ya yın tarihinden itibaren altı ay sonra yürürlüğe girecektir.*

Böylece bütün yurttaşlar, doğrudan ya da dolaylı, kendi adında yansıtmak istediği anlama uygun sözlük birimlerini arama, seçme, türetme eylemine katıldılar. Uluslaşmanın da bir parçası olarak düşünülen o kalkışma henüz gereğince incelenmiş değil. Ancak yurttaşların dilsel ortaklıkları biraz daha gelişmiş, dilsel ayırıcılık belirsizleşmiş²¹⁷.

Yasa çıktıktan sonra Ankara Halkevi özel bir gün düzenleyerek bütün üyelerinin soyadı seçimini gerçekleştirmiş. 1935 yılı halkevinde bir soyadı kampanyası ile başlamış. Böylece Türk toplumunda bir yandan soyadı konusu kısa sürede çözümlenirken, dolaylı olarak da halkın halkevine ısınması sağlanmış, (Çeçen, 146-148).

Bu yasayı 26 Kasım 1934/2590 sayılı "*unvan ve lakapların kaldırılması*" ile 3 Aralık 1934/2596 sayılı "*kıyafet yasası*" izledi. İlk önce 1931'de Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) kurultayında kabul edilen "*Türkiye Devleti: cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik ve devrimci*" nitelemeleri 3 Şubat 1937'de yapılan değişiklik ile Anayasaya (madde 2) eklendi.

²¹⁵ MEB'na devredilen kitaplar derelere, ırmaklara atılır, ya da kese-kağıtçılara toptan satılır; kimi bölgelerde ise, kamyonlara doldurularak alanlarda yakılır.

²¹⁶ Köy Enstitülerinin kurucu ve en başarılı müdürlerinden eğitimci Rauf İnan (1987): "*Türkiye Cumhuriyeti'nin bir eğitim ve ekin devleti olmak niteliğini kazandığı yılların atılımlarını öğrenenler, anlayan başlar, duyan yürekler-inanıyorum ki- şu kanıya varacaklar: Atatürk'ün kurduğu o Halkevlerini, köy enstitülerini, eğitimci örgütlerini, tümüyle köy eğitimini halk eğitimini yok edenler, yalnız Türk ulusuna değil, insanlığa, özellikle gelişmekte olan ülkelere de kötülük etmişler, çok şeyler yitirmişlerdir*", diyor.

²¹⁷ ABD gibi ülkelerde İtalyanlar ve Museviler soyadı seçiminde kimi ayrıcalıklardan yararlanmak için adlarını İngilizceye benzetmişlerdir (Mencken 1936).

3.1.10. Güneş-Dil Teorisi ²¹⁸

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşunda karşılaşılan en büyük sorun “uluslaşma” idi. İlk önce ulusal kimliğin belirleyici öğelerini ortaya çıkarmak (Timur 1986, Berkes 1975, Güvenç 1993), yetmezse, topluma ulusal bir kimlik biçmek, ve onu *ulusal tarih* öğretiminin bir parçası yapmak gerekiyordu²¹⁹. Daha 1923 yılında *Darülfünun*’a bir *tarih tezi geliştirme görevi* verilmişti, (Ceyhun, 1992:136).

Güneş-Dil Teorisi, 1920’lerde başlayıp 1930’larda biçimlenen *Tarih Tezi*’nin bir parçasıdır. Amaç, “Türk”ü dışladığı için Osmanlı öncesi, hatta tarih öncesi zamanlara çekilen Türk uygarlık yorumuna sözcüksel veri sağlamaktır. O nedenle kuramı ele almak isteyenler ilk önce Tarih alanında yapılan çalışmaları incelemek zorundadırlar²²⁰. “Güneş-Dil Teorisini”ni bir dil kuramı diye algılamak, ya da onu belli amaçlar için *özleştirme* ile ilişkilendirmek doğru değildir..

Tarih tezi. Avrupa’nın uygarlıkta Türkleri yok sayan, ben-merkezli tarih görüşüne karşı oluşturulan Türk tarih tezi, günün koşulları ile yönetimin amaçlarına uyularak, çevre ülkelerinin uygarlık ve ekinini yok sayan Avrupa-merkezci, ırkçı tarih yorumuna karşı, uygarlığı ölçü alan aşırı iki varsayıma dayandı. (1) *İlk uygarlık çok eski, Tarihten önceki çağlarda Türklerin anayurdu olan Ortaasyada doğmuş, (2) oradan Türkler aracılığıyla,*

²¹⁸ Bu terimin /gü`neşdil teorisi/ biçiminde sesletilmesi gerekir. Teori, gerçekte bir varsayım olarak kalmıştır.

²¹⁹ Atay (Çankaya IV:143): “*Zamanın (19. ve 20.yy) Tarih kitaplarında Türkler medeniyet bakımından tarihsiz, ilim ve edebiyat bakımından dilsizdirler.* Bu aynı zamanda “Doğu Sorunu” ile Osmanlı İmparatorluğunu kendi çıkarlarına uygun etnik devletlere bölmeyi (Sevr Anlaşması 1918), Türkleri ise, yanlış ve bencil olarak: “*uygarlığa katkısı olmayan tarihsiz bir toplum*” sayarak, gerekirse gerisingeri Ortaasya’ya sürmeyi bile düşünen zamanın sömürgeci Avrupa devletleri ne bir yanıt olmalıydı. Buradan Atatürk’ün etnik temele dayalı bir ulusçuluk peşinde olamaya çağı yorumu yapılabilir.

²²⁰ Bk. Behar 1992, ve TTK ile TDK 1932-1940 arası kurultay bildirileri. Berkes (1975:204, 266-)’e göre ekin odaklı olan Hegel’ci Avrupa tarihçiliğinin bencil yorumuyla Türkler “tarihsiz halklar”dan sayılmıştı. Türklüğü dışarda bırakan Osmanlı da yıkılınca Türkler neredeyse “Coğrafyasız” da kalacaklardı. Oysa, Türklerde gele neksel olarak ırk, din, kan, secere, hatta dil birliği, “*toplumsal birlik*” temel oluşturmamıştı. Türkler bunların hepsinde “*tek*”çiliği değil “*çok*”çuluğu kabul ettiklerinden, toplumsal birliklerinin temeli, ya (Ahi’lik gibi) “*iş birliği*” ya da “*devlet birliği*” olmuş; Türk, tarihte en çok bu iki kavramla yer almıştı. Türklük, her zaman uygar bir toplumun adı olmuştu. Bugün Türk diline karşı tutuma bakılırsa, cehaletin yönetimi, laiklik-karşıtı eğitimin baskısı karşısında Güvenç (1993)’te ulaşılan (Türk, türkçe konu şandır) biçimindeki dilsel tanım doğru görünmüyor.

*tıpkı Güneş ışınları gibi dünyanın dört bir yanına yayılmıştı*²²¹. Öyle bir işlevle donatılan **Türkçe** bir **Güneş-dil** sayılırdı. O uygarlığın ipuçları bir yandan arkeolojik alanlarda, öte yandan Türklerin gittiği yerlerde konuşulan dillerin sözlüklerinde saklıydı. Kazılar yapılarak elde edilecek buluntular yorumlanmalı, öteki diller incelenerek Türkçeden geçmiş olabilecek kökler bilimsel yollarla ortaya çıkarılmalıydı²²². Oysa dil yoluyla “türk”ü belirlemek olanaksızdı, (Berkes, 1975; Güvenç, 1993). O yüzden böyle bir kuram dil devriminin içine giremezdi. Dil sorunu, “*Türkçülük*” yanlılarının düşünüşü gibi, bir kimlik sorunu olarak ortaya çıkmamış, uluslaşma sürecinde en başta bir kamusal, kitlesel iletişim sorunu olarak algılanmıştı.

Ulusçuluk yoluyla ilerlemek yeni Türk devletine de son derece çekici geldi. Türklerin bir ulus olarak büyük bir uygarlığın yaratıcısı oldukları ileri sürülerek Tarih Tezi böylece devrimci bir ilkeye dönüştü. Ortak bir dile dayalı, ulusal birlik yaratma süreci, Avrupada (Fransa ve Almanyada) olduğu gibi Tarih eğitime bağlandı. Öyleyse bir **ulusal tarih** yazılmalı ve bir **yurt taşlık bilgisi** gibi öğretilmeliydi. Öğrenciler bu derste ulusu, devleti ve hükümeti tanımakla görevlendirildi²²³, (Behar, 1992). Ancak, uygarlık tarihi henüz yazılmamış olduğundan, (Berkes, 1975) böyle bir görüşü halkı *kul* olarak gören Türk aydınları ne anlayabildiler, ne de onu Atatürkçü yolda geliştirebildiler.

Kurulan **ulus-devletin** gücü iki temel kavrama “**laiklik**” ile “**çağdaşlaşma**”ya dayandı. Onun için Türk uygarlığı yüceltilerek Türk’ü dışlayan Osmanlı ile ilişkisi gözardı edildi ve başlangıcı, ırkçı görüşü öne alan Türkçülerce ‘*tarih öncesi*’ dönemlere kadar uzatıldı (...*tarihten önce vardık*...). Yaratılan uygarlık Orta asyada başlatılarak Coğrafya ile ilişkilendirildi. Şem

²²¹ Atatürk’ün 1923’te ‘*Neue Freie Presse*’ muhabirine verdiği demeç de bu görüşü desteklemektedir:“ ... *bizi aşağı olmaya mahkum bir halk olarak tanımak la yetinmemiş olan Batı, yıkılmanızı çabuklaştırmak için, ne yapmak lazımsa yapmıştır. Batı ve Doğu zihinlerinde birbirine karşıt iki ilke söz konusu ise, bunun en önemli kaynağını bulmak için, Avrupaya bakmalı. İşte Avrupada aralıksız mücadele ettiğimiz zihniyet budur*”, (Attila İlhan, Cum. 8.4.1997’den).

²²² Her ulusun bir tarihi vardır. Bu tarih uygarlığa yapılan katkı ile belirlenir. Uygarlığa yapılan katkı ile ırklar arasında doğrudan bir ilişki belirlenmiştir. En çok katkıyı yapan beyaz alp ırkıdır. Türkler de uygarlığa yaptıkları katkılar göz önüne alınarak beyaz ırktan sayılmalıydılar. Berkes (1981:34): “*Batı bilginlerinin Türk tarihine bakışı, İslamlık tarihçilerinin bakışlarındaki ön yargılara göre biçimlenmişti. İslam, Osmanlı ve Batı tarihlerinde ‘Türk’ ülkesiz, tarihsiz, uygarlıksız ve genellikle yıkıcı bir yaratıktır*”. Oysa Türkler, gerçekten dikkate değer insancıl toplumları oluşturan insanlardır, (1975:204).

²²³ O amaçla Atatürk (1930) “*Vatandaş için Medeni Bilgiler*” metnini yazdı. Burada “Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkına Türk ulusu denir”, tanımlı yer alıyor.

settin Günaltay'a göre, Güneşin ilkel toplumlardaki tanrı tanımaz gücü Güneş-Dil Teorisi'yle öne çıkarılarak Türk Dili İslamın boyunduruğundan kurtarılıyordu²²⁴, (Behar, 1992:177-). **Ulus**, dil, ekin, düşünce birliği ile yurt taşların dayanışmasından oluşan toplumsal, siyasal bir bütün olarak görüldü. Ne var ki bu, 'türk' tanımına bir dereceye aykırı idi, (Berkes, 1975).

Dil tezi: Dilsel verileri bulmak için ilk başta Türkçede ilk köklerin biçim ve anlamları belirlenmeli, onun için de, dilin nasıl yaratıldığı açıklanmalıydı. Buna göre, dil yaratılırken ilk oluşan birimler (iletişimsel olan 'söz') yerine *kök*lermiş. Türkçe kökler ilk insanın **Güneşi** görünce çıkardığı haykırıışlarla biçimlenmişmiş, anlamları **Güneşin** niteliklerinden seçilmiş imiş. Oysa, içinden çıkılamadığı için, o türden varsayımlara dayalı yorum oluşturma Avrupada çoktan bırakılmıştı.

Dil evrimi birbirinden bağımsız üç ayrı döneme ayrılmıştı: **1.Kökler çağı** - yaratıcı çağ, **2. Gövdeler çağı** - türetme evresi, **3.Çekim** (flexion) **çağı** - yeterlik dönemi²²⁵. Dil evriminin böylesine dönemlere ayrılması Türk dilinin eskiliği varsayımı ile birleşince, yine ırkçı ama yanlış bir üstünlük böbürlenmesi ile, öteki dillerin Türkçeden çıktığı, daha doğrusu ilk Türkçe köklerin başka dillerde de bulunduğu varsayımının ileri sürülmesini kolaylaştırmakta idi²²⁶.

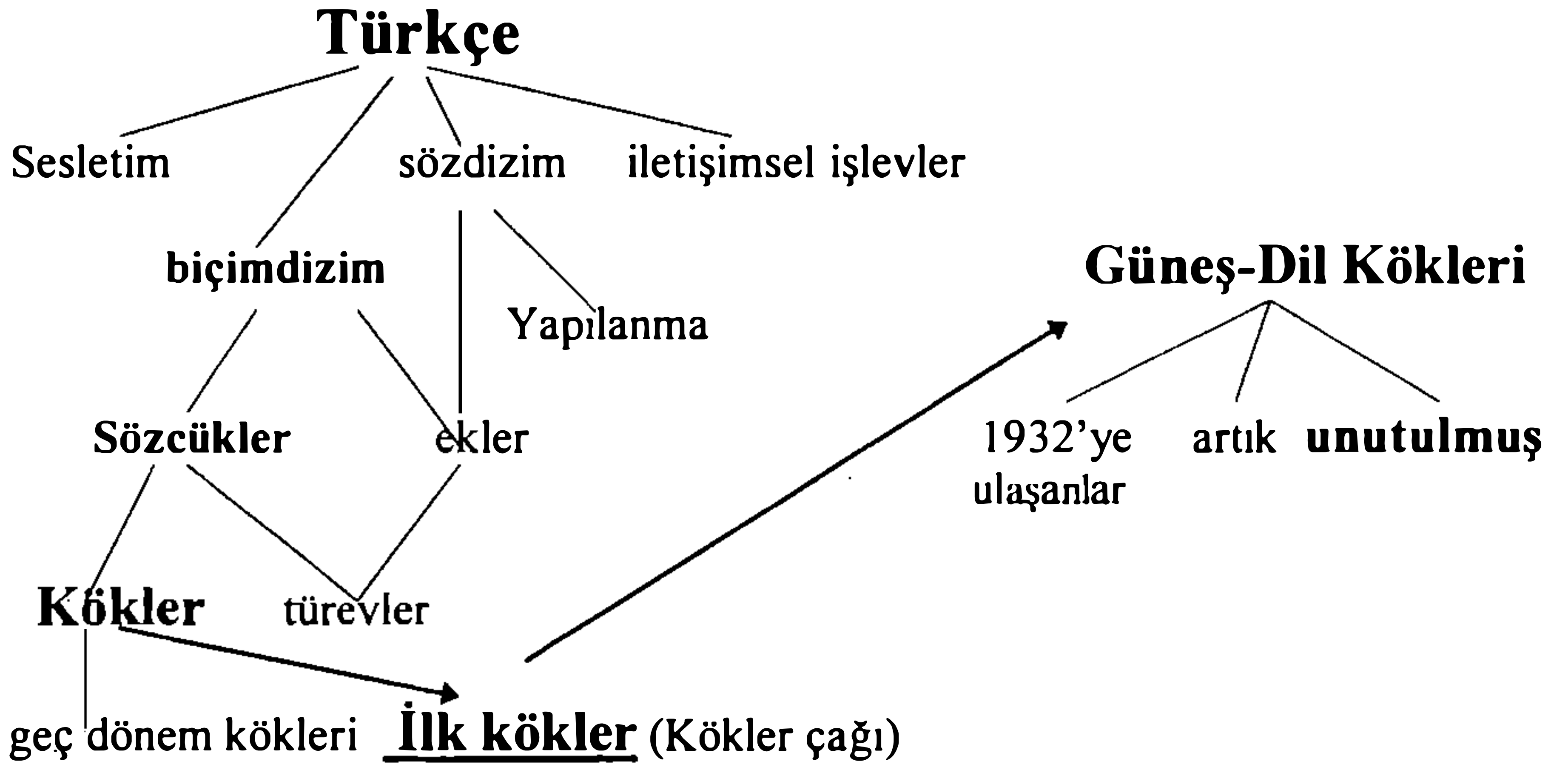
Yukardaki çok yalın açıklama ile, '*Güneş-Dil Teorisi*'nden başlıca amacın: 1) Tarih Tezi'ni destekleyici ekinse-dilsel veri elde etmek olduğu, 2) incelemelerin, *unutulmuş eski kökleri ortaya çıkarmak gibi çok kısıtlı bir kökensel-sözlüksel katkısından da yararlanılabileceği*, ama dilbilimsel açıdan bunun *kesinlikle bir dil kuramı sayılamıyacağı* anlaşılır. Ancak sonradan, Güneş-Dil kuramı: "*sözcüklerin köken, biçim, sesletim ve anlam bakımından*

²²⁴ Bu amaçla 1933'teki Üniversite Reformu ile 240 öğretim üyesinden 157'si dışarda bırakılarak yerlerine çoğu dilbilim ve arkeoloji uzmanı Alman profesörler atandı. Devrime katılımı yetersiz kalan İstanbul Edebiyat Fakültesine karşı 1936'da Ankara'da adında Tarih Tezi'nin ana alanlarını içeren "*Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi*" kuruldu. Ayrıca bakınız Ö.Seyfettin "Efruz Bey" s.65.

²²⁵ Türkçe köklere ilişkin varsayım için, Alfredo Trombetti'nin (1848-1928) "**Dil Kaynağının Birliği**" (1905:51) adlı İtalyanca kitabından destek alındı, (TD 1933, sayı 4, s.51; Özdem 1936:127-). Dilin kaynağına ilişkin eski kuramlara ilgi duyanlar Özdem 1936'ya bir göz atabilirler.

²²⁶ Rawlinson'un (1851) Sümerce'de ne Hint-Avrupa ne de Sani dil ögelelerinin bulunmadığına ilişkin görüşünü öğrenince, Atatürk çok sevinmiş. O dilin Türkçe olabileceği üzerinde gecelerce çalışılmış, (B.Lewis, 1984:204). Türkçe ile yakınlığı araştırmak için Avrupada tanınmış Sümer ve Eti (Hatti) dilleri uzmanları Türkiye'ye çağırılmış, (Hatiboğlu 1963:28-29). Hommel (1915) Sümerce-Türkçe 200 sözcüğü karşılaştırmış. Barenton (1936) ise, "*beşbin yıl önce Mezopotamya'da mücerret bir halde bulunan bu Sümer söz köklerinin bugün canlı Türk dilinde bulunduğu*"nu ileri sürmüş, dünyanın en eski dilleriyle Türkçe arasındaki ilişkiler aranmıştı.

çözümlemesi” olarak tanımlanır. (Yalnızca kökler üzerine bilgi veren, olsa olsa bir köken-bilgisi kuramı olabilir). Bu yolla ayrıca kaynağı bilinmeyen, kökeni açıklanamayan sözcüklere sahip çıkılıp (Özgü 1963:29) onlardan yeni türetmeler yapılarak Türkçe sözlüğün zenginleştirilmesi düşünülür. İşi kolay kılmak için başvuru bu yol, yenilgiyi baştan onaylamaktı.

Söz konusu edilen köklerin açıklanabilmesi için, hiç gerekmediği halde yine (o günkü değişimden etkilenerek) ırkçı bir itiyile, bir dil oluşum kuramı seçmek gerekiyordu. Türlü yorumlar arasından Rousseau’nun (1755-1822) ileri sürdüğü: “*duygusal haykırış*”ların, *sanki çocukların dil edinmelerinde başvuru koşullama işlemlerine benzer bir yolla göstergeleşmiş olduğu* yorumuna yakın bir açıklama bulunmuştu, (Özdem,1936). Doğrusu, Türkçedeki yansıma kökenli sözcüklerin çokluğu (Zülfikar,1995) da bunu destekliyordu.

İlk iletişimi el, yüz ve beden hareketleriyle sağlayan insanın sözel göstergelere geçişinde Güneş karşısındaki hayranlığını simgeleyen doğal /ağ/ biçimi ilk haykırış olarak seçilir. Bu ses dizisi, ilk bilinç varlığı olan güneşi simgeler. /Ünlü + ğ /, insanın çıkardığı en doğal ses dizisi sayılabilirse de varsayımsal bir biçimdir²²⁷.

²²⁷ O zaman Türkiyede Ömer Seyfettin’den bu yana tanınan F.de Saus sure’ün göstergeyi “nedensiz” olarak nitelemesine karşılık “Güneş-Dil”de ilk göstergeleşme nedenli görülmektedir. Eski Greklerden bu yana sürekli yinelenen bu tartışma, artık, dilin kaynağıyla ilgili inandırıcı bir açıklamaya dönüşmüştür. O gün de nedensiz bir yorumla ne sözcük ne de ek anlamları açıklanamazdı. Kaldı ki ilk göstergenin nedensiz oluştuğunu kim bilebilirdi. İlk anlamlama nesnesi olarak güneşin seçilmesinde Türkiyeye 1933 yılında gelen Marr’ın (belki de 1926 yılında gelen Radloff’un) etkisi olabilir (Samoiloviç, TDK 1936: 320-23; Tankut, 1963: 121-22). “Güneş” sözcüğünün seçimi gerçekten de Marr’ın açıklamasına dayanıyor olabilir, (Özdem, 1936:138). İlk totem “gök” idi. Hititler, Sümerler, İskitler Güneşe tapıyor

Kökler. En eski kökler ile eklerde hece yapısı (doğrusu gerçek hece lemeye aykırı olarak) “ünlü + ünsüz”(= OY) olarak belirlenmiş²²⁸. Başlangıçta sözcükler ortakmış. Dilbilgişi sonradan doğmuş, (Tankut 1963:21). Ünlüler anlam taşımıyor, gerçek anlamlamayı ünsüzler belirliyormuş. Gösterge yapımında biribirinin yerini alabilen ünsüz türleri dört küme oluşturuyormuş, (Tankut, 1963: 21): **arka sesler:** ğ, y ,g, k, h; **dudak sesleri:** v,b,m,p,f; **diş-ardı sesleri :**t,d,n,l,r ; **damakönü sesleri :** s, ş, c,ç,z,j .

Ona göre dilin ilk biçimi OY dizimli kökler içeriyormuş (TDK 1936). Bu düzenlemede “*artık*” biçimlere yer yokmuş, her biçimin bir anlamı varmış. Türkçenin kökleri şöyle belirlenmiş: 8 *ana kök* : ağ,eğ, ığ, iğ, oğ, öğ, uğ, üğ (*Hepsi ‘güneş’ anlamı taşıyormuş*). 168 *öteki OY biçimi kökler*; 160 *YO biçimi ters kökler* 3360 *YOY biçimi bileşik kökler olmak üzere toplam kök sözcük sayısı :3.696’* yı buluyormuş²²⁹.

lardı. Güneş kültü dünyanın her yerinde vardı, ancak o yolla evrensel bir yoruma ulaşılabildi. “*Bu sözcük ilk dilde çekirdek kavramı teşkil etmiş, ondan sonra bundan türlü yönlerde anlam dizileri oluşmuştu*”. Özgü (1963:29)’a göre de Güneş-Dil kuramı köken arama çalışmalarının bir aracı seçilmişti.

Güneş-Dil Teorisi Viyanalı Dr.Kvergiç’in yayınlanmamış olan 41 sayfalık bir metnine bağlanıyor. Steuerwald (s.88)’e göre 1922’de bir Alman filologu Ay-Dil teorisi ortaya atıyor. Kvergiç 1935/36 Ankara DTCTF’nde Alman filolojisinde öğretim üyesidir. Oysa onun gönderdiği metinde “güneş” adı bile geçmiyormuş, (Dilaçar 1963: 47, Lewis 1984:207). O dilcinin III. TDK bildirisi ise, doğrudan doğruya Güneş-Dil kuramını en destekleyici bir konuşma niteliğinde. O metinde geçen, ünsüzlerle anlam koşulması biçiminden de yararlanılmış olduğu kuşkulu. Çünkü 1928 önce sinde ünsüzlere öncelik tanıyan eski yazı, özellikle ek ünsüzlerine öyle anlamlar koşulmasına elverişlidir. Üstelik ünsüzlere anlam koşma çok eskilere dayanmaktadır. Bilgi için Özdem 1936’ya bakılabilir. O tür yorumlar Sokrat dönemine kadar götürülmektedir. Ayrıca Özdem, Fransız bilgini Paul Regnaud’un (1838-1910) Güneş-Dil kuramına en yakın görüşü dile getirdiğinden söz ediyor (s.99-). Kuram ve ona dayalı çözümler için Dilmen 1936, Tankut 1936, İnan 1936 yayınlarına bakılabilir. Bilindiği gibi yansıma sözcüklere dayalı olarak Türkçe seslere anlam, ya da işlev yüklenmiştir, (Demircan 1996, 1997).

²²⁸ 300 sözcük üzerinde yapılan incelemelere göre (İnan 1936:208) OY ses diziminin Türk diline hakim olduğu anlaşılmış. Ne var ki o yazımsal bir saptamaydı, sesletimle ilgili değildi (Demircan 1996).

²²⁹ 1. Türkçede kök, yani tek-heceli sözcük azdır; ya da Güneş-Dil yorumuna göre bunlar zaman içinde yitmiş olabilir. ii. Ancak, Türkçede tek heceli köklere gerek vardır. iii. Bu tür köklerin yapılmasına karşı konulamaz. Tek-heceli köklerin biçimsel yabancılığı kanıtlanamaz, ama üretimi de kolay değildir. iv. En zor olan, tek-heceli biçimlerin önce kavram yaratılıp ondan sonra yapılmasıdır. Eğer bu olanaksız ise alıntı kavramı, (şov, tim, şok, rem,... gibi) özdeş Türkçe sesdizisine yüklenebilir. v. Türkçede türetme yolları çok zengin olduğundan, ondan sonrası güçlük yaratmaz.

Anlamlama. İlk kavramlar Güneşe bağlı olarak yaratılmışmış. Altı kümede toplanabilen 30 ayrı kavram bir çok-anlamlılık kaynağıymış.. Zeka, söz ve dil “Güneş”ten doğmuş: O anlamlar şunlarmış: 1 Güneş, Ay, Yıldız, yıldırım, esas, sahip, Allah, efendi, benlik, kuvvet, kudret, yükseklik, büyüklük, çokluk, çoğalma, büyüme; 2. Işık, aydınlık, parlaklık, zeka, güzellik; 3 Sıcaklık, ateş, duygu, heyecan, sevgi, sevimlilik, koku; 4. Hareket, süreç, zaman, uzaklık, buut, yer, kara, toprak, gıda, hayat, faaliyet, ruh; 5. Renk, su ; 6. Ses, söz.

Türetme. Ünlüler asıl anlam göstermezmiş. Kimi ünsüzlerde belli anlamlar toplanmış. Örneğin /k/ ögesinde bütün dünya dillerinde “yakma, yanma, sıcaklık”,... anlamları birikmişmiş, (Tankut 1963:21). Samih Rıfat’a (TDK 1932:52-78) göre /k/ sıcaklık ve ışık anlatır: kuğ, kız, kızar, kayna, kavrul, kak, kıvılcım, kozay, göymek (yan-), gök,... /k/ ile başlayan sıcaklıkla ilgili sözcükler: kor, kuğ, köz, kül, hur, har, hor,... gibi. Aynı bildiri içinde ilginç sözcük dizileri sunulur; örneğin /b/ sesiyle başlayan vücut parçaları: baş, burun, boyun, bağır, böğür, bel, bıkın, but, bacak, baldır, bilek, b/parmak, boy, bos ,... Konuşandan uzağa doğru ana köke kattıkları anlama göre ek ünsüzleri yedi kümeye ayırmış:

1. ğ,y,g,k,h,m,b,p,v,f ünsüzleri özne veya nesnenin tam kendini, içini gösterir. *M* özü, egoyu gösterir: men/ben ;
2. n , özne veya nesnenin kendine bitişik olanı gösterir ;
3. z, geniş alanı gösterir ,s, ş, Z alanı içinde, ş alanı n’ye en yakın dar bir alanı gösterir, ç,c,j alanları z içinde ş,s,z gibidir.
4. L en uzak alana kadar her alandaki özne ve hareketleri gösterir: gizil/ edilgen -()L ;
5. r özne ve nesnenin belli bir alanda toplandığını ve yığıldığını gösterir.
6. t,d çok güçlü yapıcı ve yaptırıcı hakim ögedir.
7. k, ğ, g, y, h, v, m, b, p, f söz cüğün anlamını tamamlamaya, belirlemeye ve anlatıma, sözcüğü adlandırma ya yarar,deniyor.

Abartılı Çözümlemeler.

Kurala göre *her sözcükte bir ana-kök (yani ilk köklerden birisi) varmış; bu kök kimi sözcüklerde düşebilirmiş. Dilin başlangıcında söz bir ünsüz ile başlanırmış (oysa bu hecelemeye aykırı); hiç bir ünsüz ünlü olmadan kullanılmırmış; bir kümede bulunan ünsüzler biribirinin yerine geçebilirlermiş. Sesletim yasaları kesinmiş; ekler de tıpkı kökler gibi birer O+Y biçimindeymiş* (TDK,1936). Bu, tümüyle Alman ‘yeni gramerci’ görüşten aktarılarak yakıştırılmış.

Çözümleme işlemi kimyasal bir ayrıştırmaya benzetilmiş. Örneğin “**düşünmek**” sözcüğünün doğru sayılamıyacak açıklanışına, (Dilmen 1936: 56’ dan) insanın neredeyse inanası geliyor.

	<u>Öte,</u>	<u>Yapıcı</u>	<u>Etrafa</u>	<u>Ek,geri</u>	<u>Özne</u>	<u>Evlemi ad</u>
Anlamlar:	<u>Güneş</u>		<u>yavılma</u>	<u>dönme</u>		<u>landırma</u>
Biçimler/dizim:	üğ +	üd +	üş +	ün +	üm+	ek

TDK III:363'ten kimi çözümlemeler :1) ağ + ağ = ağa, 2) öğ+üt = öğüt, 3) uğ+us =us, 4) ağ+aç = ağaç, 5) ağ+at+ağ = ata, 6) öğ+ok+uğ = oku,... Bu çözümlemelerde, açıklamadan çok yakıştırma söz konusu²³⁰. Abartılı, asılsız yorumlar ve öneriler 1933 yılından başlayarak gerek Türk Dili dergisi, gerekse Kurultay bildirilerine yansıyor²³¹. Dillerarası ortaklık ilişkilerin

²³⁰ Özgü (1963:30) “yapılan çözümlemelerle birçok yabancı sözcüğün Türkçeye mal edilebileceği gösterildi”, diyor. Oysa Arsal (s.385) ona karşıdır: “*la tince terimler almak düşüncesi gibi, Arapça terimleri Türkçe ilan etmek önerisi de ciddi bir fikir değildir,... Dil meselesi öyle aldatmacalar, kaçamaklı davranışlarca çözülecek bir sorun değildir*”, diyerek abartma yanlılarının daha 1930 öncesinde varlığını duyuruyordu.

1935 yılında yayınlanan “Türkçe'den Osmanlıca'ya Cep Kılavuzu” önsözünde Dilmen: “*Dilimizin öz kaynaklarına doğru inildikçe, Türkçede ana söz köklerinin varlığı, bunlardan türlü sözler türetmeye yarayan eklerin zenginliği,... kendini göstermekte,...Öztürkçe karşılığı gösterilen sözler de köken bakımından Türk Diline yabancı değildir,...Türkçeden başka denilen dillerin de aynen Türk kaynağından geldiğinin ortaya çıkmakta olduğunu*” ileri sürmektedir. “Osmanlıca'dan Türkçe'ye Cep Kılavuzu” (1935) içindeki “*Türk Dili Araştırma Kurulu*” imzalı önsözde de benzer biçimde: “*...şimdiye kadar yabancı dilden gelmiş sanılan sözlerden bir takımının o dillere de öztürkçe kökünden geçtiği,...Türk dilinin bir yandan Hint-Avrupa, bir yandan da Semitik dillere kök vermiş bir anadil olduğu, 1936 Kurultayında verilecek bildiriler için hazırlık yapıldığı*” açıklanmakta, araştırmalara Atatürk'ün özveriyle katıldığı belirtilmektedir. Neyin Türkçe, neyin yabancı olduğu bilin meksizin özleştirme yapılamıyacağına göre, 1932-1935 arasındaki *Tarama, Derleme, Cep Kılavuzu* çalışmaları “Neyin Türkçe olduğu, neyin Türkçe sayılabileceği” sorularına ölçüler getirmeyi amaç edinmişti. .

²³¹ Naim Hazım (1933, TD 3:83-) yanlış olarak: “*Arap Dili ... Türk Dilinin hemen bir bozuntusundan başka birşey değildir- bir anadan doğmadır*”. TD 8-9 (1934) :19'da “*Türk Dilinin, Hint Avrupa Dilinin şimdiye kadar aranıp da bulunamayan kaynağı*” olduğu, s.20'de ise “*Türk Dili üzerine araştırmaların Sümer ve Eti kayıtlarından başladığını*” ileri sürüyor. Dilemre (1932 TDK:73) “*Türk Dili bir Hint-Avrupa dilidir. Altay Dili köklerinin aynı zamanda Avrupalı olması bundandır*”. Agop Martayan (1932 TDK:98), “*Sümerce ile Türkçe aynı dillerdir*”. Hakkı Nezihi (TDK 1932:139), “*Hint-Avrupa dil ailesinin çıktığı dil Türkçedir. Bu diller, Türkçe den ayrıldıktan sonra başka başka gelişmişlerdir*”. Samih Rifat (1932) “*kes, kas, kıs*” sözcüklerini Latince ‘*casser*’ (kes-), Farsça ‘*kasten*’ (eksiltmek) ile ilgilendirir. Oğuz Bey (1932:444), “*İlk medeniyeti kuran Türkler olduğuna hiç kimsenin şüphesi kalmadı*”, genellemesini yapar. Reşit Galip (1932:470), “*Görülüyor ki dilimiz,...en ilk ve eski kültürlerin dili ...bugünkü dilcilerin kök diye baktığı Sanskritçe, Yunanca, Latince gibi dillerin de kökünde duran bir dil...Sümerce, Etice gibi ilk*

den ne anlaşıldığı TDK (1936)'da verilen birkaç çözümleme örneğiyle daha iyi gösterilebilir. Buradaki tek heceli kökler Güneş-Dil ilkelerine göre anlam lanıyor, (Tankut 1936: 112-120).

idée: iğ+ id+ eğ+ eğ (fikir) ;

Teos: eğ+ et+ eğ+ os (Allah) ;

voda: oğ+ ov+ od+ ağ (su). Türkçe: “teğmek, teğ, tokuş, tokunmak, tik” ile ilişkili sözcükler: takti (Sanskrit), taka (Avestan), tak (Farsça), teku (Litvanca), tok (Slavca), thiggano (Grekçe), tango (Latince), toccare (Latince), taikus (Gotça), tohken (Flamanca), toquer (Fransızca), tactus (Latince), tact (Fransız ca),...²³² .

As (ağ+as): çıkar, kalmak, yukarı; Farsça *asman* : gök ; Eski Nord *ass*= Ang losakson *os* : Allah.

Ev/live/eve: acele; Çuvaşça: *ivit/iğit*: fırlatmak; İbranice *Atha*:geçmek, gitmek ; Eski Mısırc *it*: uzaklaşmak, alıp götürmek; Sümerce *ed*: çıkmak; Etice *it*: git, ...²³³

Önasya medeniyetlerinin de dili olsa gerek”. Dilmen (1936:51-), “*Türk Dili hesaba katılma dan yapılan bütün çalışmaların sonuçları yarım ve kısa kalmıştır. Güneş-Dil en eski kaynak biçimi bulacaktır. Dilaçar (1936:48) “Dünyanın en eski tarihi dili Sümer Türkçesindeki /u/,/uğ/ sesbirimli ve ‘doğan güneş’ resimli yazı şeklinden gelen bu sözden bu kadar anlam çıkardıktan sonra ...*”. Tankut (1936:11,1963:24), “*bütün dünyada dolaşmış ve kültürlerin içine yerleşmiş genel bir dil vardır. Bu dil Türk çedir. Hint-Avrupa klasik etimoloji sınırı Sanskrit’ten öte gidemedi*”.... diyorlar. Kuş kusuz bunlar şahlanmış yakıştırmalardı.

²³² Yukardaki sözcükler Türkçe sözcüklerle ya eş anlamlı, ya da yakın anlam lı olarak verilmektedir. O tür sözcükler, ses benzerliğinden gidilerek bir araya toplan mış, ve onların bir kaynaktan çıkmış olabilecekleri varsayılmıştır. Bir dilde yazılı ötekinde sözlü dilden olan sözcüğe öncelik tanınmaktadır, oysa bunun tersi de doğru olabilir. Bu karşılaştırmada ana-köklerin Türkçede biçim değiştirmedikğine, zaten bunların yeterince yalın olduğuna inanılmış gibidir. Yabancı bilim adamlarının (Rowlinson 1861, Wolley 1829, Hommel 1915, Barenton 1936,...) bu yorumu destekleyen, özellikle Sümerce ile Türkçe arasındaki benzerliğe gönderme yapan görüşleri de yardım etmiştir. Ne var ki gerçek yanılgıya burada düşülmüş, en eski ve de ğişmemiş sayılan Türkçe biçimlerle de ğişmiş ve bu gün kullanılmakta olan yabancı biçimler ne yapısal ne de dil türü ayrımına bakılmaksızın karşılaştırılmıştır.

²³³ Buna benzer biçim ve anlam yakınlığı bulunan sözcüklerin kökeninin Türkçe olduğunun kanıtlanması, Türk uygarlığının söz konusu uygarlıklardan daha eski olduğunun ortaya çıkarılmasını gerektiriyordu. O nedenle Ortaasyadaki kazılarla ve buluntuların tarihi ile ilgilenildi. Anadoluda yapılan (örneğin Burdur- Hacılar) kazılarda Hitit öncesi izler arandı (Dilaçar 1963:51). Steuerwald (98-102)’den : tün + el > tunnel = karanlık yer, şey < Yakutça “sep”, Kanada > kan+ada, Amazon < am ma + uzun, Alaman < el aman, abluka < avlu - Kam, kültür < keltir, ... gibi yakıştırmaları da not etmiş.

Yorumlar. Her kuram sonunda iki yoruma kavuşur. İpuçları elverirse, başlangıçta çoğunlukla güçlü, süpürücü genellemeler yapılır. Sonradan, kanıtlanmış olan yanlar bir araya getirilerek, bu kez daha gerçekçi ama, iddia sız bir yorumla o çalışmanın tortusu özetlenir. İlk kökler üzerine ileri sürülen sav şu biçimlere girebilir.

- i. **Olağan** *Türkçede böyle tek heceli kökler olabilir. Eğer zaman içinde unutilan varsa onlar aranıp canlandırılabilir.*
- ii. **Abartılı** *Tek heceli kökler ve ekler öteki dillere Türkçeden geçmiş olabilir.*
- iii.. **Aşırı** *Tek heceli kökler öteki dillere yer yüzünün en eski ana dillerinden biri olan Türkçeden geçmiştir.*
- iv. **Karşıdevrimci/ 'kul'ca** *Eş biçimli kök/tabalar Türkçeye yabancı dillerden geçmiştir.*

Özellikle 1936 kurultayında genellemelere kanıtsız açıklamalara gidilmiş. Geçen sürede Güneş-Dil kuramının en az dört ayrı anlamı gelişmiş olup her yazan ayrı bir yoruma gönderme yapmaktadır.

1. **“Tarih Tezi”**ne (TTK,1931) dayalı birinci yorum başta açıklanmış gibidir. O teze ilişkin savlar (1933'te) **“Onuncuyl Marşı”**na bile girmişti²³⁴: **“... Biz ki bütün başlardan üstün olan başlarız,Tarihten önce vardık, tarihten sonra varız,...”**²³⁵ Avrupalıların küçük düşürücü yorumlarına

²³⁴ Behçet Kemal Çağlar ile Faruk Nafiz Çamlıbel'in yazıp Cemal Reşit Rey'in bestelediği bu marşı Kepirtepe Köy Enstitüsünde sık sık söyledik. Güneş-Dil Teorisi ile ilgili savlar ikinci dörtlükte yer alır .

²³⁵ . Nitekim daha 1860'lı yıllarda Polonya asıllı Mustafa Celalettin Paşa'nın (1826-1876), aslı Fransızca olan **“Eski ve Yeni Türkler”** adlı kitabında Türklerin Av rupada oturan kavimlerle bir, “Türo-Ariyen”, ırktan geldiğine; Sami, Turani ve Hami lerin insanlığın aşağı cinsinden sayan Avrupalıların o görüşlerinin bencil olduğuna; ilk kez Türk ırkının güç ve genişliğine; bu ırkın insanlık tarihinde oynadığı büyük role; Türk dilinin öteki dillerden yardıma gerek duymayacak derecede zengin olduğuna; Türk dilinin başka dillere yaptığı katkılara değinilmektedir (Akçura 1928:52-53). Necip Asım da:“*Leon Cahun'un tarihini (Asya Tarihine Giriş, Paris 1896) geniş leterek çevirdim. Bunun nedeni de tarihi bir millet olduğumuzu göstermektir*”, der. Ancak, Ziya Gökalp o kitabı sanki **“pan-Türkizmi teşvik etmek için yazılmış gibi”** görür. Bursalı Tahir Bey de (1898) **“Türkleri yalnızca akıncı soyundan, kaba kahra man zanneden bir alay düşmanın manasız fikirlerini reddetmek için İslam medeniyetinde Türklerin hissesini ayırıp göstermeye çalışmıştı**, (Akçura ,128).

I. Türk Tarih Kurultayı (TTK, 1931) ile I.Türk Dil Kurultayı (TDK, 1932) bildirilerine bakılırsa, ırk sorunu üzerinde önemle durulduğu anlaşılır. Köprülü, **“be yaz derili brakisefaller Asyadan Avrupaya gelmişlerdir,... Türkleri, bütün antropolojik hakikatlere rağmen ... Alp adamı dedikleri brakisefaller zümresine bir türlü**

karşı Atatürk: “*Türk milletini ve Türk dilini uygarlık tarihinin ve kültür dillerinin dışında görmenin ne yaman bir yanlış olduğunu bütün dünyaya gösterceğiz*”, diyordu, (Kocatürk, 1984: 125).²³⁶

2. Kuramın doğru olamayacak ikinci yorumu ise, *dilin başlangıcın da oluşan kök sözcükler ile onların türevlerinin Güneşin türlü nitelikleri ne ve o varlığın insanlarda yarattığı çağrışımlara göre anlam yüklenerek göstergeleştigi varsayımından çıkarılıyor*. Türkçede yansıma sözcük köklerinin bolluğuna bakılırsa, (Demircan, 1997, Zülfikar, 1980), daha önce benzerleri üretilmiş olan o türlü bir dil türeyiş yorumunun çekiciliğine şaşmak gerekiyor. Ancak bugün kullanılan yansımalar arasında Güneş ile ilgili bir örnekle karşılaşmadım.

3. Üçüncü yorum da, Kurultaylarda sunulan bildirilerden ve açıklanan görüşlerden çıkıyor. Atatürk’e yapılan övücü ve yüceltici göndermelere

sokmadılar ... bizim sarı ırkla bir ilişkimiz yoktur. Esasen Türk, medeniyeti Avrupa ya getirmiş olan Alp ırkına bağlıdır”, der (TTK, 1932:48-50,). Dilaçar’a göre (TDK 1936, 1963:45,51; 1975:470-72) “ *Türkler, erken bir çağda Ortaasya yaylası kuru mağa başlayınca, Cilalı Taş Devrinde o yerlerden göç etmeğe başlamış. O ırka, Himalayaların Avrupadaki uzantısı olan Alp Dağlarından dolayı Homo Alpinus adı verilmiş.... .Dünyada yüksek kültürün anayurdu Ortaasya, ve o kültürü kuran ve bütün dünyaya yayan da Türklerdir... . Alpinler Türkçe konuşurlardı*”. Türk dil tezi Türk tarih tezinden çıkan bir sonuçtur. Türklerin göçebeliği konusunda Ceyhun (1992) aydınlatıcı bilgiler derlemiş; ve yeni yorumlar denemiştir.

²³⁶ . I. TTK’nda Milli Eğitim Bakanı Esat Bey (s.5), “*Yazılmış olan kitaplar, Türk milletinin varlığını ve benliğini, dünya uygarlığına katkısını açıklamak tan uzaktır*” demekte, sonradan Milli Eğitim Bakanı olan Dr.Reşit Galip Bey ise, “*Türk tarihine asırlardır katran yağdıran yerli ve yabancı taassup grupları*”ndan söz etmektedir (s.61). Ayrıca bk. Hatiboğlu 1963:10-,14; Özgü 1963:29; Tankut 1963: 120. Samih Rifatın bütün konuşmalarından Atatürk’ün başlıca dünya dilleri ve Türk dili hakkındaki görüşleri öğrenilebilir. Aslında Atatürk dilciliğinin bütün ilkelerini I.TDK’nda bu sözcülerle açıklamıştır (s.13). Öyle bir tarih yorumunu anlamayanlara karşı Sabahattin Eyüboğlu (1955:195) şu değerlendirmeyi yapıyor: “*... bir tarihçi değildi, Atatürk;... ama giriştiği devrimlerin yeni bir tarih görüşüne dayanması gerektiğini bilginlerimizden daha iyi biliyordu. Ortaya attığı aşırı fikirlerle kısı kısı gülen hödükler- ki aralarında Batılı bilginler de vardı- bunların arkasındaki yaşama ve yenileşme gücünü görmüyorlardı. Medeniyetin kaynağında Türkleri görme si, bir üsünlük böbürlenmesi değil, bir dünyaya açılma, insanlık tarihini benimse me, düşüncemizi saran kabukları kırma gayreti idi*”. Her ulus gibi Türklerin de kendi uygarlıklarının kökenini arama, ona ilişkin görüşlerini sına ma hakları vardı. Berkes (1957:155):“Atatürk’ün amacı Türklerin ilkel dinlerin etkisi altında yaşayan kabilelerden gelme insanlar olmaktan çok, daha geniş yarımlarla tarihte yer almış insanlığın önemli bir parçası olduğunu meydana çıkarmaktı. İstanbul yeterli destek vermeyince, Ankarada Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adı altında kurulan fakülte böyle bir tarih yaklaşımını işleyecek bilim kurumu olarak düşünülmüştü...” , diyor.

bakılırsa, oradaki ‘Güneş’in Atatürk olduğu anlamı da çıkarılabilir (Özgü 1963:29, Dilaçar 1975:468). Nitekim Dilaçar, “*Atatürk, Güneş-Dil Teorisi nin sahibi olduğunu gizlemeden, yabancı Türkologlara açıkladı,*”²³⁷ ... *Atatürk’ün tarih ve dil tezlerinin yalnız konuşan, dinleyen Atatürk tarafın dan değil, okuyan Atatürk tarafından da kurulduğunu bildirmek için ya zıyorum*”, demektedir (1975: 481). Bence bu bir saptırma olup o tutarsız ku ramın gerçek sorumlularını gizleme amacı taşıyan bir bilgilendirmedir. O kimseler çok rahat bir geçim sağlayacak düzeyde ödenek alıyorlar, 1950 son rası TDK üyeleri gibi ücretsiz çalışmıyorlardı.

4. Dördüncüsü ise, bütün dünya dillerinin Türkçe’den çıktığını ileri süren, ve *1936 yılında toplanan III. Türk Dil Kurultayına sunulan çözüm lemelerle açıklanmaya çalışılan ırkçı, Turancı bir yorumdur*²³⁸. Tankut (1963:125)’e bakarsanız, “*Atatürk’ün üzerinde önemle durduğu bu kuram, kendi çevresi ve konusu içinde kalsa idi değerini koruyacaktı. Fakat o sıra da tanınmak gayretinde olan bazı kimseler kuramı çığırından çıkardılar*”. O tepkinin izleri daha (1933) “*Onuncu Yıl Marşı*”nda görülebilir, (...**Karan lığın üstüne Güneş gibi doğarız...**). Kimi kurultay bildirilerinden, örneğin İsmail Müştak Mayokan’ın sunduğu bildiri ile (TDK, 1936:210-23) “*Etimo loji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili*” adlı yazarsız, tarihsiz (1935) kitapçığı Atatürk’ün hazırladığı ileri sürülmektedir. Bana kalırsa, o metin, geçici olarak düzenlenmiş bir ortak çalışmadır. Her ne kadar dil çalış malarına katılmışsa da, yapılan yanlışlıklar Atatürk’e yüklenip sorunu anla yamayan o günün uzmanları temize çıkarılamaz.

Günlük dilde kullanılan yabancı sözcüklere Türkçe karşılıklar bulun masını istemeyenler, Atatürk’ün özleştirmeyi durdurmak ve bu yolu tıkamak için Güneş-Dil Teorisi’ni ortaya atmış olduğunu yazmaktadırlar.²³⁹ Tümüyle

²³⁷ İnan (1936:3)’de, “*Güneş ilk insanlar için herşeyden üstün bir nesne dir, ve dilin ortaya çıkışında ilk etmendir. Güneş-Dil Teorisinin esaslarından biri budur. Güneş kültü dünyaya Türkler tarafından yayılmıştır. Güneş-Dil teorisi’nin kurucusu, eski ve yeni bütün Türk lehçelerinde kullanılan kelimelerin anlamlarını inceleyerek bu kanunu bulmuştur*”, diyerek örtük olarak Atatürk’e yansız gönderme yapıyor, dilcileri bu uğraşın sanki dışında görüyor gibi .

²³⁸ Bu yoruma takılan yerli eski Türkologlar ve G.L.Lewis için Ömer Seyfet tin’in (1919) “Efruz Bey” (s.110)’da 1936’da ters-yüz edilen görüşü çok açık verir: “*Türkçe esasen Arapça, Acemce, Frenkçe, Almanca, Latince, Rumca’dan mürekkep tir. Diğer lisanlardan kelimeler de alabilir*”.

²³⁹ Bu görüşe halâ katılan G.L.Lewis (1997), dil devriminin öyküsünü traji komik bulmaktadır. Kütükoğlu (1966), “1936’da tılsımlı bir anahtar bulunarak Türk çeleşmiş kelimelerin Türkçe olduğunu ispat eden Güneş-Dil Teorisi’nin ortaya kon duğu”nu; Turan (1965) “...hayali bir Güneş-Dil Teorisi uydurularak bütün yabancı kelimelerin Türkçe olduğu”nun iddia edildiği”ni; Timurtaş (1960:69) “... Güneş-Dil Teorisi evresinde ise, ...bir orta yol arama endişesi” görüldüğü”nü; Hacıeminoğlu

yakıştırma daha doğrusu yanlış²⁴⁰ olan bu görüş, sözde Atatürk'ün 3 Ekim 1934'te İsveç Velihtı şerefine verdiği akşam yemeğinde yaptığı aşağıdaki ko nuşma ile de ima ediliyormuş.

Altes Ruvayal; Bu gece ulu konuklarımıza, Türkiyeye uğur getirdiklerini söylerken, duygum, tükel özgü bir kıvançtır. Burada kaldığınız uzca sizi sarmaktan hiç durmayacak ılık sevgi içinde, bu yurttta, yurdunuz için bes lenmiş duyguların bir yankısını bulacaksınız. ...

Avrupanın iki bitim ucunda yerlerini berkiten uluslarımız, ataç özgürlük lerinin tüm ıssıları olarak baysak, önürme, uygunluk kıldacıları olmuş bu lumuyorlar; onlar, en güzel utkuyu kazanmaya anıklanıyorlar: baysal ut kusu.²⁴¹ ...

(1975:97), “Güneş-Dil Teorisi’nin tasfiyecilik, uydurmacılık ve özleştirmecilik akımı nı durdurmak için ortaya atıldığı”nı; Sertkaya (1979:14) ,”Güneş-Dil Teorisi’nin özleştirmeye red ve yaşayan dile dönüş için” düzenlendiğini; Banguoğlu (1981:69), “ Atatürk’ün yapmayı düşündüğü başlıca reformların 1928’de bittiğini, ve ... bir kuram (Güneş-Dil) ile bu işi bıraktığı”nı ileri sürmekte, Korkmaz (1963, 1973, 1974: 77, 1985: 21), Tekin (1975), Ercilasun (1984), biraz daha üstü kapalı ama benzer yorum lar yapmaktadırlar. Bunları söyleyenler ya Tarih Tezi’ne hiç bakmamış, ya da okuru aldatma amacı güdüyor. Ömer Asım Aksoy (1982:141-147) onlara şu keskin ve karşı konulamaz yanıtı veriyor.

Tutalım ki, (yerli türkologlara göre) Güneş-Dil Teorisini biz (1932-1982 TDK) yanlış yorumluyoruz ve Atatürk iki üç yıl özleştiricilik yaptıktan sonra Güneş-Dil Teorisi ile eski dile dönmüştü. Bunu kabul etmek neyi değiştirir? 1932’de başlayan özleşme akımı durmuş mudur, gittikçe genişleyip güçlenmiş midir?

Denilmek istenmiyormu ki “Atatürk özleştiricilikten vazgeçtiğine göre bizim de vazgeçmemiz gerekir”? Gerekseydi, buna “vazgeçme”tarihinde uyulmaz mıydı? Böyle bir dönüşün olmaması, özleşmenin sürüp gelmesi neyi kanıtlar? Atatürk’e karşın ulusun özleştirme eyleminde direndiğini mi, yoksa Atatürk’ün özleştirme den vazgeçtiği savının yanlışlığını mı ? Elbette ikincisini. Çünkü ulus, hiç bir za man Atatürk’e ters düşmediği gibi Atatürk de hiç bir zaman ulusçuluk, halkçılık ve bağımsızlık ilkelerine ters düşen bir yol tutmamıştır.

²⁴⁰ Bk. Behar, 1992.

²⁴¹ Tükel: tam, özgü: özel, kıvanç: zevk, uzca: sürece, berkiten: belirleyen, ataç: ata ile ilgili, ıssı: sahip, baysak:huzur, önürme:ilerleme, kıldacı: etmen, utku: za fer, anıklanmak: hazırlanmak, baysal: barış,... ,(Levend, 1972: 424-). Tarama Dergisi nin yanlış kullanımından kaynaklanan sorunlar üzerine bir akşam (1934) Atatürk: ”Dili bir çıkmaza saplamışsızdır”,dedi. Sonra “Bırakırlar mı dili bu çıkmazda? Ha yır.Ama ben de işi başkalarına bırakamam. Çıkmazdan biz kurtaracağız”,dedi. O vakit (1935-1938) MEB Saffet Arıkan ile beraber yeni lugat komisyonu kurduk. .. “Cep Kilavuzu” denen Osm.>Türkçe lugatıhazırlamaya başladık. Bir Türkçesi olan kelimeleri tasfiye ediyorduk. Kullanılır Türkçesi olmayanları Türkçe olarak alıkoyu

Oysa, Atatürk eğer “özleştirme”den geri dönmek isteseydi öyle bir ortamda ne öztürkçe bir konuşma yapmasına ne de kararı uygulamak için bir kuram geliştirilmesine gerek yoktu; çok daha kolay bir çözüm yolu bulunabilirdi²⁴². Gerçek olan şu: o konuşma ilk önce Atatürk’ün günlük Türkçesiyle yazılmış ondan sonra, metindeki Arapça ve Farsça sözcükler yerine “**Tarama Dergisi**”nden, o günün başvuru “*ikame*” (yerine koyma) işlemi yoluyla öz türkçeleri seçilip konmuş²⁴³ (Levend, 1972: 426), bir tür satır-arası çeviri yapılmıştır. Söz konusu metin ile, Atatürk’ün sonraki yıllarda yaptığı konuşmaların dili karşılaştırılarak onun özleştirmeyi bıraktığı ileri sürülemez²⁴⁴. Atatürk’ün ne düşündüğünü doğru anladıkları nereden belli? Böyle bir yorum yapılmadan önce dilin neler içerdiğinin iyice öğrenilmesi ve sonra Tarih Tezi’ne bakılması gerekir. Bu işlemi öyle yorumlayanlar ne yazık ki Osmanlıca’nın bir yabancıl dil olduğunun farkında bile değil; ya da (eskiden *uydurma* olarak niteledikleri öztürkçe karşılıkları yeni üretilmiş gibi yayınladıklarına göre) okurlara yutturmaya çalışıyorlar. Nitekim Atay (1953: 71), “*bu devrin yazıları Osmanlıca tercümelerdir. Gene Osmanlıca düşünüyor duk ama, artık sade dediğimiz Türkçe ile yazıyorduk*”, sözüyle o uygulama ya tanıklık etmektedir²⁴⁵. Eğer Atatürk özleştirmeden vazgeçmişse, 1936-37

yorduk. ... Atatürk başlangıçtan pek hoşnut kaldı: “*Bu çocuklar bizi çıkmazdan kurtaracaklar*”, dedi (Çankaya IV:154-155).

²⁴² O yıllarda İsviçrede bulunan Afetinan’a yazdığı mektuplarda Atatürk’ün : “Sen de bana dilbilim üzerine birtakım kitaplar gönder (1935), Bence Güneş-Dil Teorisi tutmuştur, ...Gönderdiğim uygulama notlarını belki dilbilim profesörünle birlikte inceler ve eleştirir, onun da görüşünü bana bildirirsin (1936). Gece uğraşımız bildiğin gibi dil dersleri, gündüz de yalnız olarak bu sorun üzerinde birkaç saat çalışıyorum” (1937) dediklerine bakılırsa öyle bir düşünceden izler yok.

²⁴³ Dilaçar (1975:484), o tür özleştirme anlayışının o sıralarda yaygın olduğunu belirtmektedir: “*1934 yılında Akşam gazetesinde Necmettin Sadak’ın yanına gitmiştim. Yazısını Osmanlıca yazdı ve.özleştirmesi için ikameciye (değiştirici) gönderdi. “Tarama Sözlüğü”nden istediği kelimeleri seçerek yazıyı Türkçeleştirmişti*”. Bu yol çok kötü bir *dil-içi-çeviri* uygulaması olarak görülebilir.

²⁴⁴ Oysa o günkü devrimin çerçevesinin sözlükle sınırlı tutulduğunu göz ardı ediyorlar. Dahası, kendileri tek bir Türkçe terim yapmıyorlar. “Yaşayan dil” olarak Ömer Seyfettin ile Ziya Gökalp dönemini örnek gösteriyorlar; ne var ki o dönemin dili de kopkoyu Osmanlıca. Böylece akan zaman akan dil, duran zamana duran dile dönüştürülüyor.

²⁴⁵ “*Dilde Türkçülüğe ilk katılmış olanlar arasındayım... Biz o vakit ter kibliği çözmekle ve yeniden yabancı şekil yaratmamakla yetiniyorduk... Türkçeden, kendi kaidelerine göre, kelimeler üretme ve konuşma diline geçemiyen kelimeleri Türkçeleriyle değiştirme, devrine giriyorduk. Artık Türkçe düşünüp Türkçe yazacaktık. Eski beyinler için bu yeni işleme denemesi hiç şüphesiz güçtü, külfetli idi....”*

yıllarında Geometri terimlerini²⁴⁶ özleştirme çalışmalarına katılmış olması ve gösterdiği üstün başarı nasıl açıklanabilir?

Dil Devrimine karşı olan türkologlara bakarsanız, Atatürk sözde o son yorumu aşırı özleştirmeciliği durdurmak için ortaya atmış. Amacı ise, halkın anladığı ve “*yaşayan dil*”de kullanılan ama “yabancı = Osmanlı” kökenli olarak nitelenen sözcüklerin Türkçede kalmasını sağlamak, onların özleştirilmesinin önüne geçmekmiş²⁴⁷. Devrim karşıtları ile “*Atatürk’ün Dil Devrimi*” arasındaki ilişkiyi kuran o yorumla, Dil Devrimine karşı olanlar da “*dilde Atatürkçü*” sanılmaktadır²⁴⁸. Bu, “laik”liğin dinci partilerce yorumuna benziyor. Özleştirme çalışmalarını bir süre aksatan o belirsizlik 1936’da şöyle genişletilmişti. “*Eğer öteki dillerin Türkçeden çıktığı doğruysa, o zaman Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, İtalyanca, Fransızca, İngilizce, Almanca,..., dillerinden Türkçeye alındığı ileri sürülen sözcüklerin kökleri aslında o dillere Türkçeden geçmişlerdir*²⁴⁹. Öyleyse, kökleri Türkçe olan o sözcükleri Türkçeden atmaya (= özleştirmeye) gerek yoktur”. Uzun, yorucu çalışma gerektiren *köken arama* işi, ne yazık ki, *bütün dillerin Türkçeden çıktığı* ileri sürülerek sona erdirilmişti.

Yazılmasına Atatürk’ün katkıda bulunduğu sanılan “*Türk Dili İçin*” (Arsal 1930) adlı kitapta “*Latince terimler almak*”la ilgili görüş gibi “*Arapça sözcükleri Türkçe saymak*” görüşünün de tutarlı bir görüş olmadığı (s. 385) belirtiliyor. Öyleyse Güneş-Dil kuramının son aşamasındaki aşırılıkları savunan ırkçı, Osmanlıcı akımlar 1930 öncesinde de var. Yine aynı kitapta 1924 öncesinde Ziya Gökalp (1876-1924) hayattayken yazıldığı anlaşılan şu

²⁴⁶ O kılavuzda geçen terimler şunlar: *açı, açıortay, alan, artı, beşgen, boyut, hölü, bütay (>bütünler) açı, çap, çarpı, çekül, çember, dışters açı, dikey >dik) üçgen, dikey (>dikme), dikel(>dikey), dörtgen, düşey, düzey (>düzlem), eğik, eksi, eşit, eşkenar, gerekçe, imsel(>benzer), içters açı, ikizkenar, kesit, konum, köşegen, oran orantı, paralelkenar, taban, teğet, toplam, tümey (>tümler) açı, türev, uzam, uzay, üçken (>üçgen), varsayı (>varsayım< hipotez), yamuk, yanal yüzey, yatay, yondeş, yüre (>küre),...*

²⁴⁷ “*Rus-İngiliz emperyalizmi rekabetlerinin dürttüğü araştırmaların ürünü olan Türkoloji, gerçek bir tarihçilik olmaktan ziyade tarihimsi bir etnolog luktur. Türkçü Türkolojinin görüşü açısından ‘Türk’ tarihinde gözüken ... ilkel bir uygarlık birimi oluşu ilginç bir çelişkidir. Atatürk’ün tarih anlayışına karşı asıl kıyılca kıya metin Türkologlardan gelmesi daha da şaşılacak bir şeydir*”, (Berkes, 1975:240-41).

²⁴⁸ Oysa, gerek 1946 sonrasında .DTCF’nde dilbilim çalışmalarının dondurulması, M.E. Bakanı Sirer’in baskılarıyla aydınların ezilmesi, gerekse İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde bir “*Dilbilim Bölümü*” açılmasının engellenmesi, ulusal kimliğin belirleyici ögesi olan Türk diline karşı bir tutumdur, hiçbir biçimde “*Atatürkçülük*”le ya da çağdaşlıkla bağdaştırılamaz.

²⁴⁹ Ömer Seyfettin “Efruz Bey” s.110’da öylesine abartıya ilişkin ipuçları veriyor.

sözler derleme çalışmalarına bakışı yansıtır: “*Ziya Gökalp bilmelidir ki, bu gün yazı dilinde kullanılmayan ‘agu, sayrı (hasta), gözgü (ayna),... gibi öz türkçe kelimeler beş, otuz, kırk değil, birkaç binden ibarettir*” (s.474).

Öztürkçe metin denemeleri Yazı Devriminin hemen ardından başlamıştı. Örneğin İsmet İnönü, Türkçe sözlük üzerine yaptığı (18.2.1929) konuşmasında olabildiğince Türkçe sözcükler kullanır. Burada da ön-metin Osmanlıca yazılmış, (H.E.Adıvar (1962)’de tersini söylüyor) daha sonra oldukça ustaca bir türkçeleştirme işlemi uygulanmıştır. Ayrıca içinde verilenler bugünkü karşılıklardır.

Ünlü efendiler, Türkçemizin sözkıtabı bizim çok yüzlükten(çağ) beri sezdığımız bir eksiklikler. En nihayet bu eksik de tamamlanmak için Cumhuriyet yaşayışına kavuşmayı beklemiştir.

Acı ile anmalıyız ki, şimdiye kadar dilimiz sınırları açık bir yurt kalmıştır. Bu yurdun içine girmek suçsuz bir dalış idi. Daha fena ve acıklı olan, vatan çocuklarının bu dalmayı kendilerinin arayıp özlemesidir. Bir dilin sınırı söz kitabı ile çevrilip çerçevelenir. Yüce toplanmanız dilimizin sınırını çizmek, onu zorlanımdan korumak için kurulmuştur.

Türkçenin sözkıtabı medeni bir milletin umumi yaşayışındaki bütün söz leri derlemekle kalmayacaktır. asıl değerli (önemli) olan nokta, ekim (e kin) yaşayışının bütün istelerini (gereksinim) düzeltip doyurmasıdır. Bu nun içindir ki dil derneğimizin tutumu, pek doğru ve vuruşlu (yerinde) olarak, büyük bir erişkin dilin büyük bir söz kitabındaki bütün sözleri, diyelim ki bütün anlatışları Türkçeye geçirmek tutamını (çare) bulmağa yönelmiştir.

1938 yılında TBMM’ni açış konuşmasında Atatürk, “*TDK türlü bilimlere ilişkin türkçe terimleri saptamış ve böylece dilimiz yabancı dillerin etkisinden kurtulma yolunda köklü adımını atmıştır*” (Deligönül 1982:33) dediğine göre, Güneş-Dil kuramıyla güdülen amaç, yabancı terimleri Türkçe göstermek olamazdı²⁵⁰. Bu yanıltı *Turancı*’ların işi olsa gerek.

Nitekim Orta-asyada yaratılan bir uygarlığın varlığını, ve o uygarlığın çok eskilere uzanabileceğini öğrendiği zaman, Atatürk daha 1933 yılında “**Ne mutlu Türküm diyene**”, sözü ile o coşkulu sevincini dile getirmiş,

²⁵⁰ Tıp terimleri üzerinde önemli çalışmalar yapmış olan Zeren (1942) son yılları şöyle değerlendiriyor : “*milli bir tez olarak ortaya atılan ve o zamana kadar yabancı saydığımız kelimeleri Türkçe kabul eden (1936) Güneş-Dil Teorisi’yle duraklayış devri başlar.... Bu gidişten, alıkoyucular sevindi, yenileyiciler üzüldü.... terimlerde kararsızlık başgösterdi*”. Öğretim yapmanın güçleşmesi üzerine, terimlerin türkçeleştirilmesi kaçınılmaz duruma gelmiş, en başta ilk ve ortaöğretim terimlerinin türkçeleştirilmesine karar verilmişti. Atatürk, bu alanda da öncülük etmişti.

1936’daki Türk Dil Kurultayına gelen yabancı bilim adamlarının çoğunluğu açıklama ve çalışmaları ilginç bulmuşlar, ama, ileri sürülen görüşlere, inceleme yapmadan katılamıyacaklarını bildirmişlerdi. Çalışmaların durmasının gerçek nedeni Atatürk’ün sağlığının iyiden iyiye bozulması, uluslararası dengelerin değişmesiydi.

Ankara-Kızılaydaki bugün iyice bozulmuş olan, bir zamanların o güzelim *Gü ven Parkı*’na bir anıt diktirerek alnına: “**Türk, öğün** (övün), **çalış, güven**” sözünü yazdırmıştı, (Dilaçar, 1963: 45).

O gün için dilde zenginlik sözcük sayısı ile -her Batı dili, örneğin Fransızca sözcüğe karşılık bir Türkçe sözcük bulunması ile, yani çevirisel bir eşitlikle ölçülüyordu, (Özgü,1933:35;Koşay,1963:138). Bu görüş bugün sözdizimini sözlük içinde gören dilbilim yorumuyla uyuşuyor. Tutulacak yeni yollardan biri yeni karşılıklar ortaya atmak, ve tutunanları sözlüğe almak tı. Onun için, ‘*tarama*’ yoluyla Doğu Türkçesi kaynaklarına başvurulmuş, ‘*derleme*’ yoluyla da halkın dilinde bulunan sözcükler ulusal düzeyde bir katılımla toplanmıştı. Sözcüklerle birlikte ekler de derlenerek eski ve yeni türetme yolları işletilmiş, ancak yazı dilinde henüz işlenmemiş olan o biçimlerle alımlı metinler üretmek kolay olmamıştı, (Tankut,1963:117;İmer,1976).

21 Haziran 1934’te çıkarılan **Soyadı Yasası** ile Türkçe yeni sözcükler ilk önce soyadı olarak kullanıma girdi. Bu, uygarlık açısından da ‘Türk’ün bir ırk adı olarak kullanılmadığı yorumuna uygundu, (Berkes, 1975). ***Batı kaynaklı sözcükler Türkçe kabul edilecek, ama o sözcüklerin yalnızca kökleri alınacak, türevleri asla kullanılmayacaktı. Term> der, symbol> sim, image> im, fon, şov,...gibi köklerden ancak Türkçe ekler ile türetme yapılabilirdi,*** (Hatiboğlu 1963: 143,145).

Sonuç olarak, “**Güneş-dil Teorisi**” bir dil kuramı değildi; öyle de sayılamazdı. O, tarih tezine bağlı bir varsayımdı. Sonradan, ırkçı-Turancı bir saptırma ile abartıldı; Atatürk’ü anlayamamış ancak konumlarını korumak isteyen aydınlarca, işin kolayına kaçılarak, kökensel bir sözlük kuramına dönüştürülmek istendi. Devrim karşıtı türkologlar da, özleştirmeyi bir kalamalama aracı olarak onu kullanabileceklerini sandılar²⁵¹.

²⁵¹ G.L. Lewis, (1997) yazısında şunları söylüyor. “*Heyd 1954’ü okuyan herkes Dil Devrimi’nin tragicomic (acıklı-güldürülü).öyküsünü biraz bilir*” (satır 4-17) diyor,... “*Dilden çıkarılacak her Arapça, Farsça sözcüğe karşılık Türkçe bir sözcüğün bulunması için Söz Derleme Seferberliği başlatılmasının (1932-) ardından bir süre geçip de o işin olamayacağı anlaşılınca, kökeni ne olursa olsun, halkın dilinde geçen bütün sözcüklerin Türkçe sayılmasına karar verildi*” (satır 24-27),... “*Bunu sağlamak için Atatürk, doğruluğuna inandığı Güneş-Dil Teorisini ortaya attı*” (satır, 12) yanılığını ileri sürüyor. Bu bölümün dip-notlarında yinelenen görüşleri verdikten sonra onları anı türünden belgelerle destekliyor. Bugün, devlet-dairesi- TDK içindeki yerli türkologların, Atatürk’ün mirasını ortadan kaldıran 12-Eylül Darbesi liberal yöneticilerini de yanıltmış olabilecek, görüşlerine yakın (bu metinde geçen 4. yorum, s.142-) bir açıklamayla Güneş-Dil Teorisine ilişkin (zorlama) yorumunu bitiriyor. Ancak *Türk Dil Kurumu* (1932-1982), halka rağmen, inatla (ona göre haklılığı ayrıca tartışılabilir olan) özleştirmeyi sürdürmeseydi, Atatürk’ün “**Türk dilini yabancı dillerin boyunduruğundan kurtarılması**” isteği doğrultusundaki çalışmalar başarıya ulaşamıyacaktı diyor. Ardından da “*TDK’nu ulusla bir sayan Ömer*

3.2. İnönü Dönemi: Yücel ile Tonguç'un Katkıları

Dil Devrimine başından sonuna kadar destek vermiş olan İsmet İnönü²⁵² döneminde, şair ve yazarlar dışında dil gelişmesine en büyük katkıyı Milli Eğitim bakanı *Hasan Ali Yücel* ile Köy Enstitülerinin kurucusu *İsmail Hakkı Tonguç* ve arkadaşları yapmıştır. En önemli çalışmalar arasında: *Köy Enstitülerinin kurulması*²⁵³ (1936-), *yoğun çeviri çalışmaları ile yayın üretimi*, *eğitimin çağdaşlaşması*, *üniversiteler yasasının çıkarılması*, *değişik ekin sel kurumların oluşturulması ve geliştirilmesi*, *dilin Türkçeleştirilmesi ve bilim dilinin ortak bir dilde birleştirilmesi çalışmalarının sürdürülmesi* bulunuyor, (Çıkar, 1997). Dil Devrimi değerlendirilirken, 1938-1950 döneminde ve sonrasında, kim ne derse desin, özleştirmeye gerçekte en yoğun ve en geniş okur ve eğitici katkısı, *hiçbir güçlük karşısında yılmayan 'köy-enstitülü'*lerden, yani aydınlanan köylülerden gelmiştir.

3.2.1. Bizim “Köy Enstitüleri”

Tanım: Cumhuriyet kurulduğunda o günkü ülke nüfusunun %85'i köylerde yaşamaktadır. İçlerinde okur-yazar olan yok denecek kadar azdır. Eğitim ve uluslaşma sorunları 1934 yılına kadar bir türlü çözümlenemez. O nedenle, kendi insan kaynaklarımıza dönülür. 1936 yılında “*eğitmen kursu*” denemesine girişilir²⁵⁴. Ertesi yıl dört “*köy öğretmen okulu*” açılır. 1940 yılında çıkarılan yasa ile bu okullar köy yaşamını çağdaş kılmayı amaçlayan “*köy enstitüleri*”ne dönüştürülerek onlara 14 yeni okul daha eklenir. Bu uy

Asım Aksoy'un (1982: 144-145), özleştirmede -hoşgörülemez bir saldırı ile- Atatürk'ün yolundan gittiklerini söyleyenleri savunan şu sözlerini yenmek güç olacaktır, dönüşünü de ekliyor. (Bk. dipnot, 220).

G.L.Lewis, Aksoy (1981)'deki “*Atatürk'ün özleştirmeden hiçbir zaman vaz geçmediği*”, görüşüne katılıyor ve “*O'nun özleştirmeye katıldığını yadsımanın tarihi hiyan olmak olacağı*”nı söyleyerek yazısını bir bakıma bağlıyor. Bu incelemenin da ha önce yazılanlaftan ayrılan tek yanı burası. O türden yazılar artık, konuya amaç-dışı, kolay yaklaşımlar olarak nitelenebilir. Atatürk'ün ön-gördüğü doğrultuda bugün çalışma yapan Kâzım Mirşan ile Haluk Tarcan (1998)'dir. Bulunan ön-Türkçe belgeleri çözerek Türk tarihinin eskiliğini ve coğrafyasını belirlemeye çalışıyorlar.

²⁵² Halide Edip (1962:II:14,34) İnönü'nün kendi Türkçesi için “bütün sınıflara hitap edebilecek derecede geniş,..., hiçbir zaman bana onun Türkçesi bu kadar sade, bu kadar makul ve insaniyetle dolu gelmedi”, diyor.

²⁵³ “*Kadroların yetiştirilmesi konusunda Türkiye'nin giriştiği en ilginç deneme kuşkusuz, 1936-1946 yılları arasında köy enstitüsü denemesidir; 1943'te kurulan yüksek köy enstitüsüdür*” (Eyüboğlu 1999:85).

²⁵⁴ O günkü taşra şöyle özetlenebilir: Ekonomi tanıma dayalı. Geri üretim biçimiyle köyün ekonomiye katkısı yetersiz. Ulaşım olmadığından, köylü, köye hap sedilmiş. Köye öğretmen gitmiyor; gönderilen köyde kalamıyor, yararlı olamıyor.

gulama sanıldığı gibi, tek bir kişinin düşüncesi olmayıp, Tonguç ve arkadaşlarınca deneme düzeltme, uyarlama yoluyla geliştirilir. İlk olarak onbeş yıl içinde her köye bir öğretmen yetiştirilmesi ve bir ilkokul yapılması düşünülür. 1955 yılına kadar Türkiyede okulsuz ve öğretmensiz köy kalmayacaktır²⁵⁵, (E.Tonguç, 1997).

Böyle bir denemeye ancak uzun süren hazırlıklardan sonra geçilebilirdi. On yıllık bir uygulama, evirme sonucunda, tam verime durmuşken, iki darbe ile: CHP'nin tutucu kanadı (1946-1950) ve Demokrat Parti (1950-60) tarafından İnönü'ye rağmen kapatıldı.

Köy Enstitüleri ulus-devlet yönetiminin halkın %85'i ile kurduğu başarılı çağdaş bir iletişim yolu idi. Bu değişim kırsal kesimin dilini de değiştirdi. Belki de daha önemlisi, köylüler-arası, eşraf-dışı iletişim idi. Ondan önce köylüler, yalnızca erkekler uzaktakileri ancak askerde tanır, bilgi alış-verişinde bulunurdu. En yakın köyler bile bilinmezken, eşraf haberleri kasa badan gelirdi. Sonradan bu ilişkide İmam-Hatip okullarına dönülmesi 1996'da bir partinin ulus-devleti reddi ile sonuçlandı; parti kapatıldı.

3.2.1.1. Köy Enstitüleri Öncesi

A. “Uyutucu-eğitim”²⁵⁶ Döneminde Köy.

1.Halkın Dili. Cumhuriyet öncesinde Türk köylüsü sömürölmek için eğitimsiz bırakılıp, dilden bile kesilmişti. Mutluluđu ahrete yazgılı olup Tanrıyı anlamadığı Arapça yoluyla değil, doğadan öğrenmişti. Nazım Hikmet'in dediğı gibi o, “*topraktan öğrenip kitapsız bilendi*”²⁵⁷. Osmanlı, Bizanstan devraldığı yönetim biçimiyle tarihi durdurmaya, üzerinde yaşadığı toprakları, yönettiğı toplumları değiştirmemeye özen göstermişti. Bu uygulama ile köyde yaşam ve iletişim hızı ortaçağda donup kaldı. Sınıf değişimin de soydaşlarını kayırabilen devşirmeler en üst görevlere yükselebilirken “*köy lü*” ile “*göçebe*” yerlerine çakıldılar. Türkler, Yavuz döneminde **sünni-alevi** diye bölünerek birbirine düşman edildi.“*Türk*”adı önceleri göçebe Türkmenlerle Yörükler için, daha sonra ise, kaba-saba Türkçe konuşan köy

²⁵⁵ Hasan Ali Yücel (1993: 45-52), 17 Nisan 1940 günü Köy Enstitüleri yasası ile ilgili Meclis konuşması. Gerçekte kuruluş, Mustafa Necati (1925-1929) döneminde milli eğitimde en nitelikli görevlilerin doyurucu ücret ile bir araya toplanıp örgütlenmesiyle başlar, (Ekmekçi 1996: 312).

²⁵⁶ Atatürk (1930:19): “... *Kimi zaman Doğuya, kimi zaman Batıya kimi zaman da dört bir yana Türk ulusunu Allah için, peygamber için saldırtarak topraklarını, çıkarlarını ve benliğini unutturacak, yalnız Allah yolunda olacak denli derin bir kendinden geçmişlik ve yorgunluk beşğinde uyuttular*”.

²⁵⁷ “*Yarım meşin çizmeli/Ve ham çarıklı köylüler..../Kazım.../ve Kavga bittiği zaman/ Ne çiftlik sahibi oldu ne apartman / Kavgadan önce Kartal'da bahçivandı / Kavgadan sonra da Kartal'da bahçıvan...(Kuvayı Milliye Destanı'ndan).*

lüler ile İstanbullu olmayan için kullanıldı (Güvenç,1993). Anadolu köylüsü, yazılı iletişime geçemeyip sözlü-kültür evresinde tutuldu. Ekin sel ve bilişsel düzeyi “Karagöz “gölge oyunundaki “*Türk*”ün kişiliğinde yansıtıldı²⁵⁸ .

Ortaoyununda ise,“*Türk*”doğrudan değil de özel bir kişilik “*Hırbo*” diye geçiyor²⁵⁹ . Başlangıcı XVII. yy.’a kadar götürülen bu eril gösteri sanatı XIX. yy’ın ilk çeyreğinde kesin biçimini alıyor. Ondan sonra, belki de ulusal akımların güçlenmesiyle taşralı etnik göndermelerden kimileri benzer kişiliklere yükleniyor²⁶⁰ . Eğer gölge tiyatrosunda halkı canlandıran örneğin *Karagöz ile Ortaoyunu*’ndaki *Kavuklu*’nun diline bakarsanız, o dönemin sıradan kentlilerinin ne kadar eğitimsiz kaldığını bir dereceye anlayabilirsiniz. Öteki eğitimsiz sıra-dışı kimlikler ise etnik adlarla : *Türk*, *Kürt*, *Laz*, *Ermeni*, *Yahudi*, *Arnavut*, *Acem* diye anılmakta ve daha çok sözlük ve sesletim biçimleriyle ayrılmaktadırlar. O metinlerde geçen “Türk”ün anlatım ve sesletimiyle konuştuğu dil kentli değildir. Bir sözlü kültür ürünü olan Nasreddin Hoca öykülerinin sözlüğü de çok sığ. Öylece yazıya geçiriliveren en alt

²⁵⁸ ...*Türk*- *Dah durucuk, dah durucuk, geldi gondur bir serçecuk. Cıvucuk, cıvucuk, halıma haldaş, yoluma yoldaş, bir baba dostu olsa da izucuk mezeleşsek* (konuşsak). *Karagöz*:- *Ulan, bu kim? Su terazisi gibi bir herif. Şuna âşinâlık edeyim. -Hoş geldin, gözüm! Türk -Gozun çığsun! Karagöz -Behey ciğerim! Türk- Ciğerini gopegler yisun. ... K.-Nereden geliyorsun, nereye gidiyorsun?...Türk.- Melmeketten taze geldum. K.-Dumanı üstünde bardak eriği. Bu tarafta ne işin var? Türk.- Cızukdurucu (yazıcı) isterün. K.-Ne yapacaksın cızukdurucuyu? Türk -Kefat gondurucıyun. K.-Mektup mu göndereceksin? Türk -Ulan, nektup degül, kefat. K.-Ben cızukdurucuyum. Türk.-Aman buba, bana cızukdur. K.- Sen söyle ben cızukdurayım. Türk.-Hani ak yayla? K.-Ak yayla nedir? *Hacivat* -(İçerden) *Karagöz*, *kâğıt* soruyor, *kâğıt* göster. K.-(*Kâğıdı* gösterir,) *İşte ak yayla ! Türk -Hani övendire ? Hacivat* -(İçerden) *Hacivat*, *kalemi* göster. K.-*İşte övendire! Türk.-Hani katran çömleği? K.-Dehey meret! -Hacivat*, “*katran çömleği*”ni soruyor. *Hacivat* -*Mürekkep* hokkasını soruyor....*Türk*-Başla cızukdurmaya,...“*İstangul’da gurus gırayün*”, de. “*Gas tamunü’ye giderun, Gezban gız ile derneğimizi iderün*”... (Cevdet Kudret (1968-) III/ s.401)*

²⁵⁹ Berkes (1975:233-)...“*Meşrutiyetten sonra peykçi Batıcılar, Osmanlılar, İslamcılar, yani bütün alafranga aydınlar ‘halkçılar’a hakaret ya da alay etmek için “Türkçü” adını taktılar. (Türk, o zaman kaba, cahil halk demekti. Osmanlıcılarla İslamcılar okumuş, kibar kişiler olduklarından, kendilerini ‘Türk’saymazlard).*”

²⁶⁰ *Kavuklu*- Himmet dayı, sende karşıki evin anahtarı varmış. *Hırbo*-*İnehter bendedü. Pazarlığa İmsayıl Efendi garışu. Kavuklu* -İsmail, gel şu anahtarı alalım. (Pişekâr gelir) *Pişekâr*- Vay Himmet Dayı! Şu anahtarı ver de kiracıya evi gezdirelim. *Pişekâr*- Hamdiçiğim, çağır şu kızı da evi gezsın. ...*Hırbo*- (Kızı görür görmez, şaşkınlıkla) *Emme yalabuh gancuh! Üşşş ! Kavuklu*- Herif küçük dilini yutacak. *Hırbo*- *Bu enüğün bubasu, anasu yoh mudu?* *Pişekâr*- Bu kızcağız kimsesiz, Burada barınacak. *Kavuklu*- İsmail, *Türk*’ün gözleri parlıyor. *Pişekâr*- güzel kızı gördü de ondan....(Kudret , 1973:215-).

düzeyde sözlü iletişime ayarlanmış; söz ile ama sözel olmayan ilişkiler üzerine kurulmuş. Tek bilgi kaynağının Hoca olması yine eski toplumsal bilişi yansıtıyor. Bu biliş 1946 sonrasındaki yönetimlerce de korunmaya çalışılmıştır. 1920'lerdeki durumu Karaosmanoğlu'nun "**Yaban**"ından, 1940'lı yıllar da bile değişmemiş olan taşrayı Mahmut Makal'ın "**Bizim Köy**"ünden okuya bilir, ama yine de, içinde yaşamadığınız için o günkü köyü pek anlayamaya bilirsiniz²⁶¹.

2.Eğitim. Geleneksel bürokratik eğitim veren *öğretmen okulunu* bitirmiş kentliler köyde çalışmak istemiyor, gidenler de üretici köy yaşamına geliştirici bir katkı yapamıyordu²⁶². İletişim kurulacak ortak bir sözlükleri bile yoktu. Asırlar boyu itilip kakılmış, insafsızca sömürülmüş, bu dünyada rahat yüzü görmemiş olan köylünün yüzü öbür dünyaya dönük olduğu için, gözüyle görmedikçe öğretmene kolay kolay inanması, güvenmesi olanaksızdı. Köylü kadının dünyasında ise, okuyan birinin ya *büyü yaptığına*, ya da *cinlerle konuştuğuna*; bir *resme* ya da bir *yontuya bakan kişinin çarpılacağına inanılıyordu*. Evde, tarlada durmadan çalışan kadın bir kütükten farksızdı, erkekten kaçıyor, tek zırhı bekaret idi; imam nikahıyla evlenip üç kez "*boş ol*" sözüyle sokağa bırakılıyordu²⁶³, (Yaban). Ancak değerbilirliğini Atatürk, 23 Mart 1923'te Konya'da kadınlara: "... *Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde, Anadolu köylü kadınının fevkinde (üstünde) kadın me saisi zikretmek imkanı yoktur, ve dünyada hiçbir milletin kadını <Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa (kurtuluşa) ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet (çaba) gösterdim diyemez> ...*" sözleriyle yansıtıyor.

3. İletişim. Köyde iletişim kapalı-devre sürüyor ve ağa-imam-şeyh üçlüsünce öbür dünyaya bağlı. Devletle iletişim ya vergi toplama ya da aske

²⁶¹ 1913'te ağalar nüfusun %5'ini oluşturuyor. Ancak verimli ülke topraklarının %65'ine sahipler.

²⁶² Başgöz (1995: 132-33): Baltacıoğluna göre "*gerçek*" kişilerin yetişmesi için gerekli olan, "*iş ve toplum çevresi*"ni okulda kurmak olmalıdır. Öyle bir eğitim için ilkeler şunlardır: 1) Kişilik ilkesi (eğitimin amacı toplumsal kişiliği oluşturmaktır). 2) Çevre ilkesi (eğitimin çevresi gerçek toplum ve dünyadır). 3) İş ve çalışma ilkesi (eğitimin amacı toplumsal çalışmadır). 4) Verim ilkesi: (eğitimin amacı toplumsal ve rimdir; eğitime harcanan para karşılık getirmelidir). 5) Alistırma ilkesi (eğitim, bir çe şit işe alistirmadır). Türk eğitbiliminin babası ve uluslararası bir düşünür olan Balta cioğlunun görüşleri o gün için Batılılardan da ileri idi. Ancak, meclise girince nedense Köy Enstitülerinin kapatılmasına karşı çıkmadı, (E.Tonguç 1997).

²⁶³ Nazım Hikmet "**Kuvayı Milliye Destanı**"nda (1939:1239-47 satırlar) "... *Ve kadınlar/ bizim kadınlarımız/ korkunç ve mübarek elleri / ince küçük çene leri, kocaman gözleriyle / anamız,avradımız, yarımız / ve sanki hiç yaşamamış gibi ölen / ve soframızdaki yeri / öküzümüzden sonra gelen/ bizim kadınlarımız*". Bu dizeleri anlamak için o günün köylüsü olmak gerek.

re alma sırasında kuruluyor. Aydın, köy halkı ile karışınca, kendini “*diri di ri mezara gömülmüş*” hissedecek kadar “yabancı”ydı²⁶⁴. Köyde kimse ona inanmaz, çevre değişmedikçe köylülerin değişmesi olanaksızdı. Yaban’a göre: “*bunun nedeni Türk aydını, sensin*”. *Bu viran ülke ve yoksul insan kit lesi için ne yaptın? Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı aydınlatamadın. Bir vücudu vardı besleyemedin. Üstünde yaşa dığı toprak vardı, işletemedin. Onu hayvanî duyguların, cehaletin, yoksul luğun ve kütüğün elinde bıraktın*“(s.130). *Ne ektin ki ne biçeceksin?* 1935 yılında ülke nüfusunun %85 köylerde yaşıyor, %81 okuma-yazma bilmiyor du. Köy nüfusu içinde okur-yazarlık erkeklerde %17.3, kadınlarda % 4.2, Doğu Anadoluda ise %1 idi, (Tekben 1962). O gün “misak-ı milli” sınırları içinde bulunan 40.000 köyden 35.067’sinde ne okul vardı ne öğretmen “Halk” ile “aydın” kopukluğunu işleyen “Yaban” 1920’lerdeki durumu “gerçek” olarak yansıtıyor. Osmanlı paşa oğlu Ahmet Celal, yani “yaban”, I. Dünya Savaşında bir kolunu yitirince İstanbul’u bırakıp emir-erinin köyünde yaşamaya karar verir. Gittiği köyde okul yoktur. Köy insanını ağa-imam-şeyh üçlüsü sımsıkı kavramış iliğine kadar sömürmektedir. “Yazmak” ile bağ daşmayan “okuma”nın iki anlamı var. Birincisi “*anlamadan seslemek*”, yani duaları yineleyerek bellemek. İkincisi ise ruhsal:“*okumak*” ile “*üflemek*”> “*okuyup-üflemek*” biçiminde, “yazmak” ile “kağıt”>“*muska yazmak*” eyle miyle, köy insanının ruh ve sağlığı ile birleşmiş. Tarımda düşünülebilecek en ilkel yollar kullanılıyor. *İnsanlar hiç gülmüyor; çoğunluğu kör-topal, illetli, cüce, sıska, çirkin; çocuklar aç, taa yontulmamış taş devrinde yaşı yorlar. Hayat kağıdı hızıyla sürüyordu* (Yaban). Üretmeyen Osmanlı ile Türk men bir türlü anlaşıyor. Onlara göre: “*Osmanlı yanında gözünü, kâtip yanında sözünü sakın*”, (Başgöz, 1999:31-32).

B.‘Aydınlanma Dönemi’ Başlarında Köy. Türkçe konuşanla rın görünür duyulur bir varlık bilinci ya da kimliği yoktu²⁶⁵. **Türk toplumu**, Atatürk’ün ekin devrimiyle uyanmadı, belki **ilk kez doğdu**; öz-kimliğini, devrimin yaratacağı çağdaş kültürde, dilinde bulaçaktı (Güvenç 1993). Ulus yaratma sürecinde (1920-) Atatürk’ün dediği gibi “*Adalet mülkün (devletin) temeli*” sayılmış, “*hakimiyet kayıtsız şartsız mille tin*” olmuşsa da, eğitim

²⁶⁴ Ahmet Celal çaresizdir (s.86): “*onlar gibi olmak, onlar gibi yaşamak, onlar gibi yiyip içmek, onlar gibi oturup kalkmak, onların diliyle konuşmak,... Hay di bunların hepsini yapayım. Fakat onlar gibi nasıl düşünebilirim. Nasıl onlar gibi hissedebilirim?... Dış cephem değişmiş, neye yarar. Ne ektin ki ne biçeceksin !*” Apaydın (1961:54): “*en beğendiğimiz yazarlar bile köyün içine girememişlerdi*”.

²⁶⁵ Ö.Seyfettin, (Efruz” s.21,27). “Cumhur (halk)... yığın ‘zaman’, ‘mekan’ kavramlarıyla düşünmüyordu; en atmasyon vakaları, en büyük hakikat gibi dinleyip inanmak eğilimindeydi”...“Tuh tuh, tövbe, sus gopeğin kızı”, diye “hürriyet”i anlama yan koca Türk, halâ bu gürültüleri, bu kalabalığı bir yangın sanıyor”.

hizmetleri henüz köye ulaşamamıştı. 1920'lerde kırsal nüfusun bir bölümü henüz yerleşik hayata bile geçmemişti; ortada henüz bir ulus yoktu²⁶⁶. Gerek Kurtuluş Savaşı'na gerekse ekonomiye katkısıyla “ülkenin gerçek sahibi ve efendisi”nin, “gerçek üretici olan köylü” olduğu dile getirildi²⁶⁷. 1930'lu yıllarda köylerde, kırsal kesimde ileri bir değişim yaratılamadı.

1935 yılına kadar hükümet, köye öğretmen gönderme ve gidenlerin köylüye yararlı olma sorununu bir türlü çözemeyince²⁶⁸, durumu yakından izleyen Atatürk'ün buyruğuyla, o günkü Milli Eğitim Bakanı Saffet Arıkan, Okul Müzeleri müdürü ve Gazi Eğitim Enstitüsü müdür vekili İsmail Hakkı Tonguç'tan *CHP 1935 programına*²⁶⁹ göre bir uygulama yapılıp yapılamıya

²⁶⁶ Köylülerin, “*Hergele Meydanı*” (Ankara, Opera karşısı)'na yerli, yabancı efendiler görmesin diye, herkes uyuduktan sonra girmelerine izin verilirdi. O zaman (1930) “halk” kavramı içine “köylü” kavramı girmiş değildi. Gerçekte asıl halk bir tür ‘*parya*’ idi. Kent ortamında “köylü” olduğumu söylemekten uzun süre, 1960'a kadar, çekindiğimi anımsıyorum. Tepeden, ilkel bakışlar, elinde olmadan insanı etkiliyordu. Ondan sonra inadına hep Ceylanköy'lü olduğumu söyledim.

²⁶⁷ Atatürk, 1 Mart 1922'de Meclisi açış konuşmasında :“*Türkiye'nin gerçek sahibi, efendisi gerçek üretici olan köylüdür. Öyleyse herkesten çok gönenmek, mutlu olmak ve varlıklı olma hakını kazanan köylüdür. Efendiler, diyebilirim ki, bu günkü yıkım ve düşkünlüğün tek nedeni bu gerçeği bilmememizdir. ... Yedi asırdan beri dünyanın dört bir yanına sevk ederek kanlarını akıttığımız, kemiklerini yabancı topraklarda bıraktığımız, ve yedi asırdan beri onurunu kırıp , aşağıladığımız, ve bunca özverilerine ve cömertliğine karşı iyilik bilmezlik, terbiyesizlik ve zorbalıkla uşak düzeyine indirdiğimiz bu asil sahibin huzurunda bugün saygı ile gerçek yeri mizi alalım...*”, sözleriyle o günkü duruma tanıklık etmektedir, (Ekmekçi, 1996:70, 129; Berkes, 1997: 94). Atatürk, köylünün o güne kadar eğitim-öğretim ışığından yok sun bırakıldığını, izlenecek eğitim ve öğretim siyasetinin temelini ilk önce var olan cehaletin giderilmesi olacağını söylemiştir.

Köy Enstitülerini kapatan karanlığın yöneticisi, Reşat Şemsettin Sirer ise, eşrafın görüşünü Tonguç'a söylediği şu sözlerle açıklamaktadır: “*Sen bu halk çocuklarını böyle yetiştiriyorsun, peki ne olacak sonra? Nasıl yönetiriz bu milleti ? Bindiğim eşeğin akıllı olmasını istemem ben*”, Birkaç toprak ağası milletvekili de “*Bu kadar hergeleyi okuttunuz; bize kim uşaklık edecek?*” derler, (Ekmekçi, 1997: 66,347).

²⁶⁸ O güne kadar devlet köye ancak orasını hiç mi hiç tanımamış olan kentli tarım görevlileri aracılığıyla geldiği için devletle iletişim kurulamamış; köy insanı üretimden habersiz, toprağı tanımayan o kimseleri, örneğin Lüleburgaz-Ceylanköy'de bile ne dinlemiş, ne de onların söylediklerine inanmıştı. Çocukluğumda köye jan darma ya da vergi memuru geldiğinde çoğu erkek “koru”ya kaçıp saklanırdı.

²⁶⁹ Madde 2.Ulus; dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı yurttaşlardan meydana gelen siyasal ve sosyal bir bütündür. 41.A.Eğitim siyasamızın temel taşı, bilimsizliği gidermektir. 42. Normal ilk-öğrenim devri beş yıldır....Köylerdeki okullar da sağlık, yaşayış ve içinde bulunduğu çevre şartları ile ilgili olan tarım ve zanaat fikirleri verilecektir.

cağını sorar. “*Olanaksız*”, yanıtını alınca, ondan bir rapor hazırlamasını ister²⁷⁰.

3.2.1.2. Köy Enstitüleri Süreci

A. Üretici eğitime geçiş: *Köy Enstitüleri*. CHP’nin 1935 programına göre, eğitim sorununun çözümü için sonunda Atatürk, *orduda çavuşluk yapmış olanlardan yararlanılmasını* önerir (Ekmekçi 1997:287-) İlk olarak ilkokulun birinci devresine (1-3) öğretmen yetiştirmek için “*eğitmen kursları*”, (1935-). Ondan sonra (1937, *Trakya-Kepirtepe*, *Kastomonu-Göl köy*, *İzmir-Kızılçullu*, *Eskişehir-Çifteler* “*köy öğretmen okulu*” açılır. Edinilen deneyimlerle: *köylü ile iletişim kurabilecek, köye uyum sağlayabilecek hem eğitici hem üretici “köy öğretmeni”* düşün cesine ulaşılır²⁷¹. 17 Nisan

²⁷⁰ İnceleme araştırma sonunda “*uzun yıllardan beri okulu olan köyler ile hiç okul açılmamış köylerin yapısında, yaşayış, düşünüş ve üretim biçiminde bir değişiklik olmadığı, okulları bitirenlerin de bir iki yıl sonra okuma-yazmayı bile unuttukları ortaya çıkar*”²⁷⁰, (Arman 1980:26-29). Tonguç: *kurbileceğimiz bu yeni okulun ipucunu bir çavuş verdi bize. Atatürk’ün istediği ilköğretim raporunu hazırlamak üzere çıktığımız bir köy gezisinde hiç öğretmen görmemiş bir köyde okur-yazar çocuklar bulduk. Birkaç yıl önce askerden dönen bir çavuş onlara kendiliğinden tarlada, değirmende okuma yazma öğretmiş. Cumhuriyetin padişahlık olmadığını, Atatürk’ün neler yaptığını, hastalıkların mikroplardan geldiğini, trenin su buharıyla işlediğini anlatmış*”, (Eyüboğlu, 1967:251).

Atatürk, rapordaki sayılar karşısında öfkelenip bu acı gerçeğin değiştirilmesi için ne gerekiyorsa yapılmasını istemişti. *Ordumuzdan yararlanılamaz mı Saffet? Bizim ordumuzda ne çavuşlar vardı, biliyorsun; onlardan öğretmen yetiştirilemez mi?* diyor. İşi bilen kişi olarak Tonguç hiç öne çıkmıyor. İlk olarak çavuşlara 8 ay süre ile “eğitmen kursu” açılıyor. Eğitici kurulda: Rauf İnan, Ferit Oğuz Bayır, Süleyman Edip Balkır, sonradan yıkıma katılan Emin Soysal ile yurtsever genç öğretmenler vardı. 1936 yazında ilk eğitmen kursu Eskişehir -Çifteler -Mahmudiye köyünde ki ilkokulda açıldı. Çifteler harası araçlarından ve tarım alanlarından yararlanıldı. Sonuç çok olumlu idi. Yapmacık aydınlar köye giremiyor, köyü harekete geçirebilecek görevlileri kendi içinden yetiştirmek gerekiyordu. Atatürk daha İzmir İktisat Kongresinde. ekonomik kalkınmayı 1) ülke coğrafyasına, 2) Türk köylüsünün işinde makineleşmesine dayanabileceğini belirtiyordu,. (Türkoğlu 1997:117-). Önceki görüşler ile kuruluş yılları için bk. E.Tonguç 1997:10. bölüm.

²⁷¹ Ağa, eşraf, hoca, memur işbirliği ile köylerdeki sömürü çarkı, ezenle ezilen arasında uçurumlar açarak köylüyü kaderciliğe gömmüştür. CHP bile onların elindedir. 28 Aralık 1938’de Tonguç modeli aşağı yukarı oluşturmuştu. “*Köyü öylesine canlandırmalı ve bilinçlendirmeli ki, onu hiçbir kuvvet yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar etmesin, köle ve uşak yerine koymasın. ...*” Tonguç 1939 Eğitim Şurasında Köy Enstitüsüne ışık yakar. *Şurada*, Siner’in başını çektiği bir grup eleştiriler getirir, (E. Tonguç 1997: I, 423-24; Türkoğlu 136-139; Eyüboğlu 1999:110).

17 Nisan 1940 tarih ve 2803 sayılı *yasaya* göre: Devlet elinin hızla köylere uzatılması, köylümüzün okutulması, eğitilmesi, üretim yeteneklerinin, sağlık işlerinin

1940 yılında kimi aydınların engellemelerine²⁷² karşın çıkarılan yasa ile bu okullar “köy enstitüsü”ne dönüştürülerek Milli Eğitim Bakanlığı İlköğretim Genel Müdürlüğüne getirilen İsmail Hakkı Tonguç yönetiminde ülkenin her yanına yayılır. Tonguç’a göre *öğrenme: iş için de, iş aracılığıyla öğrenilen gerçek ve öz bilgidir*, (Tonguç, 1947).

Köy Enstitüleri, gerek üretimde gerekse paylaşımda sosyal adaleti sağlamak için birer eğitim işletmesi olarak kurulmuştu. Girişilen, “aydınlanma” çalışmalarının köye ve köylüye ulaşmasıydı. Köy Enstitüleri “*ziraat işlerine elverişli arazisi olan hiç el değmemiş, işlenmemiş, verimsiz, köylere yakın, çıplak, devlet arazileri üzerinde*” açıldı. “İlke, eğitim ve öğretim işine çevrenin en kötü şartları içinde başlamaktı. Okulun amacı seçkin bir azınlık değil, içinden seçkin azınlığın çıkacağı aydın bir çoğunluk yetiştirmek olacaktı (Eyüboğlu, 1999:24-25). O okullara “*tam devreli (5-yıllık) köy okullarını bitirmiş sağlıklı köy çocukları alındı*. Başta öğretim açık havada yapıldı, çadırlarda barınıldı. Bir yandan *eğitmen*, bir yandan da *köy öğretmeni* ile *sağlık memuru* yetiştirildi²⁷³ .

Eğitimde, hele ilköğretimde ülküsel olanla gerçekçiliği en verimli şekilde birleştiren ilk eğitimcimiz Tonguç²⁷⁴ oldu. Bu yol başta *Atatürk* ile

yerine konulması için bu işi yapacak rehberlere ihtiyacı vardır. Bunlar da köy öğretmenleridir. Köy öğretmeni ve köye yarayan diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere, tarım işlerine uygun arazisi bulunan yerlerde, Milli Eğitim Bakanlığınca Köy Enstitüleri açılır. Enstitülerden mezun öğretmenlere üretime yarayıcı aletler, ıslah edilmiş tohum, çift ve gelir hayvanları, cins fidan gibi üretim araçları, atandıkları okulların demirbaşına geçirilmek suretiyle devletçe parasız olarak verilir. Köy öğretmenlerine atandıkları köyün sınırları içinde tarım işlerine elverişli, öğretmen ve ailesinin geçimine, okul öğrencisinin ders uygulamasına yetecek miktarda arazi verilir. Öğretmenlik le birlikte, köy yaşamı için gerekli demircilik, yapıcılık, dülgerlik, kooperatifçilik, kız öğrencilere çocuk bakımı, dikiş, ev yönetimi, tarım sanatları ve hasta bakımı gibi işler öğretilir.

“*Türk Devrimi, okuryazarlığı, yeni anlamıyla, çoğunluğa maletme çabası olarak tanımlanabilir. ... Yeni devletin bu yönde gittikçe artan çabaları nihayet okuryazarlarla köylüler arasında utanılacak ayrılığın yakın bir gelecekte ortadan kalkacağı umudunu uyandırmıştır. Köy Enstitüleri bu umudun ta kendisidir*” (Eyüboğlu 1999:12). Okuryazarlığın yeni yorumları için bk. Ong 1982, Sanders 1994.

²⁷² CHP’li M.Ş. Esendal 1942’de: “*Köylüyü rahat bırakın; sabanıyla, bezir kandiliyle rahattır o. Çift motoruydu, elektririk ışığıydı deyip rahatını kaçırmayın*”, E.Tonguç 1997: I, 485).

²⁷³ Köy Enstitülerini kuranlar, orada çalışanlar gerçek bir kurtuluş savaşı ver diler, (Ekmekçi 1996: 110,). Ancak o yüzde sekseni kurtarmaları engellendi.

²⁷⁴ Tonguç (1940) “ Bunların hepsinden maksat; cemiyete vefakar, yeni, diri, çalışkan, dürüst, cesur, becerikli, güçlülere dayanabilen, zorluk ne olursa olsun onu yenebilen, tuttuğunu koparan, sosyal hayatın her safhasına nüfuz edebilen, hayat şartlarını değiştirebilen, toprağa bağlı,hayattan zevk alan yaşamaya doymayan, in

İnönü olmak üzere, Tonguç'a her türlü desteği sağlayan Eğitim bakanları *Saf fet Arıkan*, ardından *Hasan Ali Yücel*'in (1993:45-) desteği, sayısız öğretmen ve öğrencilerin katkıları ve özverili çalışmalarıyla biçimlendi. Tonguç'a göre Türkiye'nin en geri kesimi köylardı; köylüsüz yeni bir uygarlık yaratılamazdı. Halkçılık ve milliyetçilik demek halka ve köylüye dayanarak köyü güzelleştirmek, canlandırmak, köylüyü topraklandırmak, onu kölelikten kurtarmak ve devleti sağlam temellere oturtmaktı, (Başaran, 1990b: 86).

Okumayı²⁷⁵ ve üretimi bir yaşam biçimine dönüştüren Köy Enstitülerinde eğitim *gerçek yaşamın işleri içinde, iş aracılığıyla yetişkinlik döneminin sorumluluklarını üstlenip gerçek üretim yaparak, kendini yatırıma dönüştürerek, kendi giderini yaratarak* alınıyordu²⁷⁶. Çalışma süresi her hafta Pazartesi sabahından Cumartesi saat 13.00'e kadar sürerdi (4274 / madde 46). Çamaşır, bulaşık dışında her türlü temizlik bakım yanında üretim işlerini öğrenciler yapardı²⁷⁷. Her okul bir işletme olarak düşünülmüş, kırsal kesime özgü üretim için deneme tarlaları, tohum yetiştirme çalışmaları, arıcılık, tavukçuluk, dokumacılık, demircilik, doğramacılık, yapıcılık,...ile uğraşmış, her köy Enstitüsü ve köy okulunda bir kooperatif kurularak işletilmesi ön görülmüştü, (4274 / madde 62; Türkoğlu 165-).

Türkiyeyi 21 etkinlik alanına ayırmış olan Köy Enstitüleri Edirne'den Kars'a kadar köylüler arasında iletişimi, imceyi sağlayan ve geliştiren kurumlara dönüştü. Bu iletişim, ülkü birliği en güzel anlatımını omuzda taşıyan, elde kitap uygulamaya giderken söylenen marşlarda, özellikle "**Ziraat Marşı**"nda bulur²⁷⁸. Hemen her gün birlikte söylenen türkülerde, aralarda

sanları ve hayatı seven, ölümü tanımayan vatandaşlar yetiştirebilmemiz içindir. (Ekmekçi 1997:35, E.Tonguç 1997).

²⁷⁵ Apaydın (1961:52) " okuyalım, ekmek yer, su içer gibi okuyalım". Biz de öyle yaptık.

²⁷⁶ (Türkoğlu 165). Açılışı iller ve adları şunlardı. [Kırklareli - *Kepirtepe*, Balıkesir- *Savaştepe*, İzmir *Kızılçullu*, Aydın-*Ortaklar*, Adapazarı -*Arifiye*, Eskişehir- *Çifteler*, Isparta- *Gönen*, Antalya- *Aksu*, Kastamonu - *Gölköy*, Ankara- *Hasanoğlu*, Konya-*İvriz*, Samsun-*Akpınar*, Kayseri-*Pazarören*, Adana- *Düziçi*, Trabzon-*Beşikdüzü*, Sivas-*Pamukpınar*, Malatya-*Akçadağ*, Diyarbakır-*Dicle*, Erzurum-*Pulur*, Van-*Ernis*, Kars-*Cılavuz*. (Tekben, s.19)].

²⁷⁷ Köy Enstitüleri kurulurken köy çocuğu öğrencilere taş kırılarak Enstitüler yapılabilirdi. İnsanın hiç gönlü olmasa taş kırar mı tuğla keser mi? (Apaydın 1961, Ekmekçi 1996:28).

²⁷⁸ Söz: *Behçet Kemal Çağlar*, beste: *A. Adnan Saygun*. **Ziraat Marşı**: *Sürer eker biçeriz, güvenip ötesine; Milleti her kazancı, milletin kesesine; Toplandık baş çiftçinin, Atatürk'ün sesine; Toprakla savaş için, ziraat cephesine. Biz ulusal varlığın temeliyiz; köküz; Biz yurdun öz sahibi, efendisi köylüz...* Marşın geri kalan bölümü :... *İnsanı insan eden ilkin bu soy, bu toprak / En yeni aletlerle, her işte çalışarak/ Türk için yine yakın, dünyaya örnek olmak/ Kafa dinç, el nasırlı,*

çekilen halaylarda, oynanan oyunlarda ortak hedef ve ülkü yinelenir, yürek lere işler usumuza kazınırdı. Köye dönmek ülküsü her türlü iletişim biçimiyle desteklenirdi²⁷⁹. Sanırım her Köy Enstitüsünün bir özel marşı vardı. Biz her gün öteki marşlarla birlikte “*Kepir Marşı*”nı da söylerdik²⁸⁰. Birlikte çalışma birimi 12-15 kişiden oluşan “küme” idi. Köy enstitüsünde işler, sayısı 20’ye kadar çıkan bağımsız “küme”ler aracılığıyla yürütülüyordu. Kinî enstitülerin (örneğin Kayseri-Pazarören ile Malatya-Akçadağ) mimarisi bile o küme düzenine göre biçimlenmişti. Her kümenin başında bir öğretmen vardı. Yetkilerin tek elde, müdürde toplanması yasak ve en sakat bir yönetim biçimi olarak görülüyor, demokrasinin gelişmesi açısından Atatürk’ün gençlikle ilgili görüşü böylece yaşama geçiyordu.

1. Dersler. Sabah saat 06’da kalkardık. Günde 8, haftada 44 saat ders saatinin yarısı kültür derslerine²⁸¹, 11 saat Tarım dersleri ve çalışmalarına²⁸², 11 saat da teknik dersler²⁸³ ve uygulamalarına ayrılırdı. Dersler iş içinde, doğal çevrede iş aracılığıyla öğretilirdi. Yerleşme ve yapılaşma öğrencilere yapı ve sanat dersleri içinde uygulatıldı. Öğretmen iş içinde ders yapmasını öğrenene kadar dersliklerin kilitlenmesi yoluna bile gidilebiliyordu, (Türkoglu, 257). Günde 14 saat tutan eğitim-öğretim çalışmaları 10,5 ay sürerdi. (Apaydın 1961). Aslında beş yıla sığmayacak kadar yoğun olan Köy Enstitüleri öğrenme-uygulama yükü, üç yıla sığmayacak kadar dolu olan Yüksek

gönül rahat, alın ak/(yineleme).Kuracağız öz yurtta, dirliği düzenliği / Yıkıyor engel leri, ulus egemenliği / Görsün köyler bolluğu, rahatlığı, şenliği/ Bizimdir o yenilmek bilmeyen Türk benliği. (Yineleme).

²⁷⁹ Köy öğretmeni, tüketiminin bir bölümünü kendisi üretmeliydi. Enstitü üreterek eğitir, eğiterek üretirdi. Sorumluluk duyguları gelişmiş sağlıklı bireyler yetiştirirdi. Köylüyü köleliklerin her türlüşünden kurtarmayı, onları bol üreten, hakça bölü şen, kendi kendini yönetebilen bir toplum haline getirmeyi amaç edinmişti, (Başaran, 1990:14; E.Tonguç, 1997).

²⁸⁰ *Bir ana tanırım, Kepir’dir adı; Çelikten, tunçtandır göğsü kanadı; Her ilde tanınır, duyulur adı;Can verdi kuruyan, cılız kollara...Adımız andımızdır, Kepir’liyiz biz;Ülkümüz köy yolu, geri dönmeyiz.*

²⁸¹ Türkçe,Tarih,Coğrafya,Yurttaşlık Bilgisi, Matematik,Fizik,Kimya, Tıbbat ve Okul Sağlık Bilgisi, Resim-İş, Beden Eğitimi ve Milli Oyunlar,Müzik, Askerlik, Ev İdaresi ve Çocuk Bakımı. Öğretmenlik Bilgisi: Toplumbilim, İş Eğitimi, Çocuk ve İş Ruhbilimi, İş Eğitimi Tarihi, Öğretim Yöntemleri ve Uygulama, Tarım İşletmeleri Ekonomisi ve Kooperatifçilik.

²⁸² Ziraat ders ve çalışmaları: Tarla Tarımı, Bahçe Tarımı, Fidecilik, Meyvecilik, Bağcılık ve Sebzeçilik Bilgisi, Sanayi Bitkileri Tarımı, Hayvancılık, Kümes Hayvancılığı Bilgisi, Arıcılık, İpek böcekçiliği, Balıkçılık ve Su Ürünleri.

²⁸³ Demircilik, Dülgerlik-Marangozluk, Yapıcılık, Köy Ev ve El Sanatları, Makine ve Motor Kullanma. Biçki-dikiş, Elişi, Örgü ve Dokuma, Dikiş, Tarım Sanatları.

Köy Enstitüsü öğretim izlencesi, zamanlamadaki tutumluluk ve süreklilik yoluyla tam uygulanabiliyordu. Tatil süresi üç ay değil yalnızca 6 hafta idi (Türkoğlu 199). Serbest okuma saatlerinde iş bırakılır, öğrenci istediği kitabı okur²⁸⁴, özetler, arkadaşlarıyla tartışır.

2. Serbest Okuma: Asıl *serbest okuma* ders-dışı zamanda yapılandı. O sürede öğrenci kendine verilen kitapları okuyabilirdi. Okuduğu kitabı kısaca anlatır, onunla ilgili yorum yapmaya alıştıırılırdı. Önerilen yapıtlar öğrencinin iş ve düşünce yaşamı ile ilgili olurdu. Öğrenci ders dışı okumadan zevk almaya başlayana değin denetim altında tutulurdu. Köy çocukları her gün “*serbest okuma*²⁸⁵” saatlerinde ve aralarda sürekli okurdu²⁸⁶. Nöbette bile olsa o saat geldiğinde öğrenci cebindeki kitabı çıkarıp okuyabilir, ona kimse engel olamazdı²⁸⁷. Kitap okuma ve temizlik en başta gelirdi. Akçadağ’da gerekli binalar yapılıncaya, ayrıca sınıf kitaplıkları da kuruldu²⁸⁸. Serbest okuma saatleri ayrıldı; her gün birer saat da öğretmenin gözetiminde okuma uygulamasına geçildi....Özendirme ve esinleme sonucu öğrenciler okuma işine o kadar sarıldılar ki, birçokları kendi paralarıyla kitap getirtmeye başladılar.... Küme başları tarafından öğrencilere özetler çıkartılıyor, bunlar gözden geçirilerek üzerlerinde konuşmalar yapılıyordu. *Bir yıl içinde III. sınıfta en az okuyan çocuğun 23, en çok okuyanının ise 64 kitap okuduğu anlaşılmıştı*, (Tekben. s.89, 94). Milli Eğitim Bakanlığı klasiklerini (1938-1947) ilk okuyanlar köy enstitüsü öğrencileri idi²⁸⁹.

²⁸⁴ “Gerçekten de su içer gibi okurduk”, (Apaydın, 1961).

²⁸⁵ 20.5.1947 genelgesiyle, “serbest okuma”lar güdüm altına alındı. Enstitü kitaplıkları taranarak kimi bakanklık klasikleri yakıldı, (Başaran 1990a:76).

²⁸⁶ Tonguç (1976:77,89) : “*Enstitülerin çoğunda öğretmenleri, öğrenciyi doyuracak düzeyde, kitap okumaya hevesli görmedim. Türkçe öğretmenlerinin bazıları bile istenilenden çok az kitap okumaktadır. Türlü türlü çarelere baş vurarak öğretmenlere çok kitap okutma işini başarmanız gerekir*”... “Şartlar ne olursa olsun, mevsim hangi mevsim bulunursa bulunsun, öğrencilere her gün serbest okuma yaptırılacak ve onlara kitap okuma alışkanlığı mutlak surette kazandırılacaktır”.

²⁸⁷ Türkoğlu (1997:250) “*Herkes ekmeğe, suya sarılır gibi sarılıyordu kitap okumaya, tüketmeye. Kazmayı omuzlayan öğrenci cebine bir kitap sokmayı alışkanlık haline getirmişti*”.

²⁸⁸ Elektrik işinde emeğimizin karşılığını... geceleri kitaplarımızı okurken kavuştuğumuz rahatlığa bağlıyoruz (Tekben,1943:65,88). Öğretmenler köyde görev yaparken kitap okuma çalışmaları yapacakları için daha enstitüde iken okuma alışkanlığını kazanmalıdır...

²⁸⁹ Savaştepeyi ziyaret eden İnönü, tuğla ocağına giderken kümes nöbetçisi Hatice’yi görür, çağırır; yiyecek torbasında ne olduğunu sorar. Hatice, yiyeceklerin adını verir. Başka ne olduğunu görmek için torbayı açtırır. Sophokles’in *Antigone* adlı yapıtını görünce, yanındaki Abdurrahman Paşa’ya: “*Paşam , görüyorsunuz bu*

Eyüboğlu'na göre “*kitapların amacı insanları belli bir düşüncenin hamalı yapmak değil, tam tersine, özgürce düşündürmek olmalıydı*²⁹⁰. Ki taplar yıllanmış köylü çarığına döndükçe, mutluluğuna diyecek yoktu” (Başaran 1990b).

Her türlü eylem ve etkinlik için gerek kapalı gerekse açık alan vardı. Okul içi işler için sırası gelen kümenin dersleri birer hafta süreyle kesilir, günlük işlerin hepsini öğrenciler yapardı. Her yeni öğrencinin 4. ya da son sı nıftan bir ağabey ya da ablası olur, ona yol gösterir, sorunlarını çözerdi²⁹¹.

3. Üretim. Hasan Ali Yücel'in 29 Mayıs 1944 tarihli açıklamasına göre: öğrenciler dersane, yatakhane, mutfak, işlik ve ahır, depo, garaj ve öğ retmen evi gereksinimleri için **306 bina** yapmışlar²⁹². **15.000 dönüm** yer eki lip işlenmiş, **250.000 fidan** dikilmiş, bazıları çevrede orman yetiştirmiş. **1500 dönüm yer sebze** tarımına elverişli duruma getirilmiş. **1200 dönüm**

klasikler daha yeni çıktı. Ankara'da bile okunmuyor, ama benim çocuklarım Antigone'u okuyor” der, (Türkoğlu, 1997:251).

²⁹⁰ Yüksek Köy Enstitüsü'nün (1942-1948) programı için (bk. Başaran 1980, E.Tonguç 1997:II,24.). İnceleme gezileri için 60 km. yol yürümek esastır. İlk üç gezi: Hasanoğlan> Zonguldak, Hasanoğlan>İzmir, Hasanoğlan>Kars arasında ya pılmış. Bulunan kollar şunlar: 1. *Güzel Sanatlar*, 2. Yapıcılık, 3.Maden İşleri, 4. Hay van Bakımı, 5. Kümes Hayvancılığı, 6. Tarla ve Bahçe Tarımı, 7. El işi ve Sanatları, 8. Tarım İşletme Kolu. Kol dersleri yanısıra: Devrim Tarihi ve T.C. Rejimi, Öğret menlik Bilgisi, Toplum bilim, İş Eğitim bilimi, Çocuk ve İş Ruhsal bilimi, Eğitim ve İş Eğitimi Tarihi, Türkçe, Yazma, Okuma-Anlatma, Yabancı dil. *Güzel Sanatlar* kolunu Eyüboğlu ekletmiş. O bölümde: Bahçe Mimarisi, Resim, Sanat Tarihi, Müzik, Ulusal Oyunlar, Temsil, Türkçe, Yabancı dil, Jimnastik, Ritim dersleri öğretiliyormuş, (Başaran, 1990b: 46-).

²⁹¹ Tonguç, yazdığı mektuplarda okul yöneticilerine : “ *Bu okulları klasik okullara benzetmemek için elinden ne geliyorsa yap. Herkes bir defa sersemlemeli ki yeni bir vaziyet alabilsin*”(s.31), (s.36). “ *Elinizdeki öğrenciyi öyle yetiştiriniz ki: bir gün onların her türlü devlet gelirleri kesilse, en kötü felaketler içinde kalsalar bile, ondan hiç etkilenmeden, normal dönemdeki gibi sağlam bir imanla işlerine devam etsinler. Onların olgunluk sınavı bu olmalıdır*”. “ *İşlerinizi bana ya da bir başka sına bağlı olmaksızın, kendi ilkelerinize göre yürütün. Bayağı olan her şeyden kaçın mak ve korunmak şartıyla kız ve erkek öğrenciye hayatı bütünüyle yaşatmamız lazımdır*”,... diyordu. (Başaran,1990). O nedenle Tonguç, Matematik öğretimini bile, ders liği kilitleterek doğal ortama çıkartmış, öğretmenler doğal ortamda ders vermeyi öğre nene kadar dersaneleri kapattırmıştı. Batuhan (1997:309), çocuklara Fizik öğretimi için Ledermann'ın bulduğu ‘*öğrenmeyi, araştırmayı oyuna dönüştüren yöntem*’i anla tıyor da, Köy Enstitülerindeki (1940-47) benzer uygulamaya hiç değinmiyor.

²⁹² Bayındırlık müdürü Cemil: “ *Bize Bayındırlık bakanlığından emir var (1942), bunlarla (Köy Enstitülülerle) temas etmememiz için... Çoluk çocuğa yaptır dıkları binalar hep yıkılacak*”, dedi. (Berkes 1997:254). Ancak o binalar halâ ayak ta ve hizmet veriyor.

bağ dikilmiş. **9000 baş hayvan** besleniyormuş. 20 Enstitüde okuyan **16.400 öğrencinin giyecekleri, yapıcılık, demircilik ve tarım işleriyle ilgili her iş, iş** liklerde üretilebilecek durumdaymış. 16 Enstitünün elektriğini öğrenciler getirilmiş, değer yaratarak eğitim-öğretim yolu açılmıştı, (E.Tonguç, 1997).

Köy Enstitülerinde ve köy okullarında tüketim, ya da üretim kooperatifi kurulabilir, köylüler de o yerlerden ucuza alış-veriş yapabilirlerdi. Özellikle köyde gerekli olan meslekler öğretim izlencesine alınmalıydı. Köylüler bozulan araçlarını enstitü işliklerinde yaptırabilirlerdi. Herkes teknik araç kulanmasını öğrenmeliydi. Yapıcılık, yaratıcılık heşeyin başında yer alırdı. Okullarda sürekli onarım, sürekli tamir vardı. Bütün işlerde öğretmen ve öğrenciler birlikte çalışırlardı. Enstitülerin en iyi bir yanı da imece idi. Bu anlayışla köy enstitülüler yalnızca kendi okullarını değil köy okullarını da yaptılar²⁹³. Deprem, felaket bölgelerine yardıma gittiler, gerektiğinde dersleri yardıma gittikleri enstitülerde gördüler (Türkoğlu 218-240). Böylece kız alıp verme, iç-güveyi seçme ötesinde köyler arasında üretim, değişim iletişimi başladı. Bilgi alış-verişi kasaba eşrafı ile köydeki uzantılarının dışına çıktı. Uydurma haber dolaşımı güçleşti.

4. Etkinlikler. Ders aralarında, boş zamanlarda ve hafta sonlarında düzenlenen etkinlikler şunlardı: *her türlü spor etkinlikleri, milli oyun oynama, türkü söyleme, serbest okuma, toplu tartışma, yemeklerde ve aralarda radyo ve plaktan Batı müziği dinleme, hafta sonu eğlence-tiyatro, resim, güzel yazı, müzik, şiir, fotoğraf, heykel, iç süslemeciliği, duvar gazetesi çıkarma, müzik aleti çalmayı öğrenme*, (Ekmekçi, 1996; Türkoğlu.1997). Halk türküleri köy enstitüleri ile yeni bir anlam kazandı. Aynı söz, halk oyunları ve halk sanatları için de söylenebilir (Apaydın 1961:72). Halkevleri aracılığıyla canlandırılan yöresel halk oyunları köy enstitülerinde sabah ısınma alıştırması olarak çalgılar eşliğinde hep birlikte oynanır, bayramlarda 500, 600 kişi birden halay çeker, hem çalar hem oynardı. Öğrenciler kendi yörelerinin oyunlarını enstitüden enstitüye yaydılar. Böyle bir iletişim o zamanın kentléri arasında bile yoktu.

²⁹³ Köy Enstitülerindeki çalışmaları ne Tarım ne de Sağlık bakanlıkları desteklememişlerdi. Ancak Sabahattin Eyüboğlu ve “Tercüme Bürosu”nda çalışan az sayıda yazar ve şairlerin desteği vardı²⁹³. Sabahattin Ali “**Rüzgâr**” adlı şiirinde “**İnsan olmak dokuNUyor haysiyetime**”, diyorken Ankara-Hasanoğlan’da açılan **Yüksek Köy Enstitüsü**’nü (1942-) gördükten sonra o dizesini “**İnsan olmak dokun MUyor haysiyetime**” biçiminde değiştirmeye karar verir, (Başaran,1990:42). Orhan Veli de, Sabahattin Eyüboğlu ile birlikte ara sıra Hasanoğlan’a gelirmiş. Yayınladığı “Yaprak” dergisi Köy Enstitülerini yıkanlara karşı çıktı. Tutumu “**Destan Gibi**” şiirine de yansımıştı: “**Arifiye! /Şoför durdu. Enstitü Mektebi, dedi,/Süleyman Edip Bey, Müdürün adı./Bir yol da burada duralım./Ellerinde nasır, yüzlerinde nur,/Yarına ümitle yürüyenlere / Bir selam uçuralım**, (Başaran,1990b:100; E.Tonguç 1997).

Radyodan ‘*akşam haberleri, Yurttan Sesler, Geçmişte Bugün*’ programları her enstitüde öğrencilere dinletilirdi. Her enstitüde, başta radyo olmak üzere iz-çalar (gramofon), mandolin, davul, zurna, kaval gibi müzik aletlerinin bulunması şarttı. Çok sayıda alınmalı ve serbestçe dağıtılmalıydı, (Türkoğlu, 281). Müzik derslerinde gerçek şarkılar, türküler öğretilirdi. Çevre gezileri yapılır, eğlence düzenlenirdi. (Türkoğlu 201). Bir başka önemli özellik de “eleştiri-özeleştiri” idi. O toplantılarda öğretmen-öğrenci ayrımı yapılmaksızın, kimseden çekinmeksizin görüş açıklanırdı, (E.Tonguç, 1997). Enstitüde her türlü anlatım yolu ve aracı denendi.

3.2.1.3. Dil. 1. Tokum. Enstitüye gelen öğrenci anadilini bilir, ama bu bilgi enstitüde kendisine verilecek ekini anlayıp anlatacak düzeyde değildir. Öğrencinin okuma, yazma ve konuşmada gösterdiği yetersizlik, anlamaya, anlatmaya alışkın olmadığı bilgiler, düşünceler ve duygularla karşılaşmasından ileri gelmekteydi²⁹⁴.

Türkçe derslerinde gerek sözlü gerekse yazılı her türlü bilgiyi en iyi anlatma yolları üzerinde durulurdu. Tonguç (1943), İvriz’de bir dersi izlerken öğrencinin dili tutulup konuşamayınca öğretmene dönerek:“...**Bunlar 600 yıldır konuşturulmadıkları için böyle susarlar**²⁹⁵. **Siz her şeyden önce bunları konuşturacaksınız ve düşündüklerini açıklamalarını isteyeceksiniz**” der, (Ekmekçi, 291). Burada bir yandan dil, öte yandan iletişimsel beceri ve dil işlevleri öğrenim/öğretimi ile karşı karşıya kalınıyordu. Bu öğrenme öğretmenden öğrenciye, herkes için topyekün bir etkinlik idi, (E.Tonguç, 1997: II, 18).

2. Beklenen Ürün: Öğrenci, enstitüyü bitirirken yaşına ve anlayış düzeyine uygun bir metnin özünü, sözlerini ve değerini anlayabiliyorsa, dilek ve düşüncelerini yazım, sesletim ve dilbilgisi yanlışı yapmaksızın anlatabiliyorsa, okuma yazma ve konuşmada karşılaşacağı güçlükleri kendikendine yenmenin yollarını öğrenmişse, gündelik yaşamında okumayı ve yazmayı zevkli bir alışkanlık haline getirmişse, Türkçe öğretimi amacına ulaşmış sayılırdı. Bundan ötesini öğrencinin bireysel yetenek ve çalışmasına bırakmak gerekirdi, (KEÖP 1943: 11).

3. Amaç. Öğrencinin anlama ve anlatma yeteneğini geliştirmekti. Öteki derslerin katkısı yanında Türkçe dersi yalnızca kullanım, bilimsel ve sanatsal bütün yönleriyle anlama ve anlatmayı kucaklıyacak, anadilin her alanındaki işlevini gözetecekti. Enstitüde orta, fakat sağlam bir anlayış, anlatış gü-

²⁹⁴ KEÖP=Köy Enstitüleri Öğretim Programı,MEB,1943,Türkçe dersi öğretimi.

²⁹⁵ Köylü az konuşur, çok dinler. Asırlardan beri konuşturulmadığı için susmasını öğrenmiştir, (Tekben, 1943:144).

cü kazandırılacaktı. Okumada yazmada ve konuşmada güzellikten çok doğruluk (uygunluk) aranmalıydı²⁹⁶.

Türkçe öğretimi hiçbir uzmanlığa bağlı kalmayarak anadilin her alanındaki işlevini gözetmek zorundaydı. En başta öğrencilere okuma alışkanlığı aşılanmalıydı. Yılda en az 24 kitap okumuş olmak gerekiyordu. Köy çocukları her gün “*serbest okuma*” saatlerinde ve aralarda sürekli okurdu. Nöbette bile olsa o saat geldiğinde öğrenci cebindeki kitabı çıkarıp okuyabilirdi²⁹⁷. Böylece, Çeviri Bürosu’nun yayınlarıyla Köy Enstitüsünde gerçek bir okuma ekini yaratıldı.

Milli Eğitim Bakanlığı klasiklerini (1938-1947) ilk okuyanlar köy enstitüleri öğrencileri idi. Öğrenciler iş başında biribirlerinin yanlışlarını çekkinmeden düzelterek, işe dayalı dil kullanımını geliştiriyordu. Apaydın, “*başlangıçta her gün her an, bir dil yanlışımızı düzeltiyorduk*”, der (1968: 18). Öğrenciler yönetime ortak olup haftalık değerlendirme tartışmalarında eleştiriler getirerek, kısa sürede dilsel kısıtlılıktan kurtulurlardı. Yazı Devrimi ile getirilen okuma, yazma kolaylığı, Dil Devrimi ile benimsenen öztürkçe anlatım bu dönüşüme büyük katkı sağlıyordu (Türkoğlu 1997). İşe dayalı (task-based) dil öğrenme ve geliştirme, o kurumlarda çok önce uygulamaya konulmuştu. Yöntemlerden en önemlisi metin okuma idi.

Anlatım açısından istenilen alanda yalnızca sözel dile değil, öteki dillere giden yol da açılıyordu. Öğrenciler ilk yazdıkları şiirlerde, öykülerde, şarkılarda, kırsal kesimin dilini derlediler, anlatımı evirdiler, yazınsal ürünler yarattılar. Yaptıkları resimlerde, incelemelerde oradaki iş yaşamının izleri vardı. *Köy Enstitüleri Dergisi* (1945-) 16500 basıyordu²⁹⁸.

²⁹⁶ Bu görüş Yücel (1938:188) içinde benzer biçimde verilip açıklanmaktadır: öğrenciyi düşündüğünü sözlü anlatmaya alıştırmak, öğrenciyi isteğini yazılı olarak anlatmaya alıştırmak, değerli kitapları tanıtmak ve onları okurken öğrencileri düşünmeye ve zevk almaya alıştırmak, ekinsel amaç olarak öğrenciye yeni ve daha yüksek zevk kaynakları vermek; uğraşa dönük olarak öğrencinin ilerde gireceği işte üstün başarı kazanmasına hizmet etmek, ...

²⁹⁷ Bu kadar çok sayıda bilinçli, düşünce üreten insanın köyden çıkması, toplumu hazırlıksız bir anda bastırarak sarsmış, tedirgin etmişti. Köy Enstitüsünde tutunamamış olan Bakanlık müfettişlerinden biri bunu bir suçmuş gibi göstererek raporunda: “*sık sık kitap tanıtma, öğretmen ve öğrencilerin okudukları eserlerin özetini çıkarma çalışmaları geniş yer alıyor. Öğrenciler, ders dışı zamanlarda, çeşitli ders dışı roman ve eser okuyor, okuma saatlerin de dergilerdeki yayınların okunup açıklanmasına, ana fikirlerinin buldurulmasına, buna benzer yazılar yazılmasına kararlı bir tutumla özendiriliyor...*”, (Türkoğlu, 244- 262). Toplumu okuma-özürlü yapma uygulamaları daha o günden (1947-) başlamıştı, (E.Tonguç 1997).

²⁹⁸ Kendi tüketimini kendi üretebilecek duruma gelen Eskişehir-Çifteler için Apaydın 1961’e bakılabilir, (Türkoğlu, 203).

En az 15 günde bir eğlence düzenlenmeliydi. Eğlenceler o hale getirilmeli ki herkes rol alıp kendiliğinden katılmalıydı. Milli oyunlar, halk türküleri, bilinen temsiller, güreşler, güldürücü parçalar, tekerlemeler, halk ata sözleri, öykünmeler, konularını köy yaşamından alan konuşmalar yapıldı. Tiyatro, çağdaş bir eğitim aracı olarak algılandı, ama yine de ulusal tiyatroya bir katkı olarak görüldü, (E.Tonguç1997). Her öğrenci başından geçen ya da köylerinde geçen sosyal içerikli bir öyküyü anlatır, beğenilen oyun biçimine sokulurdu. Ozanlar şiirler yazıp okudular, öyküler anlatıldı. Çağdaş iletişim, anlatım yollarından hepsi denendi

Böyle bakıldığında Köy Enstitüsü öğrencilerinin gerek dil ve metin üretimi, gerekse düşünce düzeyleri bakımından günümüz üniversite öğrencilerinden daha gelişmiş oldukları kolayca görülür. Ancak dilsel ayrılıklar öyle kolay silinmez. Ağız ayrılıkları karşısında Tonguç titizdir: “*Ne zaman bir dil birliğine varacağız?*” diye tasalanırdı, (E. Tonguç, 1997: II, 98).

3.2.1.4. Kapatılma Süreci. Köy Enstitülerini, İnönü’ye rağmen ve onu aldatarak yıkıp kırsal iletişimi-durduranların başında Orta ve Batı Anadolu’nun çiftlik ağalarıyla Doğu ve Güney Anadolu’nun (1913 yılında nüfusun %5 ’ini oluşturup, verimli toprakların %65 ’ine sahip olan (Erdoğan, 365). toprak ağaları gelir, (E:Tonguç,1997). Daha DP iktidar olmadan faşistler, CHP içinde yönetimi ellerine geçirdiler, (Ekmekçi, 1996: 147,208-; E. Tonguç, 1997:II,308-440). ve 1946’da DP’yi kurdular. CHP’de kalanları da 1947’de Hasan Ali Yüceli MEB’ndan uzaklaştırdılar²⁹⁹.

Köy Enstitülerine öldürücü darbeyi indiren, başından beri önyargılı ve ön-hazırlıklı Sirer’dir. 1947’de Milli Eğitim Bakanlığına getirilerek kendisine *enstitüleri düzeltme* görevi verilir. Yücel ile arasında 1938’den beri örtülü bir savaş sürmektedir. Berkes (1997:162): onun için: “*Milli Şefliği Nazi ideoloji sinin ilkeleriyle bağdaştırma*” çabasıdaydı³⁰⁰, der.

1946 Seçimleri sonrasında CHP içinde iki eğilim ortaya çıktı: ilerici kesim, tutucu kesim. Köy Enstitüleri karşıtlığı antikomünist kampanyalarla

²⁹⁹ 17 Nisan 1946’da İnönü, bir yandan “*Köy Enstitülerini, Cumhuriyetin eserleri içinde en önemlisi*” sayarken ²⁹⁹, öte yandan Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanlığından alınmasına engel olamıyordu. Eyüboğlu: “Köy Enstitülerini yadığayanlar yalnız bizim kara cübbeli ya da fıraklı yarı aydınlarımız, “halk dayaktan anlar” diyen yöneticilerimiz, iş sözünden , işçi kılığından gocunan sömürgeçlerimiz, batıyı da ülkeyi de yarımıyamalak bilen kendini beğenmiş sözde bilginlerimiz oldu”, der (Eyüboğlu, 133-34).

³⁰⁰ Attila İlhan da (7.7.1997) durumu şöyle yorumluyor.” *İnönü Cumhuriyeti* Gazi döneminin tersine, sosyalist bir sola karşı bir imha politikası izlemiş; ancak *Hasan Ali Yücel’in evcilleştirdiği göstermelik bir aydın grubunu* (bu nitelemeye katılmıyorum)- o da Reşat Şemsettin Sirer Milli Eğitim Bakanlığına getirilinceye kadar himayesine almıştı.

özdeşleştirildi, (E.Tonguç, 1997:II,168,240). İnönü sonunda CHP'nin sağ kanadı ile yakınlaşacaktı. Hasan Peker: *"CHP'yi bu ilköğretim seferberliği, mektepçilik yıktı"*, der. *Kazım Karabekir, Şemsettin Günaltay, Feridun Fikri Düşünsel, ırkçı-Turancı Kemal Cemal*'den kurulu bir komisyon Hasanoğlu'na gider ve soruşturma yapar. *"Sizin 'köylü efendiniz' sözleri geçen bir marşınız varmış³⁰¹"*, diye sorarlar, (Başaran 46-; E.Tonguç 1997).

Yasa çıkarken Sirer gibi kuşku duyanlar köy enstitülerinin kapatılmasında da başı çektiler (Yücel, 1993:49-52). Köylünün kalkınması, hakkını arayan, kendini sömürtmeyen bir vatandaş olmasından korkuluyordu. Bu saldırıya: köylünün uyanmasını istemeyen politikacılar, Köy Enstitülerinde tutu namayanlar, (H.F.Kanat, E.Sosyal), dincilik kisvesi altında çıkarlarını düşünenler, iftiralara inanıp yalanlara kananlar, eğitimi anlamayan bilim adamları, kimi yazarlar (Örneğin Kemal Tahir) ile ırkçılar katıldılar. Başaran'a göre (1980, 1990a) : *"Bir oldular da Bolu Beyi ile, kapattılar Enstitüleri"*.

Oysa, gerçek neden CHP'nin 1946 seçim yenilgisiydi. O dönemde bir günlük ücretin 25 kuruş, bir kilo şekerin ise 500 kuruş (20 günlük ücrete bedel) olmasına yol açan, Atatürkçü çizgiden ayrılıp neredeyse Osmanlıya dönüşen bir yönetimi Türk köylüsü hiçbir zaman, 1999 seçimlerinde bile affetmedi. Köy enstitüsü oyları CHP'ye değil sola kaydıracağı için, bunu önlemek amacıyla enstitüler kapatılmakla kalmadı; oyların sağa yönlendirilmesi için de daha 1949'da, İnönü zamanında *İmam -Hatip Okulları*³⁰² açılarak

³⁰¹ Atatürk'ün sözünün geçtiği *Ziraat Marşı* söylenirken ağa yanlıları " *Bu boz urbalı öğrenciler her sabah böyle hep bir ağızdan söyler mi bu marşı ?*" diye sorar. "Evet", yanıtı alınca: *"Tonguç, müthiş bir güç,...bu uyanma korkunç !"* diye söylenirler, (.Başaran, 1990:157). *"Efendi, Köy Enstitülerinin tehlikeli kurumlar oldukları söyleniyor. Ülke düzeyinde duyduklarımızdan ürperiyoruz"* (s.49-56) diye ekler. *"Bir de şu var: öğrenciler hep köyden alındıkları için köy-şehir, zengin-fakir ayrılığı yaratılarak yetiştiriliyormuş. Bu korkunç, en büyük tehlike burada"*. Oysa bu ayırım Selçuklulardan beri sürmektedir. Beşikdüzü müzik öğretmeni M.Ali Kantarcıoğlu'nun Hasanoğlu'nda verdiği konseri izleyen biri, (doğru bir gözlemle), *"Bunlar böyle şarkılar söyler oyunlar oynarlarsa, bir gün bizi de alaşağı ederler"*, der.

Ordu üst kademesinde de huzursuzluk başlamıştır. Mareşal Fevzi Çakmak : *"Bu komünist yuvalarını ne zaman kapatacaksın?"* diye İsmet İnönü'ye durmadan soruyordu, (E.Tonguç 1997:II, 256). Kimilerine göre ise, İnönü politikada kalmak için Yücel ile Tonguç'u yüzüstü bıraktı, faşist saldırıların hedefi olmalarına göz yumdu. Atatürk çüleriyle ırkçı-Turancıları çarpıştırarak Atatürkçü kazanımları 1938-1950 arasını da harcayıp bitirdi, (Ekmekçi 1996: 154-, 318, 347; Berkes 1997).

³⁰² Köy Enstitüleri kapatıldıktan sonra, 1949'dan başlayarak, *'İlim Yayma Cemiyeti'* aracılığıyla İmam-Hatip okulları açıldı. İlk olarak 2 adet, sonra 8'e çıkarılan bu okulların sayısı 1996 yılına kadar 809'a, öğrenci sayıları da 515bin'e yükseldi. Amaç, bugün %84.9'unun fakir ya da orta halli ailelerden gelen ve potansiyel sos

sözde komünizm tehlike si/korkusu abartılı biçimde şişirildi; eğitim çalışmaları amaçlı olarak baltalandı (Attila İlhan 20,8.1997). Solcu aydınlar (örneğin Nazım Hikmet) o dönemde hapse atıldı³⁰³.

Sirer, Almanya öğrenci müfettişliği yapmış, ondan sonra yükseköğretim genel müdürlüğüne getirilmiş, 1938'den sonra Yücel ve Tonguç'un karşısında ırkçı-Turancı kampın içinde yer almıştır³⁰⁴. Yalnızca Köy Enstitülerini ve Yüksek Köy Enstitüsünü değil, eğitimde Atatürkçü başka ne varsa: üniversite (DTCF), MEB Çeviri Bürosu,... hepsini ters-yüz etti³⁰⁵. Tonguç ile birlikte yardımcısı 9 kurucu eğitimciyi bakanlık emrine aldı³⁰⁶. Nihal Atsız'ın yetiştirdiği Milli Eğitim Bakanı Tevfik İleri, Menderes'in emriyle 1954 yılında Köy Enstitülerini kapattı³⁰⁷.

yalist seçmen olacak bu yurttaşları kutsal iletişim yoluyla sağ seçmene dönüştürmekti.

³⁰³ A.İlhan (7.7.1997): *“Gariptir ama gerçektir, Türkiye demokrasiye geçince büsbütün sağa kaymıştır....ilericilik örtüsü altında Türkiyede sosyalizmin bütün kadrolarını ... tesirsiz hale getiren İsmet Paşa, 1940'lı yılların ikinci yarısında 'demokrasi'ye geçerken, tek parti diktası dönemine ait anti/demokratik kanunların bir tekini bile değiştirmek gereğini duymamıştı”*.

³⁰⁴ Berkes (1997:-162-): “O zaman (1941-42) Sirer, Bakanlığın bir genel müdürü olduğu halde bu enstitülerin düşmanlarının başında gelen biri olduğunu öğrenmiş bulunuyordum”(s.250-56), der.

³⁰⁵ Bu durumu yine İnönü'nün (1929'da söylediği (ve 1980 sonrasında doğrulanan) bir sözle açıklamak olası: **“toplumda en zararlı adam, yetersiz olduğu halde yetki sahibi olandır”**. Ancak Sirer, yıkıma yetkiliydi. Bütün yazılanlardan çıkan sonuç, istese bile İnönü'nün buna engel olamadığı.

³⁰⁶ Yüksek Köy Enstitüsünü bitirenler hep birden 1947'de askere alınıp 1948'de 22'si, yedek-subay olmaları engellenerek, *çavuş* çıkartıldı. Ondan sonra devlet adına hayat boyu izlemeye alındı. Artık nereye gitseler birileri peşindeydir (s.75). Her köye gelişlerinde bile muhtar ilçeye bilgi vermek zorundaydı. Sol yayınlar kitaplardan toplanmıştı; kimi MEB klasikleri de yakılmış. Kız öğrenciler 1949-50 yılında Trabzon-Beşikdüzü Köy Enstitüsüne götürüldü, (E.Tonguç, 1997:11: 20-).

Sirer, bir gün Tonguç'a *“senin ve senin gibilerin çoluk çocuklarıyla beraber bellerini kıracağım”*, der. Ölçüsüz kine bakın ! İzmir Kızılçullu Köy Enstitüsünün başarısız, dengesiz (E.Tonguç 1997) müdürü Emin Soysal ise, hincini: *“Enstitülerin ahlaksızlık, dinsizlik komünistlik yuvaları”* olduğunu ileri sürerek alır, (Başaran, 1990:75).

³⁰⁷ Başgöz (1995:170) durumu şöyle yorumlar: CHP dördüncü kongresinde (1935) Saffet Arıkan, Köy Öğretmenleri denemesinin partinin eğitim görüşüne uygun olduğundan, daha sonra Köy Enstitüleriyle ilgili olarak Tonguç da bunun CHP'nin eğitim ilkelerinin bir uygulaması olduğundan söz eder.1937-1946 arasında böylece 8.000 eğitmen yetiştirilmişti. 1946'da çok partili yaşama geçilip de CHP içindeki devrimci kanat etkinliğini yitirince, Tonguç suçlamalara uğratıldı. Hasan Ali Yücel yerine Sirer, Milli Eğitim bakanı olunca (1947-) ilk önce Tonguç'u görevden aldı.

Atatürk'ten sonra yenilik yok; durgunluk ve yavaş yavaş geriye dönüş var, (Berkes, 1997; Başaran 1990:75; E.Tonguç, 1997). 1949'da yeni den açılmaya başlanan İmam-Hatip okulları da, devlet ve halk yanıltılarak, **laikliği** çocuk oyuncağı sanan yöneticiler aracılığıyla, TİS'in bir aracı yapılmak istendi³⁰⁸, (Güvenç, 1993:34,47); meyvası bugün alınıyor. Gerek Atatürk'ün özdeyişlerinin duygusal değerini, gerekse "*köy enstitüsü*"nü anlamak için ya o dönemin köylüsü olmak, ya da "*Yaban*" türü metinleri iyice okuyup bağlamına girmek gerek.³⁰⁹

Eyüboğlu (1967)'de "*Son yirmi yıl (1947-67) içinde devletimizin solcu avına harcadığı para, zaman ve insan bir açıklansın isterdim. Yalnız Köy Enstitülerindeki kayıplarımızı hesaplarsanız, kaybedilmiş bir savaş kadar pahalıya mal olduğunu görürdünüz sanırım bu avın*"³¹⁰, diyor (Başaran 1990b:124).

Demokrat Parti başa geçince de Milli Eğitim bakanı olan Tefik İleri Tonguç'u mahkemeye verdi. Tonguç suçsuz bulundu, ama 1953'te Köy Enstitüleri ilköğretmen okulu yapıldı. O kurumlardan 20.000'e yakın köy öğretmeni yetişmişti. *Köy Enstitülerinin kapatılması sonucu geri bırakılmış köylerdeki, köy lüer ken tlere akın ettiler... Gecekondular oluştu. Köyler kentlere taşındı*, (Ekmekeçi, 1996:90).

³⁰⁸ Bunu engellemek için Atatürk, "laik"liği uygulama ya sokmuştu. Yönetime katılan ulema her türlü yenileşme girişimine karşı çıktı. Tanzimat döneminde köy ve mahalle mekteplerinin açılması cemaatlara ve vakıflara bırakılmıştı. CHP'nin 1937 programında Kültür Bakanlığına "*memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak kişi ve kurumları yaratmak görevi*" verilmişti, (Parla 1992:316). "*Türk-islam sentezi*" reçetesi T.C.'nin "**milli kültür planı**" olarak DPT tarafından (1983:514) yayınlandı.

³⁰⁹ Köy Enstitülerini yalnızca kapatmakla kalmadılar. Mezunlarını hayat boyu adım adım izlediler, sürdüler, yalanla sorguladılar içeri tıktılar. 1946 sonrasın da sağ partililer köylü gibi görünüp eşrafça davranarak yönetime gelmişler, CHP ise "Yaban"a dönüşerek 2000'e değin sürekli yönetim-dışı kalmıştır.

O dönemde Köy Enstitülerini anlayan, anlayıp da savunan aydın olmadığını *Ataç*, '*Prospero ile Caliban*'da çok açık olarak söyler : "*Yorulduğum, Allı git artık da sessizce ağlayayım, sessizce dövünayim Prospero* '(aydın) *mu olmamasına*", (Atilla Birkiye Cum. 24.8.1998'den). Türkiye'de 'iş eğitimi'nin öncüsü sayılan İ.H.Baltacı oğlu bile milletvekili olduktan sonra (23.12.1946) mecliste yaptığı konuşma ile Köy Enstitülerine karşı olmuş, en azından uygulamayı savunmamıştı. Oysa Gölköy eğitmen kursunu görünce "-Azizim, hayranlığımın aptallık derecesine vardığını mı söyletme istersin bana?" demiş, (Balkır 1967/98:105).

³¹⁰ Eyüboğlu'na göre "*Köy Enstitülerini halk adına aydınlar kurdu, halk adına yine aydınlar yıktı... Köy Enstitüleri ortanın solunda bir eylemdi. Onları yıkanlar da elbet ortanın sağındaydılar. O yıllarda CHP iktidarda olduğuna göre, demek CHP ortanın hem solunda hem sağındaydı, ya da bir sağında bir solundaydı. İşte CHP ile birlikte Köy Enstitülerinin başını yiyen bu ikilik oldu. Dışardan yıkanlar, bilerek bilmeyerek paranın uşaklarıydı. İçerden yıkanlar, bilerek bilmeye*

O kurumların yerine geleneksel ilköğretmen okulları açıldı³¹¹. Apaydın'a (1961:177) göre İnönü, birçok devrimler gibi, köy enstitülerini de çok partili demokrasiye yem olarak yedirdi. Berkes (1997) ise bu değişimin "*milli şef*"lik uğruna yapıldığı görüşünde³¹².

3.2.1.5. Değerlendirme. 1. Özellikle Yüksek Köy Enstitülü ler, haklı olarak, Köy Enstitülerinin **1940-1947** yılları arasında gerçek ilke ve izlenceleriyle çalışabildiklerini düşünüp, önceki ve sonraki yılları "enstitü"den saymazlar. Oysa ilk mezunlar 1941-42 yılında verildiğine göre, (hazırlık +) 5 yıllık eğitim süresi göz önüne alınınca, bu kurumların eğitime gerçekte 1937-1938 yılında başladığı ve 1937-1947 yılları arasında gerçek özellikleriyle eğitim yapıldığı anlaşılır, (Türkoğlu, 1997; E.Tonguç 1997). 1947-1953 arasında, benim de okuduğum yıllarda *yavaş yavaş* değiştirilen özellikler (*) ise, aşağıdaki gözetekten izlenebilir.

1. Genel ortaöğretim dersleri	9. *Üretime katılma:
2. Öğretmenlik dersleri	*Yapısal,
3. Spor etkinlikleri	*Tarımsal,
4. Sana tetkinlikleri:Resim,	10. *Ustalık:*demircilik,
*Müzik,*Tiyatro,	*Yapıcılık,*dülgerlik,
5. *Kırsal iletişim, *yöresel	* marangozluk,
etkileşim,*imece,	11. *Yönetimde küme
6. *Halk oyunları	12. lere ayrılma,
	* Tartışma günleri,

rek, paranın uşaklarının uşakları oldular". 1945 yılında Almanyadan aktarılan bize yabancı Toprak Kanunu çıkarılırken toprak ağaları ayaklanmış, dönemin en büyük toprak ağası Emin Sazak (Eskişehir) İnönü'ye: '*Bütün köylülerin okutulması ne demek? Tehlikeli gidiş bu*'. Daha sonraları bakan olacak bir yetkili İnönü'ye '*Bütün köyler, köylüler böyle uyanırsa, halimiz nice olur paşam!*' diye bu uyanma karşısında kuşku ve kaygısını dile getiriyor, (Başaran, 1974: 14-15). (Oysa köylü uyuyunca başımıza neler geldiğini bugün yaşayarak öğrenmiş bulunuyoruz.) Buna neden de Savaşta bunalmış olan kırsal kesimin daha 1946 seçimlerinde çoğunluk toprak ağalarının ve şeyhlerin kurduğu DP'nden yana olmalarıydı.

³¹¹ Demokrat Partinin (1946-1960) ilk Milli Eğitim Bakanı Avni Başman'a (1887-1965) Menderes "**Köy Enstitülerini kapat !**" der. O da böyle ilkel bir emri uygulamaktansa, 2 ay 12 gün bakanlıktan sonra ayrılıp politikayı bile bırakır. O'dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik bir gün Falih Rıfkı Atay'a Köy Enstitüleri konusunda: "*kurduğumuz çimento fabrikalarının yüz yıllık ürününü temeline döksek yıktığımız ahlaki bir daha düzeltemeyiz*" der (Ekmekçi, 1997:100). Haklı çıktı.

³¹² A.İlhan'a göre (Cum. 22.4.1998), sanayi devrimi ve toprak reformu ile birlikte gelemediği için, '*40-ların karanlığı*'nda Köy Enstitüleri yıkılmıştı. Bu yıkım ve ötekiler, o zaman Türkiye'de '12-Eylül' benzeri birinci değişimin yaşandığını gösteriyor.

7. *İşletmecilik
8. *Kooperatifçilik

- 13.. *Kız öğrenci alımı,
(-1950).

2. 1951-52 yılına kadar 15.943 erkek, 1.398 kız öğretmen ile 8.646 erkek ve 29 kız eğitimci yetiştirilir. Onun dışında 1.248 “sağlık memuru” eğitilir. 1942-43’de Ankara-Hasanoğlunda Yüksek Köy Enstitüsü kurulur. Kapatıldığı 1947 yılına kadar 104 mezun verir. Böylece 1942’ye kadar 105 yıl da ancak 3.899’a ulaşabilen köy okulu sayısı 1951-52’de 19.268’e çıkar. Öğrenci sayısı da 394.626’dan 1.300.959’a yükselir. 1942-43’te 13’ü kız, 564 olan sağlık memuru sayısına 1951-52’ye kadar 1248 kişi eklenir (Gedikoğlu 1980). Tekben (1962:19)’a göre, 1935’e kadar köyler için 108 yılda 6859 öğretmen yetişirken Köy Enstitüleri on yılda 20.000 öğretmen 9000 eğitimci yetiştirir. 1955’e göre bu sayı 37.955 öğretmen, 7485 eğitimci olarak görünmektedir (Tekben s.28). 1944’ten sonra yılda 2000 mezun verilir.

Kapandıkları gün **21 Köy Enstitüsü yerleşim ve uygulama-üretim alanları, eğitim binaları, işlikleri ve malvarlıklarıyla** ortaboy birer üniversiteyi içlerinde barındırabilecek genişlikteydi. O süre içinde köy çocukları, devletin harcadığı toplam 51 milyon lirayla bugün trilyonlarla ölçülebilecek o eğitim kurumlarının gerek alt gerekse üst yapılarını kendileri üretmişlerdi.

Savaş yıllarında biçimlenmiş bir eğitim uygulaması olarak tarım eğitiminin erkeklere göre biçimlenmesi, gerek işin ağırlığı gerekse enstitülerdeki eğitimin kırsal kesime özgü sağlıklı ve güçlü bir vücut gerektirmesinden idi. Bir kent çocuğuna göre öyle bir izlenim çok ağır sayılırdı; o zor koşullara uyum sağlaması hayal bile edilemezdi.

Oysa Köy Enstitüleri on yıl daha sürseydi, bütün köyler okula kavuşacak, 1955’te her köyün en az bir öğretmeni olacaktı. Ondan sonraki gelişmelerle gerek bugünün ortaöğretimi, gerekse yükseköğretimi çağın çok ilerisinde olabilecekti. Köy Enstitüleri kapatılmasaydı, 1950’den bu yana yaşanan ne ekinsel durgunluğun, ne dilsel yetersizliklerin ne de çevre sorunlarının hiçbirini yaşamayabilirdik.

3. Başaran, Nazım Hikmet’in “*Topraktan öğrenip kitapsız bilen dir, halk*” sözünden yola çıkarak: “*enstitüler hem topraktan, hem de kitap tan bilen duruma getirmeyi amaçlıyordu halk çocuklarını*”, diyor. Enstitülüler, iş içinde, iş aracılığıyla bilgi edindi. Bu yol bilişsel işlemlere de uygundu. Haksızlığa ve kötülüğe hiçbir zaman boyun eğmezlerdi.

4. Türk Dil Kurumunun yaptığı derleme çalışmalarında olsun, kırsal iletişimin gelişmesine olsun Köy Enstitülüler bir yandan üreterek, öte yandan okuyarak derleyerek ve köy yaşamını yazarak önemli katkı sağlamışlardır. Özleştirmenin tutunmasında gerek Köy Enstitülü öğretmenlerin, gerekse o kurumlardan yetişen şair ve yazarların katkısı önemlidir. Bir zamanlar “*köy romanı*” ve Mahmut Makal’ın “*Bizim Köy*”ünde toplanan gerçekçi gözlemleri, ne kadar çarpıcı sayılsa da küçümsendi. Köy ve köylü ile bir türlü

iletişime giremeyen sözde aydınlardan umut kesilince, köylüye kendi içinden yetişen aydınlarla gitmek ve onun sorunlarını çözme yolu açılmıştı. Bu da ancak halkın diliyle başarıya ulaşabilirdi. Baştaki Karagöz alıntılarına bakarsanız, o %85 içinden yazarlığa yükselen ve değerli yapıtlar üretmiş olan ‘köy enstitülü’lerin ne kadar uzun bir yol gittiklerini anlarsınız. Ancak, 1947’den sonra köylü ile çağdaş iletişim kesildi. Eşraf ile partici yönetim baskısı köye giden aydını konuşturmadı, çalıştırmadı.

5.Tonguç (1960)’a göre Köy Enstitülerinin en büyük kusuru kız öğrencilerinin azlığıydı³¹³. Bu gecikmede haklarını daha 1920’lerde kullanmağa başlayan kent kadınının aymazlığının da payı yok değil. Anadolu kadınlığı ‘köy enstitülü kızlar’ ile ilk olarak tutsaklığını yırtma, değerlerini ve yeteneklerini ortaya çıkarma, geliştirme olanağını elde etmişti. Enstitüler bin yıldır ezilmiş, hakları çiğnenmiş Anadolu kadınının onurunu kurtarma çabasındaydılar³¹⁴. Yobaz, köylünün okumasını, uyanmasını istemiyordu; kızla erkeğin bir arada okuması, yan yana çalışması, aynı elbiseyi giymesi, birlikte yeyip içmesi, el ele tutuşup halay çekmesi softayı çıldırttı. Köy Enstitülerinin yıkılışı ile en büyük darbeyi köy kızları yedi, okuyup öğretmen olma haklarını temelden yitirdiler (Apaydın,1961:91-100, Türkoğlu 1997)).

6. Yüksek Köy Enstitüsü halka dönük, çağdaş bir üniversite modeli idi (E.Tonguç, II:24-26). Yaşasaydı, bugün bütçeden harcanan hayal ötesi paralar yerine imece ve köy çocuklarının emeğiyle bütün üniversiteler yalnızca o kurumlarda üretilemeyen malzeme gideriyle çoktan kurulmuş olacak, Anadolu çağlar boyu beklediği eğitim kurumlarına kavuşacaktı. Çevre tarihi korunacak, Türkiye ören yerleri imece ile kazılıp gün ışığına çıkarılacaktı.

7. O dönemde halkın ekinisel ürünlerini derleyerek, yoğun ve yaygın okuyarak, yazarak Dil Devrimine belki de görünmeyen en büyük katkıyı Köy Enstitülüler yapmıştı. Onların bu alandaki emekleri bugüne değin hiç anılmamıştır.

Sonuç. Yönetimin bir aracı gibi algılanan eğitim kurumları uzun ömürlü olmuyor: Osmanlıda yönetimin ulema ayağı birer özel-okul sayılan medreselerde eğitim görürdü. Yeni “laik” Türkiye Cumhuriyeti öyle eğitim ku

³¹³ “Zamanla daha iyi anladım ki, Anadoluda ilköğretimin daha çok kadından yana gitmesi gerek. Enstitülere daha çok kız öğrenci almalıydık. Fırsat varken İnönü’yü dinleyip daha çok enstitü açmalıydık. Eğitimde sinemadan yararlanmalıydık...”, diyordu, (Başaran, 1990b:92,96; E.Tonguç, 1997). Türk kadını haklarını aramak için 1990 sonrasında eyleme geçtiğine göre bu saptama doğrudur. Kadını “kul” olarak gören erkekler daha erken uyanmasaydı, bugün, 1990’lı yıllarda ne kökten-dinci eğilimler ne de “cinci hoca”lar hortlayabilecekti.

³¹⁴ 1927’de nüfus 13 milyon 562bindir. Bunun yüzde 52’si kadın, yüzde 42’si erkek ...Özellikle 20-60 yaş arasında durum biraz daha olumsuz. Bir erkeğe 824 kadın düşüyor.... (Oktay Ekşi’den, Birgit 10.11.1999).

rumlarına dayanamazdı. Medreseler kapatılarak çağdaş, ulusal kurumlar yaratıldı. Onlar içinde en özgün, en ulusal olanı Köy Enstitüleri idi. Atatürk'ün etkisi azaldıkça bu kurumlar CHP'nin kırsal kesimdeki ayağı olarak algılanmaya başlandı. Ancak savaş yılları bu kesimde partiyi yıpratınca beklenen gerçekleşmedi. 1946 seçimleri ertesinde oyları sola kaydıracağı öngörülerek Köy Enstitüleri gözden çıkarıldı³¹⁵. Parti, *bürokrasi-asker* yapılanmasından *bürokrasi-toprak ağaları* yönünde kimlik değiştirdi. Bu kez yönetim iki darbe: CHP'li Sıker darbesi, ve Menderes darbesi ile kendi aracı olamayan eğitilmiş kurumlarını kapatıyordu. “*Koca İnönü, kendi partisine, kendi kurduğu orduya, savunduğu devlet yönetimine karşı...Köy Enstitülerini ko ruyamadı*” (Eyüboğlu 1999:102).

Onların yerine kırsal kesim oylarını sağa yönlendirecek olan İmam-Hatip Okulları açıldı. 12 Mart'ta (1971) “*siyasal bilinçlenme ekonomik gelişmenin önüne geçmiştir*”, diyen Tağmaç paşa bunu çok açık olarak dile getirmişti. İmam-Hatiplerin gelişmesine ondan sonra daha büyük bir hız verildi. Öbür dünyaya dönük iletişim yeniden öne geçti.

Ondan sonra yitirilen başka eğitim kurumları da oldu. En önemlileri 1980 sonrasında kendi dışındaki eğitimle o güne kadar ilgilenmeyen üniversitelere³¹⁶ bağlanarak yok edilen Türk eğitiminin temeli “*Gazi Eğitim Enstitüsü*”(1925-1980) ve öteki “Eğitim Enstitüleri” idi. Onlar da aşırı sağ ve sol partilerin anaforsuna kapılmışlardı. 1997'de sıra “İmam-Hatip Okulları”na geldi. En büyük çelişki dinci siyasetin güdümüne ve onların çekimine girmeleri ya da alınmak istenmeleri. Atilla İlhan'a göre gerçek neden ise, komünizmin artık bir tehlike olmaktan çıkması ve “Türk-İslam Sentezi” olarak yutturulmaya çalışılan yapılanmanın başarısızlığı. Köy Enstitüleri sürseydi bugünkü eğitim sorunlarının hiçbirisi yaşanmayacaktı. Bugünkü çevre sorunları ile kentlerin köyleşmesinden de Köy Enstitülerini kapatanlar sorumludur.

En büyük kötülüklerden biri, kimliğimizin tek göstergesi olan Türk diline edilmişti. Gene de Köy Enstitülerinin, kırsal kesimde sağladıkları gelişme, iletişime verdikleri ivme, ülke düzeyinde ekinsel değişim ile yazınsal yoğunluğa katkıları olmasaydı, Atatürkçülük daha 1950'lerde şeriate yenik

³¹⁵ 1947 yılında kurulan CHP parti komisyonu'nda 1) okulların son sınıflarına isteğe bağlı olarak din dersleri konulması, 2) İmam-Hatip ve vaiz yetiştirmek üzere orta dereceli meslek okulları açılması, 3) yüksek din adamları yetiştirmek üzere üniversitelerimizde İslam İlahiyat Fakültesi açılması konuları ele alınmıştır., (Ulus, 16 Şubat 1947, Yetkin, 1997).

³¹⁶ İsmail Hakkı Tonguç daha 1940'lı yıllarda Hüsnü Cırıtlı'ya o günkü/ bu günkü üniversitenin oturan bir kurum olduğunu, Türkiye'nin sorunlarını çözemiyeceğini söylemiş” Biz Köy Enstitülerinde yüksek bölümler açacağız. Ve o olması gerektiği gibi olacak. Yani önümüzdeki 21.yy'a bizi götürebilecek bir kurum olacak, (Ekmekçi 1996:315).

düşebilirdi. Halk ekininin öne çıkarılmasında en büyük pay Köy Enstitülülerindir. Bunu anlamak için o dönemi ve Enstitüleri iyi tanımak gerekir³¹⁷

Hasan Ali Yücel ile İsmail Hakkı Tonguç önderliğinde bir bölük aydın ve devlet desteğiyle köy çocuğu, bir yandan okuyacağı okulu yaparken bir yandan da tüketeceği besini üreterek okudu, eğitim gördü (Apaydın 1961). İlk kez çevresi komşu köyün ötesine taşındı. İletişim alanı bütün ülkeyi kapladı. Okuduğu kitaplarla düşleri geçmiş zamanlara, gidemediği ülkelere yayıldı. Az değil, o, ülkenin yüzde sekseniydi. Eğitiminin bedelini devlete emeğiyle anında ödedi. Onun üstüne bir de köyde yirmibeş yıl süreyle zorunlu hizmet yüklendi. O günün köy koşullarında onun için değişen bir şey yoktu. Daha ileri bir yaşam düzeyi özlüyorsa onu da kendisi yaratmalıydı. Ancak ağa-imam-şeyh üçlüsü buna izin vermedi. Bugünün aydını *oturan-okullular* eğitmek yerine yeniden, *tükettiğini-üreten* kurumlar yaratmalı.

Köy Enstitülerini yaratanların ne düzeyde aydın, ne ölçüde tutarlı olduklarını belirtmek için Tonguç'un 1960 anayasasında yer almasını istediği kimi ilkeleri aşağıya alıyorum, (E.Tonguç, 1997:II, 588).

1. *Yedi yaşına basan kız ve erkek çocuk 15 yaşını bitirinceye kadar ilköğretim okulu, teknik okullar ya da meslek okullarına devam etmek zorundadırlar.*
5. *Zorunlu öğrenim çağında bulunan çocuklar devlet okulundan başka okul veya dersanelere devam edemezler.*
10. *Devletin resmi dilinden başka dille öğretim yapılamaz.*
13. *Siyasal partiler, zorunlu öğretimin, halk eğitimi ve meslek eğitiminin, sanat ve bilim alanındaki çalışmaların hızını engelleyecek teşebbüs ve hareketlerde bulunamazlar.*

3.2.2. Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi

Atatürk, daha 1 Mart 1923 TBMM'ni açış konuşmasında, *kitap yazma ve çeviri işlerinin, ulusal egemenliğin dayanağı ve ulusal ekinin en önemli yayılma aracı olduğunu* belirtir. Devlet politikası olarak çeviriye bakış ve çeviriler doğrudan ve köklü bir dönüşüme yönelikti. Ortaya konan çeviri yazını yeni ve özgündü. Batıda olduğu gibi yazın ve yazın sanatlarının temeli antik yazınla kurulacaktı, (İnal, 1982:96,98). Atatürk'ün "*Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür*", ilkesine uyularak çeviri işleri 1939'da toplanan "*Türk Neşriyat Kongresi*"nin³¹⁸ ardından yeniden düzenlendi³¹⁹. Milli

³¹⁷ Anlamak için bk. Engin Tonguç 1997.

³¹⁸ Bu kurultayda oluşturulan kurullardan biri (N.Ataç, S.Pala, S.Eyüboğlu, S.Ali, B.Tuncel, E.Z.Karal, N. Hızır'ın katıldığı "*Çeviri İşleri Kurulu*" idi (Çıkar, 82). Sunulan yazanakta şu öneriler yer alıyordu: a) Öngörülen geniş kapsamlı çeviri izlencesini Milli Eğitim Bakanlığı üstlenmeli, b) Bakanlık içinde bu işle görevli bir "çeviri bürosu" kurulmalı, bu büro bir "çeviri dergisi" çıkarmalı, ilerde yayınlanacak

Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'e göre *"Cumhuriyetçi Türkiye çağdaş dünyanın eski ve yeni düşünce ürünlerini kendi diline çevirmek zorundaydı, bu zorunluluk MEB'ni geniş bir çeviri imecesine çağırıyordu. Bir başka sorun da okumayı kolaylaştırmak için, yayınlanan kitapların yurdun her köşesine ulaştırılmasıydı. Türk matbaacılığının da yenilenmesi gerekiyordu"*³²⁰ "... Bunun için 1940'tan başlayarak özgün yapıt, çeviri, ve yayın ödülleri kondu. **"Tercüme Dergisi"** yayına girdi. Yazı Devrimi'nden dolayı *"yalnızca Türk harfleriyle okuyup yazan genç kuşak"* artık yükseköğrenim çağına gelmiş bulunuyordu. Onlar yalnızca ders kitaplarının dar alanı içinde bırakılamazdı.

Ancak, kullanmalık (yazın-dışı) metin çevirilerini inceleme dışı bırakmak Türkiye gibi çeviriye bağımlı bir ülke sorunlarını anlamamış olmak demektir. O tutum Türkçeye yabancı terim akışını besleyen en önemli neden ve kaynak olup yabancıdille öğretim yoluyla beslenmekteydi.

Yabancıdil öğrenerek Batılılaşmak yerine Batı dillerinden ortaçağ-dışı³²¹ çevirilerin yoğun biçimde okunması yoluyla o amaca ulaşılmalıydı. İnönü'ye göre (26 Eylül 1941) *"eğer Türkler bilimin her dalında yabancı diller için çalıştıkları kadar kendi öz dilleri için de emek verselerdi, Türk dili çok önce eksikliklerini gidermiş, uygar dünyanın örnek bir dili olmuş bulunurdu"*³²²

alan sözlükleri için veri toplamalıdır. c) yüksek nitelikli çevirileri yayınlamayı üstlenecek özel yayınevlerine para desteği sağlanmalıdır (Birinci Türk Neşriyat Kongresi, 125-127). Tanpınar (1969:69)a göre o günün öğrencileri halâ bilimi ve felsefeyi ve edebiyat başyapıtlarını Avrupa dillerinden okumak zorundaydılar. Avrupa düşüncesini yaratan kitaplar Türkçeye çevrilmemişti. Öğrenciler için bir yabancıdil öğrenme sorunu o gün de vardı .

³¹⁹ 27 üyeli "Tercüme Encümeni" raporunda çevirinin, bir yandan ülkeye çağdaş dünyanın düşüncelerini ve duyarlılığını getirirken, öte yandan dilimizin zenginleşmesini sağlayacağı belirtilmektedir.

³²⁰ H.A.Yücel'in çeviri eylemine önayak oluşu , bu alanı ilk kez başıboşluktan kurtarışı ekin tarihimizde bir dönüm noktası sayılmaktadır (İnal 1982:101). Bu eylem 1940 sonrasında ilkeli bir seçim ve eşine az rastlanan bir örgütlenme ile gerçeleştirilmiştir ,(Anamur, 1997:II). H.A.Yücel çeviri ile Türkçe kullanımı arasında ilişkiyi şöyle kuruyor (Başaran 1999:9):

"1939 Neşriyat Kongresi ve 1940 tercüme hareketi Garplılaşma fikrinin gerçekleşmesinde ilk ve esaslı adımdır. Bugün zevkle kitaplarını ve günlük gazetelerde makalelerini okuduğumuz çağdaşlar, genç kuşaklar o hareketin yetiştirdiği yazarlar dır. Büyük okuyucu kitlesi, bazılarının beğenmediği o tercümeler sayesinde iyi besinlerin tadını almış, harcıalem yazıları tutmaz olmuştur."

³²¹ Özgü, "...Herşeyden önce, eski boş inançların etkilerinden kurtulmak gerekti. ...Ortaçağ boş inançlarla dolu olduğundan, onun öncesine, Antik devreye baktılar...", diyor (A.Ü.,1977:119).

³²² Çevirilerin başına yazdığı önsözde: *"Eski Yunanlılardan beri milletlerin sanat ve fikir hayatında meydana getirdikleri şaheserleri dilimize çevirmek, Türk*

Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakanlığı zamanında (1938-1946), Talim ve Terbiye Dairesi içinde 1940 yılında yeniden örgütlenen ve 1966 yılına kadar çalışan "Tercüme Bürosu"nda *Sabahattin Eyüboğlu, Nurullah Ataç, Orhan Veli, Melih Cevdet, Sabahattin Ali, Hasan Ali Ediz, Vedat Günyol, Azra Erhat*,... gibi tanınmış yazar, çevirmen ve şairler, *Orhan Burian, Nusret Hızır, Sabri Esat Siyavuşgil, Melahat Özgü, Ahmet Hamdi Tanpınar, Suat Sinanoğlu*,... gibi öğretim üyeleri ve öğretmenler çalışmıştı³²³. 500'den fazlası 1940-1946 yılları arasında olmak üzere 1973 yılına kadar 891 kitap yayınlanmıştı. O çevirilerin diliyle Atatürkün başlattığı etkin devrimi hem daha ileri götürülmüş, hem de yaygınlaştırılmıştı. *Köy Enstitüleri* yapısını bozan Sirer, 1947 yılından başlayarak çeviri işlerinin yönünü de değiştirdi³²⁴. "Tercüme Bürosu" Türk yazınına çok değerli katkılar yaptı, etkin bir yenilenmeye yol açtı. Yayınlanan çeviriler düşük ederle ülkenin her yanına gönderildi³²⁵. "Konservatuvar ile Tercüme Bürosu arasında sıkı ilişki kurularak öğrencilere örnek olacak büyük tiyatro yapıtlarının çevrilmesi yoluyla yazarlar ve oyunculara yüksek değerli örnekler sağlanır (Çıkar, 97).

Sinanoğlu (1980: ix,93)'e göre 1960'lı yıllarda "Batı tekniği, Doğu kültürü" değişimine uyularak Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nun çalışmaları durdurulmuştu³²⁶. 1946 yılından sonra Doğu klasiklerinden çevrilere ağırlık veren o değişimin ardında dar bir hümanist düşünce yattığına değinen *Hilmi Yavuz* (s.148), yazın ve düşünce yapıtlarının yanısıra temel bilimsel metinlerin de çevrilmemiş olmasını eleştirmektedir.

Bu çevirilerde, daha önce yapılanların tersine, çevirisel "yeterlilik" titizlikle gözetildi, ve kurumlaştı. Yayınların en yaygın ve yoğun okunduğu yerler de Köy Enstitüleri oldu³²⁷. Köy çocuğu kitabı orada tanındı. Batı ekini

milletinin kültüründe yer tutmak ve hizmet etmek isteyenlere en kıymetli vasıtayı hazırlamaktadır. Edebiyatımızda sanatımızda ve fikirlerimizde istediğimiz yüksekliği ve genişliği bol yardımcı vasıtalar içinde yetişmiş olanlardan beklemek tabii yol dur. Bu sebeple tercüme külliyyatının kültürümüze büyük hizmetler yapacağına inanıyoruz." (İnönü 1.8.1941).

³²³ I.Türk Neşriyat Kongresinde (1938) Hasan Ali Yücel: "*Cumhuriyetçi Türkiye, medeni dünyanın eski ve yeni fikir mahsullerini kendi diline çevirmek, ... mecburiyetindedir. Bu mecburiyet bizi geniş bir tercüme seferberliğine davet ediyor. ... Tercüme Mecmuası'nı çeviriye yön ve hız vermek için çıkarıyoruz*", diyor.

³²⁴ Bk. Karantay, 1991:98.

³²⁵ İlk dört yılda (1939-43) toplam 214 klasik yapıt çevrilmiş, 1953'te bin cilde ulaşmak üzere idi, (Anamur, 1997 11).

³²⁶ Sirer, klasiklerin komünistlerce çevirtildiğini ileri sürdü; Tercüme Bürosu'nun kadrosunu değiştirdi.

³²⁷ İkinci Maarif Şurası kararlarına uyularak hazırlatılan **Türkçe Metinler** başında: "*Türkçe Öğretiminde tutulacak Yol*" başlıklı yazıda: "*Lise Edebiyat dersle*

ni o çeviriler aracılığıyla öğrenmeye çalıştı³²⁸. Yetişen şair ve yazarlar, (Gün yol, 1982:29) “*Türk yazınına daha önce eksik olan ulusal yaratıcılığı getir diler*”, (Karantay, 1991: 100).

Eşdeğerlilik açısından bakıldığında çeviriler ikiye ayrılıyor, (Aksoy, 1995): 1) *Türkçe anlatım denkliğiyle* ya da ‘*Türkçe söylenerek*’ çevrilenler, (Ataç, Eyüboğlu, Can Yücel,...), 2) Yabancıdildeki anlatım yolları yansıtılarak, (Suut Kemal Yetkin, Sabri Esat Siyavuşgil, Nazım Hikmet, ...) çevrilenler. Birinci tür çeviriye: halk dilinin yazı diline dönüşmesi, yeni sözcüklerin anlatıma girmesi ve eğitim düzeyi kısıtlaması olmaksızın okur sayısının artması için başvurulmuştu. Tartışma, Dil Devrimi amaçları doğrultusunda özleştirmeye katkıyı da göz önünde tutmalı. O dönemi eleştirmeden önce ölçüler tanımak gerekir. Değerlendirmeler bilimsel, düzenli ve anlamlı metin çevirilerine yönelmiyor. Onlar, *nasıl olursa olsun* mu demek isteniyor? Ancak bu eleştiri, çevrilen metinlerin yüzde kaçını içeriyor? Söylem hep kurmaca değil mi? İlişkilerin kurmaca olması dil açısından neyi değiştirir? Unutulan bir şey var: burada amaçlanan kitlesele çağdaş iletişim, yazınsal, dar-çevreli bir iletişim değil.

Bu dönemde benimsenen dil ve biçim ölçüleri çevirmenden çevirmeye ne değişiklik gösteriyordu- örneğin Nurullah Ataç çevirilerinde aşırı özleştirilmiş bir Türkçe kullanırken, A.Hamdi Tanpınar daha tutucu bir Türkçe kullanıyordu... (Karantay,1991:98). İkinci tür eşdeğerlilik (Göktürk, 1986) yazınsal bir sorun olarak daha sonra ele alınıp geliştirilecekti. Daha doğru su ikinci görüşün işlenmesi çeviri eğitiminin kurumlaşmasını gerektiriyordu. Yeni açılan çeviri (ve mütercim-tercümanlık) bölümleri henüz düz-anlamlı metinlerin nasıl çevrilmesi gerektiği üzerine eğilemediler. Yazından sayılma yan ama çevrilen metinlerin belki de yüzde seksenini oluşturan bu üretim başıboş bırakılmış; alan-dillerinin gelişmesini, Türkçeye yabancı sözcük ve

ri programı tamamen kaldırılmış ve Bakanlıkça hazırlanan bu Türkçe Metinler kitapları programın yerini tutacak şekilde hazırlanmıştır.”

“Bugünkü anlayışla edebiyat kültürü, nazımdan çok nesirden fayda lanılarak verilebilir. Bu kültürü ortaöğretimde verebilecek, eski nesrimizde sınıfa getirilebilecek metinler bulmak çok güçtür. Dilimize çevrilmiş Dünya klasikleriyle bu açığımızı tamamlamak zorundayız.Bakanlığımız bu maksatla bir tercüme serisi başlatmıştır. Her yıl yüzlerce artan bu tercümeler Türkçe öğretimi çevresi içine girecektir” der. (Başaran 1999:9).

³²⁸ Kepirtepe Köy Enstitüsünde kitaplık dersliklere 150m. kadar uzaktı. Ders aralarında ya daha önce aldığımız kitabı bitirmeye çalışır, ya da bir koşuda kitaplığa gider 10dk dergileri okumaya çalışır, başlamadan önce gene derse dönerdik. Yalnızca ilk yılda yüze yakın kitap okuduğumu, özetlerini deftere yazdığımı hatırlıyorum. İkinci yıl en çok okuduğum oyun/tiyatro kitapları oldu.

biçim aktararak engelliyor. Çeviriye bu türlü yaklaşım hem özürlü hem de Dil Devrimi'ne aykırı sayılmaz mı ?

Çeviri yazını, İnal (1982)'de de belirtildiği gibi, bir bilinç sorunu ve örneği olarak, uluslaşma sürecinde her şeyden önce devletin güdümünde bir eğitim sorunu olarak ele alınmıştı. M.E.B.'nin 1940'ta yayınlamaya başladığı (bugün Cumhuriyet gazetesinin yeniden, kitlesel basımla hediye ettiği) "*Dünya Edebiyatından Çeviriler*" adlı "*Beyaz Kitaplar*" dizisi çeviri yazını ve insanı ekin alanında Atatürkçü anlayışın en güzel ve en etkili örneklerinden sayılıyor, (İnal, 1982). Eğer onlar olmasaydı, Türk dili bugünkü ölçüde özlemez, dilsel beğenimiz, okur-yazarlık bilişimiz bu ölçüde evrilemezdi³²⁹. Ancak, bugün kitap basımı artarken okur sayısı azalıyor.

Büronun yayınladığı "Tercüme Dergisi"nde:1) bir bölümü karşılıklı, değişik metin çevirileri , 2) çeviri yolları üzerine yazılar, ve tartışmalar, yapılmış olan çevirilerin inceleme ve eleştirileri, 3) yapıtları dergide çevrilen yazarlar üzerine incelemelere yer verildi. Bu dergi 1940-1966 arasında 87 sayı yayınlandı³³⁰. Tercüme Dergisi aracılığıyla yeni çevirmenler denirken, o dergide yayınlanan karşılıklı (iki dilde) metinlerle yabancı dil öğrenimine de katkıda bulunulmuştu, (Tebliğler Dergisi 1940:177,409). Bu yayının çevirmenler arası iletişimi ve etkileşimi de sağladığı ileri sürülebilir. 1945'te Türkçeleştirilen Anayasa metni de bir tür çeviri işlemidir. Ne var ki 1952'de yeniden eski metne dönülür. Hasan Ali Yücel, Dünya Klasikleri önsözünde dilsel beklentiyi çok açık dile getirir:

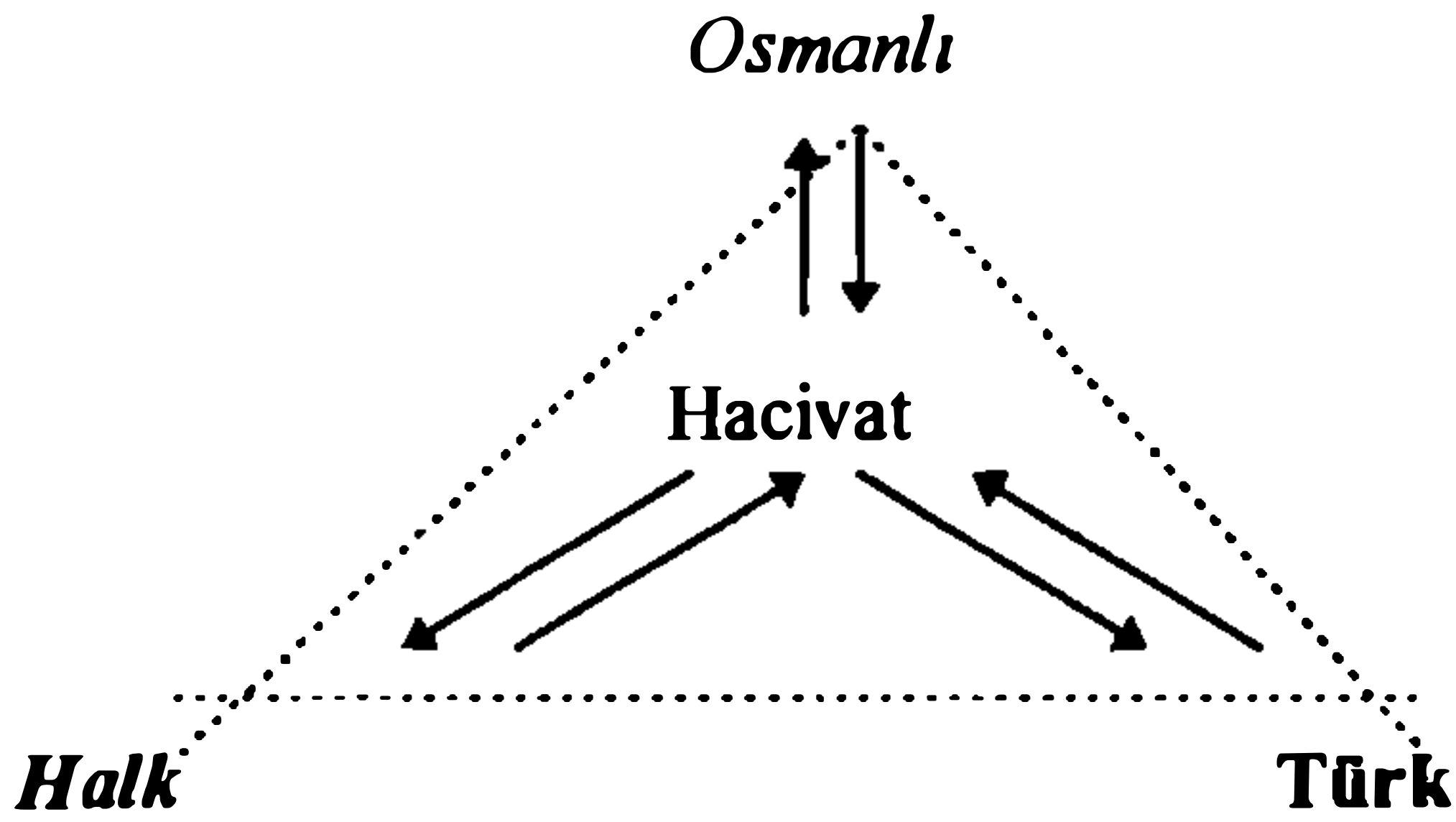
...bir ulusun, diğer ulusların edebiyatlarını kendi dilinde, daha doğrusu kendi düşüncesinde yinelemesi; zeka ve anlama gücünü o yapıtlar oranında arttırması, canlandırması ve yeniden yaratması demektir. İşte çeviri etkinliğini ,biz, bu bakımdan önemli ve uygarlık davamız için etkili saymaktayız..... Özellikle Türk dilinin bu emeklerden elde edeceği büyük yararı düşünüp de şimdiden çeviri etkinliğine yakın ilgi ve sevgi duy mamak hiçbir Türk okurunun elinde değildir. (23/6/1941).

³²⁹ Efeoğlu (1997:25) Çeviri Bürosunun temel işlevleri arasında şunları da saymaktadır: 4. *Yazı Devrimi ile oluşan yayın kopukluğunu tez sürede kapatmak.* 5. *Halk yazını dışında yüzyıllarca işlenmemiş olan Türkçenin Dil Devrimi'yle belirlenen ilkeler doğrultusunda arındırılıp geliştirilmesine katkıda bulunmak.* 6. *Dil ve yazı devrimleriyle oluşan boşluğu kapatmaya çalışan özel kesim yayıncılığının çeviri alanındaki özensizliklerine bir düzen önerisi sunmak.*

³³⁰ "Tercüme Bürosu, Tercüme Dergisi ile klasiklerin çevirileri Türkiye'de bir çığır açmıştır... Bu çığır kültür ve edebiyatımıza yenilik getirmekle, dilimizi biçimlendirmekle kalmadı, yayın hayatımızı da bir düzene soktu, bilimde metne ve somut geçeğe dayanılmasına yol açtı, dünya düşünüyü, yazını ve sanatı ile alış verişe koydu Türk aydınını ve sanatçısını. Yazara ve okura kitap ahlâkı aşıladı. Sağladığı faydalar ve değerler sonsuzdur", (Erhat, 1982:11).

4. ÖZLEŞTİRME ve TÜRKÇENİN GELİŞTİRİLMESİ

Karagöz oyun metinlerine bakarsanız, anlaşılamayan yalnızca Osmanlı yönetimi ile kentli halk (karagöz) değil. *Mektup yazdırma* sahnesinde Karagöz ile “Türk”ün de birbirini anlamadığı ortaya çıkıyor (bk. dipnot 258). Her üçüyle de ilişkiyi kurabilen bir tek kişi var: Hacivat. Öyleyse iletişimsel açıdan o dönemde bir *ulema üçgeni* kurulmuş. Yoksa mahkemede bile kâti bin davalı ile davacının ve tanıkların söylediği Türkçe sözcükleri yazmayıp onların yerine Arapça ya da Farsçalarını seçmesi ve o metinleri tutanak diye okur-yazar olmayan taraflara parmak bastırarak onaylatması başka ne anlama gelebilir?

Bu Hacivat üçgenini bozmak ya da kısılacını kırmak için Tanzimat tan (-1839-) başlayarak Cumhuriyete (-1923) değin gelişmiş devlet-dili Osmanlıca iki işleminden geçirilmiştir: biri **sadeleştirme**³³¹, ötekisi çağdaşlaşma. Ne var ki (1839-1876) o dönemde terimler Arapçadan türetildiği için geliştirme aşaması Türkçeden uzak kaldı; dil halkın anlayabileceği düzeye inmedi. Meşrutiyet (1908-) döneminde “*yeni lisan*” ilkeleri (s.103-) ile Türkçenin önü açıldıysa da sözlükte beklenen Türkçeleşme gene sağlanamadı. Kimileri ise “*yaşayan dil Türkçe*” gizlemesi altında Şemseddin Sami³³² (1850-1908) zamanında ancak %10’u Türkçe kalan o ölü dili hortlatmak istediler

³³¹ Mardin (1991:146)’ya göre dilde sadeleştirme iç içe geçmiş üç aşamaya bölünebilir: 1) *Devlet bürolarındaki iletişim boşluklarının doldurulması, 18.yy. sözlük, gramer yayını, islam klasiklerinden çeviriler*, 2) *II. Mahmut’un son yıllarında alınan önlemler: gazete çıkarma, eğitim,...* 3) *Konuşma diline yakın olan düzeyde yazı dili kuran gazete çıkarma hareketi.*

³³² Cevdet Kudret (1986:120) Şemseddin Sami’nin “Kamus-i Türkî” (1900) adlı Türkçe sözlüğünün 18.000 yabancı, 11.000 Türkçe sözcük içerdiğini, ama oraya alınan Türkçe sözcüklerin çok eksik kaldığını, örneğin “takıntı” sözcüğüne yer verilmediğini, o yüzden de o sözlüğün ölçü alınamıyacağını ileri sürüyor.

(Özön 1982:73). Ortaya çıkan, birbirine karşı iki eğilim: *sadeleştirme* ile *arıtıcılıktan* Atatürk döneminde bir üçüncü akım, **özleştirme** biçimlendi³³³.

Özleştirme³³⁴, bir anlatım aracı olarak devlet dili Osmanlıca'nın A rapça ve Farsça sözcükler ile yapısal öğelerden temizlenerek yerlerine olabildiğince Türkçe ek, sözcük ve söz dizimi kurallarının yerleştirilmesi, özellikle sözcük ve terim üretimiyle Türkçenin zenginleştirilmesidir. Gerek sadeleştirme gerekse özleştirme yazı-dili *Osmanlıcadan başlayarak* Türkçeye doğru bir değişim öngörmüş, (1) çalışmalarda "*Osmanlıcanın Türkçeleştirilmesi*" anlamında özleştirme yöntemi, (gazeteciler açısından "*ikame*" işlemi) uygulanmıştı. Bu ise, Devrim karşıtlarının eleştirmelerini kolaylaştırıyordu. Oysa (2) Dil Devrimi, halkın konuştuğu sözlü dil *Türkçeden başlayarak* yalnızca Türkçe sözlük ve anlatım olanaklarının geliştirilmesi; kitle iletişimi ve halkın eğitimi için yeni bir yazı-dili yaratılmasıydı. Öyle bakılırsa, Atatürk'ün sözleri pek anlaşılammıştı. Ancak ben yeni bir terim yaratmaktansa, özleştirmeyi *ikinci yol* anlamıyla kullanacağım.

Devrim sürecinde Atatürk '*Osmanlıca*'dan hiç söz etmemektedir: "*Türk milletinin dili Türkçedir. Türk dili dünyada en güzel, en zengin ve en kolay olabilecek bir dildir.... Türk dili, dillerin en zenginlerindendir, yeter ki bu dil bilinçle işlensin...Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğe kavuşması için bütün devlet teşkilatımızın dikkatli, ilgili olma sını isterim*".

Bu uygulamada, eskiden beri yerlerinden edilen Türkçe sözcükler aranıp bulunarak yeniden günlük ortak dile katılmış, karşılığı bulunmayan yabancı sözcükler yerine bu dönemde Türkçe kök ve eklerden yeni sözcük

³³³ Mardin (1991:14) " 1862'de Şinasi tarafından kurulan ve daha sonra Namık Kemal ve Yeni Osmanlıların devraldığı **Tasvir-i Efkâr**, Osmanlı aydınları arasında siyasi bilincin gelişmesinde birinci derecede rol oynadı. Sadeleştirme, çevre ile iletişimin zorladığı bir uygulamaydı. Kitleler, halk kültürünü küçümseyen insanlar tarafından yönetildiklerinin farkındaydılar. Kitleler ve yazarlar onlarla alay ederek ya nıt verdiler: Hacıvat-Karagöz, Bihruz, Felatun Bey.

³³⁴ Cevdet Kudret (1957/86:13) dilde bulunan yabancı sözcükleri şu kümelere ayırıyor. 1) Konuşma dilinde karşılığı bulunanlar: adet (sayı), lisan (dil), ziya (ışık), ziynet (süs),... .2) Türkçedeki karşılıkları konuşma dilinde kullanılmaz olanlar : cehennem (tamu), mezar (sin), zehir (ağu),... .3) Türkçede bulunmayanlardan: a) Söylenişleri değiştirilerek türkçeleştirilmiş olanlar: (ayine>) ayna, (bâzâr>) pazar, (gav gaa>) kavga, (hâmir>) hamur, (jaket>) ceket, (kâğâz>) kağıt, (kaalîb>) kalıp, (zukaak>) sokak,... . b) Söylenişleri değiştirilmeden alınanlar : matbûât (=basın), maznun (=sanık), muharrir (=yazar,haberci), şifâhî (=sözlü), tahsisat (=ödenek) ,... . Geçen zaman içinde bunların çoğu özleştirilmiştir. c) Batı dillerinin ortak terimleri ve teknikle ilgili alet, makine, eşya adları: demokrasi, tiyatro, dram, roman,..., vapur, tren, telefon, radyo, otobüs,... .

ler türetilmiştir³³⁵. 1940-46 döneminde *Tercüme Bürosu* bir yandan Türkçe sözcükleri kullanırken öte yandan, özellikle Ataç ile Eyüboğlu, yeni anlatım yolları denemiş, genç şair ve yazarları etkilemişlerdi.

Özleştirmenin değerlendirilmesinde yalnızca ortak iletişim ve eğitim dili üzerinde durulmakta, alan dilleri ile toplumsal ve yöresel ağızlar bunun dışında bırakılmaktadır. Ortaöğretim terimleri yabancı olduğu için onlar da ha 1938 öncesinde Türkçeleştirilmiş, ancak yükseköğretim alanlarında katı bir dirençle karşılaşılmıştır. O direnç bugün de birçok bilim dallarında kırılmış değildir³³⁶. 1970 sonrasında kitle iletim/iletişim araçlarının yayın alanı genişliği, yayın sürelerinde artış, özleştirme karşıtı eğilimleri güçlendirmiştir, (Brendemoen 1990:468-).

Osmanlı, halk ile iletişimi ancak tükenince, zorunlu olarak gündeme getirmiş; kendi dar evreni için yarattığı o yazılı iletişim dilini, iş işten geçtikten sonra, “*sadeleştirme*”(Ö.Seyfettin 1914:112-121, 135-154) gereğini duymuştu³³⁷. Papaz Southgate 1836’da Türkçe için düzenli bir eğitimin bulunmadığına şaşarak anlatıyor: “**Bir Türk dilini çocukluğunda öğrendiği kadarıyla bilir**”, (Mardin,1991:165). Doğrusu Hacivatın izin verebildiği sadeleştirme, yönetim-içi iletişim dilini hedef seçmişti; o ne *özleştirme* ile bir sayılabilir, ne de, sanıldığı gibi, onun dilsel bir öncülü olabilirdi. Türlü değişkenler ve karşıtlıklarla düşünülürse iki işlem arasında şaşırtıcı sayıda ayrılıklar görülür. Aşağıdaki ayrılıklara eklenecek daha birçokları varken iki uygulama: *sadeleştirme* ile *türkçeleştirme* birbirinin tıpkısı sayılamaz.. Sadeleştirmede Osmanlıca kendi yapısını değiştirmeden anlatıma bağlı olarak işle-

³³⁵ Hasan Ali Yücel (1993) konuşmalarında:“dillerin zenginlik ölçülerinin sözlükleri olduğunu, dilde millileşmenin ‘*uydurma*’ olmadığını, dil devriminin *Türk dilini özünden gelen öğelerle kurmak, Türkçe düşünmek olanağını elde etmek için yapıldığı*”nı belirtiyor.

³³⁶ Gazete haber dilinde 1931 yılında %35 olan Türkçe sözcük oranı 1965’te %60,5’a ulaşmış (İmer 1973), 1995’te yapılan bir sayım ise bunun %70.9’a çıktığını belirlemiştir, (Ersöz 1995). Bugün eski gazetelerden Cumhuriyet’te bir artış ötekiler de ise, bir durgunluk görülmektedir.

³³⁷ Mardin (1991:159,163): Mc Farlane 1827 yılında dili isteyerek sadeleştirilen “*Uss-u Zafer*”i o yıl Türkler arasında anlayacak bir kişi bulmakta zorluk çekmiş. II. Mahmut döneminde Divan dilinin sadeleştirilme nedeni : 1) Devlet bürokrasisine memur gerek ama yazı dilini doğru dürüst bilen yok; 2) Yazı dilini kısa yoldan öğretmek yolu bulunamadığı için, onun tersine, dili sadeleştirme yoluna gidiliyor; 3) Öyleyse Tanzimat bürokrasisi için yeni okullar gerek- o amaçla *Mekteb-i Maarif-i Adliye, Mekteb-i Ulum-u Edebiye* açılıyor ve Fransız lise izlencesi uygulanıyor. Sadeleştirme için en büyük katkıyı Reşit Paşanın yardımcısı Cevdet Paşa yapıyor. (Bk. Encümen-i Daniş’in nizamname girişi,1850).

nir³³⁸, özleştirmede ise dil kendi benliğiyle ele alınır; onu “*ikame*” türü söz lüksel bir çeviri işlemi olarak algılamak ya da sunmak yanlıştır.

4.1. Sadeleştirme³³⁹ ile Özleştirme: Ayrılıklar

<u>Ölçüler:</u>	<u>Sadeleştirme 1830-1920</u>	<u>Geliştirme/Özleştirme 1911-1990'da</u>
1.Hedef kitle :	Seçkin okur-yazar kesim, azınlıkta olan %5.	Okur-yazar olmayan halk,köylü, taşralı Türklerin %95'i.
2.Dilyetisi	Öğrenilen dilde.	Edinilmiş dilde.
3.Eğitim	Hacivatın dilinde.	Karagözün dilinde evrim.
4.Yazı	Hece yazılı.	Abece'li.
5.Amaç	Okur-yazarlar arası yazılı iletişimi kolay kılmak.	Eğitip aydınlatmak için halkın konuştuğu dilden yeni bir yazı-dili yaratmak .
6.Bağlam	Metinsel,(resmi yazılı anlatım ile ilgili).	Dilsel.
7.Dil	Osmanlıca:% 70 Arapça+ Farsça+% 30 Türkçe karması, bir yabancıdil .	Halkın konuştuğu sözlü Anadolu Türkçesi, devlet dili olan bir anadil .
8.Ulus	Milliyetçilikle açık ilgisi yok.	Ulusal kültürü yansıtan bir dil yaratma.
9.Başlangıç	Aydın dili, yazışma (kâtip) dili Osmanlıca.	Halkın konuştuğu sözlü dil Türkçe.
10.Bilim	Bilim dili ile ilgisi yok.	Türkçeyi bilim dili yapmayı da amaçlıyor.
11.Terimler	Terimlerin Arapçadan türetilmesi yanlısı.	Terimlerin Türkçe olması önkoşul.
12.Genlik	Siyaset, Hukuk, Tıp, Teknik dile dokunulmuyor.	Özleştirmeye en çok direnen kesim en güçlü Osmanlı ku

³³⁸ Atay “Biz Türkçüler eski sadeleştirmecilerden bir hayli ilerde idik. Sadeleştirmeciler Osmanlıca'yı reddetmemişlerdir. *Calib-i nazar-ı dikkat* yerine *nazar-ı dikkati celbeden* sözü bir sadeleştirme örneği idi” (IV:145 Çankaya)..

³³⁹ Cevdet Kudret (1986:121,146) “**sadeleştirme**”yi “*kullanılagelen Arapça ve Farsça sözcükler yerine eskidenberi dilimizde bulunan Türkçelerinin kullanılması*” olarak belirliyor. Onu da Ömer Seyfettin ile Ziya Gökalp'e bağlıyor. Ancak öneri başka gerçek başka olduğu için yaygınlaşmasında Kurumdan çok yazarların payı olduğunu vurguluyor. “**Özleşme**” ise, “*dile müdahale ederek yeni sözcükler türetmektir*”, diyor. Oysa, burada üretilen sözcüklerin yeni olması için bizim yeni bilgi üretmemiz gerekir. Eğer öyle olmazsa, özleştirme, daha ince bir ayrımla, *yabancı sözcüklerin Türkçeye “alımlı” çevirisi* demeye gelir. Nitekim bu eski TDK'nun amacında (madde 4) da belirtiliyor “*TDK'nun amacı dilimizin özleşmesini ve bütün bilim, teknik ve sanat kavramlarını karşılayacak yolda gelişmesini devrimci bir anlayışla ve bilim yöntemlerine uygun olarak sağlamaya çalışmaktır*”:

13.Ordu/Asker	Kimlik Osmanlı.	rumları:Tıp,Siyaset,Hukuk, teknik dil de ele alınıyor. Milliyetçi olduğu için özleştir menin en güçlü destekçisi.
14.Nitelik	Yazılı metin dilini kolay laştırma.	Türkçeyi kimliğine kavuş turma, geliştirme.
15.Kapsam	Yönetim dili dışta.	Devlet ile Halk için yöne tim dili içte.
16.İdeoloji	Üst-yapı kurumu Osman lıca temel.	Alt-yapı kurumu halk-dili. temel alınıyor ³⁴⁰ ..
17.Öğrenme	Bürokratlar öğrensin diye (McFarlane 1827).	Halk öğrensin diye.
18.İletişim	Okurlar arası .	Kitlesel / bütün halk.

Özleştirmede genel bir yanılgıyı önlemek için geçilen evreleri anım satmakta ve bir de uyarıda bulunmakta yarar var. ***Dil Devrimi ilk başta sözlük evrimine yönelmiştir.*** Çalışmaları bu açıdan dört döneme ayrılabilir.

1. 1920-1935 : ***Tarama ve Derleme dönemi*** ,
2. 1928-1946 : ***Ortaöğretim terimlerini türkçeleştirme dönemi***,
3. 1932-1947 : ***İleri özleştirme ve yazınsal gelişme dönemi***.
4. 1947-1982 : ***Türk Dil Kurumu dönemi***

Yeni sözcük de üretilen birinci dönem, kullanılmakta olan günlük Türkçe sözlüğü belirleme dönemidir. Öngörülen işler dilciler ile yazarlarca yapılmıştır. Onu izleyen ikinci dönem uğraşı da birinci dönem çalışmalarına katılanlarca: *Halkevleri*, M.E.B. okulları, *Tercüme Bürosu* , ve *Köy Enstitü lerinde* verilmiştir. Üçüncü dönem özleştirme çalışmaları ise çok zor olup ancak hem dil uzmanı hem de terim yapılan alanın uzmanı kişilerle başarılabilirdi. Terimi çevirmeden önce, Boratav (1982: 353)’a göre, gerek alan dilleri alan sözlüğünün gerekse dilsel özelliklerinin en ince ayrıntılarına kadar belirlenmesi gerekirdi.

Öyle ilkelere uyulmadan (türetme değil de) yabancı alanlarda terim çevirisi uyarlaması yapıldığı için birçok alımsız, yanlış terimler de önerildi değil. Bu tür yanılgıları üç örnekle açıklamak doğru olur. Birincisi, ***terim yapma*** ile işlevsel, ***açımlamalı*** anlatım/yakıştırma, (yani yabancı sözcük/terimin anlamını açıklayıcı birim kurma) arasındaki ayrımın gözetilmemesidir. O tür örnekler Mihçioğlu (1996) içinde de çoktur. En son öyle örneklerden birisi, (case> cassette =) **kaset** (küçük kutu) olarak dile girmiş olan sözcüğün yerine önerilen “**sessaklar**” karşılığıdır. Bu öneri, bir düz-anlamalı

³⁴⁰ Cevdet Kudret’e(1986:140) göre: ideolojik açıdan halkın dili Türkçe bir alt-yapı kurumudur. Yönetim dili Osmanlıca ise bir üst-yapı kurumu sayılır.

Türkçe açım lamadır; sözcüğün çevirisi değildir. Bu tür çevirilerin tutunmaları, kimilerinin duyarlı çabalarına karşın çok zordur.

İkinci sakınca, yabancı bir sözcüğe karşılık olarak **daha uzun** bir biçim irony>alay>**tersinme** önerilmesidir: “*imkan*” karşılığı *olanak*, ile “*ihtiyaç*” karşılığı **gereksinme** çok sık kullanılıyorsa da, bu tür sözcükler bir çok kimseye sevimsiz geliyor. “*Zarf*” karşılığı **belirteç** de böyledir. O zaman “*marked/ unmarked/ marker*” karşılığı **belirtili/belirtisiz/belirteç** denkleşmez. Karşılıklar, ya eş uzunlukta veya daha kısa olmalı, tıpkı “*mükâfat*” karşılığı **ödül** gibi. *Değişim, dönüşüm* yerine “*transformasyon*” diyenlerin amacı anlaşılabilme ini, biçimsel alımlılık nı, yoksa uzunluk mu bilinmez.

Üçüncüsü ise, her yabancı sözcüğün karşılığını benzer biçimde yaratmaya kalkışmaktır. Örneğin *AIDS* için yanlış olarak *EBB* denileceğine ona çevirisel *açıklama* yoluyla **bağışıklık yitimi/ bağışıklık yıkımı** denebilirdi. Hangi tür sakıncadan ne zaman kaçınılacağı ancak inceleme ile belli olur.

Bana göre dil devriminin en çarpıcı tanımı, “**yalnızca yazılıp ama konuşulmayan**, halka yabancı okur-yazar azınlığın dili Osmanlıca bırakılıp onun yerine ***halkın konuştuğu sözlü dilden yepyeni ortak bir yazı dili*** yaratılması”dır. Bu yaratımda işlenmesi durdurulmuş olan Türkçenin kendi var sılığının anlatıma yansıtılması yolu seçilmiş, geliştirmeye sözlükten başlanmıştı. Osmanlıca ve yabancı sözcük kullanmakta bugün de direnen (*siyaset, hukuk, tıp, mühendislik*, sonradan katılan *kitle iletişimi* gibi) alanlar olsa da, İstanbul Üniversitesinde devrimini destekleyici bir “*Dil Bilimleri Bölümü*”nün açılması gecikse de, *Dil Devrimi başarıya ulaşmıştır*. Bu başarıda en büyük onur payı Atatürk’ün *Türk Dil Kurumu* (1932-1982) ile ozan, şair ve yazarlarındı³⁴¹, (Aksan 1996: 201-).

1982’den sonra yoğunlaşan yeni salgını: *liberal ekonomi* uygulaması, *yabancıdille öğretim* ve *kitle iletişim kurumları* yaratmışlardır. Bugün artık üniversitelerde kimileri kendi yabancı (*mütercim-tercümanlık*) adını henüz türkçeleştirmemiş olan “*çeviri*” bölümleri açıldığına göre, ***alan-dışı terim çevirisi*** de bu bölümlerin izlencelerine yoğun bir ders olarak girerse, yabancı sözcükler daha alımlı karşılıklarla çevrilebilir. Dileyelim, yabancı sözcük aktararak, yabancıdil bilenlere göre çeviriler yapılmasın, Türkçe sözcükler varken onların yerine İngilizceleri kullanılarak radyo ve televizyonda ca ka satılmasın, ***yerel yönetimler ile ticaret odaları dilsel sorumluluklarını ta kınarak çarşıdaki yabancı adlandırmayı bir karar ile önlesinler***.

³⁴¹ Aksan, “*Her Yönüyle Dil,3*” (1982), “*Türkçe’nin Gücü*”(1987), “*Türkçe’nin Söz Varlığı*” (1996) ve “*Anlambilim*” (1998) içinde Türkçe sözlüğün durumu, anlam ilişkileri ve sözcük zenginliği bugüne değin yapılmış çalışmaları da yansıtarak geniş biçimde incelenmiştir.

4. 2. Biçimseme + Anlamsama

“Anlam ile birlikte biçimin de aktarılması” olarak tanımlanabilen *yabancı sözcük alımında: biçimin dışlanması ve yeni kavramlar için özbiçim üretilmesi* (theme>izlek¹, handout>izlek², program>izlek³) işlemine “**özleştirme**”denir. Bu işlemde yabancı biçim (töz) Türkçe biçimle yer değiştirir (computer> bilgisayar). Bir bakıma kullanılmakta olan, ya da “artık” bir **öz-biçime** yeni bir anlam yüklenir. Yüklenen anlam çuğunlukla o biçimin Türk çede bir *düz anlamı* olarak düşünülebilir.

<u>Aktarılan anlam</u>	<u>Dışlanan yaban-cı biçim</u>	<u>Yüklenen öz-biçim</u>
1. Uyumlu çalışma	koordinasyon	eş-güdüm
2. Kendine çekme	cazibe	çekim
3. Özel bir harcama için ayrılan para	fund /fand/	fon

Anlamı yüklenecek öz-biçim oluşturmada türetme yolları yetersiz kalırsa, başka yollar denenir. **Biçim özleştirmede** dört genel yola başvurulur.

A. “**Artık**” biçimi göstergeleştirme:

1. Artık biçimlere anlam yükleme,
2. Bileşik sözcük olarak çevirme ,
3. Yabancı sözcük biçimlerini türkçeleştirme,
4. Eski ekleri işlekleştirme.

B. “**Anlamlı**” biçime yeni anlam yükleme:

5. Eş anlamlılardan öz olanı seçme :
6. Dilde kullanılan sözcüklere, yabancı sözcüklerin düz çevirisi yoluyla, yan-anlam yükleme.

C. Dilde bulunan sözcükleri kullanma, ortak dile aktarma :

7. Eski sözcükleri bulup canlandırma (Tarama),
8. Türkçenin yerel ağızlarından aktarma (Derleme),
9. Lehçelerden, ya da akraba dillerden aktarma.

D. Bunların hiçbiri olmazsa:

- 10 “Açıklama” (= paraphrase).

4.2.1. Biçimseme = ‘Artık’ Biçimlere Anlam Yükleme

Bir dilde sesdizimi, biçimlenme ve sözdizimi kurallarına uygun olarak yapılmış, anlamlanabilen ama henüz belli bir bağlama yerleşmemiş, anlama girmemiş olan biçimler “*artık*”, ya da “*yedek*” biçimler sayılır. Yeni sözcük üretilirken gerekli/uygun biçimler (gösteren) onlar arasından seçilebilir.

Örneğin : san sen sin sın son sön sün sun

kap kep kip kıp kop *köp- küp *kup

*pal *pel pil *pıl *pol *pöl *pül pul

dizilerinde ‘artık’ (yani henüz bir anlamı olmayan) biçimler (*) ile gösterilmiştir. Türetmede de benzer biçimler oluşur.

Süt: *süt-e, *süt-eç, *süt-ek, *süt-el, *süt-en, *süt-se*, *süt-ey, *süt-çe, süt-çü, *süt-çül*, (*süt-te*), (*süt-ten*), *süt-deş, *süt-ken, *süt-ül, *süt-le*, *süt-lek, süt-lük, (*süt-üm*), *süt-üm-se*, *süt-ün, *süt-ür, *süt-sek, süt-lü, *süt-süz*, *süt-üt, *süt-er,...

Görüleceği gibi çok sayıda artık biçim kullanıma girmeyi beklemektedir. Bileştirme işlemiyle de o kadar çok *ikili-ilişki* kurulabilir ki:

_____ + **süt:** *canlı, *derin, *diri, *dolu, *duru, *durgun*, *düzgün, *genç, *gergin, *gür, *kalın*, *kara, *kirli, *kırmızı, *kötü*, *koyu*, *kuru*, *sade*, *sarı*, *serin, *tatlı*, *taze*, *tuzlu*, *yeni*, *berrak, *katı, *mavi, *mor, *pembe, *çiğ*, *pis, *sıcak*, *yeşil, *temiz*, *yağlı*, *yağsız*, ... *kutu* sütü, *şişe* sütü, *inek* sütü, *süt tozu*.

Yaratılan bütün yeni-sözcük biçimleri (neologisms) göstergeleşme öncesinde “artık” sayılır: ‘*Aeroplane*’ karşılığı olarak ilk türetilen Osmanlıca ‘*tayyare*’ yerine anlam o gün için artık olan “*uçak*” biçimine yüklenmiştir. Daha önce artık olan “*uzay yolu*” dizimi “*space track*”ın çevirisiyle göstergeleşmiştir. Bu açıdan özleştirmenin bir yanı *biçimleme* (yeni öz biçim yaratma) ile *biçimseme* (benzeterek öz biçim belirleme), öbür yanı ise *anlam lama* (yeni anlam üretimi) ile *anlamsama* (benzeterek anlam yükleme, çevirme)dir. Güneş-Dil Teorisine göre yanlış olarak varsayılan *kökler çağı*nda oluşan tek hecelilerde *artık* bulunmadığı, tek heceli her biçimin bir anlamı olduğu ileri sürülmekteydi, (bk s. 137-).

4.2.2. Bileşik Sözcük Olarak Çevirme.

Bileşik sözcük (ya da bileşik kavram) yapılmaz, oluşur (su yolu); ama yabancı bir dilde oluşan yalın ya da bileşik bir sözcüğü anadile çevirirken bileştirme yolu seçilirse, o zaman daha önce anadilde oluşmamış bileşik bir düz-anlam Türkçe sözcüğe yüklenir (*waterway* > *suyolu*). Örnekler: *mat baa* > *basımevi*, *gamer* > *dilbilgisi*, *hüsn-ü niyet* > *iyi niyet*, *alkol bağımlı*,... Yeni yaratılmış sondan nitelemeli bileşikler de tutunmuştur: *ultra-violet* > *mor-ötesi*, *super white* > *beyaz ötesi*,... .Özleştirmeye karşı çıkmak için, bilerek verilen “*devr-i alem*” türü örneklerin tersine dizilerek “**alem devri*” (Korkmaz 1974: 96-98) biçiminde *yanlış olarak* özleştirilmesi diye bir işlem ya da kural yoktur. Tamlama olan bu dizim “*dünyayı dolaşma*” biçiminde anlatıla bilir. Öyle ters dizimler, düşünmeyen okurları aldatmaya yöneliktir.

4.2.3. Yabancı Sözcük Biçimlerini Benimseyerek Türkçeleştirme

Dil Devrimi çalışmaları sırasında her yabancı sözcüğe bir karşılık bulmak üzere yola çıkılmış, Fransızca sözlük taban alınarak o sayıya ulaşmak istenmiş, olmayan yerde yabancı biçimlerden örneksenen benzer biçimler yaratılmıştır. Örnekler: *ecole* > *okul* (< *oku*), *bulletin* > *belleten*, *general* >

genel, honour > onur (< on-mak), term > terim (< der-im), zannetmek > sanmak, ... Böyle biçimler yaratılırken Güneş-Dil Teorisinin tutarsız “kök” yorumundan da yararlanılmıştır. O günlerde yapılan *yeni biçimlerin %16’sı yabancı* derken, bu tür örneklere gönderme yapılıyor. Öyle olsa bile, o biçimler, seslemeler çok iyi biçimsenmiş Türkçe ürünlerdir.

4.2.4 . Eski Eklerin İşlekleştirilmesi

Kullanılmayan ekler yeniden ele alınarak türetme işlemine sokulmuş, ancak oldukça sert, ama anlamsız tartışmalar yaratılmıştır. Örneğin -sAl (> /sel/ , /sal/) eki , “nispet -i”si yerine kullanılmış, ve artık genelleşmiş durumdadır. Bu ek -()/ ekinin ayrı bir biçimi gibi görülüyorsa da, ona ayrı bir anlamın yüklendiği, böylece eksel bir ayrılma (morphological split) olduğu da görülmektedir. “Eysel atık”, “yöresel oyun” yerine “*ev atığı”, “yöre oyunu” benimsenmemiştir.

<i>doğa-l</i> (tabii)	:	<i>doğa-sal</i> (doğa ile ilgili)
kum-ul	:	kumsal
gözel (güzel)	:	gözel
özel	:	özel
-	:	örgüt-sel
san-al	:	-
yan-al	:	-

“-sII ” gibi bir ek (yok-*sul*, var-*sıl*) olduğuna göre, onun biçimsel bir karşıtı olan “-sAl “ eki de vardır (uy-sal, kum-sal). Bu eklerde ünlü karşıtlığı da anlam ayırıyor: *kumsal* (deniz kenarındaki kum kuşağı)-*kumul* (rüzgarın çölde yığıldığı kum tepesi). Dilbilim açısından tek bir örnek bile açıklanmak zorundadır. Karşı-devrimciler (Farsça -î eki yerine) -sAl ekinin işletilmesine çok kızmışlar, örneğin benimsenmiş olan (structuralism =) “*yapısalılık*” yerine inadına, biçimsenemeyecek bir sesleme içeren **“yapılıkçılık”* karşı-biçimini bile türetmişlerdir (Korkmaz, 1992).

4.2.4.1. Ön-ek arayışları

Tek heceli (iç, dış, ön, alt, üst, yan,...gibi) konum/uzam/yerleşim sözcüklerini önek olarak kullanma yolu denenmiştir. Ancak yabancı önekleri çeviren öyle biçimleri birer önek saymak doğru değildir. Öyle bir değişim olmadan da önekler çevrilebilir. Örnekler: export> *dış-satım*, import> *dış-alım*, precondition > *ön-koşul*, ön-söz, son-söz, iç-güdü, ... (s.226).

4.2.4.2. Ek genişletme

Eklerin işlekleştirilmesi olarak nitelenen bu işlem (“*biçimsel kısalık*”, “*sesletim uygunluğu*”,... gibi) başka ölçüler de gerektirir. Vurgusuz -CA (1. iyice, olarak; 11. içerme) ile örnekler,: + *içerme* > örnekçe, dilekçe, oyun

ca (oyunlar + içirme), haberce (haber + içirme), kaynakça, terimce, ..., din lence, övünce, çekince, sakınca, düşünce, görünce (görünen şey = hayal), izlence, öğrence,... (Bk. 5.13: *Terimler nasıl özleştirilir?*)

4.2.5. Eş-anlamlılardan Öz Olanı Seçme

Türkçede karşılığı bulunsa bile yabancı dillerden sözcük aktarmanın önüne geçilemiyor. Özel TV haber sunucuları bile çoğunlukla özensiz. Türkçe sözcükleri beğenmeyip İngilizce sözcük seçiyor, yeniden gereksiz yere eş-anlamlıları aktarıyorlar: **dene/sına-** > “**test et-**”, **başla-** > “**start al-**”, gibi. Bu işlem haberin kitlesel niteliğiyle uyumsuz. *Ulusal*-karşıtı haber sunucuları Türkçeyi kimin için bozuyorlar? Özleştirme aşamasında öylece oluşan eş-anlamlı sözcüklerden öz olan (i), ya da her ikisi de yabancı ise, Türkçe ses lemeye uygun olanı (ii) seçilmiştir. Öylece “*Yeni Lisan*”cılarının “*mütera dif*” (=anlamdaş) *sözcükleri atınız*” önerisi uyarınca çok sayıda eş-anlamlı alıntı sözcük kullanımdan düşmüştür (bk. Ö. Seyfettin 1911-).

1. Sene > yıl , vefat > ölüm,...

11. Hudut (Ar)> *sınır* (Yun), amâ (Ar)> *kör* (Far.), defa> kere> kez,

4.2.6. Öz-biçime “Düz-çeviri” Yoluyla Yan-anlam Yükleme

Özleştirme işleminde yeni biçim üretme yerine dilde kullanılan sözcüklere yeni yan anlamlar yüklenebilir.

Tercüme > 2. çevirme/ çeviri (= bir dilden ötekine aktarma),
(1. Çevirme: altını üste getirme, döndürme).

Saha > 2. alan (= uzmanlık için belirlenen bilim dalı), (1.yer).

Sebep > neden (= niçin, bir olayı olduran).

Cazip > çekici (= kendine çeken / bir taşıtı çekerek götüren).

Eğer böyle bir çeviride anlam bir tamlamaya yüklenirse, o birim bir bileşik sözcüğe (terim) dönüşür. Yüklenen anlam da, bir bileşik sözcük anlamı olup bir *yan anlam* sayılır.

Honeymoon > balayı (= nikah törenini izleyen, evliliğin ilk ayları).

Bal ayı (= bal üretim ayı / kovanlardan bal alma ayı).

Short wave > kısa dalga (= kısa olan elektrik dalgası), orta/uzun dalga .

Computer > bilgisayar

Cyberspace = siberuzay,...

4.2.7. Eski Birimleri Canlandırma (Tarama)

4.2.7.1. Eski Sözcükler

Yeni bir sözcük yapmak kolay bir iş değildir. Onun için Veled Çelebi (İzbudak) uzun yıllar boyu eski yapıtları inceleyip onların içindeki sözcükleri fişlemiş. Evinin yanmasıyla hem kitapları, hem notları kül olmuş. On

dan sonra yılmayarak aynı işe yeniden başlamış. Dil Devrimine yapacağı katkılardan dolayı Atatürk, onun çalışmalarını daha 1920’lerde yakından izlemekteydi. Eski metinlerden derlenip de yeniden canlandırılan sözcüklere örnekler için bk. Dilçin (1974). **Yanıt** < cevap, **betik** < kitap, **konuk** < misafir, **bezemek** < tezyin etmek, **donatmak** < teçhiz etmek, **giysi** < elbise, **görkem** < ihtişam, **kez** < defa/kere, **ürün** < mahsul, **tutsak** < esir, **yitmek** < kaybolmak, **sonuç** < netice ,....

4.2.7.2. Eski Ekler

Ziya Gökalp karşı olsa da, “-sAl “ gibi işlekliğini yitirmiş olan ekler de canlandırılmaya çalışılmıştır (Bk. s.187). İncelemeye alınan 150 kadar kiptan yapılan taramaların sonuçları **Tarama Sözlüğü** (1934) içinde, daha sonra yenileri de eklenerek 8 cilt olarak yayınlanmıştır, (TDK, 1963).

4.2.8. Yerel Türkçe Ağızlardan Ortak-dile Aktarma (Derleme)

Öztürkçe karşılıklar için zengin bir kaynak da yöresel ağız ve lehçelerdi. “*Derleme*” çalışmalarıyla o kaynağa erişilmiş ve geniş ölçüde yararlanılmıştı. İlk derlemelere sonradan yapılan eklemelerle o çalışmalar 13 cilt olarak **Derleme Sözlüğü**³⁴² adı altında basılmıştır (TDK y.1963-). Derleme den ortak dile aktarım daha kolay olmuştur. Halkevleri ile tiyatronun ve yazarların buna katkısı çok önde gelir. ‘A’ ile başlayan birkaç örnek :ayna> *gözüğü*, *adak*, *ağıt*, *akbaşak* (akbuğday) *akçıl* (beyazımsı), *aklamak*, *aktarmak*, *alaca*, *alan*, *amaç*, *ana* (esas), *alkış*, *andaç*, *andırmak*, *anız*, *ansızın*, *aban*, *abart*,... *ivedi*,... ..

4.2.9. Türetimsel Kısaltma

Sözcük yapım sürecinde sanki daha uzun kimi biçimler kısaltılarak yeni sözcükler yapılmıştır: eksil> *eksi*, artık> *artı*, *düşünmek*> *düşün*, *geniş*>**gen-** (*gensoru*, *genleşme*, *genlik*). Tarihsel sözlük olmadığı için başkalarının doğruluğunu belirlemek güç, ancak Türkçede de böyle bir yol işletilebilir³⁴³.

4.2.10. Lehçelerden, ya da Dil-ailesi-içi Aktarım

Özleştirmede başvurulabilecek bir başka yol da Türk dil ve lehçelerinden sözcük aktarımıdır: *ulus*< millet, *ata*< peder/cet, “-*tay*”(< Moğolca’dan) < *Danıştay*, *Yargıtay*, *Sayıştay*, ? *Kamutay* (= meclis), *çalıştay* (= workshop). Bu yolla aktarılan sözcük ve ekler yadırganmış, Arapça ve Farsça sözcüklerin dilde kalmasını isteyenlerce, eleştiri konusu yapılmıştır. Oysa bu

³⁴² Bugün, bu derleme sözlüğüne dayalı olarak Tunç’un (1995) düzenlediği eş-anlamlılar sözlüğü (Kavramlar Dizini) doğru bir yönetime dayanmamaktadır.

³⁴³ Atay (Çankaya IV: 151) “geniş”ten **gen-** parçasının alınarak buna -()’i eki getirilerek “genel” sözcüğünün türetildiğini söylüyor.

bakış açısı kendi içinde çelişkiliydi: hem arıticılığa (tasfiyecilik) karşı olacaksın hem de özleştirme işlemlerini arıticılığa dayanarak eleştireceksin³⁴⁴.

4.3. Özleştirmede Denklik Sorunu.

Yabancı bir sözcüğün yerine öz bir karşılık bulmak artık çok zorlaşmış olup alan uzmanlığı gerektirir. O işlemlere teker teker yeniden bakılabilir.

A. Yeni Oluşan ya da Üretilen (?) bir Kavrama Öztürkçe bir Biçim Bulmak.

Sürekli bilgi devşiren tüketici bir ekinde böyle örnekler azdır: “taşıma gideri paylaşılan kent-içi ulaşım arabası” > “*dolmuş*”, “kent-içi/çevresindeki devlet ya da özel mülkiyete bağlı arsalara izinsiz, çoğunlukla gece yapılan, vasıfsız konut” > “*gecekondu*”, ile onun türevleri “*gündüzkondu*”, “*seçimkondu*”, apartman > **apart* > *apartkondu*, ... gibi.

B. Tek-anlamlı Yabancı Sözcük ve Eklerin Özleştirilmesi.

(Yön) garp =	batı	(Far.)bi-/bila- =	-sız
hadise =	olay	bihaber =	habersiz
harp =	savaş	biçare =	çaresiz
muharebe =	çatışma	biadd (adet) =	sayısız
imtihan =	sınav	bidil =	gönülsüz
talebe =	öğrenci	bilaistisna =	ayırmaksızın
muallim =	öğretmen	bilasebep =	nedensiz/yok yere

C. Çok-anlamlı yabancı sözcük ve eklerin anlamlarını aşağıda “garip” ve “sılıhî” sözcükleriyle -î ekinde olduğu gibi teker teker ele alıp denk düşen ayrı ayrı sözcük ve eklere yüklemek gerekir. Karşı-devrimciler özleştirmeyi kötülemek için bunu tersine kullanmışlar, sanki bütün anlamlar bir tek sözcüğe, ya da tek bir eke yüklenmiş gibi, (kalp>yürek, kalpsiz>yürek siz, acımasız) karşı savunma yapmışlardır.

Garip/b :	i.	<i>Yersiz, yurtsuz</i>
	ii.	<i>Kimsesiz, yalnız acınacak durumda olan</i>
	iii.	<i>Yabancı</i>
	iv.	<i>(bir garip oldum) = garip > garipse</i>
	v.	<i>=Tuhaf > garip, ? şaşılası</i>
	vi.	<i>= acaip > garip (bir yaratık)</i>

³⁴⁴ O kimseler sonradan Türk-İslam sentezcileri olarak siyasete girdiler. Ne yazık ki o kurnazlığı, yalanları yutanlar çok oldu. İngilizcedeki yabancı sözcüklerin çoğu dil-ailesi-içi aktarımla gelmiş, birbirini andıran biçimleri var. Türkçedekiler ise, aile-dışı-aktarım ürünüdür; ikisi bir tutulup aldatıcı savunma yapılamaz.

gariban		<i>Kimsesiz/acınacak durumda</i>
garibe	i.	<i>İşitilmemiş, görülmemiş (şey)</i>
	ii.	<i>Olağanüstü olay</i>
garibnüvaz		<i>Kimsesizleri koruyan = yardımsever</i>
garibuddiyar	i.	<i>Memleketin yabancısı, yabancı /konuk</i>
	ii.	<i>Kendi yurdundan uzak</i>
sıhhî	i.	<i>=Sıhhî, sağlıkla ilgili</i>
	ii.	<i>Hekimlikle / tıpla ilgili</i>
	iii.	<i>sağlığa uygun</i>
-î (-iyye), -vî	i.	<i>İlgi, ilişik, bir yerden olma, birinin olma, birleyle ilgisi bulunma: nezaret-i harbiye > Savunma Bakanlığı, hariciye > dış işleri, dahiliye > iç işleri, (Tıpta: dahiliye, hariciye)</i>
	ii.	<i>Çoğul biçimi bilim adları yapmada kullanılmış. Bk.-At: Türkiyat, edebiyat, ilahiyat = din bilimleri, Cerrahî, mimarî, bevliye</i>
	iii.	<i>İlgili : tabii= tabiatla ilgili = doğal. fününî = fen bilimleriyle ilgili , guddevî = salgı beziyle ilgili, dünyevî = dünyada, ilâhî = tanrısal/kutsal, tecrübî = uygulamalı, irsî = doğuştan, ilmî = bilimsel,</i>
	iv.	<i>Bir yerden olma: Birgivi> Birgili, Kâşgarî = Kâşgarlı</i>
	v.	<i>Birinin olma, birisiyle ilgili bulunma Ahmediye, Osmaniye, Burhaniye, Muradiye. Osmaniye, Kemaliye.</i>
	vi.	<i>Bir şeyle ilgisi bulunma: Lisan-i Osmanî Osmanlıca, Lugat-it Türkî = Türkçe sözlük</i>

D. Deyim (i), özdeyiş (ii), atasözü (iii) gibi kalıplaşmış anlatımlara hiç dokunmamak gerekir. Bunların halk dilinde oluşmaları zaten Türkçedir, özleştirmeye gerek yoktur. Eğer özleştirilecekse, onun yerine kurulacak dilsel bir birim, ancak bir başka kalıp-söz olabilir. Onu da birey değil toplum yaratır. Yerli türkologların kötüleme amacıyla uyguladıkları:

- i. *Kalpten ölmek > *"yürekten ölmek" denmemeli*
- ii. *Tekdir ile uslanmayanının hakkı kötüdür. > *Uyarıya almayanı dövmek gerekir, biçimine sokulamaz.*
- iii. *Ak akçe kara gün içindir. > *Beyaz (gümüş= değeri az) para kara gün içindir, yanlış bir dil-içi çeviridir.*

Böyle eşleştirmeler yapılamaz, bunların özleştirmeyele uzaktan yakından herhangi bir ilgisi yoktur; bunları dil devrimine karşı olanlar üretmişlerdir. Bk. *Türk Dili İçin I-V* ve *Yaşayan Türkçe* içindeki yazılar ile Kaplan, (1982: 149-155), Timurtaş (1979, Hacıeminoğlu, 1975), Korkmaz (1985).

4.4. Öz-biçim'lerin Ayrılması

Türkçe yalın biçimlerin yabancı biçimlerden ayrılmasında aşağıdaki ölçütler kullanılabilir.

4.4.1. Öz-Yabancı: Türkçe olan kök biçimleri ile ek biçimleri, Türkçe ses dizimine uyarlar. Kökler genelde tek heceli olup, Güneş-Dil Teorisi açıklamasında (s.116-) da belirtildiği gibi, /O+Y/ gerçekte baştaki kapantıyı [?] sayarsınız /YOY/ biçimindedir (O: hece ortası, Y: hece yanı). Ancak öteki tek heceli dizimler de Türkçedir: YO, YOY,... (örneğin /ev/, /şu/, /gel/,... gibi). YOY₁Y₂ (yurt) heceli köklerde son ünsüzlerin dizimi açı sından kimi kısıtlamalar getirilir, (Demircan 1996: hece).

— Y₁ Y₂ : Y₁ = ± akıcı, + sürekli, ± geniz, ± taç, - ön : r l m n s ş
Y₂ = - akıcı, ± sürekli, ... : p t k s

4.4.2. Anlamli-Artık: Türkçe sesdizimine uygun olan yalın ya da türemiş biçimler, henüz belli bir anlam koşulmamış olsalar bile, öztürkçe ama “artık”, yani ileride kullanılmaya hazır olan “yedek” biçimler sayılır.

Anlamli : *tas, tıs, tos, tez, tiz, toz, töz, tuz*,...

Artık/yedek : **tes, *tis, *tös, *TUS, *tüs, *taz, *tiz, *tüz*,... .

Güneş-Dil kuramında o tür biçimsel olasılıklar araştırılmış, ve Türkçenin ne denli zengin olduğu anlaşılmıştı. Ancak o zaman “artık” kavramı yerine “unutulmuş”, ya da sınırları pek belli olmayan ama araştırmayı körükleyici: “*başka dillerde yaşıyor olabilecek Türkçe kök*” kavramı ortaya atılmıştı (TDK 1936). Bu sav beceriksizce esnetilince yanıltıcı/yakıştırma köken açıklamalarına neden oldu. Tarih tezine bağlı bir varsayıma böylece sanki bir dil-kuramı imiş gibi bir yorum yüklendi (s.142-).

4.4.3. Uyarlanmış-Değiştirilmemiş: Yeni sözcük yaparken yabancı sözcük biçimlerinin uyandırdığı “artık” biçimlere, taşıdıkları anlamı açısından iki biçimde yaklaşılabılır. Türk ekinde kavramı bulunanlar, dolayısıyla /su/, /baba/,... gibi biçimini de olanlar, ancak yazılı belgelerde geçmeyenler, hiçbir zaman yabancı sayılamazlar. Öyle sözcüklerin anlamları bir Türkçe biçim bırakılarak bir başka Türkçe ama artık olan biçime yüklenmişlerdir.

İkinci küme ise, anlamı alıntı olanlardır. Bunlar: *fon, duş, fiş, bant, şov*,... gibi tek-heceli sözcüklerdir. Onların sesletimi Türkçeye uygundur. Anlamları başka tek-heceli biçimlere yüklenemez. O bakımdan OYO ve YOYO hece-biçimli olan kökler üzerinde de önemle durulmalıdır.

Artık-biçime yüklenemeyen anlamlar yabancı sözcüğün biçimi Türkçeye uyarlanarak yaratılan bir tür “*sözde-artık-biçim*”e yüklenir. Bu işlem de ikiye ayrılır. Birincisinde, yaratılan artık biçimin anlamlı Türkçe bir kök ile ilişkisi kurulur: *bulletin* > *belle-t-en*, *ecole* > *oku-l*,...gibi. İkinci işlem ise, salt biçimsel bir uyarlamadır. Yalnızca sesletim değişimiyle elde edilir :

1. /Şahr/ > /şehir/ , /film/ > /filim/
11. /train/ > /tiren/ , /sport/ > /sıpor/

Böyle biçimler de, birer “*artık*” aralık sayılabilir, olmazsa bu tür ya kıştırmaların kısıtlanması yoluna gidilebilir. Ancak yabancı sözcükler yeni den boşanmadan bunu yapmak zorunluydu. “*Özente kimlik arayışı*” bunu dinlemez, yabancı biçimi devşirir. Öz-Türkçeciler bu yolu benimsememişler, alınması zorunlu öyle biçimleri (1933’te) **tek heceyle** sınırlamışlardı.

4.4.4. Öz/Alıntı Anlam . Güneş-Dil köken incelemelerinde tek heceli sözcüklerin anlamlandırılması için ünsüzlere tek tek anlamlar yakıştırılmış, böylece tek heceli olup da yabancı görünenlere takılan varsayımsal anlamlarla onların gerçekte yabancı dillere Türkçeden geçtiği kanıtlanmaya çalışılmıştı (sl 16-). Bu esintide yabancı kuramcılar kadar Türkçe yansıma biçimlerin anlamlandırılmasının da payı olabilir, (Demircan, 1996). Onun tersi düşünülürse, bütün tek-heceli biçimlerin Türkçeye yabancı dillerden geçtiği de kanıtlanır, ve özde Türkçe olan sözcük kalmayabilir. Devrine karşı olanlar bu yolu bir karşı savunmaya dönüştürmüşlerdi, (Bk. Tercüman:*Yaşayan Türkçemiz*).

Öz biçimlerin yaratılamadığı durumlarda, anlam alımının zorladığı biçimler her zaman “artık/yedek” biçimlere indirgenemiyor. Anadil titizliğinden yoksun kimseler ona pek aldırıyor, yabancı biçimler pek az bir sesletim değişikliği ile Türkçeye aktarılıyor. Doğrusu özleştirme atılımı yeniden en az iki heceli ve daha uzun o tür sözcüklerden başlamalı. Örnekler:

İmer (1991:24) : *fast food, rozbif, telecard, online, grafiti, play off, magic box, snack bar, hooligan, printer, kompact disc*,...

Demirezen (1991:124-): *full-time, bulldozer, boykot, antifriz, kozmonot, dizayn, hostes, treyler, lokavt*,...

Türkçesi beğenilmeyenlerden: center, baz, best, baks, brunch, cool, data, diyet, efor, egzajere, European, fitness, flash, forever, form, hotline, imaj, kiss, konsept, life style, miting, moon, out, in, performance, power, secret, show, skor, star, step, stres, shock, time, top ten, true, weekend,...

4.4.5. Biçim-Anlam İlişkileri

Kitle iletişiminin hızı karşısında dayanamayıp yabancı sözcük devşiren kimseler, yine de Türkçenin geliştirilmesinden yana iseler, aşağıdaki ilk dört tür ilişkiyi kullanmalı, ötekilere yenilerini eklenmemelidir.

	<i>Biçim seçimi</i>			<i>Anlam seçimi</i>		<u>Örnekler</u>
	<u>Öz</u>	<u>Ar</u> <u>tık</u>	<u>Yakış</u> <u>tırma</u>	<u>Öz</u>	<u>Alın</u> <u>tı</u>	
1.	+	-	-	+	-	<i>ev, göz</i>
2.	+	-	-	-	+	<i>uzay, bilgisayar, balayı</i>
3.	+	+	-	-	+	<i>fon, fön, duş, fiş, kent</i>
4.	+	+	-	+	-	<i>su, baba, ata</i>
5.	-	+	+	-	+	<i>şehir < şahr=balık</i>
6.	±	+	+	-	+	<i>tiren < train</i>
7.	-	-	+	-	+	<i>imkân(olanak), kompü ter (bilgisayar)</i>

4.5. Geliştirmenin/Özleştirmenin Gerçek Amacı

Birinci amaç, yönetimin basın yoluyla yazılı kitle iletişimini etkili olarak gerçekleştirmek için halk dilinden bir yazı-dili yaratmak. O gün için yönetimin tek seçeneği vardı; okur-yazar aydınlar ise sadeleştirme ile yetinmek istiyorlardı. İkincisi, eğitimde kullanılacak olan yazı dilini, halkın günlük sözlü iletişimde kullandığı dil ile birleştirilemese bile ona yakınlaştırmak, sözlü dil ile yazı dilini halk diline dayalı ortak bir sözlüğe bağlamaktı. Atatürk'ün *Onuncu-Yıl Nutkunda* belirlediği: “*Türkiye Cumhuriyetinin temelî kültürdür*” ilkesine uyularak Türk kimliği aranacak (Güvenç 1993), dilsel verilerden de yararlanılarak Türk ekin tarihi ortaya çıkarılacaktı. TDTC tüzüğünde yazıldığı gibi “*Türk dilinin öz güzelliğini ortaya çıkarmak, onu dünya dilleri arasında değerine yaraşır yükseklığe erdirtmek*” için çalışılacaktı. Üçüncüsü ise “Halkçılık” ilkesi uyarınca toplumun eğitim düzeyini de demokrasiye geçebilecek yeterliğe erdirtmektir. Bu son gelişme sağcı yönetimlerce sürekli engellendi.

Türkçede sözcüklerin sayımından anlaşıldığına göre, dilde 1930 öncesi %35 öz, %65 yabancı kökenli sözcük bulunuyordu. Yalnızca yazı dilinde geçen o sözcüklerin kullanılması yoluyla günlük iletişim kurulabilir miydi bilinmez, ancak ne eğitim ne de bilimsel araştırma yapılamazdı. Yazı Devrimi ertesinde yazılamaz duruma düşen yabancı sözcükler de artık kullanılamazdı. Devrim anlayışı içinde hızla, günlük-iletişim ve yönetim dilinin özleşmesi, eğitim-öğretim için Türkçe terim üretimi gerekiyordu.

Başlangıçta ilk ve ortaöğretim diliyle *yönetim dili* günlük dile, halkın konuştuğu dile yaklaştırılarak aradaki ayrılığın daraltılması yoluna gidildi. Bunda büyük ölçüde başarı sağlandı.

Terim sorunu ise, daha çok üniversitenin işi idi, yeni sözcük üretimi ni gerektiriyordu, ama üniversite, özellikle 1946'dan sonra buna çok az destek verdi. Yerli Türkolojinin ideolojik amaçla o çabaya karşı çıkması, işleri

daha da zorlaştırdı³⁴⁵. Özleştirme verilerini sağlayacağı yerde Osmanlı Türk çesini öne sürüp kullanması ,özleştirmeyi, alanı dilcilik olan kurumların dışına itti. Öyle bir tepki Türkolojiye de yaramadı. İletişimsel bakımdan en etkili alan kendi içinde kısırlaştı ve dondu. Dil Devrimini benimsemediğini Atatürk erkenden sezdiği için, İstanbul Darülfünunu'nu 1933'te tek madde lik bir yasa ile kapatıp yerine İstanbul Üniversitesi'ni kurması da bundan olsa gerek. Belki de o yüzden Atatürk, Türk Dil Kurumunu bir dernek olarak kurdu, ve mirasının bir bölümünü bu kuruma bıraktı. Devrimleri yürütmek amacıyla kurduğu '*Dil Tarih ve Coğrafya*' fakültesinde 1947'den sonra ilericiler saf-dışı kılındı, (Berkes 1997).

Atatürk'ten sonra, Türkçeyi özenle kullanan İnönü'nün "*milli dil ve milli tarih, bir milli varlık, hatta bir milli müdafaa meselesidir*" (Ağakay 1943:7, TDK 1945:ııı) anlayışıyla ele alınan özleştirme Milli Eğitim bakanı Hasan Ali Yücel zamanında (1938-1946) kurulan **Çeviri Bürosu, Köy Enstitüleri** ile güçlenen özleştirme çalışmaları 1947 sonrasında TDK ile sınırlandı. 1950'den sonra yönetimce, devlet desteğine tümüyle son verildi. Güçlenen ve yönetimce desteklenen karşı devrimciler 1982'de TDK'nu ele geçirdiler. Bu sürede özleştirme terimler dışında amacına ulaştı ama, okullar da Türkçe öğretimi gelişemedi. Öğretim dili giderek yabancılaştı. Varlıklılar için yabancıdille öğretim, sıradan yurttaşlar için düzeyi gittikçe düşen ezbere dayalı Türkçe öğretim kurumlaştırıldı. Bu dönüşümde ÖSYM'nin yönlendirdiği test sınavları ile en hızlı sermaye birikimi sağlayan dersane iş kolunun payı büyük oldu.

Dil Devriminin başladığı yıllar, gerek Avrupada gerekse ABD'nde *tarihsel-karşılaştırmalı dilbilimden yapısal dilbilime* geçildiği, romantik milliyetçiliğe bağlı '*dilsel görecelik*' yorumunun dil çalışmalarını etkilediği yıllardır. Aralarında tanınmış kuramcı yoksa da dil işlerini yürütenler, gelişmeleri yakından izlemişlerdi. Türkiyede dilbilim o dönemde başlamış sayılmalıdır (Türk Dil Kurultayları 1932,1934,1936). Sonradan İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde dilbilimin önü açılmayınca, TDK da özleştirmeyi evi

³⁴⁵ İstanbul Edebiyat Fakültesinden Prof. Kaplan (1982:155) bunu itiraf ederek "*Türkçeyi gelişigüzel uydurma kelimelerle (ancak tutunmayanlar yalnızca %15) bozacak yerde (bilimsiz Osmanlıların uydurduklarını görmeksizin) onu kökü, bünyesi dalları tarihi gelişimi ve Türk düşüncesi ile münasebeti bakımından ele alsaydık (devrim yanlıları bunu hiç engellemedi) çok daha faydalı olurdu. Ben öyle sanıyorum ki, o zaman kelimeler icat ederken de ayağımızı sağlam, ilmi temellere basar, boş yere birbirimize düşmezdik*", diyor. Aynı Fakülteden Filolog Fahir İz (1982), "*Dil Devrimi karşıtlarının repertuvarında 40-50 sözcük var. 'Yanlı', 'uydurma' diye üzerinde yaygara koparılan hep bu bir avuç sözcüktür. Kavgaya bilimsel bir kavgaya değildir*", saptamasıyla bilimsel davranamayanları belirliyor.

recek bir araçtan yoksun kaldı. Kurum kendini kuruluş amacı, olan sözlük çalışmaları ile kısıtladı. Gerek sözdizimine gerekse Türkçe öğretimini geliştirmeye dönük yeterli ilerleme sağlanamadı. Ancak bu tutumunda ne kadar haklı olduğu, 1982 sonrasında özleştirme çalışmaları durdurulunca ortaya çıktı. Karşı devrimci dil-memurları bir süre Kurumu oyaladılar, daha sonra özleştirmeden yana görüntü değiştirmeye çalıştılar. Ne yazık ki dilsel ve bilimsel donanımları onları Dil Devrimi amaçları doğrultusunda başarıya ulaştırma ya yetmedi. Bu kimselerin daha önce yeni sözcük üretmek ya da özleştirme yoluyla devrime katkıda bulundukları da gözlenmedi. Onlar eskiden daha “*Yeni Lisan*” döneminde yapılmış karşılıkları kendi üretimleriymiş gibi yeni den sunmaya çalışırken, Türkçe dört bir yandan, yabancı sözcüklerin yoğun akınına uğradı. Ekonomide liberalizm ile küreselleşme, dili de vurdu.

Karşı olanlar için “özleştirme” terim çevirisiyle yetinmeliydi. Arapça ve Farsça bilgisine gerek duyulan sözcük kullanımlarına da son verilebilirdi. Ancak “*halkın anladığı*” (ne demekse) sözcükler kesinlikle dilde kalmalıydı. Onları izleyen *batı-dillilerin* bir bölümü ise “*Türkçenin bilim yapmaya yetli durumda olmadığı*”nı ileri sürdüler. Doğrusu bugün Türkçe alan **sözlükleri**, yetersiz kalıp yabancı terim aktaranlar onlardır (Zeren 1942). Eyüboğlu (1954) onlar için “*dil işlerinde Atatürk’e sinsî sinsî ya da açıktan açığa karşı koydular*”, diyor; “*Türkçenin kısa zamanda bir milli kültür dili olmasını istiyorsak, **Hacivat**’ı tekrar susturmaktan başka çaremiz yok*”, diye ekliyordu. Uygulanan karşı-devrim işlemlerinden biri de “*alıntıya-dönüş*” ya da “*yabansama*”dır. Sözgelimi “**devrim**” sözcüğünü içine sindiremeyen (Türk İslam Sentezi =) TİS’çiler ona “*yararlı değişim*” yerine (devir>*deviri->) “*devirim*” düzanlamını yükleyerek resmî sözlükten dışlamışlar, onun yerine Arapça “*inkılap*” terimini yeniden işletmişlerdir.

Geliştirme/özleştirme sürekli bir devrimdir. Örneğin dilbilgisinde “*çoğul kişi*” yerine “*çokluk şahıs*”, “*dizimsel yapılar*” yerine “*sentakslik yapılar*”,... gibi Yeni Osmanlıca terimler yapılıyor. Genç türkologların çoğunluğu iyi niyetli ve yeniliğe açık, ancak eski militanların baskısı altında. Dil donanımlarında çok eksik bulunan o tür bilimcilerle uzlaşmak kolay görünmüyor. Onlara bu konuda Prof. Kaplan’ın son yorumunu (dipnot,345) belki yeniden okumaları salık verilebilir. Onların gidişiyle dilimizden de olabiliriz.

4.5.1. **Bilimsiz Eleştiriler**

1940 yılından sonra yerli Türkologlar, bir süre TDK üyesi olarak çalışmalarını sürdürmüşler, daha sonra birer birer üyelikten ayrılarak TDK’nun karşısına geçmişler. 1950’den sonra Dil Devrimi TDK’nun, Nurullah Ataç ile şairler, yazarlar ve özleştirme yanlısı aydınların çabalarıyla sürdü. 1970’li yıllarda keskinleşen ayrılık, yanlarına aldıkları bürokratlarla güçlen

di, özellikle okullar, zaman zaman da basın ve TRT aracılığıyla kitlesel bir baskı oluşturmayı denediler, “*yasak sözcükler*” dizinleri yayınladılar. O dizinlerden en sonuncusu 20.12.1984 tarihinde TRT yönetim kurulunca onaylanmış. 203 sözcükten pek tutunmayan 40 tanesini ayırarak ötekilerini aşağıda veri yorum. Dizini inceleyen Prof. Muharrem Ergin’in doğruluğunu onayladığı sözcüklerin sonuna bir (*) konulmuştur.

<i>adıl</i>	<i>devrimci</i>	<i>ekin</i>	<i>karşın</i>	<i>özgür*</i>	<i>ulus*</i>
<i>andaç</i>	<i>dışalım*</i>	<i>ekinsel</i>	<i>kesinkes</i>	<i>özgürlük*</i>	<i>ulusal*</i>
<i>anı*</i>	<i>dışla-</i>	<i>eleştirel</i>	<i>koşaç</i>	<i>özveri*</i>	<i>ulusallaştır-</i>
<i>anımsa-</i>	<i>dışsatım*</i>	<i>esin kaynağı</i>	<i>koşut</i>	<i>özyaşam*</i>	<i>ulusallık</i>
<i>anlatı</i>	<i>dingin</i>	<i>esinlen-</i>	<i>kuram</i>	<i>raslantısal</i>	<i>ulusçu</i>
<i>aymaz*</i>	<i>dinginlik</i>	<i>eşgüdüm*</i>	<i>kuramcı</i>	<i>ruhsal*</i>	<i>ulusçuluk</i>
<i>aymazlık</i>	<i>dinlence</i>	<i>etkin*</i>	<i>kuramsal</i>	<i>sanal*</i>	<i>uluslara-</i>
<i>bağıl</i>	<i>dinsel</i>	<i>etkinlik*</i>	<i>kuşku*</i>	<i>sapta-</i>	<i>rası*</i>
<i>bağıntı</i>	<i>dize</i>	<i>etmen</i>	<i>nedensellik</i>	<i>sesçil</i>	<i>usavur-</i>
<i>başyapıt</i>	<i>dizge</i>	<i>gereksinim</i>	<i>nicel*</i>	<i>sevecen</i>	<i>ussal</i>
<i>başyazman</i>	<i>dizgeleştir-</i>	<i>gereksinme</i>	<i>nitel*</i>	<i>sevecenlik</i>	<i>uygulayım</i>
<i>belirteç</i>	<i>dizgesel</i>	<i>gereksin-</i>	<i>olanak*</i>	<i>simge*</i>	<i>varsıl</i>
<i>bellek</i>	<i>doğa*</i>	<i>giz*</i>	<i>olanaklı</i>	<i>söylem</i>	<i>yadsı-</i>
<i>betimle-</i>	<i>doğal*</i>	<i>gizem</i>	<i>olanaksız</i>	<i>söylence</i>	<i>yandaş*</i>
<i>betimsel</i>	<i>doğallık</i>	<i>gizil</i>	<i>olası*</i>	<i>söyleşi*</i>	<i>yanıt*</i>
<i>biçem</i>	<i>duyumsa-</i>	<i>görece</i>	<i>olasılık</i>	<i>söylev*</i>	<i>yapay</i>
<i>bileşim*</i>	<i>düşle-*</i>	<i>görelî*</i>	<i>onursal</i>	<i>sözel</i>	<i>yapısal</i>
<i>budunbilim</i>	<i>düşsel</i>	<i>görelilik</i>	<i>ödün*</i>	<i>tanrısal*</i>	<i>yapıt</i>
<i>deggiin</i>	<i>düşün*</i>	<i>görsel*</i>	<i>öngörü*</i>	<i>tarihsel*</i>	<i>yasal*</i>
<i>deneyim</i>	<i>düşünsel</i>	<i>imge</i>	<i>örneğin*</i>	<i>tasım</i>	<i>yaşam</i>
<i>deneysel</i>	<i>düzelti</i>	<i>imgesel</i>	<i>öykü*</i>	<i>tekdüze</i>	<i>yaşamöy-</i>
<i>derslik</i>	<i>düzeltilmen</i>	<i>irdele-</i>	<i>öykücü*</i>	<i>tinsel</i>	<i>küsü</i>
<i>devingen</i>	<i>eder</i>	<i>istenç</i>	<i>öykücülük*</i>	<i>toplumbi-</i>	<i>yazın</i>
<i>devingenlik</i>	<i>edim</i>	<i>işitsel</i>	<i>öyküle-</i>	<i>limsel</i>	<i>yazman*</i>
<i>devinin</i>	<i>edimsel</i>	<i>izlence</i>	<i>öykün-</i>	<i>tümce</i>	<i>yinele-*</i>
<i>devin-</i>	<i>eğitimsel</i>	<i>kalıt</i>	<i>öyküsel</i>	<i>tüze</i>	<i>yontu*</i>
<i>devrim</i>	<i>eğitsel</i>	<i>kalıtsal*</i>	<i>özgün*</i>	<i>ulaç</i>	<i>yontucu*</i>
<i>yontuculuk</i>	<i>yönetimsel</i>	<i>zorunlu*</i>	<i>zorunluluk</i>		

Ancak şimdiye değin yabancı sözcükleri anlatım dışı kılmak için, en azından “*yeni lisan*”cılarının “*eşanlamlıları* (müteradifleri) *atınız*” anlamında (1) “*yasak yabancı sözcükler dizini*” yayınlatabilirler: *test et-*, *start al/ver-*, *abandone et-*, *performans*, *transformasyon*, *vizyon*,... türü (müteradif) eşanlamlıların kullanılmasını yasaklayabilirlerdi. Milliyetçiliğe yakışan da buydu. Bu anlamda eski Türkologlar Yeni Lisan yanlılarının bile çok gerisinde

kaldılar. (2) Yabancı sözcükler yerine türetilen, ancak beğenmedikleri karşılıklar için kendileri Türkçe sözcük türetebilirlerdi, onu da yapmadılar. Çünkü onların tuttuğu Osmanlıca, yabancı sözcük ve kurallardan karılmış, *yabancı* bir dildi. O bakımdan özelemlerine ters düşemezlerdi. En kolay, ama Türkçeye en zararlı yolu seçtiler. Yasak sözcük dizini yayınlamak dışında kalan öteki dilsel eylemleri, (Ö.A.Aksoy, 1970) aşağıya çıkarıyorum.

4.5.1.1. Özleştirmeye karşı yazılarda: dilden çıkarılmak istenen sözcüklerden (tanımı belirsiz) “*yaşayan dil*”de ya da halkın dilinde kullanılanları “*fethedilmiş sözcük*”ler olarak nitelenmekte, ama bunda ölçünün ne olduğu açıklanmamaktadır. Onlar belki de ,Gökalp’in tanımladığı gibi ,”*sözlüğe bakmadan anlamı anlaşılabilen*” sözcüklerdir, kim bilir! Oysa, Osmanlı hiçbir dili fethetmemiş, tersine kendisi fethedilmişti. *Osmanlıca*, öncülleri olan Latince ile Arapçaya benzemez. O koşullarda, ne öğretim ne de bilim dili yapılmayan Türkçeyi bir **imparatorluk-dili** saymaya olanak yoktur. Arapça, Farsça, Türkçe karması bir yabancı dil olan *Lehçe-i Osmani*’de topu topu 22.000 sözcük bulunmaktadır. Banarlı (1972) bu konuda çok etkileyici, bir o kadar da yanıltıcı bir betimlemeyle o türden sözcüklere, “*ata yadigarı*”, (Türkleri dışlamış olan) “*imparatorluk dilinden*” olanlar, olmayanlar diye rek³⁴⁶ “ *garip, elif, gül, kına, minare, yare (yara), çamaşır, hayat, hayal (düş), bahçe, cihan, feza (uzay), mavi, sevda, elmas, alay, hesap, para, perde, parça,...* gibi alıntılara kıyılmamasını istemekte TDK’nu bir tür *dil-yıkımı* ile suçlamaktaydı. O geriye dönük eleştiride, hiçbir öne-bakışla, ekinse / iletişimsel bir değişim sonucu oluşacak eskimelere nedense hiç değinilmiyordu.

4.5.1.2. Bir başka yoruma göre ise özleştirme: (1980’den sonra da ileri sürülen) *kuşaklar arasında iletişim kopukluğu* yaratıyordu. Oysa, gerçek sıkıntı babadan geliyordu³⁴⁷: *anıt/ abide, yazıt/kitabe, gerçek/şeniyet, ülkü/mefkure, durum/ vaziyet, emekli/ mütekaid, açı/zaviye, alyuvar/ küre-i hamra, akaryakıt/ mayi-i mahruk, yeterlik/ kifayet, yetki/ salahiyet,...* çift

³⁴⁶ Cevdet Kudret (1986:131)’a göre “onlar, Arapçada bulunmayan fakat Arapça köklerden Arap dili kurallarına göre Türklerce uydurulan birtakım yabancı sözcükleri (*mefkure, zihniyet, ictimaiyat, tayyare,...*) Türkçe sayıyor; ancak Türkçe köklerden Türk dili kurallarına göre kurulan yeni sözcüklere “*uydurma*” diyor lar”. Gelen kavram eğer kendi adıyla gelirse, hiç aldırıyoruz. Arapça kökten bir karşılık uydurulursa, gene sesimiz çıkmıyor. Ama Türkçe bir karşılık buldunuz mu yer yerinden oynuyor.(s.11).

³⁴⁷ Biz babalarla çocukların anlaşılamamalarından değil, asıl anlaşmaların dan korkmalıyız. Anlaşırlarsa, gelişme durmuş demektir. Çocuklar, hele Orwell “1984”ü deneyen 12 Mart ve 12 Eylülcülerle elbette hiç anlaşılamıyacaklar (C. Kudret, s.11).

lerinde birinciler ikincilere göre daha kolay anlaşılır sözcüklerdir. Doğrusu, bu ekin sel bir kopukluk; onun dile yansıması öne çıkarılarak, çoğunluğun çağdaş eğitim görmesi engelleniyor. Halkın uyanmasını istemeyenler bunu son derece kurnazca kullandılar. Önce *Köy Enstitülerini*, *Halkevlerini*, daha sonra *Eğitim Enstitülerini* benzer savlarla kapattılar; onunla da yetinmeye rek bütün devlet eğitim kurumlarını düzeysizleştirler. O yönetimlere göre: devletin soygunculara, çetelere parası vardı, ama ne çağdaş eğitime ne de öğretmene ayıracak ödeneği bir türlü bulunamıyordu.

4.5.1.3. Irkçı sayılabilecek bir başka açıklamaya göre, eğer Türkçe aşırı ölçüde özleştirilirse, o zaman *başka anadil konuşan vatandaşlar* Türkçe öğrenmekten vazgeçip kendi dilleriyle iletişime yönelecekler, bundan da devlet zarar görecektir. Ne var ki tutarlı bir dil görüşü ile yeterli eğitim sağlanırsa, o tür sakıncalara yer yoktu. Öyle bir yakınma doğru değildi, ne dil sel ne de iletişimsel açıdan savunulamazdı. Yabancıdille öğretim acaba o yüzden mi yaygınlaştırılıyordu, dersiniz ?

4.5.1.4. Gökalp'in "*küçük de olsa, anlam ayrılığı taşıyan Arapça, Farsça sözcüklerin dilde kalması*" görüşünden yola çıkılarak, özleştirme ile kimi anlam ayrımlarının kaybolduğu ileri sürülmektedir (Köprülü 1948:253, Timurtaş 1980:50, Korkmaz 1985). Onlara göre örneğin "*harp, muharebe, mücadele*" sözcükleri yerine "*savaş*", "*şüphe, endişe, merak*" sözcükleri yerine "*kuşku*", "*şeref, haysiyet, gurur, kibir, izzet-i nefis*" yerine "*onur*", *gaye, maksat, hedef*" yerine "*amaç*"... kullanılamaz. Doğrudur, ancak onların yerine kullanılacak başka Türkçe sözcükleri, karşı çıkanların kendileri de bulabilir (Aksoy,1970:30-31). Sözcük girdisi ile sözlük girdisini karıştıran o kimseler gerçekte kendileri *hacivat*, (Dökmen, 1994'e göre ise *karagöz*) kimliği ne bürünerek başkalarını *karagöz* sanmaktadırlar. Onların *halkı karagözleştirme* eylemine katıldıkları ise kuşku götürmez. Özleştirmeye karşı olan öyle kimselerin başvurduğu kötüleyici açıklamalarından birkaç akıl-dışı, dışgıçırtılı örnek verelim.

a.Kullanım Alanını Genişleterek Gülünçleştirme: Korkmaz, (1985: 24-32)'de *kalp = yürek, kafa = baş, akıl = us, terbiye = eğitim*,... türünden eşlemeleri yapılmış gibi göstererek sanki *kalpsiz = yüreksiz, kalpten ölmek = yürekten ölmek, kafasız = başsız, akıllı = uslu, akıllan = uslulan, terbiyeli çorba = eğitilmiş çorba* eşlemelerini de sanki özleştirmeymiş gibi tanıtmıştır. Kullanılan bu aşırı genellemeler yanlıştır. Kaplan (1983:46)'da "*akıl*" ile oluşmuş 20 kadar deymi kurnazca, sanki dil devrimcileri öyle çözmüş gibi sunup (*akıl almak = us almak, akılkâr = uskâr*,...) bilerek yanıltıyor³⁴⁸.

³⁴⁸ Bu kimseler de *Servet-i Fünun*'culara benzemektedir. Ömer Seyfettin (1911/89:23) onların 1875 lerde başlayan sadeliği öldürdüklerini belirtiyor.

b. Bilişsel Şaşırtma Yoluyla Gülünçleştirme: Eğer, “ilgi”den “ilginç” türetilebilirse, onlara göre “kapı”dan “kapınç”, “pençere”den de “pençerenç” yapılabilirmiş. Bu da ölçüsüz aydın-saçması. Yüzeysel bir sonekleme yorumu ile “artık ara-biçim”ler yok sayılmakta, okur doğru bir açıklama yapıldığı izlenimine çekilmek istenmektedir. Oysa oluşumun doğrusu şöyledir³⁴⁹.

Taban	Artık ara-biçim	Son türev
ilgi >	*ilgin >	ilginç ³⁵⁰
uyu >	*uyun >	uyuntu
bağ >	*bağım >	bağımsız

...

c. Olumsuz Çağrışım Yükleyerek Tiksindirme: Çağrışım değiştirecek biçimde yorumlanarak kimi Türkçe sözcüklerin kullanımı engellenmiştir. Örneğin “yarasın !”(= afiyet olsun !) sözünün “yara-” eylemi yerine “yara” adından, “yaşam” sözcüğünü “yaşa-” eylemi yerine “yaş” sıfatından türediğini, “yaşantı” sözcüğünün “kaşıntı”yı çağrıştırdığını, “örneğin” sözcüğünün “örnek”(<ör-ün-ek) yerine Ermenice “orinak” tabanından yapıldığını ileri sürerek, kendi kasıtlı yanlışlarına başkalarını da inandırmaya çalışmışlardır, (Aksan 1976).

ç. Kalıp Sözlerden Deyimleri Çözerek Gülünçleştirme: Yeni yapılan Türkçe sözcükleri “deyimler” ile “atasözleri” içinde bulunan Arapça ve Farsça eş-anlamlıları ile değiştirerek gülünç olduğu kadar biliş-dışı birimler oluşturuldu. Kalıp sözlere böyle bir işlemin uygulanamayacağını bile bile okuru yanıltma yolu seçildi.

Türkçe deyim / bileşik sözcük
denize *hakim* bir villa
gayret dayıya düştü
paşa gibi yaşamak
kulak *misafiri* olmak
terbiyeli köfte

Hacivatça gülünçleştirme
denize **yargıç* bir villa
**çaba* dayıya düştü
**general* gibi yaşamak
kulak **konuğu* olmak
**eğitimli* köfte

d. Türetme Yerine Açıklama Yaparak Gülünçleştirme: “Açıklama”, anlamı açıklayıcı bir birim oluşturmaktır, bir türetme yolu değildir. İki

³⁴⁹ Timurtaş (1979) içinde 3140 sözcük var. Onlardan 1815’inin doğru olduğu, 478 tanesinde (yazara göre) anlam yanlışlığı (?) bulunmasına karşın kullanıldığı, 897 örneğinse yanlış (?) olduğu bildiriliyor. Yanlış ve uydurma (?) olduğu ileri sürülen o sözcükleri incellerseniz, 427’sinin bugün kullanıldığını, geriye kalan 478 önerinin ise benimsenmediğini görürsünüz. Oranlanırsa, başarı %85, kayıp %15.

³⁵⁰ Bk Aksan, (1976:34), Cevdet Kudret (1986:155)

işlemi birmiş gibi algılatmaya çalışarak dinleyici/okur yanlış açıklama yoluyla aldatılmak istenmiştir. Örnekler:

Yabancı sözcük	Karşı-devrimcinin türevi
<i>hostes</i>	*gök konutsal avrat
<i>sigara</i>	*tütünsel dumangaç
<i>milli marş</i>	*ulusal düttürü
<i>imambayıldı</i> (yemek)	*içi geçmiş dinsel kişi

Bütün bu işlemleri uygulayarak, tutarsız örnekleri üreten karşı-devrimci hacivatlar, onları yalancıkıtan, sanki dil-devrimcileri üretmiş gibi göstererek orta-oyunu oynamışlardır. O şeytanca örneklerle düz anlamlamaya yatkın, dil beğenisi evrilmemiş kimseler uzun süre etkilenererek baskı altında tutulmuştur. Kullanılan bilişsel etkileme işlemi “*aşırı genelleme*”ye yöneltme dir. O Osmanlıcacı Hacivatların hemen hepsi, sanki yanlış yapmaya ve yanıltmaya hak kazanmış bir yetkiyle, 1982’den sonra bugün yeni AKDITYK-Türk Dil Kurumu’nda görevlendirilmiştir.

4.5.1.5. Önemli eleştirilerden biri de Türkçe sanılan yeni sözcüklerden bir bölümünün yabancı öge, (kök, ya da ek) içermesi. Öyle artık-biçimlerden ömeksenen yeni sözcükler, türetilen toplam öztürkçe karşılıklar arasında %16 kadar bulunmuştur (Brendemoen 1990). Banguoğlu (1979:73-80) Köprülü (1948), Kafesoğlu (1982)’de verilen örneklerde doğruluk payı yüksektir. O tür ömeksene ve biçimsene ile artık biçimleri kullanma yolu doğru olmayan Güneş-Dil (1936) varsayımına dayanılarak yapılmıştı. Yalnızca biçime bakılarak oluşturulan karşı savlarda da yanılgılar olabilir. Ne dilsel alımlılık, ne toplumsal uzlaşma ne de göstergelerin nedensizliği açılarından irdelenmeksizin karşı çıkılan o biçimler için bir de *sesletim alanı yasağı* getirildiği (öyle biçimlerin Türkçede kullanıma kapatıldığı) gözden kaçırılmak tadır. Oysa benzerliğe dayanarak belli ses-dizileri / biçimler belli dillere özgülenez. Eğer gösterge ‘nedensiz’ ise, yeni Türkçe biçimler için o zaman: *başka/komşu dilde benzeri bulunmama* gibi belli nedenler aranmış olmuyor mu? Karşı yorum bence özürlüdür.

? Öztürkçe	? İlgili yabancı birim	? Öztürkçe	? İlgili yabancı birim
genel ³⁵¹	< Lat. generalis	özet	< öz + Fr. -ette
belleten	< Fr. bulletin	uzman	< uz + Alm-man
okul	< Fr. école	danıştay	< danış + Moğolca -tay
imge	< Fr. image	görev	< gör + Tatarca -ev
evrensel	< Fr. universal	üçgen	< üç + Yun. -gen

³⁵¹ “Geniş” > gen-+ -()l > genel biçiminde türetilmiş (Çankaya IV:151)

örge	<	Fr. organe	örnek	<	Erm. orinak
onur	<	Fr. honour	-sAl	<	Fr. -al
egemen	<	Fr. hegemony	terim	<	Fr. term (der-)
komut	<	Fr. commande	sapta	<	Ar. sapt
eksen	<	Fr. axis	kitle	<	Ar. Kütle
simge	<	Fr. symbol			

4.5.1.6. “Her önüne gelenin .yabancı bir sözcüğe beğenilir bir karşılık yapamayacağı” eleştirisine katılmak gerekir. Öz biçim üretimi artık kolay değildir. Terim çevirecek bir kimsenin ilgili alanı ve alan dilini çok iyi bilmesi, yeni yapacağı terimin nasıl bir anlam ilişkisi içine yerleşeceğini doğru belirlemesi, biçimsel kısıtlama, uzunluk ve işlemlere uyması, seslerin seçiminde özenli davranması zorunludur. Biçim açısından bakıldığında (vi ze=görüldü, veto et- = olmazla-, permi = evetçe, çek= ödene, fren = durdu raç, amatör = sevensen,...) gibi sevimsiz, kekeleten kimi örnekler yüzünden Banarlı’ya (1972) hak verilebilir. Bu açıdan bakıldığında eskiden yapılan Türkçe karşılıkların kimileri yadırganabilir (Cüceloğlu 1975). Kendileri Türkçe biçim üretmeyen yerli TİSçi türkologlar yalnızca türetilenleri denetleme hakkını kendilerinde gördüler³⁵². Bütün karşı çıkışlarda Ziya Gökalp (1923:1-45,105-132) ile Ömer Seyfettin (1991/1989) içindeki görüşleri yine lediler. Doğrusu, Osmanlıca gibi bir dil temeline dayanarak öztürkçe biçimler denetlenemezdi .Yaratılan o olumsuz havadan etkilenen sağcı yöneticiler de olmadık dilsel baskılar uyguladılar. Yasak sözcük listeleri ile insanları gerçekten öğretilere göre değil, kullandıkları öztürkçe sözcüklere göre değerlendirdiler, sınıfladılar. Koruyucular da işi kolay kılmak için, o yüzeysel yorumu seçti. 1982 sonrasında özleştirme boğuldu. Acaba, herkes bugün dilsel bir doyuma erdi mi?

4.6. Yeni Türetilmiş Sözcükler

Türk Dil Kurumu (1932-1983), yeni sözcük ve özleştirme sürecinde “kural koyucu” ama son derece gevşek bir tutum takınmış, “*yeni sözcükler ortaya atılsın; tutunanlar, benimsenenler sözlüğe alınsın*” görüşü egemen kılınmıştı. Nitekim, ilk ortaya atılan örneklerden bir bölümü ya tutunamamış ya da biçim değişikliğine uğramıştır³⁵³. Türk Dili dergisinin ilk sayıları ile kurultay tutanaklarından derlediğim o tür örneklerden kimileri şunlardır.

³⁵² Artık onlar da karşılık üretiyor, ya da eskiden üretilmişleri yeni imiş gibi Türk Dili dergisinde sunuyorlar, iş işten geçtikten sonra, (Birkiye, Cum.18.6. 1998).

³⁵³ Özleştirmede ölçü üzerine bir yorum için bk. Cevdet Kudret 1986:13-21.

İlk Öneriler

Tutulga	(1932)	>
arzuhal	> *dilerge	>
tüzüğü	”	>
yellengeç (= vantilatör)		
akran	> *taydaş	>
aeroplane	> * tayyare	>
?velud		>
kâtip	(1930)	>
arzuhalci		>
teati	> *verişmek	
yazı makinesi	> *yazgıç	
hesap makinesi	> * saygıç	
telefon	> * söyleşgiç	
unsur	> * yağın	
agnosticism	> *bilemezlik	>
usul	> * uran	>
vize	> * görüldü	>
permi	> * evetçe	=
çek	> * ödene	
menşe	> * türek	>
flexion	> * eğilme	>
fren	> * durduraç	>
amatör	> * sevengen	>

**1935 CHP Tüzüğünden
Yabancı > Öneri**

ücret	> *aktı
beynelmilel	> *arsıulusal
menfaat	> *asığ
istisna	> *ayra
himaye	> *barıma
tayinetmek	> *belirtmek
tebliğ	> *bildirik
yeknasaklık	> *biteviyelik
tahdid etmek	> *buclanmak
muhit	> *çeven

Sonradan Tutunan Karşılık

<i>tutanak</i>	(1936 : xxviii)
<i>dilekçe, dilekler</i>	
<i>tüzük</i>	
?	
<i>yaşıt</i>	
<u>uçak</u> ³⁵⁴	
*yemişli, verimli	
<i>yazıcı</i>	> <i>yazman</i> , * <i>sekreter</i>
<i>yazıcı</i>	
?	
(Arsal , s. 368)	

”	
-	
<i>öge</i>	
<i>bilinemezlik</i>	
<i>yol</i>	
-	
<i>izin belgesi</i>	
<i>çek</i>	
<i>kaynak</i>	(TD-3’e ek, 1933)
<i>çekim</i>	
-	
-	

**Sonradan Tutunan
Karşılık**

<i>ödenti/ödenek</i>
<i>evrensel, uluslararası</i>
<i>çıkar</i>
<i>kuraldışı</i>
<i>koruma</i>
<i>belirlemek</i>
<i>bildiri</i>
<i>tekdüzelik</i>
<i>kısıtla</i>
<i>çevre</i>

³⁵⁴ “Mizah gazetelerinde herkesi Türkçeye güldürmek için ortaya atılan mi sallerden biri ne idi, bilir misiniz? **Tayyare** yerine **uçak** kelimesi! “(Atay, Çankaya IV: 149)

ihracat >*çıkart	<i>dışsatım</i>
temas >*değert	<i>değme</i>
tedrici >*derecel	<i>yavaş yavaş</i>
maksad >*erge	<i>amaç</i>
müstakil >*erkin	<i>bağımsız</i>
müessir >*etkin	<i>etkili</i>
tekamüli >*evrimsel	<i>gelişimsel</i>
ferdi >*ferdiğ	<i>bireysel</i>
refah >*genlik	<i>zenginlik/varlık</i>
teşebbüsât >*girişit	<i>girişimcilik</i>
feyizlenme >*gürelme	<i>yetişim</i>
mahkeme >*hakyeri	<i>mahkeme</i>
samimi >*içtem	<i>içten</i>
faaliyet >*kınav	<i>etkinlik</i>
halletmek >*kotarmak	<i>bitirmek</i>
ehemmiyet ver- >*öne-	<i>önemse-</i>
hürriyet >*özgenlik	<i>özgürlük</i>
müdafaa >*savga	<i>savunma</i>
içtimai >*sosyal	<i>toplumsal</i>
tatbik >*taplama	<i>uygulama</i>
nakliyecilik >*taşınıclık	<i>taşımacılık</i>
inhisar >*tekit	<i>tekel</i>

4.6.1. Özleşme Oranları

Şimdiye değin sözlü dilde özleşme oranları/yüzdeleri üzerine bir sayım yapılmamış olup verilen sayılar yazı diliyle ilgilidir. En gözde sayım **gazete haber dili** ve zamanın tanınmış yazarları ile ilgilidir³⁵⁵. Bu sayımlar da alan ayrımını yansıtmamaktadır. Yazar adına göre kimi sayım sonuçları da verilmiştir. Böyle sayımlarda sözcük sayıları ve sözlüksel ortaklıklar belirlenmemiştir. 1998 gazete dilindeki durum için bk. dipnot 27.

³⁵⁵ İmer 1973'ten ve Aksoy 1970'ten yüzdelere. Bence bu oranlama alanlara ve sözlüklere göre yapılmalıydı. Ayrıca bk. Aksan (1981). **Yazarların dili :**

Falih Rıfkı	: 1933: %66, 1949: %65	Fakir Baykurt	: % 77
A.H.Tanpınar	: 1961: %69,5	Yaşar Kemal	: % 84
Peyami Safa	: 1949: %71	Melih Cevdet	: %84
Haldun Taner	. % 72	Aziz Nesin	: %85
Reşat Nuri Güntekin:	%74	Nurullah Ataç	: %88
Sait Faik	: 1936: %75, 1948: %82,5	Nermi Uygur	: %90

	1932	1933	1948	1965
<i>Cumhuriyet</i>	36,5			57
<i>Ulus</i>	27,3			53,3
<i>Akşam</i>		46,6		66,3
<i>Milliyet</i>		43,3		65,6
<i>Hürriyet</i>			56	60
<i>Genel</i>	35			60,5
<i>Varlık</i>		57,3		82,3

4.7. Sözcük Yapım Yolları

Söz içinde kullanılabilen anlamlı, bağımsız yeni bir birim yaratılmasına sözcük yapımı denir. Bu işlemde (1) sesbirimler (/s/, /i/, /l/) ile (2) en küçük anlamlı birimler, yani biçimbirimler (*sil*, **lis*, **lsi*, **sli*, **ils*, ...) ya da (3) onların türevleri (*silik*, *silgi*, *silme*,...) kullanılır. Bir sözcük gibi tek başına kullanılabilen en küçük anlamlı birime (sil) **kök** denir. Sesler dizilerek (radar, aids, gap, yök,... gibi) birimler yapılması çok sonraları başvurulmuş ya da pay bir sözcük kurma yoludur. Başlangıçta sesbirimler birleşerek anlamlı birimler kurulduğu sanılmamalı; ilk önce bir yandan söz işleviyle kökler oluşurken, bir yandan da öyle biçimler sesbirimlerine ayrılmıştır. Yansıma sözcüklerin (*fış*, *fır*, *fıs*, *şır*, *şıp*, *şap*, *şak*, ...) oluşumuna bakılarak bu görüş kolayca savunulabilir. Demek ki belli sesel biçimlere belli anlamlar koşullaması ikinci bir gösterge üretim yolu. Çoğunluk köklerin (*gel*, *sor*, *yap*, *al-ye*, *sen*, *ol*, *su*, *et*, *ver*,...) o türden nedensiz, saymaca biçimler olduğu ileri sürülüyor. Tarihsel süreçte yazının “resim/kavram-yazı>hece-yazı>abece” sırasında evrimine bakılırsa, Güneş-Dil Teorisine de yansıtıldığı gibi (s.135), anlamlı ilk birimlerin en az bir *kök* içeren “söz”ler olduğu ortaya çıkar.

Köklere karşı yaratılan, ancak artık tek başlarına kullanılamayan anlamlı birimlere “**ek**” denir. Ekler, (-Dİr< -tur<turur(dur-), -yor>yorı (yürü-) tıpkı İngilizce ‘*gate*’= kapı,giriş gibi) başlangıçta birer sözcüktü, örneğin ABD’nde ‘*Watergate*’ olayından sonra ‘-*gate*’ biçiminin ayrıca bir ek olarak da kullanılmasına benzer bir gelişme söz konusudur. Ekler **bağımlı** birimler olduklarından köklerin başına, sonuna ya da içine yerleştirilebilirler.

Çince gibi ton dillerinde ise bir ses dizisine anlam bağlanması örtü olarak seçilen *tonun* bir işlevidir (bk. s.210). Öyle bir dilde sesbirimlerden söz edilemez.; tonsuz kökler, anlamsız, ya da *birincil genel ayrımları* yüklenen biçimlerdir, (Pike 1948).

Sözcük yapımında türetme işlemine sokulan **bağımsız** biçime, ya da yansıma ise baştaki **bağımlı** biçime (**fink-> fınkır*, **fing->*fingir-> fingirde*, **hıç> hıçkır*) **taban** denir. Bir taban ya’nı (kök) da olabilir, türemiş de. Bir

tek bağımsız biçimle bir eke uygulanan işleme *türetme*, iki bağımsız biçime uygulanan işleme ise *bileştirme* denir.

<u>Taban</u>	<u>Ek</u>	<u>Türev</u>
göz	-/lk	gözlük
gözlük	-cI	gözlükçü
gözlükçü	-/lk	gözlükçülük
çat	-Ir	çatır
*pal	-dIr	paldır

<u>Taban</u>	<u>Taban</u>	<u>Bileşik</u>
kara	göz	karagöz
ay	çiçek	ayçiçeği
çek	yat	çek-yat
biçer	döver	biçerdöver
kaptı	kaçtı	kaptıkaçtı
köprülü	kavşak	köprülü kavşak
su(asker)	bay	subay (subaşı)

Açıklanan bu üç genel işlem dışında çok sayıda başka sözcük yapım yolları geliştirilmiştir. Her genel işlemin kendi alt türleri bulunmaktadır. Bu işlemler, şöyle bir sıra izlenerek anlatılacaktır.

1. <i>Eksiz türetme,</i>	4. <i>Kısaltma,</i>
2. <i>Ek ile türetme,</i>	5. <i>Ödünçleme.</i>
3. <i>Bileştirme,</i>	

Bütün bu türler ya da örnekler gerçekte birer “yapım” ya da “türetme” yolu değil, kimileri birer “oluşma” yolu olarak ayrılmalıdır. Söz gelimi “bileşik sözcük” ya da deyim gerçekte yapılmaz, oluşur. Örneğin “orta direk” tamlaması uzun zaman: “ortada olan, yapıyı tutan bir direk” anlamıyla kullanıldı; “köşeyi dönmek” de öyle. Ancak 12-Eylül’den sonra “toplumu ayakta tutan orta gelirliler” anlamı yüklenerek ayrıca bir bileşik sözcüğe dönüştü. “Köşeyi dönmek” tamlaması ise, ilk önce “köşeyi dönmek” düz-anlamıyla kullanıldı; daha sonra, (yasal ya da yasa-dışı bir yolla kısa sürede zengin olmak) anlamıyla bileşik sözcük oldu; zamanla *ara-ek* düşerek “köşe dönmek” biçimine indirgendi.

4.7.1. Eksiz Türetme :

1. *Tür değiştirerek ya da değiştirmeden,*
2. *Bağlam ayrımı yoluyla,*
3. *Vurgu değişimiyle tür ve anlam değiştirerek,*
4. *Sözlüksel ton değişimiyle.*

4.7.1.1. Tür Değiştirerek ya da Değiştirmeden Türetme.

Anlamalı bir biçime, herhangi bir ek kullanılmaksızın yeni anlam yüklenmesine “*zero derivation*” (sıfır-türetme) adı verilir. Bu işlemde çokça sı sözcüğün işlevi değiştirilir. Bu işlem eklere de uygulanır. Böylece bir tek biçime birden çok anlam ve işlev koşulur. Türkçede ek biçimleri bu açıdan çok-işlevli olmuşlardır. Köklerle yapılan eksiz türetme, kimi eklerin düşmesi, aşınması yoluyla oluşmuş bir eş-biçimlilik, ancak eş-adlılık yoluyla oluşan sözcük çiftleri önemli sayıya varır. Türkçede yansımalarla (kıs/kıs-, çat/çat -, çak/çak-, pıs/pıs-,... gibi) eş-biçimli olan eylemler de vardır³⁵⁶.

<u>İşlev:</u>	<u>Ad</u>	<u>Eylem</u>	<u>Niteleyici sıfat</u>	<u>Niteleyici zarf</u>
	boya	boya		
	eş	eş		
	gül	gül		
	yen	yen		
		ak	ak	
			artık	ártık
			yalnız	yálnız
	yüz	yüz		
	bin	bin		
	on	on		
	ay	ay		
	sav	sav		
	oy	oy		
	süs	süs		
	diz	diz		
Yansıma	çat	çat-tı		
	tak	tak-tı		
	düş	düş-tü		

Eklere gelince, onlar da ek-yapımı başlığı altında verilebilir. Gerçekten de çok-işlevli ek biçimleri Türkçede önemli yer tutar. Türkçede eklerin

³⁵⁶ Bir dilbilgisi terimi olarak “*sıfat*” karşılığı “*önad*” gibi bir biçim yaratılamaz, terim düz-anlamlamaya bağlı olduğu için “*önad*” bir “*ad*” çağrışımı yapar, dolayısıyla gerçek “*ad*” terimi ile karışır. Sözde bu terim “*sıfat*”ın dizimsel niteliğini yansıtıyor görünüyorsa da, bu doğru değildir; Türkçede sıfatlar sondan niteleme de yapar (ayağı <kırık, canı <sıkkın, gözü <boyalı,...). Öyleyse, bu bileşim açık bir anlamda kullanılamaz, çünkü terimler, düzanlamlama açısından genel bilişsel yanıltı içermemeli. Ondan da öte, birimler, kendilerini oluşturan öğelerden çekirdek öğeye göre adlandırılır. **Önad** terimi o kurala da aykırıdır; “*önad*” ne addır, ne de ‘*sıfat*’ anlamına gelebilir. Türkçede ‘*sıfat*’a ‘*önad*’, ‘*zarf*’a da ‘belirteç’ demek bu konuların incelenmediğini göstermez. Bence, ilk önce sıfat’ın ne olduğu doğru açıklanmalı. Zamir’ e ‘adıl’, ‘zarf’a ‘belirteç’ denmesi de benzer nedenlerle yanıltıcı sayılır.

yalnızca “*yapım*” ekleri ve “*çekim*” ekleri diye ikiye ayrılması doğru değildir. Doğrusu , Türkçede eklerin en az altı ayrı işlevi vardır. *Çatı*, (kip, kılınış) eklerini de içerebilecek olan (ögesel, yapısal) *dizim* eklerinin *çekim* eklerinden ayrılmaması, *Türkçe öğretiminde yapılan en önemli yanlışlıklar* *dan birisidir*. Onlar olmaksızın sözdizimini açıklamak yetersiz kalır.

<u>Türetme</u>	<u>Çatı</u>	<u>Kip</u>	<u>Ulam</u>	<u>Kılınıs</u>	<u>Dizim</u>	<u>Örnekler</u>
-(A)K						<i>bıç-ak, uç-ak, döşe-k</i>
			-DI	-DI		<i>Gel-di, Kaç-tı.</i>
			-lAr			<i>çocuk-lar, koştu-lar</i>
	-t					<i>Durdur-t, Yamcı-t</i>
					-(y)Ip	<i>oyna-y-ıp, dön-üp</i>
					-(s)I(n)	<i>onun araba-sın-da, onun ev-i, onun ev-in-i</i>
-(O)r			-(O)r			<i>Bir çık-ar peşinde /E vinden yedide çık-ar</i>
-(O)l	-(O)l					<i>doğa-l, san-al / Kapı dokuzda aç-ıl-ır.</i>
-(I)n	-()n		-(y)In		-(I)n	<i>kış-ın / (Siz) başla -y-ın /boya-n , tak-ın / (Senin) araba-n mı ?</i>
		-(y)A				<i>oyna-ya, gid-e</i>
		-sA				<i>oyna-sa, git-se</i>
				-miş		<i>gel-miş, kaçmış,</i>

4.7.1.2. Bağlam ya da İlişki Ayrımı Yoluyla, ama İşlev Değiştir meksizin Anlam Yükleme

Her ne kadar açıklamalarda sözcüklerin *yan-anlam* kazanması bir yapım yolu olarak geçmiyorsa da, bilişsel açıdan *her anlam için sözlüğe ayrı bir madde-başı giriş yapılması gerektiğinden*, bu işlemin gerçekte en zengin sözcük yapım türü olarak nitelenmesi doğru olur. Ortada bir biçim ayrımı, iş lev ayrımı yoksa da, *bağlam* ve *öteki sözcüklerle olan ilişki ayrımı* kesinlikle vardır. Özellikle Türkçe tek-heceli eylemler ve adlar çok sayıda bu tür *yan-anlamlar* yüklenmişlerdir, (TDK Sözlüğü 7. baskı, 1983’ten).

Can

1. *varlıkları canlı yapan şey, ruhu.*
2. *yaşama, canından bezmek*
3. *güç: canı çıktı.*
4. *kişi.*
5. *insanın kendi varlığı.*
6. *gönül.*

7. *tarikât kardeşi.*
8. *çok içten, sevimli.*
9. *can evi.*
10. *can vermek/almak/katmak.*
- 11 *can atmak (istekli ol-).*

Çal

1. *aşırmak, gizlice almak.*
2. *vurarak ses çıkartmak.*
3. *müzik aletini seslendirmek (Müzik).*
4. *müzik aracını açmak / seslendirmek.*
5. *ses çıkarmak (saat, çan).*
6. *atmak (yere çalmak)/çarpmak..*
7. *katıp karıştırmak (maya çalmak).*
8. *bozmak (Yemeği bakır çaldı.).*
9. *süpürmek.*
10. *Tarım: dane üstündeki samanı süpürerek ayırmak.*
11. *benzemek.*
12. *kumaşın bir parçasını kesmek (terzilik).*
13. *(madeni) oymak.*
14. *(zaman,gün) boşa geçirmek felekten bir gün çalmak.*
15. *üzerine sürmek (ekmeğe sade yağ çalmak).*

Sözcükler işlendikçe, öteki sözcüklerle kurulan ilişki (birlikte kullanım) yolu ile: yalnızca yalın olanlar değil, aynı zamanda türemiş olanlar da çeşitli meslek/iş alanlarında çok değişik yan anlamlar yüklenirler. O bakımdan *bağlam* ayırımına *kullanım alanı* ayırımı da katılmalıdır.

4.7.1.3. Vurgu Değişimiyle Türetme

“*Vurgu*”, biçim-üstü sesel bir örtüdür. Bir “*bürün*” (prosody) türü olan vurgunun, (en güçlü-en zayıf düzey) aralığı Türkçede dar kalıp oldukça yumuşaktır. Vurgulama değişikliği ile sözcük türetme yolu ancak birden çok heceli birimlere uygulanabilir (Demircan, 1996b:140-48). Vurgu ayırımına işlev ayırımı da eşlik edebilir, ya da vurgulama değişince sözcüğün anlamıyla birlikte işlevi de değişir. (Vurgulu hece büyük harfle yazılmıştır).

a.	<u>Tür adı</u>	<u>Yer adı</u>
	orDU	ORdu
	beBEK	BEbek
	karTAL	KARtal
	düzCE	DÜZce
	eDİRne (yer adı)	edirNE kapı
	aNAdolu ”	anadoLU kavağı

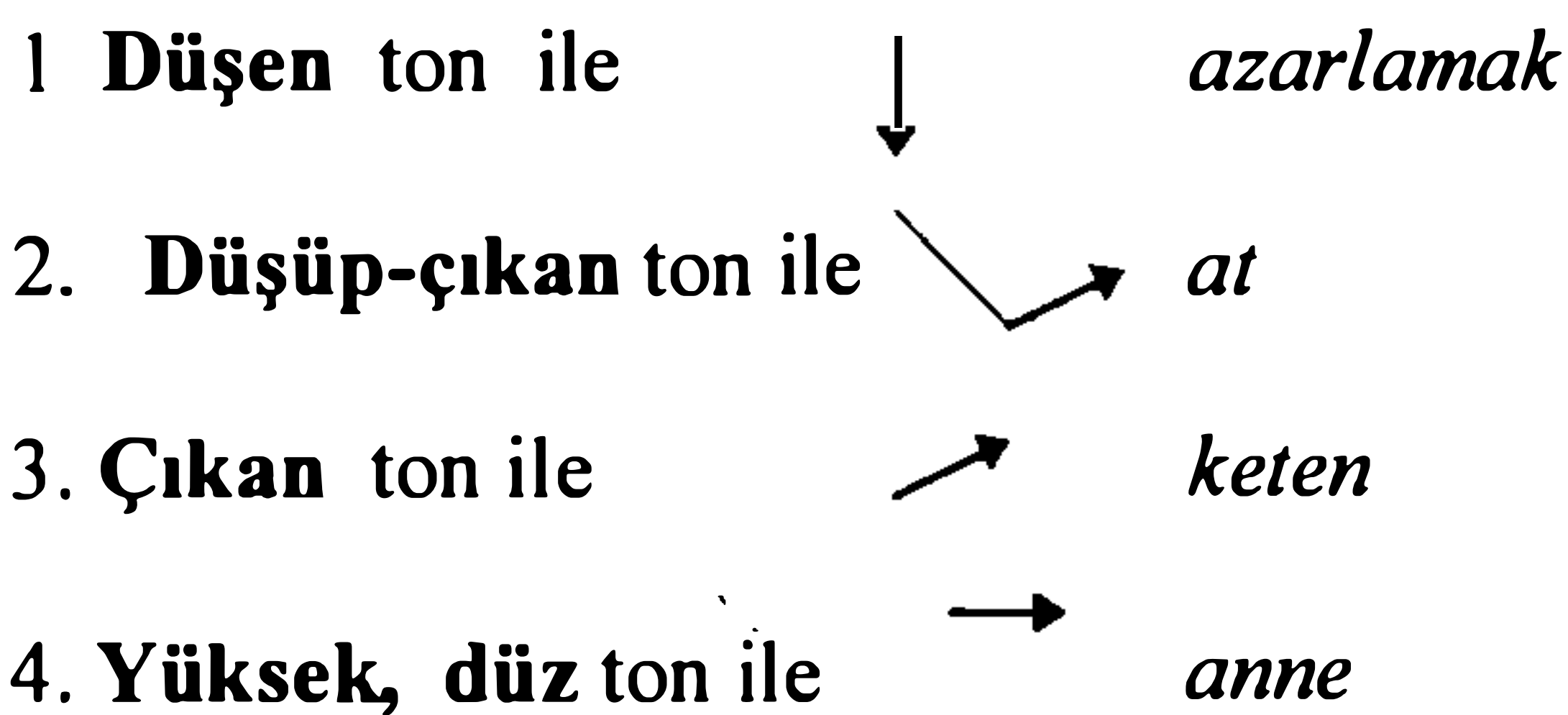
b.	<u>Sıfat</u>	<u>Zarf</u>
	yalNIZ	YALnız
	arTIK	ARtık
c.	doğRU	DOĞru
	<u>Adıl</u>	<u>Adıl</u>
	biRİ	Bİri = biri / hiçbiri
	kimSE	KİMse = bir /hiçbir kimse
	buraSI	BURası.

Vurgu değişimiyle ayırım gerçekte eklere de yansımıştır. Vurgu ile sözlüksel ya da dizimsel anlam ayıran ek biçimleri Türkçede az değildir, (Demircan 1976a). Vurgulu karşıtları olan kimi ekler aşağıdadır. Her ne biçimde oluşmuşsa oluşsun, bu ayrımı artık dizgesel bir karşıtlık olarak görmek zorunludur.

<u>Biçim</u>		<u>Vurgusuz</u>		<u>Vurgulu</u>
-A-	-a	gelSEn-e	-A	bura-yA, doğ-A
-CA	-ca	güZEL-ce (çok)	-CA	güzelCE (biraz)
-CIk	-cık	DAra-cık		dede-CİK
-DI		gelDİ-ydi		gelDİ
-mA		AÇ-ma		aç-MA
-mİş		geLİR-miş		gel-MİŞ
-sA		aLİR-sa		al-SA

4.7.1.4. Sözlüksel-ton Değişimiyle Türetme

Ton dilleri adını alan Çince ve kimi Batı Afrika ve onun karşılığı Orta Amerika dillerinde sözcük yalnızca sesbirimlerden oluşmaz. *Anlam*, ses dizileri üstüne bir ton değişimi bindirilerek belirlenir; göstergeler tonlanmış ses dizileridir. O tür dillerde belli sayıda sözlüksel ton bulunur. Örneğin Mandarin Çincesinde 4 ton kullanılır: *düşen*, *düşüp çıkan*, *çıkan*, *düz*. (O tonlarla kendi anlamı olmayan örneğin /ma/ ses dizisine şu anlamlar yüklenir), O göstergelere *tür*, *alan* ve *bağlam* ayrımı ile çok sayıda başka anlamlar da koşulabilir (Pike, 1948).

4.7.2. Ek Kullanarak Türetme

5. Sonekleme

6. Önekleme , Pekiştirme

7. İçekleme

8. Ek atarak türetme

4.7.2.5. Sonekleme

İster yalın olsun ister türemiş, bağımsız (ya da *yansıma* türü bağımlı) bir biçimin sonuna *bağımlı bir biçim*, bir *sonek* katılarak yeni bir sözcük el de edilmesine *sonekleme* denir. Bu işlemde birinci öge *taban*dır. Bir tabana peş peşe gelen ekler arasında belli bir işlevsel sıra gözlenir. Her ek belli işlevli, ya da anlamlı bir taban seçer. O seçim sırasında *artık*, **ara-biçim**'ler (*) de oluşabilir.

<u>Bağımsız</u>		<u>Bağımlı,</u>			
<u>taban</u>	+	<u>ara/artık</u>	+	<u>Ek</u>	<u>Türev</u>
su				-sA	susa
ev				-CI	evci
evci				-()I	evcil
evcil				-lA	<i>*evcille</i> (ara türev)
		<i>*evcille</i>		-()ş	evcilleş (dönüşlü eylem)
		<i>*ağ-</i>		-lA	ağla
		<i>*ak</i>		-sIr	aksır
tın		<i>*tingır</i>		-dA	tingırda
fış		<i>*fışır</i>		-tI	fışırtı
sık		<i>*sıkın</i>		-tı	sıkıntı
<i>*il> ilgi</i>		<i>*ilgin</i>		-ç	ilginç

Türkçede ek anlamları beş ayrı biçime yüklenir: ı) -Y, ıı).-()Y, ııı).-()O. ıv). -()OY, v).-YOY . Sonekleme işleminde bir heceden ötekine geçişleri kolaylaştıran bağlayıcı ya da ara sesler kullanılır. Heceler açısından ıı., ııı., ıv. türlerin tabana bağlanması için geçişi kolaylaştırıcı ünlü (ıı,ıv) ya da ünsüz (ııı) bir ses gerekebilir. O bağlamda taban ile ek arasında kullanılan sese *geçiş sesi* ya da biçimi *koruyucu ses* denir. Ekin genel biçiminden olmayan o *seçimli* sesler, ekin, biçimbirimsel yazımında ayraç içine alınır.

<u>Tür</u>	<u>Taban</u>	+	<u>Ek</u>	>	<u>Türev</u>
i.	yürü		-t		yürüt
ıı.	dile		-()K		dilek
	kaç		-(A)K		kaçak
	kaç		-(I) K		kaçık

III.	su	-(y)I + -(n)I	<i>suyunu</i>
	yapı	-(s)I + -(n)I	<i>yapısını</i>
IV.	iki	-(ş)Ar	<i>ikişer</i>
	yürü	-(y)An	<i>yürüyen</i>

Türkçede sonekleme öteki dillerden çok değişiktir; peş peşe oniki kadar türetme eki kullanılabildiği gibi, bir türetme eki de birden çok kez yinelebilir. *Çatı ekleri* aynı zamanda birer türetme eki gibi işlev yapar.

Kök	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10	11	12
<i>göz</i>	el	le	ş	tir	il	me						
<i>göz</i>	<i>lük</i>	çü	<i>lük</i>									
<i>su</i>	<i>la</i>	n	<i>dır</i>	ı	cı	<i>la</i>	ş	<i>tır</i>	ıl-	a	ma	ma
<i>iş</i>	<i>çi</i>	le	ş	tir	i	<i>ci</i>						
<i>gör</i>	<i>üş</i>	tür	ü	l	<i>üş</i>							

Bir eke değişik anlamlar yüklenebilir: güzel-CE (biraz), güZEL-ce (çok), birçok ayrı tür sözcükle kullanılabılır: çocuk-ÇA (biraz çocuk), ço CUK-ça (çocuk gibi), durDUK-ça (durduğu süreyle), esTİKçe,... .

4.7.2.5.1. Türkçe Eklerin İlk Biçimleri

Türkçe'nin ek bakımından çok zengin olduğu ileri sürülüyor³⁵⁷. Türkçe, acaba yapısal türüne bağlı ek dizgesi bakımından zengin mi ? Örneğin önekli yabancı sözcükler özleştirilirken Türkçede önek aranması, “*kurum*” anlamlı yeni sözcükler yapılırken Moğolca'dan -*tay* ekinin alınması bu zenginliğin ek sayarak belirlenemeyeceğini, sayısal çokluğun zenginlik belirtisi olamayacağını, Türkçede anlam ve işlev boşluklarının bulunduğunu gösteriyor, (Özdem, 1941). Ancak yine de Türkçe, ek bakımından en azından kendine yeterli bir dil görünümünü veriyor.

Birinci Türk Dil Kurultayının (26 Eylül 1932) son toplantısında onaylanan yedi maddelik izlencenin 3. maddesinde “...dilbilgisi, sözdizimi, sözlük yapılırken terim konurken *Türkçenin bütün eklerinin araştırılması na, bu eklerin ve edatların* (dizim işlevli sözcük ve ekler) *dilimizin bütün gereksinmelerine yetecek biçimde işlenmesine önem verimelidir*, deniyordu.

Eklerin işlev ve biçimlerinin kesin olarak ayrılması için en eski metinlerden yola çıkılması zorunluydu. Bu metinler okunduktan sonra, belli dönemlerin evresel ek dizgeleri belirlenecek, böylece eklerarası işlevsel karşıt

³⁵⁷ Özgür Savaşçı, Dil Derneği (1990) kurultayında bu sayının 250'yi aştığını söylemişti. Uzun/Aksan (1992) içinde 191 yalın/bileşik ek belirlenmiş. Bu yüzeysel bir saptama, ama sayısal açıdan bir zenginlik gösterebilir. Ne yazık ki böyle somut veriler bugün de elde yok. Şimdiye değin ek zenginliğini yapısal tür, kavramsal işlevlik açısından değerlendiren bir çalışma yapılmamıştır.

lıklar ortaya çıkacak, biçimler ona göre belirlenip nasıl bir tarihsel evrim geçirdikleri görülecekti. Ancak ne Türkçe ne de öteki Türk dillerinin evresel dilbilgileri yazılmamış olduğundan, eldeki bilgilerle yetinildi, yapılan yanlışlıklar üzerinde sürekli tartışıldı ama eklerle ilgili sorunlar bir türlü çözümü nemedi. Eskiden biçimsel olarak ayrılan eklerin birçoğu aşınarak bugün eş sesli duruma gelmişlerdi. Tartışmalar ise bir dilin kendi lehçelerinden eş zamanlı örnekler seçilerek değil de, ayrı dönemlerin biçimleri arasında sürdü rüldü. Bütün veriler henüz derlenmemiş olduğu için doğruya bir türlü ulaşıl amadı. Anadolu ağızlarının dilbilgileri bile henüz yazılmış değildir. Bugüne değin eklerin doğru bir dizini ya da anlamları Türkçe sözlüklerde verilmemiş tir; oysa Türkçe eklerin yalnızca türetme ve ulamsal değil aynı zamanda di zimsel işlevleri de bulunduğundan, Uzun/Aksan (1992)'ye göre 191 ayrı ekin 90 kadarı ardışık kalıplar oluşturduğundan, Türkçe ekler her ayrı anlam için ayrı bir giriş yapılarak sözlüklerde yer almalıydı. 1983 sonrası *Türkçe Sözlük* içinde her ek doğru biçimiyle yer almıyor. O girişlerde eklerin dizimsel iliş kileri de verilmelidir. Eş-sesli ekler işlev, bağlam ve taşıdıkları kavramlara göre biçimsel değişimleriyle ayrılıp, her anlam için ayrı bir giriş yapılarak, sözlükte başka eklerle birlikte dizimleri de belirlenmeleri doğru olur.

4.7.2.5.2. Eklerin İşlevsel Biçimleri

İster bir sözcük isterse bir ek olsun, sözlük içinde her anlamlı biri min yazımsal bir tek biçimi olur. Ancak yerli Türk Dili ve Edebiyatı yetkili leri bu yazım biçimini bugüne değin hiç kullanmamışlardır. Eklerle ilgili açıklamalarda bir ekin ne kadar ayrı sesletim biçimi varsa ya onların hepsi ya da seçilen bir-ikisi yazılarak adlama yapılmaktadır. Oysa gerektiği yerde *üst-ses birimler* ile geçiş sesleri kullanılarak oluşturulacak tek yazım biçimi, (Uzun/ Aksan, 1992, Demircan 1996:84) hem ussal hem de dil edincinde yer alan bir soyutlamadır. *Bir “ek”, sesletim biçimleriyle değil, önce işlevsel tek biçimiyle “-lAr” gibi yazılmalı, sonra gerekirse, “uyum” kurallarıyla belirlenemeyen çevresel sesletimleri kurallara bağlı olarak ayrıca sunu labilir*³⁵⁸. Çok biçimli yazım, bilimin en alt ilkesine bile uymamaktadır. Böy le bir yazım: eksik gözlemeleme, yanlış betimleme, ve yetersiz açıklama sayı

³⁵⁸ Örneğin “çoğul” ekinin öyle biçimleri olmadığı için işlevsel biçim yazı mı yeterli olur. Ancak o biçimler “uyumsal olduğu için Türkologların kullandığı ya zım o bakımdan *düzey-altı* ve *yanlış* bir yazım biçimidir. Örneğin -e,-a,-ye,-ya eki yerine -(y)A eki, -ci,-cı,-cü,-cu,-çi,-çı,-çü,-çu eki yerine -ÇI eki, -r,-ir,-ır,-ür,-ur,-er, -ar eki yerine -(Ü)r eki,... gibi. Ne var ki, yanlış olması bir yana, söylenmesi bi le gereksiz yere zor olan, dil dolaştıran, akıl karıştıran bu *düzey-altı* yazımı Türko loglar ile ders kitabı üretenler artık bırakmalı, Türkçe ekler, öğrencilerin daha kolay anlayabileceği ve anlamalayabileceği ussal tek biçimle yazılmalıdır.

lır. Geçiş sesleri: Türkçede en doğal sözcükler olan yansımalar (*tıkar, sır-ıl, şam-bır, şal-dır, şan-gır,...*) içindeki ikinci heceler ile eylem türeten **-(Y)Ir** (*anır, çağır, fış-kır, ök-sür, hap-şır,...*) ve öteki dilsel işlemlerdeki estetik değişimler de gözlemlenerek belirlenmelidir. Türkoloji dışında Prof Dr.Doğan Aksan'ın danışmanlığında yapılan inceleme "*Türkiye Türkçesi Türetme Ekle ri*" (Uzun/Aksan 1992), bu yazımı kullanan ilk yayın sayılabilir. Tek biçimli yazım daha önce değişik biçimlerde Türkoloji dışı başka kitap, (Adalı 1979) tez ve yazılarda da kullanılmıştır.

Tek-biçimli yazım üç tür öge içerir: ek içindeki zorunlu 1) üst-sesbirimleri, 2) alt-sesbirimlerini, 3) seçimli geçiş seslerini. Aşağıdaki yazımlarda küçük harfler sesbirimleri, büyük harfler üst-sesbirimleri gösterir; bağlamın belirlediği seçimli geçiş sesi ayraç içinde yazılır. Hece yapısı açısından **Ü/O** = hece ortasını, yani bir ünlüyü, **Y**= hece yanlarını, yani bir ünsüzü ya da ünsüz işlevli bir sesi gösterir. Ses karşıtlıklarının ortadan kalktığı, yani düzlendiği yerde bulunan ünlü üst-sesbirimler şunlardır.

1. *Ünlüler arası anlam ayrım yoksa* : **Ü** = Ø, i,ı,ü,u,e,a yerine
2. " " " " *varsa* : I. : **A** = e,a "

II.: **I** = i,ı,ü,u "

Ünsüzler arası düzlenmelerde eklerin yazımını ilgilendiren *ötümlü-ötümsüz* karşıtlığıdır. Genellikle ek başı düzlenmeler yazılır da ek sonu düzlenmeler, (*-İk* yerine *-İK*), *nedense* yazılmaz. Bunun bir açıklaması henüz yapılmamış görünüyor. Bilimsel açıdan ve sesletim kurallarının doğru işlemesi için bunun gerekli olduğu söylenebilir. Üst-sesbirim yazımında her ne kadar [$\pm$ belirtisiz] olma kuralı geçerli ise de, şimdilik ilgili seslerden biri seçilebilir. **-(Y)IY** = *-ır/ur, -ıl/ul, -bır/bur, -dır/dur, -gır/gur* gibi kimi eklerin ünsüzleri daha değişik biçimde yazılmalıdır. Ekleri ilgilendiren üst-ünsüzler şunlardır:

$$\begin{array}{lll}
 \text{Ötümsüz} \neq \text{ötümlü} & \mathbf{P} < p/b & \mathbf{K} < k/g/\text{ğ} \\
 & \mathbf{T} < t/d & \mathbf{\text{Ç}} < c/\text{ç} \\
 & \mathbf{Y} = \text{bir ünsüz.} &
 \end{array}$$

Ek yazımı açısından belirlenmesi gereken üçüncü özellik oldukça tartışmalı sayılan geçiş sesleridir. Bu sesler iki nedenle kullanılır. Birincisi, eki alan biçimin hece yapısını tamamlamak için, ikincisi ise benzer biçimli ekler arasındaki biçimsel ayrımın korunması için. Türkolojide, Türkçe tek geçiş sesinin /y/ olduğu, ötekilerin /s,n,ş,.../ eklerden sayıldığı eski biçimlerden yola çıkılarak açıklanıyor, geçiş seslerinde de değişim olabileceği düşünülüyor. Oysa bu konudaki tartışma ek işlev ve anlamlarıyla da dizgesel olarak denetlenmeli. Örneğin yansıma biçimlerin ikinci hecesini oluşturan **-(Y)IY**

eki içindeki geçiş sesi $-(Y) = \emptyset, b, d, g$ 'dan biri olabilir, (*çat-ır, güm-bür, şal-dır, tan-gır*). Eğer bu geçiş sesi olarak nitelenmezse, o zaman bu tür çoktan seçimli biçim koruyucu işlemlere başka ad verilmelidir.

- (Ü)n** : **-(y)An** *kuru-n/kuru-y-an, boya-n/boyan-an/boya-y-an, gör-ün/gör-en,...* .
- A** : **-(y)A** *diz-e/dize-y-e, geç-e/geçe-y-e/geçe-n-e, göz-e/göz-e-y-e,...* .
- (I)m** : **-(y)Im** *düzle-m/düzle-y-im/düzleye-y-im, de-y-im, dön-em/*
döne-y-im,... .
- (Ü)ş** : **-(y)Iş** *anla-ş/anla-y-ış,? yan-aş, çat-ış/çat-ış, yürü-y-üş,...* .
- l** : - *su-lu, güç-lü, sis-li, boya-lı, çocuk-lu,...* .
- I** **(y)I** **-(s)I(n)** : *su-y-u/su-y-un-da, bat-ı/batı-y-ı/batı-sı/batı-sın-da, göz-ü,...* .
- t** : **-(I)t** *boya-t, kon-ut, taşı-t/taş-ıt,...* .
- DI** : **-tI** *gör-dü, geç-ti, görün-dü/görün-tü, sarar-dı/sarar-tı, ...* .
- sI** = **-(ım)sI** *ipek-si/ipeğ-imsi, çocuk-su, ayrık-sı, kadın-sı/kadın-ımsı,...* .
- **(Ø/b/d/g)I(r/l)** ... *tık-ır, şır-ıl, şam-bır, şal-dır, ban-gır,...* .

Öyleyse ekler işlevsel ve tekil biçimleriyle yazılmalı; onların sesletimlerini belirleyen kurallar da “Sesdizimi” bölümünde öğretime sokulmalıdır. Kural yerine ayrı sesletimleri ard arda yazmak aynı şeyler değildir. Gerçekte bilinç altında bulunan bu kuralların sayısı yazılması gereken ayrı sesletim sayısından çok azdır. Biçimler yalnızca belleğe alınabilir, ezberi zorlar, işlemler ise dilsel edinçte doğuştan gelip sonradan anadile özgü kurallara dönüştürülürler. Burada söz konusu edilmesi gereken önemli bir başka olumsuz uygulama da yapısal, yani *dizimle ilgili eklere dilbilgisinin sözdizimi bölümünde yer verilmemesidir*. Bu da “*edar*” adı altında Banguoğlu’nun (1974) *takı* olarak nitelediği **dizim ekleri** ile *sayı, kişi, zaman* belirten **ulam sal** eklerin bir tutulmasıdır. Oysa yukardaki açıklama (s.208) ve örnekler öyle eklerin bir tutulamayacağını göstermek için düzenlenmiştir. Dizim eklerine yer vermeyen bir dilbilgisinin sözdizimi bölümü ciddi ölçüde yetersiz kalır. Bağlaçlardan söz edip bağlayıcı ekleri dışlamak ya da onları eylemlerle birleştirerek *fiilimsi* adı altında gizlemek son derece tutarsız ve yanıltıcıdır. Anlatımın, metin örülüşünün başlıca öğeleri nasıl olur da sözdizimi dışında kalır! Öğretici durumunda bulunan ama anadilde gerek sözlü gerekse yazılı anlatımı, yeni sözcüklerle yeni terim yapımını öğretimden dışlayan uygulayıcılar halâ varsa, bu yetersizlikler üzerine eğilmelidirler.

Türk Dil Kurumu bugüne değin eklerle ilgili bir toplantı düzenleme gereğini duymamıştır. 1983 öncesinde ekleri ne *Yazım Kılavuzu* ne de (1932-83 arasında) *Türkçe Sözlük* içine almamıştır, eklerin yazımlarını belirlememiştir. O yüzden, sözcüklere, sesletimi belirlemeksizin *tek yazım* uygularken *ek yazımı*'nı denetimsiz bırakarak bugüne değin eklerin biçimbirim yerine **düze-y-altı** yazımlarının sürmesine göz yummuş, bu da, kanımca eğitimcilerin farkına bile varamadığı önemli dilsel sorunlar yaratmıştır. Yazım kılavuzu artık üst sesbirimleri de göstermeli, öyle durumlarda değişik sesletimlerin hepsi yazılmalı³⁵⁹.

4.7.2.5.3. Eklerin *Dizimsel* İlişkileri

Bugüne değin Türkiyede ne türetme eklerinin dizimsel anlam ilişkileri ne de (Sebüktekin 1975 dışında) yapısal eklerin yüklem-içi yerleri üzerine yapılmış bütüncül bir çalışma yoktur³⁶⁰. Kimi kalıplaşmış görünen -mA.İ, -(y)A.cAK, -(I)m.sA, -İr.gA, -Ağ.An, -mAk.tA, -A.dA.k, -IA.mA, -In.cA.mA,...gibi, nice tutarsız: -İ.İk, -(y)I.cl, -mA.mA.cA.sIn.A,... gibi sayıları belki de yüzü geçecek kadar çok dizimsel biçimler de **tek bir “ek”** olarak yorumlanmakta, tarihsel ilişkiler ise, başkalarını kötülerken kullanılmaktadır. Oysa eklerin ön ve son biçimleri çok daha önce, *Türkçe Sözlük* içinde yer almalı, kökenleri ve nasıl değiştikleri bugüne değin açıklanmalıydı. Bileşik biçimlerin kimilerine alıştırdık ama ötekilerin tek eklermiş gibi sunulması aldatıcıdır, ussal değildir. Yalnızca gözlemlene verileriyle ek biçimleri belirlenemez³⁶¹.

Ek dizimine yüzeysel yaklaşımlarda göz ardı edilen, evrensel bir dil özelliği de “**artıklık**”tır. Bileşik olarak sunulan eklerin birçoğu bu *örtücü bakışın* ürünüdür. Açık örneklerle anlatılırsa, örneğin -**ÇI.İK**(/-İK.ÇI) diye

³⁵⁹ Eklerin birer biçimbirim olarak yazımında, kimi ses ayrımlarının düzlenmelerini belirten, kimilerini dışlayan tutum bugün de sürmektedir. Oysa düzlenmenin olduğu her yerde bir üst-sesbirim vardır. Tek biçimli yazım bunu göstermelidir. Örneğin addan soyut ad türeten ek -**İK** olarak değil, -**İK** biçiminde yazılmalıdır. Öteki işlemler: yansımada ikinci heceye /Ø/b/d/g/ ile geçiş, pekiştirmede kapatıcı ünsüz /pmsr/ seçimi düzlenme olmayıp biçim koruyucu dağılımsal bir seçimdir.

³⁶⁰ Daha önce yayınlanmış olan çalışmalar (Deny 1933, Emre 1934, Özdem 1941, Hatiboğlu 1974, Adalı 1979, Çotuksöken 1980, Zülfikar 1991, Uzun/Aksan 1992) eklerin anlam dökümlerini teker teker vermektedirler.

³⁶¹ Eklerin birbiriyle olan dizimsel ilişkileri özellikle türetme açısından önemlidir. Dizimsel boşluklar yakalanarak yeni birlikler oluşturulabilir, yeni türetmelerin nasıl yapılabileceği daha açık olarak belirlenebilir. Onlarla birlikte kavram alanlarını veren sözcük dizinleri de hazırlanabilirse, *Türkçeye kolay aktarma yapamıyorum* itirafı yerine *Türkçe bilim yapılamaz* savını yineleyen bilim adamlarına biraz yardım edilmiş olur.

bileşik bir ekten söz edilemez. Ortada peş peşe gelebilen iki ek var: *kavram la ilgili tabanın anlattığı özelliği taşıyan kişi/şey* (iş-çi) anlamı ile *tabanın yüklendiği sıfattan soyut eylem-adı* (işçi-lik) türeten ekler. Bilimsel olarak soyutlarsanız, ikisi de tek anlamlıdır. Bileşik tek ek olarak sunulan biçimleri, kimilerinin yazımlarına katılmayarak aşağıya alıyorum. O yanlış ölçülerle böylesi biçimlerin sayısı iki katına çıkarılabilir. Aşağıdaki örnekler Uzun/Aksan, 1992 ve Zülfikar, 1991'den derlenmiştir.

-AcAn, -AcIk, -Adak, -AdAn, -AğAn, -AğI, -AkII, -AkIA, -AksA, -AlA, -AlAk, -AlgA, -AmAç, -AmAk, -AmAmAzlık, -AncA, -ArAk, -ArgA, -AslyA, -cAcIk, -cAğIz, -cAsInA, -cIktAn, -çII, -cIIAyIn, -cIn, -dIrIk, -giller, -IcI, -IcIk, -(I)cIIIk, -IktIr, -ImIik, -(I)rIik, -sInA, -IncA, -IncAmA, -IndA, -IrgA, -slylA, -kAk, -A/IkIA, -A/IkII, -A/IksIz, -lAk, -lAm, -lAmA, lAmAsInA, -lAn, -lAndIr, -lArca, -lArdA, -lArI, -lAş, -lAştIr, -lAt, -leyin, -IIIk, -()ItI, -mAçA, -mAç, -mAçIk, -matik, -mAmAzlık, -mAsInA, -mAş, -mAzlık, -()mbAç, -(I)mII, -(I)msIz, -(I)msA, -(I)msAr, -(I)msI, -(I)mtI rAk, -(A)mAk, -(I)ncl, -(I)nç, -(I)nlz, -(I)ntI/erti, -pAk, -rAk, -()rIk, -()rIik, -sAk, -sII, -sIn, -sIzlAr, -sIzlik, -(I)ştIr, -Daş, -tlkçA,...

Bir örnek olarak dönüşlü/edilgen **-(I)n**'lı biçimlerden ad türeten **-tI** ekini alan türevler incelenirse, (*) işaretli olanların artık/ara biçimler olarak anlaşılabildiği, ancak bunların henüz anlatıma girmediği görülür. Öteki ön-biçimlerin çoğu tek başlarına kullanılabilen türevlerdir. Öyleyse Türkçe türetmede, ya da çok-ekli türetmede ara/artık biçimler dilin sözlüğünün bir parçası sayılır. İki ek birbirinden bağımsız yorumlanmalıdır. **-tI** ekinin kullanımına bakılırsa, eklerin biçim seçtiği ileri sürülebilir. Ancak, **-(Ü)r** eki almış biçimler bunu doğrulamaz. Öyleyse: *ekler, tabanın işlevine göre seçilirler*, denebilir.

alın>alıntı, boz>***bozun**>bozuntu, bulun>buluntu, çalın>çalıntı, çırp>çırpın>çırpıntı, esin>esinti, ger>gerin>***gerinti**, gezin>gezinti, görün>görüntü, kas>***kasın**>kasıntı, kes>***kesin**>kesinti, kır>***kırın**>kırıntı, kıs>***kısın**>kısıntı, kuru>***kurun**>kuruntu, serp>***serpin**>serpinti, sil>silin>silinti, soy>soyun>soyuntu, tak>takın>takıntı, üz>***üzün**>üzüntü, yay>***yayın**>yayıntı, yık>***yıkın**>yıkıntı, çık>***çıkın**>çıkıntı, sark>sarkın>**sarkıntı**>sarkıntılık, bekle>beklen>beklenti, öde>öden>ödenti, sapla>saplan>saplantı, süpür>***süprün**>süprüntü, *il>ilin>ilinti, çile>***çilen**>çilenti, birik>***birikin**>birikinti, bula>bulan>bulantı, sık>***sıkın**>sıkıntı, yaşa>yaşan>yaşantı, yüksel>yükselti, uyu>

**uyun*>uyuntu, söyle>söylen>söylenti, uza>uzan>uzantı, dök>dökün>döküntü, *ürper*>*ürperti*, gök>göver>göverti, *bağır*>*bağır*, *çöz*>*çözel*> *çözelti*,... .

4.7.2.5.4. Eklerde Türetme İlişkileri.

Türetme eklerinin birincil işlevi tabana içeriksel anlam yüklemektir. Bu yüklemde sözcüğün ulam (kategori) değiştirmesi (örneğin *ad* iken *eyle* me dönüşmesi) yüklenen anlama bağlıdır, her zaman gerekmebilir. Gerçek te türetme işlemi yaşamın kendi ilişkilerini yansıtır. *Anlam tabandan, ve taba nın öteki anlatım birimleri ile olan ilişkisinden doğar.* Sözelimi “su” sözcüğü “su vermek” anlamıyla “su-la”, “suyu sağlamak” anlamıyla “su-cu”, “özünden su-yu çıkmak” anlamıyla “su-la-n”, “suyu olan” anlamıyla “su-lu”, “suyu olmayan” anlamıyla “su-suz”,...biçimlerine girer. O yüzden anlam için ekleri değil, tabanı ve türevin bağdaştığı birlikleri incelemek gerekir. Öteki varlıklarla su ilişkisine bakılırsa, bu tabanın türetme ile ne tür anlamlar yüklenebileceği ortaya çıkar.

	<i>insan</i>	<i>hayvan</i>	<i>bitki</i>	<i>meyva</i>	<i>yemek</i>
su-la	-	+	+	-	-
su-cu	+	-	-	-	-
su-lu	(+)	-	-	+	+
su-suz	+	+	+	+	+
su-la-n	(+)	-	-	+	-

Anlamı eke gönderme yaparak açıklamak öğretimi kolaylaştırabilir, ama her zaman bilimsel bir saptama sayılmaz. Örneğin -*İ* eki nitelenen ada *tabanın taşıdığı kavram ile birlik* anlamı katar. Böylece Zülfikar 1991’de bu eke verilen 9 ayrı anlam nitelenene göre bir tek ilişki ile anlatılabilir: *çoklu anne, boya-lı ev, sağlık-lı çocuk, güney-li çiftçi, parti-li genç, Osman-lı ordusu, üç-lü koltuk, yetki-li kişi*,... .-*Ç* eki de incelenirse, bütün sayılan anlamların gerçekte tabana bağlı olduğu, ekin türeve tek bir soyut anlam, “*ilgili işi yapan/niteliği taşıyan varlık*” anlamını kattığı anlaşılır: (demir işi yapan) = demir-ci, (oyun oynama işi yapan) = oyun-cu, (süt üretim işi yapan/seven) = süt-çü, (balık tutma/satma işi yapan) = balıkçı, (soğuk metal işleyen) = doğrama-cı, (köfte yapan/satan) = köfteci, (dümeni yönlendiren) = dümen-ci, (demiryolu değiştiren) = makas-çı, (gözünü tedavi eden, gözetleme işi yapan) = göz-cü, (başkası adına konuşan) = söz-cü, (bilet satan) = bilet-çi, (kadere inanan) = kader-ci, (Cumhuriyeti destekleyen) = Cumhuriyetçi, (plan yapan) = plan-cı, (bilim üreten) = bilim-ci, (yorum yapan) = yorum-cu, (yeni sözcük üreten/ kullanan) = özleştirme-ci, (dava eden) = dava-cı, (miras alan) = miras -çı, (şarap üreten/seven) = şarap-çı (çok uyuyan) = uyku-cu, (alay eden) = alay -cı, (çıkarını kollayan) = çıkar-cı, (şaka yapan) = şaka-cı, (yol yürüyen /giden)

= yolcu, (yaban ilde bulunan)= yaban-cı, (*Ayrancı,*Bostancı). O nun dışın da türevin yüklendiği ikinci, üçüncü anlamlar türevle ilgili olmayıp tabana sonradan yüklenir. Bu -()-cI eki adlara geldiği için eylemlerden türemiş ad larla: (kar->*kar-ı>,caydır->*caydır-ı,yap->*yap-ı,kes->*kes-i, sustur->*sus tur-u, ver->*ver-i, al->*al-ı, çek->*çek-i,...) kullanımı (*karıcı, caydırıcı, ya pıcı, kesici, susturucu, verici, alıcı, çekici*,...), bir -(y)lcI eki olarak yorum lanmaktadır. Oysa, o ara-türevler anamlanabilir, artık ve dil-içi biçimlerdir. Bileşik biçimden gidilerek bu eki *eylemden ad türeten bir ek* olarak sunmak yerine: eylemlerin, ilk önce ada dönüşüp ondan sonra bu -CI ekini aldıkları söylenmelidir. -(y)I+-CI bir bileşik eki değil, dizimsel bir iliş kiyi yansıtır. Tersine yorumlar analitik düşünmeyi engeller, o nedenle *yanlış* sayılmalıdır.

Eklerin yüklediği anlam (dümenci: *dümeni kullanan kişi*) eğretil e (*dümenci, hileci, dalavereci*) ya da anlam değişimi ile, çeviri sonucu türe vin yüklendiği anlam biribirinden ayrılmalıdır. Eklerle ilgili işlevsel ya da türevsel boşluklar belirlenerek işlev kaydırmaları da yapılabilir. Yıllarla il ginç sözcüğünü yanlış bir türetme olarak dışlamaya çalışan Türkologlar bu nu başaramamışlardır. Öyleyse ek ile türetmelerde *benimsenebilirlik* ölçüleri ortaya konulup bunların ne kadar esnetilebileceği denenerek açıklanmalıdır. Özleştirme ürünü sözcüklere karşı getirilen eleştirilerin üçe ayrılması doğru olur. 1. Yanlış ek ile türetildiği ileri sürülen sözcükler (Timurtaş 1979). 2. Ya bancı eklerle (-sAl) türetildiği sanılan sözcükler. 3. Akraba dillerden alınan biçimler (-tay) içeren sözcükler.

4.7.2.5.5. Türetme Eylemine Katılım

Türk Dil Kurumu üyeleri, uzmanlar, yazarlar, aydınlar ve öğretmen ler dışında türetme eylemine halkın en geniş katılımı 1933 yılında çıkarılan *Soyadı Yasası* ve *Halk Evleri*'nin etkinlikleri ile sağlanmıştır. Bu yasa ile soyadı türetme işlemine giren ekler bugüne değin nedense incelenmemiştir.

İkinci yoğun katılım 1936-38 Ortaöğretim terimlerinin üretimi üze rinde olmuş, 1938-39 öğretim yılı ders kitapları ona göre yazılmış, yüksek öğretimde ise, katı direnmelerle karşılaşmıştır.

Üçüncü yoğun katılım ise, Hasan Ali Yücel'in Milli Eğitim Bakan lığı (1938-946) döneminde kurulan Tercüme Bürosu 'nda çalışan çevirmen lerin Batı dillerinden yaptığı çeviriler, ve gerek aynı süre içinde gerekse on dan sonra özellikle Nurullah Ataç ve Sabahattin Eyüboğlu'nun katkıla rıyla gerçekleşmiştir. Yeni yazı dilinin yaratılması açısından bu imece döne mi çok önemlidir.

En uzun soluklu çaba ise Türk Dil Kurumunun bir dernek kimliğiyle 1932-1983 arasında Dil Devrimine gönül veren üyeleri, şairler ve yazarların emekleriyle gerçekleşmiş, bu süre içinde 107. 000'e varan terim türkçeleşti rilmişti. Bu terimler, henüz dilbilimcilerin derlemesinden incelemesinden

geçmemiştir. Bu arada 27 Mayıs Devrimi ile yeniden yazılan 1962-Anayasa'sı'nın dilinin de özleştirmeye katkısı küçümsenmemelidir.

Özleştirmeye karşı eylem ise 1950'üen sonra yönetimce, ve 1970 sonrasında ona katılan Türk Dili ve yazını öğretiminden sorumlu olan kim seler ve Milli Eğitim Bakanlığı TTD yetkililerince yürütülmüş, 1983'ten sonra koyulaşan baskı ve özensiz iletişimciler yüzünden *özleşme* artık nere deyse sona ermiştir.

4.7.2.5.6. Türetme ve Ekler

Eklerin türeve yüklediği genel anlama göre yapılacak bir ayırım yeni biçimlerin türetilmesini kolaylaştırabilir. Kuşkusuz bunun için bir eş-anlam lılar sözlüğü de gereklidir. Her olanağı tüketmeyen bu dizinde şu genel an lamlar altında bir sınıflama yapılmıştır.

1. *Alet adı*

4. *Amaç*

2. *Yer adı*

5. *Durum*

3. *Nesne adı*

1.	ALET adı	Örnek	Ek
1.1.	Eylemi yapan, ses taklidi eylem.	<i>Çak-mak, tókmak</i>	-mAK
1.2.	Eylemi yapan, ses taklidi olmayan eylem.	<i>Kıs-kaç, il-geç</i>	-GAç
1.3.	Eylemi yapmak için	<i>Üfleç, bağlaç, toplaç, sark-aç</i>	-(A)ç
1.4.	Eylem yapılan	<i>tut-açak, oyun-cak, kolçak</i>	-CAK
1.5.	Eylemi yapan	<i>yaz-ar, keser, döner, çizer</i>	-(A) r
1.5.1.	Gücü kullanan	<i>Yelken, yapış kan</i>	-kAn
1.6.	Eylemi yapan, biçime göre	<i>çat-al, kural</i>	-(A)l
1.7.	Eylemi yapmaya yara yan.	<i>Döşe-k, ölçek, bıçak, elek, kaçak</i>	-(A)K
	”	<i>tırmık</i>	-mık
1.8.	Yapıldığı nesne ya da maddeye göre	<i>bakıraç</i>	-(A)ç
1.9.	Eylemi yapmaya yarayan	<i>sil-ecek</i>	-AcAk
1.10.	Eylemi yapan alet	<i>bileği, kulağı</i>	-(A)ğl
1.11.	Bir vücut parçasına konulan alet	<i>boyunduruk dişindirik</i>	-dlrIk
1.12	Eylem sonucu oluştu	<i>çizelge, duyarga</i>	-Al /

	rulan ilgili nesne		-Ar-gA
2.	YER		
2.1.	Dönüslü eylemin yapıldığı yer	<i>Durak, sunak, konak, tapınak</i>	-AK
2.2.	Nesnelerin konulduğu yer.	<i>Kitaplık, çamaşırılık</i>	-İK
2.3.	Eyleme uygun nesne parçası	<i>çekmece, bulmaca,</i>	-mA-cA
2.4.	Eylemin yapıldığı yer adı	<i>kışla(k), tuzla, yazlık, yayla</i>	-A(k)
3.	NESNE		
3.1.	Kullanıldığı yere göre	<i>baş-lık, gözlük, ellik.</i>	-İK
3.2.	Eylemin nesnesi	<i>an-ıt, yakıt, sarkıt, yazıt.</i>	-()t
3.3.	Eylemin türüne göre adlandırılan yemek adı	<i>gözleme, açma, haşlama, kızartma, buğulama,</i>	-mA
3.4.	Eylemin etken adı	<i>açmak, koşmak</i>	-mAK
3.5.	Eylem sonucu oluşan dural nesne	<i>sarkıt, dikit,</i>	-It
3.6.	Eylemin iş/nesnel adı	<i>aç-ı, kanı, kazı, çatı, ütü</i>	-I
3.7.	Eylem sonucu oluşan nesne, canlı	<i>yonga ,dizge, bilge</i>	-GA
3.8.	Eylemi gerçekleştiren araç	<i>bitki, sürgü, çalgı, övgü,</i>	-GI
3.9.	Sesli eylemi yapan, niteliği taşıyan şey	<i>fırıldak, kıkırdak,</i>	-dA-k
3.10.	Dönüslü eylemi yapma aracı/nesnesi	<i>salıncak, örümcek</i>	-cAk
3.11.	Etken eylem için kullanılan nesne	<i>basamak, kaçamak, tutamak</i>	-Am-Ak
4.	AMAÇ		
4.1.	Nitelik elde etmek için gerekli nesne	<i>gelinlik, bayramlık,</i>	-İK
5.	Niteliği kullanan	<i>başkan,</i>	-GAn
6.	Bitmiş eylemin ürünü	<i>geçmiş,ermiş, dolmuş,</i>	-mİş
7.	Eylemden etkilenen, eylemle kurulan araç	<i>kasnak, dernek, değnek</i>	-()nAk
8.	Eylemi yapmaya yara	<i>olanak, seçenek</i>	-()nAk

	yan durum		
9.	Kök adın kavramına benzer oluşum	<i>göz-e, beze,</i>	-A
10.1.	Eylem için kurum adı	<i>danıştay, sayıştay kurultay, yargıtay</i>	-tay
10.2.	Kuruluş adı	<i>örgüt, ?aygıt</i>	-t
11.	Dönüşlü eylemden soyut/somut ad	<i>toplantı, bağlantı, uz antı, morartı, gezinti</i>	-tl
12.	Eylemle yapılan etkinlik adı	<i>söylev, işlev, ödev</i>	-()v
13.1.	Taklit ses adı	<i>fısıltı, civıltı, patırtı, gürültü</i>	-tl
13.2.	Ses taklidi dönüşlü ad	<i>takır, tıngır, şingır, kütür</i>	-()lr
14.1.	Etken eylemin adı	<i>kaçış, bakış, uyuş, çıkış</i>	-Iş
14.2.	Dönüşlü eylemin adı	<i>bağıntı, sallantı, çarpıntı döküntü</i>	-tl
14.3.	Eylemin adı	<i>ölçüm, yazım, yazılım, üretim</i>	-Im
14.4.	Eylemle yapılan işin adı	<i>ölçme, boşanma, bekleme, danışma</i>	-mA
14.5.	Eylem adı	<i>yangın, baskın, salgın, bozgun</i>	-GIn
14.6.	İşteş eylemden tekil ad	<i>görüş, bakış, satış</i>	-Iş
14.7.	Dönüşlü eylemin adı	<i>sürünceme</i>	-cA-mA
14.8.	Eylem yapılarak üretilen	<i>ödev, görev</i>	-v
14.9.	Eyleminin olması sonucu	<i>olay, sağlay, dolay</i>	-(A)y
14.10	Dönüşlü eylemle yapılan	<i>saklambaç, dolambaç</i>	-baç
14.11	Dönüşlü eylem sonucu oluşan nesne	<i>izlence, sakınca, eğlence, düşünce</i>	-IN-cA
14.12	Eylemin sonucu olan şey	<i>dönemeç, bulamaç</i>	-Em-Eç
14.13	Eylemin soyut ürünü	<i>kuram, dönem, tutam</i>	-Em
14.14	Eylem dönüşlü nesne, kavram	<i>görenek, tutanak, seçenek, olanak</i>	-An-Ak
14.15	Eylem adı	<i>onay, uzay</i>	-y
14.16	Eylemi yapan kişi, şey	<i>kaçak, bıçak, döşek</i>	-Ak
14.17	Eylemi yapmada kullanılan nesne	<i>yemek, ekmek</i>	-mEk

14.18	Eylemin nesnesi	<i>doğa, yara</i>	-A
14.19	Eylemin anlattığı	<i>kızamık,</i>	-A-mIk
14.20	niteliği içeren hastalık		
14.20	Eylemi yapmak için	<i>giysi, tütsü, yatsı</i>	-(A)sI
14.21	kullanılan /zaman		
14.21	Edilgen eylemden	<i>çökelek, asılak</i>	-Al-Ak
	oluşan edilgen nesne		
15.1.	Katılana göre olum suz	<i>uyuşmaz-lık,</i>	-lIK
	eylem adı	<i>dokunulmazlık</i>	
15.2.	Etkilenene göre olum	<i>çıkamaz, açmaz,</i>	-mAz
	suz eylem/kişi adı	<i>utanmaz</i>	
15.3.	Etkilenene göre	<i>içilmez, girilmez</i>	-mAz
	olumsuz eylem	<i>anlaşılmaz</i>	
15.4.	Eylemi yapan nesne,	<i>çıkır, gelir, okur,</i>	-()r
	kişi	<i>düşünür</i>	
15.5.	Eylemin nesnesi	<i>ıydu, girdi, alındı</i>	-DI
16.	Eyleme tabi olmuş kişi	<i>tutsak</i>	-sAk
17.1.	Eylemi yapan şeyin adı	<i>yayın, ışın, akın</i>	-In
17.2	Eylemi yapan etken	<i>sayman, okut man,</i>	-mAn
	kişi/işteş	<i>seçmen, danışman</i>	
17.3.	Eylemi yapan	<i>alıcı, satıcı, verici,</i>	-I-cl
	kişi/nesne	<i>sözcü</i>	
18.1.	Eylemden etkilenme	<i>basınç, utanç,</i>	-ç
	durum/ nitelik	<i>gölünç, kıskanç</i>	
18.2.	İstemsiz eylem sonu cu	<i>kıymık, kusmuk,</i>	-mIK
	üretilen şey	<i>ekşimik</i>	
18.3.	Eylem sonucu oluşan	<i>yırtmaç, döne meç,</i>	-mAç
	biçim, nesne adı	<i>bulamaç</i>	
19.	Eyleyen/etkilenen	<i>gezgin, dalgın,</i>	-GIn
	niteliğini anlatan sıfat	<i>baskın, yaygın,</i>	
20.	Soyut eylemden ad	<i>er-dem, yordam,</i>	-dAm
		<i>? gündem</i>	
21.	Eylemden oluşan adı	<i>öpü-cük, gülü cük,</i>	-CIK
	küçültme		
22.	Meslek süreci	<i>öğretmenlik, bağ</i>	-cI-İK
		<i>cılık, sağcılık</i>	
23.	Adın anlattığı nesne	<i>köken, tümen</i>	-An
	den çıkan		
24.	Küçük (adın'anlattığı	<i>başak, benek</i>	-Ak
	nesnenin küçüğü)		
25.	Adın anlattığı soyut	<i>bir-im, ortam,</i>	-Im
	kavram	<i>bağım</i>	
26	Sıfatın anlattığı nite	<i>güzellik, gençlik,</i>	-/Ik
	lik adı	<i>huysuzluk</i>	
27.	Zaman süresi, yinele	<i>akşamları, öncele</i>	-lAr-I

224			
28.	me, çoğullama Süresince, sırasında	<i>ri, gündüzleri, sabahleyin, ak şamleyin</i>	-lA-yIn
29.	-	<i>Gündüz (?)</i>	
30.		<i>Kıvılcım, ikircim, sıkılcım</i>	-clm
31.	Soyut ad	<i>İkilik, ayrılık</i>	-llk
32.1	Payda	<i>Onda, yüzde, bin de, yilda</i>	-dA
32.2	Paydadan ad + ücret	<i>ondalık, günde lik, aylık</i>	-dA-/llk
33.	Sıfat + küçültme + sevgi	<i>Yavaşcacık, çabu cacık, usulcacık</i>	-cA-clK
34.1	Sever, düşkün	<i>Biracı, ülkücü, uykucu, Çevreci</i>	-cl
34.2	Sevgi +acıma + küçültme	<i>Adamcağız, kızca ğız</i>	-cAğ-lz
35.	Adın anlattığı ni- teliği taşıyan	<i>Aday, güney, ku zey, dikey, olay</i>	-Ay
36.	Sevimli + kısa ad	<i>İbiş, Maviş, tombiş</i>	-iş
37.	Niteliğin anlattığı kavramı taşıyan ad	<i>ortak</i>	-(a)k
38.	Adın anlattığı kavra mı içeren soyut ad	<i>gün-dem,yordam yöntem</i>	-DAm
39.	Ad + ile	<i>Köycek, ailecek</i>	-cek
40.	Addan soyutlama yo luyla yapılan ad	<i>günce, gerekçe, örnekçe, dilekçe</i>	-CA
41.	Ad + birlik	<i>kardeş, yöndeş, işteş</i>	-DAş
42.	Ad + dişil	<i>tanrıça, kraliçe</i>	-çA
43.	Ad+ ilgili	<i>buğdaygil, Ahmet gil</i>	-gil
44.		<i>Yağmur, çamur, hamur</i>	-mlr
45.		<i>Elti, pinti, tortu</i>	
46		<i>Yatsı, sinsi</i>	
A.	Eylem türetme		.
A.1.1.	Tabanın anlattığı eylemi yineleme	<i>irga-la, dürte-le, silke-le, üste-le, birka-la, sopa-la, üfür, yoğur, çağır. çızık-tır, birik-tir,</i>	-lA -tlr

		<i>kırpış-tır, veriş-tir, karış-tır,....</i>	
A.1.2..	Tabanın anlattığı sesi çıkarma	<i>fıkır-da, tıkır-da, fokur-da,...</i>	-dA
A.2	Tabanın anlattığı kavramı taşıyan birlik/ortaklık yaratma	<i>:yan-aş, birle-ş, dola-ş, oturu-ş</i>	-(A)ş
A.3.	Tabanın anlattığı sesi çıkar, eylemi yapma:	<i>püskür, sümkür, fışkır, fınk-ır</i>	-(k)Ir
A.4.	Tabanın anlattığı nesneyi/şeyi verme, katma	<i>su-la, aşı-la, sopa-la, gece-le, giz-le, av-la, bağ-la</i>	-lA
A.5	Nesneye istek eylemi	<i>su-sa, durak-sa, küçüm-se, anım-sa, et-se, süt-se, boğa-sa,...</i>	-sA
A.6.	Birlik yaratma:	<i>çocukla-ş, yan-aş, dikle-ş</i>	-(A)ş
B.	Çatı ilişkisini belirleme:		
B.1.	Öznesi etkilenen işlevinde eylem	<i>:say-ıl, kır-ıl, dağ-ıl, yar-ıl,...az-al, dar-al, ufal, kusal,.ince-l, diri-l, yüce-l, bun-al, göğ-er, ak-ar, yaş-ar, ev-er</i>	-(Ü)l -Ar
		<i>(?)/ çocukla-ş, yan-aş</i>	-(A)ş
B.2.	Tabanın anlattığı eylemin öze dönüşü:	<i>yala-n, oyna-n, kurtla-n. kazı-n, bul-un, yaprakla-n, çiçekle-n,</i>	-(Ü)n
B.3.	Tabanın anlattığı eylemin çatısal tersi:	<i>kop: edilgen > kopar :etken: aş-ır, taş-ır.</i>	-(Ü)r
B.4.	İşteş eylemi:	<i>gül-üş, bur-uş, dur-uş. sav-aş,.kır-ış, dola-ş</i>	-(Ü)ş
B. 5	Ettirgen eylem	<i>ürk-üt, kokla-t, işle-t, dön-dür.</i>	-(Ü)t

-p : ser-p, çır-p	-rA : kük-re,
-t : yır-t, ?	-sl : yan-sı, yad-sı,
-k : bur-k	-sln : yük-sün,
-Ik : göz-ük, bir-ik	-şA : ok-şa, kağ-şa,
-kIn : yut-kun	-zlr : em-zir,

Bu aşamada so-ekler üzerine şunlar söylenebilir.

1. Eklerin tarihsel bir betimlemesi henüz yayınlanmamış, eklerarası dizimsel ilişkiler betimlenmemiştir.

2. Eklerin nasıl yazılacağı kesin ölçülerle belirlenmemiş, 1983'e değin ne yazım kılavuzuna ne de Türkçe Sözlük içine alınmamışlardır. Sürdürülen düzey-altı yazım en kısa sürede bırakılmalı, *tek-biçimli biçimbirimsel yazım* (s.214-215) uygulanarak öğretimde de kullanılmalıdır. O bakışla *kök yazımı* da yeniden ele alınarak sözlük girişleri Türkçeye uygun biçime sokulmalıdır.

3 Ekleri *türetme* ve *çekim* terimleriyle iki kümede toplamak doğru değildir (s.208). Eklerin önemli bir bölümü sözdizimini ilgilendirdiği halde yerli sözdizimi metinleri içinde böyle *dizimsel ekler* henüz yer almamakta, öğretimde kullanılmamaktadırlar. Bu dilsel bir köreltmedir.

4. Ek anlamlarının belirlenmesi de açık değildir. Tek bir kavram/işlev taşıyan eke çok sayıda anlam takılarak türevsel anlamı hangi birimin oluşturduğu belirsizleştirilmektedir. Türevin anlamı kullanılan tabana ve türevin öteki dil birimleriyle girdiği bağdaşım ilişkisine göre belirlenir (s.211). Buna göre ekin "*ulam-seçici*" işlevi ile soneklemede oluşan *ara/ artık biçimlere* bakılarak yanlışlıkla bileşik ek biçimleri de uydurulmamalı (s.217).

5. Yeni türevler denenmesi için eklerin dizimsel ilişkileri belirlenmelidir.

4.7.2.6. Önekleme (ve *Pekiştirme*)

Türetme eklerini tabanın başına ekleyerek değişik anlamlı yeni bir sözcük elde edilmesine *önekleme* denir. Osmanlıca mektup < me + k-t-b oluşumunda /m-/ bir önek işlevi görür. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Türkçeye çok sayıda Farsça ve Arapça önek girmiştir, (**na**-tamam, **bi**-haber, **bila**-istisna, **gayri**-safı,...). Batı dillerinden sözcüklerle birlikte aktarılanlar da vardır, (**non**-si yası, **anti**-komünist, **il**-legal, **a**-sosyal, ...).

Dil Devrimi'nin başlangıcında Fransızca sözlük örnek alınarak oradaki her sözcüğe karşılık Türkçe eş-yapılı, eş-anlamlı bir sözcük bulunması düşünülmüş. Bu çalışmada doğal olarak öneklere de gerek duyulmuş (Özdem 1941:50). Osmanlıca döneminde Arapça, Farsça öneklere (*bi*-, *na*, *gayri*-,...) iyice alışılmış ve Fransızca önekler o yüzden hiç yadırganmamış.

Türkçede de önek aranmış ve kimi genel kavramları taşıyan tek heceli sözcüklerden kır pılarak (*yar* < yarı, *üs* < üst, *as* < ast,...) öneksi biçimler üretilmesi ilk önce ordu dilinde denenmiştir. Ancak bu deneme Türkçede ne den önek kullanılmadığını ortaya koyan bir incelemeye dayanılarak yapılmamıştır. Öteki örneklerden (*al* < alay, *tuğ* < tugay, *tüm* < tümen, *or* < ordu birer *kırpma*, *kor* < kolordu, *gen* < genel > *gensoru* ise bir *kısaltma* sayılır.

Dil Devrimi sürecinde “*Türklerin ârî ırktan geldiği, Türkçenin (yanlış alarak) Hint-Avrupa dilleriyle bir kökten doğduğu, hatta kök oluşum evresinde Türkçenin onlardan önce biçimlendiği ileri sürülmüştü. O ilişkilere göre Türkçede de önek bulunmalıydı. Ne var ki o diller türetme evresinde Türkçeden ayrılmıştı,...*” gibi ön-varsayımlar üretildi. Bu konu da doğru sayılamıyacak bir örnek Atatürk’ten bir fıkra ile verilir. *Bir deniz yolculuğu sırasında bir gün Atatürk gemi süvarisine “rota”nın nereden geldiğini sorar. Süvari bilemeyince de bunun anlamının “yürütmek”, kökünün de “rüt” olduğunu söyler; “yü-” bir önek, “-mek” de bir sonektir,* (Tankut,1963). Kuşkusuz Türkçede önek yoktur; olması için bir neden de bulunmaz. Dilin evrilmesi sürecinde işlekleşen tek heceli, konumsal (*ön-art, ilk-son, iç-dış, alt-üst, baş-son, yan, dip, öz, el* (yabancı), *uz*,... gibi) sözcüklerle yapılan bileşik birimlere bakılarak onların birer önek özelliği kazandıkları yanlış olarak ileri sürülmektedir. Oysa o sözcüklere yüklenen genel kavramların birer önek ile anlatılması gerekmez. Girdikleri başka dizim ve türetme ilişkilerine bakılarak o uzamsal sözcüklerin birer önek sayılamıyacakları kolayca anlaşılır.

1.	<i>iç-kale</i>	2.	<i>kale iç-i</i>
	<i>dış-kapı</i>		<i>kapı dış-ı</i>
	<i>üst-yol</i>		<i>yol üst-ü</i>
	<i>*alt-deniz</i>		<i>denizalt-ı</i>
	<i>*üst-su</i>		<i>su üst-ü</i>
	<i>*dış-kural</i>		<i>kural dış-ı</i>

3. *İç-li, iç-er, iç-siz, iç-ir-ik, iç-ten,..., dış-lı, dış-la, dış-ar, dış-ar-ı, dış-tan,..., üst-lük, üst-e-le, üst-ten, üst-süz,..., ön-cü, ön-lük, ön-er, ön-le, ön-de-r,..., son-lu, son-suz, son-suz-luk,...*

4.7.2.6.1. Türkçede Önek Gereksinmesi

Daha sonra Türkçede genel kavram taşıyan: *ön-art, baş-son, yan, iç-dış, öz,eş, üst-ast*,... gibi sözcüklerin birer önek yönünde değiştikleri, herhan gi bir ölçüye vurulmaksızın, sanısal olarak yeniden ileri sürülmüştür. Bir kez gerçek **ön ek** bağımlı bir biçimdir, ne bir son ek alabilir ne de bileşik sözcük içinde bağımsız bir öge olarak bulunabilir. *Genel konumsal ya da ilişkisel bir kavramı taşıyan bir birimin bağımlı ya da bağımsız olması ise*

bir gereklilik değildir. O yüzden Türkçede önekleşme savı doğru olamaz. Örnek verilen sözcükler kendileri “*bağımsız*” sözlüksel birimler olup soneklerle türlü türevlere, öteki sözcüklerle türlü değişik ilişkilere girmektedirler. Doğrusu böyle bir değişime Türkçenin değil, öyle düşünenlerin gereksinmesi var gibi. İşlevsel açıdan o sözcüklerin tek-heceli ya da kısa biçimleri olması ve genel kavramları taşıması yeterlidir, birer örnek olmaları gerekmez. Henüz ayrıntılı bir inceleme konusu yapılmamış olan bu sözcüklerin (koyu yazılı) bir dizinini aşağıya çıkarıyorum. Sözcüğün iliştiği öteki sözcükler bir (/) ile, ekler ise araya bir (-) konularak peş peşe dizilmiştir.

önek/söz/koşul/sezi/ses/bilgi/alım/şart/yargı/karar/ödeme/uyum/uygulama/denetim; ön-cü,-de,-den,-er,-lük,-le,-ce,-de.r,-sel,le.m,-em,-ce.le,...; evin önü, Eminönü... .

sonnek/söz/ses/bakım/denetim/karar/,...; yolun sonu,... .son-u,-a,-da,-dan,-uç,-lu,-suz,-la,... .

artdamak/zamanlı/ünlü/,...,göz *ardı*,... .art-çı,-a,-la,-ta,... .

başbakan/sorun/öğretmen/parmak/oyuncu/kemancı/sorumlu/hırsız/,..., hece *başı*,... .baş-kan,-ar,-lı,-sız,-a,-ı,-ta,-tan,-la,-ak,-la.n,-at,... .

içyüz/işleri/bükey/sorun/tepi/pazar/turizm/kanama/deniz/ek/hat/güdü/açıcı/açı/,... .içli,-siz,-te,-ten,-er,-in,-kin,-lik,-re,..., fındık *içi*,... .

dışaçı/işleri/bükey/sorun/gezi/pazar/alım/kulak/-a vur/,...,yasa *dışı*,.dış-ı,-a,-ta,-tan,-lı,-sız,-la,-ar,-kı,-la.n,... .

yanürün/ödeme/gelir/kuruluş/sanayi/yat/bas/bak/,...,evin *yanı*,... .yan-lı,-sız,-ı,-a,-da,-dan,... .

sağ el/duyu/oy/basın/görüş/ol/,...; yolun *sağı*,... .sağ-cı,-lı,-lık,-ı,-a,-da,lak,-dan,... .

solel/görüş/basın/oy/,..., yolun *solu*,... .sol-la,ak,-cu,-u,-a,-da,-dan,-lu,... .

üstyapı/dudak/çene/teğmen/çavuş/deri/kuruluş/dil/geçit/sınır/sesbirim/,...; yol *üstü*, ayaküstü, Hisar-üstü üst-ü,-e,-te,-ten,-lük,-ün,-e.le,-lü,-süz,...

üsteğmen/çavuş/... .

altyapı/sınır/çene/dudak/deri/geçit/kuruluş/,...; ağaç *altı*,... .alt-ı,-a,-ta,-tan,-lı,-lık,... .

astsubay/kat/... .

assubay/teğmen/kat/başkan/... .ast-ı,-a,-ta,-tan,-ın,-lık,... .

asbaşkan/kat/yön/... .

as (Fr.) as-al : (san-al),... .

yarkurul/bay/başkan,...

dipyapı/,..., deniz *dibi*, Kule-dibi,... .dip-çik,-i,-e,-te,-ten,-in,-li,-sız,-le,... .

yüzey yapı/... .

ara yol/ses/cümle/sokak/kapı/mal/karar/ürün/ seçim/ezgi/ söz/deniz/ kesit/ bulucu/aç/boz/ara-cı,-yı,-ya,-da,-dan,-la,-lık,-lı,-sız,.. / .-bul/ver/,... ,ders

arası,...

anayasa/yol/para/sav/vatan/kara/kapı/yüreği/sevgisi/...

tekel/sayı/kapı/yol/biçim/seçici/anlam/eşli/sesli/tanrıci/erkçi/düze/terimli/...

.tek-il,-le,-i,-ten,-li,...

çift sayı/yol/kapı/küme/teker/cam/pencere/katlı/... .çift-e,-li,(-lık,-çi),...

çokgen/hücreli/amaçlı/karılı/sesli/tanrılı/yanlı/uluslu/yüzlü/anamlı/eşli/

gözeli/fazlı/...;çok-ul,-u,-a,-ta,-tan,-ça,-lu,-luk,...

karşı sav/öneri/devrim/gel/ol/çık/koy/...

eşdeğer/biçim/ad/anlam/başkan/cinsel/güdümlü/kenar/merkez/sesli/zamanlı/

koşma,... ,eş-i,-e,-in,-lik,...

ortak yapım/çarpan/kat/özne/yüklem/yaşam/ol,...

orta yol/çağ/oyun/öğretim/parmak/boy/sıklet/dalga/ dikme/hece/ yaş/ direk/

doğu/ elçi,...

özdeyiş/kardeş/direnç/suyu/eleştiri/geçmiş/yaşam/güven/saygı/veri/yönetim/

,mısırözü,.öz-ü,-e,-de,-den,-gül,-ek,-lü,-süz,-ge,-lük,-ümle/se,-en,-le,-le.m.

öte: mor/ beyaz/düş ötesi,..., öteberi, öte-ki/-de/-den/-ye/-(s)i,...

soykütüğü/metal/gaz/ağacı,adı soy-lu,-suz,...

yarıçap/ücret/bel/yol/ünlü/geçirgen/küre/gölge/yıl/saydam,...; ilk/son yarı,...

.yarı-m,-la,-yı,-ya,-da,-sı,...

tam gün/yol/gaz/sayı/siper/algı/asalak/süre,...

beri : gelberi,..., beri-ki/-de/-den/-(s)i/-ye,...

Türkçede *önek* yoktur. Dil Devrimi başlangıcında kimi öneksi biçimler yapılmışsa da buna pek gerek olduğu söylenemez³⁶². Onun yerine, öneklere yüklenen genel kavramların neler olduğu, ve Türkçede bu kavramları taşıyan kök biçimleri belirlenirse, sorun çözülür. Ondan sonra **önekli biçim** yerine gerekli yeni sözcükler **bileştirme işlemiyle** üretilebilir.

4.7.2.6.2. “**Pekiştirme**” diye tanımlanan işlemde niteleyicinin başına getirilen hece, bir tür # (Y)O-biçimi yineleme ya da ikileme olma sına karşın, oluşan baş hecenin bir önek sayılması gerektiğini düşünenler de

³⁶² İlk başta önek bulunmaması karşısında çıkmaza girildiği sanılır. Ulus 5.1.1933 “... Dilimizin en büyük eksikliklerinden biri türkçede önek olmamasıdır”. 17.1.1934; Şeref: “ Türkçede önek yoktur. Boş yere arapçaya benzetmeye çalışmak biraz uygunsuz iş sayılabilir. Ve Türkçenin öneke boyun eğmesine gerek de yoktur.... “İlk ve Ortaöğretim Terimleri Sözlüğü” ile Türkçe Terimler Cep Kılavuzu (1937) yazımına gelince önek işleviyle < art, ast,dış, iç, gen, karşı, orta, ön, uz, öte, ön, üst, yan, yar,son,... > gibi genel kavram taşıyan köklerin kullanılmaya başlandığı görülür, (Steuerwald, s. 110-113).

çıkılmıştır. Ancak o parça bir ek olmayıp bir dizi işlem sonucu biçimlenir, (Demircan 1987).

- i. *Niteleyicide (varsa) baş ünsüz ile ilk ünlü alınır: sarı>sa-, uzun > u- .*
- ii. *Bu ses dizisi /p m s r/den uygun olan biriyle kapatılır: sap- , up-,...*
- iii. *Oluşan kapalı heceler niteleyicinin başına eklenir: sap.sarı, up.uzun,...*
- iv. *Pekiştirici hece birinci derece vurgulanır: SAP.sarı, UP.uzun,...*

Bu işlemde kapatıcı ünsüzün /p m s r/ arasından seçimi belli kural lara bağlıdır (Demircan 1996 :102-103). Eğer yinelenen parça bir önek sayı lırsa, o zaman Türkçede **bir tek önek** vardır. Bu ön-ekin öylece pekiştirilen sözcük sayısı kadar ayrı biçimi olur. Bence bu bir işlemdir, o tür baş heceler birer önek sayılamaz.

4.7.2.7. İçekleme

Bu işlem Türkçede bulunmayan bir türetme yoludur, Sami dillerin den biri olan Arapçada iç-ek çok yaygın olarak kullanılır. Ünsüzlerle belirle nen kök çerçeveleri içine, örneğin“ b-t-k > **k-t-b**” ünsüz dizisine, içek sayı lan değişik ünlü dizileri katılarak elde edilen biçimlere türlü anlamlar yük lenir: *kitap* (betik), *kâtip* (yazıcı), *kütüp* (betikler), *me-ktep* (o kul), *me-k tıp*,..., ş-r-f : *şeref,şerif, şerife, eşref*,..., t-l-p: *talep, talip, talebe*,... .Bu tür sözcük yapım yolunu bir iç-ekleme değil de bir işlem olarak görenler de var dır. Türkçede içek yoktur.

4.7.2.8. Ek Atma Yoluyla (*geriye doğru*.) Türetme

Bu tür sözcük türetme işlemi ancak tarihsel olarak ortaya konabilir. Oluşan anlamlama baskısı ile, daha önce dilde bulunan biçimlerin sonundan, ekler, ya da ek benzeri bölümler ayrılarak benzer anlamlı, ayrı işlevli sözcük ler türetilir. İngilizcede bu yol oldukça işlek bir sıklığa erişmiştir (OED, Marchand 1960): *television* (1909) > *televize* (televizyonda yayınlamak, 1927), *editor* (1712) > *edit* (düzeltmek, 1791), *taxpayer* (vergi ödeyen) > *taxpay-* (vergi öde-), ... Yapısı uygun olmasa da bu yolla biçimlenmiş az sa yıda Türkçe örnek özleştirme sürecinde ortaya çıkarılmış görünüyor: *eksik* > *eksi*, *artık* > *artı*, ? **usan/ uslu/ uslan* > *us*,? *düşünce* > *düşün* (ad), *gizli* > *giz* ? *bilgisayar* > *bilgisay-*, *köşeyi dön* > *köşe dön-*,... Öteki örnekler ancak Türk çenin tarihsel sözlüğü yazıldıktan sonra belirlenebilir.

4.7.3. Bileştirme

Sözdizimsel bir birim, örneğin bir öbek, düz anlamından ayrı olarak bir yan anlama bağlanırsa sözlükleşir. Bu dönüşümde: 1) *anlam*, oluşturucu sözcük anlamları toplamının dışına çıkar, 2) *birimsel düzey* ise bileşik söz

cük ve çoğu deyimde olduğu gibi ya bir alt düzeye iner, ya da atasözü ve öz deyişte olduğu gibi aynı kalır. Düzey değişimi şu çizgiden izlenebilir.

DİZİMSSEL BİRİMLER			
Sözlüksel Birimler	SÖZCÜK düzeyi	ÖBEK düzeyi	TÜMCE / SÖZCE düzeyi
<i>Sözcük</i>	<i>vazı</i>		
<i>Bileşik sözcük</i>	<i>bal-ay</i>	< bal ayı	
<i>Deyim</i>		<i>ateş almak</i>	< Perdeler ateş aldı.
<i>Atasözü</i>			<i>Sakla samanı, gelir zamanı.</i>
<i>Özdeyiş</i>			<i>Hayatta en hakiki mürşit ilimdir.</i>

Öbek, *birden çok sözcük içerip anlamı kendisini oluşturan sözcüklerin anlamlarının teker teker toplamına eşit olan sözdizimsel, düz anlamlı bir birimdir*: [bir çocuk, [güzel [bir akşam]], [eve dönerken], [[yavaş ya vaş] uzaklaş], [[toplantının sonu]nda], [uzun[ince[bir yol]]], [[[erken kalk] an]Ø], [erkenden [yola çık-]],... gibi. Sözdizimi açıklamalarında birim olarak *öbek* terimi kullanılır. *Tamlama* ise öbek işleviyle kullanılabilen ama öbeğin altında kalan dizimsel bir birimdir: [sıcak gün], [yol yapımı]. Tamlama-içi ikili ilişkiler **niteleyen+nitelenen** olarak görülür: *dil yarası* (dildeki yara) x **dil yarası* (acı söz ile incinme).

4.7.3.9. Bileşik sözcük, *“kendini oluşturan iki ya da daha çok sözcüğün anlamlarının toplamından az ya da çok uzaklaşmış bir yan-anlam yüklenen birim”*dir. Böyle bir birim: 1) *yan anlamlı*; 2) *özne, nesne (etkilenen, yararlanan, araç), yüklem gibi tümce öğelerinden yalnızca birinin işlevini üstlenen*; 3) *başka dizimsel birimlerle aralanamayan öbekselsel birer sözcüktür*. Birden çok sözcükten oluşan terimleri de bileşik sözcük saymak gerekir, çünkü yeni birime bağlam ayrımıyla değişmeyen, tek bir kavram yüklenmiş, gösterilen tekillenmiştir.

Türkçe sözdiziminde niteleme önden de olabilir sonndan da. Yüzey sel olarak bakıldığında bileşik sözcük (ev+kadın > *ev kadını* gibi) *niteleyen + nitelenen*, ya da (mor+öte > *mor ötesi* <öte mor gibi) *nitelenen + niteleyen* sırasında dizilmiş en az iki kök ya da türemiş tabandan oluşur.

Her bileşik sözcükte nitelenen bulunmayabilir. O bakımdan bileşik sözcükler *niteleneni içinde olanlar* (endocentric), *niteleneni düşmüş olanlar* (exocentric) diye ayrılır, (Bloomfield 1933, Marchand 1960). Bağlama dayalı bu dışlamaya, birimleri kısaltma eğilimi yol açar. Dizimsel üamlar arta kalan sözcüğe eklenir, bağlamdan anlaşılanlar ise düşer. *Yan-anlamlı birimlerin öğeleri düşmez*, onun dışında kalanlar düşer. Yazımda düşebilen öğeler sözlüğe eklenmelidir: **hesap** açığınızı kapatın > ϕ açığı kapatın; yaralı **asker** lere bakın > yaralı ϕ lara bakın; **yapı** buraya gece kondu > gece kondu ϕ .

Türkçe bileştirme işlemine, oluş sırasında dizilerek yinelenen /eşlenen sözcükler de katılır. Bu tür, belki de **eşlemenin** “**ve**” gibi bir bağlaçla değil de dizimsel sıra ile kurulmasından da ileri gelir. Oluşan birimler içinde genel kavram anlatan ‘*gösterilen*’ bulunmaz: (bu *nesne çekilip üzerine ya tılır*>) *çek-yat, yap-sat, al-sat, vur-kaç, kap-kaç, gel-git, gör-çek, kay-kay, çek-çek, ..., biçer-döver, biçer-bağlar,...* gibi oluşmuş örnekler az değildir. Yukarda belirtilen türler şöyle bir görüntü oluşturur.

	Niteleyen		İkilemeli	
	Önce	Sonra	-Yansıma	+Yansıma
Niteleneni içte	<i>kara-yazı</i>	<i>yasa-dışı -</i>	-	-
Niteleneni düşmüş	<i>açık- göz x</i>	<i>göz-altı x</i>	<i>kay-kay x</i>	<i>dır-dır x</i>

İki taban içeren birimlerin bileşik sözcük olup olmadığını kararlaştırmak zordur, ama aşağıdaki örneklerde bu özellik kolayca görülür: *karayazı, taşkömürü, yağlı boya, çocuk bahçesi, çoban yıldızı,...*// *başıboş-, paragöz -, bağrıyanık-, buzkıran-, gündöndü-,...*(Nitelenen birim koyu yazılmıştır// - = düşmüş nitelenen).

Bileşik sözcükle öbek arasındaki ilişkilere bakılırsa, üç tür birim ortaya çıkar: 1) yalnızca öbek olan, ancak bileşik sözcük karşılığı bulunmayan birimler; 2) yalnızca bileşik sözcük olarak var olup öbek olarak karşılığı bulunmayan birimler; 3) hem öbek hem de bileşik sözcük anlamı yüklenmiş olan birlikler.

	Öbek/ Tamlama	Bileşik sözcük
1. Çöp torbası Oda sıcaklığı	çöp torbası oda sıcaklığı	
2. Kapak kızı Ev kadını		kapak-kızı deliksiz uyku
3. Açık göz Diz üstü	açık göz diz üstü	açıkgöz x diz-üstü x

“*Tıptış tıptış yürü*” örneğinde görüldüğü gibi, eylemler de nitelenebildiğine göre, eylem türünden bileşik sözcükler de vardır. Genellikle eylemleri niteleyen Türkçe yansımalar, onlarla çok sayıda bileşik sözcük kurarlar: *şıpır şıpır ak, bön bön bak, dır dır et, şap şap öp, pata küte döv, şıkır şıkır oyna, kıkır kıkır gül, hur gür çıkar, kem küm et, cır cır et, harıl harıl çalış, paldır küldür in, şambır şumbur yıkan, çar çur et, vızır vızır geç, ...* (bk. Tuna 1986, Zülfikar 1995); *konuşa konuşa yürü, dizleye dizleye çık, ağlaya ağlaya git, döne döne in,...* . Bileşik sözcükleri yalnızca **ad** soylu sözcükler olarak görmek yanlıştır.

4.7.3.10. Deyimleşme

Deyim, anlam değişimine uğrayarak betimleme, niteleme işleviyle kalıplaşmış bir tümce ya da öbektir. Tümce düzeyinden öbek düzeyine inmiş olsa bile bir deyim: 1) yan anlamlı; ama 2) birden çok tümce ögesi içeren; 3) başka dizimsel ögelerle aralanabilen sözlüksel bir öbektir.

Bileşik sözcük: Ayşe bir ev kadınıdır ; Mehmet açgözlüdür.

Deyim: Mehmet'in ağzı bozuktur; Mehmet'in ağzı çok bozuktur.
Sevginin dili (özne) uzundur (yüklem).

Deyimde geçen *yan-anlamlı* niteleyici (*acı* = *üzücü*) ile düz anlam ilişkisi, kullanılan eylemin kendisiyle değil, anlatım dışı tutulan bir başka tümce/söz ögesiyle ilgilidir. Sözelimi: “sözlerin ona çok *acı geldi*” > ‘birine (etkilenen) bir sözün (araç) <acı gelmesi (yüklem)>’ (söz <acı> > *acı gelmek* (dokunmak). Deyimin anlamı tek bir eylemle de anlatılabilir (*tutuş-* > Ø / *bir şeyin ateş al-*); bileşik sözcükte böyle bir denklik kurulamaz. Bu bakımdan deyim, *konumsal birlik* (collocation) ilişkisini içeren ancak bileşik sözcük olmayan bir birliktir:

Deyim anlatımında (olaya katılan: *eyleyen* (yapan, yaptıran), *etkilenen*, *araç*, *yararlanan*,... gibi) *eylemin değerlik ilişkisi*’nin yani eyleme katılanların ve işlevlerinin belirtilmesi yarar sağlar. (>: *sonrakini niteleme* / <: *öncekini niteleme* / Ø: *düşmüş nitelenen*) birbirinden ayrılmalıdır. Söz konusu ilişkiler şunlardır.

- i. **Özne + yüklem** : *Abbas yolcu*, (Yıldız) *açılıp saçıldı*.
- ii. **Nesne + yüklem** : *adamını bulmak* , (Cansu) *açık kapı bırakmış*.
- iii. **Tümleç + yüklem** : *açık havaya çıkmak*, (birisi) *aç gözlü davranmak*, (birisi) *boşuna kürek çekmek*.
- iv. **Özne + tümleç + yüklem**: (birinin) *adama benzemesi*, (birinin) *aç karına dolaşması*
- v. **Nesne + tümleç + yüklem**: *açlıktan* (birinin >) *nefesi kokmak*, (birini) *açıkta bırakmak*.
- vi. **Özne + nesne + yüklem**: (birine) *abayı yakmak*, (birşeyin>) *acısı (birinin) içine işlemek*.
- vii. **Tümce (Özdeyiş)** : *Aç gözünü, açarlar gözünü. Açtı ağzını, yumdu gözünü.*

O bakımdan sözlüğe yazılan birim, düzey düşmüş yani tümce düzeyinden öbek düzeyine inmişse, yalnızca kalıplaşmış olan bölümü içerir. Düşmüş görünen (kalıplaşma-dışı) birimsel ögelerin araç içinde belirtilmesi anlamayı kolaylaştırır: sözelimi Ø-(n) *In ağzının kokusunu çek-*,... gibi.

<u>Bileşik sözcük</u>	<u>Bileşik sözcük</u>	<u>Deyim</u>
acı> soğuk	ağız <bozuk φ	[ø-(n)In ağız] bozuk ol-
ağır> söz	ağız< gevşek φ	[ø-(n)In ağız] gevşek ol-
açık> hava	alın <açık φ	[φ-(n)In alın] açık ol-
açık >sözlü φ	ayağı <çarıklı φ	φ <ayakta uyumak
ağır> başlıφ	arkası <pek φ	ø φ <alttan almak
açık >elli φ	ayağına <çabuk φ	ø φ <aşağıdan al-
aslan >sütü φ	avuç <dolusu φ	ø φ <araya girmek
açık >pazar φ	gözü <pek φ	ø φ <ayrı tutmak
...	...	...

3.3. Deyim ile Atasözü Ayrımı. Düzey düşmeyip de tümce düze yinde kalan deyimler ile atasözlerini de birbirinden ayırmak gerekir. Kullanılacak tek karşıtlığı Aksoy (1971: 39)'da bulabilirsiniz: Her atasözü genel bir kuraldır, bir öğüt içerir: *İşleyen demir ışıldar. Sakla samanı, gelir zamanı. Bugünkü işini yarına bırakma, Ayağını yorganına göre uzat,....* Bir deyim ise bir durumu belirler ya da betimler: *Atı alan Üsküdarı geçti. Armut piş, ağzıma düş.* Kimileri ise her iki türe de girebilir. Örneğin **Çam sakızı çoban armağanı**. “Yoksulun armağanı pahalı olmaz” anlamında ise, bir atasözü, “Sunduğum şey değersiz ama gücüm buna yetiyor” anlamıyla da bir deyim sayılır.

4.7.3.11. İkileme, İkizleşme

Türkçe anlatımda bir sözcüğün (*gizli*) ya da yansılamalı bir biçimin (*şıpır*), ister olduğu gibi (*gizli gizli, şıpır şıpır*) isterse bir ölçüde sesletimi nedenli değiştirilerek yinelenmesine (*gizli mizli, şapır şupur, sürüm sürüm sürün*); eğer sözcük bir niteleyici (*sarı*) ise, (ilk ünsüz) + ünlü seslerine /p m s r/ ünsüzlerinden biri eklenerek o sözcüğün başına getirilmesine (*SAP.sarı*), ya da bir sözcüğün anlam ilişkilerine dayalı olarak: yakın anlamlı (*gizli saklı, ite kaka*), karşıt anlamlı (*açık gizli, içli dışlı, bata çıka, bilir bilmez*), ya da anlam ilişkisi içinde bulunduğu bir başka sözcükle eşleştirilmesine (*ağrı sızı, ara sor, ana baba*) **ikileme** denir. Kavramı ve işlemin yaygınlığını belirtme amacını güden bu uzun tanımın dil inceleme düzeylerine ve yapının tümüne yönelik olarak genişletilip evrilmesi gerekir. Ses dizimini ilgilendiren ikilemeler için Demircan (1996b:95-103)'e bakılabilir.

İkilemeyi gerçekte sözcüklere dayalı olarak değil de işleme dayalı bir anlamlama biçimi olarak görmek gerekir. Sözcükler bir yandan bileşik birimler (*dırdır*) oluştururken öte yandan üst birimler (öbek, tümcecik) için de anlamlamaya girdikleri için (*açık açık* -konuş, *tıpış tıpış*-yürü, *konusa konuşa*- yürü, *kıza bak kıza* ,...), Türkçede sözcük sayısı belirlenirken tekil anlam yüklenen (*tıpış tıpış*) gibi yansıma ya da (*göz göz*) gibi başka türlü iki

lemeleri de o sayıya katmak, onları ayrı birer girdi olarak sözlüğe almak gerekirdi. Sözcük türlerinden adlarla kurulabilen ikileme sayısı 100'ü, eylemlerle kurulanlar ise 130'u geçmektedir (Demircan 1988b'den). İkilemelerin dizimsel türleri şöyle ayrılabilir.

4.7.3.11.1. Özdeş, eş-yapılı ikilemeler:

a. Arasız olanlar

- i. Tür değiştirmeyen: *açık açık* / *açık* konuş
- ii. Tür değiştiren : *konuşa konuşa* / **konuşa* yürüdüler.

b. Aralı olanlar

- i. Odaklayıcı / ilgeçli : *adam* gibi *adam*, *gel* de *gel*
- ii. Sözcükle aralanmış: *eşşek* oğlu *eşşek*, *önüne* bak *önüne*.

4.7.3.11.2. Ayrı, değişik yapısal ekler almış ikilemeler: *el ele* ver, *daldan dala* atla.

4.7.3.11.3. İkilemelere yüklenen genel ve alt anlamlar şunlardır.

4.7.3.11.3.1. *Ç o k l u k* kavramı. İkileme bir adı nitelediğinde *sayısal* bir çokluğu anlatır. O çokluk *olağan* ya da *abartılı* olabilir. Eğer ikileme bir eylemi nitelerse, o eylemin özelliğine bağlı olarak ya bir *yinelemeyi*, veya *sürekliliği*, *yoğunluğu* dile getirir.

A Nesneye dönük sayısal çoğulluk

- Olağan**
1. i. *sarı sarı elmalar.*
 - ii. *elmalar sarı sarı.*
 2. i. *kova kova su.*
 - ii. *? su kova kova.*

- Aşırı**
1. *inSAN inSAN (bir görecektin).*
 2. *(terörden) kaÇAN kaçana.*

B Eyleme dönük yineleme

- Olağan, kesikli**
1. a. *Ev ev dolaştı.*
 - b. *Başına başına vurdu.*
 - c. *Dönüp dönüp baktı.*
 - ç. *Okur okur anlatır.*
 - d. *Gelen sorar giden sorar.*
 2. *GÜLdü GÜLdü.*

- Aşırı, ısrarlı**
1. a. *saRI da saRI (diye tutturdu.)*
 - b. *yaVAŞ da yaVAŞ “*
 - c. *ayRIL da ayRIL “*
 2. *çıKIN çıKIN*

C. Yoğurluk, süreklilik (+sürekli bir eylemle)

- Olağan**
- a. *kara kara düşündü.*
 - b. *hasta hasta çalıştı.*

	c.	<i>yavaş yavaş yürüdü.</i>
	ç.	<i>ağlaya ağlaya gitti.</i>
	d.	<i>Kıyidan kıyidan yürüdü.</i>
	e.	<i>akar da akar.</i>
Umulmadık	a	<i>GÜLdü GÜLdü.</i>
(Yineleme)	b.	<i>NE gülDÜ NE güldü</i>
	c.	<i>AğLAR da ağlar</i>
	ç.	<i>Bir gülSÜN bir gülSÜN</i>
	d.	<i>NE yapar yaPAR (onu kandırır)</i>

Yalın ikilemeler *azdan çoğa, çoktan aza*, ya da başka türlü deği şim anlatmaz, öyle ilişkiler için gerekli eklerin seçilmesi zorunludur.

- I. güzel güzel - *güzelin güzeli (çok güzel).*
- II. yan yan - *yan yana (bitişik).*
- III. şişti şişti - *şıştıkçe şişti (denetimsiz şişme).*
- IV. gitti gitti - *gitti gideli (gittiğinden beri).*

4.7.3.11.3.2. N i t e l i k anlatımı daha çok bildiriye dönüktür. Bu rada ikileme içeren sözlerin *doğruluğu/asılsızlığı*, anlatılan niteliğin *olağan lığı/aşırılığı*, ölçülere *uygunluğu/ tamlığı/ eksikliği*, anlatan kişiye göre *öne mi, karar, kızgınlık*,... gibi duygusal özellikler öne çıkarılır.

A.Doğrulama	1.Olağan	saRI saRI = sarı. yaVAŞ yaVAŞ = yavaş. gelDİ gelDİ = geldi.
	2.Abartılı	NE sarı NE sarı = çok sarı. saRI ki saRI görsün gözün. güZEL mi güZEL. bir bakTI bir bakTI. bir geLİŞ geldi.
B.Kusursuzluk	1.Ölçülü	(- Bu Nasıl ders böyle ?) - DEŞS gibi DERS !
	2.Tain	(Oranın) elmaSI elMAdır. (Herekenin) halıSI haLıdır. vuRDU mu vuRUR.
	3.Görüş	(Bana sorarsan) güZEL mi güZEL yaPAR mı yaPAR. (Ne istedilerse verdik:) paRA mı paRA. (Sana sorarlarsa,) gelDİ mi gelDİ. yaPAR mı yaPAR.
C.Değilleme	1.Tepki	saRIsaRI (= sarı değil)

		yaVAŞyaVAŞ (= yavaş değil). verDİverDİ (= vermedi).
	2.Alaylı	saRI mı saRI mı (= sarı değil). ALmadı mı ALmadı mı (= aldı). NE saRI NE sarı (= sarı ama...).
	3.Farksız	NE yaVAŞ NE yavaş . HA yapTI HA yapmadı (farketmez). NE gelDİ NE gelmedi (=ortada).
Ç.Duygusal	1.Karar	oldU oldU, (olmazsa gideriz). ödeDİ ödeDİ, (yoksa işi bırakırız). iyileşTİ iyileşTİ, (olmazsa başka doktora gideriz).
	2.Uyarı, tehdit	gelGEL (= sakın gelme). GELmeGELme (=gel, yoksa kötü olur). ? aĞIR in aĞIR ! ? önüNE bak önüNE !
	3.Kızgınlık	Kızım Kızım ! çıKIN çıKIN !
	4.Tahmin	okuSUN okuSUN beş sayfa. verSE verSE ancak bir milyar verir.

İkilemelerin biçim-anlam ilişkisinde sesçil değişkenler $\pm$ **eşbiçimli** lik, ile $\pm$ **düzenlilik**, sesletimin $\pm$ **kolay** olması ile $\pm$ **birinci öge** olma, se sel **tekdüzellikten kaçınma** ile ikinci ögede **baş ünsüzün seçimi** (*patlama lı/ sızmalı* olma) ve **ünlü değişimi** nedenlidir. ‘Eşbiçimlilik’ eylemsel düzenlilik anlatır: *takır takır, ara ara, salak salak*; ‘ayrı-biçimlilik’ ise düzensizlik: *takur tukur, ara sıra, salak sulak*. ‘Düzensizlik’, yakın anlamlı bir sözcüğün (*itiş kakış*) yokluğunda anlamsız bir biçimle yaratılır: *eften püften, al lak bullak, ıcık cıcık*. Sesletimde daha çok çaba gerektiren, anlamlı ya da anlamsız olan ikinci öge olur: *abur cubur, apar topar, eğri büğrü, eski püs kü*. Biçimsel tekdüzellik patlamalı/sızmalı seçimini etkiler. Bir biçimde iki patlamalı ses varsa ikinci ögenin baş sesi sızmalı olur: *abuk subuk, apar to par, ins cins*. ‘**Düzensizlik**’, “**m-**”li ikilemelerde ‘*belirsizlik*’/‘*benzeri*’ olarak terimlenebilir : *ara sıra / çalış malış / ağla mağla / ev mev,...* .

4.7.3.12. Yarılayıp Bileştirme

Yabancı dillerden (İngilizce : *mo*-torist + *ho-tel* > *motel* gibi) giren bu tür sözcük yapımı Türkçede , özellikle basın dilinde, güncel amaçlarla sık

sık denenmektedir³⁶³ Bu işlemde birinci sözcüğün başı ile ikinci sözcüğün sonu alınarak birleştirilir. Yeni biçime iki sözcüğün toplam anlamı yüklenir. Türkçe anlamlama açısından kimi kez baş hecelerin alınması daha uygun düşebilir.

Örnekler

Sun-i + tah-ta >	<i>sunta</i>
Demir-el + İn-önü	<i>Demirönü Hükümeti</i>
RP + DYP >	<i>Refahyol Hükümeti</i>
? haber + ötesi	<i>habertesi</i>
?Yerleri silmek için	<i>yersil</i>
?Camları silmek için	<i>camsil</i>
?daktilo + silgi	<i>daksil</i>
? Akıllı + bilet	<i>akbil</i>

4.7.4. Kısaltma

13. *Baş harflerden sözcük üretme*

14. *Uzun özel adı kısaltma*

15. *Kırpma*

4.7.4.13. Baş Harfler/Seslerden Sözcük Üretme

Anlaşılmaz teknik terimlerden oluşan kimi uzun adların baş seslerini alarak onları aynı sırayla dizip sesletilebilir bir “*tür-adı*”na dönüştürmeye sözcük üretimi denir. Örneğin ingilizceden Türkçeye de geçmiş olan (**radio de tecting and ranging**)> **radar**, (**light amplification by stimulated emission of radiation**)> **laser**, (**acquired immuno-deficiency syndrome**)> **aids** sözcük leri bu yolla üretilmişlerdir. Türkçede de bu işlemle sözcük üretilir. Baş langıçta sesletilebilir birer kısaltma olan **GAP** < (Güneydoğu Anadolu Pro jesi), **YÖK** < (Yükseköğretim Kurumu), **KİT** < (Kamu İktisadi Teşebbüsü), **TEK** < (Türkiye Elektrik Kurumu) kimi kez tür adı gibi kullanılmaktadır. Eğer böyle tür adları üretilcekse sözcükler daha işin başında bu işleme uy gun olarak seçilir. **TİS** < Türk İslam Sentezi, **MES** < Madeni Eşya Sanayici leri, **TÖS** < Türkiye Öğretmenler Sendikası. **TEM** < Trans European Motor way (Avrupayı geçen otoyol), buna “TEM otoyolu”değil, yalnızca “Tem” denmeli. Eğer tek başına kullanılıyorsa, “tem” artık bir tür adı olmuş demek tir.(... *bir tür ile çarpıştı*) içindeki “tür”ile , *kit* de (*Kitler zarar ediyor*) öyle.

4.7.4.14. Uzun Özel Adları Kısaltma.

Uzun adlar eskiden beri baş sesler dizilerek kısaltılmaktadır. “Pos ta, Telgraf, Telefon” > PTT , TBMM, DDY, TRT, TDK, AT, ABD, TKİ,...

³⁶³ Bu tür alımlı örnekler için Mustafa Balbay’ın Cumhuriyet gazetesin deki **Gündem** yazılarına bakılabilir.

bu tür kısaltmalardandır. Adın kurulmasında bir sözcük gibi sesletilmesi düşünülmemiştir. Oysa sonradan yapılan şirket adları artık sesletilebilir baş seslerle kurulmaktadır: İSO, İPRAŞ, TÜPRAŞ, İGDAŞ, İZULAŞ (İzmir Ulaştırım), TOFAŞ,... gibi.

4.7.4.15. Kırpma

Bir sözcüğün önek ya da sonek olmayan uçlarından biri ya da ikisi de atılarak elde edilen eş anlamlı biçime *kırpma* denir. Örneğin “*telgraf*” biçiminin “*tel*” biçimine indirgenmesi. Kimi yemek adları da bu yolla kısaltılmıştır: kuru fasulye > *kuru*, şiş kebab > *şiş*, döner kebab > *döner*, gezgin kişi > *gezgin*... . İngilizcede çok kullanılan böyle biçimlerin birkaçı Türkçeye de girmiştir: *gaz* (<*gasoline*), *oto* (<*automobile*), *foto* (<*photograph*),... gibi. Kısaltılan kimi özel adlar da vardır: *İbo*, *Memo*, *Cemo*, *Neco*, *Fatoş*/ *Fato*/ *Fatiş*,... .

4.7.5. Yakıştırma

4.7.5.16. Halk - Yakıştırması

Günlük dilde kullanılan özellikle yabancı ad ya da sözcüklerden kimileri ya anadilde kullanılan sözcüklere dönüşerek biçim değiştirir, ya da anadil sesletimine uyarak bir sözcükmüş gibi dile girer. Bu yolla “Anatolia” > *Anadolu*’ya “Karaim Köy” > *Kara+köy*’e, Hısn Kaifa > *Hasan+keyf*’e dönüşmüştür. Özel markalardan kimileri de tür adı gibi kullanılmışlar, örneğin Alın. Pflug > *pulluk*, İt. Ballamezza > *balyemez*,.. biçimlerine sokulmuşlardır. Başka örnekler de vardır: demokrat > *demir kırat*, Esmeralda > *esmer abla*, alaim-i sema > *eleğim sağma*, Şeref Resan vapuru > *Şeref Hasan* vapuru, Halikarnas Lokantası > *Ali Kurnaz* lokantası,... gibi, (Aksan, 1996).

4.7.6. Ödünçleme

4.7.6.17. Yabancı Dillerden Aktarma (biçim ve anlam alımı)

Öz kaynaklar ve sözcük yapım yollarıyla çözümlenemeyen anlatım sorunları yabancı dillerden kavram ile birlikte biçim alımına yol açmaktadır. O duyarsızlıkla Türkçe, Osmanlılar döneminde yabancı, Arapça ve Farsça sözcüklere boğulmuştu. 1930’lu yılların başında sözlük içindeki yabancı sözcük oranı %65 idi (Aksoy, 1970; İmer, 1973). Hacıvat dilinde bu *yüzde-on*’un da altında olmalıydı. Bugün de çok sayıda İngilizce sözcük Türkçeyi, daha doğrusu yeni hacivatların dilini basmıştır. Osmanlıca gibi bir oluşumu bir dile dayalı imiş gibi göstermek yanıltıcıdır. Osmanlıca, Türkçe ile bağı neredeyse bitmiş, kendine özgü bir dildir. *Türkler için bir “yabancıdil”* kimliğini taşır; eğer kendinize güveniyorsanız, halka okunduğu söylenen “*Tanzimat Fermanı*” metnini açın, bakın ve anlamayı bir deneyin. Yine de yabancı söz

cük alımı, geçici kısa bir süreyle, öz-biçim oluşturulana değin, açılmış anlam verilmek koşuluyla bile hoş görülmemesi gerekir.

4.7.7.16. Yansımalar

Varlıkların tekil ya da karşılıklı devinmeleri sonucunda oluşan amaçlı amaçsız sesler ile canlıların türlü durumlara gösterdikleri sesel tepkilerin, ya da bir devinime sanal olarak koşulan ses dizilerinin dile alınmış biçimlerine **yansım**a denir. Bu tür sözcükler Türkçede bağımsız da kullanılır (*öf, tık, tıs,...*), bağımlı da (*hıç-, ök-, hap-,...*). (Demircan 1996b,1997).

Türkçede yansım (*echoic word, onomatopoeia*) sonucu oluşmuş nedenli göstergelerin sayısı çoktur, (Zülfıkar, 1980/95, Yeon, 1995, Demircan 1996). Yansım biçim yaratılması, dil ediniminin daha başında, öteki işlemlerle birlikte iletişime katılır. Bu biçimler, gerek çocuğun kendisi, gerekse çevresindekiler tarafından **düz-anlamlama** yoluyla belirlenir.“Ye”için “*ham yap*”,“Yakar” için “*elleme, cız!*”,“patlama”için “*bom! etti*”, “çekiçe oynayayım” için “ *Tok tok yap*”, “elektirik süpürgesi için “*vuu vuu*”, “seni yıkayalım” için “*çıpı çıpı yapalım*”, “ördek” için “*vakvak*”, “köpek”için “*havhav*”, “kedi” için “*miyav*”,... türü göstergelerden yetişkin dilinde 400’ün üzerinde tek heceli kök biçimi, 8000’in üzerinde de çok heceli türevleri bulunmaktadır, (Zülfıkar, 1995).

4.7.7.18.1. Ünlülere Bağlı Ayrımlar: ±**güçlü**, ±**düzenli**, ±**sığ**

Yansım biçimlere bakılırsa, en sık kullanılan ünlü ayrımı ±**geniş**’tir. ±**Ön/ince** ayrımı pek yoktur; ±**düz** ayrımı ise az kullanılır.

± Geniş	± Ön/ince	± Düz
tak - tık	güm - *gum	şar - şor - şur
pat - pıt	gül - gul	gar - gor - gur
çat - çıt	gür - gur	tak - tok - tuk
şar - şır	küpür - *kupur	can - con - .
*tas - tıs	...	...
hal - *hıl		

Anlamlamada ünlülere şu nedenli ayrımlar yüklenir: 1.**Güçlü** - **zayıf** ayrımı; 2. **Düzenli** - **düzensiz** ayrımı; 3. **Sığ/yüzeysel** - **derin** ayrımı.

4.7.7.18.1.1. Güçlü/Zayıf Ayrımı. Devinme gücü yalın biçimin ünlüsün de geniş-dar ayrımıyla örtüşür. Güçlü devinme geniş ünlü ile, zayıf devinme dar ünlü ile verilir.Ayrıca bk. Zülfıkar, 1995: 24-25.

Güçlü	Zayıf
tak - taaak	tık - *tıık

pat - paaat	pıt - *pııt
şak - şaaak	*şık - *şıık
- -	tıs - -
- -	fık - -
cart - caaat	cırt - cıırt
- - -	pırt - pıırt
*şan - şaaan	*şın - -

Bileşik eylemlerdeki güç anlatımı ise vurgu eşliğinde sondaki ünsüz uzunluğu ile verilir: *şan> şanGIrrr, *şal> şalDIrrr, çat> čaaat> čaTIrrr, ...gibi.

4.7.7.18.1.2. Düzenli/gelişigüzel ayrımı, ikileme işlemine yüklenen *süreklilik* özelliği ile birlikte, genelde ünlü, değişimi olmadığı yerde de ün süz değişimi ile anlatılır. Yinelenen bölümde kullanılan ünlü /u/'dur³⁶⁴.

Ünlü değişimiyle		Ünsüz değişimiyle	
<i>Düzenli</i>	<i>Düzensiz</i>	<i>Düzenli</i>	<i>Düzensiz</i>
tak tak	<i>tak tuk</i>	-	çat pat
hay hay	<i>hay huy</i>	hık hık	hık mık
çat çat	<i>çat çut</i>	-	hot zot
şap şap	<i>şap şup</i>	yalap yalap	yalap şap
dan dan	<i>dan dun</i>	-	çıtı pıtı
hor hor	<i>*hor hur</i>	tingır tingır	tingır mingır
<i>takır takır</i>	takır tukur	şingır şingır	şingır mingır
<i>şakır şakır</i>	şakır şukur	-	vırt zırt
<i>şapır şapır</i>	şapır şupur	cız cız	cız bız
<i>şarıl şarıl</i>	şarıl şurul		
fıkır fıkır	-		
fokur fokur	-		
mışıl mışıl	-		
dır dır	-		

4.7.7.18.1.3. Sığ-derin ayrımı ile ‘boş hacim - dolu hacim’ ayrımı, [±yuvarlak]ünlü seçimiyle anlatılır. Düz ünlüler, *sığ* ve *yüzeysel* olanı, yuvarlak ünlüler ise *derin* olanı ayırır. Hava/gaz dolu kapalı hacim yuvarlak ünlü ile belirlenir.

³⁶⁴ Zülfikar (1995:28-) “*gelişigüzel*” karşılığı olarak “*herhalde uyumsuzlu ğun vurgulanması*”dır diyor. Oysa bu tür ikilemelerle **düzensizlik** anlatıldığı çok a çıktır : *çat çat : çat çut / açık açık : açık saçık* .

<i>Sığ</i>	<i>Derin</i>	<i>Boş</i>	<i>Dolu</i>
cangır	congur	-	dan
cız/cazzz	cozzz	tak tak	tok tok
fıkır	fokur		
-	güm		
-	cum		
-	güldürrr		
şar	şor		
har	hor		
fış	foş		
zart	zort		

4.7.7.18.2. Ünsüzlere Bağlı Ayrımlar

Ünsüzler hecenin yanlarında/uçlarında bulunduğu için onlara ancak eylemin başlangıç ve bitişi ile ilgili ayrımlar yüklenebilir. Bu özellikler eylemin türünü belirler. Ses veren eylem ya da oluşumlarda karşılıklı etkileşen varlıklarla ilgili nitelikler de ünsüzlere bağlanır. Bu özellikler belli bir sıra ile anlatılabilir.

4.7.7.18.2.1.Etkileşim yüzeylerine bakılırsa iki karşıtlık belirir: iç yapı bakımından [$\pm$ *sert*], örtüşme bakımından [$\pm$ *dar*]. Sertlik özelliği başta ötümsüz patlamalı ünsüzlerle anlatılır: çok sert: /t,k,ç / biraz sert /p/³⁶⁵. Yumuşaklık ise sızmalılar ve öteki seslere bindirilir. Örtüşme yüzeyi geniş ise bu /ş,ç/ ile nitelenir, dar örtüşme ise patlamalı ünsüzlere koşulur.

	+ sert	- sert
+ dar	pat, tak, tık, kırt,	fıs, fış,
- dar	şap, şak, çat,	şır, şor, mış, bing-il

4.7.7.18.2.2. Varlık/nesne ile ilgili genel fiziksel özellikler de yansımalara yüklenmiştir. Bu özellikler [$\pm$ *katı*], [$\pm$ *sıvı*] olabilir. Katı nesnelerin etkileşimi ötümsüz patlamalı ünsüzlere, sıvı nesneler /ş, ç/ seslerine, gaz olanlar ise, /f,s,h,r,z,v / seslerine bağlanır.

³⁶⁵ Zülfıkar (1995: 39-)'da /p/ sesinin sözcük başında bulunmadığından söz ediliyor. Bu açıklama, yansımaları sözcük saymayan yerli Türkoloji ile uyuyor, ama Türkçenin sözlüğüne aykırı. *Pıt, pıs, pat, pây, pis, piş, par-, pır, ...* benzeri sözlü-dil sözcüklerinin ön-Türkçede bulunmadığı yalnızca yazılı metinlere dayatılamaz. DERLEME ve TARAMA sözlüklerinden 8000'in üzerinde bir yansımalar sözlüğü derleyen Zülfıkar, /p/-li yansımaları neden birer sözcük saymıyor? Herhalde bilimsellikle uyuşmayan bir korkudan.

	+ katı	- katı
sert	<i>pat, çat, çak, tak, tık, şap</i>	dın, cız, lık,
sıvı	<i>şıp, şır, şar, şor, foş, çiş, fış, şıdır, çır, şarıl</i>	
gaz	<i>tıss, fıss, fıır, hor, hur, kih, hırıl,</i>	

4.7.7.18.2.3. Eylem niteliği. Bu özellikler şunlar olabilir: [$\pm$ ani], [$\pm$ keskin], [$\pm$ sürekli], [$\pm$ yinelemeli]. Ani (-sürekli) özelliği başta ve sonda patlamalı / p,t, k,b,d,g, ç,c / ünsüzleriyle imlenir. Keskinlik /ç / ile verilir. Süreklilik sızmalı sesler ve uzatma ile anlatılır. Bir tür süreklilik sayılan yineleme ise ikileme işlemiyle elde edilir.

	- sürekli	+sürekli
ani başlama	<i>tık, tak, pır, vın, dan, kıs kıs, çiv, çiş,</i>	<i>tısss, fışşş, tınnn, fırrr, horrr, şırrr, vınnn, şırıl şırıl, vır vır,</i>
keskin bitiş	<i>zıp³⁶⁶, şap, şak, çıt, pat, çat, rap çaaat, şaaak,</i>	
yineleme	<i>pat pat, tın tın, dır dır,</i>	<i>şırıl şırıl, şaldır şaldır,</i>

4.7.7.18.2.4. Ortamın devinimi. Sesi ileten ortamla ilgili *titreşim* [$\pm$ ötüm], [$\pm$ tınlama], olarak belirir. Titreşim ses telleriyle, tınlama ve derinlik geniz boşluğu ile ilişkilendirilir.

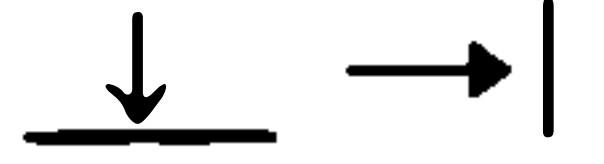
Ötüm	vıj, dır, cız, gor, gür, car, mır, mız, şır, zır, şor,...
Tınlama	in-le, tınnn, gümmmm, vınnn, zan-gır, şan-gır, hün-gür,...

4.7.7.18.2.5. Devinim - ses organı ilişkisi. Dil ile ilgili eylemler başta /l/ ile, gırtlak ile ilgili eylemler ise başta /h/ ile anlatılır; dudak ilişkisi /m/, sonda /p/ ile de verilir. Örnekler: *lık lık/* lıkır lıkır /lokur lokur iç, lak lak et,..., *hap*, ham, hır, hor, *mam* (=ye), maç muçöp,...

³⁶⁶ Yeon (1995:113) *zıp* ile *zıp zıp* arasında bir ilişki kurmağa çalışıyor. O ilişki zorunlu olmayıp “zıp” biçiminin anlamı doğru tanımlanırsa sorun çözülebilir. **Zıp** çıktı (= birden göründü), ile **zıp zıp** zıpladı arasında 4.5.7.3.c. içindeki son ilişki vardır. Asıl sorun biçimdedir, /pız/ deneceği yerde /zıp/ sırası seçilmiş, 10.3.a da ki birinci çizime benzetilmiştir.

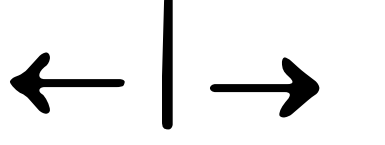
4.7.7.18.3. Eylem Türleri . Etkileşimde ve ses üretiminde devinim türleri, nesneler arasındaki çizgisel ilişki ile belirtilebilir.

a. Dural bir yüzeye doğru hareket etme

- düşme :** kuru yüzeye /pat/, yaş: /şap/
damlama : kuru :/tıp/, yaş ; /şıp/,
yağma : kuru :/patır patır/, yaş: / şapır şapır /
çarpma : kuru: /dan/, yaş: / şırak /,/şap /
vurma : kuru /pat/, /çat/, /şak/
çakma : /tak/,/çak/
şaklama : /şak/ .

b. Bölünerek , ya da birleşmiş parçaların ayrılması

- çatlama :** /çat/
patlama : /pat/, /patır/
yarılma : /çat/ , /çatır /
kırılma : /çaaat/, / çıt /,
koparma : /pat/, /pıt/,
yırtılma : /caart/, / cırt /, ?/yir-t/.

c. Bir bütünden ayrılma : | → , ● ↘ ↑

- fırlama :** /fır/, /pır/,
Sızma : fısss, sss
fıskırma : fışşş, foşşş
akma : şıp, pıt,
üfürme : üf, vuu
zıplama : zıp,

ç. öpüşme : öp, şap şup, şapır şupur, → | ←
çigneme : cak cak,

Yansıma incelemesinde: “*acaba o biçimlerin sözlüğe yazılabilecek düz-anlamları nedenli olarak tanımlanabilir mi?*” sorusuna bir yanıt aradım. Birkaç örnek tanım şöyle olabilir³⁶⁷ . Kuşkusuz, buradaki anlatım daha kolay anlaşılabilir bir biçime sokulabilir.

³⁶⁷ Evrensel özellikleri araştıran yazılarda iki sakınca göze çarpıyor: 1.Türkçe özelliklerin yabancı kalıplara dökülmesi, 2. Türkçeye-özel yansınların inceleme-dışı ya da terimleme-dışı bırakılması. Ben, yeterli derleme, girdileri doğru betimleme aşamasına ulaşmamış metinlerin evrensel açıklamalara veritabanı oluşturamayacağı kanısındayım. Türkçe vurgu, çatı, ve öteki özellikleri yanında “ikileme” işlemleri yeterli be timlenmediği için kılınış/görünüş (aspect) yorumlarının da önemli yanılgılar içerdiğini düşünüyorum.

Tak: ani başlayan, yüzeysel, dar alanlı, keskin biten, güçlü ama süreksiz, katı ve sert bir yüzeye sert bir nesne ile tek bir çarpma/vurma sonucu oluşan ses.

Sak : ıslıklı başlayan, yüzeysel, geniş alanlı, keskin biten, güçlü, süreksiz, katı ve sert / yumuşak bir yüzeye, geniş yüzeyli esnek bir nesne ile vuruş/çarpma sonucu çıkan ses.

Sıp: bir yerden sessizce sızıp damla oluşunca aşağıya sert ya da yumuşak, kuru ya da sıvı bir yüzeye düşen küçük sıvı kütlenin çıkardığı çarpma sesi.

Fıss: açık bir yarıktan dışarıya sızan basınçlı hava/gazın çıkardığı sürekli ötümsüz ses.

Vızz : bir boşlukta ortamla birlikte titreyen bir organ ya da nesnenin çıkardığı ötümlü sürekli ses.

4.7.8. Terim Yapımı

Tanım. “Terim”-sözcüğünün Türkçe Sözlük içinde birçok anlamı ve riliyor. Dil Devrimi amacına uyan birinci anlam şöyle: “*bilim ve sanat kavramlarından birini anlatan kelime*”³⁶⁸. Kimi belirsizlikler içeren bu genel tanım daha açık bir dille verilebilir:

Terim, evrensel, metinsel bir bağlamda ya da belli bir düşünsel ilişkiler ağı içinde var olup da keşfedilen ya da yeni üretilen ayrımlara göre belirlenen kavramlardan yalnızca birini yüklenmiş olan bir sözcük, daha doğrusu bir sözlük girdisidir³⁶⁹.

³⁶⁸ TDK (1969) *Türkçe sözlük*: 2. cebirsel bir ifadede + veya - işaretleri arasında bulunan parçalardan her biri; 3. eşitliğin iki yanında bulunan ifadelerden her biri; 4. bir kesrin pay ve paydasından her biri; 5. Bir önermede konu ile yükleminden her biri.

³⁶⁹ Kuşkusuz bir bilimsel alanda birden çok alt-ilişkiler ağı bulunur. Bu tanıma göre herhangi bir sözcüğün anlamına bakılarak onun bir terim olup olmadığı belirlenemez. Örneğin “*dolmuş*” sözcüğü bir terim midir?” sorusu sorulamaz. Çünkü terim edimsel, yani kullanımla ilgili bir kavramdır. Sözcüğün çok-anlamlı olması durumun da ise, hangi anlama gönderme yapıldığı belirsiz kalır.

Herhangi bir kavramı taşıyan bir sözcük, diyelim “sert” sözcüğü olsun. Bu kavram (demir ,taş, beton, sözel eylemsel bir davranış, .. gibi) başka sözcüklerde de içerildiği zaman, bağlamsal açık bir seçim dışında, o sözcük bir terim olabilir mi?

Bankacılık, bıçki-dikiş, yorgancılık, şarapçılık, şüt işleme, koşumculuk,.. gibi her uygulama alanında başka etkileşimde geçmeyen sözcükler bulunur. Öyleyse, bir uygulama alanının sözcükleri birer terim midir? Kişiler-arası iletişimde “beni cepten ara” içinde geçen “cep” artık bir terim mi oldu?

Terim bağlamını bilim ve sanat alanlarıyla sınırlamak doğru olur. Uygulama (teknoloji) alanlarının sözcüklerine alan sözlüğü içinde yer verilmesi bir anlamda teknolojinin, her zaman olmasa da, bilimi izlediğini onaylamaktır. Terim, başlangıçta düz-anlamlanan bir sözcüktür. Eskidikçe yeni ayrımlar yüklenerek günlük dile akar: örneğin *izlek*¹ (= theme: konu, tema) birinci anlamıyla bir metindilbilimi terimi, öteki *izlek*² < handout, *izlek*³ < program (izleme aracı) anlamlarıyla sıradan bir sözcük sayılmalı.

Ekinsel Yorum ve Tarihsel Süreç.

Bugün ulaşılan uygarlık aşamasında ekinler ikiye ayrılıyor: üretici ekinler, tüketici ekinler. Bilimsel açıdan Batı ülkeleri, ABD, Japonya, ya da gelişmiş ülkeler bilimi üretiyor, yaratıyor; öteki (az-gelişmiş ya da gelişmekte olan) ülke ya da toplumlar onu devşirip yalnızca tüketiyor. Türklerin yaşadığı, göçüp yerleştiği ülkelerde ise, Türkçe bir eğitim, bilim-üretim dili seçilmemiş, tüketici konumda bırakılmış, devşirmeye bağımlı kalmıştır. Böyle bakıldığında *terim yapımı* üretime bağlı olmayıp tüketimin zorladığı bir *çevi ri edimi* olarak sürmüştür.

1851 yılında oluşturulan “Encümen-i Daniş³⁷⁰” göreve başladığında Cevdet Paşa’ya göre yazı-dili Osmanlıca “*bir sayfada ancak bir iki Türkçe sözcüğe rastlanabilen bir dildi*”³⁷¹. Yükseköğretime geçiş amacıyla Batıdan gerekli bilim kitaplarının çevirisi ile görevlendirilen bu kurul terim yapımında bir çıkmaza saplandı³⁷². Söz gelimi 1856’da kurulan “Tıp Cemiyeti” üyelerinin çoğu Osmanlıca bilmediklerinden, bilenlerinse tıp anlamadıklarından, Arapçadan terim yapma yolu seçildi. Ancak, Arapça, Farsça, Fransızca’dan türetilen o terimlerle tıp öğrenimi bir kat daha güçleştirilmiş oldu, (Karal, 71). Henüz bir öğretim dili seçilmediği için Türkçeden terim yapmayı o zaman hiç kimse düşünmemiş.

Tarihçiler ve Edebiyat-ı Cedide’ciler (1876-1909) de Arapça terim yanlısı olmuşlar. Örneğin Halit Ziya “*şems-i hürriyet yerine hürriyet güneşi denemez*”, diyecek ölçüde karşı çıkmış. Bu da Osmanlıcanın Türkçe olmadığına bir başka tanık, (Karal, 1978). Terim yapımında “*yeni lisan*”cılar da

Öyleyse, tanımımıza “*yeni bilgi üretiminde*” kısıtlamasını koymak gerek. Çünkü, bir terim dile girdikten sonra ona terim olmayan yan anlamlar yüklenebilir. O zaman çok-anlamlılıktan kaçılamayan durumlar doğarsa, o sözcük bir terim olmaktan çıkar, terimsel bağlamı dışında sıradan, günlük bir sözcük olur.

³⁷⁰ Osmanlı genel eğitim şurasının aldığı karar uyarınca, bilimsel çalışmaları özendirmek ve araştırmalarda bulunmak üzere 1851 yılında kurulan bilim akademisi. 40 asil 30 da onursal/yabancı üyesi vardı. Bir gelişme sağlayamadığı için 1896’da kapatılmış (Büyük Larousse s.3690)

³⁷¹ Cevdet Paşa bile Fransızca terim yanlısı imiş (Karal 1978).

³⁷² Bk. dipnot 179.

pek öteye gidememiş, bu kez Arapça, Farsça, ve Türkçeden *sade* terimler yapılması yoluyla bilim dilinin geliştirilmesi düşünülmüş (1911-).

Dil Devrimi ve Terim Üretimi

1928'de başlatılan Dil Devrimiyle terimlerin Türkçeden türetilmesi kararlaştırılır. 1932 yılında TDK Sözlük ve Terim Kolu 16 uzmanlık alanı belirleyip birimler oluşturur. 1934'te terim sayısı 32.302'ye ulaşır. Öztürkçe terimlerin kısa zamanda ders kitaplarına girmesi istenir. Ancak işler pek yolunda gitmez (bk. s.118-119).

Günün diliyle yazılagelen Cumhuriyet Halk Partisinin programı 1935 yılında özleştirilir. O gün anlatıma sokulan ilginç sözcüklere bakılırsa, “özleştirme”nin birden oluşuveren bir değişiklik değil de bir süreç olduğu ortaya çıkar. Programın sonuna eklenen 5 sayfalık sözlükte 161 yeni karşılık var. Onların 60 kadarı tutunmuş; birkaçı Batı dillerinden; ötekilere ise başka Türkçe karşılıklar üretilmiş. Direnen Osınanlıca sözcükler de var³⁷³.

1936 yılından sonra ortaöğrenim görececek gençlerin okuyacağı kitapların yeniden ve Türkçe terimlerle yazılmasına karar verilince ortaöğretim terimleri üzerinde yoğun çalışma başladı. 1938 yılında TBMM’ni açış konuşmasında Atatürk: “*TDK türlü bilimlere ilişkin türkçe terimleri sap tamış ve böylece dilimiz yabancı dillerin etkisinden kurtulma yolunda köklü adımını atmıştır*” (Deligönül 1982:33) dediğine göre, Güneş-Dil kuramıyla güdülen amaç yabancı sözcük/terimleri Türkçe göstermek olamaz. Öğretim yapmanın güçleşmesi üzerine, terimlerin türkçeleştirilmesi kaçınılmaz duruma gelmiş, en başta ilk ve orta öğretim terimlerinin türkçeleştirilmesine karar verilmişti. Atatürk, bu alanda da öncülük etmişti (bk.dipnot 246). 1982 yılına kadar yalnızca TDK 102 ayrı terim sözlüğü yayınlar, 107.000 kadar terim yapılır (TDK 1983:51-, Kocaman 1997). Ancak, karşı-devrimcilerin engellemeleri yüzünden ne kadarının tuttuğu henüz incelenmiş değil.

Öğretim Dili. Doğrusu, Türkçe terim yapma işi bir tür sözcüksel çeviridir³⁷⁴. Tüketici bir kültürde Türkçe bilim üretimi olmadığı için terim üretiminden de söz edilemez. Bunun nedeni de halkın dili Türkçenin 1928'e de

³⁷³ Bk s. 203-204. Burada *serbest* > *özgür* gibi tutunanları, *mahkeme* > **hak yeri*, *memur* > **işyar* gibi özleşmeyenleri, *menfaat* > **asığ* > *çıkar*, *istisna* > **ayra* > *ku ral-dışı*, gibi başka karşılıkla özleşenleri göreceksiniz. .

³⁷⁴ Küyel (1978:169) haklı olarak , “*dili işlemek terim çevirmek değildir*” diyor. “*Zaviyetan-ı mütekabiletan-ı dalüiletan* yerine *iki iç-ters aç* demekle dil gelişmez; dil terimler kümesi değildir. Dili, bilim adamları, bilgelik sevenler, ahlakçılar, hukukçular, din adamları, siyaset adamları, askerler, sanatçılar,...yapar”, diye ekliyor.

ğin öğretim dili olarak kullanılamamış olmasıdır. Ancak gene de terim çevirisinde önemli başarı sağlanmıştır.

Terim çevirmek: yabancı terimlerin bir dizinini alıp onları sırasıyla Türkçe karşılıklarla değiştirmek, gerekirse yeni sözcüğü bir tümcede kullanmak olamaz. İlk önce yabancı anlam Türkçe biçime aktarılır (zaviye > açı). Ondan sonra yeni terimler bir giriş öğretim metni içinde kullanılır. Atatürk (1937), yazdığı Geometri kitabıyla bu konuda da örnek olmuş. Türk Dil Kurumunca uygulanan özleştirme yolları için s.185-197'ye bakılabilir; terim çevirisi için Türkçe sözcük yapım yollarından (s.205-244) biri uygulanabilir.

Terimleri yabancı dilden devşirip öğretim diline çevirmek tüketici bir toplumun yazgısıdır. Ancak sürekli tüketici kalınmaz; bütün terimler zamanında çevrilerek üretime geçilebilir. Baştaki tanıma göre terim çevirebilecek kişiler i.alanın ileri düzeyde uzman ve uygulayıcısı, ii.yabancı terimin olduğu dili çok iyi bilen, iii. Türkçesi yeterli düzeyde işlek olmalıdır.

Yabancıdille Öğretim ve Kitle İletişimi

Yabancıdille öğrenim gören öğrenciler için özellikle 1980'den sonra terim sorunu ortadan kalkmış görünmektedir. Bilimi yabancı bir dille öğrendiklerinden, onlar için Türkçe terim sorunu yoktur. Türkçe bir karşılık bulunup bulunmadığına bile bakmaksızın yabancı sözcükleri gönüllerince devşirebilirler; dilsel bir duyarlılıkları sorgulanabilir. Türkçe öğrenim görenler ise, bir yandan eğitim niteliğinin düşmesi öte yandan kitle iletişimi ile uygulanan dilsel dönüşüm ve sığlaştırma sonucu yakında bilim öğrenmenin çok uzağında kalabilirler.

4.7.9. Devrik Dizim ya da Sözdizimsel Evrim

Yorumsal Tarihçe. Yazı Devrimi (1928) ile başlatılıp Türk Dil Kurumu (1932) ile Atatürk'ün önderliğinde devletçe desteklenen "dilde özleştirme", daha doğrusu, söz-dili Türkçeden bir yazı dili geliştirme ile yalnızca yabancı sözcük ve eklerin Türk dilinin sözlüğünden çıkarılarak, onların yerine Türkçe karşılıkların belirlenmesini, yenilerinin üretilip kullanılmasını amaçlıyordu, bu gelişmiş yazı dili Osmanlıcanın okur-yazar diline yaklaştırılması olan sadeleştirmenin bir ileri aşaması idi; yöntem bakımından arada bir ayrılık yoktu; sözlüksel arınma örne çıkarılmıştı. Oysa Dil Devrimi, yeterince işlenmemiş olan halkın dili Türkçeden başlayarak yeni bir yazı dili yaratıp geliştirirken, ortak bir sözlü dilin evrilmesini de öngörüyordu. Atatürk zamanında, bir ara sözdiziminde de bir devrim düşünülmüş, ancak sonradan buna gerek olmadığı sonucuna varılmıştı, (İnan 1960). Sözdizimsel evrime en büyük katkıyı "Tercüme Bürosu"nda çalışanların yaptığı söylenebilir.

İlk sözdizimsel eleştiri 1938'de dile getirilir. Nurullah *Ataç*, hiçbir Türkçe dilbilgisinde, *tümce* öğelerinin yer *değiştirmesiyle oluşan anlam ayrımlarının konu edilmediğinden* yakınır. 1939'da ise, eylemi tümcenin ortasına getirip yazarların yaptıklarına 'yanlış' diyemediklerini, herkesin o tür işlemlere gerek duyduğunu, ancak 'çirkin' diye, kulaklarına aykırı geliyor diye kullanmaktan çekindiklerini belirtir. 1942 yılına gelindiğinde *Ataç*, kendi deyimiyle 22 yıldır kullanageldiği uzun tümcelerle anlatımı eleştirerek: "*a ma uzun tümcelerle yazmak elimden gelmedi, baktım ki hem akıcı olmu yor, hem de her yanı karanlık içinde kalıyor. Biraktım... Kendimi avutmak için, öyleyse konuştuğum gibi yazmağa çalışırım, belki onu başarırım*", diyordu. 1943 yılında ise, geçmişteki yazılarını artık beğenmez: "...*günden güne konuşma diline doğru gittim*", diye ekler. Böylece yeni yazı dili yaratmada: *ye ter bana o kadar,... olur mu hiç,... Nedir o şey ?,... Hiç hoşlanmam ondan,... o da avutuyor insanı,...* gibi ilk devrik tümceler yazılarına girmeğe başlar. Başka yazarlar da *Ataç*'a katılınca, artık, sözlüksel özedönüş ile birlikte dizimsel özedönüş de başlamıştır (Demircan 1991a). Cevdet Kudret (1960: 138), "*sa dece yüklemen değil, cümle öğelerinden herhangi birinin yeri değiştirilerek kurulan cümleler de devrik cümlelerdir. Devrik cümle demek 'gelişigüzel' cümle demek değildir (s.134),... çünkü bazı duygu ve düşünceler yalnızca devrik cümle ile anlatılır,*" der. Bu tür tümcelere genellikle sözlü dil/ekin ürünü atasözü ve özdeyişlerden örnekler verilmiştir: *Halka verir talkını, kendi yutar salkımı (atasözü), Bir ben var bende benden içeri (Yunus Emre),...* Okurun ezgilemesi de göz önüne alınarak kurulan bu tür tümceler, Sabahattin Eyüboğlu'na (1956) göre "*konuşurca, düşünürce, yaşarca*" düzenlenir. Yazınsal anlatımda sindirilişinin en önemli dayanağı budur. Doğrusu yeni yazı dili yaratımında yeni sözcüklerarası ilişki ile yeni sözdizimi evrimi sonradan geldi.

4.7.9.1. Devriklik Devşirme mi ?

Daha *Orhun Yazıtları* (8.yy) döneminde bile devrik dizime yol açan *konum değiştirme* kuralının Türkçede varlığını gösteren örnekler az değildir. *Dizimsel belirticileri göz ardı ederek* bu dizimin Türkçeye başka dillerden geldiğini ileri sürenlerin, yazıtlarda geçen 40'tan fazla devrik tümcenin kaynağını da açıklamaları gerekir. Ergin 1973 ile Tekin 1988'den derlenen kimi örnekler.

1. *ol y (e)rg(e)rü: b(a)rs(a)r : türük : bod(u)n : ölteçis(e)n.* (10 kez)
(o yere doğru · gidersen (ey) türk halkı, öleceksin .
2. ... *buyrukı y(e)me: bilge : (e)rm(i)ş (e)r(i)nç :...* (22 kez)
(emirleri altındaki kumandanları akıllı imişler şüphesiz)
3. ... *Yanyduk yolta yime ölti kök .* (7 kez)
(dağıttığımız, yolda yine öldü hep)

4. *Oğuzda iki üç bing sümüz kelteçimiz bar mı ne ?*

Oğuzdan iki üç bin askerimiz, geleceğimiz var mı acaba)

5. *Yağmış ben ertim. Bilge Tonyukuk .*

(Katılanı ben idim, Bilge Tonyukuk)

Dil Devrimini bir türlü benimseyemeyenler devrik tümceye de karşı çıkmışlardır. Örneğin Banarlı (1959) devrik anlatımın *dili soysuzlaştırdığı* nı, Bayraktaroğlu (1966:68) onun *bir moda ve bir sol cümle olduğunu; Türkün ancak şaşırdığı, ve sarhoş gibi dolaştığı zamanlarda devrik cümle kullandığını* ileri sürmüşler, Deny (1933:751), Ateş (1954) İnan (1967) ise, o tür anlatıma *yabancı dillerin etkisiyle başvurulduğunu* belirtmişlerdir. Kemal Tahir (1989:131,224)'e bakarsanız:“*özne-nesne-yüklem sırasını değiştirmek, milli dilin varlığına, yaşama gücüne kastetmektir. Bir dil ancak cümle kuruluşundan yakalanarak soysuzlaştırılır*”. Ozansoy (1954:208), görüşünü “*bu ters, yani sakat cümleyi müridlerine Ataç öğretmektedir*”, diyerek yapısal olanakların Türkçeye sunduğu esnekliği anlamadıklarını açığa vurmaktadırlar³⁷⁵ .

4.7.9.2. Devrik Dizimin Bugünkü İşlevleri/Anlamları.

Tümce-içi işlevlerin dizim ekleriyle belirlenmesi sonucu, Türkçede *bilgi dağılımı* sözdizimine yüklenmektedir. Doğrusu, devrik dizim dilbilgisel değil, metinsel ya da edimsel bir işlemdir. Gerek sözlü gerekse yazılı anla tında birçok ayrımlar belirtir, (Demircan, 1996:156-162).

1. *Bilgi Birimi Sayısını Belirleme :*

1.1. Düz anlatımda birden çok bilgi birimi içeren bir tümce devrik anlatımla bir tek bilgi birimine indirgenebilir.//**akŞAM üstleri//şarKI dinlemeye koşuyordu**// yerine //**şarKI dinlemeye koşuyordu akşam üstleri** //.

1.2. Düz anlatımda bir tek bilgi birimine bölünen bir tümce, devrik dizimle iki bilgi birimi olarak düzenlenebilir. // *bana yan bakan VAR mı?* // yerine // *VAR mı* // *bana YAN bakan?* // Yüklem ardının yalnızca ‘verilmiş’ bilgi taşıyan öğelere özgülendiği doğru değildir. Çünkü yüklem ardında yer alan öğeler de odaklanabilir; o zaman devriklik, bilgi birimi sayısını arttırmak için kullanılır. Bu tür kullanıma atasözleri ve şiirlerde çok başvurulur. // *alDI beni* // *bir korKU*//, // *ÇIK işin*// *içinDEN*// (*İşin içinden çık / =Bu sorun zor çözülür.) , //*VER elini* // *İsTANbul* // (*= İstanbul, elini ver./ İstanbul’a giderim/ gideceğim) // *atSIN bana* // *bir toKAT*// (=Bana öyle bir tokat

³⁷⁵ Eyüboğlu (1954,1957), “Türkçeyi can evinden vurmaktır, fiili her cümle de sona koymak” diyerek bu görüşe karşı çıkmaktaydı. Levend (1972:33-34)’e göre, Kur’an çevirilerinde devrik anlatım Arapça metnin aslına uymak kaygısından ileri gelmekteydi. Oysa bir dilin anlamlama ilkelerine uyulmaksızın çevrilen metnin aslına na sıl uyabileceği “eşdeğerlilik” ölçütlerine göre açıklanması gerekir.

attı ki/ Bana bir tokat atsin.),... Görüleceği gibi, yalnızca devrik dizimle anlatılabilen durumlar da var.

2. Bilgi Birimi İçinde Oynamalar.

2.1. Belirtisiz olan konumlardan ‘izlek’in tümce başına kaydırılması ya da ‘odak’ seçilen ögenin yükleme bitişmesi: //Bayramda- annem beni köYE bekliyor// > // Köye - annem beni bayramDA bekliyor //

2.2. ‘Yeni bilgi’ taşımayan tümce ögeleri yüklemden sonraya kaydırılabilir³⁷⁶: // Annem beni bayramda köYE bekliyor// > // Annem beni köYE bekliyor bayramda //. Bir yandan sesletim kolaylaşırken, öte yandan olası belirsizlikler giderilir.

3. Yüklemin Konu ve Odak Seçilmesi.

O durumda ‘devrik’ dizimden başka ‘olağan’ seçenek yoktur: //Elle rini üstümden ÇEK // > // ÇEK ellerini üstümden ! //, // Pirincin taşı ayıkLA // > // AyıkLA pirincin taşıNI !//

4. Yüklemsel Çekim.

‘Odak’ seçilen öge olağan dizimde yükleme bitişir: // Annem İZ mir’e gitti // > // İzmir’e anNEM gitti //. Buna ‘odaksal-çekim’ demek doğru olur. Tek-ögelili devrik dizimler ‘yüklem çekimi’ olarak nitelenebilir. // Ortanca amcam bahçeYİ bile aydınlattı// > // Bahçeyi bile aydınlattı ortanca amcam//. Bu işleme kimi çok-anlamlılıkları ortadan kaldırmak için baş vurulur: // El değmek yaSAKtı çocuklara// < // Çocuklara el değmek ya SAKtı // = ı) Çocukların elle değmesi yasaktı; ıı) Çocuklara elle dokunmak yasaktı.

5. Düşünme Sırası ve Onarım.

Sabahattin Eyüboğlu (1956)’da belirtildiği gibi, düşünme sırası devrik dizime yol açabilir. O zaman, yüklem ardı ‘onarım’ amacıyla kullanılabilir: // Onu göREmiyorum her istediğim zaman // . // Gönül, oraya yazsana; Şabana da gönderelim para// Altı çizili bölüm eklenerek tümce onarılmış, bilgi eksikliği giderilmiştir.

6. Duygusal Değişim ve Sesletim Gücünün Dağılımı.

Heyecan , kızma, korkma,...gibi duygusal değişimler solunum düzende değişikliklere yol açar. Öyle zamanlarda heceleme ve vurgulama amacıyla güç yayımı da etkilenir. Anlatımda gerilimin odağına bildirinin en önemli ögesi , çatı, kılınıp kip, yeterlik, zaman, öznel kişi ve sayı kavramlarını

³⁷⁶ Devrik dizim ile “yeni olmayan / verilmiş bilgi” arasında, sanıldığı gibi, bire-bir ilişki yoktur. Tekil tümce bağlamında dilbilgisi bakımından ‘anlatılabilir devriklik’ ile kullanıma ilişkin ‘metinsel devriklik’ ayrı ayrı işlemlerdir. // BekLiyor annem beni bayramda köye //.

taşı yan *yüklem* yerleşir. //GEL buraya //, //GİTme onun yanına //, // İsTEmi yorum onu bu evde //.

Sonuç. Cevdet Kudret (1960:196)’ya göre “*dil özleşmesi gibi, devrik cümle de Ataç öncülüğüyle genç yazarlar arasında yaygınlaştı*”. Oysa Ataç, ölümünden sekiz ay kadar önce bu eylemi kendi üzerine almamaktadır, (Ulus, 29.X.1956): “*Biz birkaç kişi çıkardık o işi sanıyorlar. Oysa biz birkaç kişi sezdik o gereksinmeyi, o akımı da onun için gittik devrik tümceye. Bize uymadılar biz uyduk*”. Ertesi yıl, ölümü ardından yazdığı yazıda, en yakın aile dostu Tanpınar (1957) ise, tartışmaların nerelere vardığını açıklığa kavuşturacaktır: “*...bilhassa hiçbir zaman akıl erdiremediğim devrik cümle meselesi aramızda devamlı münakaşa mevzuu idi. Zaman zaman bana bu yüzden kırıldığını bilirim...*”. Ataç (1954), bu konuda çok kararlı davranmıştır: “*Bana sorarsanız, ben devrik tümceye kaymadım, düşünerek, isteyerek, ne yaptığımı bilerek yükseldim devrik tümceye,... bu konuda yanılmadığımı sanıyorum, onun için de bırakmıyacağım şimdiki deyişimi*”. Devrik tümce artık yazınsal metinlerde doğal yerine kurulmuştur. Hiçbir *dilsel ölçü* vermeksizin devrik anlatımı “*yasaklı bir dizim*” sayarak okul-dışı, eğitim-dışı tutanlar yanılmışlar ve yenilmişlerdir. Gençliğe seslenişini “*Ne mutlu Türküm diyene*” biçiminde devrik bir tümce ile bitiren, 1950 öncesinde minareden okunan Türkçe ezanda “*Tanrıdan başka yoktur tapacak*” sözünü onaylayan Atatürk, böyle bir evrimi derinden duymuş/sezmiş olsa gerek.

5. XXI. YÜZYILDA TÜRKÇE

5.1. Siyasi Partiler ve Türkçe

Cumhuriyet tarihinde Türkçenin özleşmesine katılan ilk parti, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) olmuştur. Ancak 1946 yılında çok partili döneme girilince, bu partinin yönetimi de yavaş yavaş devrimci niteliğini yitirdi. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti çoğunluğu kazanıp da (Attila İlhan'a göre) bürokrat ile burjuva ortak hükümeti kurulunca, devletin özleştirmeye verdiği destek ve ödenekler yalnızca geri çekilmekle kalmadı, o güne kadar elde edilen bütün kazanımlar da tersine çevrildi³⁷⁷. Yürürlüğe konulan karşı-devrimci uygulamalar şunlar oldu:

1. Köy Enstitüleri (bk. s.113-) kapatıldı.
2. Halkevleri (bk s.112) kapatılarak mallarına el kondu.
3. Kent ve kasabalardaki Halkevi ve Halkodası kitaplıkları kapatılarak yağmalandı. Tek-kitaplı öğretime geçilerek yaygın okuma engellendi.
4. Yazarlar, okurlar yakın izlemeye alındı;
5. 1945'te özleştirilen Anayasa dili gerisingeri Osmanlıcaya çevrildi.
6. Türkçeleştirilen ezan ve kamet yeniden Arapça okunmaya başlandı.
7. Yönetim ve bürokrasi diline yansıyan özleştirme durduruldu.
8. Türk Dil Kurumuna verilen devlet desteği ile para yardımı tümüyle kesildi. Ondan sonra TDK çalışmalarını Atatürk'ün mirasından aldığı pay, üye katkıları ve kendi yayın gelirleriyle yürüttü.
9. Eğitim dilindeki özleşme MEB Talim ve Terbiye Dairesi yönetiminin ce engellendi
10. Atatürk'ün gözetiminde bir dernek olarak kurulan TDK ile TTK 1982 anayasasının 134. maddesiyle kapatıldı Atatürk'ün vasiyetnamesi değiştirilerek mirasına el kondu.³⁷⁸
11. En kötüsü de, özleştirme yanlısı olan kimseler ya "solcu" ya da "komünist" diye damgalanarak dilin sözlüğü ideolojik ayırım aracı olarak kullanıldı.

³⁷⁷ Atay o gün için şöyle diyor (Çankaya IV: 142) : "Bugünkü demokraside ne kadar alçaklık yapılmışsa 1930'da da (Serbest Fırka tarafından) yapılmıştı.

³⁷⁸ **Madde 134.** Atatürkçü düşüncüyü, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Türk kültürünü, Türk tarihini ve Türk dilini yaymak ve yayınlar yapmak amacıyla; Atatürk'ün manevi himayelerinde, Cumhurbaşkanının gözetim ve desteğinde, başbakanlığa bağlı; Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezinden oluşan, kamu tüzel kişiliğine sahip "Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu" kurulur. **Türk Dil Kurumu ile Türk Tarih Kurumu için Atatürk'ün vasiyetnamesinde belirtilen malî menfaatler saklı olup kendilerine tahsis edilir,** (Miras'a el koyma). Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumunun; kuruluşu, organları, çalışma usulleri ve özlük işleri ile kuruluşuna dahil kurumlar üzerindeki yetkileri kanunla düzenlenir.

Anayasanın 134. maddesi dikkatle okunursa, burada Türk Dil Kurumunun kurulmasındaki “**Türk dilinin kendi benliğine kavuşturularak zenginleştirilmesi ve geliştirilmesi**” olarak belirlenen gerçek amacın bu maddede bulunmadığı; Türk Dil Kurumunun konum ve ilişkilerinin değiştirilerek bir devlet dairesine dönüştürüldüğü; böylece eski TDK’nun kapatılmış olduğu; ayrıca *Atatürk’ün vasiyetnamesinin ölümünden 42 yıl sonra, yetki verilmemiş kimselerce yeniden yazıldığı* anlaşılır. Yeni TDK (1983-) yönetim ve üyeliklerine dil-dışı ölçülerle Dil Devrimine karşı yıllarla savaşmış olan türkologlar atandı. 1982 sonrasında yeniden açılan CHP ve kurulan partiler ne bu miras gaspını düzelttiler, ne de eski Türk Dil Kurumunu yeniden açtirdılar. Kendilerince, sözde Atatürkçü kaldılar.

1950 sonrasında şairler, yazarlar, öğretim üyeleri, öğretmenler ve gazeteciler ise dillerine, düşüncelerine göre sınıflandırılıp cahil partililer ve çıkarıcı eşraf tarafından sürekli baskı altında tutuldu. Yerel partili ve parti yetkililerince köyde bile sürekli izlenmek son derece onur kırıcı idi. Bu durum 1960’a kadar sürdü. 27 Mayıs Devrimi ile gelen özgürlük ortamında Türkçenin önü yeniden açıldı, çok sayıda yeni sözcük ve terim anlatıma girdi.

1965 sonrası siyasal söyleme bakarsanız, sağ parti yöneticilerinin, güzelim “*ilke anlaşması*” dururken, “*pirensip mutabakatı*” gibi Türkçe-Osmanlıca-Batı dillerinden uydurma alıntılar içeren karma bir sözlük kullanmalarını, sürekli olarak ya eski Osmanlıca sözcükleri diriltmeye çalıştıklarını ya da yabancı dillerden sözcük ve kavram devşirdiklerini görürsünüz.

Ancak 1970’ten sonra iftira, silahlı tehdit ve yönetimin okullarda öğrencileri birbirine düşürüp etkisiz kılma uygulaması, toplum içinde ise (*Abdi İpekçi, Muammer Aksoy, Bahriye Üçok, Çetin Emeç, Uğur Mumcu, Ahmet Taner Kışlalı,...* gibi) önder aydınların yok edilmesi yoluyla halk yıdırıldı³⁷⁹. Çağdaş yaşama karşı olan sağ partiler ne okunduğunu, ve okuyan köylüleri çok yakından izlediler³⁸⁰. Aydın-köylü iletişimi kesildi. Taşra yeniden durgun bir ussal yaşama bağlandı. Çıkar sağlanan cahil kişilere, belletilen birkaç öztürkçe sözcük ile okuyanlar damgalandı; seçim dönemlerinde kullanılan yöresel anlatım biçimleriyle köylüler aldatıldı. Sonuçta olan oldu: *kırsal kesim boşandı; kentlere doluştu; kentler köyleşti*. Eğitimsiz insanlara anlatılacak bu dünya ile ilgili masallar tükenince, 1980 sonrasında bir yandan

³⁷⁹ 16.11.1950’de, öztürkçeye karşı olan DP milletvekilleri ile CHP’liler arasında “*Türk dilini bozdular; insanın bu adamların kanından, milliyetinden şüphe edeceği geliyor*”, denli sert tartışmalar geçer, (E.Tonguç, 1997: II, 438).

³⁸⁰ 1950 sonrasında partilerin özleştirmeye bir katkısı olmadı dense yeridir. Yalnızca Ecevit, bir şair ve yazar olarak 1970 sonrasında kitleleri kısa bir süre etkiledi. Ancak onun döneminde CHP, Atatürk’ün mirasını kendi denetimine almak için Türk Dil Kurumuna karşı dava açtı; bu dava TDK’nu uzun süre uğraştırdı. Bir bakıma, mirasa Osmanlı usulü el koyma girişimi böyle başladı.

halk soyulurken, öte yandan yeniden, öbür dünya söylemi ve kökten-dinci eğilimlerle Refah Partisi yönetime geldi. 1946 sonrasında eğitimin giderek nasıl gerilediği Adem (2000)’den sayılarla izlenebilir.

“*Milli Eğitim Temel Kanunu*”nunda değişiklik yapılarak: “*Milli birlik ve bütünlüğün temel unsurlarından biri olarak Türk Dilinin, eğitimin her kademesinde, özellikleri bozulmadan ve aşırılığa kaçılmadan öğretilmesine önem verilir; çağdaş eğitim ve bilim dili halinde zenginleşmesine çalışılır, ve bu maksatla AKD TYK ile işbirliği yapılarak MEB’nca gereken tedbirler alınır*”dendi³⁸¹. Ancak burada özellikleri henüz bütünüyle ve açıklıkla betimlenmemiş bir dilde “*aşırılığa kaçılmadan*” kavramını anlamak ve uygulamak olanaksızdı. Bu kısıtlama, dilin dondurulmasına ve öğretimin bozulmasına yol açtı.

Kutsal iletişimin büyüğü, Osmanlıdan bu yana uygulanan yabancı bir dil ile eğitim verilerek sağlandı. Böylece toplumda, anlaşılmaz olanı kutsallaştırma eğilimi sanki geri geldi. İnsanlar anlamaya değil uykuya yatırıldı. Siyasal iletişim kitlelerin anlamadığı: *enformasyon, deformasyon, transformasyon, stagflasyon, vizyon*,...benzeri, ağız dolusu, yabancı, kirli sözcüklerle süslendi. Tüketimde yabancı markaya geçildi. Liberal olduğu ileri sürülen ekonomide bu eğilim markaları da kutsallaştırdı. Örneğin Bur(sa) + G(ülay) + Y(eşim) + ‘s > *Burgy’s* gibi karışık markalar bile oluşturuldu. Tüketici-ekin ortamında bilim yapanlar yabancı terim kullandılar. Böylece “*yabancı olan, tüketeni daha üstün kılar*”düşü yerleşince, iletişimden söz sanki dışlandı. Ondan sonra çarşıda adlar yabancılaştı. Bu da düşüncenin giderek yok-olma sürecine girdiğinin bir göstergesiydi. Usumuzdaki sözlük boşaldı, onların yerine imajlar doluştu. Sonunda *markalar rütbeleşti*.

5.2. Özleştirme Çalışmaları

1950 sonrasında, Ataç ile Eyüboğlu’nun dışında yeni sözcük üretmenin ötesinde, dilsel engellemelere karşı TDK içinden en sesli, en verimli uğraşanların başında Ömer Asım Aksoy ile Emin Özdemir gelir. Özleştirme üzerine tartışmalar Kurum üyeleri arasında da, ancak yararlı olarak sürmüştü. Örneğin Cevdet Kudret (1957:13-14,22-24,53) “*Türkçenin Özleşmesinde Ölçü*” üzerine yazısında, “*Türkçenin özleşmesi aldı yürüdü. Ataç bunun öncülüğünü yapıyor. ... Gelgelelim Ataç’ın her dediğini gözü kapalı kabullenmek de içime sinmiyor Birtakım kavramların canlı dilde (yaşayan dil) karşılıkları varken, o kavramlar için türetilen sözlerin tutunacağını sanmıyorum. Söz gelişi Ataç ‘sohbet’ karşılığı bir ara ‘söyleşi’ diyordu; şimdi onu bırakıp ‘konuşu’ diyor; ama hiçbirinin tutunacağını sanmıyorum.... ‘Soh*

³⁸¹ 14.6.1973 tarih ve 1739 sayılı 10. madde, 16.6.1983 tarih ve 2842 sayılı yasada 2. madde ile değiştirildi.

bet' sözünü dilde olan 'hoşbeş' ile karşılayabiliriz", diyordu. Ölçü kullanılmayınca, kim olursa olsun yanılıyor: *sohbet* ekini yaşlandı, gitti; *söyleşi* benimsendi. ***Tutunanlar sözlüğe alındı***; bana sorarsanız (ders alınsın diye) tutunamayanlar da alınmalıydı (s.203-). Yerli türkologların yasaklarını delen *devrik tümce* yazın diline yerleşti; bugün artık dilbilimsel incelemelere konu oluyor (s.248-).

5.3. AKDTYK- Türk Dil Kurumu (1983-)

Türkçenin kendi içinde işlenişi Dil Devrimi (1928-1946) sürecinde çok hızlı olmuş, ondan sonra karşı-devrimcilerin eğitim kurumlarını denetim altına almaları, özleştirmeyi engellemeleri ile çok yavaşlamıştı. 1950 sonrası gelişmeler bir yandan yılmaz TDK derneği, İstanbul ve Ankara üniversitelerinden devrimci öğretim üyeleri, Gazi Eğitim ve öteki eğitim enstitülerinde ki, devrimci öğretmenlerin çabaları, öte yandan yazar ve şairlerin üretimleriyle sağlanmıştır.

1975'ten sonra baskılarını giderek arttıran karşı-devrimciler 1983'te yeni kurulan devlet dairesi AKDTYK-TDK'nda işe başladılar. Hemen ardından özleştirmeye karşı eyleme geçtiler; ancak donanımları yetmediği için yalnızca özleşmeyi durdurmakla yetinmediler. İlk önce yerleşik yazım kurallarını değiştirerek yazımda kararsızlık yarattılar. Yayınladıkları sözlüklerle Osmanlıca'yı geri getirebileceklerini, bütün Türk cumhuriyetlerini ortak bir sözlükte buluşturacaklarını sandılar. Toplumsal baskı üzerine, 1990 sonrasında, eskiden üretilmiş öztürkçe karşılıkları yeni imiş gibi dergilerinde önerdiler. Zaman-dışı, Osmanlıca sözcükleri kullandıralım derken, Türkçeye görülmemiş sayıda İngilizce sözcük akınına ancak seyirci kalabildiler. Ne iyice azdırılan yabancıyla öğretime karşı dilsel bir yorum üretebildiler, ne de Türkçe öğretimini geliştirdiler. Eskiden (-1985) "**yasak Türkçe sözcükler dizinleri**" (s.197) yayınlattırken, bir kez olsun bir "**yasak yabancı sözcükler dizini**" bile derleyemediler. En azından eş-anlamlı, '*ölçü*' varken '*baz al-*' gibi İngilizce sözcüklerin dile yerleşmesi engellenirdi.

"*Yeni Türk Harfleri*" yasasına aykırı olarak (w, x, &)'li yazımlar benimsendi, yabancı sesletimler (CD= si:di:, FM= efem, TV= ti:vi,...) dile girdi. 1980'den sonra Dilbilim ve Yabancıdil Öğretimi alanlarında bütün terimler özleşirken, günlük dile: *tetikçi*, *evsel*, *toplu-taşıma*, *kesin-dönüş*, *atık-su*, *küreselleşme*, yanında bağlam genişletmeler de artmıştır: *uçaksa var> koku/sinek/uyku-savar*,... gibi çok sayıda yeni sözcükler de katılmıştır. (İmer 1998:123-129).

5.3.1. "Dil Yasası"

Bugünkü yabancı sözcük alımı bir dil sorunu değil, bir anlatım soruydu. Bir ara bunu bir yasa ile önlenmek istediler. Öyle bir taslak, "*dil yasası*" olamazdı; öyle bir yargı *anlatım-özürlüydü*. O taslak ile, *görünürde*: (1926 yılında çıkarılan 805 no:lu yasaya rağmen) (1) iş yerlerine, örneğin

“*Interstar, Show-TV, Sabancı Center, Kale Center,...* gibi yabancı ad verilmesi; (2) mal ve hizmet ürünlerine İngilizce ad takılması engellenmek isteniyordu. 3) Oysa, yöneticilerin (*transformasyon, dejenerasyon, prezidan, ...gibi*) karma sözlüklü dil çarpıklığını özendirici bozuk anlatımları o taslak dışında bırakılmıştı. Öyleyse burada amaç dilsel olamazdı. 4) Ayrıca, bu yaşıya, tıpkı 1980’den sonra yükseköğretimde genel Türkçe dersi konması gibi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirenlere iş alanı açmak gibi bir amaç da “*dil izleme kurulu*” (bir anlamda *dil polisi*) ile eklenmiş görünmekteydi. Böyle bir yasa ile, yetişenlerin nitelik ve güdülenmelerine uygun bir biçimde tersine işletilerek, istenirse Türkçe anlatım da, merkezden verilecek bir emirle daha hızlı bir biçimde engellenebilirdi³⁸².

Evrin açısından dilin özünde toplumsal uzlaşma, yasaların temelinde ise, yönetimlerin niteliğine bağlı olarak, değişen tarafsız ya da değişime dayanıksız, çıkarıcı kısıtlamalar yer alır. Bir yasa değişmediği sürece tutucudur, gelişmeyi engeller; zorlanırsa çarpıklıklar oluşur. Dil kuralları insanlara doğuştan bağışlanan yeteneğin elverdiğince esnetilebilen genel özelliklerine yaslanır. Her iletişimsel etkinlikte yeni sözler üretilir. O günkü (1996) yasalar çalışmaları Türkçe sevgisini dışa vurmayıp yönetimin özlemlerini gizliyor gibiydi.

5.3.2. Nedenler.

Gerek iş yerlerine verilen, gerekse ürünlere takılan ve yeni hizmetlerle aktarılan yabancı adların bir tek çekiciliği vardır: “*yabancı olan daha iyi*”dir. Okuyanlar, duyanlar adın kendi anlamına hiç mi hiç takılmazlar, bilmelerine gerek de yoktur. Belki de Türkler Anadoluya geldikten sonra kimi yabancı malların, Tanzimattan bu yana ise, gerek dış-alım gerekse içerde niteliksiz mal üretimi sonucu, “*Avrupa*” malının *daha iyi* olduğu kanısı belleklere kazınmıştır³⁸³.

³⁸² Yabancı işyeri adı kullanılması ile ilgili 1915 yılında bir yasaklama getirilmişti. 1934 yılında da öztürkçe sözcük kullanımını destekleyen “*vatandaş Türkçe konuş*” duyuruları yayılmış ama, ortada bir yasa yok. Sözlüksel değişimde ölçü: *benimsenme* ile sınırlı kalmıştı. Tek-partili dönemde bile gerekli görülmeyen bir dil yasası çok-partili demokrasi ile bağdaşamaz. Doğrusu, toplumsal örgütlenmeyi yoğunlaştırıp dilsel duyarlılığı eğitimle arttırmaktır. Yasayı önerenler ise, daha *dil öğretiminin* bile neyi içerip neyi içermediğini yeterince bilmiyordu.

³⁸³ Özellikle 1988 sonrasında gazete satışlarını arttırıcı türlü yoğun hediye reklamlarıyla, kanırta kanırta yerleştirilen “*süper(üstün), ultra (öte), mega (dev), şok,...* niteleyicileri, yabancı dilde her türlü yeni ürün ve hizmet adları, eskiden gelen ilgi ve hoşgörü sınırını aşmıştır. Bu bozulmadan: işin kolayına kaçarak yeniliği yabancı sözcük ile karşılayan *dil-özürlü* reklam yazarları ile ona göz yuman tanıtım kurumları sorumludur. *Yeni*= yabancı bir ad ile sunuş, reklamın kendi işleviyle desteklenen bir çarpıklıktır: *reklamın amacı ürünün niteliği ile ilgili bilgi vermek değil , o malı kullananın ‘sanal-üstünlüğü’ne izleyiciyi inandırmaktır.*

Birden genişleyen bir hizmet alanını dolduran iletişim kurumları çok sayıda *dil-özürlü, anlatım-özürlü, okuma-özürlü* görevlilerle doldu *Inter star, show, flash, numberone, power/best/ moral/ blue eFeM*,...gibi yabancı-adlı kitle-iletişim araçlarının en beğenilen haber sunularında bile *sözlük-özürlü* dil kullanımı azabildiğince yaygınlaştı.

Bu açıdan bakıldığında, **yabancı terim aktarımı** bir dil sorunu değil yüzeysel bir gösteriş ve çeviri sorunu olur. Yabancı dil bilen, *çeviri-özürlü* kimselerin anadil kullanımları da gereğince denetim istiyor. Bu ise, Türkiyede olmayan ve tutulmayan *denetim-özürlü* yayın-kurullarının doğru-dürüst çalıştırılmasını zorunlu kılıyor. Yabancı işyeri adları ile ilgili uygulamalar yerel yönetimlere, ürün adları üzerindeki düzeltmeler ise İTO ile İSO kararlarına bırakılmalı. O konuda bir çözüm önerisi üretmek için, yanlış olarak çağdaş Türk yazarlarını öğretimden dışlayan Türkologların TİS'çilerine değil, yazın eleştirmenleri ile dilcilere danışılmalıydı³⁸⁴.

1983-2000 arası çalışmasıyla *TDK dairesi* dil işlerini ülke gereklerini karşılayacak yönde yürütememiştir. *İleti* (information) üretiminin *her üç-dört yılda bir* ikiye katlandığı bir dönem için 18 yıl çok uzun bir süredir. Doğrusu yerli Türkolojiyi denetleyip yönlendiren TDK'ndaki yönetim ne izlence, ne üye donanımı, ne de dilsel amaçları bakımlarından bugünkü *anlatım-özürlü* sözlüksel çarpılmayı düzeltecek yeterlikte çalışmamıştır³⁸⁵.

5.4. Ulus-ötesi Dil ve İletişim

Uzunca bir süredir tartışılabilen, ön-yorumlara konu olan 21. yüzyıl, insan öncelikli, bilgiye dayalı bir dönem olacak. Yetişen eleştirici beyinler doğru kararlar alarak örgütlenmeyi sağlayacak. Eğitim ve yeniden eğitim yoluyla insanlar belki de sıkça aralıklarla iş ve meslek değiştirecek. Acımasız çevre soygunu sürerken, bir kararsız durumdan ötekine hızlıca geçilecek, tek-odaklı yönetim yerini önce benimseyip sonra çekindiğimiz çok-odaklı örgütlenmeye bırakacaktır. 1980'li yıllarda 20 ayda ikiye katlanacağı, gide rek daha da hızlanacağı varsayılan (information) ileti üretimi karşısında yal

³⁸⁴ Ülkede yeter sayıda ayrı görevli güvenlik örgütü varken bir de **Dil İzleme Kurulu** (DİK) adıyla "*dil polisi*" kurulması doğru olmaz. Yetkili ama bilgisiz dil polislerinin neden olacağı dilsel davaları hiçbir yargı kurumu sonuçlandıramaz. Dil, polisle değil sevgiyle büyür, o sevgiyi yeşertemeyen **bir kurum** için tek çıkar yol, önce dili değil kendini yargılatmaktır.

³⁸⁵ 1982 öncesi görüşlerini ya da küllenmiş özlamlarını değiştirdikleri ise, hiç sanılmasın. Ortamı kısırlaştıran, anlatımı sevgisiz kılan, **Atatürk'ün mirasını** ya lan yanlış metinler, (sözlükler, kılavuzlar, dergi yazıları), görüşler karşılığı tüketen onlardır.

nızca çağdaş bilgiye ulaşmak değil, doğru olanı seçmek bile bir sorun olacak tır³⁸⁶.

1980 sonrasında yapılagelen kamuoyu araştırmaları (Kongar, 1992), 21. yy. insanının eğilimlerini, kullanılagelen genel değişkenler ışığında incelemeye almıştır. En önemli değişken “*katılım*” ve “*ulusal gelirin paylaşımı*” olarak belirmektedir. Gelecekte Türk insanı da, yeniden toplumsal örgütlenme yoluyla yönetimin siyasal ve ekonomik kararlarını giderek daha güçlü etkileyecektir. Artık devletin vatandaşı denetlemesi yerine vatandaşın vatandaş ve örgütlü vatandaşın devleti, “Susurluk-1996” olayında yaşandığı gibi, denetlemesi dönemi ha başladı ha başlayacak. Haklarına kavuşan insan daha “*özgür ve özerk*” olabilecek, kendi kimliğini geliştirme yollarını arayacaktır. Emegın özgürleşmesi ile, artan zamanda insanın bilime ve sanat etkinliklerine yönelmesi bekleniyor. Hizmet iş-kolu, üretim iş-kolunun hızla önüne geçecek, eğitim yoluyla çağdaş, demokrat ve bilinçli vatandaş yetiştirme önem kazanacaktır. 8-yıllık kesintisiz öğretim (1997-98) buna doğru bir adım sayılıyor. Yine de özgür düşünceli bireyler yetiştiremeyen bir toplumda düşünce özgürlüğünü savunmak giderek zorlaşacak, düşünceye ve anlatıma özgürlük yasası belki çıkarılacaktır. Sağcı-yönetim ise, yönetilenleri tarikatlar yoluyla edilginleştirmeye çalışacak, ancak bunda başarılı olamayacaktır. O bakımdan en yaygın, özel sektör için en kârlı, hizmet sektörü olan eğitimde aileye ve devlete önemli görevler düşüyor. Ekin-bağımlı, ezberleye-unuta belleği pörsümüş, anlatımda kekeme, dilsel-özürlü bireyler üreten yabancıyla eğitim yoluyla nereye varılacağı ise pek belli değil. Türkçe öğrenimine, üniversiteye giriş test sınavlarından sonra kimse yan bile bakmamaktadır. Dersanelerin tatlı kârı yönetimi liseye geçişte de test sınavı uygulamaya iterse, şaşmayın. Öyle test sınavları ancak ilköğretimde ezbere öğrenmeyi perçinleyebilir. O türlü bir sınav, İngiltere’de 11-yaş-bitimi sınavlarına gösterilmiş olan tepkiye benzer bir karşı çıkışı doğurabilir.

Mal üretim endüsrisi el emeği yerine, gittikçe artan bir oranda bilgi sayarlı makineler kullanarak, bu alanda ilerlemeler ölçüsünde işçi azaltırken, hizmetler sektörü denilen dört ana iş-kolunda işçi alımı artmaktadır. Bu alanlardan özel ellerde kalanlar “*mali hizmetler, dağıtım hizmetleri*”, devlet ve özel kesim arasında paylaşılan “*sağlık hizmetleri*” ile “*eğitim hizmetleri*”dir. Bu alanda henüz doygunluğa ulaşılmamıştır.

Bu değişim evreninde Türk Dili, bir yandan yabancı özel-adlar, öte yandan devşirme tür-adları ile dolup taşacak, ibret alınmadığı için yeni bir

³⁸⁶ Bugünkü yönetim, süregeldiği gibi, bilgi üretmek yerine, yabancı-dille öğretim yoluyla, yalnızca teknolojide değil, sosyal bilimlerde de devşirme ye/aktarmaya öncelik tanımak gibi bir tutum sergiliyor. Üniversitelerde bilimsel denetim, “*yurt dışında yayın yapmış olmak*” gibi örtük bir ölçü ile yurt dışında yayınlanan dergiler ile (science citation index) *bilim anma dizini*’ne girmiş olmayı ölçü alıyor.

Osmanlılaşma sürecine girecektir. Bu dönem orta sınıfın çökmesiyle sanki daha 1980’li yıllarda başlamıştır.

5.5. Dilsel Dört Ayrım ve Türkçe

Anlatım yeterliği açısından bir dil en az dört ayrı karşıtlık içinde yer alıyor: 1. *anadil-yabancı dil*, 2. *ileri dil-geri dil*, 3. *kısıtlı dil-gelişmiş dil*, 4. *geniş alan yayın dili - dar alan yayın dili*.

5.5.1. “Dilsel Görecelik” adı verilen yoruma göre her dilin sözcük dağarcığı ile yapısal ulamları dünyayı farklı ayrımlarla yansıtır. O yolla her dil/ekin onu edinenlere ayrı bir dünya görüşü sunar. Öyleyse insanlar, evreni konuştukları dilin ayrımlarıyla algılayıp yorumlarlar. Sonradan yapılan çalışmalarla böyle bir ayrılığın derin-yapıda bulunmadığı, göreceliğin yalnızca yüzey-yapıya yansıdığı anlaşılmıştır³⁸⁷. Örneğin Almancada var olan *eril/ di şil/yansız* ayrımı dile-özel, yüzeysel bir sınıflamadır. Türkçede bu yüzeysel ayrımın olmayışı bu biçimlerle yansıtılan gerçek *eril/dişil/ne eril ne dişil* ayrımının anlatılamayacağını göstermez. Benzer bir yorumla Türkçede anlatana göre *görülen/üstlenilen* bir olay ile *duyulan/dışarılan* bir olay arasında - **DI/-mİş** ile verilen ayrımın İngilizcede dile getirilemeyeceği ileri sürülemez. Edilgenlik Türkçede **gizil-çatı**’nın bir alt-terimidir. İngilizcenin tersine Türkçede nitelenen düşebilir. Böylece yapıyı iyice göremeyenler de Türkçe de sıfatların adlaştığını sanırlar. Oysa dilde böyle bir işlem yoktur (Demir can 1999). Üst yapıya bağlı (örneğin *şiiirde biçim* gibi) özellikliklerin çevrilemiyeceği, dipyapı ayrımlarıyla kurulmuş bir metin aktarımında ise, bir güçlük yaşanmıyacağı sonucuna varılmıştır. Anlamla ilgili ayrımlar ise, ekin sel olup dile-özel değildir. Doğrusu buradaki sorun dil değil, eğitimidir; onu da belirleyen egemendir. Böylece *dilsel görecelik* kala kala bu konuda yüzey sel-ayrımlar ile *kalıp-anlatımlara* indirgeniyor. Sözcük incelemelerine dayan dığı için, başlangıçta dilsel sanılan ayrımların çoğunun ekin sel olduğu ortaya çıktı. Öyleyse herhangi bir söz-dilinde anlatılan bir kavram Türkçe ile de verilebilir. Hiç olmazsa yanlış yorumlarla başkaları şaşırtılmasa.

5.5.2. İkinci dilsel ayrım *geri-dil ileri-dil* ayrımıdır. Özellikle yabancı dille öğrenim yoluyla ülke ekinine “**yaban**”laştırmacı eğitimden geçenler, diller arasında kendilerince *ilkel* ve *gelişmiş* uygarlık dilleri ayrımı yapılmasından yanadırlar. Oysa, gelişmişlik dile değil ekine-bağlı bir kavramdır. Sapir (1921:4,230-31)’e göre: “*birçok ilkel dilde.’ çağdaş uygarlık dillerince bilinen her şeyi gölgede bırakacak bir biçim zenginliği, gizli bir deyiş bolluğu*

³⁸⁷ Oysa Ellul (1998:212), eski görüşü yeniden yorumluyor: “*Dil öğrenerek, önceden üretilmiş bir şemaya girmeye zorlanırım- bu iktidarın aracı olan dildir. Dil, eğitim düşüncüyü yönetir;ondan kaçılmaz. Dil, polisten ve sansürden çok daha fazla korkulması gereken bir sosyal-denetim aracıdır. Görsel-dil öne çıkınca artık düşüncede/ iletişimde sıradan-kişi yalnızca bir izleyici olabiliyor*”.

*bulunmaktadır... aşırı deyiş yoksunluğuna ilişkin, ilkel dilleri mahkum eden yaygın sözlerin gerçekte bir ilgisi yoktur. Eğer hiçbir yazın sanatçısı çıkmazsa bu, dilin çok zayıf bir araç oluşundan değil, bireysel bir anlatım arayan öyle bir kişiliğin yetişmesine halkın ekininin gerçekte uygun olmamasından kaynaklanır*³⁸⁸ ”.

Türkçenin bilimsel anlatımda yetersiz kaldığı düşsel yalanını uydu ranlar kendi bireysel anlatımlarını yeterince evirememiş anlatım yollarını tam kullanamayan kimselerdir (Gelencik 1989). Doğrusu Türkçede böyle bir eksiklik yoktur. O kimseler dillerinde var olan yerine yabancı sözcükleri devşirerek bir bakıma Türkçeye, dolayısıyla özde kendi ekinsel geçmişlerine yabancılaşmışlardır. Bu yabancılaşmaya bugün ‘küreselleşme’ ile anlatılan çekici bir yorum da destek vermektedir. Ancak çok geçmeden onun da M.A.I. (çok-terafli yatırım anlaşması) ile kokusu çıktı. Ekonomik ilişkiler, gelişmiş çıkarına ve az-gelişmiş zararına küreselleşebilir, ama söz-dili küreselleşirse kimliğini yitiriyor. Osmanlı, Türkçeyi böyle bir sürece sokunca sonuç neredeyse yüzde 10’u Türkçe kalan karma bir anlatım oldu. Bu *sömürgeci* ve *tanzimatçı* bir yorum olarak tarihte yerini almış, “Dil Devrimi” ile Türkçe ulus-devlet doğrultusunda yeniden kendi öz kimliğine kavuşmuştur. TİS (Türk İslam Sentezi) ve ulus-ötesi şirketlerin önünü açmaya çalışan küreselleşme aldatmacası ile 1980-2000 arasında Türkçenin nereye götürüldüğü açıkça görüldü. Küreselleşme ulusal dilleri bitirecek: Atatürk’ün mirasının değiştirilmesi ile TDK’nun 1983’te kapatılması da ona bağlanabilir.

5.5.3. Üçüncü ayırım kısıtlı-dil (restricted code) ile gelişmiş-dil (elaborated code) ayrımıdır. İngiltere’de işçi çocuklarının okuldaki başarısızlık nedenlerini inceleyen Bernstein, alt-gelir kesimi aile çocuklarının okul başarısızlıklarını çevrenin dilsel kısıtlılığına bağlamıştı. Bernstein’a (1960-1971) göre, değişik toplum yapısı değişik dil kullanır. Çocuk anadiliyle birlikte bu toplum yapısını da öğrenir. Toplumsal yapıya bağlı olan bireysel-dil ülküsel, ortak eğitim diline göre: *sözlük, kavramsal ayrımlar, sözdizimi, metin örgüsü* bakımlarından kısıtlı kalırsa, bu durum çocuğun eğitimdeki başarısını da olumsuz etkiler. Sosyal sınıf ile dil kullanımı arasında karşılıklı bir dilsel ilişki bulunmaktadır. Öğrenim çağına gelen alt-sınıf aile çocukları, öteki yaşıtlarına göre anadil kullanımında yetersiz kalmakta, hatta anadillerini hiç mi

³⁸⁸ Halman, Bilge Karasu üzerine yazdığı yazıda: “...*Bilge , çeviriye göz attığında Türkçenin yetersizliğini sezmişti....Türkçenin zayıf kalmış olduğunu gördü. Ve paniğe kapıldı... İngilizce ya da Fransızca yazarken son derece zengin bir voka büler bulacaktı, üslubunun belkemiği olan nüansları ve incelikleri o dillerde çok kolay dile getirebilecekti...*” diyormuş (Selim İleri, Cum. 20.2.1998). Bence yazarın görevi hazır bir sözlükle yazmak yerine, yazarken, Bilge Karasu gibi, kendi dilinin sözlüğünü de geliştirmek değil mi? Türkçe anlatım zenginliği bakımından Aksan 1996, 1998’e bakılabilir.

hiç bilmemektedirler. Gerçekte kodu belirleyen sosyal sınıf değil, var olan toplumsal ilişkiler türüdür. İşçi sınıfı kısıtlı kodlarla kuşatılmıştır.

Yapılan incelemeler bu çocuklarda 'dilsel edinç'in değil ama 'iletişim edinç'nin yetersizliğinden söz edilebileceğini göstermiştir. Bu sorun gerçekte Bernard Shaw 'ın 'Pygmalion' (*Çiçekçi Kız*) adlı oyununda ele alarak eğitimle nasıl giderilebileceği gösteriliyor. 'Karagöz' gölge oyununda ise bu karşıtlık 'Hacivat' ile 'Karagöz' ün dilinde yansıtılmaktadır. Oradaki söyleşilerde bir türlü anlaşma olmaz. Çözüm de getirilmez, Karagöz dondurulur. Sonuçta, bu bir eşitsizlik sorunudur. Bunun ayırımında olan Atatürk dönemi bürokrat devrimcileri "*Yazı Devrimi*" ile Hacivatı saf dışı bırakmış lar, *Karagöz*'e aydınlığı *Halkevleri* ile, Osmanlının aşağıladığı köylü *Türk*'e ise eğitimi *Köy Enstitüleri* ile götürmüşlerdi.

Sonuçta dili belirleyen, var olan toplumsal ilişki türüdür. Bugün oluşan dilsel yetersizlik, öğretim-dilini gereğince, her türlü iletişimsel, ekin sel ve bilimsel bağlamlarda işleyerek giderilebilir. Anadolu Liseleri ile özel-okul yönetimleri yabancıl dil öğretimini satmaya çalışırken, gereken özeni acaba Türkçeye gösteriyorlar mı? Öneri dinleyecek hoşgörüler i var mı?

Türkiyede dil kullanım işlevi ile anlatım (dil) ayrımı yoktur; ya da hangi ölçülerle işlediği belirlenip henüz öğretilmemektedir. Oysa güç ilişkilerinin geçerli olduğu kamusal alanda her ilişkisel ortamın ayrı bir anlatım yolu, yorum kuralları vardır. Orada özel, ya da bireysel ölçüler geçmez.

5.5.4. Tek yönlü ilet i me dayanan kitle iletişimi bu dilsel ayrımı tanıyarak, korumak yolunu seçmiş ve yayınlarda ona koşut bir karşıtlık yaratmış tır: *geniş kitle yayını* (broadcast) ile *dar kitle yayını* (narrowcast). Birincisi dilsel bir belirleme yapmaksızın en-alt düzeyde sözel bir anlama/anlatım becerisi ile algılanabilecek yayın; ikincisi, dar-kitle yayıncılığı ise, belli bir dilsel yeterlik ile ekin sel düzey ön-görülerek üretilmiş bir yayın oluyor.

Birinci türde kullanılan (*kısıtlı dil* yeterliğine benzeyen) dile *genel-dil*, ikinci türde kullanılan (kimi kez *gelişmiş dil* yeterliğini varsayan) dile ise *ileri-dil* denmektedir. Türkiyede görsel-işitsel yayıncılık, reklamların etkisiyle, haberlerde bile geniş-kitle diline dayanıyor. *Moda, disko, dans, halk öyküleri, açıksaçık fıkralar*, gibi kısıtlı diller sözsüz kodlarla etkileşime bel bağlar, ekin sel deneyime dayanırlar. *Roman, bale*, vb. gelişmiş anlatım yolları biçimsel eğitim-öğretime, yazılı iletişime dayanır, sözsüz iletişimi önem semezler, (Fiske 1990:100). TRT 2. yayınları ile kimi açık-oturumlar dışında bu durum TV'un dil gelişmesine katkı yapmasına engel. Ancak TV ulusal iletişim diline karşı konulan engelleri en-alt iletişim düzeyinde aşmaya katkı sağlayabilir. *Spor, eğlence, müzik, kimi meslekler* ile *bilimsel alanlar*, sözü boşaltan imajlarla izleyiciyi çelerek satan *reklamlar* kısıtlı-dil kullan maktadırlar. Basın yayın, gelişmiş-dil kullanmaya elverişli bir iletişim yolu olarak devletçe desteklenmeli ise de, (özellikle sağcı) yönetimler buna karşı

bir tutum içinde bulundular, *ninnili* yayınlara öncelik tanıldılar. Yabancı dil öğretiminde başarı için Türkçe öğretimi desteksiz bırakılınca, eğitimde çifte-dilli bir ortam yaratıldı.

5.6. “Çifte-dilli”, Çifte-telli Eğitim

Biri kültür derslerini, ötekisi ise fen derslerini öğretmek için seçilen ayrı işlevli iki dille öğretim *çifte-dilli* sayılır³⁸⁹. Böyle bir öğretimde derslerin birbirini tamamladığı gibi Türkçe ile yabancıdil birbirini bütünlemez, tam tersine yarılar. Fen derslerini yabancı dille kültür derslerini ise Türkçe ile öğreten *Anadolu liseleri* ve benzeri eğitim kurumlarında bugün *çifte-dilli* (yarım iki-dilli) *öğretim* yapılıyor³⁹⁰. Burada sanki o temel eğitim, ya da üniversite uzmanlık eğitime giriş Türkçe anlatılamazmış izlenimi yaratılıyor. Oysa, kanıtlanmış olan “*yabancılaştırıcı*” etkisi bir yana, öyle öğretim zamanla toplum-içi bir ayırım aracına dönüşüyor; hem ulusal yapıya aykırı düşüyor, hem demokrasiye. Üretilmesine herkesin katkıda bulunduğu *artı değerle* bir tek kesim yararına (ancak toplumun zararına) yatırım yapılmamalı. Öyleyse, çizelgeden izlenebileceği gibi, Türkiyede eğitim-dil ilişkisi açısından dört ayrı uygulama belirlenebilir.

Öğretim Türleri	Kültür Dersleri		Fen Dersleri	
	<i>Türkçe</i>	<i>Yabancıdille</i>	<i>Türkçe</i>	<i>Yabancıdille</i>
1. <i>Ortakdille öğretim</i> ³⁹¹	+	-	+	-
2. <i>Yabancıdille</i> ”	-	+	-	+
3. <i>Çifte-dilli</i> ”	+	-	-	+
4. <i>İki-dilli</i> ”	+	+	+	+

Birinci ve ikinci tür tek-dilli öğretim sayılır. *1.tür*, devlet üniversitelerinde, *2.tür*, ODTÜ, BÜ, Bilkent, ..., vakıf üniversiteleri ile devlet üniversitelerinin (*Cerrahpaşa Tıp* gibi) kimi fakülte ve (uluslararası ilişkiler, işletme,... gibi) bölümlerinde uygulanıyor. İstanbulda yedi devlet üniversitesine karşılık, kaşla göz arasında, onaltı vakıf üniversitesi kurulmuş. Lozan An

³⁸⁹ “*Çift*” sözcüğü “biribirini bütünleyen eş olan iki varlık, (erkek-dişi *karıkoca* iki insan, bir çift *sağ/sol* ayakkabı/çorap/eldiven; arabaya koşulan iki hayvan) anlamını taşır. “*Çifte-telli*” ise, bildiğimiz gibi, Trakya halk oyunlarından biri. Genellikle davul-zurna ezgisiyle içkili ortamlarda oynanır. Tekil, ağır tempolu bir oyun olup, kimi kez karşılıklı olsa da (bu türüne *karşılama* da denir) herkes kendine uyar.

³⁹⁰ Bu ayrıcalık Lozan Anlaşması ile (24 Temmuz 1923-) yalnızca savaş sırasında da öğretimi sürdüren yabancı okullarına tanınmıştı.

³⁹¹ Verilmesi düşünülen eğitimin amaçlarına göre insanın ussal ve dilsel yeteneklerinin en verimli düzeyde işlenmesini sağlamak üzere seçilen dile öğretim-dili denilebilir. İletişim, ulusal birlik, yönetim kolaylığı, toplumsal ortaklık, özlemler, ve ekonomik beklentiler bakımından eğitimde tek dil, devlet-dili kullanılır.

laşmasıyla belirlenen 3.tür, Anadolu liseleri, yabancı liseleri ile 1980 sonra sında kimi devlet üniversitelerinin kimi bölümlerinde geçerli kılınmış. Kurum-içi olmayıp ancak kurumlar-arası bir eş-güdümle 1.tür ile 2. tür birleştirilerek uygulanabilecek olan 4. tür ise, henüz hiçbir yerde geçmiyor.

5.6.1. Kayıplı Öğretim. Dersler bölünerek ekin sel olanlar Türkçe, teknikle ilgili olanlar yabancı bir dille öğretilirse eğitim gerçekte yine tek dilli olur. Üstelik Türkçe verilen derslere özen gösterilmezse, öyle öğretime, doğrusu, “*yabancılaştırıcı öğretim*” gibi, başka bir ad yakıştırmak gerek. Amaç, dersi daha iyi öğretmek değil, yabancıdili öğretmek olduğu için, bu açıdan, *kayıplı* bir öğretim uygulaması yürürlükte demektir. İki öğretimi karşılaştıranlar yanıltıyorlar. Birisi, seçilerek alınan ve özenle eğitilen, öteki si ise, gözden çıkarılıp devlet bürokrasisinin insafına bırakılan, yetenekleri ayrı iki öğrenci türünü karşılaştırıp yabancıdille öğretimin üstünlüğünü savunmak, bilimsel açıdan *yalan* üretmektir. Çünkü ortada, yalnızca dilsel ölçülerle karşılaştırılabilir, iki uygulama bulunmamaktadır.

Ortada, Osmanlıdan bu yana yönetimce hor görülen, kimi üniversite de “*bilim yapılamaz*” diye aşağılanan bir dil varsa, o zaman öğretim çifte-dilli de sayılmaz. “*öğrenciye her ikisi de yabancı*” olan dillerle *medrese-türü* bir öğretim olur. Bu yolla öğrenci, Türkçeye karşı yabancılaşmaya, yabancı dili ise, *kulcasına*, birinci dil seçmeye itilmektedir. Yutturmaca ölçüler bırakılırsa, ders yoluyla, doğru-dürüst “*bir yabancıdil öğretim yolu*” araştırılıp bulunabilir. Ancak, kendini yazın ve çeviriye odaklamış olan, yalnızca filoloji öğrenimli kimselerin yönetimindeki *yabancıdil eğitim bölümlerinden* bu beklenmemeli. Bildiği halde bu doğruyu sesletmeye, kimse yanaşmıyor. Kendi alanında başarılı olan filologlar öyle bir görev almazlar.

5.6.2. “Yabancıdil”, ya da Osmanlıca gibi “*başka-dil*” bu topraklar da her zaman toplum-içi soyluluk göstergesi olarak algılanmıştır. Bu tükenmez sanal üstünlük göstergesi yönetimce sürekli canlı tutulmuş, ancak yüzeysel bir örtüden öteye geçememiştir. Nüfusun yüzde yirmisini küreselleştirerek, ve yabancılaştırarak, geriye kalanın aşırı sömürülmesini kolaylaştıran bir eğitimi destekleyen kesim, kaynak savurganlığından, yurttaşlar-arası dengesizliği arttırmaktan başka birşey yapmamaktadır. Özal’ın, vizyon adına devleti (dolayısıyla halkı) soyan prensleri, 1970-1980 arası eğitime karşı yaratılan engellerle ulaşılan “*Susurluk çıkmazı*” bunun en yakın örnekleridir. Nitekim geçmişte Osmanlı medreselileri, 1919’un Amerikan/İngiliz *manda yanlıları* ve o dönemin *Turancıları* ile bugünün benzer güdümlü “*İkinci Cumhuriyetçi*”leri uygun ölçülerle “*yabancılaşma*” açısından incelenmeye değer kimlikler takınarak ortaya çıkmışlardır.

“Lozan Anlaşması” (24 Temmuz 1923) ile yabancı ve azınlık okullarında Matematik ve Fen derslerinin yabancıdille öğretimi, düz-anlamalı ileti

şim evrenine kısıldı. Ders seçimi açısından bu, üstün yetenekli olanın belki o dersleri.öğrenmesini pek etkilemedi ama gerçekte yabancılil gelişmesini en gelleyici bir uygulamaydı. Öğrenilen yabancılil, “*hazırlık*” sınıfından sonra ki yıllarda düşüşe geçiyordu. Okul yönetimleri seçkin çocuklar için izlence dışına çıkararak bunu gidermeye çalıştılar. O zaman da Türkçe derslere göste rilen özen giderek azaldı. Sonuçta o okullardaki öğrenciler *çifte-dil*’e bağlan dılar: günlük iletişimi karma sözlüklü Türkçe ile, alan iletişimini de kırık dö kük yabancılilde kurdular. Yavaş yavaş, Türkçenin hiç öğretilmediği kimi okullara doğru ilerliyoruz gibi.

Öğretim izlencesi içinde yabancılil öğrenmeye (her dönem bir der sin İngilizce verilmesi yoluyla, (bugün İTÜ’nde düzenlendiği gibi) “*destek- ders*” açılabilir, ancak o amaçla “*köstek ders*” konulamaz. Sözelimi, *Matematik, Fizik, Kimya* gibi sözel düz-anlamlamaya, imajlardan kurulu bir anla tıma dayanan alanların diliyle yabancılil kesinlikle öğrenilemez. O diller, doğal iletişime gerekli sözel anlatım verisi sağlamaktan uzaktır. Öyle bir öğ retim yabancılil gelişimini kısıtlar, evrenini daraltır. Öyle söz-kısıtlı bir dil Matematiğin dili olamaz; onunla ne düşünülebilir ne de Matematik öğrenile bilir. Girişte bir yabancılil “*hazırlık*” yılından sonra öğrencinin dil yeterliği düşüşe geçer; nitekim öyle de olmaktadır.

Oysa öğrencinin yararına olmayacak bir dil değiştirme yerine, her sı nıfta belirlenip yabancılil ile öğretilen birer destek ders yoluyla o yabancı di le işlevsel bir anlatım ortamı yaratılabilir. İlköğretim dördüncü sınıftan başla yabilecek olan bu destek, her yıl: *Beden Eğitimi, Turizm, Trafik, Sağlık, Çev re, Halkla İlişkiler*,... gibi derslerden birine bağlanabilir. Böylece, o dersle rin öğretiminde dil öğretmeninden de yararlanılabilir. Yükseköğretime geçi lince sorun, yalnızca yabancılilde alan-sözlüğünü bir iki ay süreyle öğ ren meye indirgenir. Bugün uygulanan biçimiyle Matematik ve Fen derslerinde anadil bile öğrenilemiyor; yabancılil nasıl öğrenilsin !

Doğrusu, yabancılil öğretimindeki başarısızlık bir yandan başka a lanlarda başarıyı düşürürken, öte yandan Türkçenin geliştirilmesini de engellemektedir. Yabancılil bilene yeni ufuklar açılabilir, ancak o ufuklar başka yollarla da sunulmaz değil. Öyle bir özendirme ile yabancı bir dille öğretime gidilmemeli. Yurt içinde yabancılille öğrenimin o yabancı dili öğrenme dı şında savunulabilir bir gerekçesi bulunamaz. Biz, doğru dürüst bir yabancı dil öğrenme yolu bulamayacak kadar yeteneksiz olamayız. Düşünür-taşınırsa nız, gerekli yatırımla iyi bir yabancılil öğrenebilir, ufkunuzu Türkçe ile de açabilirsiniz. Yurttaşların isteği yabancılil öğrenmek iken “*hayır, siz (bana şu kadar dolar ödeyip) yabancılille öğrenim görürseniz, ancak o zaman bir yabancılili öğrenebilirsiniz*”, demenin ne eğitimle bir ilişkisi ne de ulusal bir yararı yoktur.

5.6.3. Tek-dilli öğretimde, alan-ıç i Türkçe öğretimi yapılması gere kirken bu, kimilerine iş bulmak için, siyasi bir kararla, alan-dışı genel öğre ti me kaydırılmış; öğretenler de, özellikle üniversitede, o öğretimi bunaltıcı bir *dilbilgisi* ezberletmeye indirgeyip Türkçenin, sözel anlatım ve iletişimle o lan ilişkisini kesmişlerdir. *Yabancıdille, tek-dilli* bir öğretimde ise Türkçe dışlanırken, hem dil, hem de düzey ayrımı yapılmaktadır. Osmanlı dönemin deki gibi: günlük bağlamda, ayak işlerinde Türkçe, iş bağlamında üst-ileti şimde İngilizce; ancak o durumda her ikisinin de burulduğu, yetersiz kaldığı bir anlatım söz konusu.

Türkçe öğretimi, en başta öğrencinin türlü ortam ve bağlamlarda hem sözlü hem de yazılı dil kullanımını geliştirecek biçimde düzenlenme liydi. Metin üretimini dışlayan, test sınavları: düz-anlamalı, dilsiz sorular içer diği için, o tür sınavlara hazırlayan öğretimin *dil kullanımına katkısı çok az dı*, ya da yoktu, denilebilir. O yüzden ortaöğretimde olsun, yükseköğretimde ol sun öğrencinin ne sözel anlatımı ne de iletişimi gelişmiyor, tersine ge riliyordu. Türkiye okullarında belleği yıpratan, ezbere öğrenme geçerli kılı nıp yaratıcılık engelleniyordu. Söz-dili kullanımı açısından yabancı bir dilde gerekli anlatım inceliklerini yakalamak kolay değildi. Ancak *çok iyi* yaban cıdil edinenler onu başarabilirdi. Ortak-dil varken gençleri yokuşa sürmek köreltmek anlaşılabilir bir uygulama değildi.

Yabancıdille onca emek ve zaman ayırdıktan sonra, biim adamında bilim yapacak ne güç ne de istek kalmadığını, (1977-2000) gözlemlerime da yanarak söyleyebilirim. Kimileri de o yetersizliği yabancı dilden aktararak doldurup, karışık sözlük kullanmayı ise:“*Türkçenin anlatıma yetmediği*”ni ileri sürerek savunuyorlar. Oysa anlatımı yetmeyen dil değil, onu kullanan kişinin kendisidir.

Yabancıdille öğretim için birinci-sınıf otel gibi okul yaptıran özel girişimcilerin, Türkçe öğretim için ne yaptıkları henüz bilinmiyor. Öyleyse amaç yabancıdil satışı, ve onun pazarını oluşturmak, yoksa ulusal, ya da ya bancıdille ileri eğitim vermek, eğer tepki almazlarsa umurlarında bile değil: patron eğitimi bilmiyor, eğiticiler de işinden olmayı göze alamıyor. O zaman gelsin göz boyama.

Öyleyse, *Türkiyedeki eğitim gerçekten bir çiftetelliye dönüştü*: her okul kendini oynuyor. Tek merkezden türe özgü yönetilip denetlenemiyor. Milli Eğitim Bakanlığı ise, geçmişte iyileri yıkarken, ya da kapatılmasına göz yumarken, kendini yeniliyormuş gibi göstermek için, sürekli *ön-hazır lıksız değişiklikler* aktarıyor. Araştırması yapılmayıp dışardan alınan örnek ler bize uymuyor, sürekli yıpratıyor. Ortaöğretimde yaratılan dilsel gerilik, düz-anlamalı metin işleme düzeyinde ÖSYM kuralları ve “dersane” deste ğiyle giderilemiyor. Attila İlhan’a göre (Cum. 27.4.1998), “*Özalizm Türkiye de ne ulusal öğretim bıraktı, ne de ulusal ekonomi*” (Bk. Kongar,1998).

5.7. Okuma

5.7.1. Okuma Edimi ve TV

Yazı Devrimi öncesinde okuma öğrenmek kolay değildi. Buna geçim zorluğunu da eklerseniz, halkın okumaya karşı tutumunu anlarsınız. Öner Seyfettin (1919:87,129,133) “*Efruz Bey*”de bunu şu sözlerle yansıtıyor: “Öyle bir tahsil istiyorum ki, gayet kolay olsun, kısa olsun,..Hatta kitap bile olmasın”.... “Okul müdürü ... hiç nazariyat bilmiyordu. *Okumam efendim, okutan okumaz!*” diyordu. Kitaplarıyla yürüyüşe çıkmak zorunda kalan bir öğrenci (A) ile arkadaşı (B) arasında: “-A. *Fakat kitaplarım?* -B. *Köprünün ayağındaki çalılarının arkasına saklarsın. -A. Çalarlarsa?* -B. *İki sene orada dursa kimse almaz. Kitaplar kimin ne işine yarar?*”³⁹²

Gerek CHP içindeki sağcı kesim, gerekse sağ partiler 1940’lı yıllar da köylülerin okumasına düşman kesildi. Sirer, bunu Köy Enstitülerinin yaratıcısı Tonguç’a söylediği: “*senin en büyük suçun: köy çocuklarına sıçmasını öğretmeden okumayı öğretmeye kalkmandır*”, diyerek dile getirmişti (Başaran 1993:150, E.Tonguç 1997: 261, 285, 290,308-440).

Bilindiği gibi, 1947 Sirer uygulamaları (s.167-) ile, 1971-12 Mart, 1980- 12 Eylül darbeleriyle okuyanların içine büyük korku salınmıştı. On dan sonra da kağıt, dolayısıyla kitap fiyatları yükseltilerek, kitaplıkların yeni kitap ödenekleri kesilerek bu olumsuzluk arttırılmıştı. Yorumcular, *TV’un kitabın yerine geçtiğini* ileri sürüyorlar. İki kaynak ayrı ayrı diller kullandığı için bu ancak “*zaman*” açısından doğru olabilir. Okumazlığın kökeninde ya tan gerçek nedenler ise başkadır³⁹³.

5.7.2. Okuma Yoğunluğu ve Yabancıdille Öğretim

Çağdaş Türkçe metin bulunmadığından, yabancıdille öğretime çağ lar boyu (...1838’de II. Mahmut ve 1933’te Atatürk döneminde bile zorunlu olarak) izin verilmiş, zamanla Türkçe metinlerin de üretilebileceği sanılmış tır. Oysa ilgili öğretim görevlileri, araştırarak Türkçe yazmak yerine, yabancı metinleri çevirmek ve onlara yorum yakıştırma (şerh düşme), benzerini üretme (nazire) ötesine geçememişler. Devlet öyle bir ortam yaratmamış, görevliler denetlenmemiş. Osmanlıdan beri yüksek bedel ödeyerek yabancı görevli ça lıştırma yoluna gidilmiştir. Ancak, bilgi üretiminin bir iş koluna dönüştüğü günümüzde, o yöntem artık işlemez, çağdaş dönmler bulunamaz,

³⁹² Ö. Seyfettin (1919/90:171) : Muharrirler, “*kitap okunmuyor !*” diye şikayet etmemeli. “*Halk okuyacak kitap bulamıyor*”, demeliler.

³⁹³ 1998 yılı ÖSYM sınavında Matematik üçüncüsü olan öğrenci: *kitap okumadığını, kitap okumayı sevmediğini, kitap okumadan da başarılı olu nabileceğini kanıtladığını* ileri sürüyor (Cum.2.8.1998). Test kitabı, ders kitabı okumak istemli bir etkinlik sayılamıyacağına göre, o öğrencinin okumaksızın başarı göstermesi eği tim ile ölçümede yaşanan düşüşü de açıklıyor.

bulunsa da onların bilgi üretmesi için gerekli ortam ne ABD ne de Avrupa ülkeleri düzeyine erişemez. Öyleyse ilk başta ülke insan kaynaklarına dayanmak zorunludur.

Yabancıdil ile öğretim ileri düzeyde bilgi aktarımı için yapılıyorsa, seçilen yabancıdildeki kaynaklar el altında sanılıyorsa, ortada bir aldanma söz konusudur. İlk önce eğitimin ileri düzeyde ve alan-tüketici bir yoğunlukta verilmesi gerekir. Oysa, buna ne ortam ne de okuma yoğunluğu uygun değildir. Öyle bir oranın belirlenmesi gerekir, ama o henüz yapılamamıştır. Öyleyse, eğitimde yabancıdille anlatımın ne sanıldığına hızla, ne de tüm yolları tüketici bir niteliği var. Katılan öğrencilerin %95'inin anadili Türkçe olduğuna göre (Alpaydın 1996), en azından öğretmen-öğrenci arasında gerçek iletişim yoktur. Bir başka örtük ileti de şudur: öğretim üyeleri yabancıdilde derledikleri bilgileri ve yaptıkları yorumları Türkçe anlatabilecek durumda değildir. Alpaydın 1996'ya göre sorarsak: İngilizce anlatıldığı varsayılan derslerde sık sık Türkçe kullanıldığına göre, *terimlerin yabancıdilde olduğu, Türkçe terimlerin ise yetmediği* nice bir savdır ? Yabancı bir derlemeyi, yabancıdilde sözlü olarak yineleme, gerçekten yaratıcı ve katılımcı bir ders anlatımı olmakta mıdır? Sizce olabilir mi ?

Okuma etkinliğinin pek seyrek kullanıldığı bir ortamda, öğretim yabancıdilde yapılarak bir yandan *okuduğunu anlama* öte yandan *ussal işlem* hızını düşürmeye ne gerek var ? Neresinden bakılırsa bakılsın, tek gerçek olan “*yeni*” bilgilere yabancı kaynaklar aracılığıyla ‘*okuyarak, dinleyerek*’ ulaşmanın ötesinde yabancıdille öğretime gerek yoktur. Onun için gerçekçi bir çözüm şu olabilir: Yabancıdille öğretimi bırakmak; onun yerine ‘*hazırlık*’ öğretiminden sonra her dönem, alan yabancıdilini destekleyici, bir dersi seçerek onu yabancıdille öğretmek, ya da bir yandan *alan yabancıdilini* ayrıca ve etkili bir biçimde öğretirken, öte yandan yabancıdilde yayın kullanımını yoğunlaştırmak.

Yabancıdille öğretime gitmek, Dil Devrimini, Türkçeyi aşağılamak, ulus-devlet dilini dondurmaktan başka bir anlama gelmez. Yabancıdille öğretim bir dilsizleme, bilgisizleme oyunudur. Yüksek-öğrettiğimiz kişiler, yabancı dildeki incelikleri yakalayamazlar, Türkçe incelikleri de kaçıırırlar. Bunun sonucunda geriye “*kitabına uydurmak*” kalır. Osmanlı (Hacivat) yüzyıllarla hep kitabına uydurmuş, ama ne bilimde dilenciliği; ne de bilşte sılgılığı aşamamıştır.

Buradaki karşı savunma, kimilerine göre, ‘*dil ırkçılığı*’ yapıldığı biçiminde oluyor. Ancak eş-beceri düzeyinde araştırma yapılır da üstünlük belirlenirse, bir diyeceğim olmaz. Yoksa kişiler, kimi çıkarları savunmak için böyle bir sav üretiyorlarsa, bunun önlenmesi gerek. Eğer yabancıdille öğretim yapan kurumlar evrensel düzeyde eğitim veriyorlarsa, Türkiyede bilimsel çalışmaların nitelikleri onlara da ölçtürülebilir. O zaman öteki üniversite

öğretim üyelerinin, bilimsel düzey ölçümü için yabancı dergilerde yayın yapmalarına, bilimsel tanık dizinine (*Science Citation Index*) girmelerine gerek kalmaz. Bence Türkiye'deki bilimi onların ölçmesi uygun olur. Böylece bu ülkede sağlıklı bir tartışma ve bilimsel eleştiri ortamı da yeşerir.

Yalnızca dile dayanmamakla birlikte, bilimi Arapça, ya da yabancı bir dilde yapmaya çalışan Osmanlılar Türkiye'de neler üretmiş bir bulun, görelim, okuyalım (Adıvar, 1939; Batuhan, 1997). Alpaydın (1996) soruyor: Galatasaray Üniversitesinde Fransızca okuyan bir kişi ile Boğaziçi Üniversitesinde İngilizce öğrenim gören bir başkası hangi dilde anlaşacaklar? Türkçeleri yetmeyeceğine ve veriler aktarıma dayandığına göre, bana sorarsanız, çoğunluk hiç anlaşılamayacaklar. Galatasarayın gerçek bir üniversite olabilmesi için daha nice yıllar geçmesi gerek.

5.8. Çeviriye Bağımlılık

Yeni-bilgi üretim yokluğu karşısında çeviriye bağımlılık da artmakta, yabancı diller, devlet dilinin önüne geçirilmektedir. Sanki Tanzimat liberalizmi yeniden yaşanıyor. KPDS, doçentlik, LES, TUS, ... gibi yabancı dil sınavlarının altında örtük olarak yatan gerçek budur. Bilgi üretimini bu yolla, yaratılan sözde dil-ayrıcalıklı azınlığa bağlamak, gerekli verimi ve çözümü o zaman sağlayamamıştır. Onlar, yeni-bilgi üretimi şöyle dursun, yeterli çeviri etkinliğini bile gerçekleştirememiştir. Çünkü o kesim, Türkçe öğretiminin sorumsuz ve denetimsizdir. Çeviriye bağımlılık, doğrusu, çarpık bir yabancı dil politikasının uygulanmasını gerektirmez. İki ayrı anlatım biçimiyle Türkçe de ikiye bölünmüştür. Bir yanda eskiyi yaşatma ve yeniye o çerçevede almaya uğraşan, öte yanda, Türkçeyi geliştirmeyi kendi olanaklarıyla gerçekleştirmeye çalışan, ancak her ikisi de dil bilimlerinden, dil öğretiminden yeterli destek alamayan iki ayrı kesim. 1980 sonrasında eskiye bağlı olanlar darbeye öne geçmişler, dilsel ortam da 1920 öncesine, ya da XVI. yy. sonrasına kaymıştır. Oldukça işlevsizleşen ve alan dışına çıkan “yabancı dil ve edebiyat” öğretimi, filolojiler yeniden yapılanmalı, yabancı dil öğretimi ni çeviriye bağımlılık çerçevesinde yeniden düzenlemeyi gerçekleştirmelidirler. Örneğin Türkçeyi öğretmeden anadile çeviri öğretmeye kalkışmak hiç de tutarlı bir uygulama değildir. Bu açıdan, erkek-egemen Osmanlıca “*dil-kızı*” olamadığı için “*dil oğlanı*” karşılığı olup “*mütercim-tercümanlık*” adıyla çok geç açılan “*çeviri*” bölümleri, adları İstanbul Üniversitesinde olduğu gibi Türkçeye çevrilerek çoğaltılabilir, Milli Eğitim ve Kültür bakanlıkları çağdaş ve yeni Türk yazar ve şairlerini okutarak, daha çok güncel bilgi akışını sağlayacak biçimde çeviri etkinliklerini destekleyebilir.

Türkçeye yabancı sözcük devşirilmesini önlemek için, çeviri yapmak üzere yetiştirilen öğrenciler için filoloji derslerine ek olarak “*Türkçe anlatım*” dersi konulmamış, seçmeli olarak alınacak dersler açılmamıştır. Böy-

le dersler çeviri bölümlerinde olmakla birlikte onların yazın-dışı nitelikleri ne bakmak gerekir. “*Yazınsal çeviri öğrenen bir kimse, başka alanlarda da iyi çeviri yapabilir*”, genellemesi doğru olmayabilir. Örneğin bir şiir çeviri sinde “*yeni*” anlamlar sözcüklerarası yeni ilişkilere yüklenebilirken, bilimsel çeviri yeni terim üretimini zorlar, olmazsa, “*norm, strateji, paradigma,...*” gibi devşirmelere yol açar. O tür örnekler uzmanlık tezlerinde ve yeni yayın larda görülebilir. Şimdiki tutum sürerse, kilitlenmiş bir TDK döneminde Türkçeye tür adlarının girişi daha da hızlanacaktır. Nitekim yabancı kaynak lara koşullanmış okurların böyle değişikliklere duyarsız kalacakları düşünüle bilir. Tepkiler ise, yalnızca uyarıya yarıyor, üretime bir katkısı yok. Üre tim için bilmek ve yorumlamak gerekli. Dilde değişime ayak uydurmak, dil ve edebiyat bölümlerinin bugünkü öğretim izlenceleriyle olanaksız. Onlar çeviri bölümleri izlencelerine dönüştürülerek dile bir ölçüde soluk aldırıla bilir.

Özel kuruluşlarda anadil kaygısı pek sezilmiyor. Yatırımı kısa süre de kâra geçirmek ön ve son kaygı. Onun için en ucuz yolla en iyi tanıtım amaçlanıyor. Onlar için ne tür bir Türkçe ile olursa olsun , iletişimin kurul ması önemli. Evrensel özlemlere öncelik tanınan bir uygulamada dili devşir me-sözcüklerden kurtarmak zorlaşıyor. En azından Türkçedeki karşılıklar kullanılsa, yeni alıntılarla başa çıkmak kolaylaşacak.

Önemi giderek artacak olan yerel yönetimler dil konusunda neler yapabilirler? Tiyatro ve öteki çevirilerde öztürkçe kullanımına ödül verile bilir, ilan dağıtımıyla yayın dili etkilenebilir. İletişim araçlarına, TRT’de olduğu gibi, belli dilsel yükümlülükler getirilebilir. Ancak böyle bir kural, yasak konarak değil, dillerin kimliğine katkı biçiminde olmalı; ne Hacıvat dili, ne kâtip argosu, ne de başka karına bir dil. *Marka adı dışında kalan ya bancı sözcükler TV tanıtımlarından çıkarılmalıdır*. Türk dilini giderek daha derinden etkileyen ve yoğunluğu artacak olan iki uygulama var; onlara bir üçüncüsü de eklenebilir.

1. *Sınır-tanımaz endüstri örgütlenmesi, teknoloji aktarımı ve yetersiz bilimsel üretim,*
2. *Kitle iletişiminde, özellikle görsel-işitsel yayınlarda içerik bağımlılığı,*
3. *Yabancı tüketim mallarının ekin sel alt-yapısını oluşturmaya dönük, ekin-bağımlı yabancidille öğretim.*

Eskiden olduğu gibi bugün de, teknik bilgi alımı, üretimin sınır-öte si yerleşimi sürmekte, dil de ister istemez o etkileşimden payını almaktadır. Türk dili bu tür etkilerle, özellikle Anadolu da kimliğini yitirme derecesine ulaşmıştı. Dil Devriminin, o tür bağımlılıklara kapalı bir dönemde uygun bir zamanlamayla gerçekleştirildiği unutulmamalıdır.

Yığınsal iletişim araçları bakımından ekinler ikiye ayrılıyor (Toffler 1992, İlal 1987): üretici ekinler, tüketici ekinler. Üretici ekinlerde yığınsal iletişim araçlarıyla sunulan ürünler, *düzeni onaylayan insan* yetiştirmeyi amaçlar. Batının ben-merkezci ırk-ayrımı çerçevesinde kahramanların benimsenmiş çizgisel bir yapısı var. Neyin yayınlanacağını, hangi kitabın basılacağını şirketler belirler. Orada, büyük boyutlarda tekelleşme eğilimlerine girmiş yığınsal bir iletişim süreci oluşmuş. Osmanlı okullarında, bir toplum haritası vererek toplum görüşü aşılayan ahlak dersinin temel kitabı olarak nasıl İranlı Sadi'nin "Gülistan"ı ile benzer kitaplar okunmuş ve çocukların görüşleri erkenden kalıplaştırılmaya çalışılmışsa (Mardin 1992:123), bugün de: Maskeli Süvari, James Bond, A Team, Süperman, Rambo, Dallas, Knight Rider,... gibi birbirine benzer diziler birer tüketim malına dönüştürülmüştür³⁹⁴.

Üretici ülkelere bilgi aktarımı amacıyla da kullanılan (*Reuter*, *Havas*, *AP*, *UPI*, *AFP*, ... gibi) haber ajanslarından salınan tek yönlü haber akımı tüketici ekinlerde algılama sürecini temelden etkiliyor. Yerli yapımcılar ve yurt dışında eğitim görenler, yerel ekini bile, hem yabancı yayın türü hem de yabancı kavram ve içerik kurgusuyla aktarıyorlar. Böyle olunca yabancı sözcüklerden kurtulmak daha da zorlaşıyor.

İçerik bağımlılığı çok kapsamlı, ekinel bir süreç; ekin bunalımı ya ratarak ulusal ideolojik ekini eritiyor. Yabancı içeriğin ilk doğrudan etkisi dil konusunda olmaktadır. Alt-yazı, çevirinin ulusal dilde seslendirilişi dili sap tırmakta, yozlaştırmaktadır. Atatürk Devrimlerinin 1923-1945 arasında nasıl uygulanabildiği, ondan sonra neden gevşediği, liberal-kapitalizme aykırı bü tün kurumların neden birer birer kapatıldığı, TİS döneminde, hızını alamayıp Atatürk'ün vasiyetnamesinin bile değiştirilmesi, belki daha iyi anlaşılabilir.

Sözcükler, kavramları ve yaşam biçimlerini birlikte getiriyor: *köşe dönmek*, *iş bitiricilik*, *yeniden yapılanma*, *siyasal kriz*, *açıklık*, *mafya*, *süper*, *mega*, *şok*,..., *çeteler*, *mezar-ev*. Bunlar değer yargılarını yansıtıyor. En yerel konularda bile dışa-bağımlılık var. Özellikle reklam için getirilen düzenleme

³⁹⁴ Kitaplarda bile, önceden belirlenmiş bir içeriğe göre dökümsel (konfeksiyon) üretim yapılmaktadır. ABD'nde haber programının adı bile "*haber-şov*" (news show) olmuş. Birbirine benzer olay örgüleri, anlatım biçimleriyle davranış biçimleri ve yönetimin beklentileri iç içe geçmiştir, (İlal, 1987:48-56). ATV ve öteki özel kanallar da benzeri haber yayını yapmaktadır. Dizilere bakılırsa, her dizinin benzer ilişkileri geveleyip durduğu görülür. Sözcükler olsun, kavramlar olsun üretici ülkenin ekinine göre çevriliyor. Tüketici ekinin kendi yapısı içindeki olayların bile yabancı kavramlarla algılanması gerekiyor. İçerik açısından *Batı*'nın bireyci, liberal kapitalist yapısı ve kâra yönelik yığınsal iletişim süreci, haberlerin içeriğine de yansıyor. Savaş haberlerinin bile her zaman üretici ekinin çıkarlarına uygun kavram ve yorumlarla algılanmasına çalışılıyor, (İlal 69-74).

ile yerli ekine ters düşen yapılar oluşturuluyor. Bugün gerek TRT’de gerek se özel-TV reklam dili ve anlatım biçimi, sözel olan olmayan öğeleriyle tümüyle yabancı, anlatım dışı-bağımlı. Denetim yalnızca yerli ürünlere uygulanmakta, yabancı ürünlerse kısıtlanamamaktadır.

Ekonomik bağımlılık giderek dilsel bağımlılığa da yol açarken, her partinin ayrı söylemi yetmezmiş gibi, ayrı bir yabancılık oluştu. Dilsel bağımlılığı kolaylaştıran eğitim hizmet sektörü çok hızlı gelişirken ‘*yabancı dille eğitim gören, ancak okumayan*’ bireylerin dil kullanım düzeyleri pek yeterli olmuyor. Öyle içerik bağımlı bir eğitimin Türk dili eğitimini geride bıraktığı, Osmanlı dönemine benzeyen bir sürece girildiği açıkça görülüyor.

Gerek yükseköğretime, gerekse ortaöğretime öğretmen yetiştirme sorumluluğu, o güne kadar eğitimle ilgilenmemiş olan üniversiteye bırakılmıştı. *Açık öğretime, açık-lise* eklenerek işsizliği örtme uygulaması olarak eğitim süresini uzatmak her ne kadar bir çözüm gibi görünüyorsa da, Eğitim Enstitülerinin kapatılmasıyla Türk ortaöğretime sanıldığından çok daha büyük bir darbe indirilmişti. Bir iletişim sorunu olan aydınlanma, radyo ile TV’un getirdiği okumaz-yazmazlıkla büyük yara almış, böylece çağdaşlaşma, sürekli devşirmeye, ve izin verildiği ölçüde yapılabilecek bilgi aktarımına bağlanmıştı. Kurum çeşitliliğinin azaltılması bilişleri kalıplaştırmayı, düşünceyi kısırlaştırmayı, ve tek merkezden yönetimi kolaylaştırmayı amaçlıyordu. Önerilen çok-merkezli yönetimin kimi bölgelerde ulus-devleti dağıtmaya yönelmesinden kuşku duyuluyordu.

Yığınsal iletim kuramları arasında türlü yorumlara yer verilmiş. O yorumlar içinde dilin işlevini belirleyen Frankfurt Okulu (1923-) olmuş. Ona göre yığınsal üretim ürünleri ideolojiyi aşılama, ve yönlendirmekte, düzenin yanlışlarını tümüyle gözardı eden yapay bir bilinç yaratmaktadır. İçerikleri bu evrenin kavramlarına indirgeyerek (1984 Orwell’ de olduğu gibi) tek-boyutlu düşünce ve davranış düzeni oluşturmaktadırlar. Kullanılan soyut kavrama değil, somut imgeye dayanan bir dille tartışma ortamını sınırlamakta, (1970-1980) arasında olduğu gibi eleştiri ve düşünme olanağını yok ederek, düzenin sürmesini sağlayan bir tek-boyutluluğu yaymaktadırlar (Marcuse 1968). Genel yorumlara göre, *kitle iletişim kurumları toplumu uyutmaya, giderek beyinlerini yok etme amacına yönelik yayın yapmaktadırlar*. Böyle bir ortamda beklentilerin tam tersi bir gelişmeyi sağlayacak olan Dil Devrimi sürdürülebilir mi? Atatürk daha 1920’li yıllarda ‘*Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür*’, demekle bugünü çok önceden görmüş, devrimci uygulamaları ona göre yaşama geçirmişti. Bu denli yoğun bir iletişimsel baskı altında Türk toplumu, çeviri yoluyla aktarımı sürdürmek, üretmediği terimleri almak zorunda kalacaktı. Terim çevirisinde ilişkileri bütünüyle kurmak ve ona göre çevirmek gerekirken, tek tek terimleri ayrı ayrı zamanlarda çevirmek, tam bir yansıtma olmuyor, anlam yabancılaşıyor. Örneğin ‘*çekim*’ Türkçede

yok, ancak bu terim bir kez çevrilince, yerli dilde de varmışçasına kullanılıyor. ‘*Edilgen*’, Türkçede ‘*gizil*’ anlatımın bir alt terimi, ancak ‘*edilgen ça**ı*’ bir üst-terim olarak giriyor ve onunla birlikte kavrama ters tamlamalar da aktarılıyor: ‘*geçişsiz edilgen, kişisiz edilgen*’,... gibi. (Beş dolayında, gelmiş geçmiş, ne yazık ki, hoşça kal,...) yerine: ‘*beş gibi*’, ‘*tüm zamanların*’, ‘*üzgü nüm*’, ‘*kendine iyi bak*,... kullanılması, simgeler dünyamızın nasıl değiştiğini gösteren örneklerden birkaçı³⁹⁵.

5.9. İnternet ve Türkçe. Küreselleşme: iletişim, ulaşım, pet ro-kimya, iş-alanları, ekini yabancı sermayeye açmayı ön-görürken, **internet** de dil öğretim ortamını gerçek sınıfın dışına çıkararak sanal bir biçime dönüştürüyor. Artık belli bir internet devresiyle öğretmen kendi sınıfına bağlanmakta, kullanıcılar kendi aralarında bir (haber, vb.) tartışma ilişkisine gire bilmekte, yüz-yüze girilen her türlü etkileşim sanal olarak uygulanmaktadır. O durumda dil öğretiminin yapısı umulmadık ölçüde değişmektedir; uluslararası seçilen dil dışında, gücü olmayan bir ülke kendi programını geliştirme dikçe, isteğe bağlı dil seçi mi yapılamayacaktır.

Bu düşleyici iletişim endüstrisinin anlatım yolları ve ileti akış hızı insanları söz-dili ile iletişimden uzaklaştırarak daha çoğul verilerin taşıyıcısı olan imajlarla anlama/algılama/anlatmaya yöneltmektedir. İnsan yalnızca algı lamaya indirgenerek sözel üretimden soğutulmaktadır (Oskay 1981).

Öyleyse Türkçe öğretimi bu bakımdan geliştirilmez, kendini dondurmuş yerli kurumlar çerçevesinde kalırsa, öğretimde Türkçe birinci / ikinci-dil yerine çok gerilere düşebilir. Türkçe konuşanların sayısı çok olabilir, ancak dil-yeterliği sözel iletişim isteğini karşılayamaz düzeye indirilince, Türkçe bir seçenek olmaktan çıkabilir. Böyle bir tekele karşı en azından çevirisel bir seçenek üretmek gerekir. Bugün kitle iletişim dünyası (bilgisayar, internet, sinema, radyo, TV, video, vb.) okur-yazarlığa da karşıdır.

5.10. Sözsüzleme. Sürekli değişim ve pazara uygun üretim ola nağı dili de aynı hızda yeni anlatım biçimlerine zorlamaktadır. Yeni sözcük bulma zorunluluğu karşısında reklam şirketi, aşırı bir duyarsızlıkla, yeni ürünü yabancı bir adla tanıtmayı yeğlemektedir. Ne de olsa yabancıdil az gelişmiş kimlik ögesidir. Sözü anlamı teke: ‘*X daha iyi*’, ‘*X sizi daha saygın ya*

³⁹⁵ Türkçede ‘sıfat’ kavramı bile ad ile karıştırılıyor. ‘*Güzel- Ø-ler*’ (< güzel kız-lar), ‘*1990 girişli Øler*’ (< 1990 girişli öğrenci-ler), ‘*toplantıya katılan Ølar*’ (< toplantıya katılan kimse-ler) gibi gibi anlatımlarda yapının çekirdeği olan (Ø) ‘*nitelenen*’, çoğul (-lAr) ekiyle bir ‘ad olarak belirlenir, ama ‘*bağlamdan çıkarılabilecek bilgi taşıdığı için*’ ad öbeğinde anlatım dışı kalmaktadır. Bir sıfat olan ‘*güzeller*’ içindeki ‘*güzel*’ bir ad sanılabilir (Demircan, 1998). Türkçenin bu nitelenen/ baş-düşüren özelliği bütün geleneksel dilbilgilerinde yakıştırma ile, yanlış veriliyor.

par', ‘ *Ne kadar paha lı, o kadar saygın*’a indirgendiği için, önemli değil. Oysa, vergisi arttırılıp ederi düşürülerek bu uğursuz yol kolayca tıkanabilir.

Kitle iletişim araçları artık insanları birey olarak korumak yerine onlar arasındaki ayrımları düzleyerek yığinsal özlem sergilemektedirler. Bu nu yaparken de sürekli düzey düşürerek toplumu bir tür düşünsel, sözel yok suluğa itmektedirler. Bu durumda bireyin özgürleşmesi, düşünemeyen bire yin düşünce özgürlüğüne yönelmesi, onu araması olası değildir. Bu tutum öz leştirmeye de aykırıdır, çünkü özleştirmek dili yalınlaştırarak yığinsal kıl mak değildir. İslamı ve tasavvufu halka öğretmek için XIV. yy’ da Aşık Paşa ve Yunus Emre Türkçeye baş vurmuş, Mevlâna ise yalınlaştırmaya karşı olduğu için Farsça kullanmış yorumu yapıyor (Boratav 1942). Oysa yay mak, çevirmeyi, alımlı anlatımla sevdirmeyi gerektiriyor. Yunus sözlü ekin evreninde, Mevlâna ise yazılı ekin olanaklarını kullanıyor. Burada hedef-kitle ayrımı var; o nedenle iki anlatım biçimi pek karşılaştırılabilir değil.

İletişim açısından birinci kriz yazının icadı ile, ikinci kriz matbaanın icadı ile, üçüncü kriz ise elektronik devrim ile yaşanmıştır. TV’un dil kulla nımını nasıl etkileyeceği artık bütün çıplaklığıyla belli olmuştur. TV genç lerin zaman, dikkat ve bilme alışkanlıklarını denetleme yeteneğiyle onların eğitimini yönlendirme gücünü de yakalamıştır. TV ile öğretimin en korku tucu düşmanı yorum olunca, onun yaratacağı kafa karışıklığı seyirci oranını düşürmekte, izleyici hemen kanal değiştirmektedir; bizde dar-alan-yayıncılı ğına, yani gelişmiş dille yayına ilgi kaybolmuştur. Onun önüne geçmek için, hatırlanması, incelenmesi, uygulanması ve en kötüsü kalıcı olması gereken hiçbirşey yayında bulunmamalıdır. “Bir ekinde görüntülerin ışık hızıyla ile tilmesini sağlarsanız, bir ekin devrimi yaparsınız”, diyen Postman (1985: 171)’ a göre, sırada sözsüz, o yüzden de çok daha etkili bir düşün-kurgu / ideoloji geliyor.

Sanders (1994)’e göre TV insan sesini öldürür, genç kuşağın sözlü dilini elinden alır. Bilgisayar ise içsellleştirilmiş olan metni insanın elinden alarak öğrencileri adım adım cehalete yaklaştırır. Çünkü o dünya okur-yazar lığa karşıdır. Dili iletişime indirger. Dersane uygulamaları da buna yakındır. ABD’nde okulsuzlaştırma amacıyla araya giren bilgisayar, TV, video, sine ma görüntüleri eğitimsizleşmeye neden olmuş.

TV yayınları için ‘*kitle*’ sınıflamaları ile ‘*ortalama izleyici*’ tipi aran mıştır. Bundan amaç yeni bakış açısı kazandırmak değil, yayınlarda ‘*satıl mak istenen beğeni ve görüş*’ü onların dili ve algılama kalıpları içinde suna rak harcamayı etkilemektir. Bu ise TV’da kavrayışı, beğenisi, algılama yete neği, soyutlama becerisi en düşük olan kesimlerin yayında ‘ortalama izleyi

ci' olarak kabul edilmesine neden olmaktadır³⁹⁶, (Oskay 1982:378). Ancak TV yayın üreticilerinin, bu açıdan geri kalmış toplumlar bir yana, ileri sayılan toplumlarda bile '*gelişkin bilişsel düzeyde iletişime geçemediği, ancak yananlamsal, çağrışımsal düzeyde bir iletişim kurabildiği*' ortaya çıkmıştır. Tüketimde gerçeklerden kaçışa yöneltlen kitle bireyinin yaşamında onun dışında bir anlam arayacağı sorgulanabilir. (Oskay 1982:179-80). Bu durum da dilsel bir kimlikten pek söz edilemez.

Kitle iletişim araçları gerçek toplumu değiştirmek yerine, Özal döneminde yapıldığı gibi, onun algılama biçimini değiştirerek bir karşı-bilişsel düzenlemeye gitmektedir, (Oskay, 1982:192.dipnot). Özleştirme bir kimlik sorunu olduğuna göre kimliksiz bir kitle özleştirmeden yana olabilir mi? Kendi içine çekilen, toplumdan soyutlanan insan kitle iletişim denetiminden yalın olarak süzölmüş kimliksiz dili algılamakta, üretim için en alt düzeyde yalın bir dile gerek duymaktadır. Dersane eğitimi ve test sınavlarıyla, öğrenciler dilsel üretimden uzaklaşmaktadırlar. Başarılı olan kimseler arasında her kalıba girebilen insanlar çoğunluktadır³⁹⁷,

TV, teknolojik yapısı açısından örnek benimseten (ikonolojik) bir iletişim aracıdır (Oskay, 1982:219). Görüntü ve ses kodlamalarının hızlı akışı, kod açıklama işleminin eleştirel olmayan bir ussal etkinlik içinde yapılmasını gerektirmektedir; o nedenle bilgilendirici/ilgilendirici değil, sunduğu çelici örnekleri pekiştirici) bir araçtır. Sözüni içini boşaltan görsel iletişimle TV, söz-dilini görüntüye eşlik eden bir eklentiye indirgemektedir. Bu açıdan bakıldığında dil özleşmesi büyük bir tehlike altındadır³⁹⁸.

³⁹⁶ İnsanların toplumsal bir-örnekliğe karşı, sahip olduğu nesnelere bireysellik vererek kendisine kimlik edinmesi yolu açılınca (Oskay, 1982:186- Benneth'den), benimsenen ikonların öz ya da yabancı oluşuna değil, onların evrensel değerlerine bakılmakta,..., tersine, yabancı markalar, nitelikler daha üstün tutulmakta,..., daha niteliksiz olan bile, örneğin '*Avrupa malı*' nitelemesi fiyatı arttırma nedeni olmakta, bir malın '*Avrupasının gelip gelmediği*' sorulmaktadır. İkonlar zaman ve mekan kategorilerini yok ettiği için, onlardan özleştirmeye bir katkı beklenmemelidir.

³⁹⁷ Eğer, yabancı bir mal kişinin aradığı imaj/görünüş değişimini sağlıyor görünüyorsa, oradaki sözcüğün yabancılığı nasıl yok edilebilir? Yabancı olana değil, öz olana karşı bir direnme başlamaz mı? Öz olana direnme bir kimlik sorunudur. Demek ki öz olana direnenlerin bir kimlik sorunu vardır. Türk-İslam Sentezine özlem duyan bir yönetim özleştirmeye de karşı olmak zorundadır. Genel eğitim zayıf ve ezik bir kimlik verince insan duyarlılığının aşırı kirletilmesine neden olan 12 Eylül, elbette dile de saldıracak (Oskay,1982: 200, 205), böylece insan yanlar giderek silinip, güçsüzleşecektir.

³⁹⁸ XXI. yüzyıla nasıl bir söz-dili kullanımı, nasıl bir sözel iletişim becerisiyle girdiğimizi gösteren çarpıcı örnekler sık sık duyuluyor. Örneğin yurt dışında tanıtım ile ilgili bir gazeteci sorusuna Turizm bakanı: -"Belki sponsor bulacağız. '*Git bizi tanıt lan!*' diyeceğiz.". -"Turist geldi, benle konuşamadı da geri mi döndü lan!"

5.11. Bileşik Sözcüklerin Yazımında Sorunlar

Yazarken birden çok sözcük içeren üç tür birimle karşı-karşıyayız: 1) **dizimsel öbek** (*öbek*) : kara (renkli) göz, 2) **öbekselsözcük** (*bileşik-sözcük*) : karagöz, 3) **sözlüksel öbek** (*deyim*). *Ø-In* gözü kara. Aralarında her ne kadar anlam ve işlev ayrımı varsa da *bileşik-sözcük* ile *öbek* ve *deyim* yazımda da birbirinden ayrılmalıdır.

Bileşik sözcüklerin yazımını belirlemek için ilkönce “*bileşik*” sözcüğü ona benzer birimlerden ayırmak gerekir (s.231-). Yazımda gözetilmesi gereken ayrılıklar şunlardır.

Aradaki Ayrılıklar

1. Öbek x <i>Bileşik sözcük</i> ,	: anlam ayrımı
2. Bileşik sözcük x <i>Deyim</i>	: içerilen tümce ögesi sayısı,
3. Deyim x Öbek .	: anlam ayrımı

Öbek ile *bileşik sözcük* anlam bakımından ayrılır. Öyleyse bu ayrılık yazıma da yansıtılmalı, okura görsel bir ipucu verilmelidir. Bileşik sözcük ile deyim gerek anlamlama gerekse tümce ögeleri sayısı ile birbirinden ayrılır. Deyim ile öbek arasındaki anlam ve tümce ögeleri bakımından ayrım okur açısından yeterli sayılır, ayrıca yazımsal bir belirtece gerek yoktur. Özellikle iki-sözcüklü olarak yazılan bir deyim ile bir bileşik sözcüğü ayırmak uzman olmayan bir kişi için zordur. **Öyleyse ayrı yazım nerede ve niçin gereklidir? İki sözcükten oluşan bileşik sözcüğü özdeş birimlerden oluşan gerçek ya da olası öbek ile deyimden ayırmak için.**

Bir öbek karşıtı bulunmayan “*ev kadını, beşik uleması,...*” gibi bileşik sözcükler için ayrı yazım anlam karışıklığına neden olmaz. Öbek ile bileşik sözcük arasında gerçek belirsizlik üçüncü türde ortaya çıkar (s.232). Öyle sözcükleri ayırarak belirtisiz yazmak okuru gereksiz yere yorumla oylar: “*Birinci okul*” anlamında “*ilk okul*” ile “*ilköğretim veren okul*” anlamında **ilkokul** , (*sonun cu ek=*) “**son ek**” ile (taban sonuna gelen ek=) **sonek** benzer tek bir biçimle (ayrı ya da ikisi de bitişik) yazılamaz : **El işi** (1.*elle yapılmış nesne*, 2. *elle yapılan iş* 3. yabancı işi) **söz dizimi** (1. *sözlerin dizilişi*, 2. *tümce-altı birimlerden üst birim oluşturma işlemi*), **diz üstü** (1. *dizin üstü*, 2. *diz üstünde kullanılabilecek ölçüde*, 3) *uzunluğu dizin üstünde kalan*) ayrı yazımları tek bir anlam seçemedikleri için düz-anlamlı kullanım ayrı, yan-anlamlı kullanım ise, ya bitişik ya da arada bir çizgi (-) ile yazılmalıdır. Yan-anlamlı (bileşik) sözcüklerin belirtisiz (ayrı) yazılması düpedüz yanlıştır. “*Diz-üstü bilgisayar*” içindeki “*diz-üstü*” gibi *öbek-içi alt-öbekler* de akıcı ve doğru okuma için bitişik ya da (-)’li yazım zorunludur.

Bakan aptal olmasın yeter. Lisan bilme zorunluğu mu var?”(Cum. Güncel, 21.7. 1998). Genelde bağlama uygun dil kullanımına: bilmemek, öğrenmemek bir yana, hiç mi hiç aldırımıyoruz. “Kim öğretiyor” ki? diye sorabilirsiniz.

Eğer ikiden çok sözcük içeren bir **öbek** içinde “*gözaltı*” (gözaltı süresi) gibi açıkça belirlenebilen bileşik bir sözcük yoksa o bağlamda niteleme belirsizliği doğabilir. Gerek sesletimde gerekse yazımda bu belirsizlik giderilmelidir. Aşağıdaki kural *öbek yazımı* için bir öneri olup bileşik sözcük için zorunlu sayılmayabilir. Hepsi için bitişik yazım kullanılırsa sorun çıkmaz ama, yan anlam yüklenmemiş örneklerde bileşik ile öbek ayrımı belirsizleşebilir.

- i. Her iki niteleyici de son sözcüğü niteliyorsa anlamlamada bir sorun çıkmaz: *uzun, ince bir yol*.
- ii. Birinci sözcük ikinci sözcüğü niteliyorsa, öbek içinde bir alt öbek vardır. bu ilişki “belirtili” yazılmalıdır: a) *ara-çizgili* yazım, araçizgili yazım, b)**ara çizgili-yazım*, c) *çizgili ara-yazım, çizgili arayazım*.
- iii. İkinci sözcük birinciye sondan niteliyorsa: a) *yasa-dışı* uygulama, su-altı savunma, b) *yasadışı* uygulama, sualtı savunma, c)**yasa dışı-uygulama*. Sondan niteleyen bulunması durumunda da bu alt öbek bir ara-çizgi ile, ya da bitleştirilerek ayrılmalıdır.
- iv. Eğer ikinci sözcük son sözcükle bir alt-öbek oluşturuyorsa, o zaman ikinci ile üçüncü sözcükler bir ara-çizgi ile birleştirilir: a) *ucuz yan-ürün/yanürün*, *taze balık-yemi/balıkyemi*, b)**yan ucuz ürün, *taze-balık yemi*.
- v. Birinci sözcük hem ikinciye, hem de son sözcüğü niteleyebiliyorsa, açıklık sağlamak amacıyla dizimsel değişikliğe gidilerek niteleyici sözcük nitelenene yanaştırılmakta ise de kesin olarak anlam karışıklığı bulunmayan yerde buna gerek yoktur: *eski adalet bakanı* yerine **adalet eski bakanı* denmemeli.

Sonuç olarak, dizimsel bir yolla ayırlamayan öbek-içi alt-öbekler “*belirtili*” yazılmalıdır. Bunun için iki seçenek vardır: ya 1) *bitişik yazım*, ya da 2) *ara-çizgili* yazım. “*Bileşik*” olup olmadığı, birimleşme ve niteleme yönü açıkça anlaşılamayan öbekler ile terimlerde ara-çizgi (-) kullanılabilir. Sıkı dokunmuş bilimsel metinlerde bu ayrımların belirlenmesi yazınsal metinlere göre daha önemlidir.

5.12. Sözcük Devşirme: Adlar

5.12.1. Özel Adlar

Özel kişi-adlarının alınması gerekmemekle birlikte, değişik anadil konuşan kimseler kendi özel adlarını kullanma eğilimi içine girince, kişi adlarında da öyle bir yabancılaşma ortaya çıkıyor. Öteden beri dil-aşırı ad seçmeyi yeğleyenler, geniş bir hoşgöründen yararlanmışlardır. İslam dini etkisi altında Arapça adlar alınması bundandı. O eğilim Dil Devrimi ile tersine çevrilmiş, Türkçe adlara ilgi, türlü yasalar (1926/805) özellikle “*Soyadı Yasası*” (1933-) ile görülmemiş yaygınlığa ulaşmıştı.

Marka adları ise, güven duyulan mala bağlı olarak, iletişim araçlarıyla sunulan sanal niteliği geçip, “*bireysel özlemleri önceleyen*” reklam ve tanıtımların da etkisiyle, günlük dile yerleşmektedir. Bu tür adlar eskiden de alınmış; kimileri ise “*cemse, mavzer, pulluk, cip, tır*” gibi tür adlarına dönüşmüş. Evrensel özelemler, spor: marka ile övünme: (futbolla yat futbolla kalk) *CocaCola* (iç), *Levis, Adidas, Bosch, Mercedes, Ford, Reebok, Lee, Mazda*,... gibi ürün adlarının sınır aşmasını kolaylaştırmaktadır. Reklamlar ve malların çekici nitelikleri insanları marka bağımlılığına itmekte (Kongar, 1992), yabancı marka adlarının girişinde, yerli malların alımsızlığı yanında, dayanıksızlığı da önemli rol oynamaktadır. Giysilerde marka dışı vurdu, insanların markası oldu. Yabancı markalar saygınlık ölçüsünde yaygınlık da kazandı. Tecimsel adlarla . biçilen süslü kimlik içinde yabancıdil de var. Öyleyse yabancı sözcükleri bırakmak öyle kişilerin benlik, anlayış ve özelemlerine aykırı. Yabancıdil artık bir tüketim nesnesi, yüzeysel bir dış-kimlik (imaj) göstergesi oldu.

Zenginlerin, eğitilmişlerin bireysel üstünlüğü yabancı sözcüklerde ara maları, yabancı üst (lüks) tüketim mallarına ilgileri, bunu bir üstünlük göstergesi olarak kullanmaları da yabancı marka adlarını saygınlılaştırıp yaygınlaştırmaktadır: **bilinmeyen uludur**. Bu yabancı addan çok dilsel biçim saygınlığı karşısında çok uluslu şirketler gibi yerli şirketler de ürünlerine yabancı adlar vermektedirler. Ticaret dilinde ortaklık, marka adlarına kadar yayılmıştır. Bu anlamda, özellikle uygun fiyat, üstün nitelik tutturabilen ve nitel denetimden geçen giyim ürünlerinde dış-satım yapabilmek için yabancı ad kullanma eğilimine girilecek, uluslararası ticaret dilinin İngilizce adlandırma biçimlerine uyulacaktır. Bu etkiler, topluca “*iletim ve ticaret kuşatması*” olarak adlandırılabilir. Yeni Türk ürün adlarına bu açıdan bakılabilirse de, Türk şirketleri, tek-heceli, kolay bellenir adlar üretebilecekken, araştırma yerine yabancı patent hakkı ödemeyi yeğlediklerinden, ürün adları da ister istemez yabancı olacaktır. Deterjan ve sabun adları ile onların halka sunulmuş biçimleri, sigara ile çay adları o bakımdan da tartışılabilir³⁹⁹

Özellikle turizmin yoğun olduğu *İstanbul, İzmir, Antalya, Muğla, Aydın*, ve ilçelerinde yer adları yabancı dillerden seçilmektedir. Yerel yönetimlerde dile özen gösterilmediği için, derin bir umursamazlık yaşanmakta

³⁹⁹ TDK (1945: 188) “memleketimize gelmesi gereken birçok eşya yabancı adlarla giriyor” (jarse, triko, vb.).

Sigara adları (1990-): Samsun, Marlborough, Meltem, Tekel 2000, Tekel 2001, Maltepe, Samsun, Ege, Yeni Harman, Birinci, Parliament, Winston, Camel,...

Çay adları (1990-): Filiz, Çaykur, Rize, Kamelya, Oba, Arma, Selen, Lipton,...

Temizlik: Omo, bingo, ariel, Tursil, Ace, Alo, Persil, Test, Hes, Cif, Marc, Vim, Pril, Dixi, Calgonit, Duru, Elvan, Hacı Şakir,...

dır. Üretimi ve ticareti denetleyenler, ücretsiz olduğu için, (*süper, mega, ultra, center, catering, fast-food, café, bar, ...gibi*) yabancı terimleri tüketme de aşırı oburlaşmışlardır.

5.12.2.Çarşıdaki Dükkan Adları

İstanbulun orta kesiminde yer alan caddelerde işyeri adlarına bakılırsa, yarısından çoğuna yabancı dillerden adlar verildiği görülür. Türkçe tür adlarından seçilmiş olanların sayısı oldukça azdır. Yeni açılan (*tekstil/ giyim, ulaşım, taşımacılık, özel eğitim, sağlık, bilgisayar, eğlence, konaklama*) işyerlerine ad seçiminde etkili olan güdüler doğrusu incelenmeye değer. Yabancı ad seçilmesi toplumsal, duygusal, dilsel,...yanları olan bir karar. Öğrencilerimin 1996 yılında derlemiş olduğu listeleri yeniden inceleyince, bu seçimde şu özelliklerin etkili olduğu sonucuna vardım.

- Türkçede üretici bir tecimsel ekin yaratılamamıştır.*
- Tüketici bir ekinde (çeviri dışında) dilsel yaratı da olamayacağından, yabancı-ad devşirme doğal karşılanır.*
- Seçilen yabancı adlar dışarda değil içerde tanınmış olanlardır. Böylece reklam giderinden kaçılıyor olabilir.*
- Kimi adlar ise, kişinin yabancı hayranlığını ya da düşlerini yabancıdilde yansıtır.*
- Tatil köyleri ile otellerde olduğu gibi, kimi adlar da evrensel dil den seçilmiştir.*

Ancak bu yorumların doğruluğu ve etki derecelerinin soruşturma ile belirlenmesi gerekiyor.Birçok adla birlikte tür-adı olarak: *center, shop, pub, shoes,...gibi* yabancı sözcüklerin de alındığı görülmektedir (*Çetinler shoes, Eroğlu shopping Center, the tanning shop, Fadıl Şekerçi Shoes, Pub Avni, Dental Klinik, The Four Seasons Solarium, Woodstore, Superstore,...gibi*).

5.12.3. Sormaca ile Elde Edilen Bilgiler

İşyeri adları üzerine 1999 yılında yapılan ikinci derleme bir sormaca ya dayandırıldı. İstanbulun orta kesiminden toplanan güvenilir örnekler arasından 445 İngilizce işyeri adı çıktı. Sorulara verilen yanıtların seçeneklere göre dağılımı aşağıdadır.

Sorular, seçenekler	Seçenler	Oran
1. İngilizce bilgisi: Hiç / Az	196	%44
Orta	124	%28
İleri	125	%28
2. İşyeri adı anlamını doğru bilen	56	%12,5
3. İngilizce ad seçme nedeni		
3.1. Bu işyeri yabancı mal satıyor	76	%17
3.2. Müşteriler çoğunlukla yabancı	56	% 12,5
3.3. Tanıtıma yardımcı oluyor.	120	%26.9

3.4. Satılan malı nitelikli gösteriyor.	89	% 20
3.5. İşyeri adı evrensel dilden seçildi.	102	%22.9
3.6. Yabancı ad bize ilginç geliyor.	160	%36
3.7. Başka nedenler.	26	% 5,8

1. İş-yerlerinden %17’sinin yabancı mal sattığı ileri sürülüyor⁴⁰⁰. Ancak yerlilere satış yapıldığı için, marka dışında kalan bu yabancılık “yabancı mal satılıyor” gerekçesiyle savunulamaz.

2. Alıcıların çoğu yabancı olduğu için iş yerlerine yabancı ad verenlerin oranı %12,5. Laleli yöresi için bu bilgi doğru olabilir. Anlatım görsel olsa bile, demek ki ticaretin ulusal söz-dili olamıyor.

⁴⁰⁰ Tatilköyü : Club Aldiana, Club Turan Prince, Eha Club, Melas Holiday Village, Paradise Apart Otel, Petro Club, Sol Kamelya Otel, Sol Muna Otel, Turtel Side, Turtel Sorgun. Attaleia Holiday Village, Champion Holiday, Club Akman Park, Club Akman Beach, Club Alda, Club Aldiana Milta, Club Aquamarine, Club Moran Mare Vista, Club Mediterreanean, Club Med Palmiye, Club Phaselis, Club Salima, Eldorador Palmariva, Hydros Village Calimera, Magic Life Der Club Kiriş, Club Turtle’s Marco Polo, Myra, Park Kimeros, Pirate’s Beach Club, Simena, Kemer Holiday Club, Ambassador Plaza Apart, Centrum Apart, Hawaii, Club Teos Village, ...

Otel (5 Yıldızlı) :Conrad, Hyatt Regency, Hilton, Princess merit Antique, Renaissance, Princess, Swiss, Sheraton Merit, Pullman Etap, Thermal Princess, Club Otel Sera, Falez Otel, Club Adonis, Otel Ofo, Sheraton Voyager, Talya Otel,...

İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya’da, yıldız sayısına göre Türkçe/yabancı otel adı oranları									
	5	4	3	2	1	Diğer	Tatil Köyü	Toplam	Yüzde
İstanbul	12/17.	18/33.	22/41	4/13.	1/1.	24/42		81/147	55
Ankara	3/5.	3/7.	4/15.	1/5.		1/1.		12/33.	36
İzmir	2/4.	2/4.	2/14.	0/6.		24/48		30/76	40
Antalya	23/30	39/51	51/75	17/30	17/30	17/22	36/36	163/238	69
Toplam	40/56	62/95	79/145	22/54	18/31	65/113		207/494	
Yüzde	72	65	55	41	58	58	100	42	

Örnek: 12/17 sayısı 12’si Türkçe, 17’si ise yabancı bir dilde demektir.

Turizm: Art tours, Compass tour, Connection, Delos tour, Diana, Gold Air, Jolly tour, Manager, Oasis, Princess land, Prins, Reform, Tourama, Varuna,

Eğlence / Yemek: Atlantic, Armada, Bistro, Bella Cafe, Baby Bar, Cafe Creme,Class Fast Food, Capris,Captain Hook’s Bar, Cafe Opera, Christiana’s, Down town, Joyful Cafe, Kulis Restaurant, Lila, Maria Cafe, On the Rocks, Palermo, Playland, Rolans Restaurant, Silver Spoon, The Northshield Pub, The Wall, Wendy’s

3. İstanbulda 1996 yılında derlenen iş-yeri adlarından yabancı olanları bir araya getirince, bu adların tanınmış (*sanatçı, güzel, TV dizi adı, sporcu, ...*) kişi / yer / ürün adı oldukları ortaya çıktı “Dallas” TV-dizisinden etkilenerek işyerine “*Dallas Berberi*” adı verilmişse bu anlaşılabilir. Ancak seçilen adlar tür-adı ve sıfatlardan yapıldığı için incelenen adlarla ilgili olarak böyle bir neden ileri sürülemez. Tanıtıma yardımcı oluyor deyen %26,9. Ancak %44 İngilizce bilmiyor. İşyeri sahiplerinden seçtiği adın anlamını doğru bilenler %12,5.

4. %20, “*bu ad satılan malı nitelikli gösteriyor*” demiş. Burada ister istemez “*yabancı*” olana ilgi, bilinmeyene ilgiden söz edilebilir. **Kutsal iletişim** yabancıyla sürdürüğüne göre, yabancı olanın kutsallığı bile ileri sürülebilir. Bunun daha ileri aşaması ise **yabancı markadır**⁴⁰¹. Malın niteliği dışarda marka ile gösterildiği için, bu uygulamada yabancı bir ad seçerek emeksiz bir nitelik peşinde koşuluyor.

5. *İşyeri adının evrensel dilden seçildiğini* bildirenlerin oranı %29. İç pazara satış ise, %87,5. Burada *yerli malın, yerli alıcıya yabancı ad/marka ile satışı* var. Çarpık olduğu kadar, biraz da aldatıcı bir uygulama. Bugünün gerçeği ile bir ilişkisi yok.

6. İşyerlerinden %36’sı yabancı adı ilginç buluyor. Bu oran, ileri düzeyde İngilizce bildiğini söyleyen oranını (%28) geçiyor. Ancak seçilen adın anlamını doğru bilenlerin oranına %12,5 bakılırsa, *ilginç* sözcüğünün bir anlamı yok. Bu eğilim “*tüketici*” kültürün bir özelliği olmalı. İnsanlar, bir adın anlamı için değil, “*yabancı*” olduğu için seçiyor. Ad ile bir anlam iletme amacı gütmüyor. Tüketici kitle için ticari adın özel bir anlam taşıması gerekli değil, satılan malın niteliği önemli. Öyleyse, “*yabancı/Avrupa malı daha niteliklidir*” kanısı bu adların seçiminde de etkili olmuş.

7. Yabancı ad seçme nedenleri dışında bilgi verenlerin oranı %5,8 kadar. Bu da belirlenen öteki nedenlerin geçerliliğini gösteriyor.

⁴⁰¹ Bugünkü eğilim 6 Haziran 1998 günlü SABAH gazetesinde (s.40) çıkan “**Sıfırdan Zirveye**” başlıklı haberde ilgili Türk işadamı şöyle diyor. “1) *Bize bir marka lazımdı. İtalyanca’da zirvedeki anlamına gelen Abbate sözcüğünde karar kıldık. 2) İhracatımızın üçüncü yılında Almanyanın Münih patent Bürosuna markamızı tescil ettirdik. 3) Sonra Türkiyenin dört bir yanına gömlek ve kravat mağazaları açtık.* (Türlere yabancı adla yerli malı satmış). 4)... *Dünyaca ünlü 43 marka için üretim yapıyoruz.* (Dışarı için kendi adıyla üretim yapmıyor) ... *Ürünleri Dubai, Belçika, ve Avusturya’da bayi lerde, Norveç, Finlandiya, İtalyada corner larda satıldığını kaydeden ...*”. Hangi ileri ülke malı hangi alanda önde gidiyorsa, marka adını o dilden seçme yolu (bir tür Osmanlı yöntemi) izleniyor. Ancak, yine de Abbate sözcüğünün bir marka olarak Türkiyede tek anlamı var: **yabancı**. Markalarla ilgili görüşler kimi kez “**yaban**”lığa dönüşüyor. Oğluma bir marka ile ilgili olarak okulunda arkadaşları “X marka gömlek giymeyenin adamdan sayılamıyacağı”nı söylemişlerdi.

5.12.4. Yabancı adlarla gelen **İngilizce** sözcükler.

Toplanan 445 İngilizce işyeri-adında geçen tür adları (niteleyici + tür-adı: ‘Coloni *Collection*’) sayısı 74 kadar. Bu sözcüklere bakılırsa, çoğunluğu günlük, sıradan sözcükler. 60 kadarının Türkçe eş-anlamlısı var.

age, army, agency, art / branch, bar / collection, club, center, colour, computer, city, café, creation, corner, car, class, company, classic, care, clinic / design / export, express, equipment / fast food, free shop / groups, gallery, garden/ heaven, house, hit, home, hotel / inn, internet / jeans, jeweller / line, land, life, leather, light, / market, man, men / automotive, on-line / pub, planet, production / restaurant / service, size, shop, store, shoes, show, showroom, stock, spot, style / terrace, textile time, touch, tour / vision/ ware, world, wear.= Toplam 74 , Türkçe eşanlamlısı olan 48.

Örnek alınan 445 yabancı işyeri adı içinde **niteleyici** (_____ nitelenen: *big size*) olarak kullanılan 137 ayrı sözcük bulunuyor. Seçilmesi zorunlu olmayan 10 ad dışında hepsinin Türkçede eşanlamlısı var. Burada bir sözlük yetersizliği yok. Doğu dillerinden eski alıntılarla karşılanabilecek olan sözcükler yeniden Batı dillerinden alınıyor. Kendi dilinde yeni birşey sunamayan kişiler, sıradan yabancı dil birimleriyle sözde ‘yeni’lik sunuyor. Böylece ‘yabancı’=‘yeni’ denkliği kuruluyor. Marka bir açıklama yapmadığına göre bu seçim belki de tortul bir tepki.

american, aktüel, art, Autumn, army, anatolian, all, authentic, animal, antique, angel / best, boss, blue, black, big black and white, baby / clothing, captain’s, cotton, comedy, coffee, cordial, copy, cover, crazy, custom, cool, central, colour, colony / dream, distance, diamond, digital / English, express, elegant, aesthetic / fanatic, free, future, fire, flash, first-class, focus, father’s, force, famous, fast, full, faith / gold, garden, greens, great / handmade, home / infinity, inter / jet, jolly / king, kontrast / light, legend, laser, lord, little, lux, lion / mr., magic, majestic, moment, mobile, multi, master, modern, mega, moonlight, masters / no, net, new, next, noble / occasion, old, open, oriental / prestige, planet, pet, paramount, paradise, power, pink, passific, prima / red, royal, rose / sun, solarium, silver, stop, show, set, star, sunlight, silk, shine, Swiss, simple, stone, she, sweet, smart, sky / tanning / universal, unique / vacation, vet, version / west, water, wise, wholesale, world, wholly, wanted / young, yes. 137

Sormacaya katılan 445 işyeri sahibinden alınan yanıtlara göre 196/ %44 az ya da hiç İngilizce bilmiyor. 124/ %28 orta-düzeyde, 125 / %28 de ileri-düzeyde İngilizce biliyor. Ancak, 445 işyerinden, seçilen adın anlamı

na ilişkin ancak 56 (%12,5) doğru yanıt alınabilmiş. Geriye kalan %87,5 yabancı adın anlamını ya bilmiyor, ya da yanlış biliyor. Bu da yabancı dil bilgisiyle ilişkin bireysel değerlendirmeye pek güvenilemeyeceğini gösteriyor..

Toplam 51 tür işyerine dağılım şöyle: 163 giyim, 34 ayakkabı, 33 yiyecek, 23 güzellik, 17 bilgisayar, 16 café, 14 mücevher, 12 fotoğraf, 11 turizm, 11 telefon, 10 hediye, 9 hayvan bakımı, 8 araba satış, 7 lokanta, 6'şar mobilya, fotokopi, otel, 5 halı, 4 yapı malzeme, 4 müzik, 3'er çiçek, emlak spor, kitap, 2'şer: sağlık, pub, market, internet, kuru temizleme, kozmetik, kumaş, elektronik, antika döviz, 1'er : perde, su, oto malzeme, içki, gözlük, çevre düzeni, akvaryum, aydınlanma, çanta, parfümeri, atari, sinema, saat, ayakkabı tamiri, spor salonu, iç süsleme.

İncelenen 445 örnek içinde 51 ayrı iş-kolu çıktı. İnceleme genişledikçe ve zamanla bu sayı hızla artmaktadır. Bu yabancı adlı türlere göre bireysel dış-görünüşü belirleyen tüketim malları (giysi⁴⁰², ayakkabı⁴⁰³) satış yerlerinin başta gelmesi görünüşün sunumunda yabancı-mallara üstünlük tanıdığı anlamına geliyor.

5.12.5. Tür Adları

Tür adlarının girişinde en önemli etmen, üniversitede Türkçe öğretiminin yetersiz kalışı, Türk Dili ve Edebiyatı öğreniminin Türkçe öğretmek için yeterli olduğunun sanılmasıdır. Yabancı dille öğretim bir yana, dersler nerede “not yazdırma” ve “çeviri” biçiminde yapılıyorsa, orada aktarma olur. Yabancı sözcükleri kullanıp devşiren kimseler çoğunlukla yüksek öğrenimlidir. Üst-düzey yöneticiler de öyle sayılır. Dolayısıyla, yabancı sözcüklerin dile akışını onlar belirlemektedir. Söz konusu öğretimde, yetersiz kalan, umursanmayan, ilk başta sanıldığı gibi, alan-dışı yetişimli öğretilere bırakılan “genel Türkçe” değil, onun tam tersine, Üniversitede hiç mi hiç anılmayan “alan-içi Türkçe” öğretimidir. Alan-dışı Türkçe öğretimi yapılabaksa, bunun günlük yaşam ile çok yakından ilişkisi kurulmalı, kullanım,

⁴⁰² **Tekstil:** Arsenal, antilop, airport, Amsterdam, Alexandra, berry, big boss, Belinda, big star, barok, blue shop, Bosphore, boss, boy me, cotton bar, coon, catwalk, cascade, creeland, Casanova, colors, Concitta, daisy, Denver Corp, Dodo Junior, dia mond, elite, elgato, empire, FBI, Fiori Line, fiyok, garden, Gloria, gentleman, Henry, infinity design, ideal, kopernik, lady, La Perla, Linda, lux, Mona Lisa, moon, morgen, magnum, Morgan, Mayer, miss, new age, N and B, motif, Nobel, Osep, Orion, on line, pop line, Pancho, panaroma, podyum, polo, prenses, quick silver, real, süper süet, stones, Sason, Sapplure, selection, samuray, street, shopping club, stone heaven, seven, Stella, triumph, three and M, think pink, twitty, teenage, vestino, viking, wall street, yard, ... Öteki örnekler:

⁴⁰³ **Ayakkabı:** Accessoire, Alex, Elle, Dexter, Grange, Goya, Papi, Sacha, Shoes Centre, Togo, Vetrina,...

işlev, ve iletişim ilişkilerine, incelik ayrımlarına öncelik verilmelidir. *Kim, hangi güç ilişkileri ortamında, kime, neyi, nasıl anlatacağını öğrenmelidir.*

Alan-dili, alan -Türkçesi (*Tıp Türkçesi, Matematik Türkçesi, Ruhbilim Türkçesi,...*) öğretimi ise, alan ekini ile birleştirilerek uygulamalı olarak ve dil kullanımına ağırlık verilerek öğretilmelidir. Öyle olunca, Türk dili eğitimi öğrenimli kimseler de böyle değişik ekinel alanlarda uzmanlığa özenbilirler. Alan-içi dil öğretimi ilgili bölüm ve anabilim dalları yönetici ve öğreticilerinin kaygıları arasında yer almamaktadır.

Yabancıdille-eğitim bir hizmet iş-kolu, patron için bir sermaye biriktirme aracı olmuş, yönetim içinse, işsizlik yaşını erteleme yolu olarak kullanılmıştır. Yarım-yamalak yabancıdille verilen derslerin yetersiz okuyan ve yayın desteksiz öğrenciler tarafından nasıl anlaşıldığı henüz araştırılmamıştır. Ezberi zorlayarak, bilişsel bir çarpıklık yaratması işten değil. Nasıl olur da böyle özenle seçilip alınan öğrenciler, yarım bir dil aracılığıyla geliştirilen bilimsel bilişe, kırık-dökük bir anlatıma bağlanır?⁴⁰⁴

5.13. Terimler Nasıl Özleştirilir

Yabancı bir dilden sözcük devşirme iki işlemten oluşur: 1) yeni bir kavram aktarımı, 2) yabancı bir biçimin alımı. Dil açısından birinci işlem ne kadar geliştirici ise, ikinci işlem o ölçüde gerileticidir. Bilişe katılan kavram, o sözcüğün Türkçe sözlükte “*düz*” anlamı sayılır. Daha sonra bu sözcük ulusal ekinde yeni ilişkilere koşulup ona, alındığı dilden bağımsız yeni kavramlar (yan anlamlar) yüklenir. Sözelimi “*ışık geçirip su geçirmeyen (naylon gömlek) esnek bez*” kavramını Türkçe bir biçime yüklemek yerine kendi, **naylon** (< nylon) biçimiyle almış; sonradan bu biçime “*gerçek olmayan, asılsız*” (naylon fatura / delege) anlamını yüklemiştir. İsterseniz, “*düz*” anlama Türkçe bir biçim bulursunuz. Ancak, sonradan yan-anlamları karşılamak kolay olmaz. Yeni bir kavramı taşıyacak Türkçe “*artık*” biçimi arayıp bulmak varken, *yabancı sözcükleri, (süper-, mega-, ultra-,...gibi) ekleri aktaranlar, ne dersiniz deyin, Türkçeyi sözlüğünden vuruyorlar*⁴⁰⁵.

⁴⁰⁴ Üniversite matbaaları artık yayın basmayarak, yabancı ders kitabı pazarını da olabildiğince azdırmışlardır. *Kadro dağıtımını bir öcü gibi kullanıp devlet parasını yeniden seçilme yatırımına dönüştüren bilim-özürlü, dil özürlü kimi yöneticilerden de artık kurtulmak gerek.*

⁴⁰⁵ Bu bakımdan yabancı sözcük bağımlısı olup da kendini Atatürkçü “tam bağımsızlık” yanlısı gösterenler arasında kimler yok ki: 1) *sözcük yasaklayanlar*, 2) *gelişimi durduranlar*, 3) *Divan sözlü gününü öğrencilere dayatanlar*, 4) *çağdaş Türkçe şair ve yazarlarını öğretimden dışlayanlar*, 5) *dil öğretim süresinin çoğunu yabancı dil eğitimine koştan kurnaz eğitimciler*, 6) “*bilim yapıyorum*” deyip yabancı terim aktaranlar, 7) *devlet dilinde sözel yaratımı kitle iletişim evreninden kovanlar*, 8) *olumsuzluğu yabancı sözcüklerle saklayan siyasiler ile bürokratlar*, 9) *sözlüğü yarı*

Terim yaparken (daha doğrusu çevirirken) öz-biçim “*hangi ölçülerle nasıl bulunur?*” Sözlükleri gelişmiş olan dillerde herkes kendi alanında ürettiği bilgiyi kolayca terimlerken, bizde dilciler bir yandan genel yabancı sözcükleri çeviriyor, öte yandan başka alanların yabancı terimlerini de türkçeleştiriyorlar. Kuşkusuz her yabancı terimin anlamı ya kullanılan bir söz cüğe, ya da artık bir biçime yüklenebilir. Nitekim daha 1910’larda: “*Her sözün ararsan vardır Türkçesi*” diyen Gökalp bu özelliği sezmişti. Anlatanın görevi o sözcüğü ya da biçimi, ölçülere dayanarak arayıp bulmaktır (bk.245-250). Özleştirmede izlenecek süreçler şöyle olabilir.

1. Anlamlama süreci. Yabancı bir kavramın Türkçe bir biçime yüklenmesinde üç seçenek vardır.

1.1. Birincisi, kavramın sözlüksel bir birime yüklenmesidir. “*Türetme*” denen bu yol anlamlı birimlere uygulanan işlemlerle yabancı bir sözcüğe / terime karşılık Türkçe bir sözcük bulunmasıdır: **lugat/ diksiyoner** > söz+lük > **sözlük izolator** > **yalutkan, solvent** > **çözücü**,... gibi. Bu aktarma işleminde göndergeyi ve algılamayı doğru betimleyip:

1.1.1. kavramdan çeviri (attraction > çekim), olmazsa

1.1.2. işlevden çeviri yapılabilir.

Bu işlemi uygularken yabancı terim ya: *bütün* olarak (radyasyon > ışıınım, personel > görevli), ya da, *ikiye bölünerek* (paradigma > dizgesel-dizin) çevrilir.

1.2 İkinci anlatım yolu “**açımlama**”dır. Bu seçenek, anlamı sözlüksel tek bir birime yüklenemeyen sözcükler için kullanılır. Burada anlam, dîzimsel bir birim olan öbek ile verilir. Sözelimi “**strateji**” yerine: “*izlenen yol*”, **enflasyon** için “*fiyatlarda gelir-ötesi sürekli artış*” denebilir. Açımlama aşamasında kalmış olan bu karşılıklar birer terim sayılamaz, ama daha kolay anlaşılır. Terim özleştirmede bu yola sık sık başvurulabilir.

1.3. Anlamı ne bir **türev** ne de bir **açımlama** ile verilemeyen yabancı sözcüklerin ancak “**Tanım**”ları Türkçe olabilir. Örneğin “**paradigma**”, *bir dizgede biribirini dışlayan terimlerden oluşan bir dizin*⁴⁰⁶; **sendrom**: *bedensel veya zihinsel bir bozukluğu gösteren tıbbî belirtiler*. Metin içinde her zaman tanım yinelemesi olamayacağı için, üçüncü aşamadan öte işlem görmemiş böyle sözcükler, alıntı olarak belleğe tutunup sözlüğe yerleşirler.

Tek sözcük olarak Türkçeleştirilemeyen yabancı terimler iki anlam bileşenine ayrılabilirse, bir *bileşik sözcük* olarak, ikiden çok anlam bileşeni

Türkçe, yarı İngilizce olan öğrenciler, 10) yerli ürünleri yabancı adla iç-pazara sürerler, 11) dile yatırımı kazandıkları paradan yapacaklarına öğrencinin eğitim süresinden çalanlar, 12) kimliğini yabancı sözcüklerle anlatanlar...

⁴⁰⁶ Örneğin dilde zamanlar (geniş, gelecek, şimdiki, geçmiş) bir paradigma oluşturur. Anlatımda biri , örneğin *şimdiki zaman* seçilirse, ötekiler seçilemez dışarda kalır.

ne ayrılırsa, bir *açıklama* olarak çevrilebilir. Örneğin türemiş bir sözcüğe çevrilemeyen “**paradigma**”:(*dizge+dizin, yapı+dizin, çekim+dizin, biçim+dizin,...*) gibi iki anlam bileşenine ayrılabilir. Gerek sesletim uygunluğu gerekse “*dizge*” anlamını içerdiğinden dolayı (paradigma =) “*dizgesel dizin*” ya da “**yapısal dizin**” açıklamasıyla metinde verilebilir. “**Çekim**” sözcüğü “*inflection*” için kullanıldığından “*paradigma*”nın eş-anlamlısı olamaz⁴⁰⁷.

2. Bilşsel yerleşim. Çeviri yaparken yabancı bir sözcük ya da terimi kendi biçimsel özellikleriyle yansıtmak her zaman doğru sonuca götürmez. Yalnızca (kök anlamı + ek işlevi) denkliği kurularak sözcük çevirisi yapılamaz. Terimin kaynak dilde girdiği bütün ilişkiler derlenmeli, çeviri karşılık o bağlamlarda denenmelidir. (1.1.) türü çeviri terimler için böyle bir inceleme gereklidir. Çünkü dilsel bir birim usumuzdaki sözlüğe ne olup ne olmadığıyla şöyle yerleşir:

- 2.1. **sözcüğün** (ad, eylem, sıfat,... gibi) **dizimsel türü**: “*duy*¹-” (=sesi algılamak) için: + eylem, - ad;
- 2.2. dizimsel olarak birlikte kullanıldığı öteki birimlere (eylemin tümleçleri, adın niteleyicileri) göre sözcüğün üst-birim içindeki **yapısal yeri**: ad öbeği ad öbeği-(y)I ____] : (**Çocuk, sesi duydu**).
- 2.3. sözün anlattığı olaya katılanların (eden, etkilenen, araç, yararlanan, ... gibi) **ilişkisel işlevleri**: < etkilenen>, < araç> ,
- 2.4. dizimsel ögeler arasında ($\pm$ canlı, $\pm$ insan, $\pm$ eril,...gibi) **seçimsel** (mantıksal/düşünsel) **kısıtlamalar**⁴⁰⁸ : (özne/etkilenen için:<+canlı>,< $\pm$ insan>, nesne/araç için: / < $\pm$ canlı>, <+ sesleten>. Örneğin “kazan” sözcüğü (+canlı) “doğurmak” eyleminin öznesi olamaz. Ancak, bir Nasreddin Hoca öyküsünde *kazan hem doğurur, hem ölür*.
- 2.5. Öteki sözcüklerle kurulan ***birlikte kullanım*** ilişkisi, yan anlamlar (kalpten ölmek=*yürekte ölmek) yeni karşılığa yüklenemez.

Yukardaki özellikler doğruysa, ilk önce Osmanlıca yazıp ondan sonra metin içinde geçen yabancı sözcükleri, başkaca bir işleme başvurmaksı

⁴⁰⁷ Bugün kullanılan genel sözlükten **Cumhuriyet** dışında kalan gazete ler ile magazin dergilerinde seçilip anlatıma giren 1200-2500 arası sözcük bulunuyor. Bu sözlüğün %52’si Türkçe. Açıklama yoluyla anlamı verilebilecek yabancı sözcük ler %15 kadar. Türkçe eşanlamlısı olup da kullanılan yabancı sözcük oranı da %20 dolayında. Öyleyse gazete ve dergilerde özenli Türkçe kullanan yazarlar % 90 oranında Türkçe bir sözlükle yazabilirler.

⁴⁰⁸ “**duy**²” (=haber/bilgi almak, dinlemek) için :2.1) + eylem, ad ; 2.2) ad öbeği ad öbeği-((y)I ad öbeği -Dan_____ (Oğuz haberi Ülküden duydu.) 2.3) < yararlanan> <konu> <eyleyen> ; 2.4) < + insan>, < -canlı>, < + insan>, ... “**Uçak**” (=hava yoluyla ulaşım aracı) için: 2.1) -eylem,+ ad ;2. 2.1.) (sıfat öbeği) _____ , 2.2.2.) ad öbeği -(n)In____; 2.3.1.) <niteleyici>,2. 3.2.) < iyelik> / <sahiplik>,2.4.1.) < -canlı>, 2.4.2.) < $\pm$ canlı>(Çok hızlı bir uçak , Başbakanın uçağı).

zın Türkçeleriyle değiştirerek, yani “**İkame**” yoluyla, beğenilir bir metin üretilemez (s.146-147). Özleştirmenin eleştirisinde böyle metinler (s.147) örnek olarak kullanılamaz.

3. Biçimleme. Yabancı bir terimi Türkçeye çevirirken (1.1):

3.1. İlk önce terimin (prosody> *bürün*) alan ilişkileri, **hangi anlam alanında hangi ilişkiyi taşıdığı** belirlenmelidir. Bilişsel yerleşim açısından bu zorunludur. Örneğin *zarf* karşılığı *belirteç* gibi ilgisiz bir türev seçimi, bu biçimin (marked> belirtili, unmarked> belirtisiz) de nebilirse de, **marker** karşılığı olarak “*belirteç*” kullanılmasını engellemiş görünmektedir. Kaldı ki, “*belirteç*” (5.12.4) bölümünde verilen ölçülere de uymuyor. Ancak bu da yetmez;

3.2. Bu biçimin ardından yabancı sözcüğün alt-alan ilişkilerine, hangi öbeklenmelere girdiğine bakılır. Örneğin *morphophonological / morphophonemic* (**biçimsel-sesdizimsel*) türevini anlamdan giderek Türkçe bir türevle karşılamak olanaksızdır. O zaman açıklamaya baş vurulup (*biçimsel sesdizimi ile ilgili*) denebilir.

3.3. Daha sonra yabancı sözcükteki türetme işlemleri incelenir.

Karşılığın: **a) anlama göre mi** (*equation*> *denklem*, *thema* > *konu*, *handout* > **dağıtı*, *enflasyon* > **şişkinlik*) yoksa,

b) işleve göre mi belirlenebileceği kararlaştırılır: (*computer*> **hesaplayıcı*>*bilgisayar*, *thema/ hand out*>*izlek*, *antifreeze*> **donma karşıtı*> *donma önler*, *blast furnace* > **eritme fırını*> *yüksek fırın*, *efficiency*> **etkililik* > *verim*,...gibi). Böylece yabancı terimin bütün anlamları ve öteki birimlerle kurduğu ilişkiler derlenir. Dilsel eğilim kimi yerde işlevi öne çıkarıyor: *çek-yat*, *biçer-döver*, *gelberi*, *dolmuş*, *in-bin*, ...

3.4. Çevrilecek sözlük girdisine (anlam ya da işleve bakarak) en uygun, en alımlı taban(lar) seçilir, örneğin (‘prosody’ için ‘*örtü*’ yerine ‘*bürün*’ gibi.

3.5. Soneklemeyle sesel uyumuna bakıldıktan sonra (*handout*> *izlek*, *montaj*> **kurtak-ı*, **tak-yap-ı*),

3.6. okurca benimsenebilir türetme işlemi uygulanır⁴⁰⁹ .

⁴⁰⁹ 1975 yılında yaptığım “prosody” karşılığı “**bürün**” sözcüğü için uzun süre uğraştım. Müzik terimlerine baktım. Başka alanlara baktım, uygun bir karşılık henüz yapılmamıştı. Yabancı sözcük Sesdizim (phonology) alanında çok sayıda öbek içinde yer aldığı için terim bütün o öbeklerde kolayca yer almalı, onun için de iki heceden uzun olmamalıydı. İlk önce tabanı aradım. Bir söz *örtüsü* olduğu için, belki “*ört-ü*” sözcüğü ile anlatılabilirdi, ama o başka anlamları da olan bir sözcük olduğu için düz anlamlamaya uymayabilirdi. Sonunda (*ışt-n*, *diz-in*, *yay-in* ,...) türevlerinde olduğu gibi “*bürü-*” kökünden “-()n” ile “*bürüyen*” anlamında “**bürün**” karşılığını önerdim. TDK’nın istediği açıklama sonunda bu terim beğenilerek sözlüklere girdi.

Atatürk'ün TDK'nca üretilen terimleri 1938'den bugüne kadar yalnızca anlamdan (3.3.a.) giderek eleştiren gelenekçi Türkologlar ile onların öğrencilerinden bir bölümü bu bakımdan yanılmışlar, tutunan kimi karşılıkların neden benimsendiğini de o dar ölçüler gözlüğüyle bir türlü anlayamayıp başkalarını da aldatmışlardır⁴¹⁰.

4. Dilsel Beğeni Ölçüleri. Yabancı sözcüklere Türkçe karşılık ararken sözcük değil, sözlük girdisi temel alınmalı, her ayrı girdi, yani anlam için bir karşılık verilmeli aktif > 1). *etkin*, 2) **canlı* = *hareketli*. Adların çeviri risinde kimi kez “anlam”dan (*absürd* = *saçma*), kimi kez de 2) işlevden (*ab sürd* = *uyumsuz*) yola çıkılabilir. Devrim-karşıtları bu ilkeye aykırı olarak *anlam girdileri değil de sanki sözcükler eşlenmiş gibi* (kalp=yürek) yorum yapmaktadırlar. Ne var ki bütün bu işlemler yapıldıktan sonra bile bir türev beğenilmeyebilir. Doğruluk ölçülerine ek olarak dilsel beğeniye dayalı **he men tutunabilme** ölçülerine de uymak gerekir. Bu bakışla bir türev:

4.1. karşılanan sözcüğün alt-anlamlarından en önemli olanına ilişme li, *aranjman*'ın karşılığı “müzik”i, *enflasyon*'un karşılığı “*öte-fiyat artışlarında ki süreklilik*”i çağrıştırması gerekir.

En az üç ay uğraştığımı hatırlıyorum.” Sözdizimi” teriminden yola çıkarak “morphology için “*biçimdizim*”, “phonology” için “*sesdizim*” karşılıklarını oluşturup kullandım. Bunlar, düz-anlamlamaya uygun ama, henüz pek benimsenmiş değil.

⁴¹⁰ Yıldız Teknik Üniversitesinde 24.9.1999 günü yapılan kurultayda “**bağımsızlık**” sözcüğünün yanlış türetildiği ileri sürüldü. Oysa söz cükteki eylemsel bir içerik bugün de bilinç altımızda canlı. Clauson (1972: 292) “*ol atığ ba:di*” = *O atı bağ ladi*) örneğinde “**bağ**” sözcüğü bir eylemdir. Türetmede: **bağ+ım** > (artık-biçim) /***bağım +sız** > **bağımsız** / **bağımsız +lık** > **bağımsızlık** biçimin de oluyor. Sayın TDK başkanının dilde biçimsel, sözlüksel “**artıklık**”⁴¹⁰ kavramını (Demircan 1977: 69, 1986: 105,112) incelemeden bu türevin doğruluğunu anlaması zor görünüyor.. “**Bağımsızlık**” türevinin doğru olduğunu anlamak için ilkönce yanlış bilişten kopup dilsel bağımsızlığa ulaşmak gerekiyor. Nedense resmi -TDK yetkilileri *doğruları yanlış*, (sözlüklerindeki) *yanlışları da doğru* olarak görüyorlar. Bugün kullandığımız yeni sözcüklerin, yeni terimlerin binlercesi Dil Devrimi (1932-) öncesinde ortak Türkçede “artık” , yani “yedek” olarak bulunuyordu.. Örnekler (Timurtaş 1979’da yanlış olarak belirlenmişti): “*algı, asal, aşama, bağıl, bağışıklık, baş-yapıt, bellek, bileşik, birey, boyut, bunalım, coşku, çekince, çevirmen, çizelge, çoğul, denek, deney, dev rim, dış-alım, dize, doğa, doğal, duyarga, düzey, eğitim, eğitmen, eleştiri, eş-güdüm, gizil görece, görsel, günce, güncel, gündem, iletişim, ilke, ilkel, işlev, izlenim, kanıt, karışıt, kısıtlı, koşul, kuram, kurul, kuşak, neden, nesnel, olası, olanak, onay, ortam, ödev, ödül, ödün, önem, öneri, önlem, örgüt, öykü, özel, özerk, önermek, özgü, özgür, özne, öz-yaşam, sanal, saygın, sayıştay, sayman, sesçil, sezgisel, sığa, somut, sorun, soyut, sömürge, söylem, söylev, tanım, tekil, tutku, tüketici, tür se’, tüzel, uğraş, ulusal, uygar, uzay, varsıl, yalıtım, yansıma, yapay, yapısal, yapıt, yasal, yaşam, yazın, yerel, yeti, yönerge, yöresel, yörünge, yüzey, yüzeysel,...*

4.2. Öyleyse, yeni bir karşılık: *açı, uçak, bilgisayar, izlek* (izlemeye yarayan şey),.... gibi kolayca anlaşılmalı⁴¹¹,

4.3. biçimsel bakımdan alımlı olmalı, ses özelliklerinin dağılımında örneğin *pekiştirme, ikileme, yansımalar*da olduğu gibi (Demircan 1987, 1988, 1996) *uygunluk, doğallık, yumuşaklık* bakımlarından bir denge gözetilmelidir. Sözgelimi **montaj** karşılığı önerilen **kur-tak, *tak-yap, kaset* > **sessaklar* bu ilkeye aykırı önerilerdir.

4.4. Üretilen Türkçe karşılık, aktarılıp da dilde yer etmiş olan yabancı sözcükten daha kısa (*tayyare* > *uçak*, *zaviye* > *açı*, *predicate* > *yüklem*, *generatör* > *üreteç*), ya da onunla eş uzunlukta (*thema/handout* > *izlek*, *discourse* > *söylem*, *subject* > *özne*,...) olmalıdır.

Bu ilkelere uyan güzelim “*başla, dene, eğilim*,... “sözcükleri dururken onların yerine “*start al-, test et-, tirend, ...*” deyen kimselerin Türkçe sevgileri eksik, dilsel beğenileri özürlü sayılsa gerek.

5. Göndermesel Oluşum Süreci. Eğer yabancı bir sözcüğün kaynak dilde nasıl oluştuğu, biçiminin, anlamının nasıl seçildiği, bilinmez, ya da nasıl değiştiği izlenmezse, o sözcük özleştirilemez. Örneğin anlamdan giderek Türkçeleştirilen *aranjman* (müzik parçası, çiçek demeti,...gibi) bir nesne ye, onun Türkçesi olan **düzenleme* ise bir eyleme gönderme yapar. *Enflasyon*’a anlamdan giderek (bk.5.12.3.3) **şişkinlik* denemez. Çağrışım kolaylığı için sözcüğün en güçlü alt-anlam bileşenleri karşılıklı bir araya gelmeli “*fiyatlar da olağan oranın üstünde, geçim-ötesi sürekli artış, onun sonucun da karşılıksız para basımı ve dolaşıma sunum*” (1864) anlamını içerecek Türkçe bir karşılığın tutulacağı önceden belli değilse, o öneri yapılmamalı “*Fiyatlarda geçim-ötesi sürekli artış*” açıklaması ile verilebilecek olan “**enflasyon**” alıntısı Türkçede kalacağı benziyor.

Yukarda açıklanan dilsel özelliklerden yola çıkarak günün diliyle 1935 yılında yeniden yazılıp özleştirilen Cumhuriyet Halk Partisi programından örnekler derledim. Metin sonuna eklenen 5 sayfalık sözlükte 161 yeni karşılık var. Onların 60 kadarı tutunmuş; ötekilere ise başka Türkçe karşılıklar üretilmiş. Direnen Osmanlıca sözcükler de var (bk.203-204).

O gün anlatıma sokulan ilginç sözcüklere bakılırsa, “*özleştirme*”nin birden oluşuveren bir değişiklik değil de bir süreç olarak izlendiği ortaya çıkıyor, ancak artık o kadar uzun süre beklenemez. Önerildiği anda tutunuve

⁴¹¹ Dil Devriminin başlangıç yıllarında “*öneriler yapılsın, tutunanlar sözlüğe alınsın*” görüşü bu beğeni ile ilgilidir Başkan (s.179) da “*terimlerin özleşmesinde yalnızca sözcüklerin kökleri ve ekleri ile oynamaktan öteye, bunları kullanacak olan toplulukların. dil beğenisini de göz önüne almak gerektiği, gerçek anlamdaki bilimsel yöntemin vazgeçilmez koşullarından birisi sayılsa gerek*” diyor.

recek karşılıkları bulmak gerekir. Anadilde bilim yaparken üretim sürecinde yukardaki kurallar işlemeli, terimler doğal biçimleriyle ortaya çıkmalıdır.

6. Anlatım biçimi. Alıntı terimler anlatıma iki biçimde giriyor:

6.1.Önermenin asıl ögesi olarak: (**strateji**: “*Bu işte yanlış bir strateji (izlenen yol) uyguladılar*”). Eğer yabancı terim ilk kez kullanılıyorsa, onun ardından kaynak-yabancıdili bilmeyenler için sözcüğün anlamı Türkçe olarak ayraç içinde veriliyor.

6.2. Alıntı kavram Türkçe bir birime bindirilip yabancı biçim ise ayraç için de yazılarak yabancıdil bilenler için anlam sözde netleştiriliyor. (**ses-birim**: “*Başka dillerin ses birimleri (fonemler) alıntı biçimlerde Türkçeleriyle yer değiştirir”)). Bu durumda okurun Türkçeyi pek iyi bilmediği ya da kullanılan karşılığın bir öneri olduğu sezdirilmektedir. Oysa her iki anlatım da özürlüdür. Eğer Türkçe anlatılabiliyorsa yabancı biçim kullanılmamalıdır, çünkü davranışçı öğrenme yorumuna göre her iki kullanım biçimi de yabancı sözcüğün ezberlenip öğrenilmesini, giriş ya da alındıktan sonra yüklenen (*naylon* > *sahte*, *asılsız*. gibi) Türkçe yan-anlamlarıyla dile yerleşmesini sağlar.*

6.3. Doğrusu ise, yalnızca Türkçe bilen okura göre yazmaktır. Bu tür anlatımda belirsizlik doğarsa, yeni kavramı yüklenen sözcüğün anlamı onun ardından açımlayıcı bir öbek ile verilebilir: “*Bir dildeki ses-birimlerin, yani anlam ayırıcı sesel birimlerin sayısı sınırlıdır*”, ya da “*Anlam ayırıcı sesel birimler olan sesbirimlerin bir dildeki sayısı sınırlıdır*”, gibi.

Terim yapma, bilim üretimiyle birlikte gitmediği sürece, bir çeviri işlemi, dilde var olanı arama edimini sayılır. Alımlı biçimler dilde **artık** olarak uyumaktadır. Sorun, gereken emeği verip o yeni biçimleri bulmakta yatıyor. Zenginleştirilmesi gereken *dil* değil, *bireysel anlatımdır*. Ortak sözel birim ve kurallardan oluşan ‘**dil**’ ile bunun *bireysel kullanımı* anlamında ‘**anlatım**’ bir tutularak, Türkçenin yetersizliğinden söz edilemez.

Sonsöz

I. Dil Devrimi öncesindeki bütün dilsel değişimler, iletişimde oluşan aksamalar sonucu gündeme alınmıştı. Örneğin 1831’de ilk resmî gazete ‘*Takvim-i Vekayi*’ yayına başlayınca, bütün bürokrat okurların anlayabileceği bir dil kullanma zorunluğu doğdu. Özel kişilere gazete yayınlama izni (1846-) verildikten sonra, zamanla Osmanlıca’dan “*sade*” bir *basın dili* evrildi. 1908’den sonra ise, yeni bir yönetim için ortak-dil arandı; o kaygılarla ‘*yeni lisan*’ ilkeleri belirlendi. Ancak ulus-devlet kurulunca, o güne değin gerçekleşen dilsel değişim, Atatürk (1920-1938) yönetimin: “*imtiyazsız* (ayrıcılıksız) *sınıfsız, kaynaşmış bir kütle*” yaratma beklentisini karşılamadı.

“*Sadeleştirme*”, *yazı-dili Osmanlıcanın okur-yazar yöneticiler tarafından anlaşılması* (1) için gündeme gelmiş; daha sonra öteki okurları da içine almıştı; sakın ola, buradan “*türkçeleştirme*” anlamı çıkarılmaya. Öyle olsaydı 1865’te tıp terimleri Türkçeden türetilir, Türkçe terim üretimi yüz yıl süreyle ertelenmezdi (bk s.55-). Ömer Seyfettin (1990:34)’e göre “*sadeleştirmenin Türkçe ile ilgisi yoktur, Türkçe zaten sade idi*”. Gerçekte günlük, kitle iletişim dilinin Türkçeleştirilmesi “*türkçülük*” akımı ile gündeme gelmişti. XVI. yüzyıldan başlayarak olumsuz bir niteleyiciye dönüşen “*türk*” adıyla anılan “*Genç Türkler*”(Jön Türk) dilin sadeleştirilmesine katılmışlar sa da, bu yalnızca anlatıma dönük bir arayıştı. Türkçülerin çalışmaları Osmanlıca denen karma dilde değil, *halk dilindeki Arapça, Farsça sözcüklerden Türkçeyi arıtmak* (2) olarak belirlenmişti. Bir yöntem olarak, ister istemez o da, yazı dili Osmanlıcadan başlamaktaaydı.

II. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda yönetimin karşılaştığı en önemli sorun kitle iletişimi ile halkın demokrasi için eğitimi idi. Belirlenen hedeflere ancak ortak bir **yazı-dili** ile ulaşılabilirdi. Başarı sağlamak için o gün tek seçenek vardı: çağlar boyu sözlü-ekin aşamasında tutulup tarih dışına itilmiş olan halkın konuştuğu dilden bir yazı dili yaratmak. Bu dönüşümde aydınlar, doğrudan doğruya Türkçenin kendi varlığını ortaya çıkarmak yerine, ilk başta yalnızca okur-yazar azınlığın anladığı Osmanlıcadan Türkçeye çeviri yolunu benimsediler. Çünkü ekinsel değişime yan-çizen o yaklaşım aydınlara daha kolay göründü.

İlk önce, Yazı Devrimi ile Türkçeye-özel, ama bu kez halk için kolay öğrenilir bir abece yapıldı. Aydınlar, bildikleri iki yazıdan Arap harflerini bırakırken, halka yabancı sözcüklerin önemli bir bölümünü de yazamaz oldular. O anlamda özleştirmeye ilk adım Yazı Devrimi ile atıldı. 1928’den başlayarak bütün halkın yazılı iletişime geçmesi öngörüldü. O yüzden yönetim ilk önce ‘*yazı devrimi*’ ile, Türkçe için tarihinde ilk kez bir abece yaparak yolu açtı.

1. **Alfabe dinin peşinden giderdi; ama *Yazı Devrimi* ile o ilişki kesildi.** Laik bir yönetime en büyük destek böylece sağlandı. Ümmeti ulusa dönüştürürken, bir halk yaratım aracı olan yazılı-basın yaygın olarak kullanılmalıydı.
2. **Üç dilden karılmış, *ne Arap, ne Acem, ne de Türkün anladığı bir dili, Osmanlıca'yı yazan bir yazı Türkçe nin abecesi olamazdı.***
3. Uzmanlık öğrenimi görenlerin bile bir kitabı bir yılda anlayabildiği bir yazıyı tanıyan bir kimse okur-yazar sayılabilir mi? 1927'de %6-10 olarak belirlenen okur yazar oranı, gerçekte çok daha aşağılarda sayılırdı.

Yazı Devriminin ardından başlatılan Dil Devrimi: **Osmanlıcadan Türkçeye gerek sözlük gerekse (*ikame* yoluyla) metin çevirisi** anlamında “**özleştirme**” olarak algılandı. Ancak devrime karşı olanlarca o uygulama sonradan bir eleştiri, bir kötüleme aracı olarak kullanıldı, ırkçı “arıtıcılık” terimiyle birtutuldu (A.İlhan,1999). Oysa Atatürk’ün *Dil Devrimi, Yazı Devriminden* de anlaşılacağı gibi, Türkçeden başlar. Öyleyse sorun dilden değil, işin kolayına kaçan aydınların tuttuğu yazılı-anlatım yolundan kaynaklanır.

Özleştirme, ilk bakışta yabancı sözcüklere *alımlı* karşılıklar bulunması (s.182), tutunanların da sözlüğe alınmasıdır; bu ise, dili “*arıtmak*” değil, Türkçeyi çer çöpter arındırmak, onu işleyerek geliştirmektir. O eylemi dili “*yoksullaştırıcı*” saymak doğru olmaz: öyle bir uygulama dilsel olmayıp yazarın edimsel (anlatım) sorunudur. Anlam çoğullama yani bir tür belirsizleme sayılan “*çağrışım zenginliği*” de sözlüksel değil, ekinsel ve metinsel dir; yazarın, şairin bireysel yeteneğini açığa vurur. Türetme ise, dilde henüz kullanıma açılmamış gücül sözcükleri bularak onları ilk önce kendi düz-anlamlarına bağlamaktır.

Tarih tezine sözel destek aramak için ortaya atılan Güneş-Dil Teorisi’nin sanki Dil Devrimi ile doğrudan ilgili imişçesine sunulması⁴¹⁴, ve onun, özleştirmeyi bırakmak amacıyla Atatürk tarafından ortaya atıldığının ileri sürülmesi⁴¹⁵ devrim-karşıtı bir yanıltmadır. Sunulan kanıtlar “*ikameli*

⁴¹⁴ Gelencik (1983:56) de doğru bir yorumla, 1) “*Güneş-Dil Teorisi resmi tarih tezinin hem gereği ve sonucu hem de dayanağıdır*”, diyor.

⁴¹⁵ Bk. dipnot 239, Attila İlhan 1982, 1999. Gazetecilikte “ikame”yi çok iyi tanıdığı halde yorumunu o tür yanlış örneklerle bile bile desteklemesi anlaşılır gibi değil. Bugün kullandığı müteradif=eşanlamlılara bakılırsa, onun devrim-karşıtı olduğuna inanmak gerekiyor. *Özleştirmeyi* ırkçı arıtıcılık (=tasfiyecilik) anlamında kullanıyor. Sözüünü ettiği “*yoksullaştırma ve çağrışım gücü sıfır olan birtakım sözcüklerle dili doldurma*” kullanım ile ilgili bireysel bir sorundur, Devrimin amaçlarından olduğu ileri sürülemez.

anlatım” uygulanmış metinlere dayanır. Gazetecilikte sık kullanılan o satır-arası çeviri işlemi (bk.s.146) *özleştirme* olarak nitelenemez. ‘*Olabildiğince Türkçe sözcük ve kurallarla anlatım*’ın o anlamda özleştirme terimiyle anılması gerekmez. Öztürkçe içindeki ‘öz’ ise kimi yabancı sözcüklerin Türkçe sayılması önerisine karşı bir pekiştiricidir.

III. Atatürk ise, “*Dil Devrimi*”yle, *tam bağımsızlık* ilkesine uyarak, işe öteki uçtan, halkın dili Türkçeden başlar. Birinci aşama, Türkçenin sözlüğünü, yapısını, anlatım yollarını belirlemek; ortak iletişim dili seçilen devlet dilinin ilk önce anlatım gücüllüğünü sergilemektir. Yetersiz kalan yanlar olursa, özellikle sözlük için yeni türetmeler yapılacaktır.

Devletin bütün kurumlarıyla katıldığı Dil Devrimi (bk.s.122) ile 1932’den sonra dilde çok büyük bir değişim yaşandı. Ancak, 1946 yılına kadar binbir engelle boğuşularak gerçekleştirilen ilerlemeler, zamanın ilkel sermaye çıkarlarına aykırı düştü. Atatürk’ün ölümünden sonra, ilerici yazarlar, aydınlar “*komünist*”likle suçlanarak hapse atıldı. Dışardakiler ise, adım adım izlendi. Zamanla CHP içine yerleşen *sağcı-cephe* yönetime gelince, karşı bir bakışla, neredeyse bütün ilerici uygulamalara son verdi (s.253): *Köy Enstitüleri* (s.151-) kapatıldı. ‘*Tercüme Bürosu*’nun çalışmaları ile DTCTF’n deki devrimci atılım durduruldu. 1931’de kapatılan imam-hatip okulları 1947’de yeniden açıldı. 1950’de seçimleri kazanan *Demokrat Parti* ise, *Türk Dil Kurumu*’na yapılan devlet yardımını kesti. 1945’te türkçeleştirilen *Anayasa* dili gerisin-geri Osmanlıca’ya çevrildi. Bir yasayla kapatılarak *Halkevleri kitaplıkları*(s.131-) yağmalandı. Ekin sel kentleşmeye, okuyarak aydınlanmaya ilk ve en büyük darbe indirildi. 1950-1960 arası her bakımdan kayıp yıllara dönüştü.

IV. Atatürk’ün ön-gördüğü, “tam bağımsızlık” ilkesinden yola çıkılırsa, 1936’da, Dil Devrimiyle ilgili olmayan Güneş-Dil Teorisine dayanarak Ar., Far., Fr.,... sözcükleri Türkçe sayan abartmalar ileri sürülemezdi. Onlar son derece kurnazca düşünülmüş saptırmalardı. Atatürk’ün ara-sıra yaptığı denemeleri yanlış yorumlayan karşı-devrimciler eğerek-bükerek onun dil devriminden vazgeçtiği yalanını uydurmakla yetinmeyip, bugünün şair ve yazarlarını bile öğretimden dışlamışlardı. Günlük dilde özleşme başarıya ulaşmış, ancak terimlerin özleşmesi, alınlı çevirisi (s.284-290) engellenmişti. Gerek yönetimde gerekse bilimde bağımlılığı yenemeyen kimseler sürekli yabancı sözcük devşirmekte, Türkçede bulunan sözcükleri ve anlatım yollarını bile yabancılarıyla değiştirmekteydiler. Görsel anlatım artık sözü bastırıldığından, ilerisi pek aydınlık olmayabilir.

1950’den sonra öğretmenler okul yönetimlerinde dilsel gözlem altında tutuldu. Öztürkçe kullananlar ‘*solcu*’ olarak nitelenerek yönetimce büyük baskı altına alındılar. Yanlış türetildiği ileri sürülen sözcüklerden kimileri i

çin “*yasak Türkçe-sözcükler*” dizinleri yayınlanırken nedense, bir de “*yasak yabancı-sözcükler*” dizini hazırlamak kimsenin aklından bile geçmedi. MEB TTD ders kitaplarının sözlüğünü sıkı-denetim altında tuttu. Bozuk anlatım düzeltileceği yerde okul kitaplıkları kilitlendi. Devlet liselerinde sosyal-bilim alanındaki öğretim dondurulurken, öğretmen yetiştirmede, hemen her yıl, dışardan aktarılan değişik bir uygulama denendi. Öğretmen eğitimi 1980 sonrasında bu alanda hiç deneyimi bulunmayan *üniversite* 'ye bırakıldı. O dönemde (1950-1982), Atatürk'ün *Türk Dil Kurumu* yılmadan özleştirme yi sürdürdü: araştırma yaparak, sözcük türeterek, kitap yayınlarak, ödül ve rerek, bilimsel toplantılar düzenleyerek Dil Devrimini amacına ulaştırdı⁴¹⁶.

1980'den sonra Özal, kamu bankaları aracılığıyla halkın kaynaklarını özel ellere aktararak, ülkede sözde *liberal* sermaye birikimini başlattı. Ancak, *hayali ihracaat, banker skandalı, özel bankaların kredi alıp ödeme yoluyla batırılması, kâr eden kurumların özel kesime ucuza satışı, kamu kurumlarının zarar ettirilerek özel kesime devri, devletten alınan kredinin üretime yatırılmayıp daha yüksek faizle gene devlete borç verilmesi gibi yolsuzluklarla halkın ve devletin soyulması*,...vb. için gerek 1950'den gerekse 1980'den sonra toplumsal örgütlerin dağıtılması önceden kararlaştırılmış, toplum zararına uygulamalardı. Göz yumarak onlara katılan belirsizdilli bir yönetim, düşünceyi eviren söz-dilinin gelişmesini neden istesin?

V. Türk Dili ile öğretimin niteliği 1980'den sonra giderek ve hızla düşürüldü. Karşı çıkabilecek bütün kurumlar (örneğin Eğitim Enstitüleri) ve derneklerin hepsi kapatıldı. Artan bir yoğunlukla yabancı bir dille (özellikle ingilizce) orta ve yüksek öğretim yaygınlaştırıldı. Amaç ‘nitelik’ arttırmak değil, en kârlı birikim pazarını sermayeye açmaktı. Böylece hem ulusal çıkarlara hem fırsat eşitliğine aykırı bir ‘yabancı dille öğretim iş kolu’ yaratıldı: *parası olana, yabancı bir dille, sözde daha iyi orta ve yüksek öğretim, parası olmayana ise Türkçe, sıradan bir eğitim*. Bu durum, Osmanlı döneminde yaratılan ikiliğe benziyor. Bir yandan kökeninden ve öz-ekinden koparılarak *kullaştırılan*, öte yandan eğitim ve dilsel ayırım yoluyla bütün

⁴¹⁶ Geçmişte yükseköğretim-dili olarak Türkçenin yeri şöyle belirlenebilir.

	Selçuklu	Osmanlı		Cumhuriyet	
Diller		-19.yy	1834-1923	-1980	1980-
Türkçe	-	-	±	+	+
Farsça	+	-	-	-	-
Arapça	-	+	±	±	±
Fransızca	-	-	+	-	+
İngilizce	-	-	+	+	+

halklara yabancılaştırılan⁴¹⁷ yöneticiler, o zaman *Duyun-u Umumiye* / AB ül keleriyle birlikte halkı nasıl ölesiye sömürmüşlerse, 1970-2000 arasında da genç demokrasinin önüne sanki öyle bir duvar örülmek istendi.

Ulus-devlet bağlamında *ayrımcı* ve *bölücü* bir eğitim-öğretim 1950-1997 arası *İmam-Hatip** ile *lise* karşıtlığına oturtulmuştu. 1980'den sonra bu kez, *devlet*- özel sektör* ayırımına dönüştü. Hem sermayede hem de üründe bir yabancılaşma yaşıyor. Erdoğan (1997:196, 201-204)'e göre *özel* eğitim, sermaye birikiminde en verimli alandır. “Okul, biribiriyle iç içe olan üç alanda görev yapar: *meşrulaştırma, sermaye birikimi, ve üretime yardım. Türkiyede kamu eğitiminin kuyusunu kazan güçlerin bir bölümünün kurduğu özel dersaneler sadece dev ekonomik bir güce ulaşmamışlar, aynı zamanda önemli bir siyasal güç ve etkiye sahiptirler. Kamu eğitim kurumları, eğitim vermeden diploma veren duruma düşürülmüşlerdir*”.

VI. Sıkı bir denetim ve yanlış bir kararla 12-Eylül yönetimi Atatürk'ün vasiyetini değiştirdi ve Türk Dil Kurumunu kapattı. Yerine aynı adla resmi bir dil dairesi (AKDITYK-TDK) kuruldu. Türkologların 1947-1982 arasında ‘Dil Devrimine’ karşı çıkanları bu daireye memur atandılar. Ne yazık ki onların bilimsel donanımları isteseler bile, ne ‘*özleştirme*’ ne de *geliştirme* için yeterli olmadığından, bütün dilsel gelişmeler durdurulduğu gibi, Türkçe de liberal dönüşümün anaforuna itildi. Evrensel iletişim dili ve Türkiye’de sermaye birikim aracı olarak seçilen İngilizce’den, özellikle *iletişim Halkla İlişkiler, Reklamcılık, kitle (TV, Radyo) yayıncılığı, ve öteki hizmet* alanlarında Türkçe, yoğun bir yabancı sözcük yağmuruna tutuldu; neredeyse 15.-16. yüzyıllara geri dönüldü. 1980 sonrasında ‘küreselleşme’ eğilimi ile ‘ulus-devlet’ sorgulanmaya başlandı. Atatürk Cumhuriyetini değiştirmeyi düşünen, dıştan-esinli *ikinci cumhuriyetçiler* adıyla yeni bir aydın kesimi ortaya çıktı. Atilla İlhan’a göre bir *yabancılaşmış aydınlar cephesi* yaratıldı.

Oysa, Türkçenin gelişmesindeki durgunluğun aşılması için nitelikli öğretmen yetiştirilmeli, Türkçe öğretime özen gösterilmeliydi. Bu ilerlemenin karşısındaki en büyük engel küreselleşmeyi öne çıkaran kitle iletişim kurumları ile tüketici ekin dokusuydu⁴¹⁸. Yaratıcılığın olmadığı bir yerde dil-gelişmesi yalnızca çeviriye ve çevirmene bağımlı kalıyordu.

⁴¹⁷ Erdoğan ayrıca: bu “...özel dersaneler kamu eğitimini gülünç duruma düşürdükçe, ve eğitim özelleştirildikçe, çok daha belirgin biçimde kendini gösterir. Burjuva demokrasisinin 1920’lerde başlattığı ulusal eğitimle ulusal bütünlüğü ve burjuvaziyi yaratma bugünkü ulusal ve uluslararası koşullarda anlamını yitirmiştir. Ulusal burjuvazi artık ulusal değildir”, diyor. 1980 sonrasında bu özellik egemen kurumların diline de yansımıştır.

⁴¹⁸ Çarşı ise, yerli ürünü yabancı adlı dükkanda yabancıdilden bir marka ile yerli alıcıya satıyor. Örneğin Buldan bezi satan yerrin adı “Bez Land”, oluyor. Anadolu’nun ekinsel dokusunun bu denli bozulması kime ne sağlayacak? Müşteriler geçer

Kitle yayıncılığında söz-dilini işlemeye açık olan radyo: müzik ile spora koşuldu; sözel anlatım ise, reklamlara kısıldı. Televizyon da söz-dilin karşıtı, düşünceye aykırı görsel dili sömürüyor; kendi anlatım yollarıyla söz-dilinin evrimine *engel* bir biliş yaratıyor. Sanki onu bilmezmiş gibi, TRT kurumu 1998 sonunda bir *Geçici Dil İzleme Kurulu* oluşturmuş. Televizyon, radyo gibi kullanıldığı zaman bile, dil geliştirmeye katkı sağlanamaz ama, kitleye tutarsız ve hayali bir beklenti ekilebilir.

VII. Dile akan yabancı: 1) eş-anlamlı sözcükler, 2) gereksiz biçimler, 3) aykırı sözcük bağdaştırmaları, 4) geleneksel anlatımı yıkan (“*hoşçakal*” yerine “*kendine iyi bak*”, “*af edersiniz/ özür dilerim*” yerine “*üzgünüm*”, “*olur/ peki*” yerine “*okey*”, “*ne yazık ki*” yerine “*korkarım*”,...) gibi düz çeviriler yüzünden *Türkçenin kirlendiği* ileri sürülüyor. Bu yargı doğru olmayıp “dil” sözcüğünün iki-anlamlı kullanımından kaynaklanıyor. Açık olması için “dil” sözcüğü artık *söz-dili*, *ses-dili*, *görsel-dil* olarak ayrımlarla anlatıma girmelidir. Söz-dili olarak **dil¹**: (*ses, sözcük, öbek, tümce*,... gibi) birimler ile onlara uygulanan kuralları içerir. Bu anlamda Türkçe kirlenmiyor.

Çok sık kullanılan ikinci anlamıyla **dil²**, “(bireysel) **anlatım**” demeye geliyor. İki dil birbirinden ayrılırsa, o zaman Türkçenin değil, bireysel sözlük ve anlatımın kirlendiği ileri sürülebilir. Bu bir eğitim sorunudur. Dil sizleşen, sözsüzleşen dil değil bireydir.

Kongar (1998:44,684), yirmibirinci yüzyılda Türkiye’yi yönetecek üç büyük gücü 1) büyük sermaye, 2) askeri bürokrasi, 3) ABD olarak belirlemiş. Egemenliği paylaşanlar İngilizceye öncelik tanıyor. 1980 sonrasında dil seçimine yansıyan bu dönüşümün Türkçeyi nasıl etkilediği görüldü. *Küreselleşme, birörnek tüketim, mikromilliyetçilik* de ikincidil olarak İngilizcenin seçiminden yana. Gene de askeri bürokrasi Türkçenin gelişmesi yönünde ağırlığını koyabilir. O durumda **yabancıdil öğretimi**: 1) günlük iletişim odaklı yabancıdil, 2) uzmanlık alanlarına dönük **ikincidil** öğretimi olarak ayrılmalıdır.

Ancak, kitle iletişiminde görsel anlatımın, elektronik araçların insanları yazı-dilinden uzaklaştırmasıyla yaratılan *düşünsel sığlaşma* gerek yabancıdil, gerekse ikincidil öğretiminde başarıyı olumsuz etkileyecektir. Ne yaparsanız yapın, sözelliğe geri dönmüş, söz-dili sığlaşmış bir kesime ileri düzeyde ne Türkçe ne de İngilizce öğretemezsiniz. Onun için, yabancıdil öğretimine destek-dersler olmadan yabancıdille öğretim beklenen verime ulaşamayabilir. **Osmanlı deneyi** unutulmamalı.

ken durup baksınlar diye “Stop” denmiş. “Well’s”, “iyinin iyisi” sanılıyor. “Aranan dükkan”, “Wanted Shop”a çevrilmiş.

Göndermeler

- Adalı, O.(1979) : **Türkiye Türkçesinde Biçimbirimler**, TDK y.
- Adem, Mahmut (2000), **Atatürkçü Düşünce Işığında Eğitim Politikamız**, Cumhuriyet Gazetesi y.
- Adıvar, Adnan (1939), **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi 1970.
- Adıvar, Halide Edip (1962), **Türkü'ün Ateşle İmtihanı**, Cumhuriyet y. 1998.
- Ağakay, M.Ali (1943), “*Dil Devrimimiz ve Yeni Terimlerimiz Üzerine Birkaç Söz*”, Türk Dili 19-20, s. 50-53.
- Ahmet Mithat (1871, “*Osmanlıca'nın Islahı*”, Levend 1972: 124-129.
- Ahmet Rasim (1924), **Osmanlı İmparatorluğunun Reform Çabaları İçinde Batış Evreleri**. (Hz. H.V.Velidedeoğlu), Çağdaş y., 1987
- Akarsu, B. (1978), **Atatürk Devrimi ve Yorumları**, TDK y. Ankara.
- (1954), **Wilhelm von Humboldt'da Dil-Kültür Bağlantısı**, Remzi y.1984.
- (1977) “*Köktürkçeden bugüne Türkçede ödünçlemeler üzerine bir sözcük istatistiği araştırması*”, Türk Dili 313, s. 344-347.
- Akçura, Y. (1928), **Türkçülük** (Türkçülüğün Tarihi Gelişimi), Türk Kültürü y. 23, 1978.
- Akdağ, Mustafa (1974), **Türkiyenin İktisadi ve İçtimai Tarihi**”, Cilt I, Cem y., Cilt II, Tekin y. 1979
- Akiner, Shirin (1983), **Islamic Peoples of the Soviet Union**, Kegan Paul Int.
- Akkutay, Ülken (1984), **Enderun Mektebi**, Gazi Ü. Y. No:38, Ankara.
- Aksan, D.(1976), **Tartışılan Sözcükler**, TDK y.
- (1977-), **Her Yönüyle Dil** (Ana Çizgileriyle Dilbilim), TDK y.
- (1996), **Türkçe'nin Söz Varlığı**, Engin y. Ankara.
- (1998), **Anlambilim**, Engin y.
- Aksoy, Bülent (1995), “*Cumhuriyet Döneminde Çeviri Anlayışları*”, M.Rıfat 1995:73-92.
- Aksoy, Ömer Asım (1970), **Gelişen ve Özleşen Dilimiz**, TDK y.
- (1982), **Dil Gerçeği**, TDK y. Ankara, 139-140, 143-147.
- (1980), **Dil Yanlışları**, TDK y.
- (1972), “*TDK Genel Yazmanı Ö.A.Aksoy'un Konuşması*”, TDK Bilimsel Bildiriler 1972.
- Akyüz, Yahya (1982), **Türk Eğitim Tarihi**, Ankara Üniv. Eğ.Fak.y.
- Alpaydın, Ethem (1996) “*Öğrenim Türkçe Olmalı*”, Cum. Bilim Teknik ,21.12.1996, no:509:4
- Anamur, Hasan (yön.), **CEVİRİ : Ekinler ve Zamanlar Kavşağı** : Hasan Ali Yücel Anma Kitabı , Yıldız Teknik Üniversitesi y. 1997, XVIII + 337 s.
- .Anderson, Benedict (1983), **Hayalî Cemaatler: Millyetçiliğin Kökenleri ve yayılması**, Metis y.
- Andrews, P.A. (1989), **Türkiyede Etnik Gruplar**, Ant y. 1992.
- A.Ü. (1977), **Klasik Çağ Düşüncesi ve Çağdaş Kültür**, I. Simpozyum, Klasik Çağ Araşt. K. y.
- Anhegger, R. (1953), “*Hezarfen Hüseyin Efendinin Osmanlı Devlet Teşkilatına Dair Mülchazaları*”, Türkiyat X.

- Apaydın, Talip (1961) **Köy Enstitüsü Yılları**, Çağdaş y. 4. bası 1990.
- Arsal, S.M. (1930), **Türk Dili İçin**, İstanbul.
- Arsel, İlhan (1977), **Arap Milliyetçiliği ve Türkler**, Remzi y.
(1993), **Aydın ve “Aydın”**, İnkılap y.
- Ataç, Nurullah (1938) “*Gramer*”, Haber 23.1.1938
(1938), “*İstilahlar Meselesi*”, Ulus.
(1942), “*Sözden Söze*”, Cumhuriyet, 3.10.1942.
(1953) “*Ataç ’ın Güncesi: Türkçede Devrik Tümce Var mıdır ?*”.
(1954) “*Onüç Devrik Cümle*”, Son Havadis 1.10.1954.
(1956), “*Dil Devrimi*”, Ulus, 29.10.1956.
(1972), **Günce** (1953-1955), TDK y.
- Ataöv, Türkkaya (1998),”*Balkanlarda Türkler 1,2*” Cum 1/2.2.1998.
- Atatürk, Mustafa Kemal (1930), **Atatürk’ün Yazdığı Yurttaşlık Bilgileri**, Cumhuriyet, 1997, 101 s.
(1937) **Atatürk’ün Geometri Kılavuzu** (Hz. Nurer Uğurlu), Cum. 1998.
- Atay, Falih Rıfkı (1961-) **Çankaya I-II-III-IV**, Cumhuriyet y. 1999.
(1954), **Niçin Kurtulmamak**, Varlık y.
(1998), **Zeytindağı**, Cumhuriyet 1998 y.
- Ateş, Ahmet (1945), “*Hicri VI-VIII (XII-XIV). Asırlarda Anadoluda Farsça Eserler*”, Türkiyat, VII-VIII, Cüz II, s.94-135.
(1954), “*Nurullah Ataç ve Türkçenin Nahvi*”, Türk Dili 3, 1953-54, sayı 25:72-78, 27:199-203.
- Avcıoğlu, Doğan (1973), **Türkiyenin Düzeni**, Bilgi y.
(1978), **Türklerin Tarihi** 2. ve 3. kitap 107-169,, Tekin y.
- Aydın, Erdoğan (1999) **Osmanlı Gerçeği** (Dizi) Cum 7-14 Kasım 1999, s.9; Su y.
- Bağış, Ali İhsan (1983), **Osmanlı Ticaretinde Gayri-Müslimler**, Turhan Ktbevi İst.
- Balkır, Süleyman Edip (1967), **Eski Bir Öğretmenin Anıları (1908-1940)**” Cumhuriyet Gazetesi y. 1998.
- Baltacı, Cahit (1976), **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İst.Üniv. y.
- Baltacıoğlu, İ.H. (1954) “*İnsan kişiliğini yaratan dil*”, Türk Düşüncesi II/8,s.96-98.
- Banarlı, N.S. (1972), **Türkçe’nin Sırları**, Kubbealtı y. İstanbul.
- Banguoğlu, T (1945),”*Devlet Dili Türkçe*”,V. Türk Dil Kurultayı, TDK y.,s. 42-70.
(1974), **Türkçenin Grameri**, İstanbul.
(1979), “*On yabancı dilden öztürkçe (?) kelimeler*”, Tercüman 1980 1-5.
(1981), “*Yaşayan Türkçemiz*”, Tercüman y. s.69.
- Barenton, N.H.(1936), “*Dillerin Menşei ve Türkçe’nin Menşei*”, III.TDK s.303-310.
- Başaran, Mehmet (1974). **Tonguç Yolu**, İstanbul.
(1993), **Aydınlanma Yolunda**, Kartal Belediyesi Kültür y. İstanbul.
(1990a), **Özgürleşme Eylemi: Köy Enstitüleri**, Çağdaş y.
(1990b), **Sabahattin Eyüboğlu ve Köy Enstitüleri**, Tonguç’a ve yakınlarına Mektuplarıyla, Cem y.
(1980), “*Köy Enstitüleri Kaynakçası*”, Eğitim Mücadelesi Dergisi Nisan 1980,138-163.
(1998) “*Cumhuriyet Dönemi Aydınlanmacılığı ve Çeviri Devinimi*”, Türk Dili Dergisi 65, Mart-Nisan 1998, s.7-9.
- Başgöz, İlhan (1995), **Türkiye’nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk**, Kültür Bak. y.

- (1999) **Yunus Emre I -II** , Cumhuriyet Gazetesi y.
- Başkan, Özcan (1988), **Bildirişim**, Altın Kitaplar y. s. 427-448.
- (1974) ,“ *Terimlerde özleşme sorunu*”, TDK-Belleten 1974, s.173-184.
- (1986),”*Turkish Language reform*”, ed G.Renda s.95-111, Princeton.
- Batuhan, Hüseyin (1997), **Bilim,Din ve Eğitim Üzerine Düşünceler**, YK y.
- Baykurt, Fakir (1990), “*Köy Enstitülerinin Yazın-Yaşamına Katkıları*” , Eğit-Der 1990:181-197.
- Bayraktaroğlu, Emin (1966), “*Devrik Cümle Hastlığı*”, Meydan , 11.1.1966, s.68.
- Behar, Cem (1987), **18.Yüzyılda Türk Müziği**, (Charles Fonton’dan çeviri) Pan y.
- Behar, Büşra E. (1992), **İktidar ve Tarih: Türkiyede “Resmi Tarih” tezinin oluşumu, (1929-1937)”** Afa y.
- Berkes, Niyazi (1975),**Türk Düşününde Batı Sorunu**, Bilgi y.
- (1982), **Atatürk ve Devrimler**, Adam y.
- (1984), **Teokrasi ve Laiklik**, Adam y.
- (1997) **Unutulan Yıllar**, İletişim y.
- Bilsel,Cemil (1943), **İstanbul Üniversitesi Tarihi**,, İstanbul 168 s.
- Birdoğan, Nejat (1989), “*Alevilik ve Anadoludaki Gerçekler*”, Cumhuriyet 16.8.1989,s.2.
- Birgit,Orhan (1999) “*Mustafa Kemal Türkiyesi*” Cumhuriyet 10.11.1999, s.9.
- Boratav, Pertev Naili (1942/82), “*Dilimizin Gelişmesi*”, Yurt ve Dünya, sayı 18.
- Folklor ve Edebiyat**, Adam y. (1982) içinde.351-2.
- Brendemoen, B. (1990), “*The Turkish Language Reform and Language Policy in Turkey*”, G.Hazai 1990, Akademiai Kiado P.: 454-492.
- Bursalı Tahir Bey (1898),”*Türklerin Ulum ve Fünuna Hizmetleri*”, İstanbul 1911
- Caporal, B. (1999) **Türk Kadını I-II-III**, (Çev. E. Eyüboğlu), Cum. Gaz.. y.
- (2000) **Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I, II** “ , Cum. Gaz. y.
- Cevdet Kudret, (1939), “*Devrik Cümle Üzerine*”, Varlık, sayı 526,527,528.
- (1986) **Dilleri Var Bizim Dile Benzemez**, Bilgi y.
- (1968, 1969,1970) **Karagöz I,II,III**, Bilgi y.
- (1973,1975) **Ortaoyunu I,II**, Türkiye İş Bankası Kültür y.
- Ceyhun,D.(1992), **Ah Şu Biz Karabıyıklı Türkler**, E-Yayınları, İstanbul.
- Cıbroğlu, Yıldız (1996), **Kadının Yazısız Tarihi**, Payel y. İstanbul.
- Clauson, Sir Gerard, (1972), **An Etymological Dictionary of Pre 13th Century Turkish**, Oxford.
- Comrie, Bernard (1981), **The Languages of the Soviet Union**, Cam. U.P., s. 39-92.
- Cüceloğlu, Doğan (1975), “*Türkçe Türetme Sistemi Üzerinde Psikolinguistik Bir Çalışma*”, Hacettepe Derg. 7 (1,2) s.35-58.
- Çeçen, Anıl (1990) **Halkevleri**, Gündoğan y.
- Çetik, Mete (1998) **Üniversitede Cadı Kazanı**, Tarih Vakfı, Yurt y.
- Çıkar, Mustafa (1997), **Hasan Ali Yücel ve Türk Kültür Reformu**, T.İş Bankası y.
- Çotuksöken, Yusuf (1996), **Okul Sözlüğünün Eleştirisi**, İnsancıl y.
- (1980) : **Türkçe’de Ekler-Kökler-Gövdeler**, Alaz y.,Genişletilmiş 2.bs. Cem 1991.
- (1988) “*Yazım sorunlarına genel bir bakış*”, Varlık, 972: 5-7.
- (1990),“*Yazım kargaşasına kimler yol açtı*”,Çağdaş Türk Dili, III/29:813-7.
- C.H.P. (1935), “*CHP Programı*”, Ulus Basımevi, Ankara, Mayıs 1935

Deligönül, M.(1982), **Atatürk'ten Seçmeler**, TDK y. Ankara.

Demircan, Ömer (1980) **Yabancıdil Öğretimi Açısından İngilizcenin Vurgulama Düzeni**, İ.Ü. YDYO y.

(1987) "*Emphatic Reduplications in Turkish*", STUDIES ON MODERN TURKISH :Proc. III. Int.Cong. on Turkish Linguistics (Hz. H.E. Boeschoten ve L.Th. Verhoeven) Tilburg Univ. P.,1987,s.24-41

(1988), **Türkiyede Yabancı Dil**, Remzi y.

(1988b) "*Türkçe İkilemenin Özüne Doğru*" Dilbilim IX (1990) ,s. 61-92.

(1990), "*Devşirmenin Sözdizimi*", IV. Dilbilim Sempozyumu Bildirileri, B.Ü. 25-33. ve Çağdaş Türk Dili 29, s.821-26.

(1991a), "*Devrik Dizimin Kuralları*", **Dilbilim Yazıları**, ÜSEM y. s.27-38.

(1991a) "*Devrik Tümce Üzerine Tartışmalar*" , Metis Çeviri , Bahar 1991: 93-101.

(1991b) "*Devriklik Devşirme mi ?*", Çağdaş Türk Dili, 43, s.303-8.

(1991b), "*Özleştirmede Öz Biçim*", Dil Derneği Dilbilim Kurultayı I, 29-30 Eylül, **Dilbilim ve Türkçe**, Dil Derneği y. no:3,1991, s.36-44.

(1992), "*Dil Devrimi ve Devrik Tümce*", Dil Dergisi, A.Ü.Tömer, 4, 22-31.

(1996a)."*Soneklemede aşamalar*", Dil Derneği

(1996b), **Türkçenin Sözdizimi**, Der y.

(1996c),"*Türkçe Yansımaların Özüne Doğru*", Dilbilim Araştırmaları 1996, s.175-191.

(1997) , "*Türkçede Nedenli Göstergeler: Yansımalarda Anlamlandırma*", İmer ve Uzun 1997: 191-206.

(1998), "*Türkçede Türsel Bir Ayrım : ± Başdüşümlü*", XII. Dilbilim Kurultayı Bildirileri, Mersin Üniversitesi y. 1998.

Demircan,Ö. Erözden, A. (1992) *Yazım Devrimi Kaynakçası*, Dilb. Araşt. 117-122.

Demirezen, Mehmet (1991), *Türkçeye İngilizceden Geçen Sözcükler ve Eşanlamlılık*", D.A. 1991, 133-136.

Deny,Jean (1933), **Türk Dili Grameri** (Osmanlı Lehçesi), Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul, Maarif Matbaası 1941.

Dilaçar,A. (1962) **Devlet Dili Olarak Türkçe**, TDK y.

(1963), "*Atatürk ve Türkçe*", TDK 1963 içinde s41-52.

(1964), **Türk Diline Genel Bir Bakış**, TDK y.

(1968), **Dil , Diller, Dilcilik**, TDK y.

(1972), **Kutadgu Bilig İncelemesi**, TDK y.

(1975),"*Kemalizmin Dil ve Tarih Tezi*", **Atatürk Devrimleri**, I. Sempozyumu Bildirileri, İÜAE y.467-485.

Dilbilim Araştırmaları (1990-) yıllık dergi, Ankara. Hitit y.

Dilçin, Cem (1974) "*Cumhuriyet döneminde yeniden canlandırılan sözcükler*", Cumhuriyeti 50. Yılına Anma Kitabı, A.Ü. DTCTF y. 1974, 239 s.

Dil Derneği (1997), **Dil Devriminden Bu Yana Türkçenin Görünümü**, Dil Der. y. Ankara 1997

Dilemre,S.A.(1949), **Dil Devrimi İçin** , I , II , TDK s.23

Dilmen, İ.N.(1936),**Türk Dil Bilgisi Dersleri**,(Güneş-Dil Teorisinin Esasları),İst..

Dino, Güzin (1978),"*Sabahattin Eyüboğlu ve Türkiyede çeviri hareketleri*", T.D. çeviri özel sayısı , s.104-111.

- Dökmen, Üstün (1997), **İletişim Çatışmaları ve Empati**, Sistem y.
- Dringer, D. (1968), **The Alphabet I,II**, Funk and Wagnals.
- Efeoğlu, Ertuğrul (1997), "*Hasan Ali Yücel'in Tutkusu: Türkiye'de Çeviri Atılımı*", Anamur 1997 içinde s. 17-25.
- Eğit-Der (Hz.), **Kuruluşunun 50. Yılında Köy Enstitüleri**, Eğit-Der y. 1990, Ankara.
- Eğitim Mücadelesi Dergisi: **Köy Enstitüleri Özel Sayısı**, Nisan 1980.
- Ekmekçi, Mustafa (1996), **Öksüz Yamalığı - Köy Enstitüleri**, Çağdaş y.
- Ellul, J. (1998), **Sözün Düşüşü**, Paradigma y.
- Emre, A.C. (1934) : **Ekler Lugatçesi**, TDK y.
- Ercilasun; A.B. (1984), **Dilde Birlik**, Cönk y.İstanbul.
- Erdoğan, İrfan (1997), **İletişim, Egemenlik ve Mücadeleye Giriş**, İmge y.
- Erdoğan İ.; Alemdar, Korkmaz (1990) **İletişim ve Toplum**, Bilgi y.
- Erhat, Azra (1982), "*Tercüme Bürosu*", Yazko Çeviri 7:6-11.
- Ergin, M.(1962) : **Türk Dil Bilgisi**, İstanbul.
- (1973), **Orhun Abideleri**, Boğaziçi y.
- Ergin, Osman Nuri (1977-), **Türkiye Maarif Tarihi**, 1-5. İstanbul.
- Ersöz, Tuba (1995), "*Türk Dil Devriminin Günümüz Türkçesine Yansıması*", Çağdaş Türk Dili, 93.
- Ertop, K. (1963), "*Atatürk Devriminde Türk Dili*", TDK (1963), s. 53-102.
- Ertuğ, Hasan Refik (1985), "*Türkiyede Yabancı Dilde Basına Genel Bakış*", Groc/Çağlar 1985, s.75-91.
- Erüreten, B.M. (1999) **Türkiye Devrim Yasaları**, Cum. Gaz. y.
- Eyüboğlu, S. (1954), "*Dil Üstüne*", 1973; s.105-108.
- (1955), "*Tarih ve Türkiye Üzerine soruşturmaya cevap*", 1974, 544-547.
- (1956), "*Yazı Dilimiz Üstüne*", 1974, s.74-78.
- (1956), "*Bizim Anadolu*",
- (1973), **Mavi ve Kara, Denemeler 1940-1967**, Çan y.
- (1974), **Sanat Üzerine Denemeler**, Cem y.
- (1956) "*Köy Enstitüleri Üzerine*", 1973: 243-., Cum. Gaz. y. 1999.
- Findley, Carter V.(1994), **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbiâlî :1789-1922** (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İz Yayıncılık.
- Fishman, Yoshua (1973), "*Language and Nationalism:Two Integrative Essays*" Newbury House Publ.
- Fiske, John (1990), **İletişim Çalışmalarına Giriş**, Ark y. 1996
- Gelencik, Ragıp (1983) "*Güneş-Dil Teorisi Üstüne*", Tan, sayı 11, Haz. 1983, 47-57.
- (1989) "*Bilimsel Terimlerin Türkçeleştirilmesi Üzerine I,II*" Cum. Bilim Teknik 128,139.
- Georgeon,F.(1986), **Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri:Yusuf Akçura (1876-1935)**, Yurt y.
- Gerbner, G. (1972) "*Mass Media and Human Communication Theory*", ,McQuail D. (ed), **Sociology of Mass Communication**, içinde, NY Penguin.
- Gökalp,Ziya (1918) **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak**,
- (1923), **Türkçülüğün Esasları**, (Hz. M.Kaplan),Kültür Bak.y. 1976.
- Gökberk, M.(1978), "*Tarih Bilinci*",Ömer Asım Aksoy Armağanı, TDKy.115-123.

- (1983), *“Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk”*, Çağdaş Düşünce nin Işığında Atatürk, Eczacıbaşı Vakfı y. s.283-333.
- Gökbilgin, T. (1982), **Osmanlı Paleografya ve Diplomasi İlmî**, İ.Ü. Ed.Fak.y.
- Göktürk, Akşit (1986), **Çeviri: Dillerin Dili**, Çağdaş y.
- Groc, Gerard (1985), *“Türkiyede Fransızca Basın”* Groc/Çağlar (1985, s.75-91.
- Groc,G.ve İ.Çağlar (1985),**Türkiyede Yabancı Dilde Basın**,İ.Ü.Basın-Yayın Y.O.y.
- Güvenç, Bozkurt (1993), **Türk Kimliği**, Kültür Bakanlığı y.
- Findley, Carter V.(1994), **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbîâlî :1789-1922** (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İz Yayıncılık.
- Findley, Carter V.(1994), **Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Bâbîâlî :1789-1922** (Çev. Latif Boyacı, İzzet Akyol), İz Yayıncılık.
- Hacıeminoğlu,.N. (1975),**Türkçenin Karanlık Günleri**, İstanbul ,s.97
- Halman, T. (1990), *“Güneş-Dil Tutulması”*, Milliyet 25.5.1990.
- Hamlin, Cyrus (1878), **Among the Turks**, London.
- (1893), **My Life and the Times**, The Pilgrim Press 1924.
- Hatiboğlu, V.(1963), *“Atatürk’ün Dilciliği”* ve *“Atatürk’ten Üç Anı”*, TDK (1963) s. 9-22,141-145.
- (1971), **İkileme**, TDK y.
- (974): **Türkçenin Ekleri**, TDK y.
- Heyd, Uriel (1979), **Türk Ulusçuluğunun Temelleri**, Kültür Bak. y.
- Hasanoğlu Köy Enstitüsü , **Köy Enstitüleri Dergisi**, sayı 5-6, M.E.B. Ankara 1946.
- Hirsh, E.(Ed) **Dünya Üniversiteleri ve Türkiyede Üniversitelerin Gelişmesi**, Cilt I,II, İst. 1950, 1480 s.
- Humboldt, W.F. (1833-35), *“Concerning the variety of human language and its influence on the intellectual developmaent of mankind”*a giriş bölümü .
- İbni Batuta (1325-49), **İbni Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, Kültür Bak.y.
- İlal, Ersan (1991), **İletişim, Yıgınsal İletim Araçları ve Toplum**, Der y.
- İlhan, Attila (1982) *“Dilin Kemiği Var”*, Hürriyet-Gösteri Temmuz 1982, s.63-66.
- (1996a), *“ Tarihin verdiği ders”*, Cumhuriyet, 6.12.1996.
- (1966b), *“ Avrasya Gerçeği”*, Cumhuriyet 1.1.1997
- (1997a), *“Cumhuriyeti ‘Silahsız Kuvvetler’e Emanet Etmiştir”*, Cumhuriyet 15.6.1997.
- (1997b), *“İçerüen bir İhtilalci”*, Cum. 18.6.1997.
- (1997c), *“Tanıgını adı Falih Rıfkı”*, Cum. 30.6.1997).
- (1997ç), *“Bindiği Dalı Kim Kesmişti”*, Cum. 7.7.1997.
- (1997d), *“Kimi, Kimden Kime, Edeyim Şekvâ “*, Cum. 20.8.1997.
- (1999) *“Söyleşi”*ler , Cumhuriyet 11/13/15 Ocak 1999.
- İmer, K. (1976), **Dilde Değişme ve Gelişme Açısından Türk Dil Devrimi**, TDK y.
- (1973), *“Türk Yazı Dilinde Dil Devriminin Başlangıcından 1965 Yılı Sonuna Kadar Özleşme Üzerine Sayıma Dayanan Bir Araştırma”*, Türkoloji Derg. V/1, 175-190.
- (1991), *“Türkçenin Söz Varlığında Yeni Ögeler”*, D.A. 1991:18-28.
- (1999), **Türkiye’de Dil Planlaması: Türk Dil Devrimi**, Kültür Bk.y.
- İmer, K. ve Uzun.N.E. (Hz) **VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildiri leri**, A.Ü. Basımevi , 1997, Ankara.

- İnal, Tuğrul (1981), “*Çeviri Yazını ve İnsancıl Ekin*”, (I) ,Batı Ed.ve Ar. Derg., sa.5-6:101-115.
- (1982), “*Çeviri Yazını ve İnsancıl Ekin*”, (II) FDE, Bahar 1982:95-109.
- İnan, A. (1936), **Güneş-Dil Teorisi Üzerine Notlar I**, İstanbul.
- (1960), “*Atatürk ve Devrik Cümle*”, Türk Yurdu, 2.8.1967.
- İnan, M. Rauf (1979) “*Devrimler ve Yazı Değişimi*” **Yazı Devrimi**, TDK y. s.43-69.
- (1987) “*Geleneksel Okul ve Olumlu Olumsuz Eğitim*”, Cumhuriyet 28.5.1987, s.2.
- İz. F. (1982), “*Niçin yanlıştadır direniyoruz*”, Hürriyet Gösteri , 20.7.1982, s.66-67.
- (1983), “*Cumhuriyet Devrinde Türk Yazı Dilinin Gelişmesi*”, TDK (1983) 173-189.
- Kabacalı, Alpay (1987), **Türk Yayın Tarihi**, Gazeteciler Cemiyeti y.
- Kafesoğlu, İ. (1977), **Türk Milli Kültürü**, TKAE y. no:46.
- Kansu, Nafi Atuf (1930) **Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme**, İstanbul.
- Kaplan, M. (1948), **Namık Kemal**, İstanbul.
- (1982), **Kültür ve Dil**, Dergah y. 1983.
- Karal, Enver Ziya (1947), **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, (1789-1856 dönemi), TTK.y.1983.
- (1978), “*Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*”, TTK y. 1978 içinde.
- (1999) **Tanzimat-ı Hayriye Devri (1839-1856)**, Cum. y.
- Karantay, Suat (1989), “*Türkiyede Oyun Çevirisi Tarihine Kısa bir Bakış*”, Metis Çeviri, 9:87-91.
- (1991), “*Tercüme Bürosu: Normlar ve İşlevler*”, Metis Çeviri, 16 : 96-101
- Karpat, Kemal H (1973) *An Inquiry Into Social Foundations of Nationalism in the Ottoman State*, Princeton U.y.
- (1985), **Ottoman Population (1830-1914): Demographic and Social Characteristics**, The Univ. of Wisconsin Press.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (1932), **Yaban**, İletişim y. 34. baskı, 1993
- (1963), “*Atatürk ve Türk Dili*”, TDK (1963), s. 103-110.
- Kaya, Mahmut (1992), “*Beytülhikme*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, cilt 6, s.88-90.
- Kemal Tahir (1989), “*Devrik Cümle*”, Dil Dosyası içinde, Bağlam y.
- Keyder, Çağlar (1989), **Türkiyede Devlet ve Sınıflar**, İletişim y.
- Kışlalı, A.Taner (1999) *Kaynaklardan bugüne*”, Cumhuriyet 3.10.1999, s.3.
- (1999) “*Kınıyorum*” Cumhuriyet 23.9.1999.
- (1993) “*Bir ‘Diktatör’e Saygılar*” Cum. 10 Kasım 1993.
- (1999) “*Neden Kemalistiz*”, Cum 7.11.1999.
- Kıvılcım, Gönül (1997), “*Ben En Çok Babamı Sevdim*”, Radikal 25.2.1997, s.2.
- Kocabaşoğlu, Uygur (1989), **Anadoludaki Amerika**, Arba y.
- Kocaman, Ahmet (1987), “**Söylem Üzerine**” Hitit y.
- vd. (ed) **Dilbilim Araştırmaları** (1990-), Hitit y.
- (1997), “*Türkçe bilim dili üzerine düşünceler*”, Dil Derneği 1997:16-21.
- Kocatürk, Utkan (1971), **Atatürk’ün fikir ve düşünceleri**, Ankara, s.119,140-141.
- (1984) “*Atatürk’ün Üniversite Reformu ile ilgili notları*”, Atatürk Araşt. Merkezi. Dergisi 1/1 (1984) s. 3-95.
- Koçer, Hasan Ali (1970), **Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu**, Uzman y. Ankara.
- Kodamanoglu, N. (1964) **Türkiyede Eğitim, 1923-1963**, Ankara.

- Kongar, Emre (1984), **Kültür Üzerine**, Çağdaş y.
- (1992), **21. Yüzyılda Dünya, Türkiye ve Kamuoyu**, Simavi y.
- (1998), **21. Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, Remzi Kitabevi y.
- Koşay, H.Z. (1963), “*Atatürk ve Dilimiz*”, TDK (1963),s.137-140.
- Kozak, İ.Erol (1985), **Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf**, Akabe y.
- Korkmaz, Z. (1963), “*Türk Dilinin Tarihi Akışı içinde Atatürk ve Dil Devrimi*”, Ankara.
- (1973), “*Dilde Doğal Gelişme ve Devrim Açısından Türk Dil Devrimi*”, A.Ü.Türkoloji Derg. V/1, s.97-114.
- (1974), **Cumhuriyet Döneminde Türk Dili**, A.Ü. DTCF. y.
- (1985), “*Dil İnkılabının Sadeleşme ve Türkçeleşme Akımları Arasındaki Yeri*”, TD Mayıs 1985, sayı 401.
- Koşay, H.Z. (1963), “*Atatürk ve Dilimiz*”, TDK (1963),s.137-140.
- Köksal, Aydın (1975), *A First Approach to a Computerized Model for the Automatic Morphological Analysis of Turkish*, H.Ü. doktora tezi.
- (1980), **Dil ile Ekin**, TDK y.
- Köprülü, M.Fuat (1919), **Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar**, Diyanet İşl. Bşk. y. 1976. Ankara.
- (1933), “*Anadoluda Türk Dili ve Edebiyatının Tekamülüne Umumi Bir Bakış*”, Yeni Türk Mecmuası sayı 4:277-92, 5:378-94, 6: 535-53.
- (1948), “*Düzme Devlet Dili Nasıl Yapıldı*”, Tercüman 1981:249-.
- Köymen, M.Altay (1975), “*Alpaslan Zamanında Selçulu Kültür Müesseseleri*” Selçuklu Araşt. Derg. IV, s. 75-125.
- (1982), *Nizamü’l Mülk’ün Siyasetnamesine Önsöz*, s. V-XV.
- Kunt, Metin (1974), “*Ethnic Regional Solidarity in the 17th Century Ottoman Establishment*” Int. Journ..of Middle East Studies, no:5, s.233-39.
- Kurultay, Turgay (1999) “*Cumhuriyet Türkiyesinde Çevirinin Ağır Yükü ve Türk Hümanizması*” Alman Dili ve Ed. Derg. 1998, İÜ EF y s. 13-36.
- Kuruyazıcı, Nilüfer (1999) “*Farklı Bir Sürgün: Türkiye Üniversite Reformu ve Alman Bilim Adamları*”, Alm.Dili ve Ed Derg.1998, s.37-50..
- Küçük, Cevdet (1984), **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897**, İ.Ü.Ed. Fak. y.
- Küçük, Yalçın (1984-), **Aydın Üzerine Tezler I-IV**, Tekin y.
- Kütükoğlu, B.(1966), “*Türkçenin Tasfiyecilik Çıkmazı*”, Sabah, 24.7.1966.
- Küyel, M.T. (1978), “*İleri Dil ve Dil Transferi Üzerine Düşünceler*”, TTK y. 1978: 97-180.
- Kvergiç, H.V.(1935), “*La Psychologi de quelques éléments des langues Turques*”, Viyana (III. TDK’ndaki bildirisi ve Levend 1972’deki özet).
- Landau, J.M. (ed), **Atatürk and the Modernisation of Turkey**, Westview Press, 1984.
- Levend, A..S. (1949/72) : **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, 3.Baskı, TDK y. s.20-32, Bilgi y.1989.
- (1953), “*Fatih Devrinde Türk Dili ve Edebiyatı*”, Türk Dili, Mayıs 1953, s. 485-505.
- (1965), **Ahmet Rasim**, TDK y.

- Lewis, Bernard. (1961) **The Emergence of Modern Turkey**, OUP.
- (1982), **The Muslim Discovery of Europe**, London: Wiedenfeld and Nicolson.
- (1984), "*Atatürk's Language Reform as an Aspect of Modernisation in the Republic of Turkey*" (ed. J.M. Landau (1984), s.195-213.
- Lewis, Geoffrey L. (1997), "*Turkish Language Reform: The Episode of the Sun-Language Theory*" *Turkic Languages* 1, 25-40
- Malch, Albert (1932), *İstanbul Üniversitesi (Darülfünunu) Hakkında Rapor*, İstanbul, Devlet Basımevi.
- Mantran, R. (1986), **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul 1,2**, V-Yayınları.
- Marchand, Hans (1960), **Categories and Types of Present-Day English Word - Formation**, Verlag C.H. Beck, 1969.
- Mardin, Şerif (1991), **Türk Modernleşmesi** (Makaleler 4), İletişim y.
- (1997), "*Osmanlı İmparatorluğunda devlet gücünün söylemi olarak Türkçe üzerine: giriş niteliğinde notlar*", *Cogito*, sayı:12, 267-278.
- Mayokan, İ.M. (1936), "*Güneş Dil Teorisi Üzerine Çözümleme Uygulamaları*", III. TDK. Bildirileri.
- Mazıoğlu, Hasibe (1972), "*Selçuklu Devrinde Anadolu'da Şaieler*", **Malazgirt Armağanı**. TTK y. s.297-316.
- M.E.B.(1943),**Köy Enstitüleri Öğretim Prog**,T.C.Maarif Vekilliği,Ankara s.10-25.
- Mehmet Rifat (Hz), **Çeviri ve Çeviri Kuramı Üzerine Söylemler**, Düzlem y 1995, İstanbul.
- Mencken, H.L.(1936), **The American Language**, New York.
- Meram, Ali Kemal (1997), **Padişah Anaları**, Toplumsal Dönüşüm y.
- Mevlana, Çelebeddin Rumi, **Mesnevi**, V:241-42, VI: 134-38), MEB. İstanbul, 1966.
- Mihçioğlu, Cemal (1996), **Sözcüklerin Öyküsü**, Kültür Bak.. y.
- Mustafa Çelebeddin Paşa (1869),**Les Turcs Enciens et Modernes**,Courier d'Orient
- Müller, Max (1861), **Lectures on the Science of Language**, London, 295-96.
- Neumark, Fritz, (1882), **Boğaziçine Sığınanlar**, İ.Ü.İktisat Fak. y.
- Nizamü'l Mülk (1077-92), **Siyasetname**, Kültür ve Turizm Bak. y. 1982.
- Ong, W. J. (1982) : **Sözlü ve Yazılı Kültür**, Meti y. 1993.
- Orhonlu- Cengiz (1971), "*Osmanlı Devletinde Tercümanlık*", Atatürk Konferansları V, 1971-1972, TTK y. s.13-23, Ankara 1975.
- Oskay, Ünsal (1982), **XIX.yy'dan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri Kuramsal bir Yaklaşım**, Der y. 1993.
- (1981) **Popüler Kültür Açısından Çağdaş Fantazya**, Der y.
- Ozansoy, Munis Faik (1954), *Dilde Soysuzlaşma*", Hisar, Ağustos 1954.
- Öksüz, Yusuf Z. (1995), **Türkçenin Sadeleşme Tarihi: Genç Kalemler ve Yeni Lisan Hareketi**, TDK y.
- Ömer Seyfettin (1911-), "*Yeni Lisan*", **Dil Konusunda Yazılar** (Hz.M. Uyguner) içinde , Bilgi y. 1989
- (1919), **Efruz Bey**, Bilgi y. 1995.
- (1990) **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, (Hz. M. Uyguner) Bilgi y.
- Özakıncı, Cengiz (1994), **Dil ve Din**, Bellek y.
- Özalp, R. ve A. Ataüenal (1977), **Türk Milli Eğitiminde Düzenleme Teşkilatı:TTK, Milli Eğitim Şurası**, MEB, İstanbul.

- Özdem, Ragıp H. (1936), **Dil Türeyiş Teorilerine Toplu Bir Bakış**, TDK y. 1944.
“Dil Mükemmelliği ve Mükemmelleştirme Görünceleri”, Türkiyat M., C.5.
 (1941), *Terimler Meselesi Münasebetiyle Dilimizin Islahı Üzerine Muhtıra*, İst.
- Özdemir, Ahmet Z. (1994), **Öyküleriyle Anadolu Ağıtları**, Kültür Bakanlığı y.
- Özdemir, Emin (1990), “ *Köy Enstitüleri ve Yazınımız*”, Eğit-Der 1990:167-175.
 (1967), **Dil Devrimi Üzerine**, TDK y.
 (1969), *Öz Türkçe Üzerine*, TDK y.
 (1969), *Dil Devrimimiz*, TDK y.
 (1973), *Terim Hazırlama Kılavuzu*, TDK y.
- Özerdim, Sami N. (1978), **Yazı Devriminin Öyküsü**, Cumhuriyet 1998.
- Özgü, M. (1963), “*Atatürk’ün Dilimiz Üzerine Eğilişi*”, TDK (1963) s.23-40.
- Özön, Nijat (1982) “*Lugat Paralama*”, Hürriyet Gösteri, II/21, s.73.
- Peirce, Leslie (1993), **Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümranlık ve Kadınlar**. (Çev. Ayşe Berktaş) TTVakfı y. no:31, 1996.
- Pike, K.L. (1948), **Tone Languages**, Ann Arbor.
- Polvan, Nurettin (1952), **Türkiyede Yabancı Öğretim**, MEB. İstanbul.
- Postman, Neil (1985), **Televizyon: Öldüren Eğlence**, Ayrıntı y.
- Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (1995), “*Radyo ve Televizyon Yayınları, Yayın Esas ve Usulleri Hakkında Yönetmelik*”, Resmi Gazete 28 Mayıs 1995, sayı 22296, 30-42.
- Riyahi, Muhammed Emîn (1990), **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, (Çev. Mehmet Kanar), İnsan y. 1995.
- Rycaut, Sir Paul(1686), **The Present State of the Ottoman Empire**, Lon don.
- Samih Rifat Bey (1922), *Türkçede Tasrif-i Huruf Kanunları ve Tekellümün Menşei*”,Ankara , s.23-42
- Samoilovic, (1936), “*Türkiye ile Sovyetler Birliğinde Başlıca Dilcilik Meseleleri ve Dil Kuruluşunun Pratiği*”, III. TDK Bild. s. 319-327.
- Sanders (1994) **Öküz’ün A’sı**, Ayrıntı y. 1999.
- Sapir, Edward (1921), **Language**, Harvest Books.
- Sayılı, Aydın (Hz) **Bilim,Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe**, TTK y. 1978.
- Sebüktekin, Hikmet Sebüktekin,H. (1975):”*Morphotactics of Turkish Verb Suffixation*”, Boğaziçi Hüm.Bil.Derg. 1/2, s.87-116.
- Sertkaya, O.F. (1979), “*Atatürk’ün Dil Politikası*” I,II,III, Tercüman 1981:11-15.
- Som, Deniz (1996), **Dilimizi Eşek Arısı Soktu: Entel Sözlük**, Güncel y.
- Soysal, M. (1997) “*Sözcükler*”, Hürriyet 16.11.1997, s.11.
- Spohn, M. (1996) **Her Şey Türk İşi**, (Çev. L. Serdaroğlu), Yapı Kredi y.
- Stone, Frank A. (1984), **Academies for Anatolia**, University Pres of Amareca Inc. Lanham.
- Şener, Cemal (1977). “ *Padişah Evlilikleri ve Milliyetçilik*”, Cum., 13 Ocak 1998
- Şimşir, B. (1992), **Türk Yazı Devrimi**, TTKy.
- Steuerwald, Karl (1963) **Untersuhungen zur türkischen Sprache der Gegenwart**, Teil 1, Langenscheidt KG. Berlin-Schöneberg.
- Tanilli, Server (1986-), **Yüzyılların Gerçeği ve Mirası:İnsanlık Tarihine Giriş I-V**,Say y.
- Tankut, H.R. (1936), **Güneş Dil Teorisine Göre Dil Tetkikleri I**, TDK y. İstanbul

- (1963), *“Atatürk’ün Dil Çalışmaları”*, TDİK y. (1963).
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1957), *“Nurullah Ataç İçin”*, Cumhuriyet, 4.6.1957.
- (1969), *Edebiyat Üzerine Makaleler*, MEB y.
- Tarcan, H. (1998) *Ön-Türk Tarihi*, Kaynak y.
- Tekben, Şerif (1947), *Canlandırılacak Köy Yolunda*, Akçadağ Köy Enstitüsü Basımevi.
- (1962), *Neden Köy Enstitüleri*, TGMT y. İstanbul.
- Tekin, T. (1975), *“Atatürk’ün Dil Reformu”*, Atatürk Devrimleri I. Milletlerarası Sempozyum Bildirileri, İ.Ü.A.E. y. ,s.488-.
- (1994), *Türkoloji Eleştirileri*, Doruk y.
- Tercüman, (1979-) , *Yaşayan Türkçemiz 1,2,3*, Tercüman Gazetesi y.
- Timur, Taner (1986), *Osmanlı Kimliği*, Hil y.
- (1989), *Osmanlı Çalışmaları*, Verso y.
- (1991), *Türkiyede Çok Partili Hayata Geçiş*, İletişim y.
- (1993), *Türk Devrimi ve Sonrası*, İmge y.
- Timurtaş, Faruk K. (1965) *Dil Davası ve Ziya Gökalp*, İstanbul.
- (1979) : *Yeni Kelimeler Sözlüğü*, Umur Kitapçılık y.
- Toffler, Alvin (1992), *Yeni Güçler Yeni Şoklar*, (Çev.Belkıs Çorakçı) Altın Kitaplar
- Tonguç, Engin (1997), *Bir Eğitim Devrimcisi: İsmail Hakkı Tonguç, 1,2.* (Yaşamı, Öğretisi Eylemi, Güldiken y. Ankara.
- Tonguç, İsmail Hakkı (1933), *İş ve Meslek Eğitimi*. TÖB-Der. y. 1974.
- (1960), *Mektuplarıyla Köy Enstitüsü Yılları*, İstanbul 1976.
- (1939) , *Canlandırılacak Köy*, Remzi Kitabevi y.
- Topuz, Hıfzı (1973), *100 Soruda Türk Basını Tarihi*, Gerçek y.
- Tuna, Osman Nedim (1982), *“Türkçenin sayıca eş hacali ikilemelerinde sıralama kuralları ve tabii bir ünsüz dizisi”*, TDAY-Belleten 1982-83: 163-228, Ayrıbasım 1986.
- Tunaya, T.Z. (1999), *Batılılaşma Hareketleri I-II* , Cum. Gaz. y.
- Tunç, Tomris (1995), *Derleme Sözlüğü ve Kavramlar Dizini I, II, III*. 985 +991 +944 p. TDK y. Ankara.
- Turan, Şerafettin (1990). *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi y. 1994.
- Turan, O. (1965), *“Türk Dili Buhranına Toplu Bakış”*, TKAE (1966), s.24.
- (1969), *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul.
- Türkoğlu, Pakize (1997), *Tonguç ve Enstitüleri*, Yapı-Kredi B. y.
- TDK , *Türk Dili Dergisi* (1933-), sayılar 1-10, TDK y.
- (1932-) *Türk Dil Kurultayı Bildirileri* 1932,1934,1936,1942,1945,1949, TDK y.
- (1934), *Tarama Dergisi*, TDK y.
- (1935), *Osmanlıca’dan Türkçe’ye Cep Kılavuzu*, TDK y.
- (1935), *Türkçe’den Osmanlıca’ya Cep Kılavuzu*, TDK y.
- (? 1935) , *Etimoloji, Morfoloji, Fonetik Bakımından Türk Dili*, TDK y.
- (1944-1983) : *Türkçe Sözlük*, TDK y.
- (1963), *Atatürk ve Türk Dili*, TDK y.
- (1963-), *Derleme Sözlüğü*, TDK y.
- (1963-), *Tarama Sözlüğü*, TDK y.
- (1970), *Yeni Yazım (İmla) Kılavuzu*, TDK y.

- (1983), **Macit Gökberk Armağanı**, TDK y.
- (1983), **TDK'nın 51 Yılı**, TDK y.
- TKAE (1966), **Türk Dili İçin I,II**, Ankara.
- TTK (1932-) **Türk Tarih Kurultayı Bildirileri** 1932,1937, (TTK-Belleten içinde) TTK y. (1937), Belleten, s. 3-9, Ankara.
- (1978), **Bilim, Kültür, Öğretim Dili Olarak Türkçe**, TTK y.
- Tütengil, Cavit Orhan (1969), **Yeni Osmanlılardan Bu Yana İngilteredeki Türk Gazeteciliği: 1867-1967**, Belge y. 1985.
- Uğurlu, Nurer (Hz.), **Atatürk'ün Yazdığı Geometri Kılavuzu**, Cumhuriyet 1998.
- Usluata, A. (1991), **İletişim**, İletişim y.
- Uygur, Nermi (1962), "*Arıticılar*", **Dilin Gücü**, Ara y. 1989:81-91.
- (1984), **Kültür Kuramı**, Remzi y.
- Uzun, N.E., Uzun, L.S., Y.K.Aksan, M.Aksan (1992) *Türkiye Türkçesinin Türetme Ekleri*, Şirin Kırtasiye (çoğaltma), Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1945), **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, TTK y.
- (1948), **Osmanlı Devletinin Merkez Teşkilatı**, TTK y. 1984.
- (1965), **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, TTK y. Ankara.
- Ülken, Hilmi Ziya (1935), **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, İstanbul.
- (1953), "*Cemiyet ve Dil*", TDAY-Belleten, 1953.
- (1966), **Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken y. 1979.
- Ülkütaşır, M. Şakir (1973), **Atatürk ve Harf Devrimi**, Cumhuriyet 1998.
- Üstel, Füsun (1997) **Türk Ocakları**, İletişim y.
- Vambery, A. (1892) (**Bugünün ve Kırk Yıl Öncésinin Türkiye'si**), Paris 1898.
- Vardar, Berke (1977), **Dil Devrimi**, Yankı y.
- Werner, E. (1986), **Büyük Bir Devletin Doğuşu**, (Çev.O.Esen, Y.Öner) Alan y.
- Yahya Kemal (1995), **Siyasi Hikayeler**, Fetih Cemiyeti y.
- Yapı Kredi (1995), **Dil Oğlanları ve Tercümanlar**, YK yayını 1995.
- Yavuz, Hilmi (1987), **Kültür Üzerine**, Bağlam y.
- Yengin, Hülya (1996) **Medya'nın Dili**, Der y.
- Yeon, K.S. (1995), *Türkçede ve Korecede Yansımaların Karşılaştırılması*, A.Ü. (doktora tezi).
- Yetkin, Çetin (1997),: *Orhan Veli, İsmet İnönü ve "İrtica"* Cum 18.2.1997, s.2.
- Yücel, Tahsin (1968), **Dil Devrimi**, Varlık y.
- (1997), "*Bir Kültür Dili İçin: Türkiye'de Dil Devrimi*", Anamur 1997 içinde s. 29-38.
- Yücel, Hasan Ali (1993), **Milli Eğitimle İlgili Söylev ve Demeçler**, Kültür Bak. y.
- (1938), **Türkiyede Orta Öğretim**, Kültür Bakanlığı y. 1994.
- Zeren, Z. (1942), "*Tıp Terminolojimizdeki Reform*", TDK IV (1942), s. 329-39.
- Zülfikar, Hamza (1980), **Türkçede Ses Yansımaları**, TDK y. 1995.
- (1991) : **Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları**, TDK y.

Kişi Adları Dizini

- Abaza Mehmet Paşa 96
 Abdülhamid II 52,70,71
 Adalı 214,216
 Adem, Mahmut 255
 Adivar,A. 69,76,84,85,90,95,269
 Afetinan 147
 Ağakay 195
 Ahmet Bonneval 90
 Ahmet Hikmet 127
 Ahmet İhsan 108
 Ahmet Mithat Efendi 75,80,81,89, 90, 101,102
 Ahmet Rasim 50,68
 Ahmet Vefik Paşa 101
 Ahmet Yesevi 44,75
 Ahmet Zühtü Paşa 72
 Ahundov 110
 Akarsu iii,24,58,73
 Akçura 127,144
 Akdağ 52,61
 Akif Paşa 81
 Akiner 42
 Akkutay 70,89
 Aksan, D. 74,184,200,204,239,260
 Aksan, M/Y. 212-217
 Aksoy, B. 176
 Aksoy, Ö.A. iii,29,113,115,147,152,198, 199,218,139,255
 Akyüz 65
 Alemdar 1,4,6,9,36,40
 Alexander İpsilanti 90
 Ali Süavi 80,81,101
 Ali Şir Nevai 43
 Ali ve Fuad Paşalar 92
 Alpaslan 45,65
 Alpaydın 267,268
 Anamur 77,175,176
 Anderson 77-79
 Andrews 129
 Apaydın 165,267,268
 Arıkan, Saffet 156,169
 Arman 157
 Arsal 24,55,56,72,113,115,142,148
 Arsel 95,100
 Aşık Hüseyin 120
 Aşık Paşa 57,276
 Ataç iii, 92,169,174,176,177,180,197, 205, 219,249,252,255
 Ataöv 63
Atatürk, Mustafa Kemal 44,51,52,58, 59,60,72,73,97-99,109-151,152,156-161,168,169,173-176,180,184,195, 196,247,248,258,261,267,274,275, 279,280
 Atatürkçü 37,49
 Atay 97,107,111,115,122,148,171,182, 203,204
 Ateş,A. 66,250
 Ateş,K. 29
 Atsız 126,168
 Attila 43
 Attila İlhan 41,59,63,97,122,137,165, 166,170,174,253,266,282,292,295
 Avcıoğlu 51,53,61,108
 Aydın,Erdoğan 46,49
 Aydınlı Visali 75
 Aziz Nesin 205
 Bağış 87-89
 Bahriye Üçok 254
 Balbay 237
 Balkır 158,170
 Baltacı 68
 Baltacıoğlu 103,110,121,170
 Banarlı 198,202,250
 Banguoğlu 52,56,58,100,113,120,147, 201
 Barenton 137,143
 Baron de Tot 90
 Baskakov 41
 Başaran 158-175,267
 Başgöz 65,67,71,97-100,110,118,124, 134,155,159
 Başkan iii, 24,28,289
 Başman,Avni 171
 Batuhan 59,70,71,125,163,269

- Bayır 158
 Baykurt 204
 Bayraktaroğlu 250
 Behar, B. 125,136-138,147
 Behar C.89
 Berkes 43,50,90,99,121-128,134-138,
 145,149,151,153,161,165-170,195
 Berkol 133
 Bernard Shaw 261
 Bernstein 24
 Beyazıt 11,55,67,76
 Bilge Karasu 261
 Bilsel 125
 Birdoğan 115
 Birkiye 170
 Bloomfield 231
 Boran 126
 Boratav 120,121,126,183,276
 Brendemoen 201
 Burian 176,180,201
 Bursalı Tahir Bey 144
 Busbeck 46

 Cahun 144
 Can Yücel 176
 Canning 90
 Caporal 96,98
 Celal Sahir 127
 Cemal Reşit Rey 144
 Cevdet Kudret 53,77,80,81,101,114,153,
 179-183,198-203,246,252,255
 Cevdet Paşa 110,181,246
 Ceyhun 62,136,145
 Charles White 91
 Chomsky 4,5,23
 Cıbroğlu 20
 Cırıtlı 124,173
 Clauson 288
 Clebert 60
 Cülkin 5
 Cuveyni 65
 Cüceloğlu 202

 Çağlar, Behçet Kema,99,129,144,160,
 179
 Çamlıbel 99
 Çandarlı Halil Paşa 70
 Çeçen 128,132,135
 Çelik 126
 Çıkar 152,174
 Çotuksöken 113,216
 Çamlıbel 99
 Çandarlı Halil Paşa 70
 Çeçen 128,132,135
 Çelik 126
 Çıkar 152,174
 Çotuksöken 113,216

 Damat İbrahim Paşa 50,85
 Deligönül 150,247
 Demircan 18,19,29,31,42,56, 113,140,
 192, 210,230, 249, 275,288,294
 Demirel 73Demirezen 194
 Deny 216,250
 Dilaçar/Martayan, A.41,42,75,108,110,
 Dilçin 189
 Dilemre 142
 Dilmen 140-142
 Dilthey 73
 Dino 84,85
 Doerfer 43
 Dökmen 199,261
 Dringer 108

 Ebüzziya 78
 Edirneli Nazmi 75
 Ediz,Hasan Ali 176
 Edward Blaque 90
 Efeoğlu 177,178
 Ekmekçi 124,153,155-168,170,173
 Ellul 2-4,259
 Emin Sazak 170
 Emre 216
 Emrullah Efendi 69
 Enver Paşa 110
 Ercilasun 147
 Erdoğan 1,4,6,9-14,27,31,36,37,40
 53,63,77,107,166,281,295
 Ergin, M. 197,250
 Ergin, O.N. 71,86,90,129

Erhat, Azra 176, 178, 197
 Erözden iii, 113
 Ersöz 181
 Ertuğ 78, 79
 Esendal, M.Ş. 158
 Esterabadi 53
 Eyüboğlu iii, 90, 100, 115, 145, 158,
 162-164, 167, 170, 176, 180, 196,
 219, 250, 252, 255
 Fahreddin Mübarekşah 57
 Fatih 67, 70, 95, 115
 Fevzi Çakmak (Mareşal) 168
 Fikri Düşünsel 167
 Findley 46-48, 51, 68, 86, 87, 91
 Firth 34
 Fiske 36, 262
 Fries 103
 Fuad Paşa 92
 Fuad Raif Bey 105
 Gedikoğlu 171
 Gelencik 292
 Gerbner 40
 Giovious 55, 90
 Gıyasettin II 61, 65
 Georgeon 49, 50, 63
 Gökalp 59, 69, 100-105, 128, 144, 148, 149,
 182, 189, 198, 199, 202
 Gökay, Fahreddin Kerim 72, 121
 Gökberk 53, 69, 122
 Gökbilgin 85
 Göktürk 177
 Gregory 33
 Groc 78-80, 129
 Gutenberg 76
 Günyol 175, 176
 Güvenç 43, 132, 133, 136, 136, 153, 156,
 169, 194
 Hacı Bektaş Veli 44, 49, 75
 Hacı İbrahim Efendi 129
 Hacı Paşa 90
 Hacıeminoğlu 146
 Hakkı Nezihi 142

Haldun Taner 205
 Halide Edip 128, 152
 Halit Ziya 246
 Hall 6
 Halman 261
 Hamdullah Suphi 128, 129
 Hamlin, 50, 69, 72
 Hasan Peker 167
 Hatiboğlu 138, 145, 151, 216
 Hatice Sultan 108
 Hegel 136
 Hepçilingirler 29
 Heyd 51, 69, 113, 151
 Hilmi Yavuz 176
 Hızır 174
 Hoca İshak 91
 Hoca Mes'ut 57
 Hoca Sadettin 54
 Hommel 138, 143
 Hudaikuliev 18
 Hulagu 84
 Humboldt 24, 59
 Huxley 6
 Hürrem Sultan 95, 96
 İbni Batuta 58, 59
 İbni Sina 44
 İbrahim Müteferrika 76
 İlal 11, 35, 50, 59, 81, 271, 272
 İleri, T. 169
 İmer 28, 113, 151, 181, 193, 204, 239
 İnal 174, 176, 177, 178
 İnan, A. 55, 140, 146, 249, 250
 İnan, M. Rauf 123, 135, 158
 İnönü / İsmet Paşa 72, 73, 110, 127, 148,
 151, 152, 158, 161, 166-169, 172, 176,
 195
 İsveç Velâhı 147
 İz 54, 113, 195
 İzzettin Ahmet 57
 Kabakçı Mustafa 60
 Kafesoğlu 43, 69, 70
 Kanat 167
 Kantarcıoğlu 168

Kaplan 101,192,195,197,200
 Kara Rüstem 54
 Karal 113,174,246
 Karamanoğlu Mehmet Bey 43,61,62
 Karantay 175,176,177
 Karaosmanoğlu 63,113,155,156
 Karpāt 79,90
 Kaşgarlı Mahmut 43,44
 Katip Çelebi 113
 Kaya 84
 Kazım Karabekir 167
 Kemal Cemal 167
 Kemal Tahir 168,250
 Kerimeddin Mahmud 53
 Keşfi 54
 Keyder 74,79,102
 Kışlalı 59,93-99,100
 Kocabaşoğlu 72
 Kocaman 25,247
 Kocatürk 123,126,144
 Koçer 69
 Kodamanoğlu 110
 Kongar 70,110,123,258,269,296
 Konstantin Maruzzi 90
 Korkmaz iii,147,186,187,199,200
 Koşay 151
 Kozak 67,68
 Köksal iii
 Köprülü 53,57,66,109,110,115,199,201
 Köymen 53,62,65,66
 Kunt 96
 Kurdakul 113
 Küçük, Y. 53,73,90,91,102,126
 Kütükoğlu 146
 Küyel 83,247
 Kvergiç 140

 Levend 53,54,57,80,81,101,102,107,
 113,147,148,250
 Lewis,B. 56,68,71,88,90,91,138,140
 Lewis, G. 113,115,146,150,151

 Mahmut II 69,89,91,179,181,267
 Makal 96 153,171
 Malch 124,125

Malinovsky 34
 Mamanos 86
 Mantran 49
 Marchand 231
 Marcuse 38,40,275
 Mardin 11,48,60,67-69,73,92,97,101,
 103,119,179-181,271
 Marr 139
 Marx 4
 Mayokan 146
 Mazıoğlu 61,66
 Mc Cor 63
 Mc Farlane 119,181,183
 Mc Luhan 5,6
 Mehmet Rifat 17
 Melling 108
 Melih Cevdet 176,205
 Me'mun 83,84
 Mencken 135
 Menderes 134,168,170,173
 Menges 41
 Meram 96
 Mevlana 276
 Mihçioğlu 183
 Mısırlı Hasan Efendi 108
 Mimar Sinan 70,71
 Mocan 134
 Morris 25
 Muallim Naci 71,101
 Muammer Aksoy 254
 Murad 170
 Murad II 54,55,95
 Mustafa Celadettin Paşa 90,144
 Mustafa Efendi 108
 Mustafa Necati Bey 111,153
 Münif Paşa 80,110

 Naim Hazım 142
 Namık Gedik 171
 Namık Kemal 80,81,101
 Nazım Hikmet 116,152,154,167,171,176
 Necip Asım 127
 Nedim Paşa 92
 Newmark 125,126
 Nizamü'l Mülk 62,65,84

Ogden 19
 Oğuz Bey 142
 Ong 4,5,18,41,42,57
 Orhan Bey 53,94-96
 Orhan Gazi 67
 Orhan Veli 164,176
 Orhonlu 86
 Orwell 6,199,272
 Oskay 12,35,70,274,275
 Otman Baba 115
 Ozansoy 250

 Ömer Seyfettin 71,72,102,103,138,139,
 146,148,149,156,181,182,188,200,
 202,233,291
 Öksüz 57,58,75,81,105,127,128
 Özakıncı 52
 Özal T. 294
 Özalp 93
 Özdem 115,138,139,140,212,216
 Özdemir, A.Z. 67
 Özdemir,E. 218,255
 Özerdim 109,111
 Özgü 138,139,144,151,175
 Özön 179

 Patrona Halil 60
 Peirce 42,44,95,96
 Peyami Safa 205
 Piaget 24
 Pike 206,210
 Platon 20
 Pope 41
 Postman 4,5,11,12,32,37,57,76,99,277

 Radloff 139
 Raif Efendi 91 Rawlinson 138,143
 Redhouse 90
 Regnaud 140
 Reşat Nuri 205
 Reşit Galip 128,142
 Reşit Paşa 92,101,181
 Rey, Cemal Reşit 99
 Richards 19
 Riyahi 45,55,65,66

Rousseau 139
 Rycout 73

 Sabahattin Ali 164,176
 Sadak 148
 Safiye Sultan 96
 Sahib Fahreddin 53
 Sait Faik 205
 Samih Rifat 115,141,142
 Samoilovic 139
 Sanders 109,274
 Sapir 24,42,58,260
 Sarı Kemal 53
 Saussure 16,19
 Savaşçı 212
 Saygun 160
 Selanik 102
 Selim III 69,88,91,108
 Selim İleri 261
 Sertkaya 146
 Sinan Paşa 89
 Sinanoğlu 175,176
 Sirer 126,148,157,165-168,176
 Siyavuşgil 176,177
 Sokrat 140
 Som 27
 Southgate
 Soysal E. 157,167
 Spohn 46
 Stavrakis Aristarchi 91
 Steuervalld 107,109,140,143,229
 Stone 72

 Şemseddin Sami 81,101-105,127,179
 Şemseddin Günaltay 167
 Şeref 229
 Şimşir 109-111
 Şinasi 80,101

 Tağmaç Paşa 174
 Tan 13 Tanilli 43,47-50,75
 Tankut 139-146, 151
 Tanpınar 174,175,177,204,252
 Tatavla (Kurtuluş) 1 Mahremi 75
 Tekben 155,159,161,164,171

- Tekin 27,147,250
 Tercüman 104
 Tevfik Paşa 91
 Theodora 96
 Timur 11,45,49,563,85,87,88,136
 Timurtaş 146,192,199,200,219,288
 Toffler 25,54,55,273
 Tonguç, E. 97,126,131,151,153,
 156-174,254,267
 Tonguç, İsmail Hakkı 124,126,151,
 155-174
 Topuz 78
 Trombetti 138
 Tuna 232
 Tunç 189
 Turan,O. 44,45,58
 Turan Ş. iii,45,46,54,56,65,66,69,115,
 146
 Türkoğlu 158,160-173
 Tütengil 79
 Uğur Mumcu 254

 Unat 68,91
 Usluata 10
 Uygur 57,73,205
 Uzun vd. 212-217
 Uzunçarşılı 56,86-88

 Ülken 83,85
 Ülkütaşır 109,111,112
 Üstel 127,128,130

 Vakanüvist Lütfü Efendi 70
 Vambéry 63
 Vankulu Mehmet Efendi 76

 Vardar iii
 Veled Çelebi 103,139
 Vygotsky 24

 Werner 45,46,49,53,62,70
 Whorf 58
 Widmann 125
 Williams 6
 Wolley 143
 Yahya Efendi 91
 Yahya Kemal 95,96,110,128
 Yakup Kadri 112
 Yaşar Kemal 204
 Yavuz Sultan Selim 47,55,153
 Yengin 39
 Yeon 18,243
 Yesevi 57
 Yetkin 174
 Yirmisekiz Sait Çelebi 76
 Yunus Emre 75,276
Yücel, Hasan Ali 3, 92,93,116,150,
 151,158-178,181,195, 219
 Yücel,T. iii,113,115

 Zeki Velidi 110
 Zeren 121,150,196
 Ziya Paşa 56,80,101
 Zülfikar 18,19,139,145,216-219,232,
 241-242

Genel dizin

- abece** 75,113,291
 alfabe 111
 Arap harfleri 106
 elifba 66
 Elifba Raporu 111
 eski yazı 66,113
 hece yazı 136
 kitlesel ABC 110
 Latin harfleri 106
 Latin yazısı 108,109
 resmi yazı 108
 sesçil yazı 113
 telgraf abecesi 108
 yeni abece 109
 Yeni Türk Alfabesi 111
- açıklama** 183,201
- ad** 19,128, 259,285-290
 yabancı ad 31
 eş-adlı 207
 iş-yeri adları 31,88,277-283
 marka adları 277
 özel adlar 259,269,277
 tür adları 259,280-283
 tür-adı devşirme 270
- avrupa malı** 277
- ağa** 155
- ahilik** 44,64,136
- ahitname** 56
- Alevi** 44,57
 kırmızı başlık 47
- Almanca** 55,79,85,125
- anadil** 37,55,59,64,68,82,164
- Anadolu ağızları** 213
 yerel / yöresel ağız 26, 189
- anayasa (kanun-i esasi)** 56,109,254
 1962 Anayasası 220
- anlam** 186,218,285-
 alıntı anlam 193
 anlam yükleme 208
 eş anlamlı 105,188,220,281,282,286
 eş-değerlilik 177,251
 yan-anlam 188,208,209
 düz anlamlama 18,19
- anlamsama** 185,186
- anlatım** 6
 anlatım aracı 8,14
 anlatım biçimi 4,290
 anlatım özgürlüğü 3,7
 anlatım yeterliği 8
 görsel anlatım 16
 resmi anlatım 101
 resmi yazışma 53
- ara dizge** 18
- Arapça** 9,43,45,52,53,55,57,59,64,
 68,74,75, 82,84,98,100, 109,111,
 119,121,130,142
- ariticılar** 101,102,104,105,127,291,292
- artıklık** 216,226,290,293
- askerlik** 66
 genç erkekler 62
- Atabetü'l Hakayık** 74
- atasözü** 191,200,284
- Atatürk dönemi** 24,97-178,291-295
 Atatürk ilkeleri 99
 " vasiyetnamesi 254,258,268
 Atatürkçü 127,149,168,169
- Avrupa tüccarı** 48,88
 azınlık tüccarlar 48
 hayriye tüccarı 88
 tüccar sınıfı 86
- ayaklı kütüphane** 68
- aydın** 154,155,170,293
 Türk aydını 91,156,291,292
- aydınlanma** 99,108,113,115,155,157
- azınlıklar** 48,50,71
- Babıali** 47,90
- bağlam** 7, 33,209
- basımevi** 75
- basın** 2,26,27,28,29,111,292
 basın yasası 78
 baskı sayısı 79
 Fransızca basın 78,228
- bektaş** 44,47,57
 kızılbaş 47
- beylikler** 58

Bezm-ü Rezm 53

biçim 200

ara biçim 200,211,217,228

ara türev 219

artık biçim 140,185,186,192,200,
211,228

sözde artık biçim 193

dil-içi biçim 219

eş-biçimli 207,237

öz-biçim 185,187,192,285

yedek biçim 192

biçim bilgisi 65

biçimleme 186,287

biçimseme 185,186,187

bilgi birimi/ dağılımı 251

verilmiş bilgi 251

yeni bilgi 251

bilgi çöplüğü 25

bilgi toplumu 12

bilim anma dizini (science citation
index) 258

bilim üretimi 25, 273

biliş 23,36,58,83,201

bilişsel 22,23,24,286

bilişsel gelişme 23,24

bilişsel kimlik 73

bilişsel yapı 24

bilişim 9

Bilkent'çe 268

Bizim Köy 154,171

Boşnakça 85

burjuva 11,74

askeri burjuva 77

burjuvazi 77

B.Ü.nce 268

bürokrasi 13,51,69,74,77

devlet bürokrasisi 63

bürün 209,248

cumhuriyetçilik 99

ikinci cumhuriyetçi 282,295

çağdaşlaşma 137,179

çeviri 53,59,71,74,75,82-84,89,104,121-
123,151,174,175,247,272,282,286

çeviri bölümü 183

Çeviri Bürosu 165,169,173,195

çeviri dergisi 175,

çeviri yazını 178

çeviriye bağımlılık 271

dil-içi çeviri 148

Çeviri İşleri Kurulu 84,175

çevirmen 43,49,55,83, 85,86-88,90,
91,126,129,178

çevirmen aileler 88,282

Bab-ı Ali çevirmenliği 90

çevirmenlik belgeleri 87

Çince 206,210

Dede Korkut 57

defterdar47

dekadanlar 75

dergi 78

Edebiyat-ı Cedide 75,101,246

Genç Kalemler 102

Köy Enstitüleri Dergisi 165

Servet-i Fünun 109

Tercüme Dergisi 174-176,178

Türk Derneği 102,127

Türk Dili Dergisi 203

Türk Yurdu 102

derleme 114,118,127,142,151,183,189

dernek 130

Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye 101

Dil Derneği 212

ders 65,69,70

destek ders 265

köstek ders 265

akli ilimler 68

Beyan 103

Hadis 68

Kur'an 66,68

Matematik 67

Sufi Kelam 65

Şiir-i İnşa 80

Yurttaşlık Bilgisi 137

dersane 112,196,266,278,281,295

gece dersaneleri 112

dervişlik yolu 57

devrimcilik 99

devşirme 45-47,51,55,62,70,82,89,90

dil 1-10,14,22,23,38,73,164

açıklama dili 55

anayasa dili 280,293

basın dili 36,291

baş-düşüren dil 42,276

bürokrasi dili 74

bilim dili 52,53,81,82

çifte-dil 263

çocuk dili 18

çocuk-dilli 78

devlet dili 37,50-56,64,71,72,77,82,

128,129, 179,263,269,271,293

divan (şiiri) dili 52,61,74,75

eski diller 77

etnik dil 69

gelişmiş dil 261

geri dil 260,261

görsel dil 1,2,4,32,260

halk dili 121,279

halkın dili 129,153,194

iki-dillilik 37,59,78,263

ileri dil 260,261

iletişim dili 56

imparatorluk dili 55,198

işitsel dil 1

işlenmiş dil 16,24

kısıtlı dil 24,27,58,261,262

kitle iletişim dili 37

konuşma dili 101,127

Kur'an dili 55

kurumsal dil 8

kutsal dil 59

metin dili 55

ortak dil 64,71,78,189,291

öğretim dili 37,47,53,63,68,71,

76,77,104,247,263

ölçü-dil 26,39

ölçü (standart) Türkçe 38

öte-dil 64

radio dili 33,34,36

resmi dil 46,51,56,69,108

resmi yazışma dili 114

sade dil 279

tek-dil 78,265

ses-dili 3

televizyon dili 33,36,277

ulus-devlet dili 268

uluslar-arası dil 77

ulus-ötesi dil 258

üç dil 51

ümmeet dili 103

yöneten dili 74

yönetilenin dili 74

yönetim dili 52,56,58,62,69,82,96,
98,129

yasa-dili 82

yayın dili 39,77,78

yazı dili 14,37,50,56,84,106,115,
127,129,194,279,291

yazın dili 53,55,74

yazışma dili 51

Yeniçerilerin dili 55

dil anketi 120

Dil Bayramı (26 Eylül 1932 -) 133

Dil Devrimi 1,5-8,10,27,52,60,75,80,
92,99,101,106,109-116,122-
135,138,149,172-197,230,246,
250,253,255,261,268,269,273,
275,277,279-282,288,292-295

Dil kurultayı 116

dil edinimi 18,23, 40

Dil Heyeti 111

dil kirlenmesi 296

dil oğlanı 87,88,261,269

dil planlaması 99

dil polisi 257,258

dil politikası 77

dil türleri 4,41

dil-içi türler 15

dil yanlışları 8,19

dil yasası 256

dil yıkımı 198

dilbilgisi 22, 265

dile-özel dilbilgisi 22

evrensel dilbilgisi 22

ortak dilbilgisi 22

dilbilim 7,138,184,272

yapısal dilbilim 103

dilsel ayrıcalık 60

söz-dili/ sözel dil 1-7,13-15,36,58,
84,275,294,296
tarih dili 55,75
dilsel beğeni 288
dilsel iki-yüzlülük 122
dilsizleme 256,258,273
din 63,99,109,173
Budhacılık 74,84
Diyanet İşleri 99
halife 49
hutbe 128
imam 49
İslam 59
İslamlık 74
Maniteizm 84
Mevlevi 44
mezhep 48
Musevi 75
Nasturilik 84
Protestanlık 72
divan 43,61,66
Divan Edebiyatı 15,73
Divan-ı Hümayun 85
Doğu Sorunu 63,130,136,137
dönme 46,47,70,129
duygusal değişim 21,252
düşünce özgürlüğü 3,7,27,100
düzlenme 214,216

edinç 22,23
bireysel edinç 8
dilsel edinç 7,262
iletişim edinci 262
Efruz Bey 266
egemenlik 63
eğitim 63,129,155
çağdaş eğitim 63
Eğitim Enstitüsü 174,199,273,294
eğitim yasası 72
yabancılaştırıcı eğitim 260,263
kamu eğitim kurumları 281
eğitmen kursu 152,158
hazırlık eğitimi 98,265,268
öğretmen eğitimi 281,294
paralı eğitim 64

temel eğitim 97
uyutucu eğitim 153
yaygın eğitim 132
ek 30,205,206
bağlayıcı ek 216
ek biçimleri 213
çatı ekleri 212
çekim ekleri 104,208
dizim ekleri 208,215,216,226
eklerde türetme ilişkileri 218
eklerin dizimsel ilişkileri 216
ekler sözlüğü 121
eksiz türetme 207
eski ek 189
ön-ek 187,188,228,230
son-ek 228
Türkçe ekler 211-213
yapım ekleri 208
ekin 273
bozkır ekini 43
sözlü ekin 57,291
tüketici ekin 271,272
üretici ekin 271,272
Eleştiriler:
gülünçleştirme 200,201
tiksendirme 200
uydurma eleştiriler 197-203
uydurma 181,199,254
uydurmacılık 146
Encümen-i Daniş 246
Ermenice 65,77,79,85,200
Ermeniler 72,88,92
etnik köken 95
ezan 59,98,111
ezgileme 250

fakih 68
Farsça 9,52,53,57,61,64-66,74,77,82,
84,89,100,111,119,121
fetihname 56
fetva 58
filoloji 269
Fransızca 9,55,71,77-79,82,84,90,
121,126,129,246
Garipname 57

gazete 11,27,29,34,69,75-78,81,115,129
 Basiret 81
 Ceride-i Havadis 101
 Cumhuriyet Gazetesi 27,100,286
 Dağarcık 81
 Hakimiyet-i Milliye (Ulus) 117
 Intelligent Blatt 79
 ilk gazete 77
 Levant Herald 79
 L'imperial de Smyrne 77
 Meşveret 79
 Moniteur Ottoman (Le) 13,77,79,90
 Muhbir 80
 resmi gazete 76,77,291
 Spectator Oriental 77,79
 Takvim-i Vekayi 76-79,101,279
 Tarvir-i Efkar 101,180
 Tercüman-ı Ahval 80
 Tercüman-ı Hakikat 81
 Ulus Gazetesi 121
gazetecilik 56
gazi 49
görece 58
 dilsel görecelik 24,58,259,260
görsel
 görsel veri 4
 görsel-yönelimli 2,4
 görsel yük 7
gösterge 1,6,16,19,140,169,201,210,
 gösteren 16,18,19
 gösterilen 16,18,19
belirti 17
ikon 17
simge 17,19
 nedenli gösterge 16,18,19
 nedenlilik 16-20
 nedensiz gösterge 2,18,139
 göstergeleşme 139
 Grekçe 55,83
 Gülistan 271
Güneş-Dil Teorisi 21,41,116,117,136-
 151,186,187,192,201,205,247,280
haberler 77
haber şov 273

halk (ümera) 74,156,157
 halk dersaneleri 112,133
 halk eğitimi 111
 halk gazetesi 110
 halk şiiri 75
 halk yazını 75
 Halka Doğru 128
 halkla ilişkiler 13,51,110
 ümera 69
halkçılık 99,106,108,153,194
halkevleri 100,112,115,117,123,127,
 131-134,163,183,199,220,253,
 262,280,293
 halk odaları 130,131
 hanedan 70
 harbiye 69,71
Harf Devrimi 57,98,102,113
 Hariciye Nezareti 86
 hukuk 71
 Hunlar 43

içerik 5,6,8
 içerik bağımlılığı 273,274
hikame 120,148,180,279,287,292
ileti 5,6,11,14,17,20,28,34,92
 mesaj 6,10
 sözel ileti 22
iletim 11,20,59,270,273
iletişim 1-9,14,20,34,36,43,51,53,63,
 64,71,73,76,79,89,90,99,115,
 129,130,160,164,167,174,181,
 198,277,278,282,291
alıcı 5
geri-bildirim 59
gönderen 14
iletişim aracı 5,7,14,51,69
iletişimde ürün 10,14,39
 aydın-halk iletişimi 100
 egemen iletişimi 63
 Fransızca iletişim 108
 içsel iletişim 9
 kişilerarası iletişim 9
 kitle iletişimi 6-14,40,73,97,248,
 257,274,291
 kutsal iletişim 25,59,60,255,281

ortak iletişim 73,293
 sözel iletişim 59
 sözlü iletişim 11,57,63
 Türkçe iletişim 70
 yüz-yüze iletişim 11z
iletişimsel 76
 iletişimsel edinç 23
 iletişimsel nedenlilik 19,20
 iletişimsel yöntem 5
 İlhanlılar 45,58,66
 İlmihal 66
 ilmiye 49,51,69
İmaj 1-4,13,16,36,278
 imece 162,172,176
 İncil 84
 İngiliz 90,99
 İngilizce 55,126,266,294,295
 internet 273
 İspanyolca 55
 İstanbul Üniversitesi 82,121,124,125
 İsveç veliahtı 146
İşitsel
 işitsel veri 4
 İşitsel-dilsel Yöntem 3
 İşitsel-görsel Yöntem 4
 işlekleştirme 187
 işteşlik 11
 İtalyanca 55,85,88,90
 izlek/konu 245,251

 Jön/Genç Türkler 75,78,79,279,291

 kadı 68
 kadın 92-,154,172
 cariye 94
 gözde 94
 harem 55
 imam nikahı 155
 köylü kadın 155
 şehzade annesi 94
 valide sultan 49,94
 kalemiye 51
 katipler 51,91
 reissü'lküttap 47,85
 katip argosu 54

kalıplaşmış 105
 kapitülasyonlar 49,72,77
 Genel Borçlar Yönetimi /
 Duyun-u Umumiye 50,108,281
 kaptan-ı derya 70
 kapüsen 87
 Karahanlılar 43,64,65,74
 karşı-devrimci 201,247,280
 kavram 19
 kavram alanı 217
 kentleşme 25
 kimlik 156
 Hacivat 74,129,179,180,196,199,
 201,239,261,273
 Hırbo 140
 Karagöz 74,75,89,96,129-132,1543
 172,179,180,199,262
 Kavuklu 153
 Osmanlılık 50
 Türk 48,49,62,63,69,79,127,129,
 131,132,137,149-156,262,279,
 291
 Türk kimliği 89
 kip 104
 kitap 71,76,81,92,134,162
 kitabına uydurma 69,268
 Beyaz Kitaplar 178
 Batı klasikleri 112
 klasikler 166
 tek ders-kitabı 68
 kitaplık/kütüphane 66,134 133
kitle 13,277,278
 konumsal birlik (collocation) 233
konuştuğun gibi yaz 121
kökler 136-142,205
 ana kök 140,142
 kök yazımı 228
 köken arama 149
 Köktürkler 74
 köy 157,175
 köylü 132,155-157,167,168
 köy romanı 171
 Köycüler Derneği 128
köy enstitüleri 100,112,123,124,131,
 134,144,151,157-176,183,195,

199,253,262,267,274,280-293
köy enstitülü 172
Yüksek Köy Enstitüsü 162,168,170
KPDS 169
Kubilay Olayı 128
kul 58,172
kulluk dönemi 58
kullanım 22
Kutadgu Bilig 44,74
küme 159-161
küresel köy 39
küreselleşme 260,282,295
laik 60,173,292
 laik eğitim 63
 laik okullar 71
 laikleşme 50,72
 laiklik 97-99,109,137,169
Latince 9,43,52,55,56,76,85,90,121
Lehçe
 İstanbul lehçesi 100
 Lehçe-i Osmani 101,126,198
LES 271
Levant Şirketi 86
levantenler 48,102
liberal ekonomi 76
lisan 103
 Lisan-i Osmani 71
 Yeni Lisan 75,82,102,103,106,113,
 127,179,198,246,279,291
 “*yeni lisan*” ilkeleri 103
Lozan Anlaşması 98,262-264

Macarca 85
Mandarin 210
marka (trade name) 255,269-273
Maruni 88
matbaa 68,73,75,84
Meddah 87
medrese 59-84, 97,98,130,172
 asker kaçağı yuvası 66
 Beytü’lhikme 79,83
 Darü’l hilafe 98
 medrese binası 67
 Tacvid-al Kur’an 65
Memluk 61

Memluk Türkmenleri 57
meşk 66
Mesnevi 45,66
Meşrutiyet 70,75
Milli Eğitim Bakanlığı 98,200,253
milliyetçilik 99
misyonerler 64
 Cizvit 88
Moğollar 57,61,66
Muhakemetü’l Lugateyn 43
muhalefetsiz yönetim 101
müderris 66,68,69
müfettiş 166
Müsameretü’l Ahbar 52

nakli ilimler 68
Nasreddin Hoca 75,154
nişancı 47
Nizamü’l Mülk 65

odak 251
ODTÜ’ce 268
Oğuz 44,57
 Oğuz Kağan 74
 Oğuz Türkleri 57
okul/ mektep 97
 Acemi Oğlanları Okulu 70
 anadolu lisesi 172,263,264
 askeri okul 71
 azınlık okulları 77,98
 Doğu Dilleri Okulu 88
 Enderun 55,70,96
 Gloucester College 86
 ilköğretmen okulu 170
 imam-hatip 98,166,167,171,173,
 274,293,295
 mahalle mektebi 66
 Millet Mektepleri 110,112
 Mülkiye 71
 okul kitapları 114
 öğretmen okulu 153,157
 Protestan okulları 72
 Robert Kolej 69
 Sen Jorj 86
 Sen Lui 86

yabancı okulları 72,77,98
okuma 49,155,158,162,166,267-269
 okuma edimi 266
 okuma-yazma 112
 okur-yazar cahiller 40
 okur-yazarlık 35
 okuyucu 10
 sesli okuma 66
 serbest okuma 159,163,165
 12-Eylül 206,282
 Onuncu-yıl Marşı 25,99,144,146
 Onuncu-yıl Nutku 116
 ordu 47
 Nizam-ı Cedid 49
 Orhun Yazıtları 43,60,74,250
 Ortaoyunu 75,96,153
 Osmanlı 49,50,62,64,76,168,173,269
 Osmanlı yönetimi 48
Osmanlıca 9,55,56,58,77,100,101,148,
 198,201,202,239,246,247,256,
 256,279,280,291,292
 Osmanlı yazı dili 54
 süper Osmanlıca 116
 Yeni Osmanlıca 56
 Otman Baba 115,
 öbek 276-290
öğrenme
 aşırı genelleme 201
 ezbere öğrenme 24,49,66,68
 örnekseme 187
 sözcük öğrenme 71
öğretim 263-
 çifte-dilli 263
 dil öğretimi 3,7,91,256,272
 iki-dilli 263
 ilköğretim 98
 kayıplı 264
 medrese türü 264
 ortak dille 263
 tek-dilli 265
 yabancıdille 263,265,268,294
 yabancılaştırıcı 264
 öğretim birliği 97,106
 öğretim yöntemleri 7
 Türkçe öğretimi 266

ÖSYM 83,196,267
 özdeyiş 191
 özel sektör 56
 özgürlük 27
 özleşme 75-82, 178,220,252,278,280
 özleşme oranları 204
 özleştiricilik 147
özleştirme 26,27,51,72,82,103,114,
 117,120,136,147-149,172,179-
 187,190,193,-203,218,219,227,
 245, 247,276-279,282,290,291-
 295
 benimsenebilirlik 219
biçimseme 185
bileşik sözcük olarak çevirme 186
eski ekleri işlekleştirme 187
eski sözcükleri canlandırma 189
lehçelerden aktarma 190
sonekleme 185
yan anlam yükleme 188
yerel ağızlardan aktarma 189
 öztürkçe 27,44,107,121,149,166,254,
 293
 pan-türkizim 144
 partiler 253
 CHP 100, 116,126,134,153,157-
 159,167-170,173,174,203,247,
 253,254,267,280,289,293
 Demokrat Parti 153,167,171,254,
 280,293
 Demokrat Parti dönemi 100
 İttihat ve Terakki 69
 Refah Partisi 73
 Serbest Cumhuriyet Fırkası 129
 Terakkiperver Cumhuriyet Fırka
 sı 129
 parya 157
 patent 87
 Patrikhane 85
pekiştirme 230
 Pygmalion 261
 radyo 2,11,32-39,76,78
 reklam 31,33,257,269,274,277
 ritm 20
 hece-sürelili 20

vurgu-sürelî ritim 19,20

Rum 88,92

Rumca 52,65,77,79,85

Rusça 55

sadeleşme 75,80,180

sadelik 101,102

sadeleşirme 26,101,103,120,131,
179-182,279,291

sadrâzam 47,70

sağlık memuru 171

sahiplik 14

seci 73

Selçuklu 61,64

sedizimi 215

ara-ses 211

biçim koruyucu ses 215

geçiş sesi 212,214,215

koruyucu ses 212

Sevres Anlaşması 58

sıfat 42,207,273

sınıf geçme 68

Sırpça 85

Siyasetname 61

Slavca 89

Sosyal Bilimler 82

soyadı 134,277

Soyadı Yasası 100,135,151,220

Söylem 24,25

söz 3

kalıp söz 200,201

Söz Derleme Seferberliği 114

sözel yük 7

Sözcük

devşirme sözcük 270

eski sözcük 189

Fethedilmiş sözcük 198

sözcük akışı 26

sözcük devşirme 269,275,279,293

Türkçe sözcük 113

yabancı sözcük 31

yasak sözcükler 197,198,256,280,294

sözcük yapım yolları 205

Eksiz türetme 206

1. Tür değiştirerek ya da değiş
tirmeden 207

2. Bağlam/ilişki ayrımı yoluyla
208

3. Vurgu değişimiyle türetme
209

4. Sözlüksel “ton” değişimiyle
türetme 210

Ek Kullanarak türetme 211

5. Sonekleme 42,211-227

6. Önekleme (ve pekiştirme),
226,227,229

ön-ek gereksinmesi 227

7. İçekleme 230

8. Ek atma yoluyla türetme
230

9. Bileşik sözcük oluşumu 231
bileşik sözcük 201,206,
231-234,285

bileşme 232

bileştirme 186,230-,276

10. Deyimleşme 233

deyim 191,200,201,
233-234,276

11. İkileme, ikizleşme 20,42,
230,234-237,249,234
düzenlilik 237

süreklilik 235

pekiştirme 228,230

12. Yansımalar 16,18,20,42,
139,140,145,205-207,
232,239-245,249

±boş 241

±düzenli 241

±güçlü 240

±katı 242

±sığ 241

±sert 242

±sürekli

yansıma biçim 16

13. Yarılayıp bileştirme 237

Kısaltma 189,227,238

14. Baş harflerden sözcük

üretme 238

15 Uzun özel adları kısaltma 238

16 Kırpma 227,238, 248

17. Yakıştırma (folk-etymology) 239,249

18 Ödünçleme (borrowing) 206,239, 249

sözdizimi 65,71,215

devrik dizim 248-252,256

devriklik 250

anamlanabilir devriklik 250

metinsel devriklik 251

onarım 251

sözcük aktarma 190,274

oynak dizim 42,248-252

odaksal /yüklemsel çekim 251

sözel eylem 33

sözeylem 33

Sözlük

alan sözlüğü 265

Derleme Sözlüğü 118-120

Divan-ı ugat-it Türk 74

Kamus-i Türki 179

kırsal sözlük 26

Radloff Sözlüğü 116

tanımlama sözlüğü 28

tarama 114,118,142,151,183,184

Tarama Dergisi 118-120

Tarama Sözlüğü 119,129

temel sözlük 39

Türk sözlüğü 104

Türkçe Sözlük 27,213,216

Sözlük ve Terim Kolu 121

sultan 47,70,94

Süleymaniye 67

Sümerler 83,140

sünni-alevi 152

Şamanlık 74

şaşırtma 74

şehzade 96

şeriye 98

Şeyhü'l İslam 70,76

şeyhü'lislamlık 109

Şifa 43

taban 206,211,232

tabela 102

taamlama 104

Tanzimat 61,71,77,80,108,110,115

Islahat Fermanı 72,77

Tanzimat Fermanı 50,62,77

Tanzimatçılar 56,97,261

Tarih Tezi 116,126,136,137,148,292

tarih öncesi 137

tarihsiz halklar 136

tarihsiz toplum 136

tasavvuf 57-59,63,66,74

tasavvuf düşünürü 66

tasavvuf yazını 57

tasviyecilik 102,146,292

TBMM 175,247

tekke yazını 75

teknik bilgi 46

tel yazıları 108

Telemaque 84

televizyon 2,11,33-39,76,78,277,278

ortalama izleyici 277

özel TV 39

telgraf 13,108

Te'lif ve Tercüme Dairesi 92

Te'lif ve Tercüme Heyeti 92

Tercüme Kalemi 86,90

tercüman 87,92

beratlı 87

divan tercümanı 85

dragoman 88

mütercim-tercüman 269

Tercüme Bürosu 92,100,163,173-175, 183,219,249,280,293

Tercüme Cemiyeti 92

Tercüme Encümeni 176

Tercüme Odası 56,84,86,90,91

terim 23,27,75,81,82,102,120,121, 131,181,183,194-196,220,245-248,268,276,279,284-290,293

terim aktarımı 258

terim çevirisi 248

terim üretme 75
 terim yapımı 121,183,246
 Terim Kolu 121,246
 test sınavı 196
 Teşbil 84
 Teşbilü's Şifa 89
 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu 56
 Tevhid-i Tedrisat 98
 tıp 67,71,92,121
 TİS 169,190,196,202,277
 ton 206
 sözlüksel ton 210
 ton dili 210
 toprak düzeni 67
 Toprak Kanunu 169
 TRT 31
 TRT Kanunu 35,40
 RTÜK 35,36
 TTD 220,253,280
 turancı 115,145,169
 tutanak 55
 tüketim toplumu 10,12
 türetme 104,140,141,201,205,206,
 216,220,228,284-290,292
 türev 206
 Türk Dil Kurultayı 144
Türk Dil Kurumu 28,37,115,117,122,
 131,133,143,150,171,183,184,
 196,197,203,216, 220,246,247,
 248,253,254,261,270,280-282,
 293-295
 Türk Dili Tetkik Cemiyeti 122
 AKDITYK-TDK Dairesi 201,256,
 257,258,282,288,295
 Türk dilleri 41,42,63
 Türk Dili 28,41,107,294
 Türk Neşriyat Kongresi 174
 Türk Ocakları 123,127
 Türk Tarih Kurultayı 144
 Türk Tarih Kurumu 253
Türkçe 41-47,52-56,64-90, 96,100,105,
 121,137,268,271,296
 alan-içi Türkçe 171,265,271,283
 temiz Türkçe 37
 genel Türkçe 271,283

Türki-i Basit 55
 Türkiye Türkçesi 41
 Türkçe konuşan 128
 Türkçeleşme 79,82
 Türkçeleştirme 89,114,148,150,180,
 181,247,279,291
 Türkçüler 82,121,154
 Türkçülük 71,72,79,90,101,115,137,
 148,279
 siyasal Türkçülük 63
 Türkler 42,45,50,59,62,70,73,76,136,
 144
 Türklük 136
 Türkmenler 44,61
 türkolog 149,150,192,196,197,198,
 254,282,288
 Türkoloji 149,151,195

 ulam 231
ulema 67,68,70,73,93
 beşik uleması 44,66,69
 ilmiye 49,51,69
 ulema üçgeni 179
 ulus 127,145
 uluslaşma 135,136
 ulus-devlet 40,74,136,152,281,
 291,295
ulusal 97
 ulusal burjuvazi 63
 ulusal dil 55,68,73,129,258
 ulusal eğitim 258
 ulusal kimlik 73,136
 ulusal tarih 136
 ulusal iletişim dili 129
 uyak 73
 uyarıcı 4
 uyarlama 193
 uygarlık 137
 Uygur 57,74
 Uygurca 55,56
 uyum 213

üniversite 69,72,77,112,123,126
 Darülfünun 121,124,136,195
 DTCF 126,138,145,149,165,169,

Ömer Demircan, 1935 Lüleburgaz-Ceylanköy doğumlu. İlkokuldan sonra 1948'de *Kepirtepe Köy Enstitüsü*'ne girdi. 1955-57 yıllarında *Gazi Eğitim Enstitüsü* İngilizce Bölümünde okudu. 1962-63 İngiliz Kültür Heyeti, 1966-68 Avrupa Konseyi bursu ile İngilterede *İngilizce öğretimi, uygulamalı ve genel dilbilim* öğrenimi gördü. Dönüşte, **İzmir Eğitim Enstitüsü**nün o yıl yeni açılan *İngilizce Bölümü*ne atandı. 1975 yılında **Türk Dil Kurumu** üyeliğine seçildi. 1977 yılında **İstanbul Üniversitesi** Yabancı Diller Yüksek Okulu *İngilizce Öğretmenliği* Bölümüne öğretim görevlisi olarak geçti. 1978 yılında *İngiliz Dili ve Edebiyatı* dalında doktor oldu. 1990'dan sonra *iletişim* konularıyla ilgilendi. 1993'te *İletişim Sanatları* dalında doçent oldu. Yeni açılacak olan *İngilizce Öğretmenliği Bölümü*'nde çalışmak üzere *Eğitim Programları ve Öğretim* alanında profesör olarak Ekim 1999'da **Yıldız Teknik Üniversitesi**'ne geçti.

Ömer Demircan 1955 yılında bir süre ilkokul öğretmenliği, 1957-68 arasında ise ortaöğretimde İngilizce öğretmenliği yaptı. 1969'dan bu yana "*İngilizce öğretmeni eğitimi*"nde çalışıyor. 1977'den başlayarak dilbilimle, 1993'ten sonra da iletişimle ilgili dersler verdi. Bir yandan da *Türk Dili ve dil öğretimi* üzerine araştırma yaptı. Bu sürede yedi kitabı ve yüzden fazla inceleme yazısı yayınlandı. Çoğunluğunu Dr.Aybars Erözden ile birlikte derlediği 1990'a kadar çıkmış olan "*dil öğretimi*" ve "*Türkçe üzerine yayınlar, incelemeler*" konulu kaynakçalar beşyüz sayfayı geçmektedir. Türk Dili üzerine yaptığı çalışmalardan dolayı kendisine **Ömer Asım Aksoy** (1997), **M. Sunullah Arısoy** (1998), **Emin Türk Eliçin** (1999) ödülleri verilmiştir.